

THEODOR W. ADORNO

MINIMA
MORALIA

Πρόλογος

Δημήτριος Μαρκῆς

Εισαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις

Λευτέρης Αναγνώστου

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

MINIMA MORALIA

ΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Ἑπεύθυνος σειρᾶς: Λευτέρης Ἀναγνώστου

THEODOR W. ADORNO

MINIMA MORALIA

Στοχασμοί μέσα από τή φθαρμένη ζωή

Πρόλογος

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΑΡΚΗΣ

Είσαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ

Δεύτερη έκδοση

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Τίτλος πρωτοτύπου: *Minima Moralia*.

Reflexionen aus dem beschädigten Leben

© Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1951

© για τήν ἑλληνική γλώσσα, Ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια

Ἡ μετάφραση ἔγινε ἀπό τή γερμανική γλώσσα.

Πρώτη ἔκδοση: Δεκέμβριος 1990

Δεύτερη ἔκδοση: Σεπτέμβριος 2000

ISBN 960-221-026-5

Διορθώσεις: Ἀρετή Μπουκάλια

Στοιχειοθεσία: Ντίμης Καροῦς

Φίλμ-μοντάζ: Γιώργος Κώτσου

Ἐκτύπωση: Ἴ. Μπάλας – Ε. Γεωργιάτος Ο.Ε.

Βιβλιοδεσία: Κώστας Δελῆς

e-mail: alexcom@otenet.gr

Κεντρική διάθεση: Σόλωνος 133, 106 77 Ἀθήνα, τηλ. 3806305, 3821813,

fax 3838173

Βιβλιοπωλεῖο στὴ Στοά τοῦ Βιβλίου: Πεισμαζόγλου 5 / Σταδίου 44,

105 64 Ἀθήνα, τηλ. 3311719

ΣΥΝΟΠΤΙΚΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἐργοβιογραφία	9
Πρόλογος	11
Εἰσαγωγή	47
 <i>Minima Moralia</i>	
Ἀφιέρωση	77
Μέρος Πρῶτο	83
Μέρος Δεύτερο	159
Μέρος Τρίτο	251
Σημειώσεις	361
Πίνακας ἀναλυτικῶν περιεχομένων	393

ΕΡΓΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ THEODOR W. ADORNO

- 1903 'Ο Theodor W. Adorno γεννιέται στή Φραγκφούρτη. 'Ο πατέρας του ήταν μεγαλέμπορος κρασιών και ή μητέρα του τραγουδίστρια όπερας στή Βιέννη.
- 1919 Σπουδάζει μουσική σύνθεση κοντά στον Bernhard Sekles.
- 1921-1924 Σπουδάζει φιλοσοφία, μουσικολογία, ψυχολογία, κοινωνιολογία. Ταυτόχρονα εργάζεται ως μουσικοκριτικός. Τό 1924 ολοκληρώνει τή διατριβή του για τόν Husserl.
- 1925-1927 Μένει στή Βιέννη. Σπουδάζει σύνθεση κοντά στον Alban Berg και πιάνο στον Eduard Steuermann. Τό 1927 επιστρέφει στή Φραγκφούρτη και μπαίνει στον κύκλο του Max Horkheimer.
- 1928-1931 Συνεργάζεται ως συντάκτης μέ τό *Anbruch*, διεννέζικο περιοδικό για τή Νέα Μουσική (Arnold Schönberg, Alban Berg, Anton Webern). Τό 1931 γίνεται ύφηγητής μέ βάση εργασία για τόν Kierkegaard και αρχίζει νά συνεργάζεται μέ τό 'Ινστιτούτο Κοινωνικής Έρευνας.
- 1933 Του αφαιρείται ή ύφηγεσία. Μεταβαίνει στήν Άγγλία.
- 1934-1937 Μέ ψευδώνυμο επισκέπτεται τή Γερμανία και δημοσιεύει άρθρα σέ έφημερίδες και περιοδικά. Τό 1935 παντρεύεται τήν Dr. Gretel Karplus.
- 1938 Μεταβαίνει στή Νέα 'Υόρκη. Συνεργάζεται μέ τόν Horkheimer ως πλήρες μέλος του 'Ινστιτούτου Κοινωνικής Έρευνας. Γίνεται επιστημονικός συνεργάτης στό Princeton Radio Research Project.
- 1941-1949 Μένει στό Λός Άντζελες. Αναπτύσσει πλούσια διδακτική, έρευνητική και συγγραφική δραστηριότητα. Συμμετέχει στή μεγάλη έμπειρική έρευνα για τήν «Αύταρχική προσωπικότητα».
- 1949-1969 'Επιστρέφει στή Φραγκφούρτη. Γίνεται καθηγητής φιλοσοφίας και κοινωνιολογίας στό 'Ινστιτούτο Κοινωνικής Έρευνας και στό Πανεπιστήμιο και συνεχίζει τό ακαδημαϊκό και συγγραφικό του έργο ως τό θάνατό του. Τήν περίοδο 1952-53 διαμένει εκ νέου στίς ΗΠΑ ως επιστημονικός διευθυντής στό έρευνητικό ίδρυμα Hacker Foundation.
- 1969 'Ο Adorno πεθαίνει από καρδιακή προσβολή στήν Έλβετία.

Τά "Απαντα τοῦ Theodor Adorno δημοσιεύονται ἀπό τίς ἐκδόσεις Suhrkamp, μέ τήν ἐπιμέλεια τοῦ Ἄρχείου Adorno ὑπό τή διεύθυνση τοῦ Dr. Rolf Tiedemann. Ἀπαρτίζονται ἀπό τούς ἀκόλουθους εἴκοσι δύο τόμους:

- 1 *Πρώιμα φιλοσοφικά κείμενα*
- 2 *Kierkegaard*
- 3 *Διαλεκτική τοῦ Διαφωτισμοῦ (μαζί μέ τόν Max Horkheimer)*
- 4 *Minima Moralia*
- 5 *Μετακριτική τῆς γνωσιοθεωρίας - Τρεῖς μελέτες γιά τόν Hegel*
- 6 *Ἀρνητική διαλεκτική - Ἰδίωμα τῆς ἀθνητικότητας*
- 7 *Αἰσθητική θεωρία*
- 8 *Κοινωνιολογικά κείμενα I*
- 9.1 *Κοινωνιολογικά κείμενα II. Πρώτη σειρά*
- 9.2 *Κοινωνιολογικά κείμενα II. Δεύτερη σειρά*
- 10.1 *Πολιτιστική κριτική και κοινωνία I: Πρίσματα - Χωρίς κατευθυντήριο πρότυπο*
- 10.2 *Πολιτιστική κριτική καί κοινωνία II: Παρεμβάσεις. Ἐννέα κριτικά μοντέλα - Λέξεις-κλειδιά - Κριτικά μοντέλα 2 - Κριτικά μοντέλα 3*
- 11 *Σημειώσεις γιά τή λογοτεχνία*
- 12 *Φιλοσοφία τῆς νέας μουσικῆς*
- 13 *Οἱ μουσικές μονογραφίες: Δοκιμή πάνω στόν Wagner - Mahler - Berg*
- 14 *Διαφωνίες. Μουσική στόν διοικούμενο κόσμο - Εἰσαγωγή στήν κοινωνιολογία τῆς μουσικῆς*
- 15 *Μουσική σύνθεση γιά τόν κινηματογράφο (μαζί μέ τόν Hanns Eisler) - Ὁ πιστός μαέστρος πρόβας*
- 16-19 *Μουσικά κείμενα I-VI*
- 20-22 *Ἀνάλεκτα*

Τό Ἄρχεῖο Adorno ἐτοιμάζει ἀκόμη εἴκοσι τόμους περίπου μέ ἀποσπάσματα, πανεπιστημιακές παραδόσεις, φιλοσοφικά ἡμερολόγια καί ἐπιστολές τοῦ συγγραφέα. Ἔχουν ἐκδοθεῖ ἐπίσης δύο τόμοι μέ μουσικές συνθέσεις του.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στή μνήμη
τοῦ δασκάλου μου *Th. W. Adorno*

Minima Moralia
Χαρακτηρισμός του Adorno
του Δημητρίου Μαρκῆ

Τό κείμενο του T.W. Adorno *Minima Moralia* ἀποτελεῖ πρόκληση γιά τήν Ἑρμηνευτική καί Κριτική τοῦ Φιλοσοφικοῦ Κειμένου. Ἐάν βασική ἀρχή τῆς ἐρμηνείας ἑνός φιλοσοφικοῦ κειμένου εἶναι, ὅπως λέγει ὁ F. Schlegel, ἡ «ἐποπτεία τοῦ ὅλου», τότε τό κείμενο τοῦ Adorno ἀποτελεῖ πράγματι μεγάλη πρόκληση γιά τόν ἀναγνώστη του, γιατί εἶναι πολύ δύσκολο νά προσδιορίσει, μέσα στήν ἀποσπασματικότητα τοῦ κειμένου, σέ τί ὑφίσταται αὐτή ἡ ὁλότης. Ἐάν βασική ἀρχή τῆς κριτικῆς ἑνός φιλοσοφικοῦ κειμένου εἶναι, πάλι κατά τόν Schlegel, «ἡ κατασκευή τῆς ὁλότητος τοῦ λογοτεχνικοῦ εἴδους» του, τότε εἶναι πάλι δύσκολο νά προσδιορίσει κανεῖς ποῖο εἶναι τελικά τό «λογοτεχνικό εἶδος» τοῦ κειμένου αὐτοῦ.

Μετά τά *Minima Moralia* ὁ Adorno κατασκευάζει τή «μορφή» τοῦ Φιλοσοφικοῦ Δοκιμίου, τό ὁποῖο χαρακτηρίζει, ἐνάντια στούς καρτεσιανούς κανόνες τῆς θετικιστικῆς ἐπιστημολογίας καί τούς νόμους τῆς φιλοσοφίας τῆς πρωταρχῆς, ὡς «μεταποιητικό», «ὑπερ-ερμηνευτικό», «ἀντιμεθοδικό», «ἀντισυστηματικό», «ὑλιστικό», «συναφειακό», «καιροσκοπικό», «ἀποσπασματικό», «ρητορικό», «ἀντι-πλατωνικό» καί «αἰρετικό» εἶδος λόγου. Ὁ ἀναγνώστης βρῖσκει ἐδῶ τήν λογο-τεχνική του προκατανόηση, προκειμένου νά ἐρευνήσῃ κατά πόσον ἡ ἀλυσίδα τῶν ἀποσπασμάτων τῶν *Minima Moralia* γύρω ἀπό τόν παραδοσιακό, ἠθικό τύπο τῆς Τέχνης Βίου μπορεῖ νά κατανοηθεῖ καί νά κριθεῖ στό «περιεχόμενο» τῆς ἀλήθειας του σύμφωνα μέ τά χαρακτηριστικά αὐτά τῆς μορφῆς τοῦ Φιλοσοφικοῦ Δοκιμίου. Τά *Minima Moralia* παρουσιάζουν μία ποικιλία τῆς θεματικῆς, πού καλύπτει πέραν τῆς Τέχνης τοῦ Βίου ὅλες τίς πτυχές τοῦ

παραδοσιακού φιλοσοφικού λόγου, καθώς επίσης και μία ποικιλομορφία της έκθεσης, οι όποιες καθιστούν τό κείμενο «γρίφο» για τόν αναγνώστη. Ἐάν δέ προσδιορίσουμε, πάλι κατά τόν Schlegel, ὡς ἔσχατο καί ὑψιστο σκοπό τῆς ἐρμηνευτικῆς καί κριτικῆς τοῦ φιλοσοφικοῦ κειμένου τό *χαρακτηρισμό* τοῦ συγγραφέα, δηλαδή τό «πάντρεμα» ἢ τή διαμεσολάβηση μεταξύ τῆς ἱστορικῆς πορείας (Gang) καί τῆς φιλοσοφικῆς δομῆς (Gliederbau) τοῦ φιλοσοφικοῦ κειμένου του, τότε γίνεται τό ἐγχείρημά μας ἀκόμη πιό δύσκολο: καλούμεθα νά ἐντάξουμε τά φιλοσοφικά *Minima Moralia* στήν ἐξελικτική πορεία τοῦ Adorno, καί νά «ἀποκρυπτογραφήσουμε» τή φιλοσοφική δομή, μέ τήν ὁποία τό ἔργο τοῦ Adorno διαμεσολαβεῖται σέ ὅλες του τίς φάσεις, ἀπό τήν «Ἰδέα τῆς φυσικῆς ἱστορίας» τοῦ 1931 ἕως τά κατάλοιπα τῆς *Αἰσθητικῆς Θεωρίας* τοῦ 1969.

Αὐτή ἡ πρόκληση τῶν *Minima Moralia* γιά τόν ἀναγνώστη τους ἐπαυξάνεται, ὅταν ὁ ἀναγνώστης ἔχει νά ἀντιμετωπίσει τή *μετάφραση* αὐτοῦ τοῦ ἔργου. Συνήθως θεωρεῖται τό ἔργο καί ἡ ἀποστολή τοῦ μεταφραστῆ ὡς κάτι ἀπλό, μηχανιστικό καί τετριμμένο: δέν ἔχει παρά νά συλλάβει ἐρμηνευτικά τό «νόημα» ἢ, ὅπως σήμερα λέμε κάτω ἀπό τήν κυριαρχία τῆς πληροφορικῆς, «τό μήνυμα» τοῦ πρωτοτύπου, καί νά τά μεταγλωττίσει χωρίς καμιά ἄλλη δική του ποιητική, ἀναπλαστική παρέμβαση. Τή μηχανιστική αὐτή ἀποψη περί μεταφράσεως ἀπηχεῖ ἀκόμη καί ἕνας ἀντίποδας τοῦ Adorno, ὁ Wittgenstein, ὁ ὁποῖος κάπου λέγει χαρακτηριστικά ὅτι ἡ μετάφραση ἑνός ποιήματος ἀπό μία γλώσσα σέ μία ἄλλη λύνεται ὡς «μαθηματικό πρόβλημα» (mathematische Aufgabe). Ἐάν ὁμως λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ὁ Adorno καταπολεμáει αὐτή τήν *ἐπικοινωνιακή* ἐκδοχή τοῦ φιλοσοφικοῦ κειμένου σέ ὅλες τίς φάσεις τοῦ ἔργου του, καί στρέφεται ἐνάντια στή φιλελεύθερη πλασματική ἀρχή τῆς *ἀνακοινωσιμότητος* τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, τότε εἶναι φανερό ὅτι καί ἡ ἀποστολή τοῦ μεταφραστῆ εἶναι πολύ πιό δύσκολη, πιό *δημιουργική* καί πιό ἐπισφαλῆς ἀπ' ὅ,τι νομίζει ἡ μηχανιστική-ἐπικοινωνιακή ἐκδοχή περί μεταφράσεως. Γι' αὐτή τή νέα ἐκδοχή περί τῆς ἀποστολῆς τοῦ μεταφραστῆ, ὄχι ὡς μαθηματικό πρόβλημα, ἀλλά ὡς *διαλεκτικό* πρόβλημα, τῆς Ποιητικῆς ἀνασυγκρότησης καί ὄχι τῆς ἀπεικονιστικῆς Μίμησης τῶν δύο γλωσσῶν, μίλησε ὁ στενός συνεργάτης τοῦ Adorno, ὁ Walter Benjamin, στό περίφημο καί πολυσυζητημένο ἄρθρο του γιά τήν «ἀποστολή/παραίτηση» τοῦ μεταφραστῆ. Σύμφωνα μέ τόν Benjamin τό ἔργο τοῦ μεταφραστῆ εἶναι *δημιουργικό* καί

έπισφαλές ταυτοχρόνως, ή δέ μετάφραση άποτελεί αυτόνομο λογοτεχνικό είδος, πέραν εκείνου τής έρμηνευτικής και τής κριτικής. 'Ο μεταφραστής δέν είναι μηχανιστικός εργάτης, ή άνελεύθερος δούλος του πρωτοτύπου του, αλλά «ποιητική» έλεύθερη ιδιοφυΐα, πού έρμηνεύει τό πρωτότυπο, και τόν καρπό αυτής τής έρμηνείας τόν χρησιμοποιεί σαν ύλικό για νά «ξαναχτίσει», νά «μετα-ποιήσει», νά άνασυγκροτήσει δημιουργικά τό δικό του αυτότελές κείμενο. Κατανόηση και μετα-ποίηση του πρωτοτύπου είναι οί δύο άλληλοσυμπληρούμενες πτυχές τής έρμηνευτικής και τής ποιητικής δημιουργίας του. 'Ο διαλεκτικός μεταφραστής, πού συνδυάζει έρμηνευτικό τάλεντο και γλωσσοποιητική ιδιοφυΐα, καλείται σύμφωνα μέ τήν έκδοχή αυτή νά δημιουργήσει μιά «τρίτη» «πλουσιότερη» γλώσσα, μέσα στην όποία αίρονται ώς «στιγμές» οί δύο συσχετιζόμενες γλώσσες. Μάλιστα, ό μεταφραστής έπωμίζεται τό μεγάλο χρέος νά άλληλοσυμπληρώσει τά θρύμματα των δύο υπό μετάφραση γλωσσών σέ σχέση μέ τήν όλότητα μιās «καθαρής» γλώσσας, τής όποίας αυτές άποτελούν «άποσπάσματα», κι έτσι νά σπείρει τό «σπόρο τής καθαρής γλώσσας» στά χωράφια των δύο γλωσσών. Αυτήν τήν άποστολή μπορεί νά τήν αναλάβει όμως ό μεταφραστής μόνο εάν έγκαταλείψει τή μηχανιστική-άπεικονιστική-έπικοινωνιακή άποψη περί μεταφράσεως και καλλιεργήσει τή διαλεκτική άποψη τής «άνασυγκρότησης» όχι του μηνύματος αλλά τής «έκφραστικής σκέψης» του κειμένου του. ('Ο Λούθηρος, ό Voss κι ό A. Schlegel είναι τέτοιες ιδιοφυΐες μεταφραστού.)

Μέ αυτές τίς δύο άνταγωνιστικές άπόψεις για τή μετάφραση, έχουμε ένα κριτήριο για νά κρίνουμε και τό έργο του Έλληνα μεταφραστή μας. Μπορούμε δηλαδή νά δούμε πώς ό ίδιος συνέλαβε και πραγματοποιήσε τή μετάφραση των *Minima Moralia*. Θεώρησε μέ άλλα λόγια και έκανε τή μετάφραση ώς μαθηματική εξίσωση ή ως διαλεκτική διαμεσολάβηση; 'Ο άναγνώστης θά έχει τήν ευκαιρία νά τόν κρίνει ανάλογα. Έχω τήν έντύπωση, άπ' ό,τι έχω δεϊ, ότι ό μεταφραστής δέν άμπαρώθηκε πίσω άπό τήν έλληνική γλώσσα και άνήγαγε άφηρημένα τό πρωτότυπο σ' αυτήν, αλλά προσπάθησε νά διευρύνει τήν έλληνική, έμπλουτίζοντάς την μέ τίς έκφραστικές δυνατότητες του πρωτοτύπου. 'Ο άναγνώστης καλείται γι' αυτό νά λάβει υπόψη του τό έπισφαλές του έγχειρήματος, και νά μήν τόν κρίνει μέ τό τετριμμένο κριτήριο τής κατανοησιμότητας του κοινού νου, γιατί έτσι θά άδικήσει τό μεταφραστή, όπως και ό άναγνώστης

του πρωτοτύπου θά άδικήσει τόν Adorno, εάν τόν κρίνει μέ τό ίδιο κριτήριο. Τό κείμενο του Adorno δέν κάνει παραχωρήσεις στόν αναγνώστη του. 'Ο Adorno δέν συνθέτει, δέν παράγει τό κείμενό του ως άνα-κοίνωση (Mitteilung) νοημάτων, αλλά ως έκθεση (Darstellung) σκέψεων. Μοιάζει από τήν άποψη αυτή τό φιλοσοφικό κείμενο μέ τό λογοτεχνικό έργο: και τά δύο «είδη» του λόγου καλλιεργούν τή Γλώσσα ως έκφραση τής σκέψης, και όχι ως άνακοίνωση του νοήματος. 'Επομένως δέν μπορούν νά κατανοηθούν, νά αξιολογηθούν και νά μεταφραστούν από τή σκοπιά τής ύποδοχής τους από τόν αναγνώστη, αλλά από τή σκοπιά τής παραγωγής και έκθεσης τής σκέψης ως τέτοιας. 'Επομένως, όχι ή Αισθητική τής ύποδοχής, αλλά ή Ρητορική τής παραγωγής είναι τό πρότυπο του κειμένου του Adorno. Μ' αυτό τόν τρόπο αποκλείει βέβαια ό Adorno πολλούς από τήν κατανόηση (κριτική) και μετάφραση του έργου του, κι έτσι ό κοινωνικοκριτικός του έλιτισμού φαίνεται έδώ νά γίνεται ύπερμαχος του λογο-τεχνικού έλιτισμού. 'Αλλά όπως τονίζει ό ίδιος άργότερα στην *Άρνητική Διαλεκτική* του, τόσο διαλεκτική είναι ή πορεία αυτού του κόσμου.

'Εκείνο πού ξενίζει τόν αναγνώστη, του πρωτοτύπου ή τής μετάφρασης, είναι ή *άποσπασματικότητα* τής μορφής έκθεσης του κειμένου. 'Ο Adorno δέν γράφει τό κλειστό φιλοσοφικό κείμενο, πού έχει αρχή, μέση και τέλος, πού έχει μία εξέλιξη και ανάπτυξη μέσα του, πού έχει συνθετική έντελέχεια μέσα του. 'Επειδή προηγουμένως τονίσαμε τή γειννίαση του φιλοσοφικού και του ποιοτικού λογοτεχνικού κειμένου, όσον άφορᾶ τόν έκφραστικό και όχι έπικοινωνιακό χαρακτήρα τους, θά μπορούσαμε και στην περίπτωση αυτή νά πούμε ότι τό φιλοσοφικό κείμενο του Adorno, όπως και τό σύγχρονο πρωτοποριακό έργο, δέν γνωρίζει, δέν συλλαμβάνει και δέν έκθέτει τήν ολότητα, αλλά τό συνειδητό «σπάσιμό» της σε άποσπάσματα. 'Οπως τονίζει ό Adorno στην *Αισθητική Θεωρία* του, τό άποσπασμα είναι μιá από τίς «σταθερές» αρχές τής πρωτοποριακής τέχνης. 'Ο Adorno φιλοσοφεί μέσα στά συντρίμια του ολοκληρωμένου, κλειστού, τέλειου συστήματος του Hegel. 'Από τή μιá μεριά στρέφεται ενάντια στην άξίωση τής σκέψης νά συλλάβει τήν ολότητα του κόσμου, μέσα σε ένα κλειστό σύστημα, και από τήν άλλη πολεμάει τήν έντελεχειακή λογοτεχνικότητα ενός κλειστού, μεστού, άκέραιου φιλοσοφικού κειμένου. Στο σημείο αυτό, ό κριτικός αναγνώστης θά μπορούσε νά μᾶς υπενθυμίσει ότι ό Adorno έγκαταλείπει τή διαλε-

κτική του Hegel και προσχωρεί στο στρατόπεδο του γερμανικού ρωμαντισμού, πού ακριβώς εξύψωσε την αρχή της αποσπασματικότητας σέ ύψιστη λογοτεχνική αρχή. Ἄλλά ἡ φαινομενική γειτνίαση μᾶς ἀπατά. Ὅταν ὁ ρωμαντισμός μιλάει γιά «ἀποσπασματικότητα», ἔχει πάντα πίσω στό μυαλό του κάποια διαθλασμένη, συντριμμένη ὀλότητα, τήν ὁποία ὁ ἴδιος πάντα λαχταρᾷ καί ὄνειρεύεται νά ἀποκαταστήσει. Πίσω ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἀποσπασματικότητας κρύβεται μέ ἄλλα λόγια στούς ρωμαντικούς μία νοσταλγική, ἄπιαστη διαλεκτική μεταξύ τοῦ πεπερασμένου καί τοῦ ἀπείρου, καί ἡ πεποίθηση ὅτι τό ἀπόσπασμα εἶναι ἀπόσπασμα ἑνός «κρυμμένου», ἀλλά ἀναζητούμενου Ὁλου. Ὅπως διείδε ὁ πρῶτος κριτικός τοῦ Ρωμαντισμοῦ, ὁ ἴδιος ὁ Hegel, ἔχουμε νά κάνουμε μέ μία «κακιά ἀπειρότητα» μᾶς φιλοσοφίας τῆς ἀντανάκλασης τῆς «ώραιας ψυχῆς» πού ζεῖ καί λαχταράει τό χαμένο ἄπιαστο ἄπειρο. Νά γιατί ὁ Adorno δέν μπορεῖ νά βρεῖ καταφύγιο στό Ρωμαντισμό, στήν προσπάθεια ἀπελευθέρωσης του ἀπό τά δεσμά τοῦ Hegel. Ὁ Adorno τονίζει ὅτι «τό ὄλο εἶναι τό ψεύτικο» καί αὐτό ἰσχύει τόσο γιά τό «πιασμένο», πραγματοποιημένο ὄλο τοῦ Hegel, ὅσο καί γιά τό «ἄπιαστο» ὄλο τοῦ Ρωμαντισμοῦ. Κατά βάθος δέν μποροῦμε κἄν νά μιᾶμε γιά ἀπόσπασμα στόν Adorno, διότι τοῦτο συνελάγεται λόγο περί τῆς Ὀλότητας. Μποροῦμε νά μιλήσουμε μᾶλλον γιά *μοντέλα*, διαλεκτικά μοντέλα, ὅπως τό κάνει ἀργότερα στήν Ἄρνητική Διαλεκτική. Κάθε τέτοιο μοντέλο ἐκθέτει μία ἀτομική, ἐξειδικευμένη περίπτωση ἀρνητικῆς διαμεσολαβήσεως μεταξύ τοῦ Ἀτομικοῦ καί τοῦ Καθολικοῦ. Οὔτε συμπίπτουν τά δύο αὐτά ἀπόλυτα, ὅπως στόν Hegel, οὔτε συγκλίνουν στό ἄπειρο, ὅπως στό Ρωμαντισμό, ἀλλά διαμεσολαβοῦνται ἀρνητικά ἐδῶ καί τώρα, μέσα στήν *τωρινή* συγκυρία μας.

Ἔτσι ὁμως ἀπαντιέται ἐκπληκτικά εὐκόλα τό ἐρμηνευτικό αἴτημα τοῦ Schlegel γιά τήν «ἐποπτεία τοῦ ὄλου». Στό κείμενο τοῦ Adorno δέν ἔχουμε μία σειρά ἀποσπάσματα μᾶς «θρυμματισμένης» ὀλότητας, δέν ἔχουμε νά κάνουμε, ὅπως λέγει ὁ ρωμαντίζων νεαρός Benjamin μέ ἀφορμή τήν ἀποστολή τοῦ μεταφραστῆ, μέ τά «συντριμμάτια ἑνός σπασμένου ἀμφορέα». Ἐπομένως γιά νά καταλάβουμε τόν Adorno δέν χρειάζεται νά συναρμολογήσουμε τά ἀποσπάσματα, γιά νά «ἀποκαταστήσουμε» τόν ἀμφορέα. Ἡ «ἐποπτεία τοῦ ὄλου» εἶναι συνελῶς πιό εὐκόλη ἀπ' ὅ,τι θά περίμενε κανεῖς. Κάθε ἀπόσπασμα, κάθε μοντέλο παριστάνει ἀπό μόνο του τήν ἀρνητική διαλεκτική τοῦ Ἀτομικοῦ καί τοῦ Γενικοῦ. Αὐτό ἐννοεῖ ὁ Adorno,

ὅταν λέγει ὅτι ἀρχή τῆς σύν-θεσης τοῦ φιλοσοφικοῦ κειμένου εἶναι ὅλα τὰ μέρη του νά ἀπέχουν ἐξίσου ἀπό τό κέντρο. Ἐάν ζητήσει ὁ ἀναγνώστης μιὰ «ἐγγελιανή ὁλότητα» στό κείμενο, τότε ἀσφαλῶς δέν θά τή βρεῖ καί τό ἔργο θά παραμείνει σκοτεινό καί ἀκατανόητο. Τό ἴδιο ἀκατανόητο θά παραμείνει τό κείμενο ἐάν κανεῖς ὑποπτευθεῖ πίσω ἀπό τήν ἀρνητική διαλεκτική τοῦ Ἄτομικοῦ καί τοῦ Καθολικοῦ κάποια Μεταφυσική τῆς Ἄτομικότητας σέ στυλ λαϊβνιτιανοῦ ρωμαντισμοῦ, ὅπου ἡ Μονάδα ἐκ-φράζει καί ἐκθέτει μέ διαφοροτικό βαθμό σαφήνειας τό Σύμπαν. Στόν Adorno δέν ἔχουμε μιὰ «προ-καθορισμένη ἀρμονία», ἀλλά μιὰ προ-καθορισμένη δυσ-αρμονία μεταξύ τοῦ Ἄτομικοῦ καί τοῦ Καθολικοῦ. Ἐτσι, ὁ ἀναγνώστης συναντάει μπροστά του, σέ κάθε βῆμα του, αὐτή τήν ἀρνητική διαμεσολάβηση τοῦ Ἄτομικοῦ καί τοῦ Γενικοῦ. Ἡ ἀρνητική Ὀλότητα εἶναι πανταχοῦ παροῦσα. Ἐτσι, ἐνῶ ἀπό μιὰ παραδοσιακή ἐρμηνευτική ἀποψη ἡ «ἐποπτεία τοῦ ὄλου» φαίνεται προβληματική, ἂν ὄχι ἀδύνατη, ἀπό τήν ἐνδόμυχη σκοπιά τοῦ ἴδιου τοῦ Adorno ἡ ἐποπτεία τοῦ ὄλου εἶναι πάντοτε, σέ κάθε βῆμα, ἐξασφαλισμένη. Οἱ ἐπιμέρους στιγμές, φάσεις τῆς πορείας τοῦ κειμένου του δέν εἶναι «σύμβολα» μιᾶς ταύτισης τοῦ Καθολικοῦ καί τοῦ Ἄτομικοῦ, ἀλλά ἀλληγορίες τῆς ἀρνητικῆς διαμεσολάβησής τους. Ἐτσι, στό ἀνοιχτό κείμενο τοῦ Adorno ἔχουμε μιὰ σημειωτική ἀποκατάσταση τῆς ἀλληγορίας καί μιὰ συνεπή κριτική τοῦ κλασικιστικοῦ Συμβόλου. Στό σημεῖο αὐτό ὁ Adorno εἶναι πολύ κοντά στόν Benjamin. Κάτω ἀπό τή μελαγχολική ματιὰ τοῦ ἀλληγορικοῦ, ὅπως ὁ Adorno, τὰ «φαινόμενα» πού ἐρμηνεύει αὐτός, γίνονται ἀλληγορίες μιᾶς μοιραίας, δευτεροφυσικῆς συνάφειας, μέσα στήν ὁποία τό ἱστορικό ἔργο τῶν ἀνθρώπων ἀποτυγχάνει στή διαμεσολάβηση μεταξύ Φύσεως καί Πολιτισμοῦ. Ἐτσι τελικά, ὁ Adorno, πού πιστεύει ἀπό τό 1931 ὅτι τό στοιχεῖο τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ «ἐρμηνεία» καί ὄχι ἡ «ἔρευνα», ἐγκαταλείπει τήν ἐνσωματώνουσα διαλεκτική ἐρμηνευτική τοῦ Hegel καί τή ρωμαντική-διαλογική ἐρμηνευτική τοῦ ρωμαντισμοῦ καί ἀξιοποιώντας στοιχεῖα τῆς ἀλληγορίας τοῦ Μπαρόκ –μέσω τοῦ Benjamin– καί τοῦ ἐγγελιανίζοντος μαρξισμοῦ –μέσω τοῦ Lukács– προχωράει σέ μιὰ ἀλληγορική ἐρμηνευτική, πού εἶναι ἡ κατεξοχὴν μέθοδός του στά *Minima Moralia*.

Γιὰ τήν κατανόηση τῶν *Minima Moralia* καί τοῦ ἔργου του γενικά εἶναι γι' αὐτό ἀναγκαῖο νά προσδιοριθεῖ ἡ ἐρμηνευτική συγκυρία αὐτῆς τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνευτικῆς τοῦ Adorno. Γιὰ νά προχωρή-

σουμε σ' αυτό τόν προσδιορισμό θά πρέπει νά γνωρίζουμε ὅτι ἡ ἔρμηνευτική αὐτή δέν προτίθεται νά συλλάβει τό «ὑποκειμενικό» νόημα κάποιου κοινωνικοῦ φαινομένου, ἀλλά τή διαλεκτική τοῦ ἴδιου τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου. Ὁ Adorno κινεῖται στό ἐπίπεδο τῆς λογικῆς τῆς οὐσίας τοῦ Hegel, δηλαδή τῆς διαμεσολαβήσεως μεταξύ οὐσίας καί φαινομένου ἀπό τήν ὁποία προκύπτει ὁ προσδιορισμός καί τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας. Ἐνώ ὁμως στόν Hegel αὐτή ἡ διαλεκτική μεταξύ φαινομένου καί οὐσίας εἶναι ἐνδιάμεσος σταθμός στήν ὀλοκλήρωση τῆς ἀπόλυτης ιδέας, δηλαδή τῆς συμφιλίωσης τῆς ἔννοιας καί τῆς πραγματικότητας, στόν Adorno ἔχουμε νά κάνουμε μέ μία ἀντι-στροφή τοῦ Hegel. Τό φαινόμενο δέν ἐκφράζει καί δέν ἐκδηλώνει τήν ἀληθινή οὐσία τῶν πραγμάτων, ἀλλά τήν ἀπολιθωμένη μορφή τους. Ἡ διαλεκτική μεταξύ οὐσίας καί φαινομένου εἶναι μέ ἄλλα λόγια ἀρνητική καί ὄχι θετική. Ὁ πρῶτος πού προχώρησε σ' αὐτή τήν ἀντιστροφή τοῦ Hegel εἶναι φυσικά ὁ Marx: στό περίφημο θεώρημα τοῦ «φетиχισμοῦ τοῦ ἐμπορεύματος», στόν πρῶτο τόμο τοῦ *Κεφαλαίου*, ὁ Marx πράγματι δείχνει καί ἐκμεταλλεύεται αὐτή τήν ἀντιστροφή τοῦ Hegel, γιά νά κρίνει ἰδεολογικοκριτικά τή συγκεκριμένη μορφή φетиχισμοῦ τῆς κοινωνικῆς, δηλαδή οἰκονομικῆς, πραγματικότητας τοῦ καιροῦ του. Ἡ μαρξιστική ἔρμηνευτική γίνεται ἔτσι ἡ «φαινομενολογία» μιᾶς φαντασμαγορίας τοῦ ἐμπορεύματος ὅπου τά παράγωγα τῆς ἀνθρώπινης διυποκειμενικῆς δραστηριότητας ἀποκτοῦν τό χαρακτήρα τῆς «δεύτερης φύσης», δηλαδή τῆς δῆθεν ἀγέννητης οὐσίας. Αὐτό τό βασικό θεώρημα τῆς «ἀπολίθωσης», τό ὁποῖο ἔχει τήν ἐξέλιξή του ἀπό τόν Hegel, πού τήν ταυτίζει μέ τήν αὐτο-ἐξωτερίκευση τοῦ Πνεύματος, μέσω τοῦ Marx, πού τή χαρακτηρίζει ὡς ἀλλοτριωτική ἀρχή τῆς κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ ἀνθρώπινου γένους, ὡς τόν Lukács, πού τήν «ἀναθερμαίνει» στό πρῶτο τρίτο τοῦ αἰώνα μας γιά νά προχωρήσει σέ μιά κριτική τῆς ἀστικῆς σκέψης ἐν γένει, βρίσκεται γι' αὐτό καί στό ἐπίκεντρο τῆς ἀλληγορικῆς ἔρμηνευτικῆς τοῦ Adorno καί τῆς Κριτικῆς Θεωρίας ἐν γένει. Τά «φαινόμενα» τῆς ἰδεαλιστικῆς θεωρίας τῶν ιδεῶν στόν Hegel γίνονται τώρα «διαλεκτικές εἰκόνες» τῆς ὑλιστικῆς θεωρίας τῶν Ἰδεῶν στόν Benjamin καί τόν Adorno. Ὅπως τό ἀντικειμενικό φαινόμενο στόν Hegel διατηρεῖ τήν ἀντικειμενικότητά του ἀπέναντι στήν ὑποκειμενικοποίησή του ἀπό τόν Kant, ἔτσι καί ἡ διαλεκτική εἰκόνα στόν Adorno διατηρεῖ αὐτή τήν ἀντικειμενικότητά της ἀπέναντι στήν ψυχολογική ὑποκει-

μενικοποίησή της, π.χ. από τὰ ἀρχέτυπα τοῦ συλλογικοῦ ὑποσυνείδητου τοῦ Jung. Οἱ διαλεκτικές εἰκόνες εἶναι ἀντικειμενικές. Ἀντίθετα ὁμως πρὸς τὴν ἐγγελιανή, δηλαδή κατὰ βάθος πλατωνική, ἀποϊστορικοποίηση τῶν ἀντικειμενικῶν εἰκόνων, δηλαδή τῶν ἰδεῶν, οἱ διαλεκτικές αὐτές εἰκόνες δὲν παραμένουν ἀναλλοίωτες, ἀλλὰ εἶναι οἱ ἴδιες προῖόν τῆς ἐκάστοτε μορφῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας. Αὐτό τονίζει ὁ Adorno ἀπέναντι στὸν Benjamin, προσπαθώντας νὰ τὸν ἐνθαρρύνει νὰ ξεκαθαρίσει τὴν ἐρμηνευτικὴ μέθοδο τοῦ μνημειώδους ἀποσπασματικοῦ ἔργου τοῦ *Passagen- Werk* καὶ προπαντὸς νὰ ἀποστασιοποιηθεῖ ἀπὸ τὴν ἱερασιοναλιστικὴ Μυθολογία τοῦ Jung καὶ τοῦ Klages. Στὸ περίφημο γράμμα τοῦ πρὸς τὸν Benjamin τὸ 1936, ὁ Adorno ὀρίζει τίς διαλεκτικές εἰκόνες ὡς «ἀντικειμενικούς ἀστερισμούς στοὺς ὁποίους ἡ κοινωνικὴ πραγματικότητα αὐτοπαρουσιάζεται». Στὸ «Χαρακτηρισμὸ τοῦ Benjamin» πού ἐπιχειρεῖ ὁ Adorno τὸ 1950, ὀρίζει τίς διαλεκτικές εἰκόνες ὡς «ἀντικειμενικὴ ἀποκρυστάλλωση τῆς ἱστορικῆς κίνησης» (*Prismen*).

Εἶναι φανερό ὅτι στὸ κέντρο τῆς ἀλληγορικῆς αὐτῆς ἐρμηνευτικῆς βρῖσκονται οἱ διαλεκτικές εἰκόνες στὴν ἱστορικὴ συγκυρία τους. Ἡ ἐρμηνευτικὴ αὐτὴ δὲν εἶναι ψυχολογικὴ à la Schleiermacher καὶ Dilthey, ἀλλὰ ἀντικειμενικὴ à la Hegel· δὲν εἶναι γλωσσικὴ à la Gadamer, ἀλλὰ ἰдео-λογικοκριτικὴ à la Marx· δὲν εἶναι φιλολογικὴ, δηλαδή ἐγκλωβισμένη στὴν ἐρμηνεία θετικῶν κειμένων, ἀλλὰ ἱστορικο-φιλοσοφικὴ, δηλαδή ἐφαρμόζεται σέ ὅλες τίς στιγμές τῆς κοινωνικῆς Ὀλότητος καὶ ὅλες τίς πτυχές τῆς ἀπολιθωμένης ζωῆς, ὅπως στὸ ἐπίπεδο τοῦ Ἀτόμου, τῆς Κοινωνίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ, στὸ ἐπίπεδο τῆς Γλώσσας καὶ στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἴδιου τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου καὶ τῶν ἐπιμέρους πτυχῶν του, τῆς Λογικῆς, τῆς Ἠθικῆς καὶ τῆς Αἰσθητικῆς. Ἔτσι ἡ ἀλληγορικὴ ἐρμηνευτικὴ τοῦ Adorno καὶ τῆς Κριτικῆς Θεωρίας ἐγείρει μέ τὸν δικό της τρόπο τὴν ἀξίωση τῆς Καθολικότητας ὅπως καὶ ἡ ὄντολογικὴ ἐρμηνευτικὴ τοῦ Gadamer (καὶ μαζί μ' αὐτὴν καὶ τοῦ Heidegger). Μόνο πού ὁ Adorno δὲν «νομομοποιεῖ» αὐτὴ τὴν καθολικότητα τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνευτικῆς του μέ τὴ γλωσσικὴ διαμεσολάβηση τῆς ἐρμηνευτικῆς ἐμπειρίας ἐν γένει (Gadamer), ἀλλὰ μέ τὴ φυσικο-ἱστορικὴ συγκρότηση ὄλων τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Ὁ Κανόνας τῆς ἱστορικοφιλοσοφικῆς ἐρμηνείας παραμένει τελικὰ ἡ κριτικὴ κατηγορία-ἰδέα τῆς «φυσικῆς ἱστορίας». Αὐτὴ ἡ ἰδέα τῆς φυσικῆς ἱστορίας ἀποτελεῖ πράγματι γιὰ τὸν Adorno, σέ ὅλες τίς φάσεις τῆς ἐξέλιξης, τὴν «ἐρμηνευτικὴ

προκατάληψη τῆς ἐκάστοτε ἐρμηνευτικῆς συγκυρίας του ἀπό τό βιβλίο γιά τόν Kierkegaard ὡς τήν *Αἰσθητική Θεωρία* του. Πίσω ἀπ' αὐτήν τήν ἰδέα τῆς φυσικῆς ἱστορίας, ὁ Adorno κινητοποιεῖ ὄλο τό δυναμικό τῆς διαλεκτικῆς σκέψης, ἀπό τόν Hegel, μέσω τοῦ Marx, ὡς τόν Lukács, γιά νά προσδιορίσει τόν βασικό κανόνα τῆς ἱστορικο-φιλοσοφικῆς ἐρμηνείας. Εἶναι τά «μάγια» τῆς ἀπολίθωσης, ἡ «μοῖρα» καί τό «χάλι» τῆς ἀμαρτωλῆς συνάφειας τῆς ζωῆς, ἡ «κατάρρα» τῆς κατατρεγμένης ζωῆς, ὁ τόπος, μέσα στόν ὁποῖο ἡ ἀλληγορική ἐρμηνεία καλεῖται νά κάνει τή δουλειά της. Αὐτή ἡ *δαιμονική διάγνωση τοῦ παρόντος* ἀποτελεῖ γι' αὐτό τήν ἐρμηνευτική προ-υπόθεση τῆς ἐρμηνευτικῆς τοῦ Adorno. Εἶναι ἡ ἀρνητική 'Ολότητα, τό ὄλο, πού εἶναι ψεύτικο, ὁ κόσμος, στόν ὁποῖο ἀποτυχαίνει ἡ διαμεσολάβηση τοῦ Ἀτομικοῦ καί τοῦ Γενικοῦ. Ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀντικειμενικότης τῆς ἀνθρώπινης ἐνέργειας «μαγεύεται» αὐτόματα σέ ἀπολίθωση, ὅπου ἡ αὐτο-εξωτερίκευση τοῦ ἀνθρώπου μέσω τῶν ποικίλων θεσμῶν του ὀδηγεῖ μοιραῖα σέ μία αὐτο-υποδοῦλωση τοῦ ἀνθρώπου, ὅπου τό «ἀντικειμενικό Πνεῦμα» τοῦ Hegel, δηλαδή οἱ θεσμοί τῆς Οἰκογένειας, τῆς Κοινωνίας, τῆς Οἰκονομίας, τοῦ Πολιτισμοῦ κ.λπ. μετατρέπονται σέ «φαινομενολογία τοῦ ἀντι-πνεύματος», δηλαδή σέ ἓνα «ριζικά κακό» (Habermas), κάτι πού φέρνει τόν Adorno καί τήν Κριτική Θεωρία πολύ κοντά στόν *ἀναρχισμό*. Αὐτήν τή φαινομενολογία τοῦ ἀντι-πνεύματος ἐκθέτει καί παρουσιάζει καί τό βιβλίο τοῦ Adorno *Minima Moralia*, σάν τό *προδομένο ἐρμηνευτικό ὑλικό* τῆς ἐρμηνευτικῆς συγκυρίας του. Ἐνα «ὕλικό», πού δέν ἔχει νά κάνει μέ τό «δεδομένο τῶν αἰσθήσεων» τοῦ λογικοῦ ἐμπειρισμοῦ, ἀλλά μέ τήν *προσωπική ἐμπειρία* τοῦ συγγραφέα, ἡ ὁποία γίνεται τελικά ἡ ἀφετηρία γιά νά προχωρήσει ἡ ἀλληγορική ἐρμηνευτική τῶν διαλεκτικῶν εἰκόνων σ' ὄλα τά ἐπίπεδα τοῦ ἐγγελιανοῦ Πνεύματος, τοῦ ὑποκειμενικοῦ, τοῦ ἀντικειμενικοῦ καί τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος ταυτοχρόνως. Ἡ ἐρμηνευτική συγκυρία συμπληρώνεται ὁμως μέ μία ἐρμηνευτική προ-οπτική, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ συστατικό στοιχεῖο τόσο τῆς ὄντολογικῆς ἐρμηνευτικῆς (π.χ. Heidegger) ὅσο καί τῆς ἱστορικοφιλοσοφικῆς ἐρμηνευτικῆς τοῦ Adorno. Ἡ δαιμονική διάγνωση τοῦ παρόντος εἶναι, ὅπως εἶδαμε, τό ἐρμηνευτικό προ-δεδομένο· ἡ ἰδέα τῆς φυσικῆς ἱστορίας ἀποτελεῖ, ὅπως εἶδαμε, τήν ἐρμηνευτική προ-κατάληψη, δηλαδή τό σχῆμα, τόν κανόνα, μέ τόν ὁποῖο ἐπιτελεῖται ἡ ἐρμηνεία αὐτή. Σάν ἐρμηνευτική προ-οπτική λειτουργεῖ στόν Adorno, ὅπως καί στόν Benjamin,

ἡ ἰδέα τῆς *Λύτρωσης*, τῆς «συμφιλίωσης» Φύσεως καί Πολιτισμοῦ, τῆς Σωτηρίας καί τῆς Οὐτοπίας, δηλαδή τῆς μεσσιανικῆς ἀποκατάστασης τοῦ κόσμου, ἢ τῆς μετατροπῆς τῆς «φυσικῆς ἱστορίας σέ συνειδητὴ ἱστορία». Ἀντίθετα πρὸς τόν Hegel, πού στή *Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας* διαβλέπει νά ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπόλυτη αὐτὴ συνειδητὴ ἱστορία, ὁ Adorno διαπιστώνει μετακριτικά ὅτι ὁ Hegel ὑποστασιοποιεῖ καί ἐναρμονίζει τὴν ἱστορικὴ πορεία, ἐπιστρέφοντας, «ὀπισθοδρομώντας», παρὰ τὴν κριτικὴ τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνα, σέ ἕναν πλατωνισμό. Ἡ ἰδέα τῆς *Λύτρωσης*, ἀντὶ νά ἔχει συμβολικά σημειωθεῖ μέσα στό κλειστό κείμενο τῆς παγκόσμιας ἱστορίας τοῦ Πνεύματος, σημειώνεται ἀλληγορικά, ὡς ἀλληγορία τῆς *φθαρτότητας* καί τοῦ *νεκροῦ*, μέσα σέ μία ἀνοιχτὴ πορεία τῆς «ἱστορίας ἐπίδρασης» ἐνὸς ἀνοιχτοῦ κειμένου καί μιᾶς ἰδέας τῆς «καθαρῆς γλώσσας» ὅπου ὅλα τὰ πράγματα θά ὀνομαστοῦν μέ τό σωστό ὄνομά τους. Χωρὶς τὴν ἰδέα αὐτὴ τῆς *λύτρωσης* ἡ *ἐρμηνευτικὴ* ξεφτίζει, ὅπως τονίζει ὁ Adorno, στὴν *τεχνικὴ ἀνα-συγκρότηση* σέ στυλ Carnap, πού ἀλλάζει ριζικά τὴν ἐρμηνευτικὴ συγκυρία τῆς περιορίζοντας τὴ φιλοσοφία σέ *τεχνικὴ τῆς γλωσσικῆς ἀνάλυσης*, ἀφαιρώντας ὅμως ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία τὴ δαιμονικὴ διάγνωση τοῦ Παρόντος, τόν κανόνα τῆς ἱστορικοφιλοσοφικῆς ἀποκρυπτογράφησης καί τὴ φιλοσοφικοἰστορικὴ ἰδέα τῆς *Λύτρωσης*. Τελικὸς στόχος τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνευτικῆς τοῦ Adorno παραμένει ἔτσι ἡ «*Λύτρωση*», δηλαδή τό σπάσιμο τῆς μαγγανείας, ἡ «ἀπο-μάγευση» ἀπὸ τὰ «*μάγια τῆς ζωῆς*», ὁ ἐξορκισμὸς τῆς ἀπολίθωσης, ἡ ἐκλογίκευση τῆς παραφροσύνης, ἡ ἐρμηνεία βάθους τοῦ «*βραχνᾶ*» (Alptraum), τῆς ἐποχῆς μας, ἡ *ὄνειρο-κριτικὴ* ἀποκρυπτογράφηση τῶν συλλογικῶν ὀνείρων τῆς ἐποχῆς μας. Δέν εἶναι ἡ ἀπο-δόμηση ἱστορικῶν προ-καταλήψεων ὁ στόχος αὐτῆς τῆς ἐρμηνευτικῆς ὡς φορέα παραδοσιακοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀλλὰ ἡ ἐρμηνεία τῶν διαλεκτικῶν εἰκόνων τῆς συγχρονικότητος, ὡς μέσον ἐνός νέου Διαφωτισμοῦ, πού ἐρμηνεύει τόν παλιό Διαφωτισμὸ ὡς τόπο ἀναπαραγωγῆς τῆς Μυθολογίας. Ὁ Benjamin πού διατηρεῖ θεολογικά κατάλοιπα καί στὴν ὑλιστικὴ φάση του ἐλπίζει ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τῶν διαλεκτικῶν εἰκόνων τό σπάσιμο τῆς μαγγανείας αὐτῆς. Ἐάν ἡ ἐκφραση τῆς μαγγανείας εἶναι ὁ «*βραχνᾶς*», τότε ἡ ἐρμηνεία αὐτῆς τῆς ἐκφρασης εἶναι τό ξύπνημα ἀπὸ αὐτόν τό βραχνᾶ. Ἡ μυστικιστικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ εἶναι λοιπὸν νά «*ξυπνήσουμε*» ἀπὸ τό «*κακὸ ὄνειρό*» μας, ὄχι νά γκρεμίσουμε ἱστορικὲς προκαταλήψεις γιὰ νά

δοῦμε τόν κόσμο πιό σωστά. Ὁ Adorno φαίνεται νά εἶναι πολύ κοντά στόν Benjamin. Ἡ ἀλληγορική ἐρμηνεία τῶν διαλεκτικῶν εἰκόνων δέν ἔχει νά κάνει μέ μιά ἐπιστημονική, ἀντικειμενική «ἐξήγηση», οὔτε καί μέ μιά Κριτική Θεωρία à la Marx καί πρῶιμο Horkheimer, ὅπου ἡ Κριτική Θεωρία γίνεται φορέας πρακτικῆς ἀλλαγῆς. Τό «σπάσιμο τῆς μαγγανείας» δέν θά τό ἐπιφέρει ἡ κοινωνική πρακτική, ἀλλά τί; Ἀκριβῶς ἡ ἐρμηνεία τῆς. Δέν πρόκειται ὁμως γιά τόν «ἰντελλεκτουαλισμό» τοῦ Freud, πού θεωρεῖ ὅπως ὁ Σωκράτης ὅτι ἡ ἀρετή εἶναι γνώση καί ἔτσι πιστεύει ὅτι ἡ θεωρητική ἐρμηνεία τοῦ ὄνειρου θά ἀπάλασσε τόν ἀσθενή στήν πράξη. Πρόκειται μᾶλλον γιά «μυστικιστική» ἐρμηνευτική παράδοση: ὅταν κατορθώσεις νά ἐρμηνεύσεις τά «σημεῖα τοῦ διαδόλου», τότε τόν ἔχεις ἤδη κατανικήσει. Ὁ Adorno προσπαθεῖ καί ἐνάντια στόν Benjamin νά ἀποστασιοποιηθεῖ ἀπ' αὐτήν τή μυστικιστική ἐκδοχή τῆς Ἐρμηνευτικῆς του. Ἐντὶ γιά τή μυστικιστική διέξοδο ἐπιλέγει συνειδητά τήν *αἰσθητική* διέξοδο ἀπό τήν ἀ-πορία του αὐτή. Ἡ ἐρμηνευτική τῶν διαλεκτικῶν εἰκόνων δέν καταλήγει σέ ἐπιστημονική θεωρία ὡς βάση κοινωνικῆς πρακτικῆς, ἀλλά πλησιάζει ἐπικίνδυνα στήν *αἰσθητική ἐκθεση* τοῦ ἔργου τέχνης, τό ὁποῖο ἀποτελεῖ ἐπίσης –στή διαφωτιστική λειτουργία του– τήν *ἀπομάγευση* τῆς μαγείας μέ τα μέσα τῆς μαγείας. Ὁ Adorno ἐξορκίζει τά μάγια τῆς ἀπολίθωσης μέσω τοῦ σέ μαγικό φετίχ «ὀπισθοχωροῦντος» αἰσθητικοῦ φιλοσοφικοῦ κειμένου.

Ὁ ἀναγνώστης ἔχει πολλές δυσκολίες νά προσδιορίσει τό «λογοτεχνικό εἶδος» τοῦ φιλοσοφικοῦ κειμένου τῶν *Minima Moralia* τοῦ Adorno. Ἐάν λάβουμε ὑπόψη μας τή λογοτεχνικότητα, καί μάλιστα τήν *ποιητικότητα* τοῦ φιλοσοφικοῦ κειμένου, τότε τό αἶτημα γιά προσδιορισμό τοῦ λογοτεχνικοῦ εἶδους τοῦ φιλοσοφικοῦ κειμένου χάνει τόν παράδοξο χαρακτήρα του καί γίνεται ἀναγκαῖο. Ἡ δέ ἐφαρμογή αὐτῆς τῆς «λογοτεχνικῆς» κριτικῆς στό κείμενο ἐπιβάλλεται ἀκόμη περισσότερο γιά τόν Adorno μιά καί ὁ ἴδιος δέν καλλιεργεῖ μόνο μιά φιλοσοφία τῆς λογοτεχνίας, ἀλλά ἀναστοχάζεται καί τή *λογοτεχνία* τῆς ἴδιας τῆς φιλοσοφίας. Ὁ Adorno φιλοσοφεῖ μέσα στή γειτνίαση φιλοσοφίας καί ποίησης, ὅπως καί ὁ μεγάλος ἀντίποδάς του Heidegger. Δέν συμμερίζεται τήν ἀριστοτελική ἢ καί ἐγελιανή *ὑποταγή* τῆς ποίησης στά κελεύσματα τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου καί τῆς λογικῆς ἔννοιας. Ἐντιθέτως, φαίνεται νά ἀναζητεῖ τήν *κοινή* ποιητική ἀρχή, ἀπό τήν ὁποία «παράγονται» τόσο ἡ φιλοσοφία ὅσο καί ἡ ποίηση: τήν ἐκφραστικότητα τοῦ Ἀτόμου, καί τήν

ἐκθετικότητα τῆς Γλώσσας του ὡς διαλεκτικῆς μεταξύ γλώσσας καί κοινωνικῆς πραγματικότητας. Ἐνῶ οἱ Ρωμαντικοί, μέ τόν Schlegel, ἀναζητοῦν τήν «πρωταρχή» αὐτή στή μυθολογία, ἀπό τήν ὁποία πηγάζουν ποίηση καί φιλοσοφία, ὁ Adorno ἀναλύει φιλοσοφία καί ποίηση ὡς δύο ἀλληλοσυμπληρούμενους φορεῖς διαλεκτικῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ, δηλαδή ἀπελευθερώσεως τοῦ Ἀτόμου ἀπό τήν Μυθολογία αὐτή. Ἀντίθετα πρὸς τήν ποίηση, πού ἔφθασε ἤδη στήν κλασσική της φάση στή διαμόρφωση «λογοτεχνικῶν εἰδῶν» γιά νά τά ἀνασυγκροτήσει μέσα στό «ρωμαντισμό» τῆς Μοντερνικότητάς μας, ἡ φιλοσοφία δέν προχώρησε στήν ἀνάλογη μετεξέλιξή της σέ κωδικοποίηση καί κανονικοποίηση λογοτεχνικῶν εἰδῶν. Ὁ φιλοσοφικός στοχασμός ἦταν πάντα ἐλεύθερος στήν ἐπιλογή τῶν μέσων ἐκφρασης καί τῆ μορφῆ ἐκθεσης τῶν σκέψεων του· ἐκεῖνο πού προεῖχε ἦταν ἡ ἴδια ἡ σκέψη. Παρ' ὄλη αὐτή τήν ὑπο-συνείδητη ἀπώθηση τῆς λογοτεχνικῆς μορφῆς, ἀπό τή στιγμή πού ὁ συγγραφέας τοῦ φιλοσοφικοῦ κειμένου ἀρχίζει νά γράφει, ἐμπλέκεται ὁ ἴδιος στή «λογοτεχνικότητα» καί «ποιητικότητα» τῆς δικῆς του ἰδιοφυΐας, πού τόν ὀδηγεῖ τελικά στή σύνθεση τοῦ κειμένου. Πολλοί φιλόσοφοι, ὅπως ὁ Πλάτων, ἀναστοχάστηκαν τό γεγονός αὐτό, ἄλλοι, ὅπως ὁ Hegel, δέν τό ἀναστοχάστηκαν. Ὁ Adorno ἀνῆκε στήν κατηγορία τῶν Πλατωνιστῶν, τουλάχιστον σ' αὐτό τό σημεῖο. Παρ' ὅλα αὐτά, δέν διαμορφώθηκαν νορματιβίστικοι κανόνες σύνθεσης φιλοσοφικῶν κειμένων βάσει ὀρισμένων λογοτεχνικῶν εἰδῶν. Βέβαια, δέν παύουν νά λειτουργοῦν μέσα στά φιλοσοφικά κείμενα «ἐπικά», «δραματικά» καί «λυρικά» στοιχεῖα, μιά καί ὁ φιλοσοφικός λόγος, π.χ. τοῦ Hegel, θεματοποιεῖ τή λυρικότητα τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος, τή δραματικότητα τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος καί τήν ἐπικότητα τοῦ ἀπόλυτου πνεύματος. Ἀλλά τό φιλοσοφικό κείμενο «συν-αιρεῖ» τά μοτίβα αὐτά σέ «στιγμές» τῆς δικῆς του ὀλότητας. Παρ' ὅλα αὐτά οἱ φιλόσοφοι καλλιεργοῦν μερικές μορφές ἐκθεσης, π.χ. διάλογος, διατριβή, πραγματεία, δοκίμιο, ἡμερολόγιο, αὐτοβιογραφία, ἐπιστολή, σημείωση κ.λπ., ὥστε ἡ μεγάλη φιλοσοφική παράδοσή μας νά ἔχει ἀρκετό ὑλικό, πού μποροῦμε νά τό ἀξιοποιήσουμε δεόντως, ἀφοῦ προηγουμένως «ξανακερδίσουμε» αὐτήν τή γειννίαση φιλοσοφίας καί λογοτεχνίας καί τήν ἀλληλοσυμπλήρωσή τους, πού εἶναι καί ὁ νέος ἀνερχόμενος κοινός τόπος τῆς σύγχρονης Μεταφιλοσοφίας στόν Adorno καί τόν Benjamin, ὅσο καί στόν Heidegger καί τόν Derrida.

Τό κείμενο τῶν *Minima Moralia* παρουσιάζει πολλά «ρωμαντικά» στοιχεία· καταρχήν ξεκινάει ἀπό τήν προσωπική, ἀτομική ἐμπειρία· ἐνάντια στόν κλασσικό φιλοσοφικό λόγο, ὁ Adorno κάνει ἀφετηρία του τό ρωμαντικό στοιχείο τῆς ἀτομικῆς ἐμπειρίας. Βέβαια, ὁ Adorno δέν καταγράφει διώματα (Er-lebnisse), πού συνδέουν τό Ἴατομο μέ μιά ἀπειρότητα τοῦ ὄλου τῆς ὀλοκληρωμένης ζωῆς, ἀλλά μάλλον ἀρνητικῆς, τραυματικῆς ἐμπειρίες τοῦ Ἴατόμου μέ τό ὄλο. Ἔτσι, τά *Minima Moralia* καλλιεργοῦν τό λογοτεχνικό εἶδος τῆς αὐτο-βιογραφίας, χωρίς ὁμως νά «ἀρκεῖ» αὐτό τό εἶδος γιά νά ἐκθέσει ὁ Adorno τίς σκέψεις του. Ἡ αὐτο-βιογραφική ἐμπειρία τοῦ Ἴατόμου ὀδηγεῖ καί αἶρεται ἡ ἴδια μέσα σέ μιά Κριτική Θεωρία τῆς κοινωνικῆς καί πολιτιστικῆς ὀλότητας. Κατά δεύτερο λόγο κάνει χρήση τοῦ ἀναστοχασμοῦ, τῆς Reflexion, πού εἶναι ἕνας τρόπος νά ἀναστοχαστεῖ τό Ἰαποκείμενο ὄλες τίς πτυχῆς τῆς ζωῆς. Τά προϊόντα αὐτοῦ τοῦ ἀναστοχασμοῦ ὁ Adorno τά καταγράφει (κατά χρονολογική μάλιστα σειρά) ὑπό μορφήν αὐτοτελῶν σημειώσεων. Ὁ ἀναστοχασμός αὐτός δέν μπορεῖ νά συνθέσει ὁ ἴδιος, ἀπλῶς ἀντανακλᾷ συνειρημικά μέσα του ὅ,τι τοῦ παρουσιασθεῖ, γιά νά ἀντανακλάσει. Ἐδῶ πλησιάζει ὁ Adorno τῆ μορφή τοῦ Album, μέ τήν ὀποία δουλεύει καί ὁ ὕστερος Wittgenstein. Τό «πάθος» αὐτοῦ τοῦ ἀναστοχασμοῦ τῆς ἀρνητικῆς ὀλότητας, δέν εἶναι ὁμως στόν Adorno ἡ «ρωμαντική εἰρωνεία» πού καθιστᾷ τό Ἰαποκείμενο –φαινομενικά– κυρίαρχο στό παιχνίδι αὐτό τοῦ ἀναστοχασμοῦ, ἀλλά ἡ μελαγχολία, ἡ ἀπελπισία καί ἡ πρακτική παράλυση. Παρά τόν τίτλο τοῦ βιβλίου: «Μικρά Ἰαθικά» καί τόν προσδιορισμό τῆς θεματικῆς του ὡς Τέχνης Βίου, λείπει ἀπ' αὐτό τόσο ἡ ἀτομική πράξη, ὅσο καί ἡ συλλογική πράξη. Τό βιβλίο τελικά ἀποδομεῖ τήν τέχνη αὐτή τοῦ βίου καί μετακριτικάρεῖ τόν ἴδιο τόν Πρακτικό Λόγο. Ὁ ἀναστοχασμός τοῦ Adorno, πού ξεκινάει ἀπό τήν ἀτομική ἐμπειρία τῆς ξενιτιᾶς του γιά νά καλύψει ὄλα τά «σημεῖα» τοῦ γκρεμισμένου συστήματος, πού ἀποτελεῖ καί τό «συλλογικό ὕποσυνείδητο» τῆς σκέψης τοῦ Adorno, τόν καθηλώνει καί τόν αὐτο-παγιδεύει σέ ἕνα χῶρο στοιχειωμένο τοῦ Τρόμου καί τῆς Φρίκης, γιά τήν ἐκθεση τοῦ ὀποίου ἐνδείκνυται τό μοντέρνο εἶδος τοῦ μυθιστορηματος. Θά μπορούσαμε πράγματι νά ποῦμε ὅτι τά *Minima Moralia* ἔχουν τέτοια «μυθιστορηματικά» στοιχεία. Ἐάν δέ λάβουμε ὕπόψη μας τῆ θεματική τοῦ Βιβλίου, τήν Τέχνη τοῦ Βίου, τότε ἐνδείκνυται νά ἐξετάσουμε τά *Minima Moralia* κάτω ἀπό τήν προοπτική τοῦ «ἐκπαιδευτικοῦ μυθιστορηματος» ἐνός

Goethe, όπως του Wilhelm Meister, τό όποιο ό προαναφερθείς Schlegel έρμηνεύει πράγματι και ώς «θεωρία παιδείας τής Τέχνης Βίου». Βέβαια, ό Adorno δέν εκ-θέτει τήν εκπαιδευτική ώρίμανση του άστικού 'Ατόμου, όπως ό Goethe, αλλά τή διάλυση του 'Ατόμου στή μετα-βιομηχανική Κοινωνία. Πρόκειται μάλλον για άντι-μυθιστόρημα τής Παιδείας, όπου καταδεικνύεται τελικά ό άστικός μύθος τής ολοκληρωμένης προσωπικότητας. 'Ο Adorno δείχνει έδω εκλεκτική συγγένεια μέ τό μοντέρνο άντι-μυθιστόρημα τής θρυμματισμένης ζωής, πού δέν επιτρέπει τή μεγάλη αφήγηση του ολοκληρωμένου τρόπου ζωής. 'Ο Adorno καταγράφει έτσι μάλλον τή δική του μικρή άντι-οδύσσεια τής ξενιτιάς χωρίς τόν ισχυρό ήρωα του 'Οδυσσέα, του προτύπου αυτού τής άστικής ύποκειμενικότητας, αλλά πολύ κοντά στον αγαπημένο του Ulysses του Joyce, ό όποιος καταδεικνύει, ως λογοτεχνικό έργο, τίς ανάλογες άπορίες τής άστικής συνείδησης.

Τά *Minima Moralia* ως «φαινομενολογία του άντι-πνεύματος» θά μπορούσαν επίσης νά διαβαστούν σάν συνειδητή άντι-στροφή του φιλοσοφικού εκπαιδευτικού μυθιστορήματος, πού έγραψε ό συγγενής του Goethe και σύγχρονός του Hegel. 'Οπως ό Hegel στή *Φαινομενολογία του Πνεύματος*, έτσι και ό Adorno στά *Minima Moralia* καλύπτει όλες τίς πτυχές του ύπο-κειμενικού αντικειμενικού άπολύτου πνεύματος. 'Οπως ό Hegel, έτσι και ό Adorno μάς παρουσιάζει τήν πορεία τής έμπειρίας του συνειδότος, πού περνάει από «βαθμίδες τής συνείδησης», «μορφές τής κοινωνικής πραγματικότητας», και «στιγμές» του άπόλυτου αναστοχασμού τους από τό άτομικό Συνειδός. Μόνο πού στον Adorno δέν ύπάρχει πιά αυτή ή θριαμβευτική πορεία του 'Εγώ προς τήν άπόλυτη αυτο-γνωσία του, αλλά ή άρνητική έμπειρία τής πεπερασμένης ζωής. Τό λογοτεχνικό Μυθιστόρημα και τό φιλοσοφικό «άντίγραφο» του θεματοποιούν τήν ιστορία, ένω τό κλασσικό έπος πραγματεύεται τή Μυθολογία. Πράγματι, και ό Hegel στό ήρωικό του εκπαιδευτικό «μυθιστόρημα» και ό Adorno στό άντι-ηρωικό «άντι-μυθιστόρημά» του θεματοποιούν τήν ιστορία, μέσα στήν όποία τό επιμέρους 'Ατομο είναι ύποχρεωμένο νά κάνει τήν έμπειρία του, και όμως πόσο διαμετρικά άντίθετες είναι ή άφετηρία και ή προοπτική των δύο «μυθιστορημάτων»! 'Ενώ στον Hegel ύπάρχει άνελικτική πορεία του άστικού ήρωα, στον Adorno ύπάρχει «διαλεκτική στασιμότητα». 'Ενώ στον Hegel ύπάρχει ή άνέλιση τής αυτεπίγνωσης του 'Ατόμου, στον Ador-

πο υπάρχει ή κατα-στροφική πορεία τής διάλυσης του 'Ατόμου. Ένώ στον Hegel υπάρχει ή τελειωτική Πατρίδα, ή 'Ιθάκη του, δηλαδή ή άστική κοινωνία και τό άστικό κράτος και ή φιλοσοφία τής ταυτότητας του Είναι και του Νοείν, στον Adorno όλα αυτά είναι πιά άνυπόστατα. Τό "Ατομο ζει όχι σέ έναν διαφωτισμένο κόσμο, όπως στον Hegel, αλλά σέ ένα στοιχειωμένο, μαγεμένο κόσμο. Λείπει ή προοπτική τής ιστορικής άλλαγής. Τό μυθιστόρημα του Adorno γίνεται έτσι, όχι εκπαιδευτικό, αλλά μυθιστόρημα τρόμου. Τό ρομαντικό αυτό είδος, πρβλ. τό *Frankenstein* τής Shelley, άντανακλούσε τούς φόβους και τίς άγωνίες τών μικροαστών του 18ου αιώνας και τό προαίσθημα τών κινδύνων πού συνεπάγεται ή εξέλιξη τής τεχνικής. 'Αλλά αυτή ή διαλεκτική φύσης και τεχνικού πολιτισμού βρίσκεται στό κέντρο τής φιλοσοφίας του Adorno. Στή *Διαλεκτική του Διαφωτισμού* ο Adorno καταδειχνει τό ρομαντικό στοιχείο. 'Η άποτυχημένη διαμεσολάβηση φύσεως και πολιτισμού διαψεύδει τό διαφωτισμό και κινητοποιεί ρομαντικές άντιδράσεις, όπως π.χ. τή Φιλοσοφία τής Ζωής. Σέ άλλα σημεία τών *Minima Moralia* και του έργου του γενικά ο Adorno εκφράζει τή διαμαρτυρία αυτής τής «πληγωμένης», «τραυματισμένης» ζωής. 'Αντίθετα όμως πρós τούς πρώιμους ρομαντικούς του 18ου αιώνας και τούς σύγχρονους Νεορομαντικούς του 20ού αιώνας, ο Adorno προσπαθεί σέ όλες τίς φάσεις του έργου του όχι νά θάψει τό διαφωτισμό αλλά νά τόν διασώσει μέσω του άναστοχασμού του. Στό σημείο αυτό ο Adorno είναι πολύ κοντά στό δάσκαλό του Hegel. Καί ο Hegel άγωνίζεται ως γνωστόν ένάντια στον ώφελιμιστικό διαφωτισμό και τόν μυστικιστικό αντιδιαφωτισμό τών Ρομαντικών από τά νεανικά του χρόνια ως τό τέλος του έργου του. 'Η «άπόλυτη έννοια» του Hegel είναι τό προϊόν τής ένδόμυχης κριτικής, τής άνιστόρητης φιλοσοφίας τής άντανάκλασης (δηλ. του Διαφωτισμού) τών Kant και Fichte, όσο και τής μυθολογικής φιλοσοφίας του πανθειστικού μυστικισμού του Schelling και του Jacobi. 'Ετσι ο Adorno άνα-παράγει αυτό τό έγελιανό σκηνικό στίς μέρες μας, και δίνει τή φιλοσοφική του μάχη ένάντια στό θετικιστικό Διαφωτισμό και τόν μυστικιστικό Ρομαντισμό τών ήμερών μας, δηλαδή ένάντια στον Wittgenstein και τόν Heidegger, τών όποιων τήν άλληλοσυμπληρωματικότητα διαβλέπει έξαρχής.

Τά *Minima Moralia* αποτελούν σταθμό στην εξέλιξη του φιλοσοφικού έργου του Adorno. 'Επομένως, επιβάλλεται ή άξιοποίησή του

για ένα «χαρακτηρισμό» του Adorno, όπως τον προσδιορίσαμε ήδη στην αρχή, με αναφορά στον Schlegel, ως «πάντρεμα» ιστορικής πορείας (Gang) και φιλοσοφικής δομής (Gliederbau) του φιλοσοφικού κειμένου. Πρός τοῦτο κρίνεται αναγκαῖο νά χαρακτηρίσουμε ἐμεῖς μέ τή σειρά μας αὐτόν τό «χαρακτηρισμό» σάν τέτοιο, μιά καί αὐτός ἀποτελεῖ τό κοινό σημεῖο ἀναφορᾶς, στό ὁποῖο ἐστιάζονται καί καταλήγουν ὅλες οἱ ἄλλες «στιγμές» τῆς ἐρμηνευτικῆς καί κριτικῆς τοῦ φιλοσοφικοῦ κειμένου. Ἡ ἰδέα τοῦ χαρακτηρισμοῦ εἶναι ἀπλή καί αὐτο-νόητη, γι' αὐτό ἴσως καί παραβλέπεται ἀπό πολλούς, πού ἐρμηνεύουν καί κρίνουν οἱ ἴδιοι τέτοια κείμενα ἢ καί ἀναστοχάζονται αὐτή τήν πρακτική τῆς φιλοσοφικῆς δραστηριότητος ἐν γένει. Ἡ βασικὴ ἀρχή τοῦ χαρακτηρισμοῦ αὐτοῦ εἶναι ὅτι ὁ συγγραφέας γράφει πολλά καί διάφορα κείμενα στίς ἐπιμέρους φάσεις τῆς ἐξέλιξής του. Ὑπάρχει μία *ἱστορικότητα* τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου. Τό ἔργο αὐτό ἐξελλίσσεται, μετα-μορφώνεται καί μετα-βάλλεται στίς ἐπιμέρους φάσεις του. Ὁ συγγραφέας συγγράφει τό ἔργο του σέ διαφορετικὲς φάσεις τῆς ζωῆς του, τό φιλοσοφικό ἔργο εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο *ἐκφραση* τῆς ζωῆς τοῦ συγγραφέα του. Ὅπως ἐξελλίσσεται ἡ ζωὴ τοῦ συγγραφέα –εἶναι νέος, ὠριμάζει– ἔτσι καί τό ἔργο ἐξελλίσσεται καί ὠριμάζει, ἐκφράζοντας αὐτή τήν ἐξελλισσόμενη ζωὴ. Ἐάν γι' αὐτό ἡ ζωὴ εἶναι ἡ «ἐξωτερικὴ ἱστορία» τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου, τότε ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἔργου εἶναι ἡ «ἐσωτερικὴ ἱστορία» αὐτοῦ τοῦ ἔργου. Ἔτσι, καί ἡ ἐξωτερικὴ ἱστορία μέ τήν εὐρύτερη ἔννοια τοῦ ὄρου βρῖσκει τήν ἀντανάκλασή της μέσα στήν ἐσωτερικὴ ἱστορία τοῦ ἔργου μόνο μέσω τῆς διαμεσολάβησης τῆς ἐξωτερικῆς ἱστορίας τοῦ συγγραφέα. Εἶναι προφανές ὅτι οἱ κατηγορίες αὐτὲς τῆς «ἱστορικότητας» καί τῆς «βιογραφίας», προέρχονται ἀπό τόν ἴδιο τό Ρωμαντισμό, ὁ ὁποῖος βάζει στό προσκήνιο τήν ἱστορικότητα ἐνάντια στόν ἀνιστόρητο διαφωτισμό τοῦ Καθαροῦ Λόγου καί ἀξιοποιεῖ τό δίωμα τῆς ἀτομικότητος τοῦ συγγραφέα ἐνάντια στό καθαρὸ συνειδὸς ἐν γένει τοῦ ἴδιου τοῦ Διαφωτισμοῦ. Τονίσαμε ἤδη ὅτι ὁ Schlegel εἰσάγει στή θεωρία τῆς λογοτεχνικῆς φιλοσοφικῆς Κριτικῆς αὐτό τόν ὄρο τοῦ «χαρακτηρισμοῦ». Ἀπὸ τήν ἄλλη ὁμως μεριά τονίζεται ἡ ἀνάγκη νά ἀνα-συγκροτήσουμε τό «σύστημα», τόν «ὄργανισμό», τήν «ἐσωτερικὴ δομὴ», πού διαμορφώνεται κατὰ τή *γενετική* αὐτὴ ἐξέλιξη τοῦ ἔργου τοῦ συγγραφέα. Ἡ ἰδέα, πού κρύβεται πίσω ἀπ' αὐτό, εἶναι πάλι ἀπλή καί αὐτο-νόητη, ἀλλὰ συνήθως παραβλέπεται κυρίως, ἀπ' αὐτοὺς πού τονίζουν, καταρχήν, τήν

ιστορικότητα και τή βιογραφικότητα του φιλοσοφικού έργου. Δέν νοείται μέ άλλα λόγια εξέλιξη, χωρίς κάτι σταθερό, πού αυτοεξελίσσεται. Δέν νοείται a posteriori ιστορία του έργου, χωρίς a priori σύστημα, τό όποιο πραγματοποιεί τό έργο αυτό. Μέ τό νά τονίζεται τό a priori «συστηματικό» στοιχείο του αυτοεξελισσόμενου έργου μπαίνει μία ασφαλιστική δικλείδα έναντια στον άκριτο ιστορισμό πού «διαλύει» κυριολεκτικά τό έργο στις φάσεις του. Μέ τό νά τονίζεται όμως ή γενετική εξέλιξη της a priori αυτής δομής μπαίνει ταυτοχρόνως και μία ασφαλιστική δικλείδα έναντια στον δογματικό κριτικισμό, ό όποιος διυλίζει ένα άφηρημένο σύστημα του έργου, χωρίς νά λαμβάνει υπόψη του ακριβώς την ιστορική γένεση αυτής της δομής. Έτσι, ό χαρακτηρισμός του έργου οδηγεί αναγκαστικά σέ ένα «πάντρεμα» της ιστορίας και της φιλοσοφίας, μέσω της κριτικής. Ό Schlegel φτάνει στη «διαλεκτική» αυτή άρχή της διαμεσολάβησης ιστορίας και φιλοσοφίας μετά από μία κριτική του ιστορισμού και του κριτικισμού, και φαίνεται νά είναι πολύ κοντά στον Hegel. Ένώ όμως ό Hegel προχωράει σέ μία διαλεκτική διαμεσολάβηση της ιστορίας, και του συστήματος της φιλοσοφίας εν γένει, ό Schlegel έντοπίζει τή διαλεκτική αυτή στη διαλεκτική συγκρότηση του έπιμέρους φιλοσοφικού έργου. Ό Schlegel ένδιαφέρεται περισσότερο γιά τήν «ιστορία εξέλιξης» του έπιμέρους φιλοσοφικού έργου από τήν *ένδόμυχη* προοπτική του συγγραφέα του. Ό Hegel ένδιαφέρεται αντίθετως γιά τήν «ιστορία επίδρασης» του φιλοσοφικού κειμένου εν γένει από τήν *έξωτερική* προοπτική του έρμηνευτή του. Άλλά ή διαμεσολάβηση του μέ τήν άρχή του Schlegel είναι πολύ εύκολη. Τό «σύστημα», πού αυτοεξελίσσεται στό έπιμέρους συγκεκριμένο φιλοσοφικό έργο και τήν ανάλογη ζωή του συγγραφέα του, διυλίζεται από τον Hegel και αίρεται ως «στιγμή» στό Μοναδικό Κείμενο της φιλοσοφίας της ιστορίας, του όποιου συγγραφείς είναι όλοι οί έπιμέρους φιλόσοφοι. Έτσι, τό τέλειο φιλοσοφικό Κείμενο του Hegel συγγράφεται όχι μόνο από τον ίδιο, αλλά και τους φιλοσοφικούς προ-κατόχους του.

Οί διάφοροι έρμηνευτές του έργου του Adorno τονίζουν τήν *ένότητά* του σέ όλες τίς φάσεις του. Τό έργο του χαρακτηρίζεται ως βαθμιαία έμβάθυνση, ύλοποίηση, έντελεχοποίηση μιās βασικής αρχής, της *άρνητικής διαλεκτικής*. Βασική μέθοδός της παραμένει ή έρμηνευτική αποκρυπτογράφηση και ή φιλοσοφικο-ιστορική έρμηνεία μέ βάση τήν κριτική ιδέα της φυσικής ιστορίας. Η φιλοσοφία

προσδιορίζεται ως «έρμηνεία» και αντιδιαστέλλεται από την έπιστημονική «έρευνα». Τονίζεται ή «έπικαιρότης της φιλοσοφίας» σέ κριτική αντίδιαστολή προς την έρευνα της έπιστήμης και τή «φυσική κοσμοθεωρία» του κοινού νοῦ. Ἀπό τήν αρχή γίνεται διαχωρισμός της Κριτικής Θεωρίας του από τόν κοινωνιολογισμό και τήν έπιμέρους έπιστήμη της κοινωνιολογίας, ή όποία κλέβει τούς «θησαυρούς» της φιλοσοφίας, χωρίς νά ξέρει νά τούς αξιοποιήσει δεόντως. Αὐτός ό *ἀντι-επιστημονισμός* διακρίνει πάντα τό έργο του. Παράλληλα μέ τήν κριτική αὐτή του θετικιστικού έπιστημονισμού, προχωράει ό Adorno σέ μιá κριτική της Φιλοσοφίας της Πρωταρχής, ή της Φιλοσοφίας της Ταυτότητας, ή όποία ἀνα-συγκροτεῖ μιá ἀπόλυτη ταυτότητα του Νοεῖν και του Εἶναι, ἀποκλείοντας έτσι συστηματικά ἀπό τόν φιλοσοφικό ἀναστοχασμό τήν *ιστορικότητα* της φιλοσοφικῆς σκέψης. Σάν «παραδείγματα» τέτοιας ἀποδομητικῆς κριτικῆς λειτουργοῦν ἀπό τήν αρχή ό Hegel και ό Heidegger. Συνεπῶς, ἕνα σταθερό σημείο ἀναφορᾶς στήν ἐξέλιξη του έργου του παραμένει αὐτός ό ἀγώνας του ἐνάντια στό διπλό, ἀλληλοσυμπληρούμενο μέτωπο του θετικισμού και της όντολογίας. Κατά τόν προσδιορισμό αὐτῆς της έρμηνευτικῆς μεθόδου του ἀνατρέχει ό Adorno στήν έρμηνευτική του Marx, μέσω Lukács, και στήν *Έρμηνεία του Όνειρου* του Freud, τόν όποιο αξιοποιεῖ στήν «ἀποσυρμένη» διατριβή ἐπί ὑψηγεία του κατά ὑπερβατολογικό τρόπο, ἀλλά πολύ σύντομα διαδλέπει, ἴσως κάτω ἀπό τήν ἐπήρεια του Horkheimer, τό ὑλιστικό, διαλεκτικό δυναμικό της. Παράλληλα αξιοποιεῖ τόν «ἀπο-δομημένο» Hegel, πού παραμένει τό φιλοσοφικό Ὑπέρ-Έγώ του Adorno ὡς τό τέλος, δηλαδή τήν *Άρνητική Διαλεκτική*, πού ἀποτελεῖ και τό καλύτερο παράδειγμα φιλοσοφικῆς πατροκτονίας.

Ἀναλλοίωτη παραμένει ἐπίσης στόν Adorno ή ἄποψη του γιά τή *φιλοσοφική γλώσσα*. Ὁ Adorno διαψεύδει τό μύθο της ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας, ότι ὅλη ή φιλοσοφία ἐκτός ἀπ' αὐτήν παραδλέπει τή γλώσσα. Ἡ φιλοσοφία του δείχνει *ἐκπληκτική* γλωσσική αὐτο-συνειδησία, τόσο στή σύλληψη ὅσο και στή μορφή ἐκθεσης της φιλοσοφικῆς σκέψης. Ὁ Adorno δέν θεματοποιεῖ τή γλώσσα ὡς τέτοια, δέν τήν κάνει «ἀντικείμενο» γλωσσολογικῆς έρευνας, ἀλλά τήν ἀναστοχάζεται ὡς «ἐκφραση» της φιλοσοφικῆς σκέψης ἢ/και της λογοτεχνικῆς ποίησης. Τό μοντέλο της γλώσσας στόν Adorno εἶναι τό μοντέλο της *ἐκφρασης* (Ausdruck). Ἡ γλώσσα δέν ἐξετάζεται στόν Adorno

ὡς σημειωτικό ὄργανο ἀπόφανσης τῶν ὄντων, ὅπως στή «λογική γλώσσα» τῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία τελικά ἀπολιθώνει τή γλώσσα σέ ἐξωτερικό σημεῖο τῆς ἀνιστόρητης καί ὑπερ-ατομικῆς «παρουσίασης». Ἄλλά οὔτε καί ἐκλαμβάνεται ἡ γλώσσα στόν Adorno ὡς μέσο «ἀνα-κοίνωσης» καί «ἐπικοινωνίας», ὅπως τοῦτο εἶναι αὐτονόητο στήν καθημερινή ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων στό ἐπίπεδο τοῦ κοινού νοῦ. Στό σημεῖο αὐτό μπορούμε νά διαπιστώσουμε καί τή συστηματική διαφοροποίησή του ἀπό τό ἐπικοινωνιακό μοντέλο γλώσσας, ὅπως τό χρησιμοποιεῖ ἀργότερα ὁ Habermas, γιά νά κάνει τή *γλωσσική* μεταμόρφωση τῆς Κριτικῆς Θεωρίας τοῦ Adorno καί τοῦ Horkheimer. Τό ἐκφραστικό μοντέλο Γλώσσας ἔχει ἕναν *αἰσθητικό* χαρακτήρα, καί ἔτσι φέρνει ἀπό τήν ἀρχή τοῦ ἔργου του τό φιλοσοφικό κείμενο κοντά στό αἰσθητικό κείμενο. Ὁ «αἰσθητισμός» τοῦ Adorno, πού τόν φέρνει κοντά στούς ρωμαντικούς καί τόν Schlegel, καί τόν ἀπομακρύνει ἀπό τόν Hegel, πού τελικά *ὑποτάσσει* τήν Τέχνη καί τήν Ποίηση στό φιλοσοφικό λόγο, ἔχει τίς ρίζες του σ' αὐτό τό ἐκ-φραστικό μοντέλο Γλώσσας. Ὅταν μιλάμε γιά «γλωσσική ἔκφραση», δέν νοοῦμε στόν Adorno βέβαια τή βιωματική ἔκφραση τοῦ ρωμαντικοῦ ψυχολογισμοῦ, ἀλλά τήν κοινωνικο-κριτική ἔκφραση τοῦ Κοινωνικοῦ Εἶναι καί τῆς Γλώσσας. Γλώσσα καί Εἶναι εἶναι τό σταθερό σημεῖο ἀναφορᾶς τοῦ Adorno (ὅπως καί τοῦ Heidegger). Μόνο πού τό Εἶναι ὀρίζεται πάντοτε ὡς *κοινωνικό* Εἶναι, καί ὄχι ὡς ὑπερ-ιστορικό «γεγονός» à la Heidegger. Μέ τό ἐκφραστικό αὐτό μοντέλο Γλώσσας, ὁ Adorno ἐκλαμβάνει τήν Κριτική Θεωρία του ἢ/ καί τήν Ἀρνητική Διαλεκτική του ὄχι ὡς ἕνα «σύστημα ἀλληλοσυνδεόμενων προτάσεων» σέ μιά συνάφεια θεμελιώσεως τῶν προτάσεων αὐτῶν ἀπό πρῶτες ἀρχές, ἀλλά ὡς ἕνα «δυναμικό πεδίο» ὑλιστικῆς συνάφειας, τό ὁποῖο ἐκφράζει ἕνα ὀρισμένο «περιεχόμενο ἀλήθειας» μέσα σέ μιά ἀρνητική κατάσταση τῆς δημιουργίας του.

Σταθερά παραμένει ἐπίσης ἀπό τήν ἀρχή τοῦ ἔργου του ἡ πεποίθηση ὅτι τό *ἐπι-χείρημα*, σάν χειρονομία ρητορικῆς «πειθοῦς» δέν μπορεί νά ἀποτελέσει τή θεμελιωτική ἀρχή τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου. Γνωρίζοντας καλά τήν κριτική τοῦ Hegel στά λογοπαίγνια τῆς Θεμελιώσεως καί στόν σοφιστικό κόλπο τοῦ Λόγον διδόναι, ἀπεχθάνεται τή χειρονομία τῆς ρητορικῆς ἐπιχειρηματολογίας, τῆς ὁποίας τίς ἀρχές ἀναζητεῖ, ὅπως καί ὁ Horkheimer, σέ μιά ἐμπορευματική οἰκονομία, πού ἀντίθετα πρὸς τόν μονοπωλιακό Καπιταλισμό πι-

στεύει ακόμη ότι μπορεί μέ ρητορική δεινότητα νά αλλάξει κάτι στό σύστημα τῶν τιμῶν τοῦ ἐμπορεύματος. Ἔτσι, προσπαθεῖ νά ἀντιδιαστείλει τή δική του Ἄρνητική Διαλεκτική, τόσο ἀπό τή «θετική» Διαλεκτική τοῦ Hegel, ὅσο καί ἀπό τό ρητορικό-σοφιστικό ὑποκατάστατό της. Μέ τόν τρόπο αὐτό ὁ Adorno φαίνεται νά προσεγγίζει τή φιλοσοφία τῆς ζωῆς καί τή φαινομενολογία τοῦ Husserl, μέ τόν ὁποῖο ἀσχολεῖται ἐπίσης διαχρονικά ἀπό τή Διατριβή του καί σέ ἄλλες φάσεις τῆς ζωῆς του ὡς τή μεταπολεμική ἔκδοση τῆς Μετακριτικῆς του. Ἄλλά ὁ Adorno δέν βρῖσκει τή «σωτηρία» του στή νεορωμαντική «ἐποπτεία» τῆς ζωῆς ἢ τήν πλατωνική «ἐνόραση τῆς οὐσίας», ἀλλά στήν κριτική. Τελικά ὁ Adorno ὑπο-καθιστᾷ τήν ἐπι-χειρηματολογική ρητορική μέ τήν ἰδεολογική κριτική. Σταθερό σημεῖο ἀναφορᾶς τοῦ ἔργου του εἶναι ὅτι ἡ οὐσία τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ κριτική. Βλέπει πολύ σωστά ὅτι τό μεγαλύτερο μέρος τῆς φιλοσοφικῆς δραστηριότητος εἶναι κριτική, π.χ. τοῦ Ἀριστοτέλη στόν Πλάτωνα, τοῦ Hegel στόν Kant κ.λπ. Στό σημεῖο αὐτό ἀξιοποιεῖ ὁ Adorno τόν Hegel, πού βλέπει τήν «οὐσία τῆς κριτικῆς» ὡς κριτική τῆς θετικῆς, ἀπολιθωμένης ζωῆς καί ὡς ἐνδόμυχη κριτική τῶν «ξεχασμένων προϋποθέσεων» τοῦ ὑπό κρίσιν φιλοσοφικοῦ λόγου. Βέβαια, ὁ Adorno δέν ἐννοεῖ καί ἐξασκεῖ αὐτή τήν κριτική ὡς ὄργανο «ἐπαναστατικῆς ἀλλαγῆς» τῆς κοινωνίας του, ἀποστασιοποιώντας ἔτσι τό ἔργο του ἀπό τήν ἀρχή αὐτή τοῦ μαρξισμού, ἀντίθετα πρός τόν Horkheimer πού σέ κάποια φάση τῆς ζωῆς καί τοῦ ἔργου του πίστεψε στήν ἐπαναστατική προοπτική μιᾶς τέτοιας κριτικῆς. Ἔτσι, ὁ Adorno διατηρεῖ στό τρίπτυχο: ἐρμηνευτική ἀποκρυπτογραφική μέθοδος, ἐκφραστικό αἰσθητικό μοντέλο τῆς γλώσσας καί ἰδεολογικο-κριτική ἀποδομητική κριτική, τό σύστημα ἐκεῖνο τῶν σταθερῶν, πού ἀποτελοῦν τήν α ριογί δομή τοῦ φιλοσοφικοῦ του κειμένου.

Ὁ Adorno ἔγραψε τά *Minima Moralia* κατά τή διάρκεια τοῦ δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, σέ μιά ἐποχή, ὅπου ὁ φασισμός ἔδινε τήν μάχη του ἐνάντια στήν πατροπαράδοτη, ἀστική τάξη πραγμάτων. Ζεῖ στήν ξενιτιά, ὄντας ὁ ἴδιος θύμα αὐτοῦ τοῦ φασισμού, πού τοῦ στέρησε τήν πατρίδα καί τή βάση τῆς ζωῆς του. Σάν γερμανοεβραῖος θλίβεται ἰδιαίτερα γιά τό ὄλοκαύτωμα τῶν Ἑβραίων ἀπό τόν γερμανικό φασισμό. Τό μόνο πού τοῦ ἔχει ἀπομείνει ἀπό τή χαμένη πατρίδα του εἶναι ἡ γερμανική γλώσσα, καί μέσα στό γλωσσικό αὐτό ὑποκατάστατο τῆς πατρίδας ἀναπολεῖ τό χαμένο

κάποτε του «άστικου» παρελθόντος και όνειροπολεί την «ουτοπία» του μέλλοντος. Ο έλεγειακός τύπος του βιβλίου άντανακλά αυτή την άτομική και συλλογική συγκυρία. Τό βιβλίό δείχνει την άπεγνωσμένη προσπάθεια του συγγραφέα νά άντισταθει μέ τά μέσα του λόγου ένάντια στην άπειλή έξαφανισμού της ταυτότητάς του, νά τηρήσει πίστη στην προηγούμενη φάση της διανοητικής του δουλειάς, κι έτσι νά διασώσει την ένότητα της βιογραφίας του. Τό βιβλίό αυτό άποτελεί μιά πρωτότυπη και διαλεκτική διαμεσολάβηση ζωής και έργου, μέ επίκεντρό του την έμπειρία της ξενιτιάς. Την έμπειρία αυτή την άνιχνεύει και την καταγράφει ό Adorno-καταρχήν στό *λυρικό* επίπεδο της άτομικής, ύποκειμενικής έμπειρίας: τό άποκομμένο από την πατρίδα, τή γλώσσα και την παράδοσή του Έγώ άναστοχάζεται έντονα τή μοναξιά του, τό ξερίζωμά του, τή δυσάρεστη «αίώρηση» μεταξύ της χαμένης πατρίδας και της νέας «πατρίδας», πού καλείται νά ξαναποκτήσει στό πλαίσιο μιάς δεύτερης, συνειδητής πιά «κοινωνικοποιήσεως» του. Ο Έωσήφ του Thomas Man γίνεται βαθμιαία Αιγύπτιος «μέ επίφύλαξη», ό Adorno άρνεϊται άντιθέτως κατηγορηματικά νά προχωρήσει στόν «έξαμερικανισμό» του. Ένα μέρος του βιβλίου εκθέτει αυτή την ύποκειμενική έμπειρία της ξενιτιάς, και τή «σχιζοφρενική» κατάσταση του συγγραφέα, πού άναπολεί τό «κάποτε» και άπωθει τό «τώρα». Τό βιβλίό προχωράει όμως και σέ ένα δεύτερο στάδιο καταγραφής και αξιοποίησης της *άντικειμενικής* έμπειρίας της ξενιτιάς. Έδώ συγγράφει ό Adorno τή «δραματική» διάσταση της Ξενιτιάς, δηλαδή τόν άνταγωνισμό του ξενιτεμένου Έγώ μέ την κοινωνική όλότητα, στην όποία καλείται τό άτομο αυτό νά «ένταχθει», νά «ένσωματωθει». Ο Adorno θεωρεί την ένσωμάτωσή του στό άμερικανικό, καπιταλιστικό σύστημα ως επικίνδυνη «άπολίθωση» της ζωής του και την άπαρνιέται, και γι' αυτό ύποχρεώνεται νά ζήσει την ξεριζωμένη ζωή της «αίωρούμενης» ίντελλιγκέντσιας, έκμεταλλευόμενος έτσι την προνομιούχο προοπτική του ύπαρξιακά πιά ξεριζωμένου διανοητή, πού του έπιτρέπει νά γράψει τό «δράμα» αυτό της ξενιτιάς του. Άλλά ό Adorno προχωράει ένα άκόμη βήμα πió πέρα, αξιοποιώντας και περιγράφοντας την *άπόλυτη* έμπειρία της ξενιτιάς, άναιρώντας την ύποκειμενική και άντικειμενική διάστασή της μέσα στην άπολυτότητα μιάς επικής διάστασής της, καταγράφοντας έτσι μιά *άρνητική* φιλοσοφία της ίστορίας, μέσα στην όποία αίρεται ή *λυρικότητα* της ύποκειμενικής και ή δραματικότητα της άντικειμενι-

κῆς ἐμπειρίας τῆς ξενιτιάς. Ἔτσι φτάνει ὁ Adorno μέ τά *Minima Moralia* του στή «μοντέρνα» καταγραφή τῆς δικῆς του Ὀδύσσειας, πού εἶναι καί ἡ συνειδητή ἀντιστροφή τῆς ἄλλης Ὀδύσσειας τοῦ ἀντίποδά του Hegel, δηλαδή τῆς *Φαινομενολογίας τοῦ Πνεύματος*.

Τά *Minima Moralia* ἀποτελοῦν ἕναν ἀποφασιστικό ἐνδιάμεσο σταθμό στήν ἐξέλιξη τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου τοῦ Adorno. Ἀπό τή μιά μεριά ἀναστοχάζονται ὅλες τίς «στιγμές» τοῦ προηγούμενου ἔργου του πρὶν τὴν ξενιτιά του, κάτω ἀπὸ τὸ μοναδικό νέο πρῶμα τοῦ ξενιτεμοῦ τοῦ Adorno, καί ἀπὸ τὴν ἄλλη προαναγγέλλουν τὸ μελλοντικό ἔργο του, πού θὰ ἐπιτελέσει μετὰ τὴν παλιννόστησή του στή χαμένη καί ξανακερδισμένη πατρίδα. Τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι *κόμβος* στήν ἐξέλιξη τοῦ Adorno καί ὁ Habermas τὸ ἀποκαλεῖ τὸ «κύριο ἔργο» τοῦ Adorno, ἴσως μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὑποτιμώντας ἀσφαλῶς τὸ μεταγενέστερο ἔργο του. Ἴσως νὰ εἶναι τὸ πιὸ χαρακτηριστικό γιὰ τὴ φυσιογνωμία καί τὸ στυλ τοῦ Adorno, ἀλλὰ ἀσφαλῶς ὄχι καί γιὰ τὸ βαθμὸ ὑλοποίησης τῶν πραγματικῶν προθέσεων του. Τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι πράγματι χαρακτηριστικό τοῦ στυλ Adorno καί τῆς ιδιοτυπίας τοῦ ἔργου του διότι δείχνει καταρχὴν μιά διαμεσολάβηση κοινωνιοκριτικῆς καί μετα-φιλοσοφικῆς σκέψης, πού εἶναι καί τὸ προσωπικό στυλ σκέψης τοῦ Adorno. Ἐάν κοιτάξουμε τά *Minima Moralia* κάπως πιὸ προσεχτικά, ὅσον ἀφορᾷ τὴ θεματικὴ τους, τότε θὰ δοῦμε ὅτι ὁ Adorno κινεῖται μέ μαεστρία σὲ ἕνα διπλὸ ἄξονα: Πρῶτον σ' ἕναν κοινωνιο-κριτικὸ ἄξονα, σὸ τρίπτυχο: Ἄτομο, Κοινωνία καί Πολιτισμός, καί δεύτερον σ' ἕναν μετα-φιλοσοφικὸ ἄξονα σὸ τρίπτυχο: Λογικὴ, Ἠθικὴ καί Αἰσθητικὴ. Αὐτὸ τὸ «πάντρεμα» φιλοσοφίας καί κοινωνικῆς ἐπιστήμης, καί ἡ ταυτόχρονη κριτικὴ τους μέ τά ἐννοιολογικὰ σχήματα μιᾶς ἀντεστραμμένης μεταγλώσσας τοῦ Hegel, εἶναι τὸ κλειδί γιὰ τὴν κατανόηση καί ἀξιολόγηση τοῦ φαινομενικά μὲν χασοικοῦ, ἀλλὰ στήν οὐσία πολὺ «τακτικοῦ» βιβλίου. Ἐνῶ ἀργότερα ὁ Adorno θὰ προχωρήσει σὲ μιά πιὸ συστηματικὴ καί ἐπομένως καί καταταμηματικὴ ἀνάλυση τῆς θεματικῆς αὐτῆς, ἀφ' ἑνὸς μὲν χωρίζοντας πιὸ ἐργασιοκατανομικά τὸ «κοινωνιολογικὸ» καί τὸ «φιλοσοφικὸ» στοιχεῖο, ἀφ' ἑτέρου δὲ ξεχωρίζοντας τὸ φιλοσοφικὸ στοιχεῖο στή μετα-λογικὴ τῆς Ἀρνητικῆς Διαλεκτικῆς, τὴ μετα-αισθητικὴ τῆς Αἰσθητικῆς Θεωρίας καί μιᾶς σχεδιαζόμενης Μετα-ηθικῆς, ἐδῶ συνοψίζει ὅλα αὐτὰ τὰ «μοτίβα» τῆς σκέψης του σὲ ἕνα φιλοσοφικὸ κείμενο, πού ἀντὶ γιὰ τὴ

διεξοδική λογική ανάλυση χρησιμοποιεί την *εποπτική*, ποιοτική σύνθεση του αισθητικού έργου τέχνης. Αυτή ή ύπουλως έκθεση της ολότητας της σκέψης του Adorno, παρ' όλη την αποσπασματικότητα της, δείχνει πράγματι μιά πληρότητα του φιλοσοφικού κειμένου του, πού ίσως πάλι νά δικαιολογεί τό χαρακτηρισμό του Habermas ως του «κυρίου έργου» του, όποτε ή μελλοντική «συστηματική» ανάλυση νά μπορεί νά χαρακτηριστεί ως κάποια παραχώρηση και ένδοση του αντι-συστηματικού Adorno στίς συστηματικές επιταγές του ακαδημαϊκού φιλοσοφικού Λόγου.

Στό κέντρο των *Minima Moralia* βρίσκεται τό τρίπτυχο: Άτομο, Κοινωνία, Πολιτισμός. Ό Adorno αναλύει μέ μαεστρία την πτώση του αστικού ατόμου, την απολίθωση της αστικής κοινωνίας και τή βιομηχανοποίηση της αστικής κουλτούρας. Ένώ ό Hegel, στην αρχή της ανόδου της αστικής κοινωνίας, αναλύει την «αυτονομία», την «αυτοσυνείδηση» και την «αυτοεκπλήρωση» του Άτόμου ό Adorno, στό τέλος της αστικής αυτής πορείας, αναλύει, μέ τή βοήθεια της ψυχανάλυσης του Freud, τόν έκθρονισμό του πανίσχυρου Έγώ και την αυτοαναιρέση της κυριαρχίας της Έποκειμενικότητας. Ένώ ό Hegel, ως έκφραστής της ανερχόμενης αστικής τάξης, ανασυγκροτεί μέ τά μέσα της «απόλυτης έννοιας» την ανταγωνιστική δομή της αστικής κοινωνίας ως συστήματος αναγκών και τή συμφυλιωτική δομή του αστικού κράτους, ό Adorno, πού έχει χάσει την πίστη του στον αστικό λόγο ότι θά συντονίσουμε άμοιβαίες προσδοκίες ατόμων και θά δημιουργήσουμε μία έλλογη τάξη πραγμάτων, βιώνει και άνα-συγκροτεί την αστική κοινωνία ως άπολιθωτικό μηχανισμό του ατόμου και τό φασιστικό κράτος ως άρνητική τελεολογία του αστικού κράτους του Hegel. Κατά την «έκθεση» της άρνητικής αυτής κοινωνικής και πολιτικής φιλοσοφίας του ό Adorno περιέργως αλλά άναγκαστικά κάνει χρήση κατηγοριών του «άνεστραμμένου» Hegel. Μέ τή βοήθεια της έγελιανής Μετα-γλώσσας, και ιδιαίτερα των κατηγοριών Έποκείμενο και Άντικείμενο, Όλον και Μέρος, Γενικό και Άτομικό, ύποκειμενικό και αντικειμενικό Πνεύμα, προχωράει στή σύλληψη και έκθεση της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας. Σύμφωνα μέ την κατηγοριοποίηση αυτή, μιλάει ό Adorno για «κοινωνική αντικειμενικότητα», «αντικειμενικό κατασκευάσμα» και «αντικειμενικό πνεύμα». Μόνο πού δέν αναστοχάζεται μιά «θετική», «έπιτυχημένη», «συμφυλιωμένη», αλλά μιά «άρνητική», «άποτυχημένη», «καταπιεστική» διαμεσολάβηση μεταξύ του Άτόμου

καί τῆς Κοινωνικῆς Ὀλότητος. Στήν ἀρνητική συστημική ἀνάλυση τοῦ Adorno δέν χωρᾶνε ἐγελιανοί «θεσμοί» ὡς διαμεσολάβηση Φύσεως καί Πνεύματος, ἀλλά μόνο «θετικιστικές θέσεις» (Positivitäten), ὅπως τίς περιέγραψε ὁ νεαρός Hegel ὅταν καί ὁ ἴδιος θεώρησε κριτικά τήν πολιτική καί κοινωνική ἀπολίθωση τοῦ «διχασμένου» παρόντος του. Τέλος, στό ἐπίπεδο τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ Adorno ἀνιχνεύει καί καταγράφει τή διάλυση τοῦ ἀστικού πολιτισμοῦ, καί τήν ὑπο-κατάστασή του ἀπό τή «βιομηχανοποιημένη» «μετα-αστική» κουλτούρα. Στό σημεῖο αὐτό ὁ Adorno συμπληρώνει καί διευρύνει τό κεφάλαιο «Βιομηχανοποιημένη Κουλτούρα» τοῦ βιβλίου *Διαλεκτική τοῦ Διαφωτισμοῦ*, πού συγγράφει «ταυτοχρόνως» μέ τόν Horkheimer. Συγκεκριμένα δείχνει μέ ad hoc ἀναλύσεις πολιτιστικῶν φαινομένων ἀπό τή λογοτεχνία, τήν ποίηση, τό δράμα, τό μυθιστόρημα, τή μοντέρνα τέχνη, πώς τό οὐτοπικό περιεχόμενο καί τό κριτικό δυναμικό τῆς πρώιμης ἀστικῆς κουλτούρας ἀπωθεῖται καί ὑποκαθίσταται ἀπό μιά νέα μορφή «βιομηχανοποιημένης» καί «ἀνα-παραγωγίσιμης» κουλτούρας, πού ὑποκαθιστᾶ τήν «αὔρα» τοῦ παραδοσιακοῦ Ἔργου Τέχνης μέ τό «σός» τῆς μοντέρνας, καί παραδίδει τήν «αἰσθητική οὐτοπία» τοῦ Shiller, τοῦ Schlegel καί τοῦ Schelling σέ μιά «αἰσθητική ἰδεολογία». Μέ τή βοήθεια τοῦ Marx, καί ὄχι πιά τοῦ Hegel, ἀναλύει ὁ Adorno τή *σημειολογία* τῆς βιομηχανοποιημένης κουλτούρας, τήν ἀπλούστευση καί πτώχευση τοῦ αἰσθητικοῦ ὕλικου, μιά καί ἡ λέξη τῆς λογοτεχνίας γίνεται δοθητικό μέσο τῆς εἰκονογράφησης στόν κινηματογράφο καί τήν τηλεόραση· καθῶς καί τήν *τεχνολογία* τῆς, μιά καί τό στυλ τῆς ἀνα-παραγωγῆς διαλύει τήν αὔρα τοῦ αἰσθητικοῦ φαινομένου, καταργεῖ δηλ. τή μοναδικότητα, τό μή ἐπαναλήψιμο καί τήν ἀπόσταση μεταξύ τοῦ δημιουργήματος καί τοῦ παραλήπτη του. Ὁ Adorno προχωρεῖ ὅμως πιό πέρα, ἀναλύοντας τήν *οἰκονομία* τῆς πολιτιστικῆς βιομηχανίας, δείχνοντας πάντα τήν οἰκονομική διάβρωση τῆς «αὐτονομίας» τοῦ ἀστικού πολιτισμοῦ, καί τέλος τήν *ἰδεολογία* τῆς μιά καί ἡ βιομηχανοποιημένη κουλτούρα ἀναλαμβάνει τόν ἰδεολογικό ρόλο τῆς κατάφασης τοῦ status quo καί τῆς ἀπορρόφησης τοῦ ἀντιστασιακοῦ δυναμικοῦ τῆς κοινωνίας, πού τήν παράγει καί τή «χαίρεται». Ἀλλά ἐδῶ ὁ Adorno μέ τή διαλεκτική του μεταξύ ἄκριτου διαφωτισμοῦ καί ἀφελοῦς ρωμαντισμοῦ τονίζει ταυτοχρόνως τά «βιομηχανοποιημένα» στοιχεῖα τοῦ παραδοσιακοῦ, ἀστικού πολιτισμοῦ, ὥστε ἡ μετάβαση ἀπό τήν ἀστική στή βιομηχανοποιημέ-

νη κουλτούρα νά μή φαίνεται πιά ως πτώση ενός «προπατορικού ἁμαρτήματος», ἀλλά ως συνέχεια ενός μηχανισμού παραγωγῆς καί ἀναπαραγωγῆς τοῦ πολιτισμοῦ πού ἀνέκαθεν ἴσχυε, ἀλλά ἀπλῶς τώρα διαφοροποιεῖται βάσει τῆς σημερινῆς «μετα-αστικῆς» συγκυρίας.

Τά *Minima Moralia* κινοῦνται ὁμως ταυτοχρόνως καί στόν μεταφιλοσοφικό ἄξονα τοῦ παραδοσιακοῦ τρίπτυχου: Λογική, Ἡθική καί Αἰσθητική. Παρά τή συνειδητή ἀντι-συστηματική σκέψη του, ὁ Adorno παραμένει ἐγκλωβισμένος στά συντρίμια τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος, ὅπως τό προετοίμασε ὁ Kant καί τό ὀλοκλήρωσε ὁ Hegel μετά ἀπό μιά διεξοδική κριτική τόσο τοῦ Kant ὅσο καί τῶν ἄμεσα ἐπιγόνων του, κυρίως τοῦ Fichte καί τοῦ Schelling. Ἔτσι, τά «μέρη» τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος γίνονται στόν Adorno «κοινό τόποι» ἀναφορᾶς τῶν στοχασμῶν του. Χωρίς τήν ἐλπίδα μελλοντικῆς ἐντάξεώς του στό τέλειο σύστημα, ὁ Adorno δέν ἀρνεῖται ὅτι οἱ «στιγμές» αὐτῆς τῆς ὀλότητος τοῦ συστήματος ἀνασυγκροτοῦν ἀναγκαῖες πτυχές τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας ἐν γένει. Ἐκεῖνο πού ἀρνεῖται εἶναι ἀπλῶς ἡ φιλοσοφική πεποίθηση ὅτι μποροῦν νά «ἀπαχθοῦν» a priori ἀπό μιά καί μοναδική ἀρχή, δηλαδή ἐκεῖνη τῆς Ὑποκειμενικότητος. Ἡ λογική διάνοια, ὁ πρακτικός λόγος καί ἡ δύναμη τῆς κρίσης ὡς τρεῖς στιγμές αὐτῆς τῆς Ὑποκειμενικότητος δέν μποροῦν τώρα πιά νά ἐξασφαλίσουν στόν Adorno τίς ἀνώτατες ἀρχές ἀνασυγκρότησης τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου. Ἔτσι, ὁ Adorno δέν συνθέτει καταρχήν ἕνα σύστημα Λογικῆς, ἀλλά ἐπιχειρεῖ ἀντιθέτως μιά Μετακριτική τῆς Λογικῆς στίς ἐπιμέρους ἐκφάνσεις της, ὅπως π.χ. τήν ὑπερβατολογική λογική τοῦ Kant, τή διαλεκτική λογική τοῦ Hegel ἢ τή σύγχρονη τυπική λογική τοῦ θετικισμοῦ. Ἡ λογική ὡς ἱστορική κατηγορία ἀνασυγκροτεῖται ἀπό τό ἐκάστοτε φιλοσοφικό ἐνδιαφέρον, πού προσδιορίζει τελικά τό ρόλο της στό φιλοσοφικό σύστημα. Ἔτσι, π.χ. ἡ ὑπερβατολογική λογική καλεῖται νά γίνῃ τό ὄργανο τῆς a priori ἀλήθειας τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης στόν Kant. Ἡ διαλεκτική λογική καλεῖται νά γίνῃ ἡ «σκαλωσιά» τῶν φυσικῶν καί «πνευματικῶν» ἐπιστημῶν στόν Hegel. Ἡ τυπική λογική στό θετικισμό καλεῖται ἀντιθέτως νά γίνῃ ὄργανο τῆς a priori ἀναλυτικῆς ἀλήθειας τῶν τυπικῶν ἐπιστημῶν, ἰδιαίτερα τῶν μαθηματικῶν. Ὁ Adorno, πού γνωρίζει τίς μεταμορφώσεις αὐτές τῆς Λογικῆς, ἀλλά δέν ταυτίζεται μέ καμιά ἀπό τίς προαναφερθεῖσες ἀξιοποιήσεις της, ἐπικεντρώνει τήν κριτική του στήν ταυτιστική

σκέψη, πού είναι και τό «στοιχείο» τῆς λογικῆς. Εἶδαμε ὅτι ὁ Adorno ἤδη στήν ἀρχή του κρίνει τή φιλοσοφία τῆς ταυτότητας τοῦ Νοεῖν και τοῦ Εἶναι στόν Hegel ἀλλά και στόν Heidegger. Αὐτή τήν κριτική τή συνεχίζει τώρα και τήν ἐνδυναμώνει σέ κριτική τῆς ταυτιστικῆς σκέψης ἐν γένει. Γιά τόν Adorno ὑφίσταται ἕνα «χάσμα» ἀνάμεσα στή σκέψη και τό εἶναι, πού καμιά ταυτιστική σκέψη δέν μπορεῖ νά γεφυρώσει ἀπόλυτα. Δέν παραγνωρίζει ὁ Adorno ὅτι ἔχουν γίνει σοβαρές προσπάθειες νά γεφυρωθεῖ τό χάσμα σκέψης και πραγματικότητας. Γνωρίζει τόν ὑπερβατολογικό μηχανισμό τοῦ σχηματισμοῦ τῶν «καθαρῶν κατηγοριῶν» τῆς διάνοιας στόν Kant, καθώς και τήν ἥρωική πράγματι προσπάθεια τοῦ Hegel νά συλλάβει και νά ἐκθέσει τό «συγκεκριμένο Γενικό» μέσω μιᾶς ἐνδόμυξης κριτικῆς τῆς «ἀφηρημένης ἔννοιας», ὥστε νά μπορέσει ἡ σκέψη νά ἀνταποκριθεῖ στά πράγματα, και ἔτσι νά τά συλλάβει ὄχι ὡς παράδειγμα μιᾶς τυπικῆς μορφῆς, ἀλλά ὡς «στιγμές» μιᾶς δυναμικῆς συνάρτησής τους. Δέν παραδέχεται ὅμως ποτέ ὁ Adorno ὅτι αὐτές οἱ φιλοσοφικές προσπάθειες πέτυχαν νά γεφυρώσουν τό χάσμα μεταξύ τοῦ Νοεῖν και τοῦ Εἶναι. Ἀντιθέτως, οἱ «διαμεσολαθητικές» αὐτές προσπάθειες ὀδηγοῦν τελικά στήν κυριαρχία τῆς ἔννοιας πάνω στό πράγμα, κι ἔτσι διαιωνίζουν ἀντί νά περατώνουν τόν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στή σκέψη και τήν πραγματικότητα. Στά *Minima Moralia* ὑπάρχουν πολλά χωρία πού καλλιεργοῦν αὐτή τή Μετα-κριτική τῆς Λογικῆς. Ἐκεῖ ὅμως πού πραγματικά θεματοποιεῖ πλήρως τήν «ὑπόσχεση» αὐτή εἶναι στήν Ἀρνητική Διαλεκτική, ἡ ὁποία πρέπει στά κεντρικά κεφάλαιά της νά διαβασθεῖ ὡς Μετα-κριτική τῆς Λογικῆς. Σύμφωνα μέ τό φιλόδοξο αὐτό πρόγραμμα ἡ ἀπολιθωμένη ἔννοια πρέπει νά ξαναξυπνήσει στή ζωή, ἀφοῦ χάσει τήν τυπική στατικότητα της και γίνει «στιγμή» μιᾶς κινούμενης συναρτησιακῆς ὁλότητας, ἡ ὁποία ὡς τέτοια θά μπορέσει νά συλλάβει και νά ἐκθέσει «κινηματο-γραφικά» τήν πορεία τῆς πραγματικότητας. Ἔτσι, ὁ Adorno δέν ἀκολουθεῖ τόν εὐκολο δρόμο τῆς ρομαντικῆς ὑποκατάστασης τῆς ἀφηρημένης σκέψης ἀπό κάποια ἐνόραση και διανοητική ἐποπτεία, ἀλλά ἀκολουθεῖ και φέρνει εἰς πέρας τόν «δεύτερο πλοῦ», τόν κοπιώδη και χωρίς τή βοήθεια τοῦ ἀνέμου, τό δρόμο τῆς κωπηλασίας, ὅπως τόν ἄρχισε ὁ Hegel. Μόνο πού ὁ Adorno δέν ἀλλοιώνει καθ' ὁδόν τό μηχανισμό τοῦ δευτέρου πλοῦ, ὅπως τό κάνει ὁ Hegel κατά τήν ἐρμηνεία τοῦ Adorno, ἀλλά ἐξακολουθεῖ αὐτό τόν κοπιώδη δρόμο, τῆς ἱστορικῆς ἀνάλυσης συγ-

κεκριμένων «μοντέλων» ἢ «διαλεκτικῶν εἰκόνων», γιά νά μὴν πῶ, ἴσως, καί διαφόρων «λογοπαιγνίων» χωρίς τήν ἐγγύηση καί τήν ἐξασφάλιση τοῦ καθολικοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου.

Τα *Minima Moralia* περιέχουν ὁμως καί ἴχνη μιᾶς Μετακριτικῆς τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, καί ἔτσι ἀποτελοῦν μιά ἀποδόμηση τῆς παραδοσιακῆς Ἠθικῆς. Ὁ Adorno γνωρίζει πολύ καλά ἀπό τή μιά μεριά τίς προσπάθειες τοῦ Kant καί τοῦ Hegel νά στοιχειοθετήσουν τόν ἠθικό φιλοσοφικό λόγο· ὁ πρῶτος, μέ τό νά ἀπαγάγει α ῤιορί τήν καθολική ἀρχή τῆς πρακτικῆς δεσμευτικότητος ἐν γένει, καί ὁ δεύτερος, μέ τό νά ἐπιχειρεῖ νά ἀνασυγκροτήσῃ τή χαμένη διαμεσολάβηση μεταξύ καθαρῶν πρακτικοῦ λόγου καί συγκεκριμένης ἀτομικῆς πράξης καταρχήν στό πλαίσιο μιᾶς ξαναξεσταμένης ἀρχαίας μορφῆς «συγκεκριμένης ἠθικότητος» (μέ πρότυπο τόν Πλάτωνα) κι ἀργότερα στό πλαίσιο μιᾶς ἔλλογης Πολιτείας ὡς ἐννοιολογικῆς σύλληψης τοῦ προοδευτικοῦ μοντέρνου Κράτους, τό ὁποῖο διαμεσολαβεῖ τήν ἀφηρημένη Ἠθικότητα τοῦ Kant καί τή Νομικότητα τῆς ἀστικῆς οἰκονομικῆς κοινωνίας τοῦ Adam Smith, πραγματοποιώντας ἔτσι τή συγκεκριμένη Ἠθικότητα τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας στό σύγχρονο μοντέρνο Βερολίνο. Μέ τά *Minima Moralia* ὁ Adorno ἐγείρει ἔνσταση ἐναντία σ' αὐτό τό πρόγραμμα τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Μέ τή βοήθεια τοῦ Freud, ἀλλά καί τοῦ Nietzsche, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία εἶναι ἀναμφισβήτητη, προετοιμάζει τήν Μετακριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, ὅπως ἀργότερα θά τήν πραγματοποιήσῃ στό μεγαλειῶδες ἐκεῖνο κεφάλαιο τῆς Ἀρνητικῆς Διαλεκτικῆς. Ὁ Adorno ἀντιστρέφει τίς σχέσεις συγκρότησης τῆς Ἠθικῆς, ξεκινώντας, ὅπως εἶδαμε, ἀπό τήν πρακτική ἀτομική ἐμπειρία τοῦ ξενιτεμένου Ἐγῶ του, ἀξιοποιώντας στή «μικρολογία» του ὅλα ἐκεῖνα τά ἠθικά «ρετάλια» τῆς ἀτομικῆς ἐμπειρίας, τά ὁποῖα ἡ μεγάλη Ἠθική στόν Kant, ἀλλά καί στόν Hegel, ἀπωθεῖ προκειμένου νά συντάξῃ τόν μεγάλο ἠθικό λόγο τῆς. Ὁ Adorno δέν χτίζει, μ' ἄλλα λόγια, ἠθικό Παρθενῶνα, ἀλλά ἀναμοχλεύει τά «ἀπορρίμματα» τῆς ἀνώμαλης ἀτομικῆς ὑπαρξης στή χωματερή τῆς ἠθικῆς Κοσμοπόλης τοῦ μοντέρνου καπιταλιστικοῦ κόσμου. Αὐτό τό «κυνικό» στοιχεῖο τῶν *Minima Moralia*, πού δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τή «ναζιάρικη» στάση τῆς ρωμαντικῆς εἰρωνείας, συνδέει τόν Adorno μέ ὅλα τά ὑπόγεια ρεύματα τῆς ἐπίσημης ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, π.χ. τοῦ ἀρχαίου κυνισμοῦ, καί ἀναδεικνύει τόν Adorno σ' ἓνα μοντέρνο, ἀποσπασματικό ζωγράφο τοῦ ἑτέρου τοῦ ἠθικοῦ λόγου.

Τέλος, στά *Minima Moralia* ὁ Adorno διασπείρει ἐντέχνως τούς «σπόρους» τῆς μελλοντικῆς Αἰσθητικῆς Θεωρίας του, τὴν ὁποία προετοιμάζει καθ' ὅλη τὴν πορεία τοῦ ἔργου του, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν «κατασκευή τοῦ Αἰσθητικοῦ» στὸν Kierkegaard. Ἡ αἰσθητικὴ θεωρία τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ, πού ἐνσωματώνει στοιχεῖα τῆς παραδοσιακῆς μεταφυσικῆς τοῦ φυσικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ καλοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀφομοιώνει «ἀλλοτριωτικά» τὰ ποιητικά καὶ ρητορικά στοιχεῖα τοῦ παραδοσιακοῦ Trivium τῶν «ἐλεύθερων Τεχνῶν», ἀποτελεῖ τὴν κορωνίδα καὶ τὸ θριγκό τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος. Στὴν ἐρμηνευτικὴ καὶ ὑποδοχησιακὴ ἐκδοχὴ τῆς στὸν Kant ἡ Αἰσθητικὴ ἀνελάμβανε διαμεσολαθητικὸ ρόλο μεταξὺ θεωρίας καὶ πράξης, καταδειχνοντας ἔτσι τὴ συνέχεια τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου. Στὴ μεταφυσικὴ τῆς ἐκδοχῆς στὸν Schelling, ἡ Αἰσθητικὴ ἀποτελεῖ τὸ κορύφωμα τοῦ συστήματος, καὶ τὸν ὕψιστο βαθμὸ τῆς φιλοσοφικῆς ἀλήθειας, ὡς συμφιλίωση φύσεως καὶ ἱστορίας (ἢ πολιτισμοῦ). Στὸν Hegel ἡ διευρυμένη ἀπόλυτη ἔννοια τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου κατοχύρωνε στὴν Αἰσθητικὴ ἓνα σίγουρο «τόπο» τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος, ἀπελευθερώνοντάς τιν σέ Αἰσθητικὴ τῆς παραγωγῆς, καὶ ὄχι ἀπλῶς τῆς ὑποδοχῆς (ἐνάντια στὸν Kant), ἀλλὰ δαμάζοντας καὶ ὑποδουλώνοντάς τιν στίς ἐπιταγές τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου, ἀποφεύγοντας ἔτσι τὸν ὀλισθηρὸ δρόμο τοῦ Schelling καὶ τοῦ Schlegel, πού τελικά ἀνοίγε διάπλατα στὴν Αἰσθητικὴ τὸ δρόμο μιᾶς Νέας Μυθολογίας τὸν ὁποῖο ἀργότερα θά βαδίσουν τόσο ἐπιφανεῖς κριτικοὶ τοῦ Hegel, ὅπως ὁ Nietzsche καὶ ὁ Heidegger. Ὁ Adorno διαμορφώνει βαθμιαῖα τὴ δική του Αἰσθητικὴ Θεωρία ἀξιοποιώντας μοτίβα τῆς ἰδεαλιστικῆς αὐτῆς παράδοσης, ἀλλὰ ἐντάσσοντάς τα μέ τὸν δικό του τρόπο στὴ δική του ἀνα-συγκρότηση τῆς Αἰσθητικῆς Θεωρίας. Ἄν καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἐμπειρία στὸν Adorno ἀντανακλᾷ τὴ «ριζικὴ μοντερνικότητα» τοῦ καιροῦ μας, ἡ αἰσθητικὴ θεωρία του δέν νοεῖται χωρὶς τὴν παραδοσιακὴ Αἰσθητικὴ Θεωρία τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ, τὴν ὁποία ὁ Adorno πάντα προϋποθέτει, γιὰ νά τὴν ἀποδομήσει τελικά, προκειμένου νά συλλάβει καὶ νά ἐκθέσει τὴν αἰσθητικὴ μοντερνικότητα. Ἡ Αἰσθητικὴ Θεωρία τοῦ Adorno δέν εἶναι μόνο μιᾶ αἰσθητικὴ θεωρία τῆς ὑποδοχῆς, καὶ δέν ἐξαντλεῖται γι' αὐτὸ στό ἐπίπεδο τῆς ἐρμηνείας, τοῦ ὑπομνηματισμοῦ καὶ τῆς κριτικῆς, ἀλλὰ προχωρεῖ ταυτοχρόνως καὶ σέ μιᾶ αἰσθητικὴ τῆς παραγωγῆς τοῦ αἰσθητικοῦ ἔργου τέχνης, ἡ ὁποία ἐξετάζει τούς μηχανισμούς τῆς σύνθεσης, τῆς ὀργάνωσης, τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς

ποιητικής δημιουργίας του έργου τέχνης. Μέ άλλα λόγια, ο Adorno δέν προσπαθεί νά δει απέξω, από τή σκοπιά του παρατηρητή, τό έργο τέχνης, όπως τό έκανε ο Kant στήν κριτική τής αισθητικής δύναμης τής κρίσης, αλλά έπιζητεί νά τό «αποκρυπτογραφήσει» από μέσα, όπως τό έπιδιώκει ο Hegel, και νά μιλήσει έτσι φιλοσοφικά για τό έργο ως τέτοιο κι όχι μόνο για τή δική μας «αίσθηση» του έργου τέχνης. Μέ τόν τρόπο αυτό ξεπερνά τόν αισθητικό υποκειμενισμό του Kant (και τής νεοσυσταθείσας Αισθητικής του 18ου αιώνα) και ξαναθεματοποιεί τό πρόβλημα τής τέχνης και τής λογοτεχνίας στο επίπεδο τής ποιητικής και τής ρητορικής, πού τίς εκτόπισε ή σύγχρονη συστηματική ταξινόμηση του φιλοσοφικού λόγου. Από τήν άλλη μεριά ο Adorno ξαναπροσδιορίζει τά σύνορα μεταξύ Θεωρίας τής Γνώσης και Αισθητικής Θεωρίας, ώστε νά μήν υπάρχει ανάμεσά τους ένα απόλυτο χάσμα, αλλά μιá ιδιότυπη διαμεσολάβηση, ώστε τελικά ή τέχνη νά γίνεται ή ίδια πηγή Γνώσης και Άλήθειας. Η Αισθητική ή Ρητορική τής Παραγωγής αποκρυπτογραφεί τήν πορεία του δυναμικού, χρονικού και εξατομικευμένου έργου τέχνης όχι ως εργαλείου επίδρασης κάποιας «οικείας ήδονής» και «αισθητικής απόλαυσης», αλλά ως τόπου εκθεσης ενός «περιεχομένου αλήθειας». Στο παραδοσιακό φιλοσοφικό σύστημα ή αλήθεια είναι υπόθεση τής λογικής και τής επιστημολογίας, ενώ ή τέχνη και ή λογοτεχνία γενικά έχουν ένα άλλο τέλος, και κινούνται σε ένα άλλο στοιχείο, πού δέν έχει καμιά σχέση μέ τήν αλήθεια. Έδω ανατρέπει ο Adorno τήν παραδοσιακή όριοθέτηση κι ανοίγει τόν όρίζοντα για ένα καινούργιο διά-λογο Φιλοσοφίας και Τέχνης, πού σαφώς ξεπερνά τό σύστημα του γερμανικού ιδεαλισμού. Ως θεωρητικός τής αισθητικής μοντερνικότητας ο Adorno προσεγγίζει στο σημείο αυτό άλλους σύγχρονους μετα-φιλοσόφους, όπως ο Heidegger και ο Derrida, οί όποιοι ανοίγουν επίσης τά σύνορα μεταξύ φιλοσοφίας και τέχνης ή λογοτεχνίας εν γενεί. Έτσι, ο Adorno αλλάζει τή *σημειολογία* τής τέχνης και τής λογοτεχνίας, προσθέτοντας στήν «έντασιακή» έκδοχή τής ποιητικής και μιá «έκτασιακή» έκδοχή, πού προσδίδει στο καλλιτεχνικό και λογοτεχνικό έργο μιá «διαθλασμένη αναφορικότητα», ή όποία μιλάει για τήν εμπειρική πραγματικότητα μόνο μέσω τής αρνητικής και κοινωνικοκριτικής απεικόνισής της στήν «πλασματικότητα» του καλλιτεχνικού λόγου. Τελικά, ή τέχνη και ή λογοτεχνία γίνονται πηγές «άσυνειδης ιστοριογραφίας», μέ τό νά αναλύονται όχι μόνο ως αυτόνομη σφαίρα

καλλιτεχνικής δημιουργίας με τούς δικούς της μηχανισμούς και τίς δικές της αρχές, αλλά ταυτόχρονα ως *άλληγορίες* μιᾶς «ἐσφαλμένης κατάστασης» τῆς ζωῆς.

Εἶναι ἀδύνατο στό σημεῖο αὐτό νά ὑπεισέλθουμε σέ μία πραγματική ἀνάλυση τῆς Αἰσθητικῆς Θεωρίας τοῦ Adorno. Περιοριζόμεθα στήν ὑποτύπωση τῶν βασικῶν ἀξόνων της. Ἡ αἰσθητική λογικότητα συγκροτεῖται ἀπό τή διαλεκτική μεταξύ Μίμησης καί Κατασκευῆς, μεταξύ ἔκ-φρασης καί σημασίας, μεταξύ προσωπικῆς ἐμπειρίας καί καλλιτεχνικῆς σύνθεσης. Ἡ ἐκφραστική στιγμή ἀφορᾶ τό *ρητορικό* στοιχεῖο καί ἡ κατασκευαστική στιγμή ἀφορᾶ τό *λογικό* στοιχεῖο τῆς αἰσθητικῆς ὀρθολογικότητας. Ὁ Adorno χρησιμοποιοῖ ἐδῶ τό ζεῦγος τῆς Αἰσθητικῆς τοῦ Hegel *Ausdruck* καί *Bedeutung* ἀπό τό ὁποῖο ὁ Hegel κάνει λογική παραγωγή ὄλων τῶν εἰδῶν τῆς τέχνης. Ἀλλά ὁ Adorno ἀνατρέπει ταυτοχρόνως καί ἀναθεωρεῖ αὐτό τό ζεῦγος τῶν κατηγοριῶν: ὄχι ἡ θετική διαλεκτική φύσεως καί πνεύματος, ἀλλά ἡ ἀρνητική διαλεκτική ὑποκειμενικῆς ἐκφρασης καί λογικῆς σύνθεσης εἶναι τό στοιχεῖο τους. Στόν Hegel τό πνεῦμα ἐξουσιάζει καί ἀπωθεῖ τή φύση, ὥστε ἡ διαμεσολάβησή τους τελικά νά λαμβάνει χώρα εἰς βάρος τῆς φύσης. Στόν Adorno ἔχουμε ἀντιθέτως μιᾶ ἥρωική πράγματι προσπάθεια νά ἐπιτευχθεῖ μιᾶ οὐσιαστική *συμφιλίωση* μεταξύ Φύσεως καί Πνεύματος, σ' ὄλες τίς φάσεις αὐτῆς τῆς διαλεκτικῆς, καί ἄρα καί τῆς Τέχνης. Τό «μιμητικό», «διαχυμένο», «χαοτικό», «αἰσθητό», «μή ταυτόν», «τυφλό», «ὀρμητικό» στοιχεῖο τῆς ὑποκειμενικῆς ἐκφρασης ἀποτελεῖ τόν «τοποτηρητή τῆς ἐξωαισθητικῆς φύσης» μέσα στήν αἰσθητική ὀρθολογικότητα. Ἡ «λογικότητα», ἡ «τάξη», ἡ «μορφή», ἡ «κατασκευή» καί ἡ «ὀργάνωση» αὐτοῦ τοῦ ἐκφραστικοῦ στοιχείου μέ τούς ἐνδογενεῖς νόμους καί ἀρχές τῆς τέχνης ἀντιπροσωπεύουν τό στοιχεῖο τοῦ Πνεύματος μέσα στήν αἰσθητική ὀρθολογικότητα. Ἡ τέχνη δέν ἐξουσιάζει ὡς πνεῦμα τή φύση ὡς ἐκφραστικό ὑλικό της, ἀλλά ἀντιθέτως παριστάνει τήν ἀποκατάσταση τῆς κοινωνικά καταπιεσμένης φύσεως. Στά ἔργα τέχνης «τό πνεῦμα δέν εἶναι πιά ὁ παλιός ἐχθρός τῆς φύσεως. Τό πνεῦμα ἐξημερώνεται σέ συμφιλιωτή» (*Ἀρνητική Διαλεκτική*, σ. 202). Βέβαια, αὐτή ἡ συμφιλίωση εἶναι *πλασματική* καί ὄχι πραγματική· δέν λαμβάνει χώρα μέσα στή ζωή, ἀλλά στήν ὠραία φαινομενικότητα τῆς τέχνης. Ἡ συμφιλίωση αὐτή εἶναι ἐπίσης *θανατηφόρα* καί ὄχι ζωντανή. «Μέ τό νά θέλουν τά ἔργα τέχνης νά συσχετίσουν τό προσωρινό –τή ζωή– μέ τή διάρκεια καί νά τό σώσουν ἀπό τό

θάνατο, τό σκοτώνουν» (στό *ίδιο*, σ. 202). Τέλος ή συμφιλίωση αὐτή ἔχει κάτι τό παράδοξο κι ὄχι τό αὐτονόητο μέσα της. Τό παράδοξο της τέχνης συνίσταται στό ὅτι αὐτή καλεῖται νά δημιουργήσει κάτι τυφλό –τήν ἔκφραση– ἀπό ἀναστοχασμό μέσω τῆς μορφῆς· ὄχι νά ἐκλογικεύσει τό τυφλό ἀλλά νά τό κατασκευάσει πρῶτα αἰσθητικά, νά κάνει πράγματα, τά ὁποῖα δέν ξέρουμε τί εἶναι (στό *ίδιο*, σ. 174). Μέ τή διαμεσολάβηση τοῦ ρητορικοῦ καί τοῦ λογικοῦ στοιχείου ὁ Adorno διαχωρίζει τήν αἰσθητική ὀρθολογικότητα ἀπό τόν ρωμαντικό ἀνορθολογισμό, πού ἀπολυτοποιεῖ τήν ἔκφραση τῆς Ὑποκειμενικότητας, κι ἀπό τόν διαφωτιστικό ὀρθολογισμό, πού ἀπολυτοποιεῖ τό λογικό στοιχείο τῆς Κατασκευῆς. Ἔτσι, ὁ Adorno προχωρεῖ σέ μιά σύνθεση τῶν δύο αὐτῶν πόλων τῆς αἰσθητικῆς ὀρθολογικότητας, διασώζοντας τό αἰσθητικό (ρητορικό) καί τό λογικό στοιχείο της ταυτοχρόνως.

Στή *σημειολογία* τῆς Αἰσθητικῆς Θεωρίας τό ἔργο τέχνης συγκροτεῖται ἀπό τή διαλεκτική μεταξύ αἰσθητικοῦ ὑλικοῦ καί αἰσθητικῆς μορφῆς. Τό «αἰσθητικό ὑλικό», μιά κεντρική κατηγορία τῆς αἰσθητικῆς θεωρίας τοῦ Adorno, ἀποτελεῖ τή «σημειωτική βάση» τοῦ ἔργου τέχνης. Τό αἰσθητικό ὑλικό δέν εἶναι φύσει, ἀκατέργαστη ὕλη ἀλλά θέσει, προϊόν τεχνικῆς ἐπεξεργασίας. Οἱ μή γλωσσικές τέχνες ἀντλοῦν τό αἰσθητικό ὑλικό τους ἀπό τήν τεχνολογία τῆς ἐποχῆς τους, οἱ δέ γλωσσικές τέχνες τό ἀντλοῦν ἀπό τό βαθμό ἀνάπτυξης τῆς ἐκάστοτε τεχνολογίας τοῦ ποιητικοῦ καί πεζοῦ λόγου ἐν γένει. Ἡ αἰσθητική μορφή, ἡ ὠραία φαινομενικότητα καί ἡ καλλιτεχνική εἰκόνα, πρέπει νά διαμεσολαβηθεῖ μ' αὐτό τό αἰσθητικό ὑλικό γιά νά λάβει σάρκα καί ὄστα. Ἀνεξάρτητα ἀπό τήν αἰσθητική ὑλοποίησή της ἡ μορφή χάνει τό νόημά της, δέν ὑφίσταται ὡς πλατωνική ἰδέα στόν ἐπουράνιο κόσμο. Ἡ ἄυλος αἰσθητική μορφή πρέπει νά ἐκφρασθεῖ μέσα στό αἰσθητικό ὑλικό ὡς μέσο ἀντικειμενικῆς τώρα πιά ἔκφρασης τῆς ἴδιας τῆς αἰσθητικῆς μορφῆς. Ὁ Adorno κάνει μιά σημαντική διάκριση στήν ἔννοια τῆς ἔκφρασης: ὡς ὑποκειμενική ὁρμή ἡ ἔκφραση ἀποτελεῖ τό «ρητορικό» στοιχείο τῆς αἰσθητικῆς ὀρθολογικότητας, ὡς ἀντικειμενικό μέσο ἔκθεσης ἡ ἔκφραση ἀποτελεῖ «συγκροτησιακή ἀρχή» τοῦ ἴδιου τοῦ ἔργου τέχνης. Σύμφωνα μ' αὐτή τήν ἐκδοχή τῆς ἔκφρασης ὡς αἰσθητικοῦ ὑλικοῦ, ὁ Adorno προσδιορίζει ὅτι τελικά καί τό αἰσθητικό ὑλικό εἶναι θέσει, δηλαδή κάτι τό «πνευματικό» μέ τήν ἔννοια τοῦ Hegel, ὄχι ἀπλῶς φύσει. Ἔτσι ὁμως ἐκπύπτει καί ἡ ἀξιολογοῦσα ταξινόμηση τῶν τεχνῶν

στόν Hegel. Σύμφωνα μ' αυτή την ταξινόμηση ή Ποίηση είναι ή «άνωτάτη» τῶν τεχνῶν, ἐπειδή καί τό μέσο ἔκφρασης της, ή γλώσσα, εἶναι κάτι τό πνευματικό, ἐνῶ στίς πιό «ύλικές τέχνες», ὅπως ή Γλυπτική, ή Ἀρχιτεκτονική, ή Ζωγραφική καί ή Μουσική, τό ύλικό εἶναι ἤδηθεν φυσικό. Ἐδῶ ἐνίσταται ὁμοῦς ὁ Adorno καταδεικνύοντας ὅτι τό αἰσθητικό ύλικό κάθε μορφῆς τέχνης, μή γλωσσικῆς ἢ γλωσσικῆς, πάντοτε συγκροτεῖται ἀπό ἓνα «τεχνικά», δηλαδή θέσει, παραγόμενο σημειολογικό σύστημα ἔκφρασης. Μ' αὐτό τόν τρόπο τό ἄυλο ἔργο τέχνης ἐμπλέκεται στήν πορεία τῆς πραγματικῆς ἱστορίας καί ἐξέλιξης ὄντας ἀπό τήν ἀρχή συνάρτηση τῶν τεχνικῶν δυνάμεων παραγωγῆς, καθῶς καί τῶν σχέσεων παραγωγῆς τῆς κοινωνίας, μέσα στήν ὁποία τό ἔργο δημιουργεῖται. Ἐτσι ή τεχνική καί ή τεχνολογία δέν εἶναι ἓνας «διαδρωτικός» μηχανισμός τῆς αἰσθητικῆς μοντερνικότητας, ἀλλά συγκροτησιακή ἀρχή της σ' ὅλες τίς φάσεις τῆς ἱστορίας τῆς ἴδιας τῆς τέχνης.

Μέ βάση τούς δύο αὐτούς ἄξονες τῆς αἰσθητικῆς λογικότητας καί τοῦ ἔργου τέχνης ὁ Adorno προχωράει τώρα σέ μιᾶ αἰσθητική θεώρηση τῆς *αἰσθητικῆς μοντερνικότητας*. Στό πεδίο τῆς αἰσθητικῆς λογικότητας διαδλέπει π.χ. ὁ Adorno ὅτι ή ρητορική ἔκφραση, ή Μίμηση, ὡς συγκροτησιακό στοιχεῖο σήμερα σέ ὅλες τίς τέχνες, γλωσσικές ἢ μή, ἀπωθεῖται, ἐξαφανίζεται, ὥστε νά ἐπικρατεῖ ἀφηρημένα τό κατασκευαστικό, λογικό στοιχεῖο τῆς τέχνης. Ἐδῶ ἐντάσσεται καί ἐγγράφεται ή ἀλλοίωση τῆς αἰσθητικῆς λογικότητας στό πλαίσιο μιᾶς διαλεκτικῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ, πού τελικά ἀπωθεῖ τή Μίμηση καί τήν ἔκ-φραση τῆς Ὑποκειμενικότητας. Ἀπό τήν ἄλλη ὁμοῦς μεριά ή ἀπώθηση αὐτή τῆς ρητορικῆς ἔκφρασης τοῦ ὑποκειμένου ἐπιδρᾷ ἀρνητικά πάνω στήν ἴδια τήν πορεία τῆς κατασκευῆς καί τῆς σύνθεσης, ή ὁποία ἀποδυναμώνεται, ξεφτίζει, διότι δέν ὑπάρχει τό ἔκφραστικό στοιχεῖο πού ζητοῦσε νά συν-τεθεῖ μέσα σ' αὐτή τήν κατασκευή. Ἐτσι, παράλληλα μέ τήν ἀπώθηση τῆς ἔκφρασης παρατηρεῖται καί μιᾶ παρακμή τῆς σύνθεσης. Ἐάν τό ὕφος ἑνός ἔργου τέχνης, γλωσσικοῦ ἢ μή, προσδιορίζεται ἀπό τήν ἐπιτυχή διαμεσολάβηση τῶν δύο αὐτῶν ἀντιθετικῶν κι ἀλληλοσυμπληρούμενων πόλων τῆς ἔκφρασης καί τῆς σύνθεσης, τότε ή ἔλλειψη τῆς διαλεκτικῆς διαμεσολάβησής τους καταλήγει στήν αἰσθητική μοντερνικότητα σέ μιᾶ παντελή ἔλλειψη ὕφους, κάτι πού εἶναι τό «ἀντι-ύφος» τῆς σύγχρονης τέχνης ἐν γένει. Ἐτσι ὁ Adorno ἀναπτύσσει στό πλαίσιο τῆς αἰσθητικῆς θεωρίας του μιᾶ *ἀρνητική*

θεωρία του ὕφους, πού χαρακτηρίζει τή σύγχρονη τέχνη γενικά. Αὐτή τήν ἔλλειψη ὕφους, πού ὁ Nietzsche χαρακτήρισε ὡς σημεῖο τοῦ «ἐκφυλισμοῦ» τῆς πρώιμης αἰσθητικῆς μοντερνικότητας, διαπιστώνει καί ὁ Adorno. Μόνο πού ὁ Adorno δέν συμμερίζεται κανένα εἶδος κλασικισμοῦ στήν τέχνη, δέν ὄνειρεύεται νά ἀποκαταστήσει τά διαλυμένα αἰσθητικά κανονιστικά πρότυπα ὡς λύση γιά τήν ἀ-κοινωνήτη αὐτή ἀντι-υφολογία τῆς σύγχρονης τέχνης. Ἀντιθέτως, προσπαθεῖ νά ἐρμηνεύσει φιλοσοφικο-ιστορικά τή σημερινή συγκυρία τῆς τέχνης, ἐντοπίζοντας τήν ὑφολογική κρίση της στό εὐρύτερο πλαίσιο τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ.

Τήν ἴδια κατάσταση ἀνιχνεύει ὁ Adorno καί στό ἐπίπεδο τῆς συγκρότησης τοῦ ἐπιμέρους αἰσθητικοῦ ἔργου τέχνης. Καί ἐδῶ διαπιστώνει μιᾶ ἀνάλογη ἔλλειψη διαλεκτικῆς διαμεσολάβησης μεταξύ αἰσθητικοῦ ὕλικου καί αἰσθητικῆς μορφῆς, μία πώχευση, ἀπλούστευση, ἀλλά καί ἀνεξαρτητοποίηση τοῦ αἰσθητικοῦ ὕλικου ἀπέναντι στήν αἰσθητική μορφή. Ἡ ἐπεξεργασία τοῦ αἰσθητικοῦ ὕλικου, ὅπως αὐτό διαμορφώνεται μέ τή σύγχρονη κυρίως τεχνολογία, γίνεται αὐτοσκοπός καί ἀποκόπτεται ἀπό τόν ἄλλο ἀνταγωνιστικό πόλο τῆς αἰσθητικῆς μορφῆς. Ἡ ἐνασχόληση μέ τό αἰσθητικό σημειωτικό ὕλικό γίνεται πολλές φορές τό κύριο μέλημα τῶν σύγχρονων καλλιτεχνῶν. Ἡ ἐνασχόληση μέ τά χρώματα ἀπωθεῖ καί ὑποκαθιστᾶ τήν αἰσθητική μορφή τῆς εἰκόνας, ἡ ἐνασχόληση μέ τίς λέξεις, καί τό παιχνίδι μαζί τους, ἀπωθεῖ καί ὑποκαθιστᾶ τή συγγραφική σύνθεση τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου. Ὡς ἀντανάκλαση αὐτῆς τῆς αὐτοτέλειας τοῦ αἰσθητικοῦ-σημειωτικοῦ ὕλικου στή σύγχρονη τέχνη, μιᾶ ἀντανάκλαση πού βρῖσκει τήν ἐκφρασή της στή μόδα τῆς σημειολογίας, διαπιστώνει ὁ Adorno τήν παρακμή τῆς αἰσθητικῆς μορφῆς. Τό σπάσιμο τῆς αἰσθητικῆς μορφῆς, τό «χαοτικό» ἄνοιγμά της, τό ἐφήμερο πείραμα πού τήν ὑποκαθιστᾶ, τό ἀνελεύθερο, μή προθεσιακό καί μή ἰδιο-φυές δημιουργήμα τῆς αἰσθητικῆς μορφῆς, ὅλες αὐτές οἱ «σταθερές» τῆς αἰσθητικῆς μοντερνικότητας, πού ἀνιχνεύει ὁ Adorno στήν Αἰσθητική Θεωρία του, εἶναι σαφῶς καρπός τῆς ἐγκαταλελειμμένης τώρα πιά διαλεκτικῆς μεταξύ αἰσθητικοῦ ὕλικου καί αἰσθητικῆς μορφῆς. Τά σύγχρονα καλλιτεχνικά ρεύματα τοῦ σουρρεαλισμοῦ, τοῦ ντανταϊσμοῦ, τῆς αὐτόματης γραφῆς κ.λπ., σημαίνουν κατά βάση ὅτι τό «καλλιτεχνικό Ἐγώ» –ὁ «δημιουργός» τῆς παραδοσιακῆς τέχνης– παραιτεῖται ἀπό τό ἔργο τῆς σύνθεσης μᾶς τέτοιας αἰσθητικῆς μορφῆς. Τό ὑποκείμενο τοῦ καλλιτέχνη

ψάχνει τή λύτρωσή του αὐτοδουθιζόμενο στό αὐτο-νομηθέν αἰσθητικό-σημειωτικό ὕλικό, ἐντάσσοντας ἑαυτό στά δίχτυα τοῦ ἐκάστοτε σημειολογικοῦ κώδικα. Ἔτσι τελικά δέν μιλάει πιά τό αὐτόνομο «ποιητικό Ἐγώ», ἀλλά ἡ ἴδια ἡ γλώσσα ὡς τό ὕλικό τῆς ποίησης κ.ο.κ.

Στό κρίσιμο αὐτό σημείο –ὅπου πολλοί γιορτάζουν τόν ἐκθρονισμό τοῦ Κυρίαρχου Συγγραφέα καί τή ρητορική ἀνάσταση τοῦ δυνάστη λόγου εἰς βάρος τοῦ ἐπιμέρους Ἐγώ– ὁ Adorno διαβλέπει, μέ πρόδρομο τόν Walter Benjamin, μιὰ ἀνταπόκριση μεταξύ τῆς αἰσθητικῆς μοντερνικότητας καί τῆς νέας μυθολογίας· ἐνῶ ἡ τέχνη λειτούργησε πάντοτε ὡς παράγοντας διαφωτισμοῦ, δηλαδή μετάβασης ἀπό τό Μῦθο στό Λόγο, σήμερα παρατηροῦμε μιὰ ἰδιότυπη ὀπισθοδρόμηση τοῦ αἰσθητικοῦ Λόγου σέ νέο Μῦθο. Τό καλλιτεχνικό ὑποκείμενο αὐτο-θυσιάζεται στίς ἐπιταγές τοῦ αἰσθητικοῦ ὕλικου, δηλαδή τοῦ σημειολογικοῦ κώδικα, ψάχνοντας τή λύτρωσή του ὄχι στή συμφιλίωση μεταξύ ἔκφρασης καί σύνθεσης τῆς αἰσθητικῆς μορφῆς, ἀλλά στήν «αὐτοπαραίτησή» του μέσα στό παιχνίδι τῶν διαφορῶν τῆς σημείωσης καί τῆς γραφῆς ἐν γένει. Ἔτσι, ἡ Αἰσθητική Θεωρία τοῦ Adorno ἀποτελεῖ τελικά μιὰ θεωρία τῶν «σταθερῶν» τῆς αἰσθητικῆς μοντερνικότητας καί μιὰ ἀλληγορία τῆς, καταδεικνύοντας πῶς ἡ Τέχνη, πού προσπάθησε γιά μιὰ ἀκόμη φορά νά ξεπεράσει τό Μῦθο καί νά γίνει ἡ ἴδια φορέας διαφωτισμοῦ, καταλήγει σήμερα νά γίνεται ἡ ἴδια ἀλληγορία τοῦ «θανάτου» αὐτοῦ τοῦ διαφωτισμοῦ. Μέ τήν Αἰσθητική Θεωρία του ὁ Adorno δέν ἀρκεῖται σ' αὐτή τή διάγνωση, ἀλλά ἐνίσταται καί ἐγγράφει τή θεωρία του αὐτή στό πλαίσιο ἑνός ἀναστοχασμοῦ καί μιᾶς διασώσεως τοῦ πρώιμου διαφωτισμοῦ καί μέσα στό πλαίσιο τῆς ἴδιας τῆς αἰσθητικῆς ὀρθολογικότητας. Κάθε *χαρακτηρισμός* τοῦ Adorno πρέπει γ' αὐτό νά ἀξιοποιήσει τήν Αἰσθητική Θεωρία του, πού ἀποτελεῖ καί τό ἀποκορύφωμα τῆς κριτικῆς σκέψεώς του γενικά. Ἔτσι, ὁ δικός μας χαρακτηρισμός του παραμένει μοιραῖα ἀποσπασματικός, ἀνοιχτός καί ἐπαναγράψιμος. Ἀλλά αὐτό δέν μᾶς ἐκπλήσσει πιά. Ἀντιθέτως, θά ἦταν σχῆμα ὀξύμωρο ἐάν προσπαθούσαμε νά ἀναπαραστήσουμε σέ ἓνα *κλειστό* κείμενο τό *ἀνοιχτό* του κείμενο. Μόνο τό ὅμοιο γνωρίζει τό ὅμοιο, αὐτή εἶναι μιὰ ἀρχαία ἀρχή τῆς μίμησης στή γνώση καί στήν τέχνη, πού ὁ Adorno, ὅπως εἶδαμε, θέλει νά τή «διασώσει». Εἶναι ἡ ἴδια Ἀρχή, ἡ ὁποία προσδιόρισε καί τόν δικό μας χαρακτηρισμό τοῦ Adorno.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι πρόνοιες
Mittima M
sche, ένας
μου. Η π
θυμικής δι
δύο γεννα
κρίσιμα δ
ροση μετα
επανηγόμε
αίγια και
στά. Ιαίρι
ἀφιδορία
φιλοφρο
πυό δότι
μαρτυρία τ

Η εὐθύμη
τα ἄλλὰ και
ἀσφαλοφύ
νά τῶν παι
ἰδοῦν ὅς ἐ
παροδοῦν ἄν
μηνίτερο μ
μας, τὴν ὁλο

Minima Moralia
Φιλοσοφία μεταξύ βαρβαρότητας
καί οὐτοπίας

τοῦ Δευτέρη Ἀναγνώστου

I

Οἱ πρῶτες λέξεις τῆς Ἀφίερωσης, μέ τήν ὁποία προλογίζονται τά *Minima Moralia*, ἀναπολοῦν ἀρνητικά τή μοιραία μορφή τοῦ Nietzsche, ἑνός ἀπό τούς μεγάλους δασκάλους τῆς φόρμας τοῦ ἀφορισμοῦ. Ἡ εἰδολογική ὁμοιότητα κάνει πιά ἀνάγλυφη τή διαφορά τῆς θυμικῆς διάθεσης μεταξύ τῆς *Χαρούμενης ἐπιστήμης* καί τῆς κατά δύο γενεές νεώτερης θλιμμένης ἀδελφῆς τῆς. Ἄν τό βιβλίον τοῦ κριτικοῦ βιοφιλόσοφου ξεχειλίζει ἀπό εὐγνωμοσύνη γιά τήν ἀνάγρωσιν μετά ἀπό μακρά στέρηση καί ἀνημπόρια, «μιά ἀγαλλίαση τῆς ἐπανερχόμενης δύναμης, τῆς ἀφυπνιζόμενης πάλι πίστεως σέ ἕνα αὐριον καί μεθαύριον», τά τρία μόττο καί μόνο, πού προτάσσονται στά ἰσάριθμα μέρη τῶν *Minima Moralia*, δέν ἐπιτρέπουν καμμιά ἀμφιβολία γιά τόν τόνο τοῦ παρόντος ἔργου. Ἡ τριγλωσσία τῶν φιλοξενούμενων ρήσεων δίνει καθολικότερο χαρακτήρα στόν προσωπικό ὑπότιτλον τοῦ βιβλίου, γενικεύοντας ἔτσι τήν ὑποκειμενική μαρτυρία τοῦ στοχαστῆ.

Ἡ εὐθυμία τοῦ Nietzsche, μιά ἔνθετη ἀναλαμπή γεμάτη δηκτικότητα ἀλλά καί σκεπτικισμό, δέν ἦταν παρά ἡ τραγική εἰρωνεία μιᾶς ἀστραποφεγγιάς προοιωνιζόμενης τήν ἀξημέρωτη νύχτα πού ἔμελλε νά τόν σκιάσει. Ἡ ἐμπειρία τῆς θλίψης στόν Adorno δέν πρέπει νά ἰδωθεῖ ὡς ἔκφανση τῆς ἀτομικῆς ψυχοσύνθεσης, οὔτε ὡς ἀπλή παροδική ἀντανάκλαση τοῦ πολέμου, μέσα στόν ὁποῖον γράφηκε τό μεγαλύτερον μέρος τοῦ βιβλίου. Ἡ κριτική διάγνωση τοῦ πολιτισμοῦ μας, τήν ὁποία ἐπιχειρεῖ ὁλόκληρον τό ἔργο τοῦ φιλοσόφου, ἀποκα-

λύπτει τόσο άδυσώπητα και πειστικά τόν άντικειμενικό χαρακτήρα τής καταστροφικής πορείας του κόσμου, ώστε θά ήταν τουλάχιστον παράδοξη άφέλεια νά έμμένει κανείς σέ έναν τόσο άδικαιολόγητο ψυχολογισμό.

Ή Ανάμεσα στή *Χαρούμενη έπιστήμη*, ή έκδοση τής όποίας σχεδόν συνέπεσε μέ τόν θάνατο του Marx, και τούς μελαγχολικούς στοχασμούς των *Minima Moralia*, ή ζωή έχει ύποστει άνεπανόρθωτες βλάβες. Τά πιό όρατά τραύματά της, οί δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, προξενούνται μέ μέσα που παρήγαγε ή ίδια ή έπιστήμη, ή όποία καλλιεργείται στό όνομα μιās καλύτερης ζωής. Οί εύλογίες τής προόδου, ή όποία επαγγέλθηκε στους δεινοπαθούντες ανθρώπους τή λύτρωση από τίς πρωτόγονες κατάρες, παίρνουν σάρκα και όστά, όμως οί έλπίδες μοιάζουν μέ προοπτικές ενός σύγχρονου λαθυρίνθου. Ή όρθός λόγος δέν είναι εύθύς. Ή έπαναστατική ανάπτυξη του εργατικού κινήματος, ή όρισμένη άρνηση τής άρνητικής κατάστασης, μαγνητίζοντας τή λαχτάρα άμέτρητων κολασμένων και τή σκέψη των ευαίσθητων συμμάχων τους, έγινε ένα ήρωικό όραμα που ύποσχόταν τήν ειρήνευση τής ζωής, τό τέλος τής πανάρχαιης κυριαρχίας, τήν άταξική κοινωνία. Ή τερατώδης διαστροφή του και ή πικρή ήττα του παρέδωσαν τούς ανθρώπους βορά στά θηρία τής πιό ώμης νεκροφιλίας. Ή πλανήτης έγινε πεδίο μάχης, ό εκβιομηχανισμένος θάνατος στό Auschwitz —και λίγο άργότερα στή Χιροσίμα— κατάργησε τά, έξάλλου πάντοτε άσαφή, όρια μεταξύ δικαίων και άδίκων. Ή νέα διαχωριστική γραμμή είναι ή άχνη μεταξύ πεθαμένων και ζωντανών νεκρών, τήν όποία ό Kafka είχε δεϊ και περιγράψει, κοντά στά άλλα, στον *Κυνηγό Γράκχο* (Ήφορισμός 148).

Τό σύμφωνο ναζισμού-σταλινισμού (1939) και τό άνοικτό ξέσπασμα του Δεύτερου παγκόσμιου πολέμου σήμαναν τήν ώρα τής πικρής αλήθειας. Για τήν Κριτική Θεωρία, όπως αναπτυσσόταν μέσα από τή διεπιστημονική συνεργασία των θεωρητικών του Ήνστιτούτου Κοινωνικής Ήρευνας και τίς μελέτες στό Περιοδικό Κοινωνικής Ήρευνας υπό τή διεύθυνση του Max Horkheimer, ήταν ή ώρα μιās βαθύτερης αλλαγής. Σέ αυτή συνέβαλαν επίσης ή άναγκαστική μετανάστευση του Ήνστιτούτου στις Ήνωμένες Πολιτείες, οί εμπειρίες των μελών του στην άμερικανική κοινωνία του πιό προηγμένου καπιταλισμού και ή στενότερη συνεργασία του Adorno. Οί δραματι-

κές εξέλιξεις της παγκόσμιας σύρραξης έθαψαν κάθε ανθρώπινη έλπίδα για την ποθητή μεταστροφή του σοβιετικού σοσιαλισμού καθώς και για μία αντιφασιστική εξέγερση των καταπιεσμένων της Ευρώπης. Τό όπλο της κριτικής έμελλε να άφλογισθήσει μπροστά στην άκριτη και άστοχη χρήση των όπλων. 'Η ύλική βία, στην όποία θά μετατρεπόταν ή θεωρία καταλαμβάνοντας τίς μάζες, έστρεφε τώρα τά άλλοτριωμένα πλήθη στην άλληλεξόντωση. 'Η μαρξική θεωρία έπρεπε να αναθεωρηθεί, ή έπιθυμητή ένότητα μέ την πράξη, κεντρικός στόχος μελέτης του 'Ινστιτούτου, καταχωριζόταν στίς έλληνικές καλένδες. 'Η νεώτερη Κριτική Θεωρία απομακρύνεται όχι μόνον από κάθε ιδέα έπαναστατικής ή όπωσδήποτε πολιτικής πρακτικής, αλλά και από κάθε δογματισμό και όρθοδοξία. Δέν ύπάρχει πιά για την ίδια τό αρχιμήδειο σημείο έκμόχλευσης του κρατούντος κακού, ή ιστορία έκτυλίσσεται πλέον χωρίς κοινωνικό ύποκειμένο. 'Η επίδραση του Adorno, ό όποιος διατηρούσε έξαρχής τή μεγαλύτερη απόσταση άπέναντι στον ιδεολογικοποιημένο μαρξισμό κάθε πρακτικής έκδοχής, γίνεται στό έξής άποφασιστική. Μαζί μέ τόν Horkheimer αναθεμελιώνει τό 1944 μέ τή *Διαλεκτική του διαφωτισμού*, πού κυκλοφόρησε τό 1947 στό 'Αμστερνταμ, τό νεώτερο θεωρητικό οικόδόμημα ως κριτική της φιλοσοφίας ενός πολιτισμού άναπτυσσόμενου υπό τή μαγική έπήρεια του άκάθεκτου διαφωτισμού, ό όποιος ξαναπαίρνει τά χαρακτηριστικά του μύθου. 'Η διαλεκτική μεταστροφή του στον μύθο, από τόν όποιο ό διαφωτισμός, ως νηφάλια και καλοθεμελιωμένη γνώση στή θέση της έντρομης φαντασίωσης, θέλησε να χειραφετήσει τούς ανθρώπους, είναι ό καρπός μιάς στενής αντίληψης του Λόγου ως εργαλειακής όρθολογικότητας, ό θρίαμβος του μέσου στην ύπηρεσία όχι ενός νοήματος αλλά ενός πρακτικού σκοπού: της κυριαρχίας πάνω στην έξωτερική και κατά συνέπεια στην ανθρώπινη φύση. Στή σισύφεια πορεία του πεφωτισμένου πολιτισμού ό άνθρωπος γλυτώνει από τή δεισιδαιμονία και τίς φυσικές καταστροφές, από τόν φόβο του κεραυνού, για να βρεθεί έμβρόντητος μπροστά στην άπειλή της δόμβας, των ύλικών και ιδεατών μέσων όλοκληρωτικής κυριαρχίας και μαζικής έξόντωσης. 'Η άλόγιστη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, ό μαρξικός κινητήρας της προόδου στην ιστορία, από τόν όποιο άναμενόταν ή άνατροπή των σχέσεων παραγωγής, αποκαλύπτεται ως ύποδούλωση της φύσης και του ανθρώπου, χωρίς να είναι δυνατή ή έπιθυμητή ή ρουσσική έπιστροφή στή φύση. 'Η πεφωτισμένη κοινωνία είναι

ἐγκλωδισμένη στόν μαγικό κλοιό, τό πιό σύγχρονο ἀποδεικνύεται τό πιό ἀρχέγονο. Τό δῆθεν νέο εἶναι τό μεταμφιεσμένο παλιό. Ἡ Κριτική Θεωρία γίνεται ριζοσπαστική.

Ἡ φιλοσοφία, πού ὡς ριζική κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί τῆς κοινωνίας τοῦ καπιταλισμοῦ γιά μιὰ στιγμή φιλοδόξησε ἀξιοπίστα νά ἐνωθεῖ μέ τήν ἐπαναστατική πρακτική καί νά ἐγκαθιδρύσει τήν ἀληθινή κοινωνία τῶν ἀνθρώπων, ἀπέτυχε νά ὑλοποιηθεῖ. Καμμιά ἀλήθεια στό πλαίσιο τοῦ ἐπιστημονικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας δέν ἀξίζει αὐτόν τόν τίτλο, ἄν παραμένει ἐπιλήσμων τοῦ βαθύτερου πόθου τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἐγκατάλειψης τοῦ βασιλείου τῆς ἀναγκαιότητας καί τῆς εἰσόδου στό βασίλειο τῆς ἐλευθερίας, τοῦ πραγματικοῦ ἐξανθρωπισμοῦ του, στόν ὁποῖο ἐμπεριέχεται καί ἡ ἰδέα τῆς εἰρήνευσης τῆς φύσης. Ἡ μή πραγματοποιημένη φιλοσοφία δέν παραιτεῖται ἀπό τό μή παραιτήσιμο ὡς διαψευσμένη, ἀλλά διατηρεῖται στή ζωή ἐντείνοντας τήν «προσπάθεια τῆς ἔννοιας» (Hegel) καί αὐτοστοχαζόμενη. Μέ τήν ἀναγκαῖα ἀναδίπλωση δέν παραδίδεται στήν ἥττοπάθεια τοῦ Λόγου καί προτιμᾷ νά ξαναερμηνεύσει τόν κόσμο, ἴσως αὐτή τή φορά ἐπαρκέστερα, ἀντί νά ἐρωτοτροπεῖ μέ τόν ἄκριτο πρακτικισμό. Ἡ τυφλή πρακτική, χωρίς ἱκανή θεωρία, ἀποβαίνει μάταιη καί ψυχαναγκαστική, ἐνῶ κάθε θεωρία χωρίς τήν προοπτική τῆς πράξης παραμένει ἀνίσχυρη. Πρῶτο μέλημα τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ αὐτοκριτική. Ὅσο οἱ ἐπιμέρους ἐπιστῆμες στήν ἐντυπωσιακή πρόοδό τους παραγκωνίζουν τή φιλοσοφία ὡς σκέψη τοῦ ὄλου καί τή μετατρέπουν σέ ἀπλό ἐπιστημονικό κλάδο χωρίς ἄλλο ἀντικείμενο ἀπό τή μεθοδολογία, τόσο λιγότερο μπορεῖ νά σταθεῖ ἀπέναντι στήν πραγματικότητα τῆς ζωῆς, τό ἐγγενές ἀντικείμενό της. Ἡ περισυλλογή καί ἡ ἀντίστασή της σέ ὅ,τι τήν περιορίζει καί δυνητικά τήν καταργεῖ, εἶναι ἡ σημερινή ἀποστολή της, στήν ὁποία κανένας δέν τήν ὑποκαθιστᾷ. Ζωτικό της στοιχεῖο δέν εἶναι ἡ θετικότητα, ἡ ἐποικοδομητική συμμόρφωση πρὸς τήν κρατούσα ἀδικία, ἀλλά ἡ ἀρνητική κριτική τῆς κατάστασης πού ἐξανδραποδίζει τόν ἄνθρωπο.

Ἡ ἀνανεωμένη Κριτική Θεωρία ἔχει ἐνσωματώσει μέσα της τήν ψυχανάλυση, ὄχι ὅμως στήν πρακτική καί ἀναθεωρημένη μορφή τοῦ Erich Fromm, συνεργάτη τοῦ Ἰνστιτούτου μέχρι τό 1939, καί τῆς Karen Horney, στούς ὁποίους ὁ Marcuse καί ὁ Adorno ἀντίστοιχα ἄσκησαν ὀξεία κριτική: ὁ πρῶτος κυρίως στό *Ἔρως καί πολιτισμός* καί ὁ δεύτερος προπάντων στό «Ἡ ἀναθεωρημένη ψυχανάλυση»,

ἐνῶ αἰχμές ὑπάρχουν καί στά *Minima Moralia* (Ἐφορισμοί 35-40). Τά ἐπίμαχα σημεῖα ἀφοροῦν τίς βασικές φροῦδικές κατηγορίες, τή θεωρία τῶν ὁρμῶν, τή σημασία τῶν παιδικῶν βιωμάτων, τήν ἐνότητα τῆς προσωπικότητας, τή βαρύτητα τῆς σεξουαλικότητας, τήν ἠθική καί τήν ἀγάπη. Γιά τήν Κριτική Θεωρία οἱ φροῦδικές ἔννοιες ἐμπεριέχουν ἀπό μόνες τους τόν πυρήνα τῆς κοινωνικῆς κριτικῆς, μολονότι ἀναφέρονται στήν ψυχολογία τοῦ ἀτόμου, ἐνῶ οἱ νεοφροῦδιστές καταχρῶνται τήν ἀναθεωρημένη καί δῆθεν ἐμπλουτισμένη μέ τήν κοινωνιολογική διάσταση ψυχανάλυση ὡς ἓνα εἶδος ἀθροποιημένης καί τελικά κονφορμιστικῆς ψυχοῦγεινῆς. Ἡ ψυχαναλυτική πρακτική, ἡ ψυχοθεραπεία, ἰσοπεδώνει τή θεωρία στό ἐπίπεδο τοῦ κοινοῦ νοῦ, συγκαλύπτει τίς κοινωνικές ἀντιφάσεις καί προωθεῖ τήν προσαρμογή τοῦ ἀτόμου στήν κατεστημένη κοινωνία. Ἡ ψυχανάλυση, ὅπως ἐρμηνεύθηκε στό ἔξῃς ἀπό τόν Adorno, ἐξελίχθηκε σέ Παθολογία τοῦ πολιτισμοῦ, μιά δεσμευτική συνιστώσα τῆς μεταπολεμικῆς Κριτικῆς Θεωρίας. Εὐρύτατη χρήση βρῆκε στή μεγάλη ἐμπειρική κοινωνική ἔρευνα «Μελέτες πάνω στήν προκατάληψη», πού διενήργησε τό Ἰνστιτούτο μέ τή συνεργασία πολλῶν ἐξωτερικῶν συνεργατῶν, καί ἰδιαίτερα στή μελέτη γιά τήν «Αὐταρχική προσωπικότητα» ὑπό τή διεύθυνση τοῦ Adorno.

Ἄν στή δεκαετία τοῦ 1940 ἡ ψυχανάλυση κέρδισε στίς ἐργασίες τοῦ Ἰνστιτούτου πολύ ἀπό τό ἔδαφος πού ἀντικειμενικά φαινόταν νά χάνει ὁ μαρξισμός, τό ἐκπληκτικό πάντρεμα τοῦ Marx μέ τόν Freud εἶχε ἐπιχειρηθεῖ στήν προηγούμενη δεκαετία, παρά τή σθεναρή ἀντίσταση πολλῶν ψυχαναλυτῶν καί τήν ἀκόμη σθεναρότερη τῶν μαρξιστῶν. Αὐτός ὁ τρόπον τινά διαταξικός γάμος, προϊόν συνοικειοῦ καί χωρίς τίς εὐλογίες τῶν ἐπίσημων ἱερατειῶν, ἀνατολικῶν καί δυτικῶν, εἶχε τή συνήθη τύχη αὐτοῦ τοῦ θεσμοῦ στόν αἰῶνα μας: τήν παροδική ἐρωτικότητα τῆς ἀνισόγαμης ἢ ἐξωγαμικῆς κουκλοπαντρεῖας, τή ζήλεια, τούς καυγάδες μεταξύ τῆς γενετήσιας σπιτόγατας, ἢ ὅποια, στήν ὁρμική της στέρηση καί προτοῦ μπεῖ καί ἡ ἴδια στήν παραγωγή, νταντεύει ἀκόμη τά ἀναγκαστικά ἀφαλοκοπημένα παιδιά, καί τοῦ παραγωγικοῦ ξωμάχου τῆς βιομηχανίας, ὁ ὅποιος πολιτικολογώντας καί συνδικαλιζόμενος τά παραμελεῖ.

Ἦδη τό 1936 τό Ἰνστιτούτο δημοσίευσε τά συμπεράσματα τῆς πολυετοῦς ἐμπειρικῆς κοινωνικῆς ἔρευνας «Μελέτες πάνω στήν ἀσθεντία καί τήν οἰκογένεια», ἡ ὅποια ἀποδείχθηκε πολύ γόνιμη στήν ἀνάπτυξη τόσο τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας τοῦ Fromm, βασικοῦ

συνεργάτη στήν έρευνα, όσο και τής Κριτικής Θεωρίας. Τά κεντρικά πορίσματα παραμένουν κατευθυντήρια και στίς μεταγενέστερες έργασίες του Horkheimer καθώς και του Adorno, ό όποιος δέν συμμετείχε στήν έρευνα. Στόν 'Αφορισμό 2, αλλά και διάσπαρτα στά *Minima Moralia*, έπικυρώνονται οί διαπιστώσεις για τή μεταβαλλόμενη λειτουργία τής οικογένειας στή διαδικασία κοινωνικοποίησης του άτόμου, πού συσχετίζεται μέ τήν προϊούσα ύπαλληλοποίηση τών γονέων και τή στενά συναρτώμενη άπώλεια τής πατρικής εικόνας. 'Η συναφής ύποπλασία του άνθρώπινου ύποκειμένου στόν αιώνα μας παρακολουθείται μέ άνήσυχη όξυδέρκεια από τόν Adorno σέ όλόκληρο τό έργο του. 'Η κοινωνικοψυχολογική καθαίρεση του πατέρα έγινε ευρύτερα γνωστή μέ τήν 'Απατρική κοινωνία (1963) του ψυχαναλυτή A. Mitscherlich.

Για τήν Κριτική Θεωρία, πού ποτέ δέν έπαναπαύθηκε σέ κανέναν -ισμό και δέν άναγνώρισε τή μονοκρατορία καμμιās πρωτοκαθεδρίας, ούτε τής οικονομίας ούτε τής σεξουαλικότητας ούτε τών ιδεών, ή πολυπλόκαμη διεγκυστίδα είναι ή μόνη σταθερή διαλεκτική εικόνα τών θεωρητικών προσπαθειών της. Στή γλώσσα του Adorno τά κινούντα στοιχεία (Momente) ως συντελεστές και φάσεις τών έξελικτικών διαδικασιών, του γίνεσθαι, διατάσσονται σέ έναν άστερισμό (Konstellation) και διαμορφώνουν ένα δυναμικό πεδίο (Kraftfeld), όπου κυριαρχεί ή ένταση (Spannung), άλληλοπαράγονται και συγκροτούνται στήν ένύπαρκτη, όχι μέσω ενός τρίτου, έξωτερικού μεσιτεύοντος διαδραματιζόμενη, διαμεσολάθησή τους (Vermittlung) και κανένα δέν είναι τό πρώτο πού γεννάει αίτιοκρατικά τά έπόμενα. Τό ιστορικά μεταγενέστερο, τό παράγωγο μιάς έξελικτικής πορείας, δέν ταυτίζεται πιά μέ τή μήτρα. Τό πνεύμα παύει νά είναι ύλη ή φύση, όσα ύλικά ή φυσικά ίχνη και άν διατηρεί. 'Αλλά και ή φύση, διαμεσολαβημένη από τό πνεύμα, χάνει τήν ώμή φυσικότητά της και κοινωνικοποιείται. Τό έποικοδόμημα δέν είναι φερέφωνο τής βάσης. Τό άτομο, παράγωγο και παραγωγός τής κοινωνίας, δέν είναι άπλός έντολοδόχος της. 'Ο άναγωγισμός καταργεί τήν ιστορικότητα τών πραγμάτων, καθώς αυτά (περι)στέλλονται στήν πρωταρχική πηγή τους (Ursprung) ως βασική άρχή, αντί νά άποκαλύπτονται οί διαμεσολαβήσεις, μέσα από τίς όποιες άναπτύσσονται.

Στήν έννοια του άπόλυτου πρώτου, μιάς θεμελιακής άρχής ως άναμφίβολα βέβαιης άφεταιρίας τής φιλοσοφίας, ό Adorno άντιπα-

ραθέτει τή χειγελιανή διαμεσολάβηση. Στή *Μετακριτική τής γνωσιοθεωρίας*. *Μελέτες πάνω στον Husserl* και *τίς φαινομενολογικές αντινομίες*, γραμμένο κυρίως μεταξύ 1934 και 1937 και συμπληρωμένο στή δεκαετία του 1950, αναπτύσσεται ή διαλεκτική γνωσιολογία του Adorno, πού στηρίζεται στήν immanente Kritik (ἐμμένουσα κριτική). Ἡ ἐμμονή στό ἐνύπαρκτο (Immanenz), στό δεδομένο πλαίσιο του ἀντικειμένου ἐννοεῖ τή βαθειά διείσδυση του κριτικοῦ στοχασμοῦ στον πυρήνα του κρινόμενου πράγματος, ὥστε νά ἀναδυθοῦν ἀπό μόνες τους οἱ κρυμμένες ἀντιφάσεις και ἀντινομίες του, τά ἀδιέξοδα και ἡ ἀναλήθειά του, ὡς ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο τής ἐσωτερικῆς λογικῆς του. Γιά τόν Adorno ἡ διαλεκτική δέν εἶναι ἀπλῶς μέθοδος, συστηματική ὁδός πρὸς κάτι, ἱεραρχική διάταξη θεμάτων, οὔτε μιά σκοπιά μεταξύ ἄλλων, ἀλλά ἐπιβάλλεται ἀπό τά ἴδια τά πράγματα ὡς ἐνότητες διαφερόντων, ἀντιφατικῶν συστατικῶν στοιχείων, ὡς διαμεσολαβημένα μέσα τους και μεταξύ τους. Τά πράγματα δέν εἶναι, ἀλλά γίνονται. Κάθε ὄντολογία τά νοθεύει, καθὼς τά ὑποστασιοποιεῖ ὡς αὐθύπαρκα ὄντα, ὡς ἄμεσες ὄντοτητες. Θεωρώντας ὅπως ὁ Kierkegaard τίς διαμεσολαβήσεις ὡς δευτερογενεῖς σχέσεις και τρόπον τινά ὡς προσθήκες, ἡ ὄντολογία ἀφαιρεῖ τίς τελευταῖες ὡς συμβεβηκότα, γιά νά φθάσει στό πρῶτο, στήν ἀρχή ὡς δῆθεν οὐσία τους, τό καθ' ἑαυτό τους. Ἡ ἐμμένουσα κριτική δέν διαχωρίζει τή μέθοδο ἀπό τό ἀντικείμενό της, γιαντό δυσπιστεῖ ἀπέναντι στον φετιχισμό τής μεθοδολογίας ὡς μιᾶς τεχνικῆς ἐφαρμόσιμης κατά βούληση και ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἀντικείμενο, στό ὁποῖο ἀναφέρεται και τό ὁποῖο εἶναι πάντοτε μοναδικό και ἀνεπανάληπτο. Ἡ μέθοδος, ὡς ἄσχετη και προαποφασισμένη χωρὶς τή γνώση του ἀντικειμένου της, τυποποιεῖ ἐκ τῶν προτέρων τά πράγματα και τά μαγειρεῖ γιά τούς σκοπούς τής κυριαρχίας. Ἡ ἐξισωτική μεταχείριση τῶν αὐθαίρετα ὑπαγόμενων στήν πάγια μέθοδο θεμάτων, εἴτε πρόκειται γιά ἀνθρώπους εἴτε γιά ἀπορροπαντικά, εἶναι ἡ τεχνική τής κυριαρχίας και τής ἰσοπέδωσης, ὁ θρίαμβος του ὑποκειμενικοῦ Λόγου, ὑπό τόν μανδύα τής ἀντικειμενικότητας και τής οὐδετερότητας, πάνω στά βουβά και ἀνυπεράσπιστα ἀντικείμενά του.

Ἐπισημαίνεται ὡς ἄμεσο και πρῶτο, ὡς πεμπτουσία γνησιότητας, δέν παύει νά εἶναι ἔννοια ἀνθρώπινη, ὑποκειμενική, προϊόν ἀφαιρετικῆς σκέψης. Ἡ ταυτιστική φιλοσοφία, ἀπό τήν παρμενίδεια ταυτότητα του νοεῖν και του εἶναι ὡς τόν ἰδεαλισμό, συμπεριλαμβανομένου και του Hegel, καθαγιάζει τή δεσποτική διάθεση του

ὑποκειμενικοῦ Λόγου. Ἡ ἀλήθεια, ὡς ταύτιση ἢ συμφωνία ἰσχυρισμοῦ καί πραγματικότητας, κουτσουρεύει τὴν τελευταία στά ἐργαστήρια τοῦ ἐργαλειακοῦ Λόγου, τῆς προκρούστειας κλίνης τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ὁ κόσμος παραδίδεται στοὺς ὀρισμούς τῆς θετικιστικῆς ὀρθολογικότητας. Τὰ ἀντικείμενα παύουν νὰ ἀντίκεινται στό πνεῦμα ὡς ποιοτικῶς διαφορητικά ἀπὸ αὐτό, ἀλλὰ ὑπόκεινται πλέον στίς ὑποκειμενικές βουλές του. Ἡ φυσικοεπιστημονική ἀντικειμενικότητα ὡς ἀδιακρίτως κυρίαρχο μοντέλο σκέψης δέν εἶναι διόλου ἡ φωνή τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ ἡ φυσικοποίηση τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἐκπραγμάτισή του, καί τῶν ἔργων του, ἡ ἀναγωγή του στήν ἀρχέγονη προϊστορία του. Ἡ ποσοτικοποίηση τῶν ποιοτήτων σφραγίζει τὴν ἀνανεωμένη συμμαχία τῆς φιλοσοφίας μέ τὰ μαθηματικά, ὅπως τὴν εἶχαν ὀραματισθεῖ ὁ Πυθαγόρας καθὼς καί ὁ ὄψιμος Πλάτων μέ τὴ θεώρηση τῶν ἰδεῶν ὡς ἀριθμῶν. Ἡ τιμὴ τῶν ἐμπορευμάτων στήν ἀγορά εἶναι ἡ κυρίαρχη κοινωνική ἐκφραση τῆς ταύτισης τῶν πολλῶν καί μὴ ταυτῶν, τῆς ἀπάλειψης τῶν ποιοτήτων. Ἡ ἀρχὴ τῆς συναλλαγῆς, ὁ θεμελιώδης νόμος τῆς κοινωνίας μας, κάνει τὰ πάντα ἀνταλλάξιμα, ἀντικαταστάσιμα, συναθροίσιμα καί διευθετήσιμα. Ἡ στατιστική, μέ τίς ἀριθμητικές σειρές καί τίς ταξινομήσεις εἶναι πῶ κατάλληλο ὄργανο κυριαρχίας ἀπὸ τὰ ἀπαρχαιωμένα συστήματα τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ταυτιστικὴ φιλοσοφία ἔχει περάσει στὴ διοίκηση.

Στόν ἀντίποδα τῆς διαλεκτικῆς κριτικῆς, ἡ ὁποία ἐμμένει στίς δεδομένες προϋποθέσεις τοῦ ὑπὸ κρίση πνευματικοῦ μορφώματος, μέσα στά ὄρια τοῦ ἀντικειμενικοῦ συστήματος, καί κρίνει ἐκ τῶν ἔνδον ἓνα θεώρημα, ἓνα ἔργο τέχνης, μιὰ ἰδεολογία, βρίσκεται ἡ ὑπερβατικὴ κριτικὴ (transzendente Kritik). Ἐνῶ ἡ ἐμμένουσα κριτικὴ ἀντιπαραβάλλει τὸ ἀντικείμενο μέ τίς προϋποθέσεις καί τὰ ρητά ἢ ὑπόρρητα ἐννοούμενά του καί τοῦ δείχνει τίς λογικές συνεπαγωγές καί συνέπειές του τρόπον τινά ὡς κατοπτρικό εἶδωλό του, ἡ ὑπερβατικὴ παίρνει θέση ἔξω καί πάνω ἀπὸ αὐτό καί τοῦ μετράει τίς ὁμοιότητες καί τίς διαφορές του ἀπὸ τὴ δική της σκοπιὰ ὡς δείγματα σύμπλευσης ἢ ἀπόκλισης ἀπὸ αὐτή. Ἡ ἔξωθεν σκοπιὰ, ἡ ἄποψη, εἶναι συνήθως μιὰ δογματικὴ κοσμοθεωρία –χριστιανισμός, κομματικὸς μαρξισμός-λενινισμός, ὁποιοσδήποτε -ισμός– ἀρνούμενη νὰ εἰσχωρήσει στό ἀντικείμενό της. Συχνά ἀνάγει τὸ κρινόμενο στόν παραγωγό του, κατὰ προέκταση στή, συνήθως μικροαστικὴ, προέλευση ἢ στήν ἐθνικὴ, ἂν ὄχι καί φυλετικὴ καταγωγή του, ὅποτε ἡ

καταδίκη του έργου βρίσκει ευρύτερη ανταπόκριση. Ἡ ἄστοργη μεταχείριση ενός πράγματος μέ τή βοήθεια πάγων καί ἀφηρημένων παραστάσεων καί κριτηρίων ἀδιαφορεῖ κατά βάθος γιά τό θεωρούμενο ἀντικείμενο καί τό χάνει ἀπό τά μάτια της. Εἶναι ἡ ἀδυναμία ἐμπειρίας, ἡ ἀνταγωνιστική ψυχρότητα τοῦ προαποφασισμένου καί τυφλοῦ ἰσχυρισμοῦ, πού στοχεύει στήν κυριαρχία καί στρατολογεῖ ἢ κινητοποιεῖ ὀπαδοῦς. Ἡ ἀνικανότητα ἐναισθητικῆς βίωσης καί ἀδέσμευτης ἐννοιολογικῆς κατανόησης μετατρέπει τή σκέψη σέ ἀγορά ἰδεῶν, ὅπου οἱ ἀπόψεις, οἱ κατά βούληση ἢ ὑπακοή ἰδιωτικές γνώμες, ἀλληλοσυγκρούονται ἢ συμμαχοῦν ὡς ἰδεολογική ἔκφραση τῶν συγκυριακῶν συμφερόντων. Τά σπουδαιοφανῆ «προτάγματα», τυχαῖα καί ἐξωτερικά ὡς πρός τό ἀντικείμενο, προτάσσουν τό τελευταῖο ὡς δικαιολογία, γιά νά τό ἐγκαταλείψουν στήν πρώτη καμπή τοῦ συρμοῦ.

Ἡ διαλεκτική τῆς Κριτικῆς Θεωρίας, ἀναπτυγμένη μέσα ἀπό τήν ἐμβριθῆ καί διαρκή ἀντιπαραβολή μέ τόν Hegel, ἰδωμένον ἀρχικά μέ τά μάτια τοῦ Marx, καί συνεχῶς ἀναβαπτιζόμενη καί ἀναμετρούμενη, μέσα ἀπό συνεχεῖς ἀναδρομές, μέ τόν Kant καί ὀλόκληρη τή νεώτερη, τή μεσαιωνική καί τήν ἀρχαιοελληνική φιλοσοφία, ἀνταποκρίνεται στήν κοινή πρόθεση τῶν πρωτεργατῶν της νά φωτίσουν τήν ἄτυχη πορεία τοῦ κόσμου, πού, παρά τίς καλύτερες ἀντικειμενικές δυνατότητές του νά ἐγκαθιδρύσει τό βασίλειο τῆς ἐλευθερίας, καρκινωδατῆ καί ἐπαναστρέφεται στή βαρβαρότητα. Στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1930, ὅταν ὁ 36χρονος Max Horkheimer, νέος τακτικός καθηγητής στήν ἔδρα τῆς Κοινωνικῆς φιλοσοφίας, ἀναλάμβανε τή διεύθυνση τοῦ Ἰνστιτούτου, ὁ μαρξισμός ἦταν ἀπομακρυσμένος ἀπό τή φιλοσοφία, μέ τήν ἐμφαντική ἐννοιά της, κυλώντας στόν χυδαῖο ὕλισμό καί οἰκονομισμό, στή σταλινική ἰδεολογία τοῦ τρόμου, τόν ἐσχατολογικό δογματισμό ἢ στή σοσιαλδημοκρατία. Μέ ἐξαίρεση τήν *Ἱστορία καί ταξική συνείδηση* τοῦ G. Lukács, τίς πρῶτες ἐργασίες τοῦ Ernst Bloch καί τό βιβλίο τοῦ Karl Korsch *Μαρξισμός καί φιλοσοφία*, μέσα ἀπό τά ὅποια ἀναζωογονήθηκε τό ἐνδιαφέρον γιά τόν φιλόσοφο Marx καί τά νεοανακαλυπτόμενα τότε νεανικά του ἔργα, οἱ μαρξιστές εἶχαν πάψει νά ἐρμηνεύουν τόν κόσμο καί, στόν ἀγῶνα τους νά τόν ἀλλάξουν, εἶχαν πετάξει στόν «κάλαθο τῶν ἀχρήστων τῆς ἱστορίας» ὅ,τι δέν τούς ἔδινε στό χέρι τό κλειδί τῆς ἀλλαγῆς. Ἔτσι εἶχαν χάσει τή ζωντανή σύνδεση ὄχι μόνο μέ τή χεγκελιανή διαλεκτική, πιπιλίζοντας μόνο τίς ἴδιες πάντα

φράσεις από τή *Φιλοσοφία του δικαίου*, αλλά και μέ τήν ψυχανάλυση, τήν κοινωνική έρευνα και τά νεώτερα αισθητικά ρεύματα. Σύντομα όμως γύρω από τόν Horkheimer συγκεντρώθηκε μιá πλειάδα λαμπρών και ποικιλόμορφα προικισμένων νέων έρευνητών, οι όποιοι σημάδεψαν τή σκέψη του αιώνα μας: Th.W. Adorno, W. Benjamin, H. Marcuse, E. Fromm, L. Löwenthal, F. Pollock, F. Neumann, K.A. Wittvogel κ.ά.

II

Τά *Minima Moralia* είναι οι μόνοι άφορισμοί του Adorno. Οι έκτενέστεροι από αυτούς κρατούν τρόπον τινά τή φέρουσα δομή του δοκιμίου, τής φόρμας πού άνταποκρίνεται άκριδέστερα, όπως έδειξε στο «Der Essay als Form» (Τό δοκίμιο ως φόρμα), στη διαλεκτική φαντασία και στη δυσπιστία άπέναντι σε κάθε κλειστό φιλοσοφικό σύστημα. Οι πίο σύντομοι έξωθούν στά άκρα, δξύνουν τή δοκιμακή έφοδο τής σκέψης, μέ τήν όποία πολιορκείται και συμπιέζεται τό άντικείμενό της, ώσπου νά παραδώσει τό μυστικό του. Η άγκίδα στο μάτι, ή έμπειρία του πόνου, ό καλύτερος μεγεθυντικός φακός (Άφορισμός 29), είναι ή πνευματώδης αίχμη του άνέκδοτου, πού άποκαλύπτει αιφνιδιαστικά μιá κατάσταση πραγμάτων κρυμμένη πίσω από τό πέπλο τής συμβατικότητας. Τά νανοφυη όπωροφόρα στην ίδια σοδεία είναι μιá διαλεκτική εικόνα, όπου τό άρχέγονο και ύπανάπτυκτο συμπαριστάνεται μέ τό υπερεκαλλιεργημένο: ένα κρυπτογράφημα του όλοένα ανανεωνόμενου άπαράλλακτου, τής κοινωνίας πού διαρκώς έπαναστρέφεται στην προΐστορία, ή πρόοδος ως όπισθοδρομήση. Τό μοντέρνο ως άρχαϊκό, ένα κοινό μοτίβο του Adorno και του Benjamin. Ο άστερισμός των έπιγραμμάτων έπαναλαμβάνει και προλαμβάνει θέματα των άμέσως προηγούμενων και έπόμενων άφορισμών σε παραλλαγές του διαλεκτικού ζεύγους του σπόρου και του καρπού. Η πνευματική καλλιέργεια εκπολιτίζει τή φύση, ή αισθητική και φιλοσοφική παιδεία του Adorno εκπνευματίζει τίς άμεσες έμπειρίες: όπτικές (ζωγραφική, πόρνες, τοπίο), άκουστικές (άνεμος, άηχος θόρυβος, ραδιόφωνο), σεξουαλικές (πόρνες, σεξουαλική ήθική), γευστικές (λαχανικά, ψητό ζαρκαδιού), ιστορικές και ψυχαναλυτικές. Πρελούδιο

στά αποφθέγματα είναι ή έκλεκτική συγγένεια του Adorno με τον Proust, πού προανακρούεται στον 'Αφορισμό 1 και αναδύεται κάθε τόσο στο σύνολο του έργου του. 'Ολόκληρος ό 'Αφορισμός 29 μπορεί νά άκουσθει σαν ή «επανάληψη» σέ μιά σονάτα, ένω στην Coda άντηχει ως κύριο θέμα μέ έξαρση ό αυτοστοχασμός τής διαλεκτικής: «Τό όλον είναι τό άναληθές», ή πολυσήμαντη άναίρεση τής περιφνημής χεγκελιανής ρήσης: «Τό άληθές είναι τό όλον». Τό όλον στον Hegel δέν προϋπάρχει, αλλά μόνο στην έξέλιξη του γίνεται τέλειο όν, τελειώνεται, άφου ή άπόλυτη, ή καθ' έαυτή και δι' έαυτή γνώση είναι κατ' ούσίαν άποτέλεσμα, όχι άρχή· μόνο στο τέλος γίνεται αυτό πού πράγματι είναι, άρα μόνο τότε είναι άληθές, μόνο τότε ταυτίζεται ως κατηγορούμενο μέ τό άληθές, τον Λόγο, ως ύποκειμενο. Τό όλον στον Adorno ύφίσταται ήδη και γιαυτό μπορεί νά πάρει τή θέση του γραμματικού ύποκειμένου. Είναι ή κατεστημένη κοινωνία, τό οίκουμενικό πλέγμα ένοχής και τύφλωσης, τό άναληθές, άφου είναι προίόν του ύποκειμενικού Λόγου, ό όποιος άσκει τήν καθολική κυριαρχία. 'Ο Λόγος θά ταυτιζόταν μέ τό άληθές μόνον ως γενικός, ως άμερόληπτος άντικειμενικός Λόγος, ως έλλογη κοινωνία, ένω ό Λόγος του μερικού και άτομικού, ό μεροληπτικός και ύποκειμενικός ύπολογισμός των έκάστοτε κρατούντων συμφερόντων, κάνει τό όλον άλογο και έπομένως άναληθές.

'Ο «δεύτερος τρύγος» ('Αφορισμός 72) συγκομίζει τήν ύπόλοιπη σοδειά. 'Ο έπίμονος άναγνώστης επαναγνώριζει τά μοτίβα τής πρώτης, μαζί μέ άλλα πού αναπτύχθηκαν στο μεταξύ. Αυτοί πού «λακτίζουν μέ τά κέντρα» κινούνται σαν τό «ψάρι στο νερό» του 'Αφορισμού 3, ένω τους νεαρούς του τρίτου αποφθέγματος τους συναντήσαμε στον 'Αφορισμό 2. 'Η 'Αμερική βλέπεται μέ τά μάτια του Kafka. 'Η διαλεκτική αυτιού και ματιού αναπτύσσει τον ήχο τής φωνής σαν άντανάκλαση των βλεμμάτων, διαμεσολαβημένη από τή γυναίκα στο τηλέφωνο. 'Η αυτοπεποίθησή της περνάει στή δισημαντη χάρη, ή όποία άποκαλύπτεται στο μουσικό αυτί του άκροατή σαν όπτικό χάρμα, μέ τή μορφή του déjà vu: τό γνώριμο πού δέν ιδώθηκε ποτέ. 'Ο θαυμασμός και ό πόθος συγκροτούν τό θαυμαζόμενο και ποθούμενο, τό όποιο άναδρά σπειροειδώς στους θαυμαστές και ποθούντες, ένω ή φιλαρέσκεια κορεσμένη έκπέμπει τό όπτικό ως άκουστικό μήνυμα και τό αισθητικά καλλιεργημένο αυτί του άκροατή τό αναμεταφράζει συνειρμικά. Οί πόλοι άλληλοσυγκροτούνται διαλεγόμενοι, ή διαμεσολάβηση ένυπάρχει στην ού-

σία τους. Ὁ ἦχος τοῦ ἀνέμου στήν πρώτη (Ἐφορισμός 29) καί ἡ φωνή μέσα ἀπό τό τηλέφωνο στή δεύτερη σοδειά (Ἐφορισμός 72), τά φυσικά ἀκούσματα πού ἡ ἔντεχνη μουσική, ἐνόργανη καί φωνητική, διατηρεῖ-ἀνααιρεῖ (aufheben), ἀναγγέλλουν ἀλήθειες, ὅπως τό ἔργο τέχνης παράγει γνώση: ἡ θέση ἀναπτύχθηκε στή *Φιλοσοφία τῆς νέας μουσικῆς* (1940-1948) καί ὀλοκληρώθηκε στό τελευταῖο μεγάλο ἔργο, τήν *Αἰσθητική θεωρία*. Στήν Εἰσαγωγή τῆς πρώτης προτάσσεται ὡς μῶττο ἡ βασική ἰδέα τοῦ Hegel ἀπό τίς *Παραδόσεις πάνω στήν αἰσθητική*, III: «Διότι στήν τέχνη δέν ἔχουμε νά κάνουμε ἀπλῶς μέ ἓνα εὐχάριστο ἢ χρήσιμο παιγνίδι, ἀλλά... μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀλήθειας». Ἡ εὐτυχία πού παραπέμπει στήν ἄφραστη προστασία τῆς μητέρας, ἡ λαχτάρα τῆς νιρβάνα, τοῦ παραδείσου, κυκλοφορεῖ στά ὄνειρα τῆς νύχτα, ἐνῶ ἡ δυστυχία ἀνατέλλει ὡς ἠχώ τοῦ ἀνήμπορου φθόγγου τῆς παιδικῆς στιβάδας, ἓνας ἐφιάλτης τοῦ ξύπνου. Τά λαχανικά ὡς ὄνειρο, ἡ αἰσθητική μετουσίωση τοῦ εὐτελοῦς, στή δεύτερη σοδειά γίνονται λουλούδια κομμένα, χάνουν ὅμως τήν αὐτονόητη ὄνειρικότητά τους, διότι ἡ σκηνοθετημένη συντήρηση τῆς μνήμης σκοτῶνει στήν αὐθαιρεσία της τό φευγαλέο πού θέλει νά διαιωνίσει, ὅπως ἡ συνείδηση τῆς δεδομένης εὐτυχίας ψεύδεται ξορκίζοντάς την καί ἔτσι ἀμαρτάνει σέ βάρος της. Μόνον ἡ ἀκούσια, ἡ ἀπροαίρετη μνήμη –τό κεντρικό θέμα τοῦ μεγάλου ἔργου τοῦ Proust– μπορεῖ νά ἀποκαταστήσει τή στιγμιαία εὐτυχία.

Ἡ διαλεκτική τοῦ ὄλου καί τοῦ μέρους, τοῦ γενικοῦ καί τοῦ μερικοῦ, διέπει καί τόν ἔρωτα, ὅπου ἡ θυσία τοῦ γενικοῦ ὑπέρ τοῦ μερικοῦ, ἀποβαίνει μάταιη καί μοιραία· οἱ Ἐφορισμοί 104-108 εἶναι ἀπό τά ὠραιότερα δείγματα αὐτῆς τῆς διαλεκτικῆς. Τό ἀναληθές ὄλον, πανταχοῦ παρόν καί στόν καθρέφτη τῶν *Minima Moralia*, ἀποτελεῖ τήν κατακλείδα καί τοῦ Ἐφορισμοῦ 72. Ἡ λακωνική ἀναίρεση τῆς χεικελιανῆς ἀπόφανσης διαφοροποιεῖται στήν προβληματική ἀτόμου-κοινωνίας, ὅπου ἡ ὑποκειμενική ἐμπειρία κρατάει τή θέση τῆς ἐκκρεμοῦς ἀλήθειας. Στό ἄτομο, τό τυχαῖο καί μή οὐδιῶδες στόν Hegel, βρῖσκει προσωρινά καταφύγιο ὅ,τι δέν μπόρεσε νά κρατήσει ἡ τάξη πού ἀνέλαβε νά καταργήσει τίς τάξεις. Λογικό ἄλλα ἀπό αὐτές τίς σκέψεις, προγραμματικές κατά τήν εἰσαγωγική Ἀφιέρωση, εἶναι ὁ ἐπόμενος ἀφορισμός, ὁ ὁποῖος ἀρχίζει μέ μιά πρώτη ἀπάντηση στό ἐρώτημα αἰνίγματος, πού τίθεται στό τέλος τοῦ Ἐφορισμοῦ 124: «Ποῦ εἶναι τό προλεταριάτο;»

Σύμφωνα μέ αὐτή τή γενική προσέγγιση ἡ ἐργατική τάξη ὄλο καί

περισσότερο άντανακλᾶ ἀπλῶς τίς τάσεις ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ. Στόν Ἐφορισμό 147 παρακολουθεῖται ἡ ἀνθρωπολογική προέκταση τῆς «ὀργανικῆς σύνθεσης τοῦ κεφαλαίου», ἡ προϋούσα ἐκπραγμάτιση τῶν ἀνθρώπων ὄχι πιά μόνον ἀπό τή μεριά τῆς ἐμπορευματοποίησης τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ἀλλά καί ἀπό αὐτή τῆς αὐξανόμενης ἐξομοίωσης τοῦ ἐργαζόμενου πρός τούς ἄψυχους μηχανισμούς. Συνέπεια τῆς μείωσης τῆς ζωντανῆς ἐργατικῆς δύναμης σέ σχέση πρός τά μέσα παραγωγῆς εἶναι τόσο ἡ ἐλαττωνόμενη, σήμερα πιά ἐξαφανισμένη ἐπαναστατική προοπτική, ὅσο καί ἡ ὀργανοποιημένη ἐσωτερική σύνθεση τῶν μαζῶν. Οἱ ἴδιοι οἱ ὀργανισμοί γίνονται ὄργανα, ἕνα εἶδος ἐνόργανων μηχανισμῶν, καί ἡ αὐτοσυντήρησή τους ἀπαιτεῖ τή θυσία τοῦ συντηρούμενου: τοῦ ἑαυτοῦ. Οἱ ἀντιδράσεις τοῦ ἐκπραγματισμένου ἀνθρώπου μιμοῦνται ἀσυνείδητα τά βιολογικά ἀνακλαστικά, καί αὐτή ἡ μίμηση, παρωδία τοῦ αὐθορμητισμοῦ, εἶναι ζητούμενο προσόν. Οἱ ἄνθρωποι ἀπαντοῦν ἀπλῶς σέ σήματα. Ἄρμονία τοῦ προσαρμοσμένου εἶναι ἡ ἐσωτερική διάσπαση, ἐνῶ ἡ πιεστική ὀργάνωση, ἡ συγκεντρωτική βία, ἀποδομεῖ τήν ὅποια ἐσωτερική συνοχή τῶν ἀναγκαστικῶν μελῶν. Κάτω ἀπό τή μάσκα τῆς ἐνότητας τεράστιων πολυεθνικῶν μορφωμάτων ὑποδόσκει ἡ ἄτακτη πολυδιάσπαση, ὁ φυγόκεντρος ἀναχρονισμός τῶν ἐθνικισμῶν. Ὁ κόσμος, πού προοπτικά ἐνοποιοεῖται σέ κλειστό σύστημα τρόμου, δέν εἶναι ἡ ὁμόψυχη συμβίωση ἐλεύθερων ἀνθρώπων, ὅπως τήν ἐξορκίζουν κατά τόπους οἱ πολιτικοί, οὔτε ἡ «ἀνοικτή κοινωνία» τῶν σύγχρονων θετικιστῶν. Ἐνοποιητική του ἀρχή εἶναι ὁ διχασμός, ἡ καθαγίαση τῆς μή συμφιλοσιμότητος τοῦ γενικοῦ μέ τό μερικό. Ἡ ἰδέα ὅτι ἡ ἀδέσμευτη φιλοσοφική σκέψη, ὅπως καί τό ἔργο τέχνης, ξεδιπλώνει τήν ἀλήθεια τῆς στόν χρόνο, ἀλλά ἐπίσης ὑπερβαίνει τή σχετικότητά της καί ἀποκτᾶ διαρκή ἀξία μέσα ἀπό τόν χρονικό πυρήνα (Zeitkern) τῆς ἀλήθειας τῆς ὡς ἀψευδῆς μαρτυρία μιᾶς ἐποχῆς, ἐπιβεβαιώνεται τώρα ἀπό τίς λυπηρές ἐξελίξεις πού σφραγίζουν τό ἄδοξο τέλος τῶν αἰμόφυρτων δράκων, ἄρκτων καί πιστῶν λυκόσκυλων, οἱ ὅποιοι εἶχαν μεταμορφωθεῖ σέ βρυκόλακες καί ἀπομύζησαν τίς αἱματηρές ἐλπίδες γενεῶν. Οἱ Ἐφορισμοί 72 καί 31, ὅπως ἐξάλλου καί ἡ ὀλιγόλογη καί ἀδυσώπητη στάση τοῦ Adorno ἀπέναντι στόν λεγόμενο «ὑπαρκτό σοσιαλισμό» ὡς τόν θάνατό του, εἶναι πιό κατανοητοί σήμερα, ὅπως καί ὁ Ἐφορισμός 32, ὅπου οἱ παρατηρήσεις προεκτείνονται στόν «τρίτο κόσμο». Οἱ κεραῖες τῆς Κριτικῆς Θεωρίας

εἶχαν χωθεῖ πολύ νωρίς βαθιά, πίσω ἀπό τὰ παραπετάσματα τοῦ σιδήρου, τοῦ μπαμπού καθὼς καὶ τῆς ζούγκλας, ἀλλὰ τὰ μηνύματά τους ἔμεναν ἐμφιαλωμένα (*Διαλεκτική τοῦ διαφωτισμοῦ*, προτελευταῖο ἀπόσπασμα) ἢ κρυμμένα μέσα στὰ προπετάσματα καπνοῦ τῶν ἀγοραίων ιδεολόγων, ὥσπου νά ἔλθει τό πλήρωμα τοῦ χρόνου – γιά ὄσους ἔλθει – πού εἶναι φεῦ! ὁ χρόνος τῆς πληρωμῆς ὑπέρογκων λογαριασμῶν. Τό νέο ἐρώτημα τοῦ γριφου, ὅπως ἀντηχεῖ μέσα ἀπό τὰ *Minima Moralia*: Ποῦ εἶναι οἱ διανοούμενοι;

Οἱ ἀφορισμοί ἐνός αἵρετικοῦ θέλουν νά ἀφ-ορίσουν, νά ὀριοθετήσουν τό περιεχόμενο τῆς σκέψης ἀπό τό κυρίαρχο πνεῦμα, ἀπό ὃ,τι ἰσχύει ἢ τείνει νά ἰσχύσει. Τό σημάδεμα τῶν ὀρίων περιορίζει τό κρατοῦν στή βίαιη ἢ κίβδηλη ἰσχύ του, τό πολιορκεῖ μέ ἀρχιμήδειους καθρέφτες πού ἀντανακλοῦν τό ψέμα του σέ ἐστίες πυρός, γιά νά τό ἀναγκάσει ἔτσι νά παραδεχθεῖ τήν ιδεολογική μεροληψία του, τή μεροληπτύσα ψευδῆ συνείδησή του. Οἱ ἀφορισμοί συνθέτουν τήν ὀρισμένη ἄρνηση, ἐνῶ στήν κοινωνική σκηνή δέν εἶναι ὄρατό κανένα ἱστορικό ὑποκείμενο. Ἡ ὑπόδειξη τῆς ἀνθρωπότητας ὡς τοῦ μόνου πραγματικοῦ ὑποκειμένου τῆς ἱστορίας καί τῶν σκεπτόμενων ἀτόμων ὡς προδρόμων καί προσωρινῶν θεματοφυλάκων τῆς ἰδέας τῆς δέν δικαιολογεῖ στήν ἰδεατότητά της κανένα ἀρχιμήδειο «εὐρηκα!»

Ἡ τυπική Λογική στοχεύει στόν ἀριστοτελικό ὀρισμό μιᾶς ἐννοίας, ὑπαγόμενης στήν ἱεραρχία μιᾶς λογικῆς κλίμακας, ὅπου δηλώνεται τό προσεχές γένος καί ἡ εἰδοποιός διαφορά. Οἱ διαλεκτικοί ὀρισμοί περιφρονοῦν τόν τυπικό ὀρισμό ὡς ταυτολογική ἀναπαραγωγή τῆς πραγματικότητας. Ἡ διαλεκτική σκέψη νοεῖται ὡς ἐπέμβαση στὰ πράγματα, μιά μορφή πράξης, πού ζητεῖ νά τοὺς ἀποδώσει τή δέουσα κίνηση, νά ἀναπτύξει τίς ἐνυπάρχουσες δυνατότητες ξεδιπλώνοντας τίς ἀντιφάσεις τους. Τά πράγματα δέν εἶναι ἡ φύση, ἀλλὰ τὰ ἀνθρώπινα ἔργα. Ὁ ἀντιαριστοτελισμός ὑποδηλώνεται ἤδη στόν τίτλο τοῦ βιβλίου: *Minima Moralia*, ἐλάχιστα ἢ μικρά ἠθικά, σέ ἀντίθεση πρὸς τὰ Ἡθικά Μεγάλα (λατ.: *Magna Moralia*) τοῦ Σταγειρίτη.

Τό πένθος τῆς φιλοσοφίας, μετά τήν ἀποτυχία της νά ὑλοποιηθεῖ, παίρνει τή μορφή τοῦ αὐτοκριτικοῦ στοχασμοῦ καί ἡ ἴδια ἀρνεῖται νά συνταχθεῖ ὡς θετικιστική μεθοδολογία μέ τοὺς ἰσχυρότερους. Ἀργότερα ξεστομίζει καθαρά, ὅτι ἡ ἄρνηση τοῦ ἀρνητικοῦ, ἡ κριτική τοῦ κακοῦ κρατοῦντος, δέν εἶναι κατάφαση, δέν καταλήγει

σέ θέση. Σέ πείσμα τοῦ χεγκελιανοῦ τρίπτυχου θέση –ἀντίθεση– σύνθεση ὡς νέα θέση, δεσμευτικοῦ γιά τόν Marx, ἡ ἐξίσωση τῆς ἄρνησης τῆς ἄρνησης μέ τή θετικότητα εἶναι ἀντιδιαλεκτικό δάνειο ἀπό τήν παραδοσιακή Λογική, κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωση τοῦ μαθηματικοῦ θεωρήματος: πλὴν ἐπὶ πλὴν ἴσον σύν. Ἡ ἀποχή ἀπό κάθε θετικότητα καί κυρίως ἡ ἄρνηση νά ζωγραφισθεῖ ἡ εἰκόνα μιᾶς μελλοντικῆς ἐλεύθερης κοινωνίας, ἡ θετική οὐτοπία, ἴσχυε δέδαια καί πρὶν ἀπό τίς ρητές διατυπώσεις τῆς Ἀρνητικῆς διαλεκτικῆς (1966). Οἱ στοχασμοί μέσα ἀπό τή φθαρμένη ζωὴ ξαναθέτουν κριτικά τό ξεχασμένο ζήτημα κάθε ἠθικῆς φιλοσοφίας, τῆ διδασκαλία τῆς ὀρθῆς ζωῆς. Μιά πρώτη κορυφωση αὐτῆς τῆς κριτικῆς ἀνάπτυξης τοῦ ὑπότιτλου εἶναι ἡ περίφημη ἐπώδός τοῦ Ἀφορισμοῦ 18: «Δέν ὑπάρχει ἀληθινὴ ζωὴ μέσα στήν ψεύτικη», ἀφοῦ τό γενικό ψεῦδος, τό ἀναληθές ὄλον, πού περικλείει τήν ἀτομικὴ ζωὴ, ἀποκλείει τήν ὀρθότητα.

Ἡ παρέλαση τῶν κριτικά θεωρούμενων πνευματικῶν μορφωμάτων, ἰδιαίτερα τῆς φιλοσοφίας, τῆς λογοτεχνίας, τῆς μουσικῆς, βρίσκει τό ἀκριβές ὑφολογικό ἀνάλογό του στὸν ὑπαινιγμό. Τό ἀναθεωρούμενο, ἐπιβεβαιωνόμενο ἢ ἐπικρινόμενο, κλητεύεται μὲν διακριτικά, ἀλλὰ σπάνια καλεῖται νά παρελάσει ἐπώνυμα ὡς τιμώμενο. Οἱ ὑπαινικτικὲς ἀναφορὲς εἶναι διάσπαρτες καί συχνότερες ἀπὸ τίς ρητές κατονομασίες συγγραφέων καί ἔργων. Ἐλάχιστα εἶναι τὰ σηματοδεδειμένα ἐδάφια. Οἱ ἀφορισμοί ὡς εἶδος ἀπέχουν ἔτσι καί ἀλλιῶς ἀπὸ τήν τυποποιημένη πανεπιστημιακὴ παραγωγή τῆς βραχυκυκλωμένης ἀναμάσησης τοῦ κενοῦ. Zitieren στὰ γερμανικά σημαίνει παραθέτω ἓνα ἀπόσπασμα κειμένου (Zitat), ἀλλὰ καί: κλητεύω. Στὸν Ἀφορισμό 51, ὅπου ὁ συγγραφέας παρουσιάζει τό ἐργαστήριό του, ὑπάρχει ἓνα φευγαλέο λογοπαίγνιο γιά τό κλητευόμενο ἀπόσπασμα. Τὰ *Minima Moralia* βρίθουν ἀπὸ τέτοιους ὑπαινιγμούς, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐνδεικτικὰ ἐπισημαίνονται ἀπὸ τὸν μεταφραστή. Τό κλητευόμενο πού καλεῖται νά δώσει ἀναφορὰ στὸν κριτικὸ Λόγο, τρόπον τινά λόγο τῶν πράξεών του, ἢ νά καταθέσει μαρτυρία γιά μιὰ κατάσταση πραγμάτων, ἀνήκει στή σφαῖρα τῶν πνευματικῶν ἐμπειριῶν τοῦ συγγραφέα: φιλοσοφία, λογοτεχνία, παραμῦθι, μουσική. Ἀλλοτε ἀνασύρονται ρητὰ ἢ ἀναδύονται συνειρμικά μνήμες ἀπὸ τὸν θησαυρὸ τῶν παιδικῶν βιωμάτων (Ἀφορισμοί 26, 114, 128). Καθρέφτης ὅμως τῶν ἐμπειριῶν καί τῶν παρατηρήσεων εἶναι τό παρόν, ἡ ζωὴ τοῦ ἐξοριστοῦ διανοομένου στήν

Ἑαμερικὴ τῆς δεκαετίας τοῦ 1940. Στόν Ἐφορισμὸ 106 χαράζονται οἱ βασικὲς γραμμὲς μιᾶς διαλεκτικῆς τοῦ τώρα καὶ τοῦ ἄλλοτε. Ὅπως τὰ κοσμοεῖδωλα τῆς κοινωνίας ἀνασυντίθενται ἢ ἀποκαθηλώνονται κάτω ἀπὸ τὸν φακὸ τοῦ ἐκάστοτε παρόντος, τὸ ὁποῖο μὲ τὴ σειρά του ξεδιπλώνεται καὶ διαμεσολαβεῖται ἀπὸ τὴ μνήμη, ἔτσι καὶ τὸ προσωπικὸ δίωμα ἀναβιώνει στὴν ἀκούσια μνήμη καὶ μόνο, ἀλλὰ ἀποβιώνει στὴν ἀκαμψία τῆς μόνωσης ἢ ἐκφυλίζεται στὴ δυσκρασία τῆς ἐπερχόμενης νέας ἐμπειρίας. Τὸ ἄλλοτε ἐπιβιώνει μόνον ἀναγεννώμενο μέσα ἀπὸ τὸ τώρα ὡς διαφορετικὸ. Ἡ παρελθοντοκεντρικὴ αἰτιοκρατία καὶ ἡ μελλοντοκεντρικὴ τελεολογία διαλύονται μέσα στὴ διαλεκτικὴ τῆς διαφύλαξης-ἀναίρεσης τοῦ παλιοῦ μέσα στό νέο. Αὐτὴ τὴν τύχη τῆς τραυματισμένης ζωῆς μοιράζεται ὁ προδομένος ἔρωτας, ἡ μοιραία ὁμορφιά καὶ δυνητικὰ κάθε ἔργο τέχνης, ὅπως μαρτυροῦν οἱ γειτονικοὶ ἀφορισμοὶ καὶ ὀλόκληρο τὸ βιβλίον. Τὴν προδοσίαν τῆς παράδοσης διαπράττουν οἱ πιστοὶ τῆς προσκνητῆς, οἱ ὀλιγόπιστοι ταριχευτῆς τῆς καθὼς καὶ οἱ ἀμνήμονες καταναλωτῆς τοῦ συρμοῦ, πού εἶναι ἀνίκανοι γιὰ ἐμπειρίες.

Τὸ ἀποσπασματικὸ ἦθος τῶν ἀφορισμῶν εἶχε δοκιμασθεῖ ἤδη μὲ ἐντυπωσιακὴ ἐπιτυχία στό ἔργο τοῦ Nietzsche ὡς δραστικὸ ἀντίδοτο στά ὀλοκληρωμένα καὶ κλειστά συστήματα τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ἡ ἀποσπασματικὴ ὡς μορφικὸ ἀνάλογο τῆς κριτικῆς κάθε ἐνιαίου καὶ ὀλικοῦ ἀπεικασματος τοῦ κόσμου στόν στατικὸ καὶ ταυτιστικὸ καθρέφτη τῆς σκέψης ἐπιλέχθηκε ρητὰ στὴ *Διαλεκτικὴ τοῦ διαφωτισμοῦ*. Οἱ Ἐφορισμοὶ ριζοσπαστικοποιοῦν αὐτὴ τὴν πρόθεση. Ἐτσι ἀναδεικνύουν τὴν ἐμπειρία τοῦ ὑποκειμένου σὲ ἀπαραίτητο γνωστικὸ ὄργανον, χωρὶς τὸ ὁποῖο τὰ ἐννοιολογικὰ δίκτυα, τὸ ὄργανον τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, θὰ ἔμοιαζαν σάν γυμνά συρματοπλέγματα περὶ τὸν κόσμον ἢ σάν σκελετωμένες ἀγκαλιές, πού ἀντικειμενικὰ ἐπιβάλλουν μέσα ἀπὸ τὴν ἀφηρημένη κατηγοριοποίησιν τὴν αἱματηρὴ κυριαρχία τοῦ ὑποκειμενικοῦ Λόγου ἢ σκορπίζουν τὸν ψυχρὸ μεταφυσικὸ θάνατον. Οἱ ζωντανὲς ἐμπειρίες μαζί μὲ τίς ρευστῆς ἐννοιες, στίς ὁποῖες μεταφράζονται, δίδυμες κεραῖες αὐτοῦ πού διασώζει τὴν ἄδολη ἀφέλεια τοῦ μικροῦ παιδιοῦ διαμέσου τοῦ κριτικοῦ καὶ ἄγρυπνον στοχασμοῦ, τὸ παράδοξον μιᾶς ἀφέλειας δεύτερου βαθμοῦ ὅπως ἐκείνης τοῦ Proust, συλλαμβάνουν τὸ συχνὰ ἀπόμειρον μερικόν, τὸ εἰδικόν φαινόμενον, καὶ τὸ ἀκτινογραφοῦν στὴν ἐσωτερικὴ του διαμεσολάβησιν ἀποκρυπτογραφώντας τὴν οὐσία του.

Ἡ ἰχνευτική, στό ἔπακρο διαφοροποιημένη ματιά, διακρίνει καί ἀντιδιαστέλλει μιά στιβάδα μετά τήν ἄλλη, καί τό φαινόμενο ἀποφλοιώνεται σάν κρεμμύδι. Ὁ πυρήνας του, ὄντικά ἀνύπαρκτος, ὑπαρκτός ὅμως ὡς νόμος διάταξης, σύστασης τοῦ φαινομένου, εἶναι ὅ,τι ἀποκρύπτει ἡ φαινομενικότητα τοῦ θεωρούμενου ὡς γεγονόςτος, ὡς δεδομένου, ὡς πραγματικοῦ. Τό ἄμεσο, ὅπως προβάλλει στίς αἰσθήσεις, τό στατιστικό ὑλικό τῶν ἐμπειριστῶν, τά πράγματα (res) τῶν ρεαλιστῶν, δέν εἶναι οὔτε τό πρῶτο οὔτε τό τελευταῖο, ὅπως θέλει νά τά ἐμφανίζει ἡ ἰδεολογία, ἡ ψευδῆς συνείδηση τῆς κοινωνίας. Οἱ στιβάδες ἀποκαλύπτονται ὡς μάσκες τῆς ἀποκρυπτόμενης ἀντίφασης μεταξύ ὄντος καί φαινομένου, μεταξύ ἰσχυρισμοῦ καί πραγματικότητας. Ἡ ἐλευθερία ὑπό τόν καπιταλισμό, ἡ ἀνταλλαγή ἰσότιμων στήν ἀγορά, ἡ ἀλληλεγγύη τῆς καταναγκαστικῆς συλλογικότητας, εἶναι στήν καλύτερη περίπτωση «ἰδέα μας», ἐπίφαση, ἰδεολόγημα πρός δικαιολόγηση τῆς κυριαρχίας πάνω στό ἀνταγωνιστικό, τό ἄδικο, τό ἀσυμφιλίωτο καί ἀνειρήνευτο ὄλον. Ἡ οὐσία (Wesen) τῆς κοινωνίας εἶναι τό ἀνούσιο καί τερατῶδες, τό Unwesen. Ἡ κοινωνία ὡς πλέγμα διαμεσολαθήσεων μέσα καί ἀνάμεσα στούς κόμβους, στά πῆγματα τοῦ ρευστοῦ γίνεσθαι, τούς ὄρατους θεσμούς, ἀδιανόητη χωρίς τά ἄτομα, ἀλλά ὄχι ἄθροισμά τους, δέν εἶναι ὄρατή καί ἀπτή ὅπως τά ποσοτικοποιούμενα δεδομένα, εἶναι ὅμως πιό πραγματική ἀπό αὐτά, ὡς νόμος κίνησης πού ἀναπαράγει, διέπει καί μεταμορφώνει τά «γεγονότα», στά ὁποῖα ἐμφανίζεται καί τά ὁποῖα τή συγκαλύπτουν.

Μιά τόσο διαφοροποιημένη ματιά πού διεισδύει στό πολυσχιδές καί διαφοροποιημένο, στήν πολύπλοκη καί ἐντούτοις κατά βάση ἀπλή κοινωνία, αὐτό τό πολύφωτο τοῦ ἀέναα κινούμενου ἐννοιολογικοῦ ἀστερισμοῦ, δουλεύει μέ ἀποχρώσεις (Ἐφορισμός 141), ταυτόχρονα ὅμως χρειάζεται τά μέσα τῆς ὑπερβολῆς («Στήν ψυχανάλυση τίποτε δέν εἶναι ἀληθινό ὅσο οἱ ὑπερβολές της», (Ἐφορισμός 29), τῆς πρόωρης ἀνίχνευσης τάσεων ἀνεπιβεβαίωτων ἀκόμη ἀπό τή στατιστική, τῆς τολμηρῆς θεωρητικῆς σκόπευσης (Spekulation). Ἡ σκέψη δέν περιμένει νά συμβεῖ ὀλόκληρο τό κακό, ὥστε καλυπτόμενη ἀπό τά δεδομένα νά τό χαρτογραφήσει, νά τό ἀναδιπλασιάσει. Οἱ κεραῖες τῶν Ἐφορισμῶν «προσιόντων αἰσθάνονται», ἡ δική τους «ἀκοή... ταράττεται» ἀπό τή «μυστική βοή... τῶν πλησιαζόντων γεγονότων» (Καβάφης), πού ρίχνουν προκαταβολικά στή σκιά τους. Ἡ Κριτική Θεωρία μιλοῦσε γιά τήν τάση τοῦ καταναλωτισμοῦ

(Ἀφιέρωση) ἤδη στά χρόνια τοῦ πολέμου, στή *Διαλεκτική τοῦ διαφωτισμοῦ* γιά τή μαζική ἀπάτη τῆς πολιτιστικῆς βιομηχανίας καί πάντοτε πολύ νωρίτερα καί ἀποφασιστικότερα ἀπό ὅποιονδήποτε μαρξιστή γιά τή φύση τοῦ ἀνατολικοῦ μπλοκ, τῆς Κίνας καί τῶν Βιετκόνγκ.

Ἡ ἀπόχρωση καί ἡ λεπτομέρεια δέν ἀραδιάζονται σέ ἐνοποιητικούς καταλόγους, ὡς ὑλικά ἐπί ὑλικῶν, οὔτε ταξινομοῦνται σέ στήλες καί κατηγορίες. Ὅπως σπηλιτεύεται ἡ ἀπαγωγή ἀπό τό γενικό στό μερικό, ἔτσι κατηγορεῖται καί ἡ ἐπαγωγή ὡς γενίκευση τοῦ μερικοῦ. Τό ὑλικό μορφοποιεῖται, σχεδόν χάνεται μέσα στή φόρμα, ἀλλά δέν ἐξαυλώνεται. Ἡ φύση δέν γίνεται ἰδέα οὔτε καταπιέζεται ἀλαζονικά, ἀλλά βλέπεται ὡς διαμεσολαβημένη –καί κουτσουρεμένη– ἀπό τό πνεῦμα πού ξεπήδησε ἀπό αὐτή, ἀλλά στήν ἱστορική του πορεία ἔπαψε νά ταυτίζεται μέ αὐτή. Κάθε ἀφορισμός στέκεται αὐτοτελῶς, ἀλλά ἡ αὐτάρκειά του προδίδει κατ' ἀνάγκη τήν ἀνεπάρκεια κάθε ἀτομικοῦ καί ἔτσι παραπέμπει στή συνύπαρξη μέ τά συμφραζόμενα (Kontext) τῆς συλλογῆς, τά συγκεκριμένα ἄστρα τοῦ γαλαξία ὡς δυναμικοῦ πεδίου. Τούς συγκρατεῖ ἡ κοινή ἔλξη, ἡ εὐρύτερη ἀντίφαση πού διέπει τή σύσταση κάθε ἀτομικοῦ καί σχετικοῦ, ἡ αὐτονομία τῶν ἀλληλέγγυων.

Τά *Minima Moralia* δέν ἐξαντλοῦν κανένα θέμα, περιέχουν ὁμως ἐν σπέρματι τή μεταγενέστερη φιλοσοφία τοῦ Adorno, χωρίς νά προδικάζουν τά ποιοτικά ἄλλατα ἢ νά καταργοῦν τόν χρονικό πυρήνα τῆς ἀλήθειας. Οἱ σπερματικοί λόγοι τοῦ Ἀφορισμοῦ 143 ἀφήνουν ἄθελά τους νά μαντέψουμε τήν ἐκπληκτική βαρύτητα τῆς αἰσθητικῆς, τή θεωρία τῆς ὁποίας ἀνέπτυξε στό τελευταῖο του διβλίο, ἐνῶ τό μισό ἔργο του εἶναι μουσικολογικό. Ἡ ρῆση τοῦ μουσικοκριτικοῦ H.-K. Metzger, ὅτι στά μουσικά πράγματα ἡ φιλοσοφία (του) εἶναι πιό προηγμένη ἀπό τή μουσική καί ὅτι τά μουσικολογικά κείμενα τοῦ Adorno εἶναι πιό μουσικά ἀπό τή μουσική, μπορεῖ θαρρετά νά ἀναφερθεῖ καί στά ὑπόλοιπα. Ἡ ἰσχὺς τῆς ἐκτείνεται ἀδιαμφισβήτητα προπάντων στά *Minima Moralia*. Ἡ μουσικότητα τῶν κεμένων του δέν ταυτίζεται μέ τό belcanto, πού ὕφαινει τὰ πράγματα στά αὐτιά τῶν ἀμουσικῶν καί ἄκριτων. Τό τετριμμένο καί αὐτονόητο ἔχουν ἐξοστρακισθεῖ. Δουλειά τῆς φιλοσοφίας εἶναι νά ἐκφράσει αὐτό πού στήν πραγματικότητα δέν μπορεῖ νά ἐκφρασθεῖ, σέ ρητή ἀντίθεση πρὸς τήν εὐρύτητα ἐνστερνισμένη ἐπιταγῆ τοῦ Καρτέσιου γιά εὐκρίνεια καί διαύγεια καί τοῦ

Wittgenstein, ὁ ὁποῖος στό τέλος τοῦ *Tractatus logico-philosophicus* ἀπαιτεῖ ἀπό τή φιλοσοφία νά μιλάει μόνο γιά ὅ,τι μπορεῖ κανεῖς νά ἐκφράσει σαφῶς, ἐνῶ πρέπει νά σιωπᾶ γιά ὅσα δέν μποροῦν νά ἐκφραστοῦν μέ σαφήνεια. Ἡ ἐπιγραμματική γλώσσα τοῦ Adorno, πυκνή, ἀκριβολογούσα, γλαφυρή, χωρίς «οὔτε μιᾶ περιττή νότα», συγγενεῦει μέ τήν ἀτονική μουσική, πού εἶναι καί ἡ μουσική τοῦ συνθέτη Adorno, καθῶς οἱ σκέψεις παρατάσσονται, χειραφετημένες ἀπό ὅποιαδήποτε πρωταρχή, μουσικό ἀνάλογο τῆς ὁποίας εἶναι ὁ θεμέλιος τόνος, γύρω ἀπό ἕναν νοητό πυρήνα σέ ἴσες ἀποστάσεις. Ἡ σειραϊκή παράταξη καί ὄχι ὑπόταξη (ἀπαγωγική ἢ ἐπαγωγική) σχηματίζει τό πεδίο τῶν δώδεκα ἰσάξιων φθόγγων χωρίς τονικά κέντρα. Ἐξοβελίζεται ἡ ἐπανάληψη λέξεων στήν ἴδια πρόταση, ὅπως καθενός τῶν δώδεκα φθόγγων, προτοῦ ἀκουσθοῦν ὅλοι. Κυριαρχεῖ ἡ ὑψηλή ἔνταση μέσα ἀπό τά ἔντονα διάφωνα διαστήματα. Οἱ διαφωνίες (Dissonanzen) μένουν συχνά ἄλυτες διατηρώντας τήν τριβή, τήν τραχύτητα, τήν ἀντίφαση ὡς οὐσιώδη νόμο κίνησης τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ ἀνταγωνιστικοῦ ὄλου, ὄχι ὡς λογική ἀνεπάρκεια τοῦ ὑποκειμένου ἢ ὡς ἀκίνδυνο στυλιστικό τέχνασμα. Ἀποκόπτονται οἱ συνειρμοί πρὸς ὅ,τι ἀλλότριο, εὐπεπτο, γνώριμο, δέν ἔχουν θέση τά ἀπλῶς προστιθέμενα εὐήχα ξόμπλια, πού δέν προκύπτουν ὡς δομικοί σχηματισμοί, ὡς ἐκφραση τοῦ βουβοῦ ἐνύπαρκτου. Ἡ ὁμορφιά τῆς ἐκφρασης εἶναι τό ἄρωμα πού ἀποπνέει ὁ ἴδιος ὁ λόγος ὡς ἐννοιολογικός ἀστερισμός, ὅταν ὁ στοχαστής βάζει τρόπον τινά τά ἴδια τά πράγματα νά μιλήσουν. Ἡ δημιουργική φαντασία τοῦ ἀναγνώστη ἀκούει κάπως τή φωνή τους. Ἡ σκηνοθετημένη διακόσμηση δέν πιστεύει, ὅτι τά ἴδια εἶναι δραματικά καί μάλιστα τραγικά, γι'αυτό τούς ἐμφυσάει κούφιους ἀναστεναγμούς καί τά πιτσιλίζει μέ τεχνητό αἶμα· ὅτι εἶναι ὄνειρώδη, γι'αυτό τά βυθίζει στό ἠλεκτρικό γαλανό καί ρόδινο· ὅτι ἀκόμη εἶναι ἅλτα καί ἀσυμφιλίωτα, γι'αυτό τά ντύνει μέ ὑποκρουστική ἀγωνία. Ὁ γύψος ὡς μάρμαρο, τό φανταχτερό φτιασίδι, τό αὐθαίρετο καί ἀλλότριο ἠχητικό ἐφέ ἀπωθοῦν τόν φόβο τοῦ κενοῦ, ἐνθεν καί ἐνθεν τῆς σκηνης, καί ἐμπεριέχουν ἀπό μόνα τους τήν περιττή πιά καί γι'αυτό ἴσως παραλειπόμενη εὐτυχή ἐκβασή. Ὁ κόσμος εἶναι παρὰ ταῦτα ἐντάξει, ἡ ἀνησυχία καί ἡ ἀγωνία διασκεδάζουν ἀπλῶς τά θύματα καί διασκεδάζονται ἐπιτόπου. Αὐτός πού «εἶχε συνηθίσει νά σκέπτεται μέ τά αὐτιά», ὅπως ἔγραφε τό 1949, δέν ἤθελε νά ψέλνει κανοναρχούμενος, ἀλλά ὑπερασπιζόταν τήν αὐτονομία μή δεσμευ-

μένος. Ὅπως κάθε μεγάλη μουσική, ἡ φιλοσοφία τοῦ Adorno ἤχει, μιλάει σάν νά λέει συνεχῶς κάτι, ἀλλά ὁ ἀκροατής της δέν μπορεῖ μέ βεβαιότητα νά πει ἂν τήν καταλαβαίνει. Ἐρμηνεύει τά πράγματα, ἀλλά διαρκῶς ἡ ἴδια προκαλεῖ τόν ἀναγνώστη νά τήν ἐρμηνεύσει. Οἱ σκέψεις, ὅταν ἐκφράζονται μέ ἀκριβεία καί τόν προσήκοντα σέ αὐτές τρόπο, ξεπερνοῦν τήν πρόθεση τοῦ συγγραφέα, συχνά καί τήν ἐπίγνωσή του, ὅπως στό ἔργο τέχνης. Σέ ἕνα ἀπό τά Μονογράμματα (Ἐφορισμός 122) σημειώνει: «Ἄληθινές εἶναι μόνον οἱ σκέψεις πού δέν κατανοοῦν τόν ἑαυτό τους». Ὅπως σέ κάθε πραγματικό ἔργο τῆς ζωγραφικῆς ὅλα ἔχουν διαλυθεῖ στή μορφή, ἐνῶ τά κόμικ καί οἱ γελοιογραφίες αὐτογελοιοποιοῦνται ὡς εἰκόνες, ἀφοῦ χρειάζονται τίς λεκτικές ἐξηγήσεις, ἔτσι καί τά κείμενα τοῦ Adorno δέν αὐτοσχολιάζονται οὔτε προσφέρονται σέ περιλήψεις. Δέν διδάσκουν μέ διευκρινιστικά παραδείγματα, ἀφοῦ τά πράγματα δέν εἶναι ὁμοειδή δείγματα ἑνός τύπου, ἀλλά παραμένουν μοναδικά.

Γενικά δέν ἐπιζητεῖ τήν ἐπικοινωνία. Ἡ δυσπιστία του ἀπέναντι σέ αὐτή, συχνά θεματοποιημένη ὡς κριτική τοῦ ἰδεολογικοῦ χαρακτήρα τῆς ἐπίσημης ἐπικοινωνίας μέσα στό ἀσυμφιλίωτο ὄλον ἢ ὡς ὑποχώρηση τοῦ διανοητῆ καί τοῦ καλλιτέχνη πρὸς ἕνα κοινό καταναλωτικό σέ βάρος τοῦ πράγματος, ἐνσαρκώνεται προπάντων στή ἴδια του τά γραπτά. Προφορικές συμβολές σέ συζητήσεις καθῶς καί διαλέξεις δέν δημοσιεύονται καθόλου ἢ συνοδεύονται ἀπό τήν προλογική παρατήρηση ὅτι δέν εἶναι ἐξίσου δεσμευτικές ὅπως ὁ γραπτός λόγος. Ὁ ἀναγνώστης τιμᾶται ἔμμεσα, γι'αυτό καί πιο ἀξιόπιστα· ὄχι μέ τό χτύπημα στήν πλάτη ἢ κλείνοντάς του τό μάτι, ἀκόμη λιγότερο μέ φιλικές προσαγορεύσεις σάν αὐτές τῶν λειτουργῶν τῆς πολιτικῆς καί τῶν μαζικῶν μέσων, ὅπου τό ἀνοίκιο τῆς ὑποκλεπτόμενης οἰκειότητας ταιριάζει στήν τσαρλατανιά τῶν αὐτοδιαφημιζόμενων ἀπολογητῶν τῆς κοινωνίας. Ἐγείρεται ἀπό τόν ἴδιο τόν φιλοσοφικό λόγο στό δέον ὕψος καί ὑποτίθεται ὡς αὐτό πού ἐνδόμυχα θά ἐπιθυμοῦσε νά εἶναι: συσκεπτόμενος, συναισθανόμενος, συναποφαινόμενος σύμφωνα μέ τίς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐκάστοτε ἀντικειμένου. Ἡ πορεία τοῦ κόσμου, ἡ ζωή τῶν ἀνθρώπων, ὅ,τι τό πνεῦμα πραγματεύεται ἢ δημιουργεῖ, δέν ἐναπόκεινται ἀπλῶς στους λίγους καί δέν μποροῦν νά ἀνατεθοῦν σέ κανέναν. Εἶναι μέλημα ὄλων, ὄχι μάλιστα ἑνασχόληση ἐπιτετραμμένων ἢ ἔστω αὐτόκλητων. Ὁ στοχασμός τοῦ ὄλου δέν εἶναι ἐμπόρευμα, ἡ ὑπεύθυνη γλώσσα δέν εἶναι ὄχημα γιά τή φθηνή διακίνησή του. Οἱ κοινοί τόποι, νοητικοί καί

φραστικοί, πλασάρουν από μόνοι τους τήν πλαστή ιδέα ότι ο άναγνώστης δέν χρειάζεται καμμιά πνευματική προσπάθεια και κόπωση, καμμιά συγκέντρωση και ένθετη άφοσίωση, ότι πληρώνοντας δικαιούται νά τόν διασκεδάσουν, νά τόν πληροφορούν, τελικά νά τόν κολακεύουν στην ήττοπαθή παραίτησή του από ό,τι θά τόν ανέβαζε πάνω από αυτό πού έτσι και άλλιώς είναι. 'Η γλώσσα του Adorno τόν σέβεται άρνούμενη νά λάβει ύπόψη τό ούτως είναι πού του έπιβλήθηκε, νά τόν έπιβεβαιώσει στην άντικειμενική του άνημπόρια. Σέ πείσμα κάθε «στρωτου» ύφους, πού λειαιίνει άφ' έαυτου τίς άντιθέσεις, ή διαλεκτική γλώσσα θέλει νά τόν άπεθίσει από τήν τυφλή έξάρτηση, καλώντας τον άντικειμενικά σέ άνταρσία. 'Ο έκπνευματισμένος στό έπακρο λόγος του Adorno μετατρέπεται διαλεκτικά σέ μιά μορφή πράξης, ίσως τής μόνης διαμεσολαβημένης μέ τή θεωρία. 'Εξάλλου οί τελευταίες δεκαετίες έπιβεβαίωσαν δυστυχώς όδυνηρά τήν παρατήρησή του, ότι σχεδόν κάθε πολιτική πρακτική σήμερα είναι λαθραίο προϊόν, άκάλυπτο από όποιαδήποτε ύπεύθυνη θεωρία. Σύμφωνα μέ τόν όψιμο Adorno ή σχέση θεωρίας και πράξης είναι άσυνεχής, ή πρώτη χρειάζεται τή δεύτερη, αλλά δέν κανοναρχείται από αυτή ούτε τής παρέχει όδηγίες χρήσης. 'Η ένότητα θεωρίας και πράξης είναι τελικά άντιδιαλεκτική, ταυτιστική φιλοσοφία.

'Η γλώσσα, ως πλέγμα σημασιών, όργανο δόμησης τής ίδιας τής σκέψης και έκφραση, μιμητική και αυτοστοχαστική, δέν είναι άνεξάρτητη από τή σκέψη, σάν ντύμα πού τήν έκφέρει, όπως καμμιά μορφή δέν είναι άσχετη και έξωτερική προς τό περιεχόμενο. "Αν τό στοιχείο τής έκφρασης άντιπροσωπεύει τήν έμπειρία, ή έννοια, ό αντίποδας τής έμπειρίας, είναι ό άγωγός τής έξελικτικής πορείας τής ύπεύθυνης σκέψης. 'Η έμπειρία μεταφράζεται σέ έννοιες, τό άμεσο άποδεικνύεται διαμεσολαβημένο. 'Η πνευματική έμπειρία δέν μπορεί νά έκφρασθεί παρά μόνο ως ενεργά νοούμενη. 'Η μειωμένη βιωματική ίκανότητα σήμερα άντιστοιχεί στή ρομποτοποίηση τής σκέψης. Οί έννοιες παγώνουν και μοιάζουν σάν άποστηθισμένες. Τό μάτι πού πολιορκείται από τήν πανταχού παρούσα πανομοιότυπία τής μαζικής παραγωγής, παύει νά έμπειράται τή διαφορά. 'Η άπόχρωση τό κουράζει. Τό αυτί έθίζεται στον μηχανικό θόρυβο, δέν άναμένει τίποτε τό ριζικά νέο και άποζητάει τή μονοτονία του άκαμπτου ρυθμού, τών συνθημάτων, τό εύκολα έπαναγνωρίσιμο, τόσο στή γλώσσα όσο και στην έμπορική μουσική. Μόνο στην

υποπλασία αισθάνονται αναπαυμένα τά αισθητήρια ὄργανα πού δέν τροφοδοτοῦν τό άτομοποιημένο ὑποκείμενο. Ἡ ἐπικοινωνιακή γλώσσα τῆς μαζικῆς κοινωνίας, ἀπαραίτητη πάντοτε ὡς μέσον ἀνταλλαγῆς ὅπως καί τό χρῆμα, ἐξομοιώνεται πρὸς τή διαφήμιση, γίνεται δημοσιογραφική, ἀκόμη καί ὅταν πραγματεύεται φιλοσοφικά θέματα. Ταυτολογικά μιμεῖται τά ὑποστασιοποιημένα κοινωνικά φαινόμενα, ἀκόμη καί ὅπου ἀσκεῖ ρητὴ κριτική, καί ἔτσι γίνεται δυνητικά ἢ ἀνέκφραστη εἰκόνα τους. Ἀκάλυπτη ἀπὸ τὴν προσωπική ἐμπειρία καταφεύγει στὰ μέσα τῆς τυπογραφίας, ὅπως ὁ ἀσυγκίνητος δημοσιογράφος: Τονίζει, ὑπογραμμίζει, συνοψίζει, ἀραιοώνει· μαῦρα, πλάγια, κεφαλαῖα, πηχναῖοι τίτλοι, εἰσαγωγικά, θαυμαστικά, ἀποσιωπητικά, ὅλα τά σύνεργα τῆς γραφίστικης ρητορείας. Πασχίζει νά πείσει γιὰ τό μή πειστικό, νά δασκαλέψει τοὺς δυσμαθεῖς, νά πουληθεῖ στοὺς ἀδιάφορους. Ἐξαίρει γιὰ νά ἐξαρθεῖ. Τό πανεπιστημιακό σύγγραμμα, πολλές φορές τό ἴδιο ἓνα συρραμμένο ἀντίγραφο ξένων καί ἀδασμολόγητων ἀδήλωτων προϊόντων, προσφέρεται, δωρεάν σάν συμμαχική βοήθεια, ὡς ἔτοιμο σκονάκι μιᾶς χρήσης καί θά ξεχασθεῖ ὅπως τά ἀναγνώσματα τῶν ἐφημερίδων, οἱ ὁποῖες μέ τή σειρά τους μιμοῦνται τὴν τηλεόραση. Ὁ Adorno εἶχε δεῖ τόν κόσμο ὡς ἴδρυμα κωφαλάλων (Ἀφορισμός 90) καί τόν πολιτισμό ὡς διαφήμιση (Ἀφορισμός 26), ἐνῶ κριτήριο τῆς ποιότητάς μιᾶς σκέψης δέν εἶναι ἢ κατὰ βούληση ἀνακοινωσιμότητά της, ἀλλὰ τό χάσμα στὴν ὑπνωτική ροή, στό συνεχές τοῦ γνωστοῦ (Ἀφορισμός 50).

Οἱ λέξεις ἔρχονται στό ἐργαστήριο τοῦ δημιουργοῦ τραυματισμένες, παραφθαρμένες ἀπὸ τὴν κατάχρηση, σάν κάλπικες μάρκες αὐτομάτων. Τίς λέξεις «... τίς μπασταρδεμένες τίς κοιτάζω κατάματα στὴν Ἀγορά / τίς ξεμπροστιάζω στό Δῆμο τίς ξαναγυρνῶ στὴ Γλώσσα», «ἄλλοτε τίς τραβῶ μέ τσιμπιδάκι ἀπ' τὴν ἀπέραντη ἀμμουδιά τῆς ἱστορίας», «τίς πλένω μέ σαποῦνι... ἄλλοτε δοκιμάζω νά τίς φτιάξω βόλια πού ἴσως λέω μιά μέρα / νά σκοτώσουνε τὴν ἀδικία» (Γ. Ρίτσος).

Ἡ Ἀγορά ὅμως μεταμορφώθηκε σέ ἀγορά καί τό παρόν ἀπέχει ἀπὸ τό Δῆμο τοῦ παρελθόντος ὅσο ἴσως καί ἀπὸ τόν μελλοντικό. Τά δύο ἱστορικά ἀρχιμήδεια σημεῖα κρατοῦν νοερά τὴ θέση τοῦ ἄλλου, τοῦ νέου, τοῦ οὐτοπικοῦ, χωρὶς τὴν ἰδέα τοῦ ὁποῖου ἢ σκέψη παγώνει καί συνθηκολογεῖ. Τά λεκτικά βόλια, τό ποιητικό τσιμπιδάκι καί ἡ κριτικὴ ματιά πού ξεμπροστιάζει τὴν ἐκπορνευμένη

γλώσσα, δέν μποροῦν βέβαια νά σκοτώσουν τήν ἀδικία, ἡ ὁποία εἶναι κατά κύριο λόγο ἐξαγωγασική. Ὁ συμβολικός φόνος καταγγέλλει τή γλώσσα πού δέν καταγγέλλει τήν ἀδικία.

Ὁ μεταφραστής τῶν *Minima Moralia* ἀνέλαβε νά μεταγλωττίσει τό ἀμεταγλώττιστο πρῶτα ἀπό ὅλα ἀπό δική του πνευματική ἐπιταγή καί κατά δεύτερο λόγο γιά νά ἀνταποκριθεῖ στή ζήτηση ἑνός ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Ἔχει συνείδηση, ὅτι ἡ ὑποχρέωση, ὅταν ἀπορρέει ἀπό τό ἀξίωμα τοῦ αὐτόκλητου εἶναι βαρύτερη ἀπό αὐτή πού ἐννοεῖ τό ἑτερόνομο *noblesse oblige*. Κατά τή μακρά πορεία του στά ἴχνη τοῦ Adorno γνώρισε τό δέος μπροστά στό μάτιασμα, στό τσιμπιδάκι καί στά βόλια. Τά χρησιμοποιεῖ καί ὁ ἴδιος, ξέροντας ὅτι μποροῦν νά στραφοῦν καί ἐναντίον του. Ὅμως δέν μπορεῖ μέ τό τέχνασμα τῆς μετριοφροσύνης νά ἀποφύγει τό –ἀνεφάρμοστο– μέτρο τῆς αἰσθητικῆς συμπεριφορᾶς ὡς βιωματικῆς δυνατότητας: «Τελικά ἡ αἰσθητική συμπεριφορά θά ἔπρεπε νά ὀρισθεῖ ὡς ἡ ἰκανότητα νά αἰσθάνεται κανεῖς γενικά ρίγος, σάν τό ἀνατρίχιασμα νά ἦταν ἡ πρώτη αἰσθητική εἰκόνα. Ὅ,τι ἀργότερα ἀποκαλεῖται ὑποκειμενικότητα, ἀπελευθερωνόμενη ἀπό τόν τυφλό φόβο τῆς φρικίας, εἶναι συνάμα τό ξεδίπλωμα αὐτῆς τῆς τελευταίας· τίποτε δέν εἶναι ζωή στό ὑποκείμενο παρά μόνο τό γεγονός ὅτι ριγεῖ, ἡ ἀντίδραση στόν ὀλοκληρωτικό μαγικό δεσμό, ἡ ὁποία τόν ὑπερβαίνει. Συνείδηση χωρίς ἀνατρίχιασμα εἶναι ἡ ἐκπραγματισμένη» (Th. Adorno, *Αἰσθητική θεωρία*).

MINIMA MORALIA

Στόν Max
ὡς εὐχαριστία καί ὑπόσχεση

Ἀφιέρωση

Ἡ θλιμμένη ἐπιστήμη¹, ἀπό τήν ὁποία προσφέρω κάτι στόν φίλο μου, ἀναφέρεται σ' αὐτό πού ἀπό ἀμνημονεύτων χρόνων θεωροῦνταν τό κατ' ἔξοχὴν πεδίο τῆς φιλοσοφίας, ἀλλά μετά τή μεταμόρφωση τῆς τελευταίας σέ μέθοδο περιέπεσε στή διανοητική ἀνυποληψία, στήν ἀποφθεγματική αὐθαιρεσία καί τελικά στή λήθη: τή διδασκαλία γιά τήν ὀρθή ζωή. Ὅ,τι ἄλλοτε οἱ φιλόσοφοι ἀποκαλοῦσαν ζωή, κατάντησε νά εἶναι ἡ σφαῖρα τοῦ ἰδιωτικοῦ καί κατόπιν ἀπλῶς τῆς κατανάλωσης, νά συμπαρρασύρεται ὡς ἐξάρτημα τῆς διαδικασίας τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς, χωρίς αὐτονομία καί χωρίς δική της ὑπόσταση. Ὅποιος θέλει νά γνωρίσει τήν ἀλήθεια γιά τή ζωή στήν ἀμεσότητά της, πρέπει νά διερευνήσει τήν ἀλλοτριωμένη της μορφή, τίς ἀντικειμενικές δυνάμεις πού καθορίζουν ὡς τά μύχια τῆς τήν ἀτομική ὑπαρξη. Ἄν μιλήσει κανεῖς μέ ἄμεσο τρόπο γιά τό ἄμεσο, δέν συμπεριφέρεται διόλου διαφορετικά ἀπό ἐκείνους τοὺς μυθιστοριογράφους πού στολίζουν τίς μαριονέτες τους μέ ἀπομιμήσεις ἀλλοτινῶν παθῶν ἐν εἶδει φθηνῶν κοσμημάτων καί βάζουν πρόσωπα, τά ὁποῖα δέν εἶναι τίποτε περισσότερο παρά συστατικά στοιχεῖα τοῦ ὅλου μηχανισμοῦ, νά δροῦν σάν νά μπορούσαν ἀκόμη νά δράσουν γενικά ὡς ὑποκείμενα καί σάν νά ἐξαρτιόταν κάτι ἀπό τή δράση τους. Ἡ θεώρηση τῆς ζωῆς πέρασε στήν ἰδεολογία, πού ἀποκρύπτει τό γεγονός ὅτι ζωή δέν ὑπάρχει πιά.

Ὅμως ἡ σχέση μεταξύ ζωῆς καί παραγωγῆς, πού ὑποβιδάζει στήν πραγματικότητα τήν πρώτη σέ ἐφήμερο ἐπιφαινόμενο τῆς δεύτερης, εἶναι ἐντελῶς παράλογη. Μέσα καί σκοπός ἀντιμετατίθενται. Ἀκόμη δέν ἐξαλείφθηκε πλήρως ἀπό τή ζωή ἡ διαίσθηση τοῦ παράλογου

quid pro quo². Ἡ περισταλμένη καὶ ὑποβαθμισμένη οὐσία ἀνθίσταται πεισματικά στή μαγική μεταμόρφωσή της σέ ἀπατηλή πρόσωση. Ἡ ἀλλαγὴ τῶν ἰδίων τῶν παραγωγικῶν σχέσεων ἐξαρτᾶται κατὰ πολὺ ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει στή «σφαίρα τῆς κατανάλωσης», τὴν ἀπλή μορφή ἀντανάκλασης τῆς παραγωγῆς καὶ γελοιογραφία τῆς ἀληθινῆς ζωῆς: στή συνείδηση καὶ τὸ ἀσυνείδητο τῶν ἀτόμων. Μόνο δυνάμει τῆς ἀντίθεσής τους πρὸς τὴν παραγωγή, ὡς ἐντούτοις ὄχι πλήρως ἐγκλωβισμένοι στὴν ὑφιστάμενη τάξη, μποροῦν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐπιφέρουν μὰ πιὸ ἀνθρώπινη τάξη πραγμάτων. Ἄν κάποτε σήσει ἐντελῶς ἡ φαινομενικότητα τῆς ζωῆς, πού ἡ ἴδια ἡ σφαίρα τῆς κατανάλωσης ὑπερασπίζεται μὲ τόσο κακὰ ἐπιχειρήματα, τότε τὸ τέρας τῆς ἀπόλυτης παραγωγῆς θά θριαμβεύσει.

Μολαταῦτα παραμένουν τόσο ψευδεῖς οἱ θεωρήσεις πού ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο, ὅσο ἡ ζωὴ ἔγινε φαινομενικότητα. Διότι, καθὼς στὴν παρούσα φάση τῆς ἱστορικῆς κίνησης ἡ πανίσχυρη ἀντικειμενικότητα τῆς τελευταίας συνίσταται ἀποκλειστικά καὶ μόνο στή διάλυση τοῦ ὑποκειμένου, χωρὶς νὰ ἔχει ἤδη ἀναδυθεῖ ἀπὸ αὐτὴ ἓνα νέο, ἡ ἀτομικὴ ἐμπειρία στηρίζεται ἀναγκαστικά στό παλιὸ ὑποκείμενο, τὸ ἱστορικὰ καταδικασμένο, πού ὑπάρχει ἀκόμη δι' ἑαυτό, ἀλλὰ ὄχι πιά καθ' ἑαυτό. Θεωρεῖ ἀκόμη κατοχυρωμένη τὴν αὐτονομία του, ἀλλὰ ἡ ἀσημαντότητα, τὴν ὁποία τὸ στρατόπεδο συγκέντρωσης κατέδειξε στὰ ὑποκείμενα, προσβάλλει κιόλας τὴ μορφή τῆς ἴδιας τῆς ὑποκειμενικότητας. Ἡ ὑποκειμενικὴ θεώρηση, ἀκόμη κι ὅταν εἶναι ἄγρυπνα κριτικὴ ἀπέναντι στὸν ἑαυτό της, διακρίνεται ἀπὸ μὰ δόση ἀναχρονισμοῦ καὶ συναισθηματισμοῦ: ἔχει κάτι ἀπὸ ἐκείνη τὴ θρηνολογία γιὰ τὴν πορεία τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία θά ἔπρεπε νὰ ἀπορριφθεῖ, ὄχι ἐπειδὴ ὁ τελευταῖος πορεύεται καλά, ἀλλὰ ἐπειδὴ τὸ παραπονούμενο ὑποκείμενο κινδυνεύει νὰ ἀπολιθωθεῖ στό οὕτως εἶναι του ἱκανοποιώντας ἔτσι μὲ τὴ σειρά του τὸν νόμο τῆς πορείας τοῦ κόσμου. Ἡ πίστη στὴν ἴδια στάθμη τῆς συνείδησης καὶ τῆς ἐμπειρίας βρίσκεται πάντοτε στὸν πειρασμὸ νὰ διαστρεβλωθεῖ σέ ἀπιστία, καθὼς ἀρνεῖται ἐκείνη τὴν ἐπίγνωση αὐτοῦ πού ὑπερβαίνει τὸ ἄτομο, ἡ ὁποία ἀποκαλεῖ τὴν ἴδια τὴν οὐσία του μὲ τὸ ὄνομά της.

Ἔτσι ἐπιχειρηματολογοῦσε ὁ Hegel, ἀπὸ τὴ μέθοδο τοῦ ὁποίου διδάχτηκε αὐτὴ τῶν *Minima Moralia*, κατὰ τοῦ ἀπλοῦ εἶναι δι' ἑαυτὴν τῆς ὑποκειμενικότητας σέ ὄλες τίς βαθμίδες της. Ἡ διαλεκτικὴ θεωρία, δυσμενῆς ἀπέναντι σέ ὅτιδήποτε μεμονωμένο, δέν μπορεῖ λοιπὸν νὰ ἐγκρίνει οὔτε τοὺς ἀφορισμούς ὡς τέτοιους. Στὴν

ἐπεικέστερη περίπτωση θά μπορούσαν νά γίνουν άνεκτοί μόνο ως «Konversation»³, ὅπως αὐτή ἐννοεῖται στόν Πρόλογο τῆς *Φαινομενολογίας τοῦ πνεύματος*: ἡ ἐποχή τῆς ὅμως ἔχει περάσει. Τό παρόν βιβλίο δέν ξεχνάει ἐντούτοις τόσο τήν ἀξίωση ὁλότητας τοῦ συστήματος, πού δέν θά άνεχόταν νά ξεφύγει κανείς ἀπό τό πλαίσió του, ὅσο κυρίως ἐναντιώνεται σ' αὐτή. Ἐπέναντι στό ὑποκείμενο ὁ Hegel δέν τηρεῖ τό αἶτημα πού κατά τά ἄλλα προβάλλει μέ πάθος: νά βρῖσκεται κανείς ἐπί τοῦ ἀντικειμένου καί ὄχι «συνεχῶς πέρα ἀπό αὐτό», «νά εἰσχωρεῖ στό ἐνύπαρκτο περιεχόμενο τοῦ ἀντικειμένου»⁴. Ἄν σήμερα τό ὑποκείμενο ἐξαφανίζεται, οἱ ἀφορισμοί παίρνουν στά σοβαρά τήν ἐπιταγή «νά θεωροῦν ὡς οὐσιῶδες τό ἴδιο τό ἐξαφανιζόμενο». Σέ ἀντίθεση πρὸς τή μέθοδο τοῦ Hegel καί ἐντούτοις συνεπείς στή σκέψη του, ἐμμένουν στήν ἀρνητικότητα: «Ἡ ζωή τοῦ πνεύματος κατακτᾶ τήν ἀλήθεια τῆς, μόνον ὅταν αὐτό βρῖσκει τόν ἑαυτό του στό ἀπόλυτο ἐσωτερικό του σχίσμα. Τό πνεῦμα δέν εἶναι αὐτή ἡ δύναμη ὡς τό θετικό πού ἀποστρέφει τό βλέμμα του ἀπό τό ἀρνητικό, ὅπως λέμε γιά κάτι, ὅτι δέν εἶναι τίποτε ἢ εἶναι λάθος, καί τελειώνουμε μ' αὐτό περνώντας σέ κάτι ἄλλο, ἀλλά τό πνεῦμα εἶναι αὐτή ἡ δύναμη μόνο κοιτάζοντας τό ἀρνητικό κατά πρόσωπο καί ἐμμένοντας σέ αὐτό»⁵.

Ἡ ἐκκαθαριστική χειρονομία, μέ τήν ὁποία ὁ Hegel σέ ἀντίφαση πρὸς τήν ἴδια του τή φρόνηση κακομεταχειρίζεται συνεχῶς τό ἀτομικό, προέρχεται, κατά ἀρκετά παράδοξο τρόπο, ἀπό τήν ἀναγκαστική προσκόλλησή του στή φιλελεύθερη σκέψη. Ἡ ἰδέα μιᾶς ὁλότητας ἀρμονικῆς διαμέσου τῶν ἀνταγωνισμῶν τῆς τόν ὑποχρεώνει, στήν κατασκευή τοῦ ὅλου, νά ἱεραρχήσει πολύ χαμηλά τήν ἀτομοποίηση, ὅσο κι ἂν τήν ὀρίζει ὡς κινήτρια δύναμη τῆς διαδικασίας. Τό γεγονός ὅτι κατά τήν ὥς τώρα προῖστορία ἡ ἀντικειμενική τάση ἐπιβάλλεται πάνω ἀπό τά κεφάλια τῶν ἀνθρώπων καί μάλιστα δυνάμει τῆς ἐκμηδένισης τοῦ ἀτομικοῦ, χωρίς νά ἔχει ἐπιτευχθεῖ μέχρι σήμερα ἱστορικά ἢ ἐννοιολογικά κατασκευασμένη συμφιλίωση τοῦ γενικοῦ καί τοῦ μερικοῦ, παραμορφώνεται στόν Hegel: μέ ψυχρή ἀταραξία τάσσεται πάλι ὑπέρ τῆς διάλυσης τοῦ μερικοῦ. Πουθενά σ' αὐτόν δέν ἀμφισβητεῖται ἡ πρωτοκαθεδρία τοῦ ὅλου. Ὅσο πιό προβληματική παραμένει ἡ μετάβαση ἀπό τή στοχαζόμενη κατά μόναν ὑπαρξη στήν ἐξυμνούμενη ὁλότητα, ὅπως στήν ἱστορία ἔτσι καί στή χεγκελιανή λογική, τόσο πιό ἐνθερμα ἡ φιλοσοφία, ὡς δικαιολόγηση τοῦ κατεστημένου, προσαρτᾶται στό θριαμβευτικό

ἄρμα τῆς ἀντικειμενικῆς τάσης. Ἡ μετεξέλιξη ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς ἀρχῆς τῆς ἀτομοποίησης σέ νίκη τοῦ μοιραίου τῆς δίνει ἐπαρκή ἀφορμή γι' αὐτό. Ὑποστασιοποιώντας τόσο τὴν ἀστική κοινωνία ὅσο καὶ τὴ βασική της κατηγορία, τὸ ἄτομο, ὁ Hegel δέν ὀλοκληρώνει πραγματικά τὴ διαλεκτική μεταξύ αὐτῶν τῶν δύο. Ἀντιλαμβάνεται βέβαια, μαζί μέ τὴν κλασσική οἰκονομική, ὅτι ἡ ἴδια ἡ ὀλότητα παράγεται καὶ ἀναπαράγεται μέσα ἀπὸ τὸ πλέγμα τῶν ἀνταγωνιστικῶν συμφερόντων τῶν μελῶν της. Ὅμως τὸ ἄτομο σάν τέτοιο τὸ θεωρεῖ, ἀφελῶς, ὡς ἐκεῖνο τὸ κατά μέγα μέρος μὴ ἀναγώγιμο δεδομένο, τὸ ὁποῖο στή γνωσιοθεωρία του ἴσα ἴσα ἀποσυνθέτει. Στὴν ἀτομοκρατική κοινωνία ὅμως δέν πραγματοποιεῖται μόνο τὸ γενικό μέσα ἀπὸ τὴ σύμπραξη τῶν μεμονωμένων ἀτόμων, ἀλλὰ ἡ κοινωνία εἶναι οὐσιαστικά ἡ ὑπόσταση τοῦ ἀτόμου.

Γιαυτό ὅμως ἡ κοινωνική ἀνάλυση μπορεῖ νά συμπεράνει καὶ ἀπὸ τὴν ἀτομική ἐμπειρία ἀσύγκριτα περισσότερο ἀπὸ ὅσα παραδεχόταν ὁ Hegel, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ μεγάλες ἱστορικές κατηγορίες, μετὰ τὰ τόσα πού στό μεταξύ ἔχουν συντελεσθεῖ μέ τὴ βοήθειά τους, δέν εἶναι πιά ἀπαλλαγμένες ἀπὸ τὴν ὑποψία τῆς ἀπάτης. Στὰ ἑκατὸν πενήντα χρόνια ἀπὸ τὴ θεμελίωση τῆς χεγκελιανῆς σκέψης ἕνα μέρος ἀπὸ τὸ δυναμικὸ διαμαρτυρίας ξαναπέρασε στό ἄτομο. Συγκριτικά μέ τὴν παλαιογεροντική πενιχρότητα πού χαρακτηρίζει τὸν τρόπο μεταχείρισής του ἀπὸ τὸν Hegel, τὸ ἄτομο κέρδισε τόσα σέ πληρότητα, ἰκανότητα διαφοροποίησης καὶ δύναμη, ὅσο ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἐξασθένησε καὶ ὑπονομεύθηκε ἀπὸ τὴν κοινωνικοποίηση τῆς κοινωνίας. Στὴν ἐποχὴ τῆς κατάρρευσής του ἡ ἐμπειρία τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καὶ ἀπὸ αὐτὰ πού ὑφίσταται, συντελεῖ πάλι σέ μιά γνώση πού συγκαλυπτόταν ἀπὸ αὐτό, ἐνόσω ὡς κυρίαρχη κατηγορία, ἐρμήνευε τὸν ἑαυτό του ἄρρηκτα θετικά. Ἐνόψει τῆς ὀλοκληρωτικῆς ὁμοφωνίας, ἡ ὁποία διακηρύσσει τὴν ἐξάλειψη τῆς διαφορᾶς ὡς ἄμεσο νόημα, μπορεῖ μάλιστα ἕνα μέρος τῆς ἀπελευθερωτικῆς κοινωνικῆς δύναμης νά ἔχει συγκεντρωθεῖ προσωρινά στή σφαῖρα τοῦ ὑποκειμενικοῦ. Σέ αὐτὴν ἐμμένει ἡ κριτική θεωρία, καὶ ὄχι μόνο μέ βεβαρημένη τὴ συνείδηση.

Ὅλα αὐτὰ δέν σκοπεύουν νά ἀρνηθοῦν τὸ ἀμφισβητήσιμο τῆς ἀπόπειρας. Ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ βιβλίου ἔγραψα κατά τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου, κάτω ἀπὸ προϋποθέσεις στοχαστικῆς θεώρησης. Ἡ ἐξουσία πού μέ ἐξόρισε, μοῦ στέρησε καὶ τὴ δυνατότητα πλήρους διάγνωσής της. Δέν ἐπέτρεπα ἀκόμη στὸν ἑαυτό μου τὴ συνενοχή,

σπόν μαγικό κύκλο τῆς ὁποίας περιπίπτει ὅποιος ἐνόψει τοῦ ἀνομολόγητου, πού συνέβη συλλογικά, κάνει γενικά λόγο γιά τό ἀτομικό.

Κοινή ἀφετηρία καί τῶν τριῶν μερῶν εἶναι ἡ στενότερη ἰδιωτική σφαῖρα, ἐκείνη τοῦ διανοομένου στήν ἐξορία. Ἀκολουθοῦν συλλογισμοί πάνω σέ εὐρύτερα κοινωνικά καί ἀνθρωπολογικά ζητήματα· ἀφοροῦν τήν ψυχολογία, τήν αἰσθητική καί τήν ἐπιστήμη στή σχέση τους πρός τό ὑποκείμενο. Οἱ τελικοί ἀφορισμοί κάθε μέρους ὀδηγοῦν καί θεματικά στή φιλοσοφία, χωρίς ποτέ νά παρουσιάζονται σάν τελειωμένοι καί ὀριστικοί: θέλουν γενικά νά ἐντοπίσουν σημεῖα παρέμβασης ἢ νά ἀποτελέσουν μοντέλα γιά μελλοντικές προσπάθειες τῆς σκέψης.

Τήν ἄμεση ἀφορμή καταγραφῆς προσέφερε ἡ πεντηκοστή ἐπέτειος τῶν γενεθλίων τοῦ Max Horkheimer στίς 14 Φεβρουαρίου 1945. Ἡ ὀλοκλήρωση ἔγινε σέ μιὰ φάση, κατά τήν ὁποία, λόγω ἐξωτερικῶν συνθηκῶν, ὑποχρεωθήκαμε νά διακόψουμε τή συνεργασία. Τό βιβλίό θέλει νά ἐκδηλώσει εὐγνωμοσύνη καί πίστη, μὴ ἀναγνωρίζοντας τή διακοπή. Εἶναι μαρτυρία ἐνός dialogue intérieur⁶: δέν περιέχει κανένα μοτίβο, τό ὁποῖο δέν θά μπορούσε νά ἀνήκει ἐξίσου τόσο σπόν Horkheimer ὅσο καί σ' αὐτόν πού βρῆκε τόν χρόνο γιά τή διατύπωση.

Ἡ μεθοδολογική ἰδιαιτερότητα τῶν *Minima Moralia*, δηλαδή ἡ προσπάθεια παρουσίασης στοιχείων τῆς κοινῆς μας φιλοσοφίας μέ ἀφετηρία τήν ὑποκειμενική ἐμπειρία, ἐπιβάλλει ὥστε τά κομμάτια νά μὴ ἀνταποκρίνονται πλήρως στίς ἀπαιτήσεις τῆς φιλοσοφίας, τῆς ὁποίας ὡστόσο ἀποτελοῦν μέρος. Αὐτό θέλει νά ἐκφράσει καί ὁ ἀσύνδετος καί μὴ δεσμευτικός χαρακτήρας τῆς μορφῆς, ἡ παραίτηση ἀπό τή ρητή θεωρητική συνοχή. Μιά τέτοια ἐγκράτεια ἐπιθυμεῖ ταυτόχρονα νά ἀποκαταστήσει ἕνα μέρος τῆς ἀδικίας, ὅτι ἕνας συνέχισε μόνος νά ἐργάζεται σέ κάτι πού μόνο κι ἀπό τοὺς δύο μαζί μπορεῖ νά ἐπιτελεσθεῖ καί πού ἐμεῖς δέν ἐγκαταλείπουμε.

MINIMA MORALIA

Μέρος Πρῶτο

1944

Das Leben lebt nicht

(Ἡ ζωὴ δέν ζεῖ)

Ferdinand Kürnberger

Γιά τόν *Marcel Proust*. — Ὁ γιός εὐπορων γονέων πού, ἀδιάφορο ἂν ἀπό ταλέντο ἢ ἀπό ἀδυναμία, ἐπιδίδεται σέ ἓνα ἀπό τά λεγόμενα διανοητικά ἐπαγγέλματα, καλλιτέχνης ἢ λόγιος, βρίσκεται σέ ιδιαίτερα δύσκολη θέση ἀνάμεσα σέ ἐκείνους πού φέρουν τόν ἀποκρουστικό τίτλο τοῦ συναδέλφου. Δέν εἶναι μόνον ὅτι τόν φθονοῦν γιά τήν ἀνεξαρτησία του, δυσπιστοῦν γιά τή σοβαρότητα τῶν προθέσεών του καί τόν ὑποπεύονται γιά μυστικό ἀπεσταλμένο τῶν κατεστημένων δυνάμεων. Μιά τέτοια δυσπιστία μαρτυρεῖ μέν μνησικακία, ἀλλά στίς περισσότερες περιπτώσεις θά ἀποδεικνυόταν δικαιολογημένη. Ὡστόσο οἱ πραγματικές ἀντιστάσεις βρίσκονται ἄλλοῦ. Ἡ ἐνασχόληση μέ πνευματικά πράγματα ἔγινε στό μεταξύ κι αὐτή «πρακτική», μιά ἐπιχείρηση μέ αὐστηρό καταμερισμό ἐργασίας, μέ κλάδους καί *numerus clausus*¹. Ὁ οἰκονομικά ἀνεξάρτητος πού τήν ἐπιλέγει ἀπό ἀποστροφή γιά τόν ἐξευτελισμό τῆς ἀπόκτησης χρημάτων, δέν θά εἶναι διατεθειμένος νά τό ἀναγνωρίσει. Γιαυτό τιμωρεῖται. Δέν εἶναι «professional»², στήν ἱεραρχία τῶν ἀνταγωνιστῶν παίρνει τή θέση τοῦ ἐρασιτέχνη, ὅσο καλά κι ἂν κατέχει τό ἀντικείμενό του, καί, ἂν θέλει νά κάνει καριέρα, πρέπει νά ὑπερθεματίσει, ἂν εἶναι δυνατόν, ἀκόμη καί ἀπέναντι στόν πιό ἰσχυρογνώμονα εἰδικό σέ ἀμετάπειστη στενοκεφαλιά. Ἡ ἀναστολή τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας, στήν ὁποία τείνει καί τήν ὁποία ἡ οἰκονομική του κατάσταση τοῦ ἐπιτρέπει ὡς ἓνα βαθμό νά πραγματοποιήσει, εἶναι ιδιαίτερα κακόφημη: προδίδει τήν ἀπροθυμία του νά ἐπικυρώσει τό

ἐπιβαλλόμενο ἀπό τήν κοινωνία καθεστώς λειτουργιῶν, καί ἡ στομφώδης ἀρμοδιότητα ἀπό θέση ἰσχύος δέν ἐπιτρέπει τέτοιες ὑπερευαισθησίες. Ἡ τμηματοποίηση τοῦ πνεύματος εἶναι ἕνα μέσον κατάργησής του, ἐκεῖ ὅπου αὐτό δέν ἀσκεῖται *ex officio*³, κατ' ἐντολή. Εἶναι τόσο πῖό δραστικό, ὅσο αὐτός πού καταγγέλλει τόν καταμερισμό ἐργασίας — ἔστω καί μόνο ἐπειδή τόν εὐχαριστεῖ ἡ ἐργασία του —, σύμφωνα μέ τά μέτρα καί τά σταθμά αὐτοῦ τοῦ καταμερισμοῦ ἐμφανίζει πάντοτε τρωτά σημεῖα, τά ὁποῖα εἶναι ἀδιαχώριστα ἀπό τά στοιχεῖα ὑπεροχῆς του. Ἔτσι ἡ τάξη εἶναι διασφαλισμένη: οἱ μὲν πρέπει νά συμπράξουν, γιατί διαφορετικά δέν θά μπορούσαν νά ζήσουν, καί ὅσοι θά μπορούσαν διαφορετικά νά ζήσουν, κρατιοῦνται ἀπέξω, ἐπειδή δέν θέλουν νά συμπράξουν. Εἶναι σάν νά παίρνει ἐκδίκηση ἡ κοινωνική τάξη, ἀπό τήν ὁποία λιποτάκτησαν οἱ ἀνεξάρτητοι διανοούμενοι, καθὼς ἐπιβάλλονται ἀναγκαστικά οἱ ἀξιώσεις της ἐκεῖ ὅπου ὁ λιποτάκτης ἀναζητεῖ καταφύγιο.

2

*Χλοερό κάθισμα*¹. — Ἡ σχέση μέ τούς γονεῖς ἀρχίζει νά μετασχηματίζεται σέ θλιβερή καί σκιώδη. Μέ τήν οἰκονομική τους ἀνισχυρότητα ἔχασαν τήν τρομακτικότητά τους. Ἄλλοτε ἐξεγειρόμασταν κατά τῆς ἐπιμονῆς τους στήν ἀρχή τῆς πραγματικότητας, κατά τῆς νηφαλιότητας, πού ἦταν πάντοτε ἔτοιμη νά μεταβληθεῖ σέ θυμό ἐναντίον τοῦ μὴ ἀπαρνούμενου. Σήμερα ὁμως βρισκόμαστε ἀπέναντι σέ μιὰ δῆθεν νέα γενιά, ἡ ὁποία σέ κάθε της παρόρμησι εἶναι ἀνυπόφορα πῖό ἐνήλικη ἀπὸτι ἦταν ποτέ οἱ γονεῖς καί ἡ ὁποία παραιτήθηκε, προτοῦ κἀν ἐκδηλωθεῖ ἡ σύγκρουσι, ἀντλώντας ἀπό αὐτό τήν ἐξουσία της, τήν ὀργισμένα αὐταρχική καί ἀκλόνητη. Σέ ὅλες ἴσως τίς ἐποχές βίωνε κανεῖς ὡς ἀνώδυνη καί καθαιρεμένη τῆ γενιά τῶν γονέων, ὅταν ἐλαττώνονταν οἱ σωματικές τους δυνάμεις, ἐνῶ ἡ ἴδια ἡ δική του φαινόταν νά ἀπειλεῖται κιόλας ἀπό τῆ νεολαία: στήν ἀνταγωνιστική κοινωνία οἱ σχέσεις τῶν γενεῶν χαρακτηρίζονται ἐπίσης ἀπό τόν συναγωνισμό, πίσω ἀπό τόν ὁποῖο βρίσκεται ἡ ὀμῆ βία. Σήμερα ὁμως αὐτές ἀρχίζουν νά ἐπαναστρέφονται σέ μιὰ κατάστασι, ἡ ὁποία δέν γνωρίζει βέβαια τό οἰδιπόδειο σύμπλεγμα ἀλλά τήν πατροκτονία. Ἐνα ἀπό τά συμβολικῆς σημασίας ἐγκλήμα-

τα τῶν Ναζί εἶναι ἡ δολοφονία πολύ γηραιῶν ἀνθρώπων. Σ' ἓνα τέτοιο κλίμα ἀποκαθίσταται ἓνα ὄψιμο καί συνειδητό πνεῦμα συμφωνίας μέ τούς γονεῖς, ἡ σύμπνοια μεταξύ καταδικασμένων, πού διαταράσσεται μόνο ἀπό τόν φόβο μήπως, ἀνήμποροι οἱ ἴδιοι, δέν μπορέσουμε κάποτε νά τούς φροντίσουμε ὅπως μᾶς φρόντισαν ἐκεῖνοι, ὅταν εἶχαν κάποια περιουσία. Ἡ βία, τήν ὁποία ὑφίστανται, κάνει νά ξεχνάει κανεῖς τή βία πού ἄσκησαν. Ἀκόμη καί οἱ ἐκλογικεύσεις τους, τά ἄλλοτε μισητά ψέματα, μέ τά ὁποῖα προσπαθοῦσαν νά δικαιολογήσουν τό μερικό τους συμφέρον ἐμφανίζοντάς το ὡς γενικό, ὑποδηλώνουν τή διαίσθηση τῆς ἀλήθειας, τόν πόθο γιά τή συμφιλιωτική λύση τῆς σύγκρουσης, τήν ὑπαρξη τοῦ ὁποίου οἱ θετικοί ἀπόγονοι ἀρνοῦνται μέ εὐχαρίστηση. Ἀκόμη καί τό ξέπνοο, ἀσυνεπές καί δύσπιστο ἀπέναντι στόν ἑαυτό του πνεῦμα τῶν γηραιότερων εἶναι πιό εὐπροσήγορο ἀπότι ἡ ξύπνια ἠλιθιότητα τῶν νεώτερων. Ἀκόμη καί οἱ νευρωτικές παραξενιές καί παραμορφώσεις τῶν ἠλικιωμένων ἀντιπροσωπεύουν τόν χαρακτήρα, τό ἀνθρώπινα εὐδόκιμο, σέ σύγκριση μέ τήν παθική ὑγεία, τόν παιδισμό πού ἔχει ὑψωθεῖ σέ νόρμα. Μέ τρόπο φθάνει νά συνειδητοποιήσει κανεῖς ὅτι καί παλιότερα, ὅταν ἐναντιωνόταν στούς γονεῖς, ἐπειδή αὐτοί ἀντιπροσώπευαν τόν κόσμο, ἦταν συχνά τό λαθραῖο φερέφωνο ἑνός χειρότερου κόσμου ἐναντίον τοῦ ἤδη κακοῦ. Οἱ ἀπολιτικές ἀπόπειρες ἀπόδρασης ἀπό τήν ἀστική οἰκογένεια ὀδηγοῦν συχνότατα μόνο σέ βαθυτέρη ἐμπλοκή σέ αὐτή, καί μερικές φορές τό κακορίζικο πρωταρχικό κύτταρο τῆς κοινωνίας, ἡ οἰκογένεια, δίνει τήν ἐντύπωση ὅτι ταυτόχρονα εἶναι καί τό πρωταρχικό κύτταρο πού τροφοδοτεῖ τήν ἀσυμβίβαστη θέληση γιά μιάν ἄλλη κοινωνία. Αὐτό πού μαζί μέ τήν οἰκογένεια διαλύεται, ἐνῶ τό σύστημα ἐξακολουθεῖ νά ὑφίσταται, δέν εἶναι μόνο τό ἀποτελεσματικό πρακτορεῖο τοῦ ἀστισμοῦ, παρά καί ἡ ἀντίσταση, πού καταπίεζε μέν τό ἄτομο, ἀλλά καί τό δυνάμωνε, ἂν μάλιστα δέν τό ἀνέδειξε. Τό τέλος τῆς οἰκογένειας παραλύνει τίς ἀντίρροπες δυνάμεις. Ἡ ἀνερχόμενη κολλεκτιβιστική τάξη πραγμάτων εἶναι ὁ ἐμπαιγμός τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας: μαζί μέ τόν ἀστό καταλύνει καί τήν οὐτοπία, ἡ ὁποία κάποτε τρεφόταν ἀπό τή μητρική ἀγάπη.

3

Ψάρι στό νερό. — Ἐκτεταμένος διανεμητικός μηχανισμός τῆς πολύ συγκεντρωμένης βιομηχανίας ἔχει ἀντικαταστήσει τή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας, αὐτή ἀρχίζει μιὰ παράξενη μεταῦπαρξη. Ἐνῶ τά μεσιτικά ἐπαγγέλματα χάνουν τήν οἰκονομική τους βάση, ἡ ἰδιωτική ζωή ἀναρίθμητων ἀνθρώπων γίνεται ὅπως ἐκείνη τῶν πρακτόρων καί μεσιτῶν, καί μάλιστα ὀλόκληρη ἡ σφαίρα τοῦ ἰδιωτικοῦ καταβροχθίζεται ἀπό μιάν αἰνιγματική πολυπραγμοσύνη, πού φέρει ὅλα τά γνωρίσματα τῆς πολυάσχολης ἐμπορικής ζωῆς, χωρίς ὄντως νά ὑπάρχει κανένα ἀντικείμενο ἐμπορίας. Οἱ καταπτοημένοι, ἀπό τόν ἀνεργο ὡς τόν διάσημο πού ἀνά πάσα στιγμή μπορεῖ νά ἐπισύρει τήν ὀργή ἐκείνων, τήν ἐπένδυση τῶν ὁποίων ἀντιπροσωπεύει, πιστεύουν ὅτι μόνο μέ εὐαισθησία, ἐπιμέλεια, ὑπηρετικότητα, μέ κόλπα καί κατεργαριές, δηλαδή μέ τίς ἰδιότητες τῶν ἐμπόρων, μποροῦν νά ἀποκτήσουν τήν ἐμπιστοσύνη τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, πού τή φαντάζονται πανταχοῦ παρούσα, καί σέ λίγο δέν θά ὑπάρχει πιά καμμιά σχέση πού δέν θ' ἀπέβλεπε σέ σχέσεις, καμμιά παρόρμησι πού δέν θά ὑπέκειτο σέ προληπτική λογοκρισία μήπως παρεκκλίνει κανεῖς ἀπό τό παραδεκτό. Ἡ ἔννοια τῶν σχέσεων, μιὰ κατηγορία τῆς διαμεσολάβησης καί τῆς κυκλοφορίας, δέν εὐδοκίμησε ποτέ κατ' ἐξοχήν στήν πραγματική σφαίρα τῆς κυκλοφορίας, στήν ἀγορά, ἀλλά σέ κλειστές, μονοπωλιοειδεῖς ἱεραρχίες. Τώρα πού ὀλόκληρη ἡ κοινωνία γίνεται ἱεραρχική, αὐτές οἱ νεφελώδεις σχέσεις κολλοῦν σάν στρεΐδια παντοῦ, ἀκόμη καί ἐκεῖ πού ἐξακολουθοῦσε νά ὑπάρχει μιὰ ἐπίφαση ἐλευθερίας. Ἡ ἀνορθολογικότητα τοῦ συστήματος δέν ἐκφράζεται ἴσως λιγότερο καθαρά στήν παρασιτική ψυχολογία τοῦ ἀτόμου ἀπότι στήν οἰκονομική του μοῖρα. Παλιότερα, ὅταν ἀκόμη ὑπῆρχε κάτι σάν ἐκείνη τή δυσφημισμένη ἀστική διάκριση μεταξύ ἐπαγγέλματος καί ἰδιωτικῆς ζωῆς, πού τώρα θά ἔτεινε κανεῖς νά τήν ἀναπολήσει, ἐκείνον πού ἐπεδίωκε πρακτικούς σκοπούς στήν ἰδιωτική σφαίρα τόν κοιτάζαν ἐπίμονα μέ καχύποπτο μάτι σάν κακοαναθρεμμένο παρείσακτο. Σήμερα φαίνεται ἀλαζονικός, ξένος καί μὴ ἀνήκων ὅποιος καταγίνεται μέ τά ἰδιωτικά χωρίς φανερό πρακτικό στόχο. Εἶναι σχεδόν ὑποπτος ὅποιος δέν «θέλει» τίποτε: δέν ἐμπιστεύεται κανεῖς κάποιον πού θά μποροῦσε νά τοῦ συμπαρασταθεῖ στό κινήγι τοῦ ψωμοῦ χωρίς νά νομιμοποιηθεῖ μέσω ἀνταπαιτήσεων. Ἀναρίθμητοι κάνουν ἐπάγγελμά τους μιὰ κατάσταση

πού προέκυψε από τήν κατάλυση τοῦ ἐπαγγέλματος. Εἶναι οἱ εὐγενικοὶ ἄνθρωποι, οἱ ἀρεστοί, πού εἶναι μέ ὄλους φίλοι, οἱ δίκαιοι, πού συγχωροῦν ἀνθρωπιστικά κάθε προστυχία καί προγράφουν ἀδέκαστα ὡς συναισθηματισμό κάθε μή κοινωνικοποιημένη παρόρμηση. Εἶναι ἀπαραίτητοι, διότι γνωρίζουν ὅλα τά κανάλια παροχῶν καί ἐκροῶν τῆς ἐξουσίας, μαντεύουν τίς πύ κρυφές ἐτυμηγορίες τῆς καί ζοῦν διαδίδοντάς τες ἐπιδέξια. Βρίσκονται σέ ὄλες τίς πολιτικές παρατάξεις, ἀκόμη καί ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀπόρριψη τοῦ συστήματος θεωρεῖται αὐτονόητη καί ἔτσι ἔχει διαμορφώσει ἕναν χαλαρό καί τετραπέρατο κονφορμισμό ἰδίου τύπου. Συχνά γίνονται συμπαθεῖς ἐξαιτίας μιᾶς ὀρισμένης καλοήθειας, ἐνός συμμεριζόμενου ἐνδιαφέροντος γιά τή ζωή τῶν ἄλλων: ἡ ἀνιδιοτέλεια ὡς κερδοσκοπική στάση. Εἶναι ἐξυπνοί, πνευματώδεις, μέ εὐαισθησία καί ἐτοιμότητα: ἔχουν ἀνασιλβώσει τό παλιό ἐμπορικό πνεῦμα μέ τίς κατακτήσεις τῆς ἐκάστοτε προχθесινῆς ψυχολογίας. Ὅλα τά κατορθώνουν, εἶναι ἱκανοί γιά ὄλα, ἀκόμη καί γιά ἀγάπη, ἀλλά πάντοτε ἄπιστοι. Δέν ἀπατοῦν ἀπό ὀρμική διέγερση, ἀλλά ἀνταποκρινόμενοι σέ μιᾶ ἀρχή: ἀκόμη καί τόν ἑαυτό τους τόν ἀξιολογοῦν ὡς κέρδος, τό ὄποιο δέν εὔχονται σέ κανέναν. Μέ τό πνεῦμα τούς συνδέει ἐκλεκτική συγγένεια καί μίσος: εἶναι πειρασμός γιά τούς σκεπτικούς, ἀλλά καί οἱ χειρότεροι ἐχθροί τους. Διότι εἶναι αὐτοί πού παρεισφρέουν μέ ὀξύνοια ἀκόμη καί στίς τελευταῖες ἐστίες ἀντίστασης, τίς ὥρες πού μένουν ἀκόμη ἐλεύθερες ἀπό τίς ἀξιώσεις τοῦ μηχανισμοῦ, καί τίς ἀσχημίζουν. Ἡ ἀργοπορημένη τους ἀτομοκρατία δηλητηριάζει ὄ,τι τυχόν ἔχει ἀπομείνει ἀπό τό ἄτομο.

4

Πλήρης σαφήνεια. – Στή νεκρολογία μιᾶς ἐφημερίδας γιά ἕναν ἐπιχειρηματία εἶχε γραφεῖ κάποτε τό ἐξῆς: «Ἡ εὐρύτητα τῆς συνείδησης του συναγωνιζόταν τήν καλωσύνη τῆς καρδιάς του». Ἡ γκάφα, στήν ὄποια ὑπέπεσαν οἱ πενθοῦντες οἰκεῖοι του μεταχειριζόμενοι μιᾶ γλώσσα ὑψηλότερου ἐπιπέδου, πού προορίζεται γιά τέτοιες περιστάσεις, ἡ ἀθέλητη ὀμολογία ὄτι ὁ καλωσυνάτος μακαρίτης ἦταν ἀσυνείδητος, στέλνει τή νεκρική πομπή ἀπό τόν συντομότερο δρόμο στή χώρα τῆς ἀλήθειας. Ὅταν σέ ἕναν ἄνθρωπο προχωρημέ-

νης ηλικίας εκθειάζεται ιδιαίτερα ή γαληνεμένη καθαρότητά του, πρέπει να υποθέσει κανείς, ότι ή ζωή του είναι μιά σειρά αισχρουγυμάτων. Έχει κόψει τή συνήθεια να εξάπτεται. Η ευρεία συνείδηση εγκαθίσταται ως μεγαλοψυχία πού συγχωρεί τά πάντα, διότι έχει ιδιαίτερα μεγάλη κατανόηση. Μεταξύ τής δικής του ενοχής και εκείνης τών άλλων παρεμβάλλεται ένα *quid pro quo*¹, τό οποίο λήγει υπέρ εκείνου πού αποκόμισε τή μερίδα του λέοντος. Μετά από μιά τόσο μακρόχρονη ζωή δέν μπορεί κανείς πιά να ξεχωρίσει ποιός έκανε ποιο κακό σε ποιόν. Μέσα στην άφηρημένη εικόνα τής οικουμενικής άδικίας χάνεται κάθε συγκεκριμένη ευθύνη. Ο άχρειος τήν αναστρέφει, σαν να ήταν αυτός ο άδικημένος: να ξεράτε σεις, νεαρέ μου, πώς είναι ή ζωή. Έκείνοι όμως πού στή μέση μιās τέτοιας ζωής διακρίνονται για ιδιαίτερη καλωσύνη, είναι συνήθως όσοι εκδίδουν προκαταβολικά συναλλαγματικές επί μιās τέτοιας γαλήνης. Όποιος δέν είναι κακός, δέν ζει γαλήνια ούτε άνεκτικά, αλλά έχει σκληρυνθεί κατά έναν ιδιαίζοντα, ντροπαλό τρόπο. Από έλλειψη κατάλληλων αντικειμένων δύσκολα βρίσκει άλλον τρόπο να εκφράσει τήν αγάπη του παρά μισώντας τά ακατάλληλα, όποτε βέβαια έξομοιώνεται μέ τή σειρά του προς τό μισούμενο. Ο άστός όμως είναι άνεκτικός. Η αγάπη του για τούς ανθρώπους όπως είναι, πηγάζει από τό μίσος για τόν σωστό άνθρωπο.

5

*Είναι ευγενικό εκ μέρους σας, κύριε δόκτωρ*¹. — Δέν υπάρχει πιά τίποτε τό άκακο. Οί μικροχαρές, οί εκδηλώσεις τής ζωής, πού φαίνονται απαλλαγμένες από τήν ευθύνη τής σκέψης, όχι μόνο έχουν ένα στοιχείο πεισματάρικης μωρίας και σκληρόκαρδης έθελοτυφλίας, αλλά μπαίνουν άμεσα στην ύπηρεσία του διαμετρικά αντιθέτου τους. Ακόμη και τό δένδρο πού άνθίζει, ψεύδεται τή στιγμή πού βλέπει κανείς τό άνθισμά του, χωρίς να αντιλαμβάνεται τή σκιά του τρόμου· ακόμη και τό άθώο «πόσο ώραία!» γίνεται πρόφαση για τόν έξευτελισμό τής ύπαρξης πού είναι διαφορετική, και δέν υπάρχει πιά όμορφιά ούτε παρηγοριά, παρά μόνο στή ματιά πού στρέφεται προς τή φρίκη, τήν άντέχει και συγκρατεί τή δυνατότητα του καλύτερου μέσα στην ακαταπράυντη συνείδηση τής άρνητικότη-

τας. Ἡ δυσπιστία εἶναι φρόνιμη ἀπέναντι σέ κάθε τι ἀβίαστο καί ἀνέμελο, ἀπέναντι σέ κάθε χαλάρωση, πού περικλείει ὑποχωρητικότητα ἀπέναντι στήν ὑπεροχή δύναμης τοῦ ὑπάρχοντος. Τό κακεντρεχές κρυφό νόημα τῆς ἄνεσης, πού ἄλλοτε περιοριζόταν στήν πρόποση τῆς εὐδιαθεσίας, ἔχει ἐπεκταθεῖ πρό πολλοῦ σέ πιά φιλόφρονες παρορμήσεις. Ἡ τυχαία κουδέντα μέ ἕναν ἄνθρωπο στό τραῖνο, μέ τόν ὁποῖο, γιά νά ἀποφευχθεῖ ἡ φιλονικία, συμφωνεῖ κανεῖς σέ μερικές φράσεις ξέροντας ὅτι στήν προέκτασή τους συνεπάγονται τόν φόνο, εἶναι ἤδη μιά μερική προδοσία· καμμιά σκέψη δέν εἶναι ἀνοσοποιημένη ἀπέναντι στή μετάδοσή της, καί ἂν τήν πεῖ κανεῖς σέ λάθος σημεῖο καί σέ λάθος συμφωνία, αὐτό ἀρκεῖ γιά νά ὑπονομεύσει τήν ἀλήθεια της. Ἀπό τόν κινηματογράφο, παρ' ὄλη τήν ἐπαγρύπνησή μου, θγαίνω κάθε φορά κουτότερος καί χειρότερος. Ἡ ἴδια ἡ προσηγής κοινωνικότητα εἶναι συμμετοχή στήν ἀδικία, καθώς προβάλλει τήν ἀπατηλή ἰδέα ὅτι σέ αὐτόν τόν ψυχραμένο κόσμο μπορεῖ κανεῖς ἀκόμη νά μιλάει μέ τούς ἄλλους, καί τά πρόχειρα λόγια σέ συντροφιές συμβάλλουν στή διαιώνιση τῆς σιωπῆς, καθώς οἱ παραχωρήσεις πρὸς τόν συνομιλητή τόν ταπεινώνουν ἀκόμη μιά φορά στά μάτια τοῦ ὁμιλητῆ. Ἡ κακοήθης ἀρχή, πού πάντοτε κρυβόταν στήν εὐάρεστη καταδεκτικότητα, ξετυλίγει ὀλόκληρη τήν κτηνωδία της στό ἐξισωτικό πνεῦμα. Ἡ ἀφ' ὑψηλοῦ συγκατάβαση καί ἡ στάση αὐτοῦ πού δέν θεωρεῖ τόν ἑαυτό του καλύτερον, εἶναι τό ἴδιο. Μέ τήν προσαρμογή στήν ἀδυναμία τῶν καταπιεσμένων ἐπιθεβαιώνει κανεῖς αὐτή τήν ἀδυναμία ὡς προϋπόθεση τῆς κυριαρχίας καί ἀναπτύσσει ὁ ἴδιος ἐκεῖνον τόν βαθμό βαναυσότητας, ἀναισθησίας καί βιαιότητας, πού ἀπαιτεῖται γιά τήν ἀσκηση τῆς κυριαρχίας. Ἄν στήν πιά πρόσφατη φάση ἡ συγκαταβατική χειρονομία παραλείπεται καί ὄρατή ἀπομένει μόνο ἡ ἐξομοίωση, ἴσα ἴσα αὐτό τό πλήρες κατέβασμα τῶν φώτων τῆς ἐξουσίας ἐμπεδώνει τή διαψευδόμενη ταξική σχέση ἀκόμη πιά ἀσυμφιλίωτα. Γιά τόν διανοούμενο δέν ὑπάρχει ἄλλη μορφή, μέ τήν ὁποία θά μπορούσε ἀκόμη νά δείξει ἀλληλεγγύη, ἀπό τήν ἀπαράβατη μοναξιά. Κάθε σύμπραξη, ἡ ὁποιαδήποτε ἀνθρωπιά τῆς συναναστροφῆς καί τῆς συμμετοχῆς εἶναι ἀπλή μάσκα πού συγκαλύπτει τή σιωπηρή ἀποδοχή τῆς ἀπανθρωπιᾶς. Ὁμόφρων ὀφείλει κανεῖς νά εἶναι μέ τό πάσχειν τῶν ἀνθρώπων: τό παραμικρό βῆμα πρὸς τίς χαρές τους ὀδηγεῖ στή σκλήρυνση τῆς δυστυχίας τους.

6

Ἐπίθεση. — Ὁ μὴ συμπράττων διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ θεωρήσῃ τὸν ἑαυτό του καλύτερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ νὰ κάνει κατάχρησιν τῆς κοινωνικῆς του κριτικῆς ὡς ἰδεολογίας γιὰ τὰ ἰδιωτικά του συμφέροντα. Ἐνῶ γυρεύει ψηλαφητὰ νὰ δώσει στὴν ὑπαρξὴ του τὴν εὐθραυστη εἰκόνα μιᾶς σωστῆς ζωῆς, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λησμονεῖ αὐτὸν τὸν εὐθραυστο χαρακτήρα τοῦ ὁμοιώματος καὶ νὰ ξέρει, πόσο λίγο ἡ εἰκόνα μπορεῖ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν σωστὴν ζωὴν. Σὲ αὐτὴ τὴν μνημοσύνην ὅμως ἀντενεργεῖ ἡ βαρῦτητα τοῦ ἀστικοῦ στοιχείου μέσα στὸν ἴδιο. Ὁ ἀποστασιοποιημένος παραμένει ἐξίσου ἐμπλεγμένος ὅσο ὁ δραστήριος συμπράττων· τὸ μόνον πλεονέκτημά του ἀπέναντι στὸν τελευταῖο εἶναι ἡ ἐπίγνωση τῆς ἐμπλοκῆς του καὶ ἡ εὐτυχία τῆς ἐλάχιστης ἐλευθερίας πού κρύβεται μέσα στὴ γνώση σὰν τέτοια. Ἡ ἀπόστασίς του ἀπὸ τὴν σφαῖρα δράσης εἶναι μιὰ πολυτέλεια, τὴν ὁποία μόνον ἡ σφαῖρα δράσης ἀποφέρει. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς κάθε κίνησις ἀπόσυρσης φέρει τὰ χαρακτηριστικά τῆς σφαίρας πού ἀρνεῖται. Ἡ ψυχρότητα, τὴν ὁποία ἡ πρώτη ἀναγκαστικὰ ἀναπτύσσει, δὲν μπορεῖ νὰ διακριθεῖ ἀπὸ τὴν ἀστικήν. Στὴ μοναδολογικὴ ἀρχὴ κρύβεται τὸ κυρίαρχο γενικὸ, ἀκόμη κι ὅπου αὐτὴ διαμαρτύρεται. Ἡ παρατήρησις τοῦ Proust, ὅτι στίς φωτογραφίες οἱ παπποῦδες ἐνός δούκα καὶ ἐνός ἔβραίου τῆς μεσαίας τάξης μοιάζουν τόσο πολὺ, πού κανένας πιά δὲν σκέφτεται τὴν κοινωνικὴν ἱεραρχίαν, ἰσχύει γιὰ μιὰ πολὺ εὐρύτερη κατάστασις πραγμάτων· πίσω ἀπὸ τὴν ἐνότητα μιᾶς ἐποχῆς ἐξαφανίζονται ἀντικειμενικὰ ὅλες ἐκεῖνες οἱ διαφορῆς πού στοιχειοθετοῦν τὴν εὐτυχίαν, ἀκόμη καὶ τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν τῆς ἀτομικῆς ὑπαρξῆς. Διαπιστώνουμε τὴν παρακμὴ τῆς παιδείας, καὶ ὅμως ἡ πεζογραφία μας, συγκριτικὰ μὲ ἐκεῖνη τοῦ Jakob Grimm ἢ τοῦ Bachofen¹, μοιάζει μὲ τὴν πολιτικὴν βιομηχανίαν, σὲ γλωσσικοὺς τύπους πού οὔτε κἀν ὑποψιαζόμεσθε. Ἐπιπλέον δὲν κατέχουμε πιά οὔτε τὰ λατινικά καὶ τὰ ἑλληνικά ὅπως ὁ Wolf ἢ ὁ Kirchhoff². Ἐπισημαίνουμε τὸ πέρασμα τοῦ πολιτισμοῦ στὸν ἀναλφαθητισμὸν καὶ ξεμαθαίνουμε οἱ ἴδιοι νὰ γράφουμε ἐπιστολὰς ἢ νὰ διαβάζουμε ἕνα κείμενον τοῦ Jean Paul³ ὅπως θὰ πρέπει νὰ διαβαζόταν στὴν ἐποχὴν του. Φρικιοῦμε μπροστὰ στὴν ἐπερχόμενη ὠμότητά τῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἡ ἀπουσία ὁποιοῦνδήποτε ἀντικειμενικῶν δεσμευτικῶν ἠθῶν μᾶς ἀναγκάζει σὲ κάθε μας βῆμα σὲ συμπεριφορῆς, ὁμιλίαι καὶ ὑπολογισμοὺς, πού σύμφωνα μὲ τὸ κρι-

τήριο τῆς ἀνθρωπιᾶς εἶναι δάρδαρα καί, ἀκόμη καί σύμφωνα μέ ἐκεῖνο τό ἀμφίβολο τῆς καλῆς κοινωνίας, χωρίς τάκτ. Μέ τή διάλυση τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἢ κατ' ἐξοχήν ἀστική ἀρχή, αὐτή τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, δέν ξεπεράστηκε, ἀλλά ἀπό τήν ἀντικειμενικότητα τῆς κοινωνικῆς διαδικασίας πέρασε μέσα στή σύσταση τῶν συγκρουόμενων καί συνωστιζόμενων ἀτόμων (Atome)⁴, τρόπον τινά στήν ἀνθρωπολογία. Ἡ καθυπόταξη τῆς ζωῆς στή διαδικασία τῆς παραγωγῆς ἐπιβάλλει ταπεινωτικά στόν καθένα κάτι ἀπό τήν ἀπομόνωση καί τή μοναξιά, τίς ὁποῖες αἰσθανόμαστε τόν πειρασμό νά θεωρήσουμε ὑπόθεση τῆς δικῆς μας κυρίαρχης ἐπιλογῆς. Εἶναι ἕνα τόσο παλιό συστατικό τῆς ἀστικῆς ιδεολογίας ὅτι κάθε μεμονωμένο ἄτομο, ἀποβλέποντας πρός τό μερικό συμφέρον του, θεωρεῖ τόν ἑαυτό του καλύτερον ἀπό ὅλους τούς ἄλλους, ὅσο καί ὅτι ἐκτιμᾷ τούς ἄλλους, ὡς κοινότητα ὄλων τῶν πελατῶν, περισσότερο ἀπό τόν ἑαυτό του. Ἀφότου ἡ παλιά ἀστική τάξη ἐγκατέλειψε τή σκηνή, καί τά δύο στοιχεῖα ἐπιζοῦν στό πνεῦμα τῶν διανοούμενων, οἱ ὁποῖοι εἶναι οἱ τελευταῖοι ἐχθροί τῶν ἀστῶν καί ταυτόχρονα οἱ τελευταῖοι ἀστοί. Ἐπιτρέποντας ἀκόμη γενικά στόν ἑαυτό τους νά σκέφτονται, ἀντί ἀπλῶς νά ἀναπαράγουν τήν ὑπαρξη, συμπεριφέρονται σάν προνομιούχοι· περιοριζόμενοι ἀπλῶς στή σκέψη, διακηρύσσουν τή μηδαμινότητα τοῦ προνομίου τους. Ἡ ἰδιωτική ὑπαρξη πού λαχταράει νά μοιάσει μέ τήν ἀνθρώπινα ἀξιοπρεπή, προδίδει ταυτόχρονα τήν τελευταία, καθώς ἡ ὁμοιότητα μένει ἀποτραβηγμένη ἀπό τή γενική πραγματοποίησι, ἡ ὁποία ὁμως ἔχει περισσότερο ἀπό ὁποτεδήποτε πρὶν τήν ἀνάγκη τῆς ἀνεξάρτητης στοχαστικῆς περισυλλογῆς. Δέν ὑπάρχει διέξοδος ἀπό τήν ἐμπλοκή. Τό μόνο πού μπορεῖ κανεῖς νά κάνει ὑπεύθυνα, εἶναι νά ἀρνηθεῖ νά καταφύγει στήν ιδεολογική κατάχρηση τῆς ὑπαρξῆς του καί κατά τά ἄλλα νά συμπεριφέρεται ἰδιωτικά τόσο μετρημένα, διακριτικά καί σεμνά, ὅπως τό ἀπαιτεῖ ὄχι πιά ἡ καλή ἀνατροφή, ἀσφαλῶς ὁμως ἡ ντροπή γιά τό γεγονός ὅτι σέ αὐτή τήν κόλαση τοῦ ἀπομένει ἀκόμη ἀέρας νά ἀναπνέει.

7

*They, the people*¹. – Τό γεγονός ὅτι οἱ διανοούμενοι ἔχουν συνήθως νά κάνουν μέ τούς διανοούμενους, δέν θά ἔπρεπε νά τούς παρασύρει

νά θεωρῶν τούς ὁμοίους τους ἀκόμη πιά πρόστυχους ἀπό τούς ὑπόλοιπους ἀνθρώπους. Διότι ὁ ἕνας βιώνει τόν ἄλλον παντοῦ καί πάντοτε στήν πιά ἐπαίσχυντη καί ἀναξιοπρεπῆ κατάσταση ἀπό ὄλους, σέ αὐτή τῶν ἀνταγωνιζόμενων αἰτιούντων, καί ἔτσι δείχνει ὁ ἕνας στόν ἄλλον, σχεδόν καταναγκαστικά, τίς πιά ἀποκρουστικές πλευρές του. Οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, ἰδιαίτερα οἱ ἀπλοί, τά θαυμάσια χαρακτηριστικά τῶν ὁποίων εἶναι τόσο πρόθυμος νά τονίσει ὁ διανοούμενος, τόν συναντοῦν κυρίως στόν ρόλο ἐκείνου πού θέλει νά πουλήσει κάτι, χωρίς νά φοβᾶται μήπως ὁ πελάτης πατήσει ποτέ στά χωράφια του. Γιά τόν μηχανικό αὐτοκινήτων ἢ τό κορίτσι στό κατάστημα ποτῶν δέν εἶναι δύσκολο νά μή φτάσει στήν ἀδιαντροπιά: ἡ εὐγενική συμπεριφορά ὑπαγορεύεται ἔτσι κι ἄλλιῶς ἀπό τά πάνω. Ὅταν, ἀντίστροφα, ἔρχονται ἀναλφάβητοι στούς διανοούμενους γιά νά τούς γράψουν ἐπιστολές, μπορεῖ κι ἐκεῖνοι νά ἔχουν ἱκανοποιητικά καλές ἐμπειρίες. Μόλις ὅμως οἱ ἀπλοί ἄνθρωποι χρειασθεῖ νά καυγαδίσουν γιά τό μερίδιό τους στό κοινωνικό προϊόν, ὁ φθόνος καί ἡ μοχθηρία τους ξεπερνάει ὅσα μπορεῖ νά παρατηρήσει κανεῖς ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων ἢ στούς διευθυντές ὀρχήστρας. Ἡ ἐξύμνηση τῶν ὑπέροχων *underdogs*² ἰσοδυναμεῖ κατά προέκταση μέ αὐτή τοῦ ὑπέροχου συστήματος πού τούς κάνει νά εἶναι ἔτσι. Τά δικαιολογημένα συναισθήματα ἐνοχῆς ὄσων ἐξαιροῦνται ἀπό τή σωματική ἐργασία, δέν θά ἔπρεπε νά γίνουν πρόφαση γιά τήν «ἠλιθιότητα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς». Οἱ διανοούμενοι, οἱ μόνοι πού γράφουν γιά τούς διανοούμενους καί τούς βγάζουν τό κακό ὄνομα στό ὄνομα τῆς γνησιότητας, ἐνισχύουν τό ψέμα. Ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ ἐπικρατοῦντος ἀντιδιανοουμηνισμοῦ καί ἀνορθολογισμοῦ, πού φθάνουν ὡς ψηλά στόν Huxley, τίθεται σέ κίνηση, καθώς οἱ γράφοντες κατηγοροῦν τόν ἀνταγωνιστικό μηχανισμό, χωρίς νά τόν καταλαβαίνουν, κι ἔτσι πέφτουν θύματά του. Μέσα στόν τελείως δικό τους κλάδο θέτουν φραγμό στή συνειδητοποίηση τοῦ *tat twam asi*³. Γιαυτό τρέχουν τότε στούς ἰνδικούς ναούς.

8

Ἄν σέ βάλουν σέ πειρασμό τά παλιόπαιδα. – Ὑπάρχει ἕνας απορ intellectualis¹ γιά τό προσωπικό τῆς κουζίνας, ὁ πειρασμός γιά τούς θεωρητικά ἢ καλλιτεχνικά ἐργαζόμενους νά ἐλαφρύνουν τίς πνευματικές ἀπαιτήσεις ἀπό τόν ἑαυτό τους, νά κατεβάσουν τό ἐπίπεδο, νά ὑποκύψουν θεματικά καί ἐκφραστικά σέ ὄλες ἐκεῖνες τίς συνήθειες, τίς ὁποῖες ὁ ἄγρυπνος μελετητής ἔχει ἀπορρίψει. Ἄφοῦ καμμιά κατηγορία, μάλιστα δέ οὔτε κἀν ἡ μόρφωση, δέν εἶναι πιά δεσμευτικά δεδομένα στόν διανοούμενο καί χίλιες δυό ἀπαιτήσεις τῶν ἀσχολιῶν του ἀπειλοῦν τή συγκέντρωση, ἡ προσπάθεια νά παραγάγει κάτι λίγο ὡς πολύ εὐσταθές γίνεται τόσο κοπιαστική, πού δύσκολα πιά μπορεῖ κανεῖς νά τήν καταβάλλει. Ἡ συμμορφωτική πίεση πού βαραίνει κάθε παραγωγό, μειώνει ἀκόμη περισσότερο τίς ἀπαιτήσεις ἀπό τόν ἑαυτό του. Τό κέντρο τῆς πνευματικῆς αὐτοπειθαρχίας σάν τέτοιας βρίσκεται ὑπό διάλυση. Τά ταμπού πού ρυθμίζουν τήν πνευματική στάθμη ἑνός ἀνθρώπου, συχνά κατακαθισμένες ἐμπειρίες καί μὴ ἀρθρωμένες γνώσεις, στρέφονται πάντοτε ἐναντίον τῶν ἰδίων παρορμήσεων, τίς ὁποῖες ἔμαθε νά καταδικάζει, ἀλλά αὐτές εἶναι τόσο ἰσχυρές, πού μόνο μιά ἀδιαμφισβήτητη καί ἀνεξέταστη ἀρχή μπορεῖ νά τίς ἀναστείλει. Ὅ,τι ἰσχύει γιά τήν ὀρμηκὴ ζωή, ἰσχύει ἐξίσου καί γιά τήν πνευματικὴ: ὁ ζωγράφος ἢ ὁ συνθέτης, πού ἀπαγορεύει στόν ἑαυτό του ἕναν συνδυασμό χρωμάτων ἢ τή σύνθεση μιᾶς συγχορδίας ὡς κίτς, ὁ συγγραφέας, τόν ὁποῖο ἐκνευρίζουν μερικοὶ γλωσσικοὶ σχηματισμοὶ ὡς τετριμμένοι ἢ σχολαστικοὶ, ἀντιδρῶν μέ τόση σφοδρότητα ἐναντίον τους, διότι μέσα στοὺς ἴδιους ὑπάρχουν στιβάδες πού τούς ἔλκουν πρὸς τά ἐκεῖ. Ἡ ἀποκήρυξη τῶν κυρίαρχων πολιτιστικῶν τερατομορφιῶν προϋποθέτει ὅτι ἔχει κανεῖς ἐπίσης ἀρκετὸ μερίδιο σέ αὐτές, ὥστε νά τίς αἰσθάνεται τρόπον τινά νά σπαρταροῦν στὰ δάκτυλά του, ἀλλά ὅτι ταυτόχρονα ἔχει ἀντλήσει δυνάμεις ἀπὸ αὐτὴ τὴ συμμετοχὴ γιά νά τήν καταγγεῖλει. Αὐτές οἱ δυνάμεις, πού ἐμφανίζονται ὡς ἀτομικὴ ἀντίσταση, δέν εἶναι ὅμως διόλου ἀτομικῆς καί μόνο φύσης. Ἡ διανοητικὴ συνείδηση, στήν ὁποία συγκεντρώνονται, ἔχει ἕνα κοινωνικό στοιχεῖο ὅπως ἀκριβῶς καί τό ἠθικό ὑπερεγώ. Διαμορφώνεται βάσει μιᾶς παράστασης γιά τὴ σωστὴ κοινωνία καί τούς πολῖτες τῆς. Μόλις αὐτὴ ἢ παράσταση χάσει τὴν ἐνέργειά της –καί ποιός θὰ μπορούσε ἀκόμη νά ἐπαφίεται σέ αὐτὴ μέ τυφλὴ ἐμπιστο-

σύνη!— ή διανοητική ροπή προς τά κάτω χάνει τίς άναστολές της και έρχονται στό φώς όλες οι άκαθαρσίες πού ή δάρβαρα κουλτούρα άφησε πίσω της στό άτομο, ή ήμιμόρφωση, ή άτημέλεια, ή φορτικά άδέξια οικειότητα, ή χοντροκοπία. Αυτό έκλογικεύεται μάλιστα ως άνθρωπιά, ως θέληση νά γίνει κανείς κατανοητός από άλλους άνθρώπους, ως ύπευθυνότητα τοῦ έμπειρου περί τά ζητήματα τοῦ κόσμου. "Όμως ή θυσία τής διανοητικῆς άυτοπειθαρχίας είναι ύπερβολικά εύκολη γι' αυτόν πού τήν κάνει, γιά νά μπορέσει κανείς νά πιστέψει πώς είναι όντως θυσία. Χειροπιαστά παρατηρεΐται αυτό στους διανοούμενους, όταν έχει αλλάξει ή οικονομική τους κατάσταση: μόλις ύποβάλουν στον έαυτό τους τήν πεποίθηση ότι είναι άναγκασμένοι νά κερδίζουν χρήματα μόνο από τό γράψιμο και από τίποτε άλλο, περιχύνουν τόν κόσμο μέ άπορρίμματα, τά όποια είναι ως τήν τελευταία τους λεπτομέρεια δολόδια μέ εκείνα πού άλλοτε, ως καλοδιορισμένοι, είχαν προγράψει δρυμύτατα. "Όπως ακριβώς εκείνοι οι έξόριστοι, πού άλλοτε ήταν πλούσιοι, είναι συχνά μέ άγαλλίαση τόσο τσιγκούνηδες στή χώρα ύποδοχῆς, όσο θά προτιμούσαν πάντοτε νά ήταν και στή δική τους χώρα, έτσι και οι πτωχευμένοι στό πνεῦμα πορεύονται ένθουσιασμένοι στήν κόλαση, πού είναι ό παράδεισός τους.

9

*Προπάντων ένα πράγμα, παιδί μου*¹. — 'Η άνηθικότητα τοῦ ψέματος δέν συνίσταται τόσο στήν παραβίαση τής ίερῆς και όσιας αλήθειας. Τό δικαίωμα νά επικαλεΐται τήν τελευταία τό έχει λιγότερο από όποιοδήποτε μία κοινωνία; ή όποία άπαιτεΐ από τά άναγκαστικά μέλη της νά όμολογοῦν τά πάντα, γιά νά μπορεΐ νά τά αϊφνιδιάζει άκόμη ασφαλέστερα. Δέν αρμόζει στήν οικουμενική αναλήθεια νά επιμένει στή μερική αλήθεια, τήν όποία βέβαια μεταστρέφει κατ' εύθείαν στό αντίθετό της. Έντούτοις ύπάρχει στό ψέμα κάτι άπωθητικό, ή συνειδητοποίηση τοῦ όποίου επιβλήθηκε μέν μέ τό παλιό μαστίγιο, αλλά πού ταυτόχρονα ρίχνει ένα φώς και στους δεσμοφύλακες. Τό σφάλμα βρίσκεται στήν ύπερβολική ειλικρίνεια. "Όποιος ψεύδεται, ντρέπεται, διότι σέ κάθε ψέμα διώνει άναγκαστικά τό άναξιοπρεπές τής θέσμησης τοῦ κόσμου, ή όποία τόν αναγκάζει νά

ψεύδεται προκειμένου νά ζήσει καί ἀποπάνω τοῦ τραγουδάει καί τό «νά εἶναι πάντα πιστός καί ἐντιμος»². Αὐτή ἡ ντροπή ἀφαιρεῖ τή δύναμη ἀπό τά ψέματα τῶν πιό λεπτοοργανωμένων. Δέν τό κάνουν ἐπιδέξια, καί ἔτσι τό ψέμα γίνεται πιά πράγματι ἀνηθικότητα σέ βάρος τοῦ ἄλλου. Τό ἴδιο τόν ἐκθέτει στήν κρίση ὡς κουτό καί βοηθάει τήν περιφρόνηση νά ἐκφρασθεῖ. Μεταξύ τῶν τετραπέρατων ψευδολόγων τῆς σημερινῆς ἐποχῆς τό ψέμα ἔχει χάσει πρό πολλοῦ τήν εἰλικρινή λειτουργία του νά ἀποκρύπτει τήν πραγματικότητα. Κανένας δέν πιστεύει κανέναν, ὅλοι εἶναι ἐνήμεροι. Τά ψέματα λέγονται μόνο γιά νά δώσει κανείς στους ἄλλους νά καταλάβουν, ὅτι δέν τόν ἐνδιαφέρουν, ὅτι δέν τούς ἔχει ἀνάγκη καί τοῦ εἶναι ἀδιάφορο τί γνώμη ἔχουν γι' αὐτόν. Τό ψέμα, ἄλλοτε ἕνα φιλελεύθερο μέσον τῆς ἐπικοινωνίας, σήμερα ἔχει γίνει μιά ἀπό τίς τεχνικές τῆς ἀδιαντροπιᾶς, μέ τή βοήθεια τῆς ὁποίας κάθε ἄτομο σκορπίζει γύρω του τήν ψυχρότητα, ὑπό τήν προστασία τῆς ὁποίας μπορεῖ νά προκόψει.

10

Χωρισμένοι-ένωμένοι. – Ὁ γάμος, ἡ ἐπονείδιστη παρωδία τοῦ ὁποίου ἐπιδιώνει σέ μιά ἐποχή πού ἔχει ἀφαιρέσει τό ἔδαφος αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπινου δικαίωματος, εἶναι σήμερα στίς περισσότερες περιπτώσεις τέχνασμα στήν ὑπηρεσία τῆς αὐτοσυντήρησης: ἕνας ἀπό τούς δύο συνωμοτοῦντες νά ρίχνει πρὸς τά ἔξω στόν ἄλλον τίς ἐκάστοτε εὐθύνες γιά ὅ,τι κακό κάνει, ἐνῶ στήν πραγματικότητα ζοῦν μαζί σέ ἕνα θολό τέλμα. Εὐπρεπής γάμος θά ἦταν μόνο ἐκεῖνος ὁ γάμος, ὅπου καθένας ἀπό τούς δύο θά εἶχε τή δική του ἀνεξάρτητη ζωή καί ἀντί τῆς συγχώνευσης, ἡ ὁποία ὀφείλεται στήν οἰκονομικά ἐπιβεβλημένη κοινότητα συμφερόντων, θά ἀποδεχόταν ἐλεύθερα τήν ἀμοιβαία εὐθύνη. Ὁ γάμος ὡς κοινότητα συμφερόντων σημαίνει ἀναντίρρητα τήν ταπείνωση τῶν ἐνδιαφερόμενων μερῶν, καί τό πιό δόλιο στή θέσμιση τοῦ κόσμου εἶναι ὅτι κανένας, ἀκόμη κι ἂν τοῦ ἦταν συνειδητό, δέν μπορεῖ νά ξεφύγει ἀπό αὐτή τήν ταπείνωση. Μερικές φορές θά μπορούσε κανείς γιαντό νά πιστέψει, ὅτι ἡ δυνατότητα ἐνός γάμου χωρίς ἀτίμωση εἶναι προνόμιο μόνο ὄσων εἶναι ἀπαλλαγμένοι ἀπό τήν ἐπιδίωξη συμφερόντων, δηλαδή τῶν πλουσίων.

“Ὅμως αὐτή ἢ δυνατότητα εἶναι ἐντελῶς τυπική, διότι τό κυνήγι τῶν συμφερόντων ἔχει γίνει δεύτερη φύση ἀκριβῶς αὐτῶν τῶν προνομιούχων – ἀλλιῶς δέν θά μποροῦσαν νά διατηρήσουν τό προνόμιό τους.

11

Ἀπό τραπέζης καί κοίτης. – Μόλις οἱ ἄνθρωποι, ἀκόμη καί οἱ καλοῦθεις, εὐγενικοί καί μορφωμένοι, παίρνουν διαζύγιο, σηκώνεται συνήθως ἕνας κουρνιαχτός, πού σκεπάζει ὀτιδήποτε ἀγγίξει καί τοῦ ἀλλοιώνει τό χρῶμα. Εἶναι σάν ἡ σφαῖρα τῆς οἰκειότητας, ἢ χωρίς ἐπαγρύπνηση ἐμπιστοσύνη τῆς κοινῆς ζωῆς νά μεταμορφώθηκε σέ βλαβερό δηλητήριο, μόλις ἔσπασαν οἱ σχέσεις πού τή στήριζαν. Ἡ οἰκειότητα μεταξύ τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἐπιείκεια, ἀνοχή, καταφύγιο ἰδιαιτεροτήτων. Ἄν αὐτή συρθεῖ ἔξω, τό στοιχεῖο τῆς ἀδυναμίας ἐκδηλώνεται ἀπό μόνο του, καί σέ ἕνα χωρισμό εἶναι ἀναπόφευκτη αὐτή ἢ στροφή πρὸς τά ἔξω. Καταλαμβάνει ὀλόκληρο, τόν κατάλογο τῶν γνώριμων θεμάτων. Πράγματα πού κάποτε ἦταν δείγματα στοργικῆς φροντίδας, εἰκόνες τῆς συμφιλίωσης, αὐτονομῶνται ξαφνικά ὡς ἀξίες καί δείχνουν τήν κακή, ψυχρή καί ὀλέθρια πλευρά τους. Πανεπιστημιακοί κάνουν διάρρηξη στό σπίτι τῆς διαζευγμένης γυναίκας τους γιά νά ὑπεξαιρέσουν μικροαντικείμενα ἀπό τό γραφεῖο, καί εὐπορες κυρίες καταγγέλλουν τούς ἄνδρες τους γιά φοροδιαφυγή. Ἄν ὁ γάμος προσφέρει μιὰ ἀπό τίς τελευταῖες δυνατότητες νά δημιουργοῦνται κύτταρα ἀνθρωπιᾶς μέσα στό ἀπάνθρωπο γενικό, στή διάλυσή του τό γενικό ἐκδικεῖται, κυριεύοντας τή φαινομενική ἐξαίρεση καί ὑποτάσσοντάς την στήν ἄλλοτριωμένη τάξη τοῦ δικαίου καί τῆς ἰδιοκτησίας, καί χλευάζει αὐτούς πού ζοῦσαν μέ τήν ψευδαίσθηση τῆς ἀσφάλειας ἀπό αὐτή. Προπάντων τά προστατευόμενα εἶναι τά ζητούμενα τοῦ θάνατου διασურμοῦ. Ὅσο πιό «γενναιόδωρα» συμπεριφερόταν στήν ἀρχή ὁ ἕνας ἀπέναντι στόν ἄλλον, ὅσο λιγότερο ἢ σκέψη τους ἦταν στραμμένη στίς περιουσίες καί ὑποχρεώσεις τους, τόσο πιό ἀποτρόπαιος γίνεται τώρα ὁ ἐξευτελισμός τους. Γιατί ἀκριβῶς στήν περιοχὴ τοῦ νομικά μὴ προσδιορισμένου εὐδοκίμοῦν ἢ φιλονικία, ἢ δυσφήμιση καί ἢ

ἀτέλειωτη σύγκρουση συμφερόντων. Ὁλόκληρο τό σκοτεινό βάθος, πάνω στό ὁποῖο ὀρθώνεται ὁ θεσμός τοῦ γάμου, ἡ βάρβαρη ἐξουσία τοῦ ἀνδρα πάνω στήν ιδιοκτησία καί τήν ἐργασία τῆς γυναίκα, ἡ ὄχι λιγότερο βάρβαρη σεξουαλική καταπίεση, πού τείνει νά ἀναγκάσει τόν ἀνδρα νά ἀναλάβει ἰσόβια τήν εὐθύνη γιά ἐκείνη, μέ τήν ὁποία ἄλλοτε τοῦ προκαλοῦσε ἀπόλαυση νά κοιμηθεῖ – ὅλα αὐτά ἔρπουν μέσα ἀπό τά ὑπόγεια καί τά θεμέλια πρὸς τό φῶς, ὅταν τό σπίτι γκρεμίζεται. Αὐτοί πού ἄλλοτε βίωναν τό καλό γενικό στήν περιοριστική δυαδικότητά τους, τώρα ἀναγκάζονται ἀπό τήν κοινωνία νά θεωρήσουν ὁ ἕνας τόν ἄλλον παλιάνθρωπο καί νά μάθουν, ὅτι δέν διαφέρουν ἀπό τή γενικότητα τῆς ἀπεριόριστης προστυχιάς ἔξω. Τό γενικό ἀποδεικνύεται κατά τόν χωρισμό ἀτιμωτικό στίγμα τοῦ μερικοῦ, γιατί τό μερικό, ὁ γάμος, δέν μπορεῖ σέ αὐτή τήν κοινωνία νά πραγματοποιήσει τό ἀληθινό γενικό.

12

*Inter pares*¹. – Στό βασιλείο τῶν ἐρωτικῶν ποιότητων φαίνεται νά συντελεῖται μιά μεταξίωση. Ὑπό τόν φιλελευθερισμό, ἀκόμη ὡς τίς μέρες μας, οἱ παντρεμένοι ἀνδρες τῆς καλῆς κοινωνίας, στούς ὁποίους δέν μπορούσαν νά προσφέρουν ἐπαρκή ἱκανοποίηση οἱ προστατευτικά ἀναθρεμμένες καί ἄψογες σύζυγοι, συνήθιζαν νά ἀποζημιώνονται ἀπό καλλιτέχνιδες, μποέμισσες, γλυκά κορίτσια καί κοκότες. Μέ τήν ὀρθολογικοποίηση τῆς κοινωνίας αὐτή ἡ δυνατότητα μιᾶς ἀδιακανόνιστης εὐτυχίας ἔχει χαθεῖ. Οἱ κοκότες ἔχουν ἐκλείψει, ὁ τύπος τοῦ γλυκοῦ κοριτσιοῦ δέν ὑπῆρχε οὔτε καί πρὶν στίς ἀγγλοσαξονικές καί τίς ἄλλες χῶρες τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, οἱ καλλιτέχνιδες ὁμως, ὅπως καί οἱ μποέμισσες πού παρασιτοῦν γύρω ἀπό τή μαζική κουλτούρα, εἶναι τόσο ὀλοκληρωτικά διαποτισμένες ἀπό τή λογική τῆς, πού ὁποιος μέ πόθο θά κατέφευγε στήν ἀναρχία τους, τήν ἐλεύθερη διάθεση τῆς ἀνταλλακτικῆς τους ἀξίας, θά κινδύνευε νά ξυπνήσει μέ τήν ὑποχρέωση, ἂν ὄχι νά τίς προσλάβει ὡς βοηθοῦς, τουλάχιστον νά τίς συστήσει σέ κάποιον γνωστό του μεγιστάνα τοῦ κινηματογράφου ἢ σεναριογράφου. Οἱ μόνες πού μποροῦν ἀκόμη νά δοθοῦν σέ ἕνα εἶδος ἄλογου ἔρωτα, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνες οἱ κυρίες, ἀπό τίς ὁποῖες ἔφευγαν κάποτε οἱ σύζυγοι γιά νά πᾶνε στό Maxim.

Ἐνῶ στους δικούς τους ἄνδρες, ἀπό σφάλμα τῶν ἰδίων τῶν ἀνδρῶν, ἔξακολουθοῦν νά εἶναι τόσο πληκτικές ὅσο καί οἱ μητέρες τους, μποροῦν νά δώσουν στους ἄλλους τουλάχιστον αὐτό πού ὅλες οἱ ἄλλες τούς τό στεροῦν. Ἡ πρό πολλοῦ ψυχρή ἐλευθεριάζουσα ἀντιπροσωπεύει τήν ἐπιχείρηση, ἐνῶ ἡ ἄψογη, ἡ καλοαναθρεμμένη, μέ λαχτάρα καί χωρίς ρομαντισμό τή σεξουαλικότητα. Ἔτσι οἱ κυρίες τῆς καλῆς κοινωνίας καταφέρνουν τελικά νά τιμᾶται ἡ ἀτιμία τους, τή στιγμή πού δέν ὑπάρχουν πιά οὔτε καλή κοινωνία οὔτε κυρίες.

13

Προστασία, βοήθεια καί συμβουλές. – Κάθε διανοούμενος στήν ἐξορία εἶναι, χωρίς καμμιά ἐξαιρέση, φθαρμένος, καί καλά θά κάνει νά τό ἀναγνωρίσει ὁ ἴδιος, ἂν θέλει νά μήν τοῦ δώσουν νά τό καταλάβει παραδιάζοντας μέ σκληρό τρόπο τίς ἐρμητικά κλεισμένες πόρτες τοῦ αὐτοσεβασμοῦ του. Ζεῖ σέ ἕνα περιβάλλον πού τοῦ μένει ἀναγκαστικά ἀκατανόητο, ὅσο καλά καί ἂν εἶναι κατατοπισμένος στά ζητήματα τῶν συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων ἢ τῆς κυκλοφορίας τῶν αὐτοκινήτων· βρίσκεται συνεχῶς σέ λάθος δρόμο. Ἀνάμεσα στήν ἀναπαραγωγή τῆς δικῆς του ζωῆς ὑπό τό μονοπωλιακό καθεστῶς τῆς μαζικῆς κουλτούρας καί τήν ὑπεύθυνη ἐργασία πού σέβεται τό ἀντικείμενό της, ὑπάρχει ἕνα ἀγεφύρωτο χάσμα. Ἀπαλλοτριωμένη εἶναι ἡ γλώσσα του καί παροχτετευμένη ἡ ἱστορική διάσταση, ἀπό τήν ὁποία ἀντλοῦσε τίς δυνάμεις ἢ γνώση του. Ἡ ἀπομόνωση γίνεται τόσο χειρότερη, ὅσο περισσότερες πάγιες καί πολιτικά ἐλεγχόμενες ὁμάδες σχηματίζονται, πού εἶναι δύσπιστες ἀπέναντι στους ἀνήκοντες καί ἐχθρικές ἀπέναντι στους σταμπαρισμένους ἄλλους. Τό μερίδιο τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος πού ἀναλογεῖ στους ξένους, δέν ἐννοεῖ νά εἶναι ἐπαρκές, κι αὐτό τούς ὠθεῖ στόν ἀνέλπιδο δεύτερο ἀνταγωνισμό μεταξύ τους μέσα στόν γενικό. Ὅλα αὐτά ἀφήνουν σημάδια σέ κάθε ἕναν. Ἀκόμη κι ἐκεῖνος πού ἔχει γλυτώσει ἀπό τήν ταπείνωση τῆς ἄμεσης εὐθυγράμμισης (Gleichschaltung), φέρει σάν ἰδιαίτερο σημάδι αὐτή ἀκριβῶς τήν ἀπαλλαγή, μιά ψευδή καί ἐξωπραγματική ὑπαρξη μέσα στή διαδικασία ζωῆς τῆς κοινωνίας. Οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν ἀποκληρωμένων εἶναι ἀκόμη πιό δηλητηριασμένες ἀπό ἐκεῖνες μεταξύ τῶν ἐγκατεστημένων κατοίκων. Ὁ-

λες οί βαρύτητες αποδίδονται λαθεμένα, ή όπτική ταράσσεται. Τό ιδιωτικό έπιδεικνύεται ανήκουστα, χτικιασμένα και βρυκολακισμένα, ακριβώς έπειδή όντως δέν υπάρχει πιά και θέλει σπασμωδικά νά αποδείξει τή ζωή του. Τό δημόσιο γίνεται ύπόθεση άρρητου όρκου πίστης στην πλατφόρμα. Τό βλέμμα παίρνει τή μανιακή και ψυχρή έκφραση τής άρπαγής, τής καταβρόχθισης και τής κατάσχεσης. Δέν υπάρχει αντίδοτο εκτός από τήν άκλόνητη διάγνωση του έαυτου και τών άλλων, τήν προσπάθεια, μέσω τής συνείδησης, άν όχι πιά νά αποφύγει τή συμφορά, τουλάχιστον νά τής αφαιρέσει τή μοιραία σφοδρότητα, τή βία τής τύφλας. Ένδείκνυται άκρα προσοχή, ιδιαίτερα στην έπιλογή τών ιδιωτικών συναναστροφών, όσο έχει κανείς αυτή τή δυνατότητα. Προπάντων πρέπει νά φυλάγεται κανείς από τυχόν ισχυρούς, από τούς όποιους «έχει νά περιμένει κάτι». Οί βλέψεις sé ένδεχόμενα όφέλη είναι γενικά ό θανάσιμος έχθρός τής διαμόρφωσης άξιοπρεπών ανθρώπινων σχέσεων: από αυτές μπορεί νά προέλθει ή άλληλεγγύη, ή άμοιβαία συμπαράσταση, ποτέ όμως τέτοιες σχέσεις δέν πηγάζουν από τή σκέψη πού είναι στραμμένη sé πρακτικούς σκοπούς. Δέν είναι διόλου λιγότερο επικίνδυνα τά είδωλα άντανάκλασης τής έξουσίας, οί λακέδες, οί κόλακες και τά παράσιτα, τά όποια αποκτούν τήν εϋνοια τών πιό ευκατάστατων μέ έναν αρχαϊστικό τρόπο πού μπορεί νά ευδοκιμήσει μόνο στίς εκτός επικρατείας οικονομικές συνθήκες τής έξορίας. Ένώ μπορούν νά αποφέρουν μικροοφέλη στον προστάτη τους, τόν υποβιβάζουν, μόλις τούς αποδεχθεί, και sé αυτό τόν παρασύρει μέ τή σειρά της αδιάκοπα και ή δική του αδυναμία στην ξενητεία. Αν στην Ευρώπη ή έσωτερική συμπεριφορά δέν ήταν συχνά παρά μόνο ένα πρόσχημα για τήν πιό τυφλή ιδιοτέλεια, στην έξορία ή παροπλισμένη και έλάχιστα στεγανή έννοια τής *austérité*¹ φαίνεται νά είναι άκόμη ή πιό παραδεκτή σωσίδια λέμβος. Μόνο βέβαια πού έλάχιστοι διαθέτουν ένα τέτοιο καλοδουλεμένο σκάφος. Οί περισσότεροι επιβιβαζόμενοι sé αυτό κινδυνεύουν νά πεθάνουν τής πείνας ή νά τρελλαθούν.

*Le bourgeois revenant*¹. – Κατά παράλογο τρόπο στά φασιστικά καθεστώτα τοῦ πρώτου μισοῦ του εἰκοστοῦ αἰώνα σταθεροποιήθηκε ἡ ἀπαρχαιωμένη μορφή τῆς οἰκονομίας καί πολλαπλασιάστηκε ἡ τρομοκρατική πρακτική πού χρειάζεται γιά τή διατήρησή της, τώρα πού ὁ ἀνόητος χαρακτήρας της εἶναι κατάφωρος. Αὐτό ἔχει σημαδέψει καί τήν ἰδιωτική ζωή. Μαζί μέ τήν ἐξουσία διάθεσης ἐπανεδραιώθηκαν ἐπίσης ἡ πνιγηρή τάξη πραγμάτων τοῦ ἰδιωτικοῦ, ἡ μερικότητα τῶν συμφερόντων, ἡ πρό πολλοῦ ξεπερασμένη μορφή τῆς οἰκογένειας, τό δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας καί ἡ ἀντανάκλασή του στόν ἀνθρώπινο χαρακτήρα. Ἄλλά μέ δεβαρημένη τή συνείδηση, μέ δύσκολα ἀποκρυπτόμενη τή συναίσθηση τῆς ἀναλήθειας. Ὅτιδήποτε καλό καί εὐπρεπές χαρακτηριζε κάποτε τήν ἀστικότητα, ἡ ἀνεξαρτησία, ἡ ἐπιμονή, ἡ προνοητικότητα, ἡ περίσκεψη, ἔχει φθαρεῖ κατάβαθα. Διότι, ἐνῶ οἱ ἀστικές μορφές ὑπαρξης συντηροῦνται μέ σφιγμένα τά δόντια, οἱ οἰκονομικές της προϋποθέσεις ἔχουν ἐκλείψει. Τό ἰδιωτικό (Private) ἔχει μετατραπεῖ ἐντελῶς στό στερητικά ἀποκλειστικό (Privative)², ὅ,τι στά κρυφά ἦταν ἀνέκαθεν, καί στή στενοκέφαλη ἐμμονή στά ἐπιμέρους συμφέροντα προσμίχθηκε ἡ ὀργή, ἐπειδή δέν μπορεῖ πιά κανεῖς ὄντως νά τά προστατεύσει, ἐπειδή τό διαφορετικό καί καλύτερο θά ἦταν ἐφικτό. Οἱ ἀστοί ἔχασαν τήν ἀφέλειά τους καί γιαντό πείσμωςαν καί κάκισαν. Τό προφυλακτικό χέρι πού συνεχίζει νά περιποιεῖται καί νά φροντίζει τόν κηπάκο του, λές καί αὐτός δέν ἔχει γίνει πρό πολλοῦ «lot»³, πού ὁμως ἔμφοβα κρατάει σέ ἀπόσταση τόν ἄγνωστο παρείσακτο, εἶναι κιόλας τό ἴδιο χέρι πού ἀρνεῖται τό ἄσυλο στόν πολιτικό φυγάδα. Ἀντικειμενικά ἀπειλούμενοι, οἱ ἐξουσιαστές καί οἱ ὀπαδοί τους γίνονται ὑποκειμενικά ἐντελῶς ἀπάνθρωποι. Ἡ τάξη φθάνει ἔτσι νά βρεῖ τόν ἑαυτό της καί κάνει δική της τήν καταστρεπτική βούληση τῆς πορείας τοῦ κόσμου. Οἱ ἀστοί ἐπιζοῦν σάν φαντάσματα πού ἐγκυμονοῦν τή συμφορά.

15

*Le nouvel avare*¹. – Υπάρχουν δύο είδη φιλαργυρίας. Ένα είναι τό αρχαϊκό, τό πάθος τοῦ φιλάργυρου νά μήν κάνει χαλάλι τίποτε, οὔτε στόν ἑαυτό του οὔτε στούς ἄλλους, τά φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά τοῦ ὁποίου ἀπαθανάτισε ὁ Molière, ἐνῶ ὁ Freud τόν ἐρμήνευσε ὡς προωκτικό χαρακτήρα. Παίρνει τήν ὀλοκληρωμένη του μορφή στόν *misér*², στόν ζητιάνο μέ τά κρυμμένα ἑκατομμύρια, τρόπον τινά στήν πουριτανική μάσκα τοῦ μή ἀναγνωρισθέντος χαλίφη τοῦ παραμυθιοῦ. Συγγενεῦει μέ τόν συλλέκτη, τόν μανιακό, καί τελικά μέ τόν μεγάλο ἐραστή ὅπως ὁ Gobseck μέ τήν Esther³. Τόν συναντᾶ κανεῖς ἀκόμη στά ἀξιοπεριέργα τῶν τοπικῶν νέων τῶν ἡμερησίων ἐφημερίδων. Στό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς θρῖσκεται ὁ τοιγκούνης, πού γιά τόν ἑαυτό του τίποτε δέν εἶναι ὑπερβολικά ἀκριβό, ἀλλά γιά τούς ἄλλους τά πάντα. Σκέφτεται μέ ὄρους ἰσοδυναμίας ὑποτάσσοντας ὀλόκληρη τήν ἰδιωτική του ζωή στόν νόμο νά δίνει κανεῖς λιγότερα ἀπό ὅσα παίρνει σέ ἀντάλλαγμα, πάντοτε ὁμως ἄρκετά, ὥστε κάτι νά παίρνει. Κάθε εὐχαρίστηση πού προσφέρουν αὐτοί, εἶναι σημαδεμένη ἀπό τήν ἐκτίμηση: «εἶναι ὄντως ἀπαραίτητο;», «πρέπει κανεῖς νά τό κάνει;» Ἀσφαλῆστατο χαρακτηριστικό τους εἶναι ἡ διασύνη «νά ἀνταποδώσουν» δῶρα πού δέχτηκαν, γιά νά μή λείψει κανένας κρίκος στήν ἀλυσίδα ἀνταλλαγῶν, ὅπου ἀνταμείβεται κανεῖς γιά τά ἔξοδά του. Καθώς ὅλα σέ αὐτούς ρυθμίζονται ὀρθολογικά, ὅλα γίνονται κανονικά, δέν μποροῦν, σέ ἀντίθεση πρός τόν Harpagon καί τόν Scrooge⁴ οὔτε νά ἀποδειχθοῦν ἄδικοι οὔτε νά μεταπεισθοῦν. Ἡ ἀξιαγάπητη συμπεριφορά τους εἶναι ἕνα μέτρο τῆς ἀδυσώπητης στάσης τους. Ἄν χρειασθεῖ, ὑπερασπίζονται ἀκαταμάχητα τό δίκιο τους μετατρέποντας τό δίκιο σέ ἄδικο, ἐνῶ ἡ παραφροσύνη τῶν μικρόψυχων τοιγκούνηδων εἶχε τό συμφιλιωτικό χαρακτηριστικό ὅτι τό χρυσάφι τῆς κασετίνας προσεῖλκυε σίγουρα τόν κλέφτη, ἀφοῦ μάλιστα τό πάθος τους ἀπαιτοῦσε τή θυσία καί τήν ἀπώλεια γιά νά ἱκανοποιηθεῖ, ὅπως ἡ ἐρωτική ἐπιθυμία κατοχῆς τήν αὐτοεγκατάλειψη. Οἱ νέοι φιλάργυροι ὥστόσο ἀσκητεύουν ὄχι ἀπό ὑπερβολικό πάθος, ἀλλά μελετημένα. Εἶναι ἀσφαλισμένοι.

Γιά τή διαλεκτική τοῦ τάκτ. — Ὁ Goethe, ὁ ὁποῖος εἶχε συνειδητοποιήσει καθαρά τόν ἐπερχόμενο κίνδυνο νά καταστοῦν ἀδύνατες ὄλες οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις μέσα στήν ἀναδυόμενη βιομηχανική κοινωνία, προσπάθησε στά μυθιστορήματα τῶν χρόνων περιπλάνησης νά παρουσιάσει τό τάκτ ὡς σωτήρια διέξοδο στίς σχέσεις τῶν ἀλλοτριωμένων ἀνθρώπων. Αὐτή ἡ διέξοδος τοῦ φαινόταν ἕνα μέ τήν ἀπάρνηση, τήν παραίτηση ἀπό τήν πλήρη ἐπαφή, ἀπό τό πάθος καί τήν ἀνέφελη εὐτυχία. Τό ἀνθρώπινο βρισκόταν γι' αὐτόν σέ ἕναν αὐτοπεριορισμό πού ἐξορκιστικά ἔκανε δική του ὑπόθεση τήν ἀπαρέγκλιτη πορεία τῆς ἱστορίας, τήν ἀπανθρωπιά τῆς προόδου, τόν μαρασμό τοῦ ὑποκειμένου. Αὐτά ὁμως πού ἔχουν συμβεῖ ἀπό τότε, κάνουν τήν ἴδια τήν ἀπάρνηση τοῦ Goethe νά φαίνεται ὡς ἐκπλήρωση. Τό τάκτ καί ἡ ἀνθρωπιά —γι' αὐτόν ταυτόσημα— ἔχουν ἀκολουθήσει στό μεταξύ ἐκείνη τήν πορεία, τήν ὁποία, ὅπως εἶχε ἐλπίζει, ὄφειλαν νά ἀποτρέψουν. Καί βέβαια, ἀφοῦ τό τάκτ ἦταν ἔκφραση μιᾶς καθορισμένης ἱστορικῆς στιγμῆς. Εἶναι ἡ ὥρα πού τό ἀστικό ὑποκείμενο ἀπαλλάχθηκε ἀπό τόν ἀπολυταρχικό καταναγκασμό. Ἐλεύθερο καί μοναχικό, εἶναι ὑπεύθυνο γιά τόν ἑαυτό του, ἐνῶ οἱ μορφές ἱεραρχικοῦ σεβασμοῦ καί ὑπόληψης, πού ἀνέπτυξε ὁ ἀπολυταρχισμός, ἀποξενωμένες, ἀπό τήν οἰκονομική τους βάση καί τήν ἀπειλητική τους ἐξουσία, εἶναι ἀκόμη ἀκριδῶς τόσο ζωτικές, ὥστε νά κάνουν ἀνεκτὴ τήν κοινωνική ζωὴ στοὺς κόλπους τῶν προνομιοῦχων ομάδων. Μιά τέτοια τρόπον τινά παράδοξη ἰσοπαλία ἀπολυταρχίας καί φιλελευθερίας γίνεται ἀντιληπτὴ τόσο στὸν *Wilhelm Meister*¹ ὅσο καί στή στάση τοῦ Beethoven ἀπέναντι στά παραδοσιακά σχήματα μουσικῆς σύνθεσης, ἀκόμη μάλιστα ὡς τήν ἴδια τὴ Λογική, στήν καντιανὴ ὑποκειμενικὴ ἀνασυγκρότηση τῶν ἀντικειμενικῶν δεσμευτικῶν ἰδεῶν. Οἱ τακτικὲς ἐπαναλήψεις² μετὰ τίς δυναμικὲς ἀναπτύξεις στὸν Beethoven ὅπως καί ἡ (ἀπαγωγικὴ) παραγωγή τῶν κατηγοριῶν τῆς Σχολαστικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴν ἐνότητα τῆς συνείδησης στὸν Kant διακατέχονται κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ «τάκτ». Προϋπόθεση τοῦ τάκτ εἶναι ἡ ἐσωτερικὰ σπασμένη ἐθιμικὴ σύμβαση, ἡ ὁποία ὡστόσο εἶναι ἀκόμη παρούσα. Αὐτὴ ἔχει πλέον ἐκπέσει ἀνεπανόρθωτα καί δέν ἐπιζεῖ παρά μόνο στήν παρωδία τῶν τύπων, σέ μιὰ αὐθαίρετα ἐπινοημένη ἢ ἀναπολούμενη ἐθιμοτυπία γιὰ ἀδαεῖς, ὅπως τὴν κηρύσσουν μερικοὶ ἀπρόσκλητοι συμβουλάτο-

ρες στίς ἔφημερίδες, ἐνῶ ἡ συναίνεση, πού μποροῦσε νά στηρίζει ἐκεῖνες τίς συμβάσεις κατά τήν περίοδο τῆς ἀνθρωπιᾶς τους, παραχώρησε τή θέση της στόν τυφλό κονφορμισμό τῶν αὐτοκινητιστῶν καί ραδιοακροατῶν. Ὁ ἀφανισμός τοῦ τελετουργικοῦ στοιχείου φαίνεται νά εὐνόησε ἀρχικά τό τάκτ. Χειραφετημένο ἀπότι ἑτερόνομο, ἐπιβλαβῶς ἐξωτερικό, τό τάκτ θά χαρακτηριζε μιά συμπεριφορά ρυθμιζόμενη μόνο ἀπό τόν εἰδικό χαρακτήρα κάθε ἀνθρώπινης σχέσης. Ἐνα τέτοιο χειραφετημένο τάκτ περιέρχεται ὡστόσο στίς δυσκολίες πού συναντᾶ παντοῦ ὁ νομιναλισμός. Τάκτ δέν σήμαινε ἀπλῶς τήν ὑποταγή στήν τελετουργική σύμβαση: αὐτήν ἀκριβῶς εἰρωνεύονταν ἀδιάκοπα ὄλοι-οἱ νεώτεροι οὐμανιστές. Ἡ ἐπίδειξη τοῦ τάκτ ἦταν μᾶλλον τόσο παράδοξη ὅσο καί ἡ ἱστορική του θέση. Ζητοῦσε τήν κατά βάθος ἀνέφικτη συμφιλίωση τῶν ἀνεπικύρωτων ἀπαιτήσεων τῆς σύμβασης καί τῶν ἀπείθαρχων ἀξιώσεων τοῦ ἀτόμου. Τό τάκτ δέν μποροῦσε νά μετρηθεῖ κᾶν παρά μόνο βάσει ἐκείνης τῆς σύμβασης. Αὐτή ἀντιπροσώπευε, ἔστω καί σέ ἀραιωμένη μορφή, τό γενικό πού ἀποτελεῖ τήν ἴδια τήν οὐσία τῶν ἀτομικῶν ἀξιώσεων. Τό τάκτ εἶναι ὁ καθορισμός τῶν διαφορῶν. Συνίσταται σέ συνειδητές ἀποκλίσεις. Ὅταν ὁμως τό χειραφετημένο τάκτ ἀντιμετωπίζει τό ἄτομο ὡς ἀπόλυτο, χωρίς ἕνα γενικό, ἀπό τό ὁποῖο θά μποροῦσε νά διαφέρει, δέν φθάνει νά συλλάβει τό ἄτομο καί τελικά τό ἀδικεῖ. Τό ἐρώτημα γιά τήν κατάσταση ὑγείας, καθῶς δέν ἐπιβάλλεται οὔτε ἀναμένεται πιά ἀπό τήν ἀγωγή, γίνεται ἀνακριτικό ἢ προσβλητικό· ἡ σιωπή ἀπέναντι σέ λεπτά ζητήματα ἀποβαίνει κενή ἀδιαφορία, ἀπό τή στιγμή πού κανένας κανόνας δέν ὀρίζει πιά γιά ποιά θέματα μπορεῖ κανεῖς νά μιλάει καί γιά ποιά ὄχι. Ἐτσι καί τά ἄτομα ἀρχίζουν, ὄχι χωρίς λόγο, νά ἀντιδρῶν ἐχθρικά ἀπέναντι στό τάκτ. Ἐνα ὀρισμένο εἶδος εὐγένειας λόγου χάρη τούς δίνει λιγότερο τήν αἴσθησι ἐνός ἀνθρώπινου φερσίματος παρά μᾶλλον τούς ἀφυπνίζει τήν ὑπόνοια γιά τήν ἀπάνθρωπη κατάσταση, στήν ὁποία θρῖσκονται, καί ὁ εὐγενικός κινδυνεύει νά θεωρηθεῖ ἀγενής, διότι ἐξακολουθεῖ νά κάνει χρῆσι τῆς εὐγένειας ὅπως ἐνός ξεπερασμένου προνομίου. Τό ἀπελευθερωμένο, καθαρᾶ ἀτομικό τάκτ γίνεται τελικά ἀπλό ψέμα. Αὐτό πού ὄντως ἐγγίζεται στό ἄτομο ἀπό τό τάκτ, εἶναι σήμερα ὅ,τι τό ἴδιο ἐπιμελῶς ἀποσιωπᾶ: ἡ πραγματική καί ἀκόμη περισσότερο ἡ δυνατική ἐξουσία πού καθένας ἐνσαρκώνει. Πίσω ἀπό τό αἴτημα νά στέκεται κανεῖς ἀπέναντι στό ἄτομο σάν τέτοιο, χωρίς διόλου περιστροφές, μέ ἀπολύτως ἀρμόζοντα

τρόπο, βρίσκεται ὁ ἔνθερμος ἔλεγχος, ὥστε κάθε λέξη νά λογοδοτεῖ σιωπηρά στόν ἑαυτό της ἄν ἀντανακλᾷ αὐτό πού ὁ προσαγορευόμενος ἀντιπροσωπεύει στή σκληρυνόμενη ἱεραρχία, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τούς πάντες, καί τίς ζωτικές του δυνατότητες. Ὁ νομιναλισμός³ τοῦ τάκτ βοηθάει τό ἀκρότατο γενικό, τήν ἀπροκάλυπτη ἐξουσία διάθεσης, νά θριαμβεύσει ἀκόμη καί μέσα στίς πιό μύχιες καταστάσεις. Ἡ παραγραφή τῶν συμβάσεων ὡς ξεπερασμένου, ἀχρηστοῦ καί ἐξωτερικοῦ στολιδιοῦ πιστοποιεῖ μόνο τό ἀκρότατο ἐξωτερικό, μιά ἄμεσα ἐξουσιαζόμενη ζωή. Ὅτι παρά ταῦτα ἡ ἔκλειψη ἀκόμη καί αὐτῆς τῆς γελοιογραφίας τοῦ τάκτ στή συντροφικότητα τῶν σπρωξιμάτων, ὡς χλευασμός τῆς ἐλευθερίας, κάνει ἀκόμη πιό ἀφόρητη τήν ὑπαρξη, αὐτό δέν εἶναι παρά μιά πρόσθετη ἔνδειξη, πόσο ἀδύνατη ἔχει γίνει ἡ κοινωνική συμβίωση τῶν ἀνθρώπων ὑπό τίς παροῦσες συνθήκες.

17

Ἰδιοκτησία ὑπό αἴρεση. – Τό χαρακτηριστικό σῆμα τῆς ἐποχῆς εἶναι ὅτι κανένας, χωρίς ἐξαιρέσεις, δέν μπορεῖ πιά νά ὀρίσει ὁ ἴδιος τή ζωή του ὑπό μία κάπως διαφανή ἔννοια, ὅπως ἦταν δυνατόν παλιότερα μέσα ἀπό τήν ἐκτίμηση τῶν συνθηκῶν τῆς ἀγορᾶς. Κατά βάση εἶναι ὅλοι ἀντικείμενα, ἀκόμη καί οἱ πιό ἰσχυροί. Ἀκόμη καί τό ἐπάγγελμα τοῦ στρατηγοῦ δέν παρέχει πιά ἐπαρκή προστασία. Καμμιά συμφωνία στήν ἐποχή τοῦ φασισμοῦ δέν εἶναι ἀρκετά δεσμευτική, ὥστε νά προστατεύσει τά στρατηγεῖα ἀπό ἀεροπορικές ἐπιδρομές, ἐνῶ οἱ διοικητές, οἱ ὁποῖοι τηροῦν τούς παραδοσιακοῦς κανόνες προφύλαξης, ἀπαγχονίζονται ἀπό τόν Hitler καί ἀποκεφαλίζονται ἀπό τόν Chiang Kai-Shek. Ἀπό αὐτό ἔπεται ἄμεσα, ὅτι ὅποιος προσπαθεῖ νά γλυτώσει –καί ἡ ἴδια ἡ συνέχιση τῆς ζωῆς ἔχει κάτι παράλογο, ὅπως τά ὄνειρα, ὅπου βιώνει κανεῖς τή συντέλεια τοῦ κόσμου καί κατόπιν ξετρυπώνει ἀπό ἕνα ὑπόγειο–, θά ἔπρεπε ταυτόχρονα νά ζεῖ ἔτσι, ὥστε νά εἶναι ἀνά πάσα στιγμή ἔτοιμος νά ἐξαλείψει τή ζωή του. Αὐτό θγαίνει ὡς θλιβερή ἀλήθεια ἀπό τήν ἐνθουσιώδη διδασκαλία τοῦ Ζαρατούστρα γιά τόν ἐλεύθερο θάνατο. Ἡ ἐλευθερία ἔχει συμπτυχθεῖ στήν καθαρῆ ἀρνητικότητα, καί ὅ,τι στήν ἐποχή τοῦ Jugendstil¹ ἀποκαλοῦσαν ὠραῖο θάνατο, ἔχει περι-

σταλεί στην εὐχή νά συντομευθεῖ ἡ ἀτέρμονη ταπείνωση τῆς ὑπαρξης καθὼς καὶ ἡ ἀτέλειωτη ἀγωνία τοῦ θανάτου μέσα σέ ἕναν κόσμο, στόν ὁποῖο ἔχει κανεῖς νά φοβηθεῖ χειρότερα πράγματα ἀπό τόν θάνατο. – Τό ἀντικειμενικό τέλος τοῦ ἀνθρωπισμοῦ εἶναι μόνο μιᾶ ἄλλη ἔκφραση τοῦ ἴδιου φαινομένου. Σημαίνει ὅτι τό μεμονωμένο ἄτομο σάν τέτοιο, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ ἀνθρώπινου γένους, ἔχει χάσει τήν αὐτονομία, μέσα ἀπό τήν ὁποία θά μπορούσε νά πραγματώσει τό γένος.

18

Ἄσυλο ἀστέγων. – Σέ ποιά κατάσταση ἔχει περιέλθει σήμερα ἡ ἰδιωτική ζωή, τό δείχνει τό θέατρό της. Στήν πραγματικότητα δέν μπορεῖ κανεῖς πιά διόλου νά κατοικεῖ. Οἱ παραδοσιακές κατοικίες, στίς ὁποῖες μεγαλώσαμε, ἔχουν προσλάβει κάτι ἀφόρητο: κάθε γνώρισμα ἀνερπείας μέσα σέ αὐτές ἐξαγοράζεται μέ προδοσία τῆς γνώσης, κάθε ἴχνος προστατευτικῆς θαλπωρῆς μέ τή μουχλιασμένη κοινότητα συμφερόντων τῆς οἰκογένειας. Οἱ νεοαντικειμενικές¹, οἱ ὁποῖες ἐπέδωκαν τήν *tabula rasa*, εἶναι θῆκες, κατασκευασμένες ἀπό ἐμπειρογνώμονες γιά ἀπειρόκαλους, ἢ ἐργοστασιακοί χώροι, πού ξεστράτισαν πρὸς τή σφαῖρα τῆς κατανάλωσης, χωρίς τήν παραμικρή σχέση πρὸς τούς ἔνοικους: χαστουκίζουν ἀκόμη καί τή λαχτάρα γιά μιᾶ ἀνεξάρτητη ὑπαρξη πού ἔτσι κι ἄλλιῶς ἔχει ἐκλείψει. Ὁ σύγχρονος ἀνθρώπος ἐπιθυμεῖ νά κοιμᾶται κοντά στό ἔδαφος σάν τό ζῶο, θέσπιζε μέ προφητικό μαζοχισμό ἕνα γερμανικό περιοδικό πρὶν τόν Hitler, καταργώντας μαζί μέ τό κρεβάτι καί τό κατώφλι μεταξύ ἀγρυπνίας καί ὄνειρου. Οἱ ξενύχτηδες εἶναι διαρκῶς διαθέσιμοι καί ἔτοιμοι γιά τά πάντα χωρίς ἀντιστάσεις, σέ ἐγρήγορη καί ταυτόχρονα σέ ἀσυνειδησία. Ὅποιος καταφεύγει σέ κατοικίες ἑνός αὐθεντικοῦ στυλ, ἀγοράζοντας ὁμως συλλήβδην τή διαρρῦμισή του, ταριχεύεται ζωντανός. Ἄν θελήσει κανεῖς νά ξεφύγει ἀπό τήν εὐθύνη τῆς κατοίκησης πηγαίνοντας νά μείνει σέ ξενοδοχεῖο ἢ σέ ἐπιπλωμένο διαμέρισμα, θά ἔχει κάνει τρόπον τινά σοφή νόρμα ζωῆς τίς ἐπιβαλλόμενες συνθήκες τῆς ἐξορίας. Στή χειρότερη κατάσταση εἶναι ὅπως πάντα ἐκεῖνοι πού δέν ἔχουν ἐπιλογή. Κατοικοῦν, ἂν ὄχι σέ ἐξαθλιωμένες φτωχογειτονιές, σέ μπανγκαλόους πού αὐριο κιάλας

μπορεῖ νά εἶναι καλύδες, τροχόσπιτα, αὐτοκίνητα, κατασκηνώσεις, ὑπαίθρια καταλύματα. Τό σπίτι ἔχει παρέλθει. Οἱ καταστροφές τῶν εὐρωπαϊκῶν πόλεων καθῶς καί τά στρατόπεδα ἐργασίας ἢ συγκέντρωσης συνεχίζουν ἀπλῶς ὡς ἐκτελεστές ὅ,τι ἡ ἐνῦπαρκτη ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς ἔχει πρό πολλοῦ ἀποφασίσει γιά τά σπίτια. Τώρα πιά αὐτά δέν ἀξιίζουν παρά νά πεταχτοῦν σάν παλιά κονσερβοκούτια. Ἡ δυνατότητα τῆς κατοίκησης ἐξαφανίζεται ἀπό αὐτή τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας, πού ὡς χαμένη εὐκαιρία ἀπειλεῖ μέ ἔρπουσα συμφορά τήν ἀστική. Κανένα μεμονωμένο ἄτομο δέν μπορεῖ νά ἀντισταθεῖ σέ αὐτό. Ἄρκει νά καταπιαστεῖ μέ σχέδια ἐπίπλων καί μέ ἐσωτερική διακόσμηση, γιά νά βρεθεῖ κιόλας πολύ κοντά στίς εὐαισθησίες τῆς καλλιτεχνικῆς βιοτεχνίας², στόν τύπο τοῦ διδλιόφιλου, μέ ὅση ἀποφασιστικότητα κι ἄν ἀντιμάχεται τήν καλλιτεχνική βιοτεχνία ὑπό τή στενότερη ἔννοια. Ἀπό μακριά δέν εἶναι πιά τόσο σημαντική ἡ διαφορά ἀνάμεσα στή Wiener Werkstätte καί τό Bauhaus³. Στό μεταξύ οἱ καμπύλες τῶν καθαρά χρηστικῶν μορφωμάτων ἔχουν αὐτονομηθεῖ ἀπό τή λειτουργία τους καί παίρνουν τόν χαρακτήρα τοῦ στολιδιοῦ ἀκριδῶς ὅπως τά βασικά σχήματα τοῦ κυβισμού. Ἡ καλύτερη συμπεριφορά ἀπέναντι σέ ὅλα αὐτά φαίνεται νά εἶναι ἀκόμη μιά μή δεσμευτική καί ἀνεσταλμένη: νά διάγει κανεῖς τήν ιδιωτική ζωή, ὅσο ἡ κοινωνική τάξη πραγμάτων καί οἱ ἀνάγκες του δέν ἀνέχονται μιά διαφορετική, ἀλλά νά μήν τή φορτίζει ὡσάν νά ἦταν ἀκόμη κοινωνικά οὐσιώδης καί ἀτομικά ἡ πρέπουσα. «Εἶναι μέρος τῆς καλῆς μου τύχης ὅτι δέν εἶμαι ιδιοκτήτης σπιτιοῦ», ἔγραφε ὁ Nietzsche ἤδη στή *Χαρούμενη ἐπιστήμη*. Σέ αὐτό θά ἔπρεπε σήμερα νά προστεθεῖ: εἶναι μέρος τῆς ἠθικῆς ὅτι δέν αισθάνεται κανεῖς στό σπίτι του ἐκεῖ πού μένει. Αὐτό δείχνει κάτι ἀπό τή δύσκολη σχέση πού ἔχει κανεῖς πρός τήν ιδιοκτησία του, ὅσο ἀκόμη μπορεῖ νά κατέχει κάτι. Ἡ τέχνη θά ἦταν νά βλέπει κανεῖς ξεκάθαρα καί νά ἐκφράζει τό γεγονός πῶς ἡ ἀτομική ιδιοκτησία δέν τοῦ ἀνήκει πιά, ὑπό τήν ἔννοια ὅτι ἡ ἀφθονία τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν ἔχει γίνει δυνητικά τόσο μεγάλη, ὥστε κανένα ἄτομο πιά δέν ἔχει τό δικαίωμα νά μένει προσκολλημένο στήν ἀρχή τοῦ περιορισμοῦ τους· ἀλλά ὅτι πρέπει κανεῖς παρά ταῦτα νά ἔχει ιδιοκτησία, γιά νά μήν περιέλθει σέ ἐκείνη τήν ἐξάρτηση καί κρίσιμη κατάσταση, ἡ ὁποία ἐξυπηρετεῖ τήν ἐπιδίωξη τῶν σχέσεων ιδιοκτησίας. Ὅμως ἡ παράδοξη αὐτή θέση (Thesis) ὀδηγεῖ στήν καταστροφικότητα, σέ μιά ἄστοργη ἔλλειψη ἐκτίμησης γιά τά πράγματα, πού

ἀναγκαστικά στρέφεται καί ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ ἡ ἀντίθεση (Antithesis), τή στιγμή πού τήν ἐκστομίζει κανείς, εἶναι ἤδη μιὰ ἰδεολογία ὑπέρ ὄσων μέ βεβαρημένη συνείδηση θέλουν νά κρατήσουν τά δικά τους. Δέν ὑπάρχει σωστή ζωὴ μέσα στήν ψεύτικη.

19

Μή χτυπάτε τήν πόρτα. – Ἡ τεχνικοποίηση κάνει πρὸς τό παρόν τίς χειρονομίες ἀκριβεῖς καί ὠμές, ὁπότε καί τούς ἀνθρώπους. Ἐποδιώχνει ἀπό τίς κινήσεις τῶν χειρῶν κάθε δισταγμό, κάθε περίσκεψη, κάθε πολιτισμένο τρόπο. Τίς ὑποτάσσει στίς ἀδυσώπητες, τρόπον τινά ἀνιστορικές ἀπαιτήσεις τῶν πραγμάτων. Ἐτσι ξεμαθαίνει κανείς λόγου χάρη νά κλείνει μιὰ πόρτα σιγανά, προσεκτικά κι ἐντούτοις σταθερά. Ἐκεῖνες τῶν αὐτοκινήτων καί τῶν ψυγείων πρέπει νά τίς κλείνει τιναχτά, ἄλλες ἔχουν τήν τάση νά «πιάνουν» ἀπό μόνες τους ἐξωθώντας τούς εἰσερχόμενους στήν ἀγένεια νά μὴ κοιτάζουν πίσω τους, νά μὴ σέβονται τό ἐσωτερικό τοῦ σπιτιοῦ πού τούς δέχεται. Θά ἀδικοῦσε κανείς τόν νέο τύπο ἀνθρώπου, ἂν δέν συνειδητοποιοῦσε τί ὑφίσταται αὐτός ἀπό τά πράγματα τοῦ περιβάλλοντος, ἀδιάκοπα καί ὡς τίς πιό κρυφές του ἐννευρώσεις. Τί σημαίνει γιά τό ὑποκείμενο τό γεγονός ὅτι δέν ὑπάρχουν πιά παραθυρόφυλλα πού θά μπορούσαν νά ἀνοίγουν, ἀλλά μόνο ἀδρά συρόμενοι ὑαλοπίνακες, οὔτε ἀθόρυβα πόμολα, ἀλλά περιστροφικά χερούλια, ὅπως δέν ὑπάρχει προαύλιο μήτε κατώφλι πρὸς τό δρόμο μήτε τοῖχος γύρω ἀπό τόν κῆπο; Καί ποιόν ὀδηγὸ αὐτοκινήτου δέν ἔχει βάλει στόν πειρασμό ἡ δύναμη τοῦ κινητήρα του νά καταπατήσει τά ζωύφια τοῦ δρόμου, πεζούς, παιδιά καί ποδηλάτες; Στίς κινήσεις πού οἱ μηχανές ἀπαιτοῦν ἀπό τούς χειριστές τους, ὑπάρχει κιόλας τό βίαιο, τό παταγωδῶς χτυπητό, τό ὠστικά ἀκατάπαυστο τῶν φασιστικῶν κακοποιήσεων. Γιά τόν μαρασμό τῆς ἐμπειρίας δέν φέρνει τή μικρότερη εὐθύνη τό γεγονός ὅτι τά πράγματα ὑπὸ τόν νόμο τῆς καθαρῆς σκοπιμότητάς τους προσλαμβάνουν μιὰ μορφή, ἡ ὁποία περιορίζει τή στάση πρὸς αὐτά σέ ἀπλό χειρισμό, χωρὶς νά ἀνέχεται κανένα πλεόνασμα, εἴτε ἐλευθερίας στή συμπεριφορά εἴτε αὐτονομίας τῶν πραγμάτων, τό ὁποῖο θά μπορούσε νά ἐπιδιώσει σάν πυρήνας τῆς ἐμπειρίας, καθώς δέν καταδροχθίστηκε ἀπό τή στιγμή τῆς δράσης.

*Struwwelpeter*¹. – “Όταν ο Hume προσπάθησε νά υπερασπίσει ἔναντι τῶν φιλικῶν διακείμενων πρὸς τὰ ἐγκόσμια συμπατριωτῶν του τὸν γνωσιοθεωρητικὸ διαλογισμό, τὴν «καθαρὴ φιλοσοφία», πού εἶχε ἀνέκαθεν κακὴ φήμη ἀνάμεσα στοὺς gentlemen, χρησιμοποίησε τὸ ἀκόλουθο ἐπιχείρημα: «Ἀπὸ τὴν ἀκριβεία ἐπωφελεῖται πάντοτε ἡ ὁμορφιά καὶ ἀπὸ τὴν ὀρθὴ σκέψη τὸ τρυφερό συναίσθημα». Μολονότι τὸ ἴδιο ἦταν πραγματιστικὸ, ἐντούτοις περικλείει ὑπόρρητα καὶ ἀρνητικὰ ὀλόκληρη τὴν ἀλήθεια πάνω στό πνεῦμα τῆς πρακτικῆς. Οἱ πρακτικὲς ρυθμίσεις τῆς ζωῆς, οἱ ὁποῖες δίνουν τὴν ἐντύπωση πὼς τάχα ὠφελοῦν τοὺς ἀνθρώπους, στὴν οἰκονομία τοῦ κέρδους ἀφήνουν τὸ ἀνθρώπινο νά μαραίνεται, καὶ ὅσο περισσότερο ἐπεκτείνονται, τόσο περισσότερο ἀποκόπτουν ὀτιδήποτε τρυφερό. Διότι τρυφερότητα μεταξύ τῶν ἀνθρώπων δέν εἶναι παρὰ ἡ συνείδηση τῆς δυνατότητας σχέσεων χωρὶς σκοπιμότητα, πού ἀκροθιγῶς παρηγορεῖ ἀκόμη καὶ τοὺς σκοποκρατούμενους· κληρονομία παλιῶν προνομίων, πού ὑπόσχεται μιὰ κατάσταση πραγμάτων χωρὶς προνόμια. Ἡ κατάργηση τοῦ προνομίου ἀπὸ τὴν ἀστική ratio² καταργεῖ τελικὰ καὶ αὐτὴ τὴν ὑπόσχεση. “Όταν ὁ χρόνος εἶναι χρῆμα, φαίνεται ἠθικὸ νά ἐξοικονομεῖ κανεὶς χρόνο, προπάντων τὸν δικό του, δικαιολογώντας αὐτὸ τὸ πνεῦμα οἰκονομίας μέ τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ σεβασμοῦ γιὰ τοὺς ἄλλους. Εἶναι κανεὶς εὐθύς. Κάθε κάλυμμα, παρεμβαλλόμενο ἀνάμεσα στοὺς συναλασσόμενους ἀνθρώπους, γίνεται αἰσθητὸ ὡς διαταραχὴ τῆς λειτουργίας τοῦ μηχανισμοῦ, στὸν ὁποῖο δέν εἶναι μόνο ἀντικειμενικὰ ἐνταγμένοι, ἀλλὰ μέ τὸν ὁποῖο περήφανα ταυτίζονται. “Ότι ἀντὶ νά θγάξουν τὸ καπέλο, χαιρετιοῦνται μέ τὸ «γεια!» τῆς ἀδιάφορης οἰκειότητας, ὅτι ἀντὶ ἐπιστολῶν στέλνουν inter-office communications³ χωρὶς προσφώνηση καὶ ὑπογραφή, εἶναι τυχαῖα παρμένα συμπτώματα μιᾶς νόσησης τῆς ἐπαφῆς. Ἡ ἀλλοτριώση ἀποδεικνύεται ἀκριβῶς στὴν κατάργηση τῶν ἀποστάσεων μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Διότι μόνο ὅσο δέν ἀκολουθεῖ ἀκατάπαυστα ὁ ἕνας τὸν ἄλλον σάν τὴ σκιά του δίνοντας καὶ παίρνοντας, συζητώντας καὶ ἐκτελώντας, ὀρίζοντας καὶ λειτουργώντας, ἀπομένει ἀρκετὸς χώρος ἀνάμεσά τους γιὰ τὸ λεπτὸ πλέγμα νημάτων πού τοὺς συνδέει μεταξύ τους καὶ πού μόνο στὴν ἐξωτερικότητά του κρυσταλλώνεται τὸ ἐσωτερικὸ. Ἀντιδραστικοὶ ὅπως οἱ ὀπαδοὶ τοῦ C.G. Jung μυρίστηκαν κάτι ἀπὸ αὐτό. «Εἶναι ἰδιάζουσα

συνήθεια» εκείνων πού δέν ἔχουν διαμορφωθεῖ πλήρως ἀπό τόν πολιτισμό (Zivilisation), γράφει ὁ G.R. Heyer σέ ἕνα δοκίμιό του στόν Ἑρανο, «νά μὴν προσεγγίζουν ἕνα θέμα εὐθέως καί μάλιστα νά μὴν τό κατονομάζουν κἀν γιά ἕνα διάστημα· ἡ συζήτηση πρέπει μᾶλλον νά κινεῖται σάν ἀπό μόνη της σπειροειδῶς πρὸς τό καθαυτό ἀντικείμενο». Ἐντ' αὐτοῦ τώρα ἡ εὐθεία θεωρεῖται ὁ συντομότερος δρόμος μεταξύ δύο προσώπων, σάν αὐτοί νά ἦταν σημεῖα. Ὅπως οἱ τοῖχοι τῶν σπιτιῶν σήμερα χύνονται ἀτόφιοι, ἔτσι καί τό συγκολλητικό κονίαμα μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ἀντικαθίσταται ἀπό τὴν πίεση πού τοὺς συνέχει. Ὅ,τι εἶναι διαφοροτικό, δέν γίνεται πιά κατανοητό, ἀλλὰ φαίνεται, ἂν ὄχι σάν διεννέζικη σπесиαιλιτέ μέ μιά χροιά ἀρχισερβιτόρου, σάν παιδιάστικη ἐμπιστοσύνη ἢ ἀνεπίτρεπτο πλησίασμα. Μέ τὴ μορφὴ μερικῶν φράσεων γιά τὴν ὑγεία καί τὴν κατάσταση τῆς συζύγου, πού προηγοῦνται τῶν ἐπαγγελματικῶν συζητήσεων στό γεῦμα ἐργασίας, ἔχει ἀναπαραχθεῖ ἀπό τὴν ἴδια τὴν τάξη τῶν σκοπῶν ἀκόμη καί τό ἀντίθετό της καί ἐναρμόστηκε σέ αὐτή. Τό ταμποῦ τῶν ἐπαγγελματικῶν συζητήσεων ἐνώπιον τρίτων (Fachsimpelei) καί ἡ ἀνικανότητα συνομιλίας εἶναι στὴν πραγματικότητα τό ἴδιο. Ἐπειδὴ ὅλα εἶναι ἐπιχείρηση, αὐτὴ δέν ἐπιτρέπεται νά κατονομάζεται, ἀκριβῶς ὅπως τό σκοινί στό σπίτι τοῦ κρεμασμένου. Πίσω ἀπὸ τὴν ψευδοδημοκρατικὴ κατάργηση τῶν τύπων, τῆς παλιομοδίτικης εὐγένειας, τῆς ἀχρηστης συζήτησης (Konversation), γιά τὴν ὁποία δέν ἦταν κἀν ἀδικαιολόγητη ἡ ὑποψία πὼς πρόκειται γιά φλυαρία, πίσω ἀπὸ τὴ φαινομενικὴ διαύγαση καί διαφάνεια τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων, πού δέν δέχεται πιά τίποτε ἀπροσδιόριστο, ἐμφανίζεται ἡ γυμνὴ ὠμότητα. Ὁ εὐθύς λόγος, ὁ ὁποῖος χωρὶς ἐπιπτώσεις, χωρὶς δισταγμούς, χωρὶς στοχασμό λέει στόν ἄλλον καταπρόσωπο τὰ πράγματα, ἔχει ἤδη τὴ μορφὴ καί τόν ἦχο τῆς προσταγῆς πού ὑπὸ τόν φασισμό ἀπευθύνεται ἀπὸ βουδούς σέ σιωπῶντες. Ἡ ἴδια ἡ ἀντικειμενικότητα μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, καθὼς παραμερίζει τὰ ἰδεολογικὰ στολίδια ἀνάμεσά τους, ἔγινε κιόλας ἰδεολογία, προκειμένου νά μεταχειρίζεται κανεὶς τοὺς ἀνθρώπους σάν ἀντικείμενα.

Ἐπιστροφές δέν γίνονται δεκτές. — Οἱ ἄνθρωποι ξεμαθαίνουν νά κάνουν δῶρα. Ἡ παραβίαση τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνταλλαγῆς ἐνέχει κάτι παράλογο καί ἀναξιόπιστο· καμμιά φορά ἀκόμη καί τά παιδιά περιεργάζονται μέ δύσπιστο μάτι τόν δωρητή, λές καί τό δῶρο ἦταν τέχνασμα, προκειμένου νά πουλήσει βουρτσες ἢ σαπούνι. Ἄντ' αὐτοῦ ἀσκεῖται ἀγαθοεργία, διοικούμενη φιλανθρωπία, ἡ ὁποία, βάσει σχεδίων, ἐπικολλᾷ ἔμπλαστρα στά ὄρατά τραύματα τῆς κοινωνίας. Στίς ὀργανωμένες ὑπηρεσίες τῆς δέν ὑπάρχει πιά χῶρος γιά ἀνθρώπινα συναισθήματα, οἱ χορηγήσεις συνδέονται μάλιστα ἀναγκαῖα μέ τήν ταπείνωση μέσα ἀπό τήν κατανομή καί τή στάθμιση, μέ τή μεταχείριση δηλαδή τῶν ἀποδεκτῶν ὡς ἀντικειμένων. Ἄκόμη καί ἡ ἰδιωτική προσφορά δῶρων ἔχει ξεπέσει σέ κοινωνική λειτουργία, τήν ὁποία ἐκτελεῖ κανεῖς μέ ἀπρόθυμη λογική, προσεκτική τήρηση τοῦ καθορισθέντος προϋπολογισμοῦ, ἐπιφυλακτική ἀποτίμηση τοῦ ἄλλου καί ὅσο γίνεται μικρότερους κόπους. Ἡ εὐτυχία τῆς πραγματικῆς προσφορᾶς δῶρων βρισκόταν στήν ἰκανότητα τοῦ δωρητῆ νά φαντάζεται τήν εὐτυχία τοῦ ἀποδέκτη. Σημαίνει ὅτι διαλέγει, διαθέτει χρόνο, βγαίνει ἀπό τόν δρόμο του, σκέφτεται τόν ἄλλον ὡς ὑποκείμενο: τό ἀντίθετο τῆς λήθης. Ἀκριβῶς πρὸς τοῦτο δέν εἶναι σχεδόν κανένας πιά ἰκανός. Στήν καλύτερη περίπτωσι χαρίζουν ὅ,τι θά ἐπιθυμοῦσαν γιά τόν ἑαυτό τους, μόνο κατά μερικές βαθμίδες χειρότερα. Ὁ ξεπεσμός τῆς προσφορᾶς δῶρων καθρεφτίζεται στήν ὀδυνηρή ἐφεύρεση τῶν εἰδῶν δῶρων, τά ὁποία στηρίζονται ἤδη στό γεγονός ὅτι δέν ξέρει κανεῖς τί νά χαρίσει, διότι δέν τό θέλει πραγματικά. Αὐτά τά ἐμπορεύματα εἶναι ἄσχετα ὅπως οἱ ἀγοραστές τους. Ἦταν ἀπό τήν πρώτη κιόλας μέρα ἀζήτητα. Παρόμοια καί ἡ ἐπιφύλαξη τοῦ δικαιώματος ἀλλαγῆς τους, πού ὑποδηλώνει στόν ἀποδέκτη: πάρε αὐτό τό πράμα, κάνε ὅ,τι θέλεις μ' αὐτό· ἄν δέν σοῦ ταιριάζει, τό ἴδιο μοῦ κάνει, βρές ἄντ' αὐτοῦ κάτι ἄλλο. Αὐτή μάλιστα ἡ καθαρῆ ἀντικαταστατότητα ἀποδεικνύεται ἀνθρωπινότερη σέ σύγκριση μέ τήν ἀμηχανία ἀπέναντι στά συνηθισμένα δῶρα, διότι τουλάχιστον ἐπιτρέπει στόν ἀποδέκτη νά χαρίσει κάτι στόν ἑαυτό του, καί ἐδῶ βέβαια βρίσκεται καί ἡ ἀπόλυτη ἀντίφαση πρὸς τήν προσφορά δῶρων.

Μπροστά στή μεγαλύτερη ἀφθονία ἀγαθῶν, πού εἶναι προσιτά ἀκόμη καί στόν φτωχό, ὁ ξεπεσμός τῆς προσφορᾶς δῶρων θά

μπορούσε νά μᾶς ἀφήνει ἀδιάφορους, οἱ σχετικοὶ στοχασμοὶ θὰ φαίνονταν ὑπερβολικὰ συναισθηματικοί. Ἀκόμη ὅμως καὶ ἂν μέσα στὴν περίσσια ἦταν περιττό νά κάνει κανεὶς δῶρα —καὶ αὐτὸ εἶναι ψέμα, τόσο ἰδιωτικά ὅσο καὶ κοινωνικά, διότι δέν ὑπάρχει κανένας σήμερα, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ φαντασία δέν θὰ ἔβρισκε τίποτε πού θὰ τοῦ χάριζε ὅπωςδήποτε εὐτυχία—, θὰ ἀπέμεναν μέ τὴν ἀνάγκη νά κάνουν δῶρα ἐκεῖνοι πού δέν κάνουν πιά. Σέ αὐτούς μαθαίνονται ἐκεῖνες οἱ ἀναντικατάστατες ἱκανότητες, οἱ ὁποῖες δέν μποροῦν νά εὐδοκιμήσουν στό ἀπομονωτικὸ κελλί τῆς καθαρῆς ἐσωτερικότητας, ἀλλὰ μόνο σέ ἐπαφή μέ τὴ ζεστασιά τῶν πραγμάτων. Ψυχρότητα καταλαμβάνει ὅτιδήποτε κάνουν: τὸν φιλικὸ λόγος πού δέν ἐκφέρεται, τὴν ἀβρόφρονα μέριμνα πού δέν λαμβάνεται. Τέτοια ψυχρότητα ἐπιστρέφει τελικά σέ ἐκείνους ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐκπορεύεται. Κάθε μὴ παραμορφωμένη σχέση, ἴσως μάλιστα τὸ συμφιλωτικὸ στὴν ἴδια τὴν ὀργανικὴ ζωὴ, εἶναι προσφορά δώρου. Ὅποιος μέσα ἀπὸ τὴ λογικὴ τῆς συνέπειας γίνεται ἀνίκανος γι' αὐτὸ, μετατρέπει τὸν ἑαυτό του σέ πρᾶγμα καὶ ξεπαγιάζει.

22

*Τὸ παιδί μαζί μέ τὰ νερά τοῦ λουτροῦ*¹. — Ἐνα ἀπὸ τὰ κεντρικά μοτίβα τῆς κριτικῆς τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἀνέκαθεν τὸ ψέμα: ὅτι ἡ κουλτούρα δημιουργεῖ τὴν ψευδαἰσθησι μῆς κοινωνίας μέ ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, πού δέν ὑπάρχει· ὅτι ἀποκρύπτει τίς ὑλικές προϋποθέσεις, πάνω στίς ὁποῖες ὑψώνεται ὅ,τι ἀνθρώπινο, καὶ ὅτι παρηγορώντας καὶ κατευνάζοντας ἐξυπηρετεῖ τὴ συντήρηση τοῦ κακοῦ οἰκονομικοῦ καθορισμοῦ τῆς ὑπαρξης. Εἶναι ἡ ἰδέα τῆς κουλτούρας ὡς ἰδεολογίας, κοινὴ σέ πρώτη ματιὰ στὴν ἀστική διδασκαλία τῆς βίας καὶ στὸν ἀντίποδά της, στὸν Nietzsche καὶ στὸν Marx. Ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἰδέα ὅμως, ὅπως ὅλες οἱ ἐπιπλήξεις τοῦ ψέματος, ἔχει τὴν ὑποπτη κλίση νά μεταβάλλεται ἡ ἴδια σέ ἰδεολογία. Αὐτὸ καταφαίνεται στό ἰδιωτικὸ. Ἀναγκαστικά ἡ σκέψη γιὰ τὸ χρῆμα καὶ ὅλες οἱ συνακόλουθες συγκρούσεις ὑπείσερχονται ὡς τίς πιὸ τρυφερές ἐρωτικές, τίς πιὸ λεπτεπίλεπτες πνευματικές σχέσεις. Μέ τὴ λογικὴ τῆς συνέπειας καὶ τὸ πάθος γιὰ τὴν ἀλήθεια, ἡ κριτικὴ τοῦ πολιτισμοῦ θὰ μπορούσε λοιπὸν νά ἀπαιτήσῃ τὴν

πλήρη ἀναγωγή τῶν συνθηκῶν στήν ὕλική τους προέλευση, τήν ἀδυσώπητη καί ἀπροκάλυπτη διαμόρφωσή τους σύμφωνα μέ τήν κατάσταση συμφερόντων τῶν συμμετεχόντων. Διότι πράγματι τό νόημα δέν εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπό τή γένεση, καί σέ ὀτιδήποτε δομεῖται πάνω στήν ὕλική βάση ἢ τή διαμεσολαβεῖ, εὐκολα μπορεῖ νά βρεθεῖ τό ἴχνος τῆς ἀνελικρίνειας, τοῦ συναισθηματισμοῦ καί μάλιστα τό συγκαλυμμένο καί διπλά δηλητηριώδες συμφέρον. Ἄν ὁμως ἐνεργοῦσε κανεῖς σέ ριζική συμφωνία μέ αὐτή τήν ἀρχή, μαζί μέ τά ἀναληθῆ θά ξερίζωνε καί ὅλα τά ἀληθινά, ὀτιδήποτε ἀποπειράται, ἔστω ἀνήμπορα, νά ἀποδράσει ἀπό τόν περιοριστικό κύκλο τῆς οἰκουμενικῆς πρακτικῆς, ὅλη τή χιμαιρική προκαταβολή τῆς εὐγενέστερης κατάστασης, καί θά περνοῦσε ἄμεσα στή βαρβαρότητα, τήν ὁποία, ὡς διαμεσολαβημένη, καταλογίζει στήν κουλτούρα. Στούς ἀστούς κριτικούς τῆς κουλτούρας μετά τόν Nietzsche αὐτή ἡ μεταστροφή ἦταν πάντοτε ὀλοφάνερη: μέ ἐνθουσιασμό τήν ὑπέγραφε ὁ Spengler. Οἱ μαρξιστές ὁμως δέν εἶναι ἄτρωτοι ἀπό αὐτό. Θεραπευμένοι ἀπό τή σοσιαλδημοκρατική πίστη στήν πολιτιστική πρόοδο καί ἀντιμέτωποι σέ μιά ἀυξανόμενη βαρβαρότητα, βρίσκονται συνεχῶς στόν πειρασμό νά καλέσουν τήν τελευταία σέ βοήθεια, στό ὄνομα τῆς «ἀντικειμενικῆς τάσης», καί σέ μιά πράξη ἀπόγνωσης νά περιμένουν τή σωτηρία ἀπό τόν θανάσιμο ἐχθρό, ὁ ὁποῖος, ὡς «ἀντίθεση», μέλλει νά βοηθήσει μέ τυφλό καί μυστηριώδη τρόπο νά ἔλθει τό καλό τέλος. Ἡ ἔμφαση στό ὕλικό στοιχεῖο, ἔναντι τοῦ πνεύματος ὡς ψεύδους, ἀναπτύσσει ἔτσι κι ἄλλωῶς ἕνα εἶδος ἀνησυχιακῆς ἐκλεκτῆς συγγένειας, συγκρίσιμης μέ τήν ὀμοθυμία μεταξύ ἀστυνομίας καί ὑποκόσμου, μέ τήν πολιτική οἰκονομία πού ὑποβάλλεται σέ ἐνδοπλαισιακή κριτική. Ἄφῶτου παραμερίστηκε ἡ οὐτοπία καί ἀπαιτεῖται ἡ ἐνότητα θεωρίας καί πράξης, ἔχει γίνει κανεῖς ὑπερβολικά πρακτικός. Ὁ φόβος γιά τήν ἀνημπόρια τῆς θεωρίας παρέχει τό πρόσχημα γιά νά παραδοθεῖ κανεῖς στήν πανίσχυρη διαδικασία τῆς παραγωγῆς καί ἔτσι νά φθάσει τότε πράγματι νά παραδεχθεῖ ἐντελῶς τήν ἀνημπόρια τῆς θεωρίας. Χαρακτηριστικά κακεντρέχειας δέν εἶναι ξένα οὔτε στήν αὐθεντική μαρξική γλώσσα, σήμερα μάλιστα χαράζεται ὁ δρόμος μιᾶς ἐξομοίωσης τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ πνεύματος καί τῆς νηφάλια ἀξιολογούσας κριτικῆς, τοῦ χυδαίου καί τοῦ ἄλλου ὕλισμου, καί ἔτσι εἶναι συχνά δύσκολο νά ξεχωρίσει κανεῖς σωστά τό ὑποκείμενο ἀπό τό ἀντικείμενο. – Ἡ ταύτιση τῆς κουλτούρας ἀποκλειστικά μέ τό ψέμα εἶναι ὅσο ποτέ

μοιραία, τή στιγμή πού αὐτή προσχωρεῖ πράγματι ἐξ ὀλοκλήρου στό ψέμα καί προκαλεῖ ἔνθερμα μιά τέτοια ταύτιση γιά νά μειώσει τό κύρος κάθε ἀντιστεκόμενης σκέψης. Ἐάν ὑλική πραγματικότητα ὀνομάζεται ὁ κόσμος τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, κουλτούρα ὁμως ὀτιδήποτε ἀρνεῖται νά δεχθεῖ τήν κυριαρχία αὐτῆς τῆς ἀξίας, τότε μιά τέτοια ἀρνήση εἶναι βέβαια φαινομενική, ὅσο τό ὑφιστάμενο ὑφίσταται. Ἐφ'ὅπου ὁμως ἡ ἐλεύθερη καί δίκαιη ἀνταλλαγή εἶναι ἡ ἴδια ψέμα, ὀποιαδήποτε μή παραδοχή τῆς σάν τέτοιας παίρνει ταυτόχρονα τή θέση τῆς ἀλήθειας: ἀπέναντι στό ψέμα τοῦ κόσμου τῶν ἐμπορευμάτων ἀκόμη καί τό ψέμα πού τόν καταγγέλλει, γίνεται διορθωτικό. Τό γεγονός ὅτι ἡ κουλτούρα ὡς σήμερα ἀπέτυχε, δέν εἶναι καθόλου δικαιολογία, γιά νά ἐπιτείνει κανεῖς τήν ἀποτυχία τῆς σκορπίζοντας ὅπως τό Κατινάκι τοῦ παραμυθιοῦ καί τό ἀπόθεμα τοῦ ὀραίου σιτάλευρου πάνω στή χυμένη μύτρα. Οἱ συνανήκοντες ἀνθρωποὶ δέν θά ἔπρεπε οὔτε νά ἀποσιωποῦν τά ὑλικά τους συμφέροντα οὔτε νά ἰσοπεδῶνονται μέ αὐτά, ἀλλά νά τά περιλαμβάνουν στοχαστικά μέσα στή σχέση τους καί ἔτσι νά τά ξεπεροῦν.

23

*Plurale tantum*¹. – Ἐάν ἡ κοινωνία εἶναι πράγματι, ὅπως διδάσκει μιά σημερινή θεωρία, μιά κοινωνία συμμοριῶν, τότε τό πιό πιστό τῆς μοντέλο εἶναι ἀκριβῶς τό ἀντίθετο τῆς συλλογικότητας, δηλαδή τό ἄτομο ὡς μονάδα². Ἐπίδιῶξη τῶν ἀπολύτως μερικῶν συμφερόντων κάθε μεμονωμένου ἀτόμου ἐπιτρέπει τήν ἀκριβέστερη μελέτη τῆς οὔσιας τῶν ὀμάδων μέσα στήν ψευδή κοινωνία, καί λίγο λείπει γιά νά ἀντιληφθεῖ κανεῖς τήν ὀργάνωση τῶν διασκορπισμένων ὀρμῶν ὑπό τήν πρωτοκαθεδρία τοῦ ρεαλιστικοῦ ἐγῶ ἐξαρχῆς σάν μιά ἐσωτερικευμένη σπείρα ληστῶν μέ ἀρχηγό, τσιράκια, τελετουργίες, ὀρκους πίστης, ἀπιστίες, συγκρούσεις συμφερόντων, μηχανορραφίες καί ὄλα τά παρεπόμενα. Ἐρκεῖ νά παρατηρήσει κανεῖς μιά φορά συναισθήματα, ὀπου τό ἄτομο προσπαθεῖ νά ἐπιβληθεῖ στόν γύρω κόσμο δυναμικά, λόγου χάρη τήν ὀργή. Ὁ ἐξοργισμένος ἐκδηλώνεται πάντοτε σάν ὁ ἀρχισυμμοριτῆς τοῦ ἑαυτοῦ του, πού προστάζει στό ἀσυνείδητό του νά χτυπάει στό ψαχνό, ἐνῶ τά μάτια τοῦ λάμπουν ἀπό τήν ἰκανοποίηση ὅτι μιλάει στό ὀνομα τῶν πολλῶν,

πού δέν εἶναι παρά ὁ ἴδιος. Ὅσο περισσότερο κάποιος στηρίζει τήν υπόθεση τῆς ἐπιθετικότητάς του μόνο στίς δικές του δυνάμεις, τόσο τελειότερα ἀντιπροσωπεύει τήν καταπιεστική ἀρχή τῆς κοινωνίας. Ὑπό αὐτή τήν ἔννοια, περισσότερο ἴσως ἀπότι ὑπό ὁποιαδήποτε ἄλλη, ἰσχύει ἡ πρόταση ὅτι τό πιό ἀτομικό εἶναι τό πιό γενικό.

24

*Tough baby*¹. – Ἀλέναντι σέ ἕναν ὀρισμένο τύπο ἔκφρασης τοῦ ἀνδρισμοῦ, ἰδίου ἢ ξένου, ἀρμόζει δυσπιστία. Ἐκφράζει ἀνεξαρτησία, σιγουριά στή διατακτική ἐξουσία τό σιωπηρό πνεῦμα συνωμοσίας μεταξύ ὄλων τῶν ἀνδρῶν. Παλιότερα αὐτό τό ἀποκαλοῦσαν μέ ἔμφοβο θαυμασμό ἰδιοτροπίες τοῦ ἀφεντικοῦ, σήμερα ἔχει ἐκδημοκρατισθεῖ καί ἐπιδεικνύεται καί στόν τελευταῖο τραπεζικό ὑπάλληλο ἀπό τούς ἥρωες τοῦ κινηματογράφου. Ἀρχέτυπό του εἶναι ὁ ἐμφανίσιμος, ντυμένος μέ σμόκιν ἄνδρας, πού ἀργά τό βράδυ γυρίζει στό ἐργένικο διαμέρισμά του, ἀνάβει τόν διακριτικό φωτισμό καί ἐτοιμάζει ἕνα οὔισκυ μέ σόδα: ὁ προσεκτικά καταγραμμένος σφυριχτός ἦχος τοῦ μεταλλικοῦ νεροῦ λέει ὅ,τι τό ἀλαζονικό στόμα ἀποσιωπᾷ: ὅτι αὐτός περιφρονεῖ ὅτιδήποτε δέν μυρίζει καπνό, δέρμα καί κρέμα ξυρίσματος, προπάντων τίς γυναῖκες, οἱ ὁποῖες γι' αὐτό ἀκριβῶς τοῦ πέφτουν οὐρανοκατέβατες. Ἰδανικός τύπος ἀνθρώπων σχέσεων γι' αὐτόν εἶναι ἡ λέσχη, ὁ τόπος ἑνός σεβασμοῦ βασιζόμενου στή διακριτική ἀδιακρισία τῶν ἀδίστακτων. Οἱ ἀπολαύσεις τέτοιων ἀνδρῶν, ἢ μᾶλλον τῶν μοντέλων τους, πού εἶναι ζήτημα ἄν τούς μοιάζει ἔστω ἕνας ζωντανός, ἀφοῦ οἱ ἀνθρωποεἶναι εἶναι ἀκόμη καί τώρα καλύτεροι ἀπότι ἡ κουλτούρα τους, ἔχουν ὅλες τους μιά δόση λανθάνουσας βιαιότητος. Αὐτή ἀπειλεῖ προφανῶς τούς ἄλλους, πού ἕνας τέτοιος, ἀραγμένος στήν πολυθρόνα του, ἔχει πάψει πρό πολλοῦ νά τούς ἔχει ἀνάγκη. Στήν πραγματικότητα πρόκειται γιά προηγούμενη βία ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἄν κάθε ἡδονή ἔχει μέσα της διαφυλαγμένη τήν προγενέστερη δυσφορία, ἐδῶ ἡ δυσφορία, ὡς ὑπερηφάνεια νά τήν ὑπομένει κανεῖς, ὑψώνεται ἀδιαμεσολάβητα, ἀμετάπλαστα, στερεότυπα σέ ἡδονή: σέ ἀντιδιαστολή πρός τό κρασί, κάθε ποτήρι οὔισκυ, κάθε ρουφηξιά στό πούρο κάνει νά συναισθάνεται κανεῖς ἀκόμη τήν ἀποστροφή πού

στοίχισε στόν ὄργανισμό ἢ θετική ἀνταπόκρισή του σέ τόσο δυνατούς ἐρεθισμούς, καί αὐτό μόνο καταγράφεται ὡς ἡδονή. Οἱ ἄρρενωποὶ ἄνδρες² θά ἦταν συνελῶς ἀπό τή σύστασή τους ὅπως τούς παρουσιάζουν συχνά τά κινηματογραφικά σενάρια, δηλαδή μαζοχιστές. Τό ψέμα ἔγκειται στόν σαδισμό τους, καί μόνο σάν ψεῦτες γίνονται ἀληθινά σαδιστές, πράκτορες τῆς καταστολῆς. Αὐτό τό ψέμα ὁμως δέν συνίσταται παρά στό γεγονός ὅτι ἡ ἀπωθημένη ὁμοφυλοφιλία ἐμφανίζεται ὡς ἡ μόνη ἐγκεκριμένη μορφή ἑτεροφυλοφιλίας. Στήν Ὁξφόρδη διακρίνουν δύο εἰδῶν φοιτητές, τούς tough guys³ καί τούς διανοούμενους· ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης οἱ τελευταῖοι μποροῦν τάχα νά ἐξισώνονται χωρίς ἄλλο μέ τούς θηλυπρεπεῖς. Ὑπάρχουν πολλές ἐνδείξεις ὅτι τό κυρίαρχο στρώμα στήν πορεία πρὸς τή δικτατορία πολώνεται πρὸς αὐτά τά δύο ἄκρα. Μιά τέτοια ἀποδιοργάνωση εἶναι τό μυστικό τῆς ἐνοποίησης, τῆς εὐτυχίας νά ἐνώνει τούς ἀνθρώπους ἢ ἔλλειψη εὐτυχίας. Σέ τελευταία ἀνάλυση ἀληθινά θηλυπρεπεῖς εἶναι οἱ tough guys, πού ἔχουν ἀνάγκη τούς μαλθακοὺς ὡς θύματά τους, γιά νά μὴν παραδεχθοῦν πῶς τούς μοιάζουν. Ὁλοκληρωτισμός καί ὁμοφυλοφιλία συνανήκουν. Καθὼς τό ὑποκείμενο ἀφανίζεται, ἀρνεῖται ὅ,τι δέν εἶναι τοῦ εἴδους του. Ὁ δυνατὸς ἄνδρας καί ὁ ὑπάκουος ἑφηβος, ὡς ἀντίθετα, συγχωνεύονται μέσα σέ μιὰ τάξη πραγμάτων πού ἐπιβάλλει ἀνόθευτη τὴν ἀρσενική ἀρχή τῆς κυριαρχίας. Μετατρέποντας τούς πάντες χωρίς ἐξαίρεση, ἀκόμη καί τά δῆθεν ὑποκείμενα, σέ ἀντικείμενά της, αὐτή ἡ ἀρχή μεταστρέφεται στήν ὀλική παθητικότητα, δυνητικά στό θηλυκό.

25

Νά μείνουν ἀμνημόνευτα. – Ἡ προηγούμενη ζωὴ τοῦ ἐξόριστου, ὅπως εἶναι γνωστό, ἐκημενίζεται. Παλιότερα ἦταν τό ἔνταλμα σὺλληψης, σήμερα εἶναι ἡ πνευματικὴ ἐμπειρία αὐτὴ πού κηρύσσεται ὡς μὴ μεταδιβάσιμη καί ἀπολύτως ἀλλοτριῶν εἴδους. Ὅ,τι δέν εἶναι ἐκπραγματισμένο, ὅ,τι δέν μπορεῖ νά μετρηθεῖ καί νά ἀπαριθμηθεῖ, ἐκπίπτει. Σάν νά μὴν ἔφτανε αὐτό, ἡ ἐκπραγμάτιση ἐπεκτείνεται καί στό ἴδιο τό ἀντίθετό της, τὴ ζωὴ πού δέν μπορεῖ νά βιωθεῖ ἄμεσα, σέ ὅ,τι ἐξακολουθεῖ νά ζεῖ ἀπλῶς ὡς σκέψη καί μνήμη.

Ἔχουν ἐπινοήσει γι' αὐτό μιὰ ἰδιαίτερη στήλη. Ἐπιγράφεται «φόντο» καί ἐμφανίζεται σάν παράρτημα στά ἐρωτηματολόγια, μετά τό φύλο, τήν ἡλικία καί τό ἐπάγγελμα. Ἡ ἀτιμασμένη ζωή σύρεται τώρα καί ἀπό τό θριαμβευτικό αὐτοκίνητο τῶν ἠνωμένων στατιστικολόγων¹. ἀκόμη καί τό παρελθόν δέν εἶναι πιά ἀσφαλές ἐνώπιον τοῦ παρόντος, πού τό παραδίδει πάλι στή λήθη θυμίζοντάς το.

26

*English spoken*¹. – Ὅταν ἤμουν παιδί, μερικές γηραιές Ἀγγλίδες κυρίες, μέ τίς ὁποῖες οἱ γονεῖς μου διατηροῦσαν σχέσεις, μοῦ χάριζαν βιβλία: πλούσια εἰκονογραφημένους παιδικούς τόμους, ἐπίσης μιὰ μικρή πράσινη Βίβλο δεμένη μέ μαροκινό δέρμα. Ὅλα ἦταν στή γλώσσα τῶν δωρητριῶν: καμμιά τους δέν διερωτήθηκε ἂν τήν κατέχω. Ἡ ἰδιάζουσα ἐρημητικότητα τῶν βιβλίων πού ἐνέσκηπταν πάνω μου μέ εἰκόνες, μεγάλους τίτλους καί βινιέτες, χωρίς νά μποροῦσα νά ἀποκρυπτογραφήσω τό κείμενο, μέ ἔκανε νά πιστεύω, ὅτι γενικά τέτοιου εἴδους τόμοι δέν εἶναι διόλου βιβλία, ἀλλά διαφημίσεις, ἴσως γιά μηχανήματα σάν ἐκεῖνα πού κατασκεύαζε ὁ θεῖος μου στό ἐργοστάσιό του στό Λονδίνο. Ἀφότου ζῶ σέ ἀγγλοσαξονικές χώρες καί καταλαβαίνω ἀγγλικά, αὐτή ἡ συνείδηση δέν ἔχει ἀρθεῖ, ἀλλά ἐνισχυθεῖ. Ὑπάρχει ἕνα «Τραγοῦδι γιά κορίτσια» τοῦ Brahms πάνω σέ ἕνα ποίημα τοῦ Heyse² μέ τούς στίχους: «O Herzeleid, du Ewigkeit! Selbender nur ist Seligkeit». Στήν πιό διαδεδομένη ἀμερικάνικη ἔκδοση ἀποδίδονται ὡς ἐξῆς: « O misery, eternity! / But two in one were ecstasy». Τά ἀρχαιοπρεπῆ, γεμάτα πάθος οὐσιαστικά τοῦ πρωτοτύπου ἔχουν μετατραπῆ σέ συνθηματικές λέξεις ἐνός σουξέ πού τό διαφημίζουν. Στό ἀναμμένο τους φῶς ἀστράφτει ὁ διαφημιστικός χαρακτήρας τῆς κουλτούρας.

27

*On parle français*¹. – Ὅποιος διαβάσει πορνογραφία σέ ξένη γλώσσα, μαθαίνει πόσο ἐνδόμυχα συνδέονται ἡ σεξουαλικότητα καί ἡ

γλώσσα. Κατά τήν ανάγνωση τοῦ Sade στό πρωτότυπο δέν χρειάζεται κανείς λεξικό. Ἀκόμη καί τίς πιό ἀπόμερες ἐκφράσεις γιά τό ἄσεμνο, τή γνώση τῶν ὁποίων δέν μεταδίδει κανένα σχολεῖο, καμμιά οἰκογένεια, καμμιά λογοτεχνική ἐμπειρία, τίς καταλαβαίνει κανείς, νυχτοβατώντας, ὅπως στήν παιδική ἡλικία οἱ πιό ἀπόμακρες ἐξωτερικεύσεις καί παρατηρήσεις τοῦ γενετήσιου συγκροτοῦν τή σωστή παράσταση. Λές καί τά φυλακισμένα πάθη, πού αὐτές οἱ λέξεις ἀποκαλοῦν μέ τό ὄνομά τους, ἀνατινάζουν τίς ἐπάλξεις τῶν τυφλῶν λέξεων ὅπως αὐτά τῆς ἰδίας καταπίεσης καί προελαύνουν βίαια καί ἀκαταμάχητα μέσα στό ἐσώτερο κελλί τοῦ νοήματος, πού μοιάζει μέ αὐτά τά ἴδια.

28

*Paysage*¹. – Τό ἐλάττωμα τοῦ ἀμερικάνικου τοπίου δέν εἶναι τόσο, ὅπως θά τό ἤθελε ἡ ρομαντική αὐταπάτη, ἡ ἀπουσία ἱστορικῶν ἀναμνήσεων, ὅσο ὅτι τό χέρι δέν ἔχει ἀφήσει ἴχνη πάνω του. Αὐτό ἔχει σχέση ὄχι μόνο μέ τήν ἔλλειψη ἀγρῶν, τά ἀξερίζωτα γιά καλλιέργειες καί συχνά θαμνώδη, χαμηλά δάση, ἀλλά προπάντων μέ τούς δρόμους. Αὐτοί εἶναι σπαρμένοι πάντα ἀδιαμεσολάβητα μέσα στό τοπίο, καί ὅσο πιό λεῖοι καί φαρδεῖς ἔχουν ἀποθεῖ, τόσο πιό ἀσύνδετη καί βίαιη φαίνεται ἡ ὑπολάμπουσα τροχιά τους ἔναντι τοῦ πολύ ἀγριόφυτου περιβάλλοντος. Εἶναι ἀνέκφραστοι. Καθώς δέν γνωρίζουν ἴχνη θημάτων καί τροχῶν, διόλου μαλακούς πεζόδρομους στίς ἄκρες τους σάν μετάβαση πρὸς τή βλάστηση, οὔτε μονοπάτια στό πλευρό τους πού θά ὀδηγοῦσαν κάτω στήν κοιλάδα, ἔτσι τούς λείπει καί τό ἥπιο, καταπραῦντικό, μή γωνιῶδες τῶν πραγμάτων, πάνω στά ὁποῖα ἔκαναν τή δουλειά τους χέρια ἢ τά ἄμεσα ἐργαλεῖα τους. Σάν νά μή χάιδεψε κανένας τά μαλλιά αὐτοῦ τοῦ τοπίου. Δέν παρηγορήθηκε καί εἶναι ἀπαρηγόρητα θλιβερό. Ἀνάλογα γίνεται ἀντιληπτό. Διότι τό διαστικό μάτι δέν μπορεῖ νά συγκρατήσει ὅ,τι ἀπλῶς εἶδε μέσα ἀπό τό αὐτοκίνητο, καί ἔτσι αὐτό χάνεται χωρίς νά ἀφήνει ἴχνη, ὅπως καί τό ἴδιο δέν φέρει ἴχνη.

Νανοφυή όπωροφόρα. – Είηαι ή άδροφροσύνη του Proust ότι άπαλλάσσει τον άναγνώστη από την ντροπή νά θεωρήσει τον έαυτό του εύφυέστερον από τον συγγραφέα.

Τόν δέκατο ένατο αιώνα οί Γερμανοί ζωγράφιζαν τό όνειρό τους, και πάντοτε προέκυπτε ένα λαχανικό. Οί Γάλλοι άρκοϋσε νά ζωγραφίζουν λαχανικά, κι ήταν ήδη όνειρο.

Στίς άγγλοσαξονικές χώρες οί πόρνες μοιάζουν σαν νά προμηθεύουν, ταυτόχρονα μέ την άμαρτία, και την ποιμή της κόλασης.

Όμορφιά του άμερικάνικου τοπίου: ότι και στό πιό μικρό του τμήμα είναι έγχαραγμένο, ως έκφραση, τό άπροσμέτρητο μέγεθος όλόκληρης της χώρας.

Στή μνήμη του έξόριστου κάθε γερμανικό ψητό ζαρκάδι έχει μία εύση, σαν νά είχε πληγει από τον Freischütz¹.

Τίποτε δέν είναι άληθές στην ψυχανάλυση εκτός από τίς ύπερβολές της.

Άν είναι κανείς εύτυχισμένος, μπορεί νά τό μαντέψει ακούγοντας τον άνεμο. Αυτός προειδοποιεί τον δυστυχισμένο, ότι τό σπίτι του είναι εύθραυστο, και τον ξεσηκώνει από τον έλαφρύ ύπνο και τό τρομακτικό όνειρο. Στόν εύτυχισμένο τραγουδάει τό τραγούδι της σιγουριās του: τό μανιασμένο σφυριχτό του δηλώνει, ότι δέν μπορεί πιά νά του κάνει τίποτε.

Ό άηχος θόρυβος, πού μάς είναι άνέκαθεν παρών από την έμπειρία των όνειρων μας, άντηχτεί στόν ξύπνιο μέσα από τούς χτυπητούς τίτλους των έφημεριδων.

Η μυθική ίώδεια άγγελία της συμφορās επανέρχεται μέ τό ραδιόφωνο. Όποιος ανακοινώνει μέ αυταρχικό τόνο κάτι σημαντικό, αναγγέλλει την καταστροφή. Solemn στά άγγλικά σημαίνει έορταστικός και άπειλητικός. Η έξουσία της κοινωνίας πίσω από τον όμιλητή στρέφεται από μόνη της εναντίον των προσαγορευομένων.

Τό πρόσφατο παρελθόν παρουσιάζεται πάντα σάν νά ἔχει καταστραφεῖ ἀπό καταστροφές.

Ἡ ἔκφραση τοῦ ἱστορικοῦ στοιχείου στά πράγματα δέν εἶναι παρά αὐτή τῶν περασμένων βασάνων.

Στόν Hegel ἡ αὐτοσυνείδηση ἦταν ἡ ἀλήθεια τῆς βεβαιότητας τοῦ ἑαυτοῦ, «τό ντόπιο βασίλειο τῆς ἀλήθειας»², ὅπως λέει ἡ *Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος*. Ὅταν ἔπαψαν πιά νά τό καταλαβαίνουν αὐτό, οἱ ἄστοί ἦταν αὐτοσυνείδητοι τουλάχιστον στήν ὑπερηφάνειά τους ὅτι κατεῖχαν περιουσία. Self-conscious σήμερα δέν σημαίνει παρά μόνο τόν στοχασμό πάνω στό ἐγώ ὡς ἀμηχανία, ὡς συναίσθηση τῆς ἀνημπορίας: νά ξέρει κανεῖς ὅτι δέν εἶναι τίποτε.

Σέ πολλούς ἀνθρώπους εἶναι ἤδη ἀδιαντροπιά, ὅταν λένε ἐγώ.

Ἡ ἀγκίδα στό μάτι σου εἶναι ὁ καλύτερος μεγεθυντικός φακός.

Ἀκόμη καί ὁ πῖο κακόμοιρος ἄνθρωπος εἶναι ἰκανός νά ἀντιλαμβάνεται τίς ἀδυναμίες τοῦ πῖο ἀξιόλογου, ἀκόμη καί ὁ πῖο κουτός τά σφάλματα στή σκέψη τοῦ πῖο ἔξυπνου.

Πρώτη καί μοναδική ἀρχή τῆς σεξουαλικῆς ἠθικῆς: ὁ κατήγορος ἔχει πάντοτε ἄδικο.

Τό ὄλον εἶναι τό ἀναληθές³.

*Pro domo postra*¹. – Ὅταν κατά τή διάρκεια τοῦ προηγούμενου πολέμου, ὁ ὁποῖος ὅπως καθέννας συγκριτικά μέ τόν ἀμέσως ἐπόμενο φαίνεται εἰρηνικός, ἦταν φιμωμένα τά κομπάζοντα στόματα τῶν συμφωνικῶν ὀρχηστρῶν πολλῶν χωρῶν, ὁ Στραβίνσκι ἔγραψε τήν *Ἱστορία τοῦ στρατιώτη* γιά μιά ἀραιή, σκανδαλωδῶς σακατεμένη ὀρχήστρα δωματίου. Ἐγινε ἡ καλύτερή του παρτιτούρα, τό μόνο εὐσταθές σουρρεαλιστικό μανιφέστο, τοῦ ὁποῖου ἡ σπασμωδική-ὀ-

νειρική ἀγαγκαστικότητα τῆς μουσικῆς ἀποκάλυπτε κάτι ἀπό τὴν ἀρνητικὴ ἀλήθεια. Ἡ προϋπόθεση τοῦ κομματιοῦ ἦταν ἡ ἔνδεια: ἀποσυναρμολογοῦσε τόσο δραστικά τὴν ἐπίσημη κουλτούρα, διότι μαζί μέ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ τῆς τοῦ ἀποκλειόταν καί ἡ ἀντιπολιτιστικὴ ἐπίδειξή τῆς. Αὐτό ὑποδηλώνει κάτι σχετικὰ μέ τὴν πνευματικὴ παραγωγή μετὰ τὸν τωρινὸ πόλεμο πού στήν Εὐρώπη ἔχει ἀφήσει πίσω του μιά καταστροφή, τὴν ἔκταση τῆς ὁποίας δέν τολμοῦσαν νὰ φανταστοῦν οὔτε οἱ τρύπες ἐκείνης τῆς μουσικῆς. Πρόοδος καί βαρβαρότητα εἶναι τόσο περιπλεγμένες σήμερα ὑπὸ τὴ μορφὴ τῆς μαζικῆς κουλτούρας, ὥστε μόνο ἡ δάρβαρα ἀσκητεία ἀπέναντι στήν τελευταία καί στήν πρόοδο τῶν μέσων θά μποροῦσε νὰ ἀποκαταστήσει τό μὴ δάρβαρο. Κανένα ἔργο τέχνης καί καμμιά σκέψη δέν ἔχουν πιθανότητες νὰ ἐπιδιώσουν, ἂν δέν φέρουν μέσα τους τὴν ἀπόρριψη τοῦ ψεύτικου πλούτου τῆς πρώτης τάξεως παραγωγῆς, τῆς ἐγχρωμῆς ταινίας καί τῆς τηλεόρασης, τῶν περιοδικῶν γύρω ἀπὸ τοὺς ἑκατομμυριούχους καί τοῦ Toscanini². Τὰ παλιότερα μέσα ἔκφρασης, πού δέν ἦταν σχεδιασμένα γιὰ μαζικὴ παραγωγή, ἀποκτοῦν νέα ἐπικαιρότητα: αὐτὴ τοῦ μὴ ἐνταγμένου καί τοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ. Μόνο αὐτὰ θά μποροῦσαν νὰ ἀποφύγουν τό κοινὸ μέτωπο τῶν τράστ καί τῆς τεχνικῆς. Μέσα σέ ἕναν κόσμον, ὅπου τὰ βιβλία δέν ἔχουν πιά τὴν ἐμφάνιση βιβλίων, τὴ θέση τους παίρνουν μόνο αὐτὰ πού δέν εἶναι πιά τέτοια. Ἄν ἡ ἐφεύρεση τοῦ τυπογραφικοῦ πιεστηρίου ἐγκαινίασε τὴν ἀστικὴ ἐποχὴ, σύντομα θά ἔχει ὠριμάσει ὁ καιρὸς γιὰ τὴν ἀνάκλησή του ἀπὸ τὸν πολύγραφο, τό μόνον ἀνταποκρινόμενο, στὰ πράγματα, τό ἀπαρατήρητο μέσον διάδοσης.

31

*Ἐξω τῆ γάτα ἀπὸ τό σάκκο*¹. – Ἀκόμη καί ἡ πιὸ σεβαστὴ συμπεριφορὰ τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἡ ἀλληλεγγύη, ἔχει ἀρρωστήσει. Ἄλλοτε ἤθελε νὰ ὑλοποιήσει τὸν λόγο γιὰ τὴν ἀδελφικότητα, νὰ τὸν βγάλει ἀπὸ τὴ γενικότητα, ὅπου ἦταν ἰδεολόγημα, φυλάσσοντάς τον γιὰ τό μερικὸ, τό κόμμα, τό ὁποῖο μέσα στὸν ἀνταγωνιστικὸν κόσμον ἐμελλε νὰ ἀντιπροσωπεύει μόνον του τὴ γενικότητα. Ἄλληλέγγυες ἦταν ὁμάδες ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ κοινοῦ ἔθεταν σέ κίνδυνον τὴ ζωὴ τους, πού ἐνόψει τῆς ἀπτής δυνατότητας δέν τὴ θεωροῦσαν τό πιὸ

σημαντικό, όποτε, χωρίς νά κατέχονται άφηρημένα από τήν ιδέα, αλλά και χωρίς άτομική έλπίδα, ήταν έντούτοις πρόθυμοι νά θυσιασθοῦν ό ένας γιά τόν άλλον. Μιά τέτοια παραίτηση από τήν αὐτοσυντήρηση προϋπέθετε γνώση και ελεύθερη απόφαση: αν αυτές λείπουν, τότε αποκαθίσταται άμέσως τό τυφλό μερικό συμφέρον. Στο μεταξύ όμως ή άλληλεγγύη έχει δώσει τή θέση της στήν έμπιστοσύνη, ότι τό κόμμα έχει χίλια μάτια, στήν αναζήτηση στηρίγματος μέσα στά τάγματα εργατῶν, τά όποια έχουν προαχθεϊ πρό πολλοῦ σέ φορεῖς στολῶν και κατά βάθος θεωροῦνται ισχυρότερα, και στή σύμπλευση μέ τό ρεῦμα τής παγκόσμιας ιστορίας. Όποιαδήποτε κατά καιρούς τυχόν αποκομιζόμενη ασφάλεια πληρώνεται μέ διαρκή φόβο, σούζα, έλιγμούς και γαστριμυθία: οί δυνάμεις, μέ τίς όποιες θά μπορούσε κανείς νά έξιχνιάσει τήν αδυναμία του αντιπάλου, αναλώνονται στήν προκαταβολική ικανοποίηση τῶν παρορμήσεων τῶν δικῶν τους ήγετῶν, ένώπιον τῶν όποιων τρέμει κανείς ένδόμυχα περισσότερο άπότι ένόψει του παλιοῦ έχθρου, καθώς προαισθάνεται, ότι τελικά οί ήγέτες ένθεν και ένθεν θά έλθουν σέ συμφωνίες πίσω από τίς πλάτες τῶν ένοποιημένων υπό αὐτούς. Η ανάκλαση αὐτῆς τής ύπόνοιας γίνεται αντιληπτή στίς διωποκειμενικές σχέσεις. Όποιος, βάσει τῶν στερεοτύπων, σύμφωνα μέ τά όποια οί άνθρωποι σήμερα ταξινομοῦνται εκ τῶν προτέρων, καταλογίζεται σούς προοδευτικούς, χωρίς νά έχει υπογράψει εκείνη τή φανταστική διακήρυξη πού φαίνεται νά ένώνει τούς όρθόδοξους, οί όποιοι άλληλοδιακρίνονται εν ειδει συνθήματος από κάτι αστάθμιστο στίς χειρονομίες και στή γλώσσα, ένα είδος σκαιᾶς-πειθήνιας παραίτησης, έχει επανειλημμένα τήν ίδια εμπειρία. Οί όρθόδοξοι, ή ακόμη και πολύ όμοιές τους αποκλίσεις, τόν πλησιάζουν περιμένοντας τήν άλληλεγγύη του. Έπικαλοῦνται ρητά και υπόρρητα τό προοδευτικό σύμφωνο. Μόλις όμως προσδοκήσει τήν παραμικρή απόδειξη τής ίδιας άλληλεγγύης από μέρους τους, ή έστω απλή συμπάθεια γιά τό μεριδίό του στό κοινωνικό προϊόν τής δυστυχίας, του γυρίζουν ψυχρά τήν πλάτη, τό μόνο πού απέμεινε από τόν ύλισμό και άθεϊσμό στήν εποχή τῶν παλινορθωμένων παπάδων. Οί όργανωμένοι θέλουν νά εκτεθεϊ ό εύπρεπής διανοούμενος υπέρ αὐτῶν, μόλις όμως, έστω από μακριά, φοδηθοῦν, ότι πρέπει νά εκτεθοῦν οί ίδιοι, βλέπουν αὐτόν ως καπιταλιστή και τήν ίδια εύπρέπεια, στήν όποία προσέβλεπαν, ως γελοίο συναισθηματισμό και βλακεία. Η άλληλεγγύη έχει πολωθεϊ στήν απελπισμένα πιστή

στάση ἐκείνων, γιά τούς ὁποίους δέν ὑπάρχει ἐπιστροφή, καί στόν δυνητικό ἐκβιασμό σέ βάρος ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δέν θέλουν νά ἔχουν καμμιά σχέση μέ τούς δεσμοφύλακες, χωρίς ὅμως νά παραδίδονται στή συμμορία.

32

Οἱ ἄγριοι δέν εἶναι καλύτεροι ἄνθρωποι. – Σέ νέγρους φοιτητές τῆς οἰκονομολογίας, σέ Σιαμέζους στήν Ὁξφόρδη καί γενικά σέ φιλόπονους ἱστορικούς τῆς τέχνης καί μουσικολόγους μικροαστικῆς καταγωγῆς μπορεῖ κανεῖς νά συναντήσῃ τήν κλίση καί τήν προθυμία νά συνδυάζουν μέ τήν ἀφομοίωση τοῦ νέου μαθησιακοῦ ὕλικου ἕναν ἄμετρο σεβασμό γιά τό καθιερωμένο, τό ἰσχύον, τό ἀναγνωρισμένο. Ἐνένδοτο φρόνημα εἶναι τό ἀντίθετο τῆς ἀγριότητος τοῦ νεοφωτισμοῦ ἢ τῶν «μή καπιταλιστικῶν χώρων». Προϋποθέτει ἐμπειρία, ἱστορική μνήμη, νευρικότητα σκέψης καί προπάντων δυνατή δόση κορεσμοῦ. Ἐχει παρατηρηθεῖ ἐπανειλημμένα, ὅτι ἐκεῖνοι πού, στό ἄνθος τῆς νιότης καί ἀνυποψίαστοι, ἐντάχθηκαν σέ ριζοσπαστικές ὁμάδες, αὐτομόλησαν, μόλις ἀντιλήφθηκαν τή δύναμη τῆς παράδοσης. Πρέπει νά ἔχει κανεῖς τήν τελευταία μέσα του, γιά νά τή μισεῖ σωστά. Τό γεγονός ὅτι οἱ σνόμπ εἶναι πιά δεκτικοί στά πρωτοποριακά κινήματα τῆς τέχνης ἀπὸτι οἱ προλετάριοι, ρίχνει φῶς καί στήν πολιτική. Οἱ ἀργοπορημένοι καί οἱ νεόφερτοι ἔχουν μιά τρομακτική συγγένεια πρὸς τόν θετικισμό, ἀπό τούς θαυμαστές τοῦ Carnap¹ στήν Ἰνδία ὡς τούς γένναιούς ἀμύντορες τῶν Γερμανῶν δασκάλων Matthias Grünwald² καί Heinrich Schütz³. Θά ἦταν κακή ψυχολογία αὐτή πού θά δεχόταν ὅτι ἐκεῖνο, ἀπό τό ὁποῖο ἔχει ἀποκλεισθεῖ κανεῖς, γεννάει μόνο μίσος καί μνησικακία· προκαλεῖ κι ἕνα κτητικό καί μισαλλόδοξο εἶδος ἀγάπης, καί ἐκεῖνοι, τούς ὁποίους ἡ κατασταλτική κουλτούρα δέν ἄφησε νά τήν προσεγγίσουν, γίνονται ἀρκετά εὐκολα οἱ πιά στενόμυαλοι ταγματῶνες της. Αὐτό γίνεται ἀκουστό καί μέσα στά ἐπιδεικτικά καθαρευουσιάνικα γερμανικά τοῦ ἐργάτη, ὁ ὁποῖος ὡς σοσιαλιστής θέλει νά «μάθει κάτι», νά συμμετάσχει στή λεγόμενη κληρονομιά, καί ἡ ἀμουσία τῶν Bebel⁴ δέν συνίσταται τόσο στήν ξενικότητά τους πρὸς τήν κουλτούρα ὅσο στόν ζῆλο, μέ τόν ὁποῖο τή δέχονται ὡς πραγματικότητα,

ταυτίζονται μέ αὐτή καί ἔτσι βέβαια ἀντιστρέφουν τό νόημά της. Ὁ σοσιαλισμός εἶναι γενικά ἐξίσου λίγο ἀσφαλής ἀπό αὐτόν τόν μετασχηματισμό ὅσο καί ἀπό τό θεωρητικό ὀλισθημα πρὸς τόν θετικισμό. Ἀρκετά εὐκόλα μπορεῖ στήν Ἑνωμένη Ἀνατολή στή χηρεύουσα θέση τοῦ Driesch⁵ καί τοῦ Ricker⁶ νά τοποθετηθεῖ ὁ Marx. Ἔχει ἀρκετούς λόγους νά φοβᾶται κανεῖς, ὅτι ἡ ἐμπλοκή τῶν μὴ δυτικῶν λαῶν στή διαμάχη τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, γιά τήν ὁποία βέβαια ἔχουν ὠριμάσει πρὸ πολλοῦ οἱ καιροί, δέν θά ὠφελήσῃ τόσο τοὺς ἀπελευθερωμένους ὅσο τήν ὀρθολογική αὐξηση τῆς παραγωγῆς καί τῆς κυκλοφορίας καί τῆ μέτρια ἄνοδο τοῦ βιοτικῆ ἐπιπέδου. Ἀντί νά περιμένουν θαύματα ἀπό τοὺς προκαπιταλιστικούς λαούς, οἱ ὠριμοὶ θά ἔπρεπε νά φυλάγονται ἀπό τήν πεζότητά τους, ἀπό τή νωθρή κλίση τους πρὸς τό δοκιμασμένο καί πρὸς τίς ἐπιτεύξεις τῆς Δύσης.

33

Ἐκτός βελιγκεκοῦς. – Στίς εἰδήσεις γιά τίς ἀεροπορικές ἐπιδρομές σπάνια λείπουν τά ὀνόματα τῶν ἐταιρειῶν πού κατασκεύασαν τά ἀεροπλάνα: οἱ Focke-Wulff, Heinkel, Lancaster ἐμφανίζονται ἐκεῖ πού παλιότερα γινόταν λόγος γιά θωρακοφόρους ἵππεις, λογχοφόρους καί οὐσάρους. Ὁ μηχανισμός ἀναπαραγωγῆς, ἐξουσιασμοῦ καί ἐξόντωσης τῆς ζωῆς εἶναι ἓνας καί ὁ αὐτός, καί συνεπῶς ἡ βιομηχανία, τό κράτος καί ἡ διαφήμιση συγχωνεύονται. Ἡ παλιά ὑπερβολή τῶν φιλελεύθερων σκεπτικιστῶν, ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἐμπορική ἐπιχείρηση, ἔχει ἐκπληρωθεῖ: ἡ κρατική ἐξουσία ἔχει ἀποβάλλει ἀκόμη καί τήν ἐπίφαση ἀνεξαρτησίας ἀπό τά μερικά συμφέροντα τοῦ κέρδους καί, ὅπως ἀνέκαθεν πραγματικά, τώρα ἔρχεται νά τῆ ὑπηρετήσῃ καί ἰδεολογικά. Κάθε ἐγκωμιαστική μνεῖα τῆς βασικῆς ἐταιρείας στήν καταστροφή πόλεων τῆ βοηθάει νά ἀποκτήσῃ τό καλό ὄνομα, χάρις στό ὁποῖο ὕστερα θά τῆς ἀνατεθοῦν οἱ καλύτερες παραγγελίες κατά τήν ἀνοικοδόμηση.

Ὅπως ὁ Τριακονταετής, ἔτσι καί αὐτός ὁ πόλεμος, τήν ἀρχή τοῦ ὁποίου δέν θά μπορεῖ νά θυμηθεῖ κανένας, ὅταν θά ἔχει τελειώσει, ὑποδιαιρεῖται σέ ἀσυνεχεῖς, ἀπό κενές παύσεις χωριζόμενες ἐκστρα-

τεῖες, ὅπως ἡ πολωνική, ἡ νορβηγική, ἡ γαλλική, ἡ ρωσική, ἡ τυνησιακή, καί τήν εἰσβολή. Ὁ ἴδιος ὁ ρυθμός του, ἡ ἐναλλαγὴ σπασμωδικῆς δράσης καί πλήρους ἀκίνησις ἀπὸ ἔλλειψη γεωγραφικά προσιτῶν ἐχθρῶν, ἔχει κάτι ἀπὸ τὴ μηχανικὴ ρυθμικότητα, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὸ εἶδος τῶν ἐπιμέρους στρατιωτικῶν μέσων καί ἡ ὁποία ἀσφαλῶς ἔκανε καί πάλι νά ἀναδυθεῖ καί ἡ προφιλελεύθερη μορφή τῆς ἐκστρατείας. Αὐτὸς ὁ μηχανικὸς ρυθμὸς ὅμως καθορίζει πλήρως τὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ ἀπέναντι στὸν πόλεμο, ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴ δυσαναλογία μεταξὺ τῆς ἀτομικῆς σωματικῆς δύναμης καί τοῦ δυναμικοῦ τῶν κινητήρων, ἀλλὰ ὡς τὰ πῶ ἀπόκρυφα κύτταρα τοῦ τρόπου βίωσης. Ἦδη τὴν προηγούμενη φορὰ τὸ ἀσύμμετρο τοῦ σώματος πρὸς τίς μάχες ἔντασης ὑλικοῦ καθιστοῦσε ἀδύνατη τὴν πραγματικὴ ἐμπειρία. Κανένας δέν θά ἦταν σέ θέση νά διηγηθεῖ γι' αὐτές, ὅπως ἦταν ἀκόμη δυνατόν γιὰ τίς μάχες τοῦ στρατηγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Bonaparte. Τὸ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἀνάμεσα στὰ πολεμικά ἀπομνημονεύματα καί τὸ κλείσιμο τῆς εἰρήνης δέν εἶναι τυχαῖο: μαρτυρεῖ τὴν ἐπίπονη ἀνάπλαση τῆς μνήμης, ἡ ὁποία σέ ὅλα ἐκεῖνα τὰ βιβλία συνοδεύεται ἀπὸ κάτι ἀνήμπορο καί μάλιστα μὴ αὐθεντικό, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ποιῆς φρικτῆς καταστάσεις πέρασαν οἱ ἐξιστοροῦντες. Ὁ Δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος ὅμως εἶναι ἤδη τόσο ὀλοκληρωτικά ἀποσπασμένος ἀπὸ τὴν ἐμπειρία ὅσο ἡ λειτουργία μιᾶς μηχανῆς ἀπὸ τίς παρορμήσεις τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖο μόνον σέ καταστάσεις ἀσθένειας τείνει νά τῆς μοιάσει. Στὸν βαθμὸ πού ὁ πόλεμος δέν ἐμπεριέχει συνέχεια, ἱστορία, τὸ «ἐπικό» στοιχεῖο, ἀλλὰ σέ κάθε φάση του ξαναρχίζει ὡς ἓνα βαθμὸ ἀπὸ τὴν ἀρχή, δέν θά ἀφήσει πίσω του μιά συνεχῆ, ἀσυνείδητα διατηρούμενη εἰκόνα ἀπὸ μνήμης. Παντοῦ, μέ κάθε ἐκρηξή, σπάζει τὸ φράγμα ὑπερερεθισμοῦ, ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ ὁποίου διαμορφώνεται ἡ ἐμπειρία, ἡ διάρκεια μεταξὺ σωτήριας λήθης καί σωτήριας μνήμης. Ἡ ζωὴ μεταμορφώθηκε σέ μιά ἀχρονικὴ διαδοχὴ ἀπὸ σόκ, ἀνάμεσα στὰ ὁποία χάσκουν τρύπες, παραλυμένα μεσοδιαστήματα. Τίποτε ὅμως δέν εἶναι ἴσως πῶ μοιραῖο γιὰ τὸ μέλλον ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι σύντομα κανένας δέν θά μπορεῖ κυριολεκτικά νά σκεφθεῖ τὰ πράγματα, διότι κάθε ψυχικὸ τραῦμα, κάθε μὴ ξεπερασμένο σόκ τῶν ἐπιστρεφόντων εἶναι μιά μαγιά τῆς ἐπόμενης καταστροφῆς. Ὁ Karl Kraus¹ εἶχε δίκιο νά ὀνομάσει τὸ θεατρικὸ του ἔργο «Οἱ τελευταῖες μέρες τῆς ἀνθρωπότητος». Αὐτὰ πού διαδραματίζονται σήμερα, θά ἔπρεπε νά ὀνομαστοῦν «Μετά τὴ συντέλεια τοῦ κόσμου».

Ἡ πλήρης ἀπόκρυψη τοῦ πολέμου μέσα ἀπὸ τὴν πληροφόρηση, τὴν προπαγάνδα, τὰ σχόλια, μὲ τοὺς ὀπερατέρ μέσα στὰ τάνκς τῆς πρώτης γραμμῆς καὶ τὸν ἥρωικό θάνατο τῶν πολεμικῶν ἀνταποκριτῶν, ὁ πολτός χειραγωγημένης-διαφωτισμένης κοινῆς γνώμης καὶ ἀσυνείδητης δράσης, ὅλα αὐτὰ εἶναι μιά διαφορετική ἔκφραση τῆς μαραμμένης ἐμπειρίας, τοῦ κενοῦ ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ τῆ μοίρα τους, στὸ ὁποῖο συνίσταται ὄντως ἡ μοίρα τους. Τὸ ἐκπραγματισμένο, παγωμένο χυτὸ ὁμοίωμα τῶν γεγονότων ὑποκαθιστᾷ τρόπον τινὰ τὰ ἴδια. Οἱ ἄνθρωποι ὑποβιδάζονται σὲ ἠθοποιούς ἑνὸς τερατώδους ντοκυμαντέρ, πού δὲν γνωρίζει πιά θεατές, ἀφοῦ καὶ ὁ τελευταῖος πρέπει νὰ συμπράττει στὴν ὀθόνη. Ἀπὸ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ στοιχεῖο προέκυψε ἡ ἔντονα ἀποδοκιμασμένη ὀνομασία rphony war². Ἀπορρέει ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴ φασιστική διάθεση νὰ ἀποκρούεται ἡ πραγματικότητα τῆς φρίκης ὡς «σκέτη προπαγάνδα», προκειμένου νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ φρίκη χωρὶς ἀντιστάσεις. Ἀλλὰ καὶ αὐτῆ, ὅπως ὅλες οἱ τάσεις τοῦ φασισμοῦ, ἔχει τὴν πηγὴ τῆς σὲ στοιχεῖα τῆς πραγματικότητας, τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλονται μὲ τὴ βοήθεια ἐκείνης ἀκριβῶς τῆς φασιστικῆς στάσης, πού μὲ κακεντρέχεια τὰ ἐπισημαίνει. Ὁ πόλεμος εἶναι πράγματι rphony, ἀλλὰ ἡ rphyness² του εἶναι πιὸ φρικτὴ ἀπὸ ὅλες τίς φρίκες, καὶ ὅσοι τὸν εἰρωνεύονται γι'αὐτό, συμβάλλουν πρῶτοι στὴ συμφορὰ.

Ἄν ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας τοῦ Hegel εἶχε περιλάβει τὴ σημερινή ἐποχὴ, οἱ δόμοις τύπου ρομπὸτ τοῦ Hitler θὰ εἶχαν βρεῖ τὴ θέση τους, πλὴν στὸν πρῶμο θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ σὲ ἀνάλογες εἰκόνες, ἀνάμεσα στὰ ἐπιλεγμένα ἐμπειρικά γεγονότα, μέσα στὰ ὁποῖα ἐκφράζεται ἄμεσα συμβολικά ἡ στάθμη τοῦ παγκόσμιου πνεύματος. Ὅπως κι ὁ ἴδιος ὁ φασισμός, τὰ ρομπὸτ κατευθύνονται ἔνστοχα καὶ ταυτόχρονα εἶναι ἀνυποκειμενικά. Συνδυάζουν ὅπως αὐτὸς τὴν πιὸ προχωρημένη τεχνικὴ τελειότητα μὲ τὴν πλήρη τυφλότητα. Ὅπως αὐτὸς, προκαλοῦν τὴν πιὸ θανάσιμη φρίκη καὶ εἶναι ἐντελῶς μάταια. – «Εἶδα τὸ παγκόσμιον πνεῦμα», ὄχι καθάλα στὸ ἄλογο, ἀλλὰ πάνω σὲ φτεροῦγες καὶ χωρὶς κεφάλι, καὶ αὐτὸ καταρρίπτει ταυτόχρονα τὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας τοῦ Hegel.

Ἡ σκέψη ὅτι μετὰ ἀπὸ αὐτὸν τὸν πόλεμο θὰ ἦταν δυνατόν νὰ συνεχιστεῖ ἡ ζωὴ «ὀμαλά» καὶ μάλιστα νὰ «ἀνοικοδομηθεῖ» ἡ κουλτούρα –λές καὶ ἡ ἀνοικοδόμησις τῆς κουλτούρας δὲν θὰ ἦταν ἀπὸ

μόνη της ἤδη ἡ ἄρνησή της—, εἶναι ἡλίθια. Ἐκατομμύρια ἔβραῖοι ἔχουν δολοφονηθεῖ, καί αὐτό μέλλει νά θεωρηθεῖ ἐπεισόδιο καί ὄχι ἡ ἴδια ἡ καταστροφή. Τί περισσότερο περιμένει ἄραγε αὐτή ἡ κουλτούρα; Καί ἂν ἔστω ἀναρίθμητοι ἔχουν καιρό νά περιμένουν, θά μπορούσε κανεῖς νά φαντασθεῖ, ὅτι αὐτό πού συνέβη στήν Εὐρώπη, δέν θά ἔχει καμμιά συνέπεια, ὅτι ἡ ποσότητα τῶν θυμάτων δέν θά μετατραπεῖ σέ μιᾶ νέα ποιότητα τῆς συνολικῆς κοινωνίας, σέ βαρβαρότητα; Ὅσο τά πράγματα βαδίζουν χέρι μέ χέρι, ἡ καταστροφή διαιωνίζεται. Ἄς σκεφθεῖ κανεῖς καί μόνο τήν ἐκδίκηση γιά τούς δολοφονημένους. Ἄν φονευθοῦν ἄλλοι τόσοι ἀπό τούς ἄλλους, ἡ φρίκη θά γίνει θεσμός καί τό προκαπιταλιστικό σχῆμα τῆς βεντέτας, πού ἀπό ἀμνημονεύτων χρόνων ἐπικρατοῦσε μόνο σέ ἀπόκεντρες ὀρεινές περιοχές πιά, θά ἐπανεισαχθεῖ διευρυνόμενο, μέ ὀλόκληρα ἔθνη ὡς ἀνυποκειμενικά ὑποκείμενα. Ἄν ὡστόσο δέν ὑπάρξει ἐκδίκηση γιά τούς νεκρούς καί δοθεῖ χάρη, ὁ ἀτιμώρητος φασισμός θά ἀποσπάσει παρά ταῦτα τή νίκη του, καί ἀφοῦ θά ἔχει δείξει μιᾶ φορά πόσο εὐκόλο εἶναι, αὐτό θά συνεχισθεῖ ἄλλοῦ. Ἡ λογική τῆς ἱστορίας εἶναι τόσο καταστροφική ὅσο οἱ ἄνθρωποι πού αὐτή ἀναδεικνύει: Ὅπου κι ἂν ρέπει ἡ βαρύτητά της, ἀναπαράγει τό ἰσοδύναμο τῆς προηγούμενης συμφορᾶς. Κανονικός εἶναι ὁ θάνατος.

Στό ἐρώτημα, τί πρέπει νά γίνει μέ τήν ἠττημένη Γερμανία, θά εἶχα μόνο δύο εἰδῶν ἀπαντήσεις. Ἡ μία: μέ κανένα τίμημα καί ὑπό κανέναν ὄρο δέν θά ἤθελα νά εἶμαι δήμιος ἢ νά παράσχω δικαιώματα σέ δημίους. Ἡ ἄλλη: δέν θά ἤθελα νά ἐμποδίσω κανέναν, καί μάλιστα μέ νομικούς μηχανισμούς, νά ἐκδικηθεῖ γιά τά διαπραχθέντα. Εἶναι μιᾶ ὀλωσδιόλου ἀνεπαρκῆς, ἀντιφατικῆ ἀπόκριση πού παρωδεῖ τόσο τή γενίκευση ὅσο καί τήν πρακτική. Ἴσως ὁμως τό σφάλμα νά βρῖσκεται ἤδη στό ἐρώτημα καί ὄχι πιά σέ μένα.

Ἐπίκαιρα τῆς ἑβδομάδας στόν κινηματογράφο: ἡ εἰσβολή στίς Μαριάνες, ὅπου καί ἡ Guam. Δέν δίδεται ἡ ἐντύπωση μαχῶν, ἀλλά μηχανικῶν ἐργασιῶν ὁδοποιίας καί ἀνατινάξεων, πού ἐκτελοῦνται μέ ἄμετρα ἐντεταμένη ὀρμητικότητα, καθώς καί «καπνιστικῶν ἐπιχειρήσεων», ἐξόντωσης ἐντόμων σέ πλανητική κλίμακα. Διεξάγονται ἐπιχειρήσεις, ὥσπου νά πάψει νά φυτρώνει χορτάρι. Ὁ ἐχθρός ἔχει τόν ρόλο τοῦ ἀσθενοῦς καί τοῦ πτώματος. Ὅπως οἱ ἔβραῖοι ὑπό τόν φασισμό, ἀποτελεῖ ἀπλῶς καί μόνο ἀντικείμενο τεχνικῶν-διοικη-

τικῶν μέτρων, καί ὅταν ἀμύνεται, οἱ ἀντενέργειές του λαμβάνουν ἀμέσως τόν ἴδιο χαρακτήρα. Τό σατανικό εἶναι ὅτι κατά κάποιον τρόπο ἀπαιτεῖται περισσότερη πρωτοβουλία ἀπὸτι στόν πόλεμο παλιοῦ τύπου, ὅτι τρόπον τινά τό ὑποκείμενο πρέπει νά ἀναλώσει ὅλη τήν ἐνεργητικότητά του, προκειμένου νά καταφέρει τήν ἀνυποκειμενικότητα. Ἡ ὀλοκληρωμένη ἀπανθρωπιά εἶναι ἡ πραγμάτωση τοῦ ἀνθρώπινου ὄνειρου τοῦ Edward Grey³, τοῦ πολέμου χωρίς μίσος.

Φθινόπωρο 1944

34

*Hans-Guck-in-die-Luft*¹. – Μεταξύ τῆς γνώσης καί τῆς ἐξουσίας δέν ὑπάρχει μόνο ἡ σχέση λακέ-κυρίου, ἀλλά καί μιά συνάφεια ἀλήθειας. Πολλές γνώσεις ἐκτός ἀναλογίας πρὸς τήν κατανομή τῶν δυνάμεων εἶναι χωρίς ἀξία, ἔστω κι ἂν τυπικά εὐσταθοῦν. Ὅταν ὁ ἐξορίστος γιατρός λέει: «Γιά μένα ὁ Adolf Hitler εἶναι παθολογική περίπτωση», τό κλινικό πόρισμα μπορεῖ τελικά νά ἐπιβεβαιώσει τή δῆλωσή του, ἀλλά ἡ δυσαναλογία τῆς πρὸς τήν ἀντικειμενική συμφορά, πού στό ὄνομα αὐτοῦ τοῦ παρανοϊκοῦ ἀπλώνεται στόν κόσμο, κάνει γελοία τή διάγνωση, μέ τήν ὁποία ὁ διαγιγνώσκων ἀπλῶς κομπάζει. Ὁ Hitler εἶναι ἴσως «καθ' ἑαυτόν» παθολογική περίπτωση, ἀσφαλέστατα ὅμως ὄχι «δι' ἑαυτόν». Ἡ ματαιοδοξία καί ἡ κακομοιριά πολλῶν ἐκδηλώσεων τῶν ἐξορίστων κατά τοῦ φασισμοῦ συναρτᾶται μέ αὐτό. Οἱ σκεπτόμενοι σέ μορφές ἐλεύθερης, ἀποστασιοποιημένης, ἀμερόληπτης κρίσης ἦταν ἀνίκανοι νά συμπεριλάβουν σέ αὐτές τίς μορφές τήν ἐμπειρία τῆς βίας, ἡ ὁποία στήν πραγματικότητα ἀκυρώνει αὐτό τό σκέπτεσθαι. Τό σχεδόν ἄλυτο πρόβλημα εἶναι νά μὴ ἀφίεται κανεὶς νά ἀποβλακώνεται οὔτε ἀπό τήν ἐξουσία τῶν ἄλλων οὔτε ἀπό τή δική του ἀνισχυρότητα.

Ἐπιστροφή στήν κουλτούρα. — Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ὁ Hitler κατέστρεψε τή γερμανική κουλτούρα, δέν εἶναι παρά ἓνα διαφημιστικό τέχνασμα ἐκείνων πού θέλουν νά τήν ἀνοικοδομήσουν ἀπό τηλεφώνου καθισμένοι στά γραφεῖα τους. Ὅ,τι ἀπό τήν τέχνη καί τή σκέψη ἐξολόθρευσε ὁ Hitler, διήγε ἤδη πρό πολλοῦ μιά ἀποσχισμένη καί ἀπόκρυφη ὑπαρξη, τά τελευταῖα κρησφύγετα τῆς ὁποίας ξεσκότισε ὁ φασισμός. Ὅποιος δέν συνέπραττε, ἦταν ἀναγκασμένος, νά καταφύγει στήν ἐσωτερική μετανάστευση χρόνια πρὶν ἀπό τήν ἐκρηκτική ἐκδήλωση τοῦ φασισμού: τό ἀργότερο μέ τή σταθεροποίηση τοῦ γερμανικοῦ νομίματος, πού χρονικά συμπίπτει μέ τό τέλος τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ, ἀκριβῶς ἡ γερμανική κουλτούρα σταθεροποιήθηκε στό πνεῦμα τῶν βερολινέζικων εἰκονογραφημένων περιοδικῶν, τό ὁποῖο πολύ λίγο ὑστεροῦσε ἔναντι ἐκείνου τῆς δύναμης μέσω τῆς χαρᾶς¹ καί τῶν ἐθνικῶν αὐτοκινητόδρομων καθῶς καί τοῦ τσαχνικου ἐκθεσιακοῦ κλασικισμοῦ τῶν ναζί. Ἡ εὐρύτερη γερμανική κουλτούρα, ἰδιαίτερα στό πῖο φιλελεύθερο τμήμα της, διψοῦσε ἀφόρητα γιά τόν Hitler της, καί εἶναι ἄδικο νά κατηγορεῖ κανεῖς τούς συντάκτες τῶν ἐκδοτικῶν συγκροτημάτων Mosse καί Ullstein καθῶς καί τούς ἀναδιοργανωτές τῆς ἐφημερίδας *Frankfurter Zeitung* γιά καιροσκοπισμό φρονήματος. Αὐτοί ἦταν πάντα τέτοιοι, καί ἡ γραμμή τῆς ἐλάχιστης ἀντίστασής τους πρὸς τά πνευματικά ἐμπορεύματα, πού οἱ ἴδιοι παρήγαγαν, προεκτάθηκε εὐθέως στή γραμμή τῆς ἐλάχιστης ἀντίστασης πρὸς τήν πολιτική κυριαρχία, ἀνάμεσα στίς ἰδεολογικές μεθόδους τῆς ὁποίας, σύμφωνα μέ δήλωση τοῦ ἴδιου τοῦ ἡγέτη, ἡ κατανοητότητα καί ἀπό τούς πῖο κουτούς καταλαμβάνει τήν πρώτη θέση. Αὐτό ὁδήγησε σέ μιά μοιραία σύγχυση. Ὁ Hitler ἐξολόθρευσε τήν κουλτούρα, ὁ Hitler ἐκδίωξε τόν κύριο Ludwig², ἄρα ὁ κύριος Ludwig εἶναι ἡ κουλτούρα. Καί εἶναι πράγματι. Μιά ματιά στή λογοτεχνική παραγωγή ἐκείνων τῶν ἐξόριστων, πού μέ τήν πειθαρχία καί τόν αὐστηρό διαχωρισμό τῶν ζωνῶν ἐπιρροῆς κατόρθωσαν νά ἀντιπροσωπεύουν τό γερμανικό πνεῦμα, δείχνει τί ἄλλο δέν ἔχει νά περιμένει κανεῖς κατά τή χαρούμενη ἀνοικοδόμησι: τήν εἰσαγωγή τῶν μεθόδων τοῦ Broadway στό Kurfürstendamm³, πού ἤδη στή δεκαετία τοῦ 1920 δέν διέφερε ἀπό τό πρῶτο παρά μόνο ὡς πρὸς τά λιγότερα μέσα, ὄχι ὡς πρὸς τούς καλύτερους σκοπούς. Ὅποιος θέλει νά ἐναντιωθεῖ στόν πολιτιστικό φασισμό,

πρέπει νά αρχίσει μέ τή Βαϊμάρη, τίς *Βόμβες πάνω στό Μόντε Κάρο*⁴ καί τόν χορό τῆς "Ἐνωσης Συντακτῶν, ἄν τελικά δέν θέλει νά ἀνακαλύψει, ὅτι δισήμαντα πρόσωπα ὅπως ὁ Fallada⁵ ἐπί Hitler μιλοῦσαν πιά ἀληθινά ἀπότι οἱ μονοσήμαντες διασημότητες, οἱ ὁποῖες κατάφεραν νά διατηρήσουν τό γόητρό τους στή νέα τάξη.

36

*Ἡ θανάσιμη ὑγεία*¹. – "Ἄν ἦταν ἐφικτό ἓνα εἶδος ψυχανάλυσης τῶν ἀρχέτυπων τῆς σημερινῆς κουλτούρας· ἄν ἡ ἀπόλυτη ἐπικυριαρχία τῆς οἰκονομίας δέν ἀποδείκνυε γελοία κάθε προσπάθεια ἐρμηνείας τῶν συνθηκῶν μέσα ἀπό τήν ψυχική ζωή τῶν θυμάτων της καί ἄν οἱ ἴδιοι οἱ ψυχαναλυτές δέν εἶχαν δώσει πρό πολλοῦ ὄρκο πίστης σέ αὐτές τίς συνθήκες, τότε μιά τέτοια διερεύνηση θά ἔπρεπε νά κάνει σαφές, ὅτι ἡ ἀρρώστια τῆς ἐποχῆς μας ἐγκτεται ἀκριβῶς στήν ὁμαλότητα. Οἱ λιμπιντικές ἀπαιτήσεις πού ἐπιβάλλονται στό σωματικά καί ψυχικά ὑγιῶς συμπεριφερόμενο ἄτομο, εἶναι τέτοιας μορφῆς, πού δέν μποροῦν νά ἐκπληρωθοῦν παρά μόνο δυνάμει τοῦ πιά βαθιοῦ ἀκρωτηριασμοῦ, μιάς ἐσωτερίκευσης τοῦ εὐνοουχισμοῦ στούς ἐξωστρεφεῖς, ἀπέναντι στήν ὁποία ἡ παλιά ἀποκήρυξη τῆς ταύτισης μέ τόν πατέρα μοιάζει σάν τό παιδικό παιγνίδι, ὅπου τό παιδί ἀσκήθηκε σέ αὐτή. "Ο regular guy, τό popular girl² πρέπει νά ἀπωθοῦν ἀπό τή συνείδηση ὄχι μόνο ὅ,τι ἐπιθυμοῦν καί φθάνουν νά γνωρίσουν, ἀλλά καί ὅλα ἀκόμη τά συμπτώματα πού ἔχουν προκύψει στήν ἀστική ἐποχή ἀπό τήν ἀπώθηση. "Ὅπως ἡ παλιά ἀδικία δέν ἀλλάζει μέ τή γενναιοδωρη μαζική κινητοποίηση φωτός, ἀέρα καί ὑγιεινῆς, ἀλλά ἴσα ἴσα ἀποκρύπτεται ἀπό τήν ἀπαστράπτουσα διαφάνεια τῆς ἐξορθολογισμένης ἐπιχείρησης, ἔτσι καί ἡ ἐσωτερική ὑγεία τῆς ἐποχῆς συνίσταται στό γεγονός ὅτι ἐμποδίζει τή φυγή στήν ἀρρώστια, χωρίς ὅμως νά ἀλλάζει τό παραμικρό στό καθεστῶς τῶν αἰτίων της. Τά ζοφερά ἀποχωρητήρια καταργήθηκαν σάν ἐνοχλητική σπατάλη χώρου καί μετατοπίστηκαν στό μπάνιο. Ἐπιβεβαιώθηκε ἡ καχυποψία πού καλλιεργοῦσε ἡ ψυχανάλυση, προτοῦ μετατρέπῃ ἡ ἴδια σέ μέρος τῆς ὑγιεινῆς. Στά πιά φωτεινά σημεῖα κυριαρχοῦν κρυφά τά περιττώματα. Οἱ στίχοι: «Ἡ ἀθλιότητα παραμένει. "Ὅπως ἦταν./ Δέν μπορεῖς διόλου νά τήν ἐξαλείψεις./

τήν κάνουν όμως άόρατη», ισχύουν άκόμη περισσότερο στην ψυχική οικονομία παρά εκεί όπου ή άφθονία τών άγαθών άποκρύπτει πρόσκαιρα τίς άδιάκοπα αυξανόμενες ύλικές διαφορές. Καμμιά έρευνα δέν έχει φτάσει μέχρι σήμερα ως κάτω στην κόλαση, όπου έγχαράσσονται οί παραμορφώσεις πού άργότερα αναδύονται στό φώς σαν ευθυμία, άνοιχτό μυαλό, κοινωνική προσήνεια, σαν έπιτυχής έναρμόνιση μέ τό άναπόφευκτο και σαν πρακτικό πνεύμα χωρίς σκοτούρες. Είμαι έλλογη ή ύπόθεση, ότι αυτές έγχαράσσονται σέ παιδικές φάσεις ανάπτυξης προγενέστερες από τή γένεση τών νευρώσεων: άν οί τελευταίες είναι άποτελέσματα μιās σύγκρουσης, κατά τήν όποία κατατροπώθηκε ή όρμη, ή κατάσταση, ή όποία είναι τόσο όμαλή όσο ή βλαμμένη κοινωνία πού τής μοιάζει, άπορρέει από μία τρόπον τινά προϊστορική επέμβαση πού τσακίζει τίς δυνάμεις, προτού καν επέλθει ή σύγκρουση, και ή μεταγενέστερη άπουσία συγκρούσεων άντανακλά τό προαποφασισμένο, τόν a priori θρίαμβο τής έξουσίας τής συλλογικότητας, και όχι τή θεραπεία μέσω τής γνωστικής διαδικασίας. Μή νευρικότητα και ήρεμία, πού ήδη προϋποτίθενται στους ύποψήφιους προκειμένου νά προσληφθούν σέ ύψηλά άμειδόμενες θέσεις, είναι ή εικόνα τής άσφυκτικής σιωπής πού άργότερα φθάνουν νά επιβάλουν πολιτικά οί έντολεις τών διευθυντών προσωπικού. Η άρρώστια τών ύγιών μπορεί νά διαγνωσθεί μόνο άντικειμενικά, από τή δυσαναλογία τής όρθολογικής διαγωγής τής ζωής προς τόν έφικτό λογικό καθορισμό τής ζωής τους. Όμως τά ίχνη τής άρρώστιας προδίδονται έντούτοις: μοιάζουν σαν ή έπιδερμίδα τους νά ήταν τυπωμένη μέ ένα όμοιόμορφο σχεδιογραφημένο έξάνθημα, σαν νά έχουν καταφύγει σέ προστατευτικό μμητισμό προς τό άνόργανο. Λίγο λείπει, και αυτούς πού ένσαρκώνουν τήν άπόδειξη τής σφριγηλής ζωντανίας και τής εκχειλίζουσας δύναμής τους θά μπορούσε κανείς νά τούς εκλάβει ως ταριχευμένα πτώματα, από τά όποία άποκρύπτεται έπιμελώς ή είδηση για τήν όχι έντελώς έπιτυχημένη αποβίωση, για λόγους δημογραφικής πολιτικής. Στά θεμέλια τής κυρίαρχης υγείας κείται ό θάνατος. Όλες οί κινήσεις της μοιάζουν σαν άνακλαστικοί σπασμοί όντων πού ή καρδιά τους έπαψε νά χτυπά. Είναι ζήτημα άν πού και πού οί δύσμοιρες ρυτίδες του μετώπου, μαρτυρία τρομακτικότατων και πρό πολλού ξεχασμένων προσπαθειών, άν ένα στοιχείο παθικής³ βλακειάς ένμέσω τής πάγιας λογικής, άν μιá εκφραση άμηχανίας διατηρούν, ένοχλώντας, τά ίχνη τής διαφυγούσας ζωής. Διότι ή

κοινωνικά απαιτούμενη θυσία είναι τόσο οίκουμενική, ὥστε νά γίνεται φανερή μόλις στήν κοινωνία ὡς ὅλον καί ὄχι πάνω στό ἄτομο. Ἡ τελευταία ἔχει τρόπον τινά ἐπιφορτιστεῖ τήν ἀρρώστια ὄλων τῶν μεμονωμένων ἀτόμων, καί μέσα σέ αὐτή, μέσα στή λιμνάζουσα παράνοια τῶν φασιστικῶν ἐγχειρημάτων καί στίς ἀναρίθμητες προδρομικές μορφές καί διαμεσολαθήσεις ἐνοποιεῖται ἡ θαμμένη μέσα στό ἄτομο ὑποκειμενική συμφορά μέ τήν ὄρατή ἀντικειμενική. Θλιδερή ὅμως εἶναι ἡ σκέψη, ὅτι ἀπέναντι στήν ἀρρώστια τοῦ ὀμαλοῦ δέν ὑπάρχει βέβαια χωρίς ἄλλο ἡ υγεία τοῦ ἀσθενοῦς, ἀλλά ὅτι συνήθως ἡ τελευταία ἐμφανίζει μόνο μέ διαφορετικό τρόπο τό σχῆμα τῆς ἴδιας συμφορᾶς.

37

*Ἐντεῦθεν τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς*¹. – Οἱ κατασταλτικές τάσεις στον Freud δέν ἔχουν καμμιά σχέση μέ ἐκείνη τήν ἔλλειψη καλωσύνης, τήν ὁποία ἐπισημαίνουν οἱ πολυπράγμονες ἀναθεωρητές τῆς αὐστηρῆς θεωρίας τῆς σεξουαλικότητας. Ἡ ἐπαγγελματική καλωσύνη ἐμφανίζει χάριν τοῦ κέρδους μιά πλασματική ἐγγύτητα καί ἀμεσότητα ἐκεῖ ὅπου κανένας δέν ξέρει τόν ἄλλον. Ἐξαπατᾶ τό θύμα τῆς ἐγκρίνοντας στήν ἀδυναμία του τήν πορεία τοῦ κόσμου, πού τό ἔκανε ἔτσι, καί τοῦ προξενεῖ τόση ἀδικία, ὅσο ὑπαναχωρεῖ ἀπό τήν ἀλήθεια. Ἄν ὁ Freud δέν διέθετε μιά τέτοια καλωσύνη, κατ' αὐτό θά βρισκόταν τουλάχιστον στή συντροφιά τῶν κριτικῶν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἡ ὁποία εἶναι καλύτερη ἀπό αὐτή τοῦ Tagore καί τοῦ Werfel². Τό μοιραῖο βρισκόταν μᾶλλον στό γεγονός ὅτι, σέ ἀντίθεση πρὸς τήν ἀστική ἰδεολογία, διερεύνησε ὑλιστικά τή συνειδητή δράση παρακολουθώντας την ὡς τή βαθειά τῆς ἀσυνείδητη ὀρμική βάση, ἐνῶ ταυτόχρονα συμερίστηκε τήν ἀστική περιφρόνηση τῶν ὀρμῶν, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἴδια τό προϊόν ἐκείνων ἀκριβῶς τῶν ἐκλογικεύσεων πού αὐτός ἀποδομεῖ. Συντάσσεται ρητά, σύμφωνα μέ τή διατύπωση τῶν Παραδόσεων, «μέ τή γενική ἐκτίμηση... ἡ ὁποία τοποθετεῖ τούς κοινωνικούς στόχους ψηλότερα ἀπό τούς σεξουαλικούς, πού κατά βάθος εἶναι ἐγωιστικοί». Ὡς εἰδικός στήν ψυχολογία δέχεται ἀνεξέταστα, στατικά τήν ἀντίθεση κοινωνικοῦ καί ἐγωιστικοῦ. Τόσο λίγο διαβλέπει σέ αὐτή τό ἔργο τῆς κατασταλ-

τικῆς κοινωνίας ὅσο καί τά ἴχνη τῶν μοιραίων μηχανισμῶν πού ὁ ἴδιος κατονόμασε. Ἡ μᾶλλον ταλαντεύεται, χωρίς θεωρία καί προσαρμοζόμενος πρὸς τὴν προκατάληψη, προκειμένου νά ἀπορρίψει τὴν ὀρμικὴ παραίτηση ὡς ἀντιρεαλιστικὴ ἀπώθηση ἢ νά τὴν ἐξυμνήσει ὡς μετουσίωση πού προάγει τὸν πολιτισμό. Μέσα σέ αὐτὴ τὴν ἀντίφαση ζεῖ ἀντικειμενικά κάτι ἀπὸ τὸν ἰανώδη³ χαρακτήρα τῆς ἴδιας τῆς κουλτούρας, τὸν ὁποῖο κανένα ἐγκώμιο τῆς ὑγιoῦς αἰσθησιακότητος δέν θά μπορούσε νά λειάνει. Στόν Freud ὁμως ἀχρηστεύεται ἔτσι ὁ κριτικὸς γνώμονας ἀξιολόγησης τοῦ στόχου τῆς ἀνάλυσης. Ὁ ἀδιαφώτιστος διαφωτισμὸς τοῦ Freud παραχωρεῖ τό ἀτού στήν ἀστική νηφαλιότητα. Ὡς ὄψιμος ἐθχρὸς τῆς ὑποκρισίας στέκεται δίδουλος ἀνάμεσα στή θέληση γιὰ ἀπροκάλυπτη χειραφέτηση τοῦ καταπιεσμένου καί τὴν ἀπολογητικὴ ὑπὲρ μιᾶς ἀπροκάλυπτης καταπίεσης. Ὁ Λόγος εἶναι γι' αὐτόν ἀπλό ἐποικοδόμημα, ὄχι τόσο, ὅπως τὸν ἐπικρίνει ἡ ἐπίσημη φιλοσοφία, λόγω τοῦ ψυχολογισμοῦ του, ὁ ὁποῖος εἰσχωρεῖ ἀρκετά βαθιά στήν ἱστορικὴ διάσταση τῆς ἀλήθειας, ἀλλὰ μᾶλλον διότι ἀπορρίπτει τὴν ἡδονή, τὸν ἐκτός σημασιῶν καί ἄλογο σκοπό, τό μόνο ἀποδεικτικὸ λογικότητος τοῦ μέσου πού ἀποκαλεῖται Λόγος. Μόλις αὐτὴ καταταγεῖ περιφρονητικὰ στή σειρά τῶν τεχνασμάτων διατήρησης τοῦ εἶδους, διαλυόμενη ἢ ἴδια τρόπον τινά σέ πονηρό Λόγο, χωρίς νά κατονομάζεται ἐκεῖνο τό συστατικὸ της πού ὑπερβαίνει τὸν κύκλο ὑποταγῆς στή φύση, ὁ Λόγος ὑποδιβάζεται σέ ἐκλογίκευση. Ἡ ἀλήθεια παραδίδεται στή σχετικότητα καί οἱ ἄνθρωποι στήν ἐξουσία. Μόνον ὁποῖος θά μπορούσε νά προσδιορίσει τὴν οὐτοπία στήν τυφλὴ σωματικὴ ἡδονή πού δέν ἔχει καμμιά πρόθεση ἱκανοποιώντας τὴν ἔσχατη, θά ἦταν ἱκανὸς γιὰ μιὰ εὐσταθοῦσα ἰδέα τῆς ἀλήθειας. Στό ἔργο τοῦ Freud ὁμως ἀναπαράγεται ἀκούσια ἡ διπλὴ ἐχθρότητα ἀπέναντι στό πνεῦμα καί στήν ἡδονή, ἐνῶ ἡ ψυχανάλυση προσέφερε ἀκριβῶς τό μέσον γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῆς κοινῆς ρίζας τους. Τό ἐδάφιο ἀπὸ τό «Μέλλον μιᾶς αὐταπάτης», ὅπου μέ τὴν ἀνάξια σοφία ἐνός ἀνάλητου γηραιοῦ κυρίου παρατίθεται τό ἐμπορομεσίτικο ἀπόφθεγμα γιὰ τὸν οὐρανὸ πού πρέπει νά ἀφήσουμε στοὺς ἀγγέλους καί στά σπουργίτια⁴, ἔχει τό ταίρι του σέ ἐκεῖνο τό χωρίο τῶν Παραδόσεων, ὅπου ἀναθεματίζει φρίττοντας τίς διεστραμμένες πρακτικὲς τοῦ κόσμου τῶν ἀβροδίαιτων. Ὅσοι ὀδηγοῦνται στήν ἴδια ἀποστροφή γιὰ τὴν ἡδονή καί τὸν οὐρανὸ, στήν πραγματικότητα εἶναι πλέον οἱ πῖο κατάλληλοι νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἀντικείμενα: τό κενὸ καί

έκμηχανισμένο, συχνά παρατηρούμενο σέ έπιτυχῶς ἀναλυθέντες, δέν πρέπει νά καταλογίζεται μόνο στήν ἀρρώστια τους, ἀλλά καί στή θεραπεία τους, ή όποία τσακίζει ό,τι ἀπελευθερώνει. Ἡ θεραπευτικά περιλάλητη μετάθεση⁵, τό λύσιμο τῆς όποίας ἀποτελεῖ, ὄχι χωρίς λόγο, τόν κόμβο τῆς ἀναλυτικῆς ἐργασίας, ή μεθοδευμένη μέ ὀξύνοια κατάσταση, στήν όποία τό ὑποκείμενο φθάνει νά ὀλοκληρώσει ἔθελοντικά καί ὀλέθρια ἐκείνη τήν αὐτοεξάλειψή του πού κάποτε ἐπιτελέστηκε εὐτυχισμένα-ἀκούσια ἀπό τήν ἀφοσίωση, εἶναι ἤδη τό σχῆμα τῆς ἀνακλαστικῆς συμπεριφορᾶς, ή όποία ὡς πορεία πίσω ἀπό τόν ἡγέτη (Führer) μαζί μέ ὀλο τό πνεῦμα ρευστοποιεῖ καί τούς ἀναλυτές πού παρέβησαν τήν πίστη σέ αὐτό.

38

Πρόσκληση γιά χορῶ¹. – Ἡ ψυχανάλυση καυχίεται πῶς ἀποδίδει στους ἀνθρώπους τήν ικανότητά τους γιά ἀπόλαυση, ή όποία θεωρεῖται διαταραγμένη ἀπό τή νευρωτική πάθηση. Σάν νά μήν ἀρκοῦσε καί μόνο ή ἔκφραση ικανότητα γιά ἀπόλαυση γιά νά τήν ἐλαττώσει σοβαρότατα, ἄν ὑποτεθεῖ πῶς κάτι τέτοιο ὑπάρχει. Λές καί μιᾶ εὐτυχία, ὀφειλόμενη στήν ὑπολογισμένη ἐπιδίωξη τῆς εὐτυχίας, δέν θά ἦταν τό ἀντίθετο τῆς εὐτυχίας, μιᾶ πρόσθετη εἰσβολή θεσμικά σχεδιαζόμενων τύπων συμπεριφορᾶς μέσα στήν ὀλοένα συρρικνωμένη σφαῖρα τῆς ἐμπειρίας. Σέ ποιᾶ κατάσταση πρέπει νά ἔχει φτάσει ή κυρίαρχη συνείδηση, ὥστε ή ἀποφασιστική διακήρυξη τῆς μανιῶδους σπατάλης καί τῆς εὐθυμίας τῆς σαμπάνιας, πού ἄλλοτε ἦταν ὑπόθεση τῶν διπλωματικῶν ἀκολούθων σέ οὐγγρικές ὀπερες, νά ὑψώνεται μέ ζωῶδη σοβαρότητα σέ κανόνα τῆς ὀρθῆς ζωῆς. Ἐναλόγου φυράματος εἶναι λοιπόν καί ή κατ' ἐπιταγήν εὐτυχία γιά νά ἔχει μεριδίο σέ αὐτή, ὀ νευρωτικός, στόν ὀποῖο παρέχεται αὐτή ή εὐτυχία, πρέπει νά παρατήσει καί τό τελευταῖο ὑπόλειμμα Λόγου πού τοῦ ἔχουν ἀφήσει ή ἀπώθηση καί ή ἐπαναστροφή καί γιά χάρη τοῦ ψυχαναλυτῆ νά ἐνθουσιάζεται ἀδιακρίτως ἀπό τίς βρωμοταινίες, τό ἀκριβό πλῆν κακό γεῦμα στό French restaurant, τό σοβαρό drink καί τόν ἔρωτα πού χορηγεῖται σέ δόσεις ὡς sex. Ἡ ὀρήση τοῦ Schiller «Ἡ ζωή εἶναι ἐντούτοις ὡραία», ή όποία πάντοτε ἦταν χαρτοπολτός, ἔχει γίνει ἡλιθιότητα, ἀφότου διαλαλεῖται σέ

σύμπνοια μέ τήν πανταχοῦ παρούσα διαφήμιση, στούς φανούς τῆς ὁποίας προσφέρει καυσόξυλα καί ἡ ψυχανάλυση, παρά τίς καλύτερες δυνατότητές της. Καθώς οἱ ἄνθρωποι γενικά ἔχουν ὑπερβολικά λίγες καί ὄχι ὑπερβολικά πολλές ἀναστολές, χωρίς ὅμως νά εἶναι γιαντό οὔτε κατά κεραία ὑγιέστεροι, μιά μέθοδος κάθαρσης, κριτήριο τῆς ὁποίας δέν θά ἦταν ἡ ἐπιτυχής προσαρμογή καί ἡ οἰκονομική ἐπιτυχία, θά ἔπρεπε νά βοηθᾶει τούς ἀνθρώπους νά ἀποκτήσουν συνειδηση τῆς δυστυχίας, τῆς γενικῆς καί τῆς ἀναπόσπαστης ἀπό αὐτή προσωπικῆς, καί νά τούς ἀφαιρέσει τίς ψευδοϊκανοποιήσεις, δυνάμει τῶν ὁποίων ἡ ἀποτρόπαια τάξη πραγμάτων διατηρεῖται, δυνάμει καί μέσα τους στή ζωή, σάν νά μήν τούς εἶχε καί ἀπό ἔξω ἀρκετά γερά στό χέρι της. Μόνο στόν κορεσμό ἀπό τήν ψεῦτικη ἀπόλαυση, στήν ἀηδία γιά τά προσφερόμενα, στή διαίσθηση γιά τήν ἀνεπάρκεια τῆς εὐτυχίας, ἀκόμη καί ὅπου αὐτή ὑπάρχει, πόσο μᾶλλον ὅπου τήν ἐξαγοράζει κανεῖς ἐγκαταλείποντας τίς δῆθεν νοσηρές ἀντιστάσεις ὑπέρ τοῦ θετικοῦ² τῆς ὑποκατάστατου, θά ξεφύτρωνε ἡ ἰδέα γιαντό πού θά μπορούσε κανεῖς νά διώσει. Ἡ παρότρυνση πρὸς τή *happiness*³, στήν ὁποία ὁ ἐπιστημονικά ἀβροδιαίτος διευθυντής τοῦ σανατορίου συναινεῖ μέ τούς νευρικούς ἀρχιπροπαγανδιστές τῆς βιομηχανίας τῆς διασκέδασης, φέρει τά χαρακτηριστικά τοῦ θυμωμένου πατέρα πού μαλῶνει τά παιδιά, ἐπειδὴ δέν κατακυλοῦν τή σκάλα πανηγυρίζοντας, ὅταν αὐτός γυρίζει στό σπίτι κακόκεφος ἀπό τή δουλειά του. Εἶναι χαρακτηριστικό τοῦ μηχανισμοῦ τῆς κυριαρχίας νά ἀπαγορεύει τή γνώση τῆς δυστυχίας, πού αὐτή παράγει, ἐνῶ μιά εὐθεία γραμμὴ ἐνώνει τό εὐαγγέλιο τῆς χαρᾶς μέ τήν ἀνέγερση ἀνθρωποσφαγείων τόσο μακριά πίσω στήν Πολωνία, ὥστε καθένας ἀπό τούς ἰδίους λαοσυντρόφους⁴ νά μπορεῖ νά πείθει τόν ἑαυτό του πὼς δέν ἀκούει τίς κραυγές πόνου. Αὐτό εἶναι τό σχῆμα τῆς ἀδιατάρακτης ἰκανότητας γιά ἀπόλαυση. Ὅποιος τό πει μέ τό ὄνομά του, ἡ ψυχανάλυση μπορεῖ νά τόν διαβεβαιώσῃ θριαμβευτικά, ὅτι ἀσφαλῶς ἔχει ἓνα οἰδιπόδειο σύμπλεγμα.

*Τό Ἐγὼ εἶναι τό Αὐτό*¹. – Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ψυχολογίας συσχετίζεται συνήθως στενά μέ τήν ἀνοδο τοῦ ἀστικοῦ κόσμου, τόσο στήν

Ἀρχαιότητα ὅσο καί μετά τήν Ἀναγέννηση. Δέν θά ἔπρεπε νά παραβλέπεται γιαντό ἡ ἀντίθετη ροπή, πού εἶναι ἐπίσης κοινή στήν ψυχολογία καί στήν ἀστική τάξη καί πού σήμερα τείνει νά γίνει ἀποκλειστική: ἡ καταπίεση καί κατάλυση ἀκριδῶς τοῦ ἀτόμου, στήν ὑπηρεσία τοῦ ὁποίου θρισκόταν ἡ ἀναγωγή τῆς γνώσης στό ὑποκείμενό της. Ἄν ὅλη ἡ ψυχολογία, ἀπό ἐκείνη τοῦ Πρωταγόρα καί ὕστερα, ἐξύψωνε τόν ἄνθρωπο θεωρώντας τον μέτρο ὄλων τῶν πραγμάτων, μέ αὐτή τή σκέψη τόν ἔκανε ἐξαρχῆς ταυτόχρονα ἀντικείμενο, ὑλικό πρὸς ἀνάλυση, καί ἀφοῦ πλέον τόν κατέταξε μεταξύ τῶν πραγμάτων, τόν παρέδωσε στή μηδαμινότητά τους. Ἡ ἄρνηση τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας μέσω τῆς προσφυγῆς στό ὑποκείμενο περικλείει τήν ἴδια του τήν ἄρνηση: δέν μένει κανένα μέτρο γιά τό μέτρο ὄλων τῶν πραγμάτων, τό ἴδιο περιπίπτει στήν τυχαιότητα καί γίνεται ἀναλήθεια. Αὐτό ὅμως παραπέμπει πίσω στήν πραγματική διαδικασία ζωῆς τῆς κοινωνίας. Ἡ ἀρχή τῆς ἀνθρώπινης κυριαρχίας, ἔχοντας γίνει ἀπόλυτη, ἔστρεψε τήν αἰχμή της ἀκριδῶς κατά τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀπόλυτου ἀντικειμένου, καί ἡ ψυχολογία συνείργησε στήν ὄξυνση αὐτῆς τῆς αἰχμῆς. Τό Ἐγώ, κατευθυντήρια ἰδέα της καί a priori ἀντικείμενό της, γινόταν ταυτόχρονα ἤδη ἀνύπαρκτο κάτω ἀπό τό βλέμμα της. Καθώς ἡ ψυχολογία μποροῦσε νά στηρίζεται στό γεγονός ὅτι στήν ἀνταλλακτική κοινωνία τό ὑποκείμενο δέν εἶναι τέτοιο, ἀλλά στήν πραγματικότητα ἀντικείμενό της, μπόρεσε νά τήν ἐφοδιάσει μέ τά ὄπλα γιά νά τό κάνει ἀκόμη περισσότερο ἀντικείμενο καί νά τό κρατήσῃ ὑποταγμένο. Ἡ ἀνάλυση τοῦ ἀνθρώπου στίς ἐπιμέρους ἰκανότητές του εἶναι μιά προβολή τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας πάνω στά δῆθεν ὑποκείμενά του, ἀδιαχώριστη ἀπό τό συμφέρον του νά τά χρησιμοποιήσῃ πρὸς μεγαλύτερο ὄφελος, νά μπορέσῃ γενικά νά τά χειραγωγήσῃ. Ἡ ψυχοτεχνική δέν εἶναι ἀπλῶς παρακμιακή μορφή τῆς ψυχολογίας, ἀλλά ἐνυπάρχει στήν ἀρχή της. Ὁ Hume, τό ἔργο τοῦ ὁποίου μαρτυρεῖ σέ κάθε πρόταση τόν πραγματικό οὐμανισμό καί ὁ ὁποῖος ταυτόχρονα ἀπορρίπτει τό ἐγώ σάν μιά ἀπό τίς προκαταλήψεις, ἐκφράζει σέ αὐτή τήν ἀντίφαση τήν οὐσία τῆς ψυχολογίας σάν τέτοιας. Καί ἐδῶ ἔχει ἀκόμη τήν ἀλήθεια μέ τό μέρος του, διότι ὅ,τι τίθεται ἀφ' ἑαυτοῦ ὡς Ἐγώ, εἶναι πράγματι ἀπλή προκατάληψη, ἡ ἰδεολογική ὑποστασιοποίηση τῶν ἀφηρημένων κέντρων ὑποδοῦλωσης, ἡ κριτική τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖ τήν ἀποδόμηση τῆς ἰδεολογίας τῆς «προσωπικότητας». Αὐτή ὅμως ἡ ἀποδόμηση κάνει καί τά ὑπολείμματα ἀκόμη πιό

υποδουλώσιμα. Στήν ψυχανάλυση αυτό εἶναι κατάφωρο. Ἐποσύρει τήν προσωπικότητα ὡς ζωτικό ψεῦδος, ὡς τήν ἀνώτατη ἐκλογίκευση πού συνέχει τίς ἀναρίθμητες ἐκλογικέυσεις, δυνάμει τῶν ὁποίων τό ἄτομο ἐπιτυγχάνει τίς ὀρμικές παραιτήσεις καί συντάσσεται μέ τήν ἀρχή τῆς πραγματικότητας. Μέ αὐτή ἀκριβῶς τήν ἀπόδειξη πιστοποιεῖ ὁμως στόν ἄνθρωπο καί τήν ἀνυπαρξία του. Τόν ἀποξενώνει ἀπό τόν ἑαυτό του, μαζί μέ τήν ἐνότητά του καταγγέλλει καί τήν αὐτονομία του καί τόν ὑποτάσσει πλήρως στόν μηχανισμό ἐκλογίκευσης, στήν προσαρμογή. Ἡ ἀπτόητη κριτική τοῦ ἐγώ στόν ἑαυτό του περνάει στήν ἀπαίτηση νά συνθηκολογήσει ἐκεῖνο τῶν ἄλλων. Ἡ σοφία τῶν ψυχαναλυτῶν γίνεται τελικά ὅ,τι τή θεωρεῖ τό φασιστικό ἀσυνείδητο τῶν περιοδικῶν τρόμου, τεχνική μιᾶς εἰδικῆς σπείρας μεταξύ ἄλλων, μέ τήν ὁποία πάσχοντες καί ἀβοήθητοι ἄνθρωποι ἀλυσοδέονται ἀμετάκλητα σέ αὐτή, γιά νά κυβερνῶνται καί νά εἶναι θύματα ἐκμετάλλευσης. Ἡ ὑποβολή καί ὁ ὑπνωτισμός, πού αὐτή ἀπορρίπτει ὡς ἀποκρυφικές πρακτικές, ὁ τσαρλατάνος μάγος στό περίπτερο τοῦ πανηγυριοῦ, ἐπιστρέφουν μέσα στό ἐπιδητικό της σύστημα ὅπως ὁ πρωτόγονος κινηματογράφος μέσα στήν ὑπερπαραγωγή. Αὐτός πού βοηθάει, ἐπειδή τά ξέρει καλύτερα, γίνεται ἐκεῖνος πού ταπεινώνει τούς ἄλλους μέσω τοῦ ἰσχυρογνώμου προνομίου. Ἐπό τήν κριτική τῆς ἀστικῆς συνείδησης ἀπομένει μόνον ἐκεῖνο τό σήκωμα τῶν ὤμων, μέ τό ὁποῖο ὅλοι οἱ γιατροὶ δῆλωναν τήν κρυφή συναίνεσή τους μέ τόν θάνατο. Στήν ψυχολογία, τήν ἀδυσσαλέα ἀπάτη τοῦ ἀπλῶς ἐσωτερικοῦ, ἡ ὁποία, διόλου τυχαῖα, ἀσχολεῖται μέ τίς «properties»² τῶν ἀνθρώπων, ἀντικατοπτρίζεται ὅ,τι ἡ ὀργάνωση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας διέπραττε ἀνέκαθεν μέ τήν ἐξωτερική ἰδιοκτησία. Τήν ἀνέπτυξε, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς κοινωνικῆς ἀνταλλαγῆς, ἀλλά ταυτόχρονα μέ μιᾶ ἀντικειμενική ρήτρα ἐπιφύλαξης, τήν ὁποία κάθε ἀστός διαισθάνεται. Τό μεμονωμένο ἄτομο ἔχει τρόπον τινά ἀπλῶς τιμαριοδοτηθεῖ ἀπό τήν τάξη του, καί οἱ ἰθύνοντες εἶναι ἔτοιμοι νά ἀνακαλέσουν τό δάνειο, μόλις ἡ γενικευμένη ἰδιοκτησία θά ἀπειλοῦσε τήν ἴδια της τήν ἀρχή, πού συνίσταται ἀκριβῶς στήν κατακράτηση. Ἡ ψυχολογία ἐπαναλαμβάνει πάνω στίς ιδιότητες ὅ,τι ἔχει ὑποστεῖ ἡ ἰδιοκτησία. Ἀπαλλοτριώνει τό μεμονωμένο ἄτομο κατανέμοντάς του τήν εὐτυχία της.

Πάντα νά μιλάς γι' αὐτό, ποτέ νά μὴν τό σκέφτεσαι¹. – Ἀφότου μέ τή βοήθεια τοῦ κινηματογράφου, τῆς σαπουνόπερας καί τῆς *Horney*² ἢ ψυχολογία τοῦ βάθους εἰσδύει καί στίς τελευταῖες τρύπες, ἡ ὀργανωμένη κουλτούρα φράζει τούς ἀνθρώπους καί τήν τελευταία δυνατότητα ἐμπειρίας τοῦ ἑαυτοῦ τους. Ὁ παρεχόμενος ἐτοιμοπαράδοτος διαφωτισμός μεταμορφώνει ὄχι μόνο τόν αὐθόρμητο στοχασμό, ἀλλά καί τίς ἀναλυτικές γνώσεις, ἡ δύναμη τῶν ὁποίων εἶναι ἴση μέ τήν ἐνεργητικότητα καί τόν πόνο πού ἀπαιτήθηκαν γιά τήν κατάκτησή τους, σέ μαζικά προϊόντα καί τά ὀδυνηρά μυστικά τῆς ἀτομικῆς ἱστορίας, τά ὅποια ἤδη ἡ ὀρθόδοξη μέθοδος τείνει νά ἀναγάγει σέ τύπους, σέ πεπατημένες συμβάσεις. Ἡ διάλυση τῶν ἐκλογικεύσεων γίνεται ἡ ἴδια μιά ἐκλογίκευση. Ἀντί νά ἐπιτελέσουν τό ἔργο τῆς αὐτοπερισυλλογῆς, οἱ διδασκόμενοι ἀποκτοῦν τήν ἱκανότητα νά ὑπαγάγουν ὅλες τίς ὀρμικές συγκρούσεις σέ ἔννοιες ὅπως τό σύμπλεγμα κατωτερότητας, ὁ μητρικός δεσμός, ἐσωστρεφῆς καί ἐξωστρεφῆς, μέ τίς ὁποῖες αὐτές κατά βάθος δέν μποροῦν νά συλληφθοῦν. Ὁ τρόμος μπροστά στήν ἄβυσσο τοῦ ἐγῶ αἱρεται ἀπό τή συνείδηση πῶς ἐδῶ δέν πρόκειται γιά κάτι πολύ διαφορετικό ἀπό τήν ἀρθρίτιδα ἢ τήν ἰγμορίτιδα. Οἱ συγκρούσεις χάνουν ἔτσι τήν ἀπειλητικότητά τους. Γίνονται ἀποδεκτές· δέν θεραπεύονται ὁμως διόλου, ἀλλά ἐνσυναρμολογοῦνται ἀπλῶς στήν ἐπιφάνεια τῆς κανονικοποιημένης ζωῆς ὡς ἀναπόφευκτο συστατικό της. Ταυτόχρονα ἀπορροφοῦνται, ὡς γενικό κακό, ἀπό τόν μηχανισμό τῆς ἄμεσης ταύτισης τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου μέ τήν κοινωνική ἀρχή, ὁ ὁποῖος ἔχει πρό πολλοῦ περιλάβει τούς δῆθεν ὀμαλούς τρόπους συμπεριφορᾶς. Ἀντί τῆς κάθαρσης, ἡ ἐπίτευξη τῆς ὁποίας εἶναι πάντως ἀμφισβητήσιμη, ἐμφανίζεται ἡ εὐχαρίστηση νά εἶναι κανεῖς στήν ἀδυναμία του ἐπίσης ἓνα δείγμα τῆς πλειονότητας καί ἔτσι νά μὴν ἀποκτᾶ τόσο τό γόητρο τῆς ἐνδιαφέρουσας παθολογικῆς περίπτωσης ὅπως ἄλλοτε οἱ τρόφιμοι τοῦ σανατορίου, ἀλλά μᾶλλον νά νομιμοποιεῖται βάσει ἐκείνων τῶν ἐλαττωμάτων ὡς συνανήκων καί νά μεταφέρει στόν ἑαυτό του τήν ἐξουσία καί τό μεγαλεῖο τῆς συλλογικότητας. Ὁ ναρκισσισμός, ὁ ὁποῖος μέ τήν κατάρρευση τοῦ ἐγῶ ἔχει χάσει τό λιμπιντικό ἀντικείμενό του, ἀντικαθίσταται ἀπό τή μαζοχιστική ἀπόλαυση νά μὴν εἶναι πιά κανεῖς ἐγῶ, καί ἡ ἐνηλικιωμένη γενιά περιφρουρεῖ τόσο ζηλότυπα τήν ἀνεγκωικότητά της, ὡς

κοινή και μόνιμη περιουσία. Τό βασίλειο τῆς ἐκπραγμάτισης και κανονικοποίησης ἐπεκτείνεται μέ αὐτόν τόν τρόπο ὡς τήν ἄκρα του ἀντίφαση, τό δῆθεν ἀνώμαλο και χαοτικό. Τό ἀσύμμετρο γίνεται, ἀκριβῶς σάν τέτοιο, σύμμετρο, και τό ἄτομο δέν εἶναι πιά ἱκανό γιά καμμιά παρόρρηση πού νά μήν μπορούσε νά κατονομάσει ὡς παράδειγμα αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς δημόσια ἀναγνωρισμένης συγκυρίας. Ἄλλά μιά τέτοια ἀπό ἔξω ἐνστερνιζόμενη και τρόπον τινά πέρα ἀπό τήν ἴδια δυναμική συντελούμενη ταύτιση καταργεῖ μαζί μέ τήν ἐγγενή συνείδηση τῆς παρόρρησης τελικά και αὐτή τήν τελευταία. Γίνεται ἀνακλαστικό στερεότυπων ὕλικῶν ἀτόμων, ἐνεργοποιούμενο ἢ διακοπτόμενο ἀπό στερεότυπα ἐρεθίσματα. Ἡ συμβατικοποίηση τῆς ψυχανάλυσης ἐπιφέρει ἐπιπλέον τόν ἴδιο της τόν εὐνουχισμό: τά σεξουαλικά ἐλατήρια, ἐνμέρει ἀποκηρυγμένα και ἐνμέρει ἐγκεκριμένα, γίνονται ἐντελῶς ἀκίνδυνα, ἀλλά και ἐντελῶς ἀσήμαντα. Μαζί μέ τόν φόβο, τόν ὁποῖο προκαλοῦν, χάνεται και ἡ ἡδονή, τήν ὁποία θά μπορούσαν νά προκαλέσουν. Ἔτσι ἡ ψυχανάλυση γίνεται θύμα ἀκριβῶς τῆς ἀντικατάστασης τοῦ οἰκειοποιημένου ὑπεργῶ ἀπό τήν πεισματική ἀνάληψη ἑνός ἄσχετου ἐξωτερικοῦ, τήν κατανόηση τῆς ὁποίας δίδαξε ἡ ἴδια. Τό τελευταῖο μεγάλοπνευστο θεώρημα τῆς ἀστικής αὐτοκριτικῆς μετατράπηκε σέ ἕνα μέσο, μέ τή βοήθεια τοῦ ὁποίου ἡ ἀστική αὐτοαλλοτρίωση στήν τελευταία της φάση γίνεται ἀπόλυτη και ματαιώνεται ἀκόμη και ἡ ὑπόνοια γιά τήν παμπάλαια πληγή, στήν ὁποία βρίσκεται ἡ ἐλπίδα γιά μιά καλύτερη μοῖρα στό μέλλον.

41

Μέσα και ἔξω. – Ἄπό εὐλάβεια, τσαπατσουλιὰ και ὑπολογισμό ἀφήνουν τή φιλοσοφία νά συνεχίζει τή νωθρή πορεία της μέσα σέ ἕνα ὀλοένα στενότερο ἀκαδημαϊκό πλαίσιο, ἐνῶ ἀκόμη και ἐκεῖ ἐπιδιώκουν ὄλο και περισσότερο νά τήν ἀντικαταστήσουν μέ τήν ὀργανωμένη ταυτολογία. "Ὅποιος ἐπαφίεται στή δημοσιουπάλληλοποιημένη ἐμβριθία, περιλίπτει ὅπως εἴκοσι χρόνια πρίν στήν ἀνάγκη νά εἶναι κάθε στιγμή ἐξίσου ἀφελῆς ὅπως οἱ συνάδελφοι, ἀπό τούς ὁποίους ἐξαρτᾶται ἡ σταδιοδρομία του. Ἡ ἐξωπανεπιστημιακή ὁμως σκέψη, πού θά ἤθελε νά ξεφύγει ἀπό ἕναν τέτοιο καταναγ-

κασμό καί από τήν αντίφαση μεταξύ πομπωδῶν ἀντικειμένων καί μικροαστικῆς πραγμάτευσής τους, δέν κινδυνεύει διόλου λιγότερο: ἀπό τήν οἰκονομική πίεση τῆς ἀγορᾶς, ἀπό τήν ὁποία στήν Εὐρώπη ἦταν προστατευμένοι τουλάχιστον οἱ καθηγητές. Ὁ φιλόσοφος πού θέλει νά κερδίσει τά πρὸς τό ζῆν ὡς συγγραφέας, πρέπει τρόπον τινά ἀνά πάσα στιγμή νά προσφέρει κάτι ἐξαισιο καί ἐκλεκτό, νά διατηρήσει τή θέση του παρατάσσοντας τό μονοπώλιο τῆς σπανιότη-
 τας σέ ἐκείνο τοῦ ἀξιώματος. Ἡ ἀηδιαστική ἔννοια τῆς πνευματικῆς λιχουδιᾶς, ἡ ὁποία ἐπινοήθηκε ἀπό σχολαστικούς, φτάνει τελικά στήν ἐξευτελιστική δικαίωσή της στήν περίπτωση τῶν ἀντιπάλων τους. Ὅταν ὁ καλὸς γέρος Schmock¹ γογγύζει κάτω ἀπὸ τήν ἀπαί-
 τηση τοῦ διευθυντῆ τῆς ἐφημερίδας νά γράφει συνεχῶς λαμπρά ἄρθρα, ἐκφράζει μέ τόν πιό ἀνεπιφύλακτο τρόπο τόν νόμο, ὁ ὁποῖος ἐπικρατεῖ σιωπηρὰ πίσω ἀπὸ τά ἔργα γιά τόν Κοσμογονικό Ἔρωτα καί τόν Ἄθεο Κόσμο, τῆ Μεταμόρφωση τῶν Θεῶν καί τό Μυστικό τοῦ Κατά Ἰωάννην Εὐαγγελίου². Ὁ τρόπος ζωῆς τοῦ ἀργοπορημένου μποέμ, πού ἐπιβάλλεται στὸν φιλόσοφο χωρὶς ἀκα-
 δημαϊκὸ ἀξίωμα, τόν φέρνει ἔτσι κι ἄλλιῶς σέ μοιραία συγγένεια πρὸς τήν καλλιτεχνική βιοτεχνία, τό ψυχοκίτς καί τήν αἰρετική ἡμιμόρφωση. Τό Μόναχο πρὶν ἀπὸ τόν Πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο ἦταν ἓνα ἐκκολαπτήριο ἐκείνης τῆς πνευματικότητος, οἱ διαμαρτυ-
 ρίες τῆς ὁποίας κατὰ τοῦ ὀρθολογισμοῦ τῶν σχολῶν μέσα ἀπὸ τίς λατρεῖες τῶν γιορτῶν μέ ἐνδυμασίες ὀδηγήθηκαν ἴσως γρηγορότερα στὸν φασισμό ἀπὸ τίς ἄτολμο σύστημα τοῦ γέρου Rickert. Τόσο
 μεγάλη εἶναι ἡ δύναμη τῆς προϋούσας ὀργάνωσης τῆς σκέψης, ὥστε ἐκεῖνοι πού θέλουν νά κρατηθοῦν ἔξω, ἔξωθοῦνται στή ματαιοδοξία τῆς μνησικακίας, στήν πολυλογία τῆς αὐτοδιαφήμισης καί, ὡς ἡττη-
 μένοι, τελικά στὸν τυχοδιωκτικὸ φανακισμό. Ὅταν οἱ τακτικοὶ καθηγητές θέτουν τήν ἀρχή *sum ergo cogito*³ περιερχόμενοι, μέσα
 στό ἀνοιχτὸ σύστημα, σέ κλειστοφοβία καί, στό ρίξιμό⁴ τους, στήν κοινότητα τοῦ λαοῦ (Volksgemeinschaft), οἱ ἀντίπαλοί τους παρα-
 στρατοῦν, ἂν δέν εἶναι ἰδιαίτερα προσεκτικοί, στήν περιοχὴ τῆς γραφολογίας καί τῆς ρυθμικῆς γυμναστικῆς⁵. Στούς ψυχαναγκαστι-
 κούς ἐκεῖ ἀντιστοιχοῦν οἱ παρανοϊκοὶ ἐδῶ. Ἡ διακαὴς ἀντίθεση πρὸς τήν ἔρευνα γεγονότων, ἡ θεμιτὴ συνείδηση ὅτι στὸν φυσικοεπι-
 στημονισμό ἔχει λησμονηθεῖ τό καλύτερο, στήν ἀφέλειά της προάγει τὸν διχασμό, ἐξαιτίας τοῦ ὁποῖου πάσχει. Ἀντὶ νά κατανοήσῃ τά
 γεγονότα, πίσω ἀπὸ τά ὁποῖα περιχαρᾶκῶνονται οἱ ἄλλοι, ἀρπάζει

ἀπό αὐτά ὅ,τι βρῖσκει στή διασύνη της, παίρνει δρόμο καί παίζει μέ τίς ἀποκρυφικές γνώσεις, μέ λίγες μεμονωμένες καί ὑποστασιοποιημένες κατηγορίες καί μέ τόν ἑαυτό της τόσο ἄκριτα, ὥστε ἀκόμη καί ἡ παραπομπή στά ἀνυποχώρητα γεγονότα διατηρεῖ τό δίκιο μέ τό μέρος της. Ἡ φαινομενικά ἀνεξάρτητη σκέψη χάνει ἀκριβῶς τό κριτικό στοιχεῖο. Ἡ ἔμμονή στό κρυμμένο κάτω ἀπό τό κέλυφος μυστικό τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία εὐσεβῶς ἀφήνει ἀνεξήγητη τή σχέση του πρός τό κέλυφος, πιστοποιεῖ στό τελευταῖο ἄρκετά συχνά μέσα ἀκριβῶς ἀπό αὐτή τήν ἐγκράτεια, πῶς αὐτό ἔχει ἐντούτοις τό εὐλογο νόημά του, τό ὁποῖο πρέπει κανεῖς νά ἀποδεχτεῖ ἀνερώτητα. Ἀνάμεσα στήν ἀπόλαυση τοῦ κενοῦ καί τό ψέμα της ἀφθονίας ἡ ἐπικρατούσα στάθμη τοῦ πνεύματος δέν ἐπιτρέπει κανέναν τρίτο δρόμο.

Μολαταῦτα ἡ ματιά στό ἀπόμερο, τό μίσος γιά τό τετριμμένο, ἡ ἀναζήτηση τοῦ ἄφθαρτου, τοῦ μὴ ὑπαγμένου ἀκόμα στό γενικό ἐννοιολογικό σχῆμα εἶναι ἡ τελευταία εὐκαιρία γιά τή σκέψη. Σέ μιά πνευματική ἱεραρχία πού ἀδιάκοπα ζητάει εὐθύνες ἀπό τοὺς πάντες, μόνο ἡ ἀνυπευθυνότητα εἶναι ἱκανή νά ἀποκαλεῖ ἄμεσα τήν ἴδια τήν ἱεραρχία μέ τό ὄνομά της. Ἡ σφαῖρα τῆς κυκλοφορίας, τά σημάδια τῆς ὁποίας φέρουν οἱ περιθωριακοὶ διανοοῦμενοι, παρέχει στό πνεῦμα, τό ὁποῖο ἡ ἴδια ξεπουλάει, τά τελευταῖα καταφύγια, τή στιγμή πού αὐτή κατά βάθος δέν ὑπάρχει πιά. Ὅποιος προσφέρει γιά πούλημα κάτι μοναδικό (Unikum), πού κανένας πιά δέν θέλει νά ἀγοράσει, ἀντιπροσωπεύει, ἀκόμη καί παρὰ τή θέλησή του, τήν ἐλευθερία ἀπό τήν ἀνταλλαγή.

*Ἐλευθερία τῆς σκέψης*¹. – Ἡ ἐκτόπιση τῆς φιλοσοφίας ἀπό τήν ἐπιστήμη ὀδήγησε, ὅπως εἶναι γνωστό, σέ ἕνα διαχωρισμό τῶν δύο στοιχείων, τοῦ στοχασμοῦ (Reflexion) καί τῆς καθαρῆς θεώρησης (Spekulation), ἡ ἐνόητα τῶν ὁποίων σύμφωνα μέ τόν Hegel συνιστᾶ τή ζωὴ τῆς φιλοσοφίας. Στούς καθορισμούς τοῦ στοχασμοῦ ἐναποτίθεται νηφάλια ἡ χώρα τῆς ἀλήθειας, ἐνῶ ἡ καθαρὴ θεώρηση μέ δυσθυμία γίνεται ἀνεκτή μέσα σέ αὐτή, μέ μόνο στόχο τή διατύπωση ὑποθέσεων, οἱ ὁποῖες πρέπει νά ἐπινοοῦνται ἐκτός τῶν ὠρῶν ἐργα-

σίας και νά αποδίδουν ὅσο τό δυνατόν γρήγορα ἀποτελέσματα. Ὅποιος ὅμως πίστεψε γιαντό, ὅτι τό θεωρησιακό πεδίο θά μπορούσε νά διατηρηθεῖ ἀπρόσβλητο στήν ἐξωεπιστημονική του μορφή, ὅτι τρόπον τινά θά ἀφηνόταν ἤσυχο ἀπό τή λειτουργία τῆς οἰκουμενικῆς στατιστικῆς, ἔσφαλε ὀλοκληρωτικά. Κατ' ἀρχήν βλάβπει ἀρκετά τήν ἴδια τήν καθαρή θεώρηση ὁ ἀποχωρισμός της ἀπό τόν στοχασμό. Αὐτή ὑποβιδάζεται σέ πολυμαθῆ τελετουργική ἐπανάληψη κληρονομημένων φιλοσοφικῶν σχεδιασμάτων ἢ ἐκφυλίζεται, στήν ἀπόστασις της ἀπό τά τυφλωμένα γεγονότα, στή φλυαρία μιᾶς μὴ δεσμευτικῆς ἰδιωτικῆς κοσμοθεωρίας (Weltanschauung). Μὴ ἀρκούμενη ὅμως σέ αὐτό, ἡ ἴδια ἡ λειτουργία τῆς ἐπιστήμης ἐνσωματώνει μέσα της τήν καθαρή θεώρηση. Αὐτό δέν ἀποτελεῖ τήν πιό ἀμελητέα ἀπό τίς δημόσιες λειτουργίες τῆς ψυχανάλυσης. Τό μέσον της εἶναι ὁ ἐλεύθερος συνειρμός. Ὁ δρόμος πρὸς τό ἀσυνείδητο τῶν ἀσθενῶν διανοίγεται, καθὼς αὐτοὶ μεταπειθόμενοι ἀπαλλάσσονται ἀπό τήν ὑπευθυνότητα τοῦ στοχασμοῦ, καί ἡ ἴδια ἡ διαμόρφωση τῆς ἀναλυτικῆς θεωρίας ἀκολουθεῖ τά ἴδια ἴχνη, εἴτε ἀφήνοντας τήν πορεία καί τήν ἀνακοπή τῶν συνειρμῶν νά προσχεδιάζουν τά εὐρήματά της, εἴτε καθὼς οἱ ἀναλυτές, καί μάλιστα οἱ πιό προικισμένοι ὅπως ὁ Groddeck², ἐπαφίενται στοὺς δικούς τους συνειρμούς. Σέ χαλαρή σπίαση ἐπιδεικνύεται πάνω στό ντιβάνι ὅ,τι ἄλλοτε ἔφερεν σέ πέρας ἡ ἀκρότατη ἔνταση τῆς σκέψης τοῦ Schelling καί τοῦ Hegel πάνω στήν καθέδρα: ἡ ἀποκρυπτογράφηση τοῦ φαινομένου. Μιά τέτοια μείωση τῆς ἔντασης ὅμως προσβάλλει τήν ποιότητα τῆς σκέψης: ἡ διαφορὰ δέν εἶναι ἴσως μικρότερη ἀπὸτι ἀνάμεσα στή φιλοσοφία τῆς ἀποκάλυψης³ καί τίς μωρολογίες τῆς πεθερᾶς. Ἡ παρόμοια κίνηση τοῦ πνεύματος, ἡ ὁποία κάποτε ἔπρεπε νά ὑψώνει τό «ὕλικό» του στό ἐπίπεδο τῆς ἔννοιας, ὑποβιδάζεται ἡ ἴδια σέ ἀπλό ὕλικό πρὸς ἐννοιολογική τακτοποίηση. Ὅ,τι ἔρχεται στόν νοῦ καθενός, ἀρκεῖ ἀκριβῶς, προκειμένου οἱ ἐκπαιδευμένοι νά ἀποφανθοῦν ἂν ὁ ἐπιδεικνυόμενος εἶναι ψυχαναγκαστικός χαρακτήρας, στοματικός τύπος ἢ ὑστερικός. Δυνάμει τῆς χαλάρωσης τῆς ὑπευθυνότητος, πού συνεπάγεται ἡ ἀποδέσμευση ἀπὸ τόν στοχασμό, τόν ἔλεγχο τοῦ νοῦ, ἡ ἴδια ἡ καθαρή θεώρηση ἐκχωρεῖται ὡς ἀντικείμενο στήν ἐπιστήμη, ἡ ὑποκειμενικότητα τῆς ὁποίας ἔχει ἐκλείψει μαζί μέ αὐτή. Καθὼς ἡ σκέψη ἀφήνει νά τῆς ὑπενθυμιστεῖ ἀπὸ τό διοικητικό σχῆμα τῆς ἀνάλυσης ἡ ἀσυνείδητη προέλευσή της, ξεχνάει νά εἶναι σκέψη. Ἀπὸ ἀληθῆς κρίση γίνεται οὐδέτερο ὕλικό. Ἀντί νά

ἐπιτελέσει τό ἐννοιολογικό ἔργο, ὥστε νά γίνει κύριος τοῦ ἑαυτοῦ της, τόν ἐμπιστεύεται ἀνήμπορα στίς μεθόδους ἐπεξεργασίας τοῦ γιαιτροῦ, ὁ ὁποῖος ἔτσι καί ἀλλιῶς ξέρει τά πάντα. Ἔτσι ἡ καθαρῆ θεώρηση θραύεται ὀριστικά καί γίνεται ἡ ἴδια ἓνα γεγονός πού ἐντάσσεται σέ ἓναν ἀπό τούς κλάδους τῆς ταξινόμησης ὡς τεκμήριο τοῦ παντοτινά ἴδιου.

43

Οἱ φοβέρες δέν περνοῦν. – Τί εἶναι ἀντικειμενικά ἡ ἀλήθεια, εἶναι ἀρκετά δύσκολο νά προσδιοριστεῖ, ὅμως στή συναναστροφή μέ τούς ἀνθρώπους δέν πρέπει νά τρομοκρατούμαστε ἀπό αὐτό. Ἐδῶ ὑπάρχουν κριτήρια πού κατ' ἀρχάς ἐπαρκοῦν. Ἐνα ἀπό τά πιό βάσιμα εἶναι ἡ ἀντιτεινόμενη παρατήρηση πῶς μιὰ δήλωση εἶναι «ὑπερβολικά ὑποκειμενική». Ἄν προβάλλεται διεκδικητικά καί μάλιστα μέ ἐκείνη τήν ἀγανάκτηση, μέσα ἀπό τήν ὁποία ἀκούγεται καί ἡ ἐξοργισμένη ἀρμονικότητα ὄλων τῶν λογικῶν ἀνθρώπων, τότε ἔχει κανεῖς λόγο νά αἰσθανθεῖ εὐχαριστημένος γιά μερικά δευτερόλεπτα. Οἱ ἔννοιες τοῦ ὑποκειμενικοῦ καί τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἔχουν ἀντιστραφεῖ πλήρως. Ἀντικειμενικό ἀποκαλεῖται ἡ ἀδιαφιλονίκητη πλευρά τοῦ φαινομένου, τό ἄκριτα ἀποδεκτό ἀποτύπωμά της, ἡ συναρμοσμένη ἀπό ταξινομημένα δεδομένα πρόσοψη, ἄρα τό ὑποκειμενικό· καί ὑποκειμενικό ὀνομάζουν ὅ,τι σπάζει τήν τελευταία, εἰσέρχεται στήν εἰδική ἐμπειρία τοῦ πράγματος, ἀποσπᾶται ἀπό τίς ἀξιολογικές συμβάσεις καί τοποθετεῖ τή σχέση πρὸς τό ἀντικείμενο στή θέση τῆς κατά πλειοψηφία ἀπόφασης ἐκείνων πού οὔτε κἀν τό θεωροῦν καί πολύ περισσότερο δέν τό σκέφτονται – ἄρα τό ἀντικειμενικό. Ποσό ἀστήρικτη εἶναι ἡ ἐπιρριπτόμενη τυπική κατηγορία τῆς ὑποκειμενικῆς σχετικότητας, φανερώνεται στό κατ' ἐξοχήν πεδίο της, σέ αὐτό τῶν αἰσθητικῶν κρίσεων. Ὅποιος μέσα ἀπό τή δύναμη τῆς ἀκριβοῦς του ἀντίδρασης ὑποταχθεῖ ποτέ στά σοβαρά στήν πειθαρχία ἐνός ἔργου τέχνης, στόν ἐνύπαρκτο μορφικό του νόμο, στήν ἀναγκαιότητα τῆς διαμόρφωσῆς του, θά δεῖ τήν ἐπιφύλαξη γιά τόν ἀπλῶς ὑποκειμενικό χαρακτήρα τῆς ἐμπειρίας του νά διαλύεται σάν κακόμοιρη ψευδαἰσθηση, καί κάθε θῆμα, πού δυνάμει τῆς ἀκραία ὑποκειμενικῆς ἐννεύρωσῆς του κάνει πρὸς τό ἐσωτερικό τοῦ

πράγματος, ἔχει ἀσύγκριτα μεγαλύτερη ἰσχύ ἀπότι οἱ εὐρύτεροι καί πολλαπλά ἐπιβεβαιωμένοι ἐννοιολογικοί σχηματισμοί ὅπως τοῦ «σύλ», ἡ ἐπιστημονική ἀξίωση τῶν ὁποίων ἀποβαίνει σέ βάρος μιᾶς τέτοιας ἐμπειρίας. Αὐτό εἶναι διπλά ἀληθινό στήν ἐποχή τοῦ θετικισμοῦ καί τῆς πολιτιστικῆς βιομηχανίας, ἡ ἀντικειμενικότητα τῶν ὁποίων ἔχει ὑπολογιστεῖ ἀπό τά διοργανώνοντα ὑποκείμενα. Ἀέναντι σέ αὐτή ὁ Λόγος ἔχει καταφύγει πλήρως, καί χωρίς παράθυρα¹, στίς ὑπερευαισθησίες², στίς ὁποῖες ἡ αὐθαιρεσία τῶν ἐξουσιαστῶν καταλογίζει αὐθαιρεσία, διότι αὐτοί θέλουν τήν ἀνημπόρια τῶν ὑποκειμένων, φοβούμενοι τήν ἀντικειμενικότητα, ἡ ὁποία μόνο σέ αὐτά τά ὑποκείμενα εἶναι διασφαλισμένη.

44

Γιά μετασωκρατικούς. – Τίποτε δέν εἶναι πῶ ἀνάρμοστο στόν διανούμενο πού ἐπιχειρεῖ νά μετέλθει ὅ,τι παλιότερα ὀνομαζόταν φιλοσοφία, ἀπότι νά θέλει νά ἔχει δίκιο κατά τή συζήτηση καί, σχεδόν θά ἤθελε νά πει κανεῖς, κατά τήν ἀποδεικτική διαδικασία. Ἡ ἴδια ἡ ἐπιθυμία νά ἔχει κανεῖς δίκιο, μέχρι καί στήν πῶ λεπτή της μορφή τοῦ λογικοῦ στοχασμοῦ, εἶναι ἔκφραση ἐκείνου τοῦ πνεύματος αὐτοσυντήρησης, ἡ διάλυση τοῦ ὁποίου εἶναι ἀκριβῶς τό μέλημα τῆς φιλοσοφίας. Γνώριζα κάποιον πού προσκαλοῦσε κατά σειρά ὅλες τίς διασημότητες τῆς γνωσιοθεωρίας, τῶν φυσικῶν καί πνευματικῶν ἐπιστημῶν, συζητοῦσε μέ καθέναν χωριστά ὅλο τό σύστημά του καί, ἀφοῦ κανέναν πιά δέν τολμοῦσε νά προβάλει ἐπιχείρημα κατά τοῦ φορμαλισμοῦ τοῦ συστήματός του, θεωροῦσε πλέον ἀπολύτως πάγια τήν ἀξία τοῦ ἔργου του. Κάτι ἀπό αὐτή τήν ἀπλοϊκότητα δρᾷ ἀκόμη, ὅπουδήποτε ἡ φιλοσοφία ἔχει μιά ἔστω μακρινή ὁμοιότητα μέ τό ὕφος τῆς πειθοῦς. Αὐτή ἡ στάση στηρίζεται στήν προϋπόθεση μιᾶς *universitas Litterarum*¹, μιᾶς *a priori* συμφωνίας τῶν πνευμάτων πού μποροῦν νά κοινωνοῦν μεταξύ τους, καί ἔτσι στόν πλήρη κονφορμισμό. Ὅταν οἱ φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι, ὅπως εἶναι γνωστό, δυσκολεύονταν πάντοτε νά σιωπήσουν, μπλέκονται σέ συζητήσεις, θά ἔπρεπε νά μιλοῦν ἔτσι, ὥστε νά μήν ἔχουν τελικά ποτέ δίκιο, ἀλλά μέ ἕναν τρόπο πού θά ἀποδεικνύει στόν ἀντίπαλο τήν ἀναλήθειά του. Σημαντικό θά ἦταν νά ἔχουν ὄχι

βέβαια απόλυτα ὀρθές, ἄτρωτες καὶ ἀπρόσβλητες γνώσεις – αὐτές καταλήγουν ἀναντίρρητα σέ ταυτολογίες–, ἀλλὰ τέτοιες πού θά ἔκαναν τήν ἐρώτηση γιά τήν ὀρθότητά τους νά αὐτοδικάζεται. – Μέ αὐτά ὅμως δέν ἐπιδιώκεται ὁ ἀνορθολογισμός, ἡ διατύπωση αὐθαίρετων θέσεων, δικαιολογούμενων βάσει τῆς πίστεως στήν ἀποκάλυψη τῆς διαίσθησης, ἀλλά ἡ κατάργηση τῆς διάκρισης ἀνάμεσα στή θέση καί τό ἐπιχείρημα. Διαλεκτική σκέψη, ἀπό αὐτή τήν ἄποψη, σημαίνει, ὅτι τό ἐπιχείρημα πρέπει νά ἀποκτήσει τή δραστικότητα τῆς θέσης καί ἡ θέση νά περιλαμβάνει μέσα της τήν πληρότητα τῆς αἰτιολογίας της. "Ὅλες οἱ γεφυρωτικές ἔννοιες, ὅλες οἱ συνδέσεις καί οἱ λογικές βοηθητικές πράξεις πού δέν ἐνυπάρχουν στό ἴδιο τό πράγμα, ὅλα τά δευτερεύοντα καί μὴ κορεσμένα μέ τήν ἐμπειρία τοῦ ἀντικειμένου συμπεράσματα θά ἔπρεπε νά παραλείπονται. "Ὅλες οἱ προτάσεις σέ ἓνα φιλοσοφικό κείμενο θά ἔπρεπε νά θρῖσκονται ἐξίσου κοντά στό κέντρο. Χωρίς ὁ Hegel νά τό ἔχει διατυπώσει ποτέ ρητά, ὅλη ἡ μέθοδος του μαρτυρεῖ αὐτή τήν πρόθεση. Καθώς ἡ τελευταία δέν θά ἤθελε νά ἀναγνωρίσει καμμιά πρώτη ἀρχή, δέν ἐπιτρέπεται, γιά τήν ἀκρίβεια, νά ἀναγνωρίσει καμμιά δεύτερη καί καμμιά παράγωγο, καί τήν ἔννοια τῆς διαμεσολάβησης τῆ μετατόπιση ἀκριβῶς ἀπό τούς τυπικούς ἐνδιάμεσους προσδιορισμούς μέσα στά ἴδια τά πράγματα, θέλοντας ἔτσι νά ξεπεράσει τή διαφορά τῶν τελευταίων ἀπό μιά ἐξωτερική τους, διαμεσολαβούσα σκέψη. Τά ὄρια, τά ὁποῖα ἔχουν τεθεῖ στήν ἐπιτυχία αὐτῆς τῆς πρόθεσης μέσα στή χεγκελιανή φιλοσοφία, εἶναι ταυτόχρονα τά ὄρια τῆς ἀλήθειας τῆς τελευταίας, δηλαδή τά ὑπολείμματα τῆς prima philosophia², τῆς ὑποθετικῆς παραδοχῆς τοῦ ὑποκειμένου ὡς ἑνός παρά ταῦτα «πρώτου». "Ἐνα ἀπό τά καθήκοντα τῆς διαλεκτικῆς Λογικῆς εἶναι νά ἐξαλείψει τά τελευταῖα ἴχνη τοῦ ἀπαγωγικοῦ³ συστήματος μαζί μέ τίς τελευταῖες δικηγορικές χειρονομίες τῆς σκέψης.

45

«Πόσο ἄρρωστα ὅμως δείχνουν ὅλα τά γιγνόμενα»¹. – Ἡ διαλεκτική σκέψη ἀντιτίθεται στήν ἐκπραγμάτιση καί ὑπό τήν ἔννοια ὅτι ἀρνεῖται νά ἐπιβεβαιώσει τό ἐπιμέρους στήν ἐκάστοτε ἀπομονωμένη καί ἀποχωρισμένη ὑπαρξή του: ὀρίζει ἀκριβῶς τήν ἀπομόνωση ὡς

προϊόν του γενικού. Έτσι δρᾶ ὡς διορθωτικός παράγων ἔναντι τῆς μανιακῆς προσκόλλησης καθὼς καὶ ἔναντι τῆς ἀπουσίας ἀντίστασης καὶ τοῦ κενοῦ τοῦ παρανοειδοῦς πνεύματος, τὸ ὁποῖο πληρώνει τὴν ἀπόλυτη κρίση μὲ τὴν ἀπώλεια τῆς ἐμπειρίας τοῦ πράγματος. Ἡ διαλεκτικὴ δὲν εἶναι ὅμως γι' αὐτὸ ὅ,τι ἔγινε στὴν ἀγγλικὴ χεγκελιανή σχολή καί, ἀκόμη πληρέστερα, ἀργότερα στὸν ἐπίπονο πραγματισμὸ τοῦ Dewey, sense of proportions², ἢ τοποθέτηση τῶν πραγμάτων στὴ σωστὴ τους προοπτικὴ, ὁ ἀπλὸς ἀλλὰ πείσμων κοινὸς νοῦς. Ἄν ὁ ἴδιος ὁ Hegel στὴ συνομιλία του μὲ τὸν Goethe φάνηκε νὰ πλησιάζει πρὸς μιὰ τέτοια ἀντίληψη, καθὼς ὑπερασπιζόταν τὴ φιλοσοφία του ἔναντι τοῦ πλατωνισμοῦ τοῦ Goethe λέγοντας γι' αὐτὴ, ὅτι δὲν εἶναι «κατὰ βάση τίποτε περισσότερο παρά μόνο τὸ κανονισμένο, μεθοδικά ἀνεπτυγμένο πνεῦμα ἀντιλογίας, τὸ ὁποῖο ἐνυπάρχει σέ κάθε ἄνθρωπο, ἓνα χάρισμα πού ἀποδεικνύει τὴν ἀξία του στὴ διάκριση τοῦ ἀληθινοῦ ἀπὸ τὸ ψεύτικο»³, αὐτὴ ἢ διατύπωση ἐμπεριέχει πονηρὰ μέσα στό ἐγκώμιο γιὰ τὸ «ἐνυπάρχον σέ κάθε ἄνθρωπο» ταυτόχρονα καὶ τὴν ὑπονοούμενη καταγγελία τοῦ common sense⁴, καθὼς ὀρίζεται ὡς βαθύτερο γνῶρισμα τοῦ ἀνθρώπου ἀκριβῶς ἢ τάση νὰ μὴν ὀδηγεῖται ἀπὸ τὸν common sense, ἀλλὰ νὰ τοῦ φέρνει ἀντιρροήσεις. Ὁ common sense, ἢ ὀρθὴ ἐκτίμηση τῶν καταστάσεων, τὸ μάτι πού ἐκπαιδεύτηκε στὴν ἀγορὰ καὶ ἐξασκήθηκε πάνω στὴν πορεία τοῦ κόσμου, μοιράζεται μὲ τὴ διαλεκτικὴ τὴν ἐλευθερία ἀπὸ τὸν δογματισμὸ, ἀπὸ τὴ στενοκεφαλιά καὶ ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο πείσμα. Ἡ νηφαλιότητά του ἀποτελεῖ ἓνα ἀμετάκλητο στοιχεῖο τῆς κριτικῆς σκέψης. Ὅμως ἢ παραίτησή του ἀπὸ τὴν τυφλωμένη ἰδιογνωμοσύνη τὸν κάνει ταυτόχρονα ὀρκισμένο ἐχθρὸ μιᾶς τέτοιας σκέψης. Ἡ γενικότητα τῆς γνώμης, ἄμεσα ἀποδεκτῆς ὡς ἔγκυρης στὴν κοινωνία ὅπως εἶναι, ἔχει ὡς συγκεκριμένο περιεχόμενο κατ' ἀνάγκη τὴ συναίνεση. Δὲν εἶναι τυχαῖο, ὅτι στὸν δέκατο ἔνατο αἰῶνα ἀκριβῶς ὁ μπαγιατικὸς δογματισμὸς, τὸν ὁποῖο ὁ διαφωτισμὸς εἶχε ἐνοχοποιήσει, εἶχε ἐπικαλεσθεῖ τὸν κοινὸ νοῦ, ἔτσι πού ἓνας ἀρχιτεκτονιστὴς ὅπως ὁ Mill ἀναγκάστηκε νὰ ἀσκήσει πολεμικὴ ἔναντιον τοῦ τελευταίου. Ἡ sense of proportions σχετίζεται ἐντελῶς μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ σκέφτεται κανεὶς σύμφωνα μὲ τὰ ἀκλόνητα μέτρα καὶ σταθμὰ πού ρυθμίζουν τὴ ζωὴ. Ἀρκεῖ νὰ ἔχει ἀκούσει κανεὶς μιὰ φορά ἓναν πωρωμένο ἐκπρόσωπο μιᾶς ἀρχουσας κλίμας νὰ λέει: «αὐτὸ δὲν ἔχει τόση σημασία» ἢ νὰ παρατηρήσει πότε οἱ ἄστοι μιλοῦν γιὰ ὑπερβολή, ὑστερία καὶ τρέλλα, γιὰ νὰ

γνωρίζει, ότι σέ εκείνο ακριβώς τό σημείο, όπου ή προσφυγή στον Λόγο εμφανίζεται μέ τον πιο αυτόματο τρόπο, πρόκειται αναντίρρηση για τήν απολογία υπέρ του μη λογικού. Ὁ Hegel υπογράμμισε τό υγιές πνεῦμα αντίλογίας μέ τήν ξεροκεφαλιά του ἀγρότη πού ἐπί ἑκατονταετίες μάθαινε νά ἀντεπεξέρχεται στό κυνηγητό καί τίς μισθωματικές ἀπαιτήσεις τῶν ισχυρῶν φεουδαρχῶν. Ὑπόθεση τῆς διαλεκτικῆς εἶναι νά πειράξει τίς υγιεῖς ἀπόψεις τῶν μεταγενέστερων ἐξουσιαστῶν γιά τό ἀμετάβλητο τῆς πορείας του κόσμου, καί νά ἀποκρυπτογραφήσει στίς «proportions» τό πιστό καί σμικρομένο εἶδωλο κατόπτρου τῶν ἄμετρα μεγεθυσμένων δυσαναλογιῶν τῶν συνθηκῶν. Ὁ διαλεκτικός Λόγος εἶναι παράλογος ἔναντι του κυρίαρχου Λόγου: μόνο ἀποδεικνύοντας τήν ἐνοχή του τελευταίου καί ἀναιρώντας-ὑπερβαίνοντάς τον, γίνεται ὁ ἴδιος λογικός. Πόσο ἀδιέξοδα πεισματική καί ταλμουδιστική ἦταν ἤδη, μέσα στή λειτουργούσα ἀνταλλακτική οἰκονομία, ἡ ἐπιμονή στή διαφορά ἀνάμεσα στον πραγματικό ἐργάσιμο χρόνο του ἐργάτη καί τόν ἀπαραίτητο γιά τήν ἀναπαραγωγή τῆς ζωῆς του. Μήπως ὁ Nietzsche δέν χαλίνωσε ὅλα τά ἄλογα ἀπό τήν οὐρά, ὅταν ἐπετίθετο καλπάζοντας, μήπως ὁ Karl Kraus, ὁ Kafka, ἀκόμη καί ὁ Proust, καθένας μέ τόν δικό του τρόπο, δέν παραποίησαν μεροληπτικά τήν εἰκόνα του κόσμου, προκειμένου νά ἀποτινάξουν τήν παραποίηση καί τή μεροληψία; Μπροστά στίς ἔννοιες του υγιοῦς καί του ἄρρωστου, ἀκόμη μάλιστα καί μπροστά στίς ἀδελφικές τους του λογικού καί του παράλογου, ἡ διαλεκτική δέν μπορεῖ νά σταματήσει. Ἀφότου διεγνώσε, ὅτι τό κυρίαρχο γενικό καί οἱ ἀναλογίες του εἶναι ἄρρωστο –στήν πιο κυριολεκτική ἔννοια, σημαδεμένο μέ τήν παράνοια, τήν «παθική προβολή»–, τό μόνο κύτταρο πού κατ' αὐτή θά ὀδηγοῦσε στήν ἀνάρρωση, εἶναι αὐτό πού σύμφωνα μέ τά μέτρα ἐκείνης τῆς τάξης πραγμάτων παρουσιάζεται τό ἴδιο σάν ἄρρωστο, παρεκκλινόν, παρανοειδές – ἀκόμη μάλιστα σάν «τρελλό», καί εἶναι ἀλήθεια, τόσο σήμερα ὅσο καί στον μεσαίωνα, ὅτι μόνο οἱ τρελλοί λένε στά ἀφεντικά τήν ἀλήθεια. Ὑπό αὐτό τό πρίσμα, καθῆκον του διαλεκτικού θά ἦταν νά υποδοθηθεῖ αὐτή τήν ἀλήθεια του τρελλοῦ νά ἀποκτήσει τή συνείδηση του Λόγου της, χωρίς τήν ὁποία θέβαια θά βούλιαζε στήν ἄβυσσο ἐκείνης τῆς ἀρρώστιας, τήν ὁποία ὁ υγιής κοινός νοῦς τῶν ἄλλων ὑπαγορεύει ἄσπλαχνα.

Ἠθική τῆς σκέψης. – Ἀφέλεια καί μή ἀφέλεια εἶναι ἔννοιες τόσο ἀτελείωτα ἀλληλοπεριπλεγμένες, πού θά ἦταν ἄχρηστο νά ἀντιπαρτάξει κανείς τή μία στήν ἄλλη. Ἡ ὑπεράσπιση τῆς ἀφέλειας, στήν ὁποία ἐπιδίδονται ἀνορθολογιστές καί διανοουμενοφάγοι κάθε εἴδους, εἶναι ἀναξιοπρεπής. Ὁ στοχασμός αὐτοκαταδικάζεται, ὅταν παίρνει τό μέρος τῆς ἀφέλειας: πονηριά καί σκοταδισμός εἶναι ἀκόμη καί σήμερα τό ἴδιο. Ἡ διαμεσολαβημένη προβολή ἰσχυρισμῶν ὑπέρ τῆς ἀμεσότητας, στή θέση τῆς κατανόησής της ὡς κατ' οὐσίαν διαμεσολαβημένης, ἀντιστρέφει τή σκέψη σέ μιά ἀπολογητική ὑπέρ τοῦ ἀντιθέτου της, τοῦ ἄμεσου ψέματος, ἡ ὁποία ὑπηρετεῖ ὅ,τι κακό, ἀπό τήν πώρωση τοῦ ἰδιωτικοῦ «ἔτσι εἶναι ἡ ζωή» μέχρι τή δικαιολόγηση τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας σάν φύσης. Ἄν ὅμως γι' αὐτό θά ἤθελε κανείς νά ὑψώσει σέ ἀρχή τό ἀντίθετο καί –ὅπως ἔπραξα μιά φορά καί ἐγώ– νά ὀνομάσει φιλοσοφία τή σαφή ὑποχρέωση γιά μή ἀφέλεια, δέν θά βιάδιζε ἴσως καλύτερα. Δέν εἶναι μόνο ὅτι ἡ μή ἀφέλεια ὑπό τήν ἔννοια τοῦ πεπειραμένου, ψημένου καί πονηρημένου εἶναι ἓνα ἀμφίβολο γνωστικό μέσον καί ὅτι μέσω τῆς συγγενικότητάς της πρός τίς πρακτικές διατάξεις τῆς ζωῆς καί τῆς πανταχόθεν ἐνδιάθετης ἐπιφύλαξης ἀπέναντι στή θεωρία ἡ ἴδια εἶναι πάντοτε ἔτοιμη νά παλινδρομήσει πρός τήν ἀφέλεια, τήν ἀτενή σκοποθηρική βλέψη. Ἀκόμη καί ὅπου ἡ μή ἀφέλεια συλλαμβάνεται ὑπό τή θεωρητικά ὑπεύθυνη ἔννοια τῆς διεύρυνσης, τοῦ μή σταματήματος στό μεμονωμένο φαινόμενο, τῆς σκέψης πού στρέφεται πρός τό ὅλον, ὑπερίπταται ἓνα σύννεφο. Πρόκειται ἀκριβῶς γιά ἐκεῖνο τό προσπέρασμα καί τήν ἀνικανότητα ἐνδιατριβῆς, ἐκεῖνη τή σιωπηρή κατακύρωση τῆς προτεραιότητας στό γενικό ἀπέναντι στό μερικό, ἡ ὁποία συνιστᾷ ὄχι μόνο τήν πλάνη τοῦ ἰδεαλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ὑποστασιοποιεῖ τίς ἔννοιες, ἀλλά καί τόν ἀπάνθρωπο χαρακτήρα του, καθῶς ὑποβιάζει τό μερικό, προτοῦ κἄν τό συλλάβει, σέ σταθμό διέλευσης καί τελικά συμβιάζεται ὑπερβολικά γρήγορα μέ τή δυστυχία καί τόν θάνατο γιά χάρη τῆς συμφιλίωσης πού μόνο στόν στοχασμό ἐμφανίζεται – σέ τελική ἀνάλυση γιά τήν ἀστική ψυχρότητα, ἡ ὁποία μέ ὑπερβολική εὐχαρίστηση ὑπογράφει τό ἀναπόφευκτο. Ἡ γνώση μπορεῖ νά εἶναι διευρυντική, μόνον ὅταν ἐμμένει στό ἐπιμέρους μέ τέτοιον τρόπο, πού μέ τήν ἐμμονή σπάει ἡ ἀπομόνωσή του. Αὐτό βέβαια προϋποθέτει καί μιά σχέση πρός τό

γενικό, ὄχι ὅμως αὐτή τῆς ὑπαγωγῆς, ἀλλά σχεδόν τό ἀντίθετό της. Ἡ διαλεκτική διαμεσολάβηση δέν εἶναι ἡ ἀναγωγή στό πῶς ἀφηρημένο, ἀλλά ἡ διαδικασία διάλυσης τοῦ συγκεκριμένου στόν ἑαυτό του. Ὁ Nietzsche, πού συχνά σκεφτόταν καί ὁ ἴδιος σέ ὑπερβολικά εὐρεῖς ὀρίζοντες, τό ἤξερε παρά ταῦτα: «Ὅποιος θέλει νά μεσολάβησῃ ἀνάμεσα σέ δύο ἀποφασιστικούς διανοητές», γράφει στή *Χαρούμενη ἐπιστήμη*, «φέρει τό στίγμα τῆς μετριότητος: δέν ἔχει τό ἀπαραίτητο μάτι, γιά νά δεῖ τό μοναδικό· ἡ ὁμοιωπία καί ὁ ἰσοπεδωτισμός εἶναι γνώρισμα ἀσθενοῦς ὄρασης». Ἡ ἠθική τῆς σκέψης συνίσταται σέ ἕναν τρόπο ἐνέργειας, οὔτε πεισματικό οὔτε ἀγέρωχο, οὔτε τυφλό οὔτε κενό, οὔτε ἀτομιστικό¹ οὔτε συνεπῆ². Τό ἀμφίστομο τῆς μεθόδου, γιά τό ὁποῖο ἡ *Φαινομενολογία* τοῦ Hegel σέ κύκλους λογικῶν ἀνθρώπων ἀπέκτησε τή φήμη πῶς εἶναι ἀδυσσαλέα δύσκολη, δηλαδή ἡ ἀπαίτηση νά ἀφήνει κανεῖς τά φαινόμενα νά μιλοῦν σάν τέτοια – ἡ «καθαρή ἀμέτοχη θέαση» – καί ταυτόχρονα νά διατηρεῖ ἀνά πάσα στιγμή παρούσα τή συσχέτισή τους μέ τή συνείδηση ὡς ὑποκείμενο, τόν στοχασμό (Reflexion), ἐκφράζει αὐτή τήν ἠθική ἀκριβέστατα καί σέ ὅλο τό βάθος τῆς ἀντίφασης. Πόσο δυσκολότερο ὅμως ἔχει γίνει νά τήν τηρήσῃ κανεῖς, ἀφοῦ δέν ἐπιτρέπεται πιά νά προφασίζεται ἀπέναντι στόν ἑαυτό του πίστη στήν ταυτότητα ὑποκειμένου καί ἀντικειμένου, στήν τελική παραδοχή τῆς ὁποίας ὁ Hegel ἐμφάνιζε ἀκόμη ὡς ἀλληλοκαλυπτόμενες τίς ἀνταγωνιστικές ἀπαιτήσεις τῆς ἀμέτοχης θέασης καί τῆς κατασκευῆς. Ἀπό τόν διανοητή δέν ἀπαιτεῖται σήμερα τίποτε λιγότερο, παρά νά εἶναι ἀνά πάσα στιγμή τόσο μέσα στά πράγματα ὅσο καί ἔξω ἀπό αὐτά – ὁ τύπος χειρονομιῶν τοῦ Münchhausen, ὁ ὁποῖος πιάνει τόν ἑαυτό του ἀπό τήν κοτσίδα καί τόν βγάζει ἀπό τόν βάλτο, γίνεται τό σχῆμα κάθε γνώσης πού θέλει νά εἶναι περισσότερο τόσο ἀπό διαπίστωση ὅσο καί ἀπό σχεδίασμα. Καί τότε ἔρχονται καί οἱ διορισμένοι φιλόσοφοι καί μᾶς κατηγοροῦν, ὅτι δέν ἔχουμε σταθερή σκοπιὰ.

*De gustibus est disputandum*¹. – Ἀκόμη καί ὅποιος παραμένει πεπεισμένος γιά τή μὴ συγκρισιμότητα τῶν ἔργων τέχνης, θά βρεθῆ

ἐπανελλημμένα μπλεγμένους σέ διαμάχες, ὅπου ἔργα τέχνης, καί μάλιστα τέτοια τῆς ὑψηλότερης καί ἐπομένως ἀσύγκριτης στάθμης, συγκρίνονται μεταξύ τους καί ἀξιολογοῦνται τό ἓνα ἔναντι τοῦ ἄλλου. Τό ἀντεπιχείρημα ὅτι τέτοιες σταθμίσεις, οἱ ὁποῖες προκύπτουν ἰδιαζόντως καταναγκαστικά, ὀφείλονται σέ ἔνστικτα ἐμποράκων πού μετροῦν μέ τόν πῆχη, σημαίνει μόνον ὅτι εὐπρεπεῖς ἀστοί, γιά τούς ὁποίους ἡ τέχνη δέν μπορεῖ ποτέ νά εἶναι ἀρκετά ἀνορθολογική, θέλουν νά κρατήσουν μακριά ἀπό τά ἔργα τή στοχαστική περισυλλογή καί τήν ἀξίωση τῆς ἀλήθειας. Ἡ ἀναγκαιότητα τέτοιων ἀξιολογικῶν σταθμίσεων βρῖσκεται ὁμως μέσα στά ἴδια τά ἔργα. Εἶναι βέβαια ἀλήθεια: αὐτά δέν ἐπιτρέπουν τή σύγκριση. Θέλουν ὁμως νά ἐξοντώσουν τό ἓνα τό ἄλλο. Οἱ ἀρχαῖοι, ὄχι χωρίς λόγο, κρατοῦσαν τό Πάνθεον τοῦ συμβιδιαστοῦ γιά τούς θεούς ἢ γιά τίς ιδέες, ἐνῶ ἐξανάγκαζαν τά ἔργα τέχνης νά ἔρχονται σέ ἀγῶνες, ὅπου τό ἓνα ἦταν θανάσιμος ἐχθρός τοῦ ἄλλου. Ἡ ἰδέα ἐνός «Πάνθεου τῆς κλασικότητας», πού τήν ἔτρεφε ἀκόμη ὁ Kierkegaard, εἶναι ἓνα ἐπιπόνημα τῆς οὐδετεροποιημένης μόρφωσης. Διότι ἂν ἡ ἰδέα τοῦ ὠραίου ἐμφανίζεται ἀπλῶς κατανεμημένη στά πολλά ἔργα, καθένα χωριστά τήν ἐννοεῖ ἀνυποχώρητα στό ἀκέραιο, στή μοναδικότητά του ἀξιώνει τήν ὁμορφιά γιά τόν ἑαυτό του καί δέν μπορεῖ νά παραδεχτεῖ τήν κατανομή της χωρίς νά ἀκυρώσει τόν ἑαυτό του. Ἡ ὁμορφιά, ὡς μία, ἀληθινή καί χωρίς φαινομενικότητα (scheinlose), ἀπελευθερωμένη ἀπό μία τέτοια ἀτομίκευση, δέν παρουσιάζεται στή σύνθεση ὄλων τῶν ἔργων, στήν ἐνότητα τῶν τεχνῶν καί τῆς τέχνης, ἀλλά μόνο αὐτούσια καί πραγματική: στή δύση τῆς ἴδιας τῆς τέχνης. Σέ αὐτή τήν κατάρρευση στοχεύει κάθε ἔργο τέχνης, ἀφοῦ θά ἐπιθυμοῦσε τόν θάνατο ὄλων τῶν ἄλλων. Ὅτι ὅλη ἡ τέχνη σημαίνει τό ἴδιο της τό τέλος, εἶναι μιά ἄλλη ἔκφραση γιά τό ἴδιο πράγμα. Ἀπό αὐτόν τόν πόθο αὐτοεξόντωσης τῶν ἔργων τέχνης, τό ἐσώτατο ζητούμενό τους πού ὀδεύει στή χωρίς φαινομενικότητα εἰκόνα τοῦ ὠραίου, ἀνακινοῦνται διαρκῶς οἱ δῆθεν τόσο ἀνώφελες αἰσθητικές ἀντιδικίες. Ἐνῶ αὐτές, πεισματικά καί πωρωμένα, θέλουν νά δικαιωθοῦν αἰσθητικά καί ἔτσι περιπίπτουν ἀκριβῶς σέ μιά ἀκόρεση διαλεκτική, δικαιώνονται ἄθελά τους μέ καλύτερο τρόπο, καθῶς χάρη στή δύναμη τῶν ἔργων τέχνης, τά ὁποῖα δέχονται μέσα τους καί τά ὑψώνουν σέ ἐννοιολογικό ἐπίπεδο, περιορίζουν τό καθένα καί ἀπεργάζονται ἔτσι τήν καταστροφή τῆς τέχνης, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καί τή σωτηρία της. Ἡ αἰσθητική ἀνεκτικότη-

τητα, ἡ ὁποία ἀναγνωρίζει ἀμεσα τὰ ἔργα τέχνης στόν περιορισμό τους, χωρίς νά τά τσακίζει, δέν ἐπιφέρει παρά μόνο τήν ψευδή δύση τους, αὐτή τῆς συνύπαρξης, ὅπου ἡ ἀξίωση τῆς μίας ἀλήθειας εἶναι ἀποσιωπημένη.

48

Γιά τόν Anatole France. – Ἐκὼς καί ἀρετές ὅπως αὐτή τῆς ἀνοικτότητας, ἡ ἱκανότητα νά ἀνευρίσκει κανεῖς παντοῦ, ἐκὼς καί στά πιά καθημερινά καί ἀσήμαντα, τό ὠραῖο καί νά τό χαιρεταί, ἀρχίζουν νά προβάλλουν μιὰ ἀμφίβολη πλευρά. Ἄλλοτε, στήν ἐποχή τῆς ὑπερχειλίζουσας ὑποκειμενικῆς πλησμονῆς, στήν αἰσθητική ἀδιαφορία γιά τήν ἐπιλογή τοῦ ἀντικειμένου ἐκφραζόταν, ταυτόχρονα μέ τή δύναμη νά ἀντλεῖ κανεῖς νόημα ἀπό ὅποιοδήποτε ἀντικείμενο ἐμπειρίας, ἡ ἴδια ἡ σχέση πρός τόν ἀντικειμενικό κόσμο, ὁ ὁποῖος ἀπέναντι στό ὑποκείμενο ἐμφανιζόταν τρόπον τινά σέ ὅλα του τὰ ἀποσπασματικά μέρη ἀνταγωνιστικός μέν, ἀλλά κοντινός καί μέ σημασία. Σέ αὐτή τή φάση, ὅπου τό ὑποκείμενο ἐκθρονίζεται ἀπό τήν ἀλλοτριωμένη ὑπεροχή τῶν ὑλικῶν πραγμάτων, ἡ προθυμία του νά ἀντιλαμβάνεται παντοῦ τό θετικό ἢ τό ὠραῖο εἶναι ἔνδειξη παραίτησης τόσο ἀπό τήν κριτική ἱκανότητα ὅσο καί ἀπό τήν ἐρμηγεύουσα φαντασία, οἱ ὁποῖες εἶναι ἀδιαχώριστες. Ὅποιος βρίσκει τὰ πάντα ὠραῖα, τώρα κινδυνεύει νά μή βρῖσκει τίποτε ὠραῖο. Τό γενικό τῆς ὁμορφιάς δέν μπορεῖ νά κοινωνηθεῖ ἀλλιῶς στό ὑποκείμενο, παρά μόνον ὅταν τό τελευταῖο διακατέχεται ψυχαναγκαστικά ἀπό τό μερικό. Κανένα βλέμμα δέν φτάνει τό ὠραῖο, ἂν δέν συντροφεύεται ἀπό τήν ἀδιαφορία, σχεδόν μάλιστα ἀπό τήν περιφρόνηση γιά ὅτιδήποτε βρῖσκεται ἔξω ἀπό τό θεωρούμενο ἀντικείμενο. Καί μόνο μέσω τῆς τύφλωσης, τοῦ ἄδικου κλεισίματος τῶν ματιῶν στήν ἀξίωση πού ἐγείρουν ὅλα τὰ ὑπάρχοντα, δικαιώνεται τό ὑπάρχον. Καθώς αὐτό, στή μονομέρειά του, γίνεται ἀποδεκτό ὡς αὐτό πού εἶναι, ἐννοεῖται ἡ μονομέρειά του ὡς ἡ οὐσία του καί συμφιλιώνεται. Ἡ ματιά πού χάνεται στή μία καί ἀδιαίρετη ὁμορφιά, εἶναι σαββατιάτικη. Σῶζει μέσα στό ἀντικείμενο κάτι ἀπό τή γαλήνη τῆς ἡμέρας τῆς δημιουργίας του. Ὅταν ὁμως ἡ μονομέρεια ἀναιρεῖται ἀπό τήν ἔξωθεν εἰσαγόμενη συνείδηση τοῦ οἰκουμενικοῦ,

ὅταν τό μερικό ταράσσεται, ὑποκαθίσταται καί ζυγίζεται, ἡ δίκαιη συνοπτική ἐπισκόπηση τοῦ ὅλου κάνει δική της τήν οἰκουμενική ἀδικία, πού βρίσκεται στήν ἴδια τήν ἀνταλλαξιμότητα καί τήν ὑποκατάσταση. Μιά τέτοια δικαιοσύνη μετατρέπεται σέ ἐκτελεστή τῆς δημιουργίας κατ' ἐντολή τοῦ μύθου. Καμμιά σκέψη ἀσφαλῶς δέν εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπό τή διαπλοκή αὐτοῦ τοῦ εἶδους, καμμιά δέν ἐπιτρέπεται νά ἐπιμένει στενοκέφαλα. Ὅλα ὁμως ἐξαρτῶνται ἀπό τόν τρόπο μετάβασης. Ἡ καταστροφή ἔρχεται ἀπό τή σκέψη ὡς βία, τή σύντηξη τοῦ δρόμου, ὁ ὁποῖος μόνο περνώντας μέσω τοῦ ἀδιαπέραστου βρίσκει τό γενικό, τό περιεχόμενο τοῦ ὁποίου εἶναι διαφυλαγμένο μέσα στό ἴδιο τό ἀδιαπέραστο, ὄχι στήν ἀφηρημένη συμφωνία τῶν διαφορετικῶν ἀντικειμένων. Σχεδόν θά μπορούσε νά πει κανεῖς, ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἀλήθεια ἐξαρτᾶται ἀπό τόν ρυθμό, τήν ὑπομονή καί τήν καρτερικότητα τῆς ἐνδιατριβῆς στό μερικό: ὅ,τι τό προσπερνᾶει, χωρίς πρῶτα νά ἔχει χαθεῖ ἐντελῶς μέσα σέ αὐτό, ὅ,τι προχωρᾶει στήν κρίση, χωρίς πρῶτα νά ἔχει καταστεῖ ἔνοχο γιά τόν ἀδικο τρόπο θεώρησης, χάνεται τελικά μέσα στό κενό. Ἡ φιλελεύθερη πρακτική πού δίνει στους ἀνθρώπους τό δίκιο τους ἀδιακρίτως, ἀπολήγει στήν ἐξόντωση ὅπως ἡ θέληση τῆς πλειοψηφίας, ἡ ὁποία κακομεταχειρίζεται τή μειοψηφία καί ἔτσι χλευάζει τή δημοκρατία, σύμφωνα μέ τήν ἀρχή τῆς ὁποίας ἐνεργεῖ. Ἡ καλωσύνη πρὸς ὅλους ἀδιακρίτως ἐμπεριέχει συνεπῶς τή μόνιμη ἀπειλή τῆς ψυχρότητας καί ξενικότητας ἀπέναντι σέ κάθε τι, πού μέ τή σειρά της μεταδίδεται στό ὅλον. Ἡ ἀδικία εἶναι τό μέσον ἔκφρασης τῆς πραγματικῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἀπεριόριστη καλωσύνη γίνεται ἐπιβεβαίωση κάθε κακοῦ πού ὑπάρχει, καθώς μειώνει τή διαφορά του ἀπό τό ἴχνος τοῦ καλοῦ καί τήν ἐξισώνει μέ ἐκείνη τή γενικότητα πού ἰσοδυναμεῖ ἀπελπιστικά μέ τήν ἀστική-μεφιστοφελική σοφία, ὅτι ὅτιδήποτε ὑφίσταται, εἶναι ἄξιο νά ἀφανιστεῖ¹. Ἡ διάσωση τοῦ ὄραιοι ἀκόμη καί μέσα στήν ἀμβλύνοια ἢ τήν ἀδιαφορία φαίνεται ἀκόμη πῶς εὐγενική ἀπότι ἢ πεισματική ἐμμονή στήν κριτική καί τήν ἐξειδίκευση, καθόσον στήν πραγματικότητα ἀποδεικνύεται πῶς εὐνοϊκά διατεθειμένη ἀπέναντι στίς διατάξεις τῆς ζωῆς.

Σέ αὐτά ἀντιτάσσεται ἡ ἱερότητα τῶν ζώντων, τήν ὁποία ἀνταυγάζουν ἀκόμη ἀκριβῶς τά πῶς ἄσχημα καί διαστρεβλωμένα. Ἡ ἀνταύγιά τους ὁμως δέν εἶναι ἄμεση, ἀλλά μόνο διαθλασμένη: ὅ,τι φέρεται ὡς ὄραιο, μόνον ἐπειδή ζεῖ, εἶναι ἀκριβῶς γι' αὐτό ἡδη ἄσχημο. Ἡ ἔννοια τῆς ζωῆς στήν ἀφαίρεσή της, στήν ὁποία ἐδῶ

γίνεται ἡ προσφυγή, δέν μπορεῖ διόλου νά διαχωριστεῖ ἀπό τό καταπιεστικό, τό ἀδίστακτο, τό ὄντως θανατηφόρο καί καταστροφικό. Ἡ λατρεία τῆς ζωῆς καθ' ἑαυτήν καταλήγει πάντοτε στή λατρεία αὐτῶν τῶν δυνάμεων. Ὅ,τι συνήθως ἀποκαλεῖται ἔκφραση ζωῆς, ἀπό τήν ἀναβλύζουσα γονιμότητα καί τό ἐνοχλητικό ξεφάντωμα τῶν παιδιῶν ὡς τήν ἀξιοσύνη ἐκείνων πού καταφέρνουν κάτι σπουδαῖο καθῶς καί τό ταμπεραμέντο τῆς γυναίκα, ἡ ὁποία ἐκθειάζεται, διότι σέ αὐτή ἡ ὄρεξη παρουσιάζεται τόσο ἄκρατη, ὅλα αὐτά, ἐννοούμενα ἀπολύτως, ἔχουν κάτι ἀπό τήν τυφλή αὐτεπιβεβαίωση πού ἀφαιρεῖ τό φῶς ἀπό τό ἄλλο, τό δυνατό. Ἡ ὑπερευδοκίμηση τοῦ ὑγιοῦς εἶναι ὡς τέτοια πάντοτε καί ἀρρώστια. Τό ἀντιφάρμακό της εἶναι ἡ ἀρρώστια μέ συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ της, ὁ περιορισμός τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς. Μιά τέτοια θεραπευτική ἀρρώστια εἶναι τό ὠραῖο. Ἀναχαιτίζει τή ζωή, ἄρα καί τήν παρακμή της. Ἄν ὁμοῦς ἀποσιωπᾶ κανεῖς τήν ἀρρώστια στό ὄνομα τῆς ζωῆς, τότε ἡ ὑποστασιοποιημένη ζωή λόγῳ τῆς τυφλῆς ἀποσύνδεσής της ἀπό τό ἄλλο στοιχεῖο μετατρέπεται ἀκριβῶς σέ αὐτό, στό καταστροφικό καί κακό, τό θρασύ καί κομपाστικό. Ὅποιος μισεῖ τό καταστροφικό πρέπει νά μισεῖ καί τή ζωή: μόνο τό νεκρό εἶναι ἡ παραβολή τοῦ μὴ διαστρεβλωμένου ζωντανοῦ. Ὁ Anatole France, μέ τόν πεφωτισμένο του τρόπο, εἶχε ἀσφαλῶς συνείδηση αὐτῆς τῆς ἀντίφασης. «ἜΟχι», λέει ἀκριβῶς ὁ πρᾶος κύριος Bergeret, «θά προτιμοῦσα νά πιστεύω, ὅτι ἡ ὀργανική ζωή εἶναι μιὰ ἀρρώστια ἰδιάζουσα στόν ἄχαρο πλανήτη μας. Θά ἦταν ἀνυπόφορο νά πιστέψω, ὅτι καί στό ἄπειρο σύμπαν δέν κάνει κανεῖς τίποτε ἄλλο, παρά μόνο τρῶει καί τρώγεται»². Ἡ μηδενιστική ἀποστροφή μέσα σέ αὐτά τά λόγια δέν εἶναι ἀπλῶς ὁ ψυχολογικός, ἀλλά καί ὁ ἀντικειμενικός ὄρος τῆς ἀνθρωπιᾶς ὡς οὐτοπίας.

Ἠθική καί χρονολογική σειρά. – Ἐνῶ ἡ λογοτεχνία ἔχει πραγματευτεῖ ὅλα τά ψυχολογικά εἶδη τῶν ἐρωτικῶν συγκρούσεων, ἡ πῖο ἀπλή ἐξωτερική ἀφορμή συγκρούσεων δέν προσέχτηκε ἐξαιτίας τοῦ αὐτονόητου χαρακτήρα της. Πρόκειται γιά τό φαινόμενο τῆς τετελεσμένης κατάληψης: ὅτι ἕνας ἀγαπημένος ἄνθρωπος ἀρνεῖται νά μᾶς

δοθει ὄχι λόγω ἐσωτερικῶν ἀνταγωνισμῶν καί ἀναστολῶν, λόγω ὑπερβολικῆς ψυχρότητας ἢ ὑπερβολικῆς ἀπωθημένης θέρμης, ἀλλά διότι ὑπάρχει ἤδη μιά σχέση, ἢ ὅποια ἀποκλείει μιά νέα. Ἡ ἀφηρημένη χρονολογική σειρά παίζει στήν πραγματικότητα ἐκείνον τόν ρόλο, τόν ὅποιο θά ἤθελε κανεῖς νά ἀποδώσει στήν ἱεραρχία τῶν συναισθημάτων. Τό γεγονός ὅτι εἶναι κανεῖς δοσμένος, ἐκτός ἀπό τήν ἐλευθερία ἐπιλογῆς καί ἀπόφασης, περιέχει καί ἕνα ἐντελῶς τυχαῖο στοιχεῖο, τό ὅποιο φαίνεται νά ἀντιφάσκει πλήρως στήν ἀπαίτηση τῆς ἐλευθερίας. Ἀκόμη καί σέ μιά κοινωνία θεραπευμένη ἀπό τήν ἀναρχία τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, καί ἀκριβῶς σέ αὐτή, δύσκολα θά ὑπῆρχαν κανόνες πού θά ἐπιτηροῦσαν τή σειρά πού θά ἀκολουθοῦσε κανεῖς πρωτογνωρίζοντας ἀνθρώπου. Ἀλλιῶς, μιά τέτοια διευθέτηση θά ἰσοδυναμοῦσε μέ ἀφόρητη ἐπέμβαση στήν ἐλευθερία. Γιαυτό βέβαια καί ἡ προτεραιότητα τοῦ τυχαίου ἔχει μέ τό μέρος τῆς ἰσχυρά ἐπιχειρήματα: ἂν στή θέση ἑνός ἀνθρώπου προτιμηθεῖ ἕνας ἄλλος, στόν πρῶτο προξενεῖται πάντοτε κακό, καθῶς ἀκυρώνεται τό παρελθόν τῆς κοινῆς ζωῆς καί ἡ ἴδια ἡ ἐμπειρία τρόπον τινά διαγράφεται. Ἡ μή ἀντιστρεψιμότητα τοῦ χρόνου προσφέρει ἕνα ἀντικειμενικό ἠθικό κριτήριο. Ἀλλά αὐτό εἶναι συμφυές μέ τόν μῦθο ὅπως καί ὁ ἴδιος ὁ ἀφηρημένος χρόνος. Ἡ ἐντεθειμένη στόν τελευταῖο ἀποκλειστικότητα ἐξελιίσεται σύμφωνα μέ τήν ἐννοιά τῆς στήν ἀποκλειστική κυριαρχία ἐρμητικά κλειστών ὁμάδων καί τελικά σέ αὐτή τῆς μεγάλης βιομηχανίας. Τίποτε τό συγκινητικότερο ἀπότι ἡ ἀγωνία τῆς γυναίκας πού ἀγαπάει, μήπως προσελκύσει τήν ἀγάπη καί τήν τρυφερότητα, τό καλύτερο ἀπόκτημά τῆς, ἀκριβῶς ἐπειδή δέν μπορεῖ κανεῖς νά τά κατέχει, ἢ νέα, στηριζόμενη ἀκριβῶς στό στοιχεῖο τοῦ νέου, τό ὅποιο προκύπτει ἀπό τό ἴδιο τό προνόμιο τοῦ παλιότερου. Ἀπό αὐτό ὅμως τό συγκινητικό, πού, ἂν ἔλειπε, θά διαλυόταν ταυτόχρονα ὅλη ἡ ζεστασιά καί ὅλη ἡ προστασία, μία ἀκάθεκτη πορεία ὀδηγεῖ, μέσα ἀπό τήν ἀντιπάθεια τοῦ μικροῦ ἀδελφοῦ γιά τό νεογέννητο καί τήν περιφρόνηση τοῦ ὀργανωμένου στίς παραδοσιακές ἐνώσεις φοιτητῆ γιά τόν πρωτοετή ἀκόλουθό του, ὅτους νόμους περί μετανάστευσης, οἱ ὅποιοι στή σοσιαλδημοκρατική Αὐστραλία ἀφήνουν ἔξω ὅλους τούς μή Καυκάσιους, καί τελικά στή φασιστική ἐξολόθρευση τῆς φυλετικῆς μειονότητας, ὅποτε πράγματι ἡ ζεστασιά καί τό κλίμα προστασίας τινάζονται στόν ἀέρα. Δέν εἶναι μόνον ὅτι ὅλα τά καλά πράγματα, ὅπως γνώριζε ὁ Nietzsche, ὑπῆρξαν κάποτε κακά πράγ-

ματα: τά πιό τρυφερά, ἀφημένα στή δική τους βαρύτητα, ἔχουν τήν τάση νά φτάνουν τελικά στήν ἀφάνταστη ὠμότητα.

Θά ἦταν ἄσκοπο νά θελήσει κανεῖς νά δείξει τή διέξοδο ἀπό μιά τέτοια περιπλοκή. Ἀσφαλῶς ὅμως μπορεῖ νά κατονομαστεῖ τό ὀλέθριο στοιχεῖο πού θέτει σέ ἐνέργεια ὅλη αὐτή τή διαλεκτική. Ἐγκεῖται στόν ἀποκλειστικό χαρακτήρα τοῦ χροολογικά πρώτου. Ἡ ἀρχική σχέση, στήν ἀπλή της ἀμεσότητα, προϋποθέτει ἤδη ἀκριβῶς ἐκείνη τήν ἀφηρημένη χρονολογική σειρά. Ἱστορικά ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου ἔχει σχηματισθεῖ βάσει τοῦ θεσμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας. Ἀλλά ἡ θέληση γιά κατοχή ἀντανακλᾷ τόν χρόνο ὡς φόβο τῆς ἀπώλειας, τοῦ ἀνεπανόρθωτου. Ὅ,τι εἶναι, βιώνεται σέ σχέση πρός τό δυνατό τοῦ μή εἶναι. Συνεπῶς μετατρέπεται ἀκόμη περισσότερο σέ κτῆμα καί, ἀκριβῶς μέσα σέ αὐτή τήν ἀκαμψία, σέ κάτι λειτουργικό, πού θά μπορούσε νά ἀνταλλαγεῖ ἔναντι ἄλλων ἰσοδύναμων κτημάτων. Ὅταν πλέον ὁ ἀγαπημένος ἄνθρωπος ἔχει γίνει ἐντελῶς κτῆμα, στήν πραγματικότητα ὁ κάτοχος δέν τόν κοιτάζει πιά. Ἡ ἀφαίρεση στόν ἔρωτα εἶναι τό συμπλήρωμα τῆς ἀποκλειστικότητας, πού ἀπατηλά ἐμφανίζεται ὡς τό ἀντίθετο, ὡς στενή προσκόλληση σέ αὐτό τό ἕνα οὕτως-ὄν. Μέ αὐτό τό κράτημα χάνει κανεῖς μέσα ἀπό τά χέρια ἀκριβῶς τό ἀντικείμενό του, καθώς τό κάνει ἀντικείμενο, καί τοῦ μένει ξένος ὁ ἄνθρωπος τόν ὁποῖο ὑποβιδάζει σέ «ἄνθρωπό μου». Ἄν οἱ ἄνθρωποι δέν ἦταν πιά κτήματα, δέν θά μπορούσαν καί νά ἀνταλλάσσονται. Ἡ ἀληθινή συμπάθεια θά ἦταν ἐκείνη πού ἀπευθύνεται στήν ἰδιαιτερότητα τοῦ ἄλλου, πού προσκολλᾶται σέ ἀγαπημένα χαρακτηριστικά καί ὄχι στό εἶδωλο τῆς προσωπικότητας, τήν ἀντανάκλαση τοῦ κτήματος. Ἡ ἰδιαιτερότητα δέν εἶναι ἀποκλειστική: τῆς λείπει ἡ τάση πρός τήν ὀλοκληρωτικότητα. Ὑπό μιά ἄλλη ἔννοια εἶναι ὡστόσο ἀποκλειστική: καθώς δέν ἀπαγορεύει μέν τήν ὑποκατάσταση τῆς ἀναπόσπαστα ἐνσωματωμένης σέ αὐτή ἐμπειρίας, ἀλλά ἀπό τήν ἴδια της τήν ἔννοια δέν τήν ἀφήνει κἄν νά ἀναδυθεῖ. Προστασία τοῦ ἐντελῶς καθορισμένου εἶναι τό γεγονός ὅτι δέν μπορεῖ νά ἐπαναληφθεῖ, καί ἀκριβῶς γι'αὐτό ἀνέχεται τό ἄλλο. Συστατικό στοιχεῖο τῶν σχέσεων κατοχῆς πάνω στόν ἄνθρωπο, τοῦ ἀποκλειστικοῦ δικαιώματος τῆς προτεραιότητας, εἶναι ἀκριβῶς ἡ σοφία: Πρός θεοῦ, ὅλοι ἄνθρωποι εἶναι, δέν ἔχει τόση σημασία ποιός ἀκριβῶς εἶναι. Ἡ συμπάθεια, γιά τήν ὁποία μιά τέτοια σοφία θά ἦταν ἄγνωστη, δέν θά χρειαζόταν νά φοβᾶται τήν ἀπιστία, διότι θά ἦταν ἄτρωτη ἀπό τήν ἔλλειψη πίστεως.

Κενά. – Ἡ ἔκκληση νά ἐπιδιώκει κανείς τή διανοητική ἐντιμότητα ἰσοδυναμεῖ συνήθως μέ δολιοφθορά σέ βάρος τῆς σκέψης. Τό νόημα τῆς εἶναι ἡ παρότρυνση πρὸς τόν συγγραφέα νά ἐκθέσει ρητά ὅλα τὰ βήματα πού τόν ὀδήγησαν στήν ἀπόφασή του καί ἔτσι νά καταστήσει κάθε ἀναγνώστη ἰκανό νά παρακολουθήσει τή διαδικασία καί κατά τό δυνατόν –σά ἀκαδημαϊκά ἰδρύματα– νά τήν ἀναπαραγάγει. Αὐτή ἡ ἀπαίτηση δέν στηρίζεται μόνο στό φιλελεύθερο ἐπινόημα τῆς γενικῆς καί κατά βούληση μεταδοσιμότητας ὁποιασδήποτε σκέψης παρεμποδίζοντας ἔτσι τήν ἀνταποκρινόμενη στό ἀντικείμενο ἔκφρασή της, ἀλλά εἶναι ἐσφαλμένη καί ὡς ἀρχή τῆς ἴδιας τῆς παρουσίας. Διότι ἡ ἀξία μιᾶς σκέψης μετριέται θάσει τῆς ἀπόστασης ἀπό τό συνεχές τοῦ γνωστοῦ. Μέ τήν ἐλάττωση αὐτῆς τῆς ἀπόστασης μειώνεται ἀντικειμενικά ὅσο περισσότερο ἡ σκέψη πλησιάζει τίς προδιαγραφόμενες νόρμες, τόσο περισσότερο φθίνει ἡ ἀντιθετική της λειτουργία, ἐνῶ μόνο σέ αὐτή, στήν ἐκδηλη σχέση της πρὸς τό ἀντίθετό της, ὄχι στήν ἀπομονωμένη της ὑπαρξη, εἶναι θεμελιωμένη ἡ ἀξίωσή της. Κείμενα πού ἀναλαμβάνουν ἀγωνιωδῶς νά καταγράψουν κάθε βῆμα ἀδιάλειπτα, περιπίπτουν γιαντό ἀναντίρροπα στό τετριμμένο καί σέ μιᾶ ἀνιαρότητα, ἡ ὁποία δέν σχετίζεται μόνο μέ τήν ἔνταση κατά τήν ἀνάγνωση, ἀλλά καί μέ τήν ἴδια τους τήν οὐσία. Τά συγγράμματα τοῦ Simmel¹ λόγου χάρι πάσχουν στό σύνολό τους ἀπό τό ἀσυμβίβαστο τῶν ἐλκυστικά ἰδιότυπων ἀντικειμένων μέ τήν ὀδυνηρά σαφήπραγμάτευσή τους. Ἀναδεικνύουν τό ἐλκυστικά ἰδιότυπο ὡς τό ἀληθινό συμπλήρωμα ἐκείνης τῆς μετριότητος, τήν ὁποία ὁ Simmel ἄδικα ἐκλάμβανε ὡς τό μυστικό τοῦ Goethe. Πολύ πέρα ἀπό αὐτό ὅμως ἡ ἴδια ἡ ἀπαίτηση γιά διανοητική ἐντιμότητα εἶναι ἀνέντιμη. Ἄν ἀναγνώριζε κανείς μιᾶ φορά ἀπέναντί της τήν ἀμφισθητήσιμη ὀδηγία, ὅτι ἡ παρουσίαση ὀφείλει νά ἀπεικονίζει τή διαδικασία τῆς σκέψης, αὐτή ἡ διαδικασία θά ἀπείχε ἀπό τή συλλογιστική ἐξελικτική πορεία ἀπό στάδιο σέ στάδιο τόσο πολύ ὅσο, ἀντίστροφα, καί ἡ θέση ὅτι οἱ γνώσεις ἔρχονται στόν γνωρίζοντα οὐρανοκατέβητες. Ἡ γνώση ἐπιτυγχάνεται μᾶλλον μέσα ἀπό ἓνα πλέγμα προκαταλήψεων, ἀπόψεων, ἐννευρώσεων, αὐτοδιορθώσεων, προαποφάνσεων καί ὑπερβολῶν, μέ λίγα λόγια μέσω τῆς πυκνῆς, καλοθεμελιωμένης, ὄχι ὅμως σέ ὅλα τὰ σημεῖα διαφανοῦς ἐμπειρίας. Ὁ καρτεσιανός κανόνας, σύμφωνα

μέ τον ὁποῖο πρέπει κανεῖς νά στρέφεται μόνο σέ ἐκεῖνα τά ἀντικείμενα, «γιά τή σαφή καί ἀναμφισβήτητη γνώση τῶν ὁποίων τό πνεῦμα μας φαίνεται νά ἐπαρκεῖ», μαζί μέ ὅλη τήν κατάταξη καί διάταξη, στίς ὁποῖες ἀναφέρεται ὁ κανόνας, δίνει μιά τόσο ἐσφαλμένη εἰκόνα τῆς ἐμπειρίας ὅπως καί ἡ ἀντίθετή της καί στόν πυρήνα της συγγενική διδασκαλία τῆς θέασης τῆς οὐσίας². Ἐάν ἡ τελευταία ἀρνεῖται τό δικαίωμα τῆς λογικότητας, τό ὁποῖο μολαταῦτα προβάλλεται σέ κάθε σκέψη, ἡ πρώτη τό κάνει δεκτό στήν ἀμεσότητά του, ὡς ἀναφερόμενο σέ κάθε μεμονωμένο διανοητικό ἐνέργημα καί ὄχι ὡς διαμεσολαβούμενο ἀπό τή ροή ὁλόκληρης τῆς συνειδησιακῆς ζωῆς τοῦ γνωρίζοντος. Μέσα σέ αὐτό ὅμως ἐμπεριέχεται ταυτόχρονα καί ἡ παραδοχή τῆς βαθύτατης ἀνεπάρκειας. Διότι, ἂν οἱ ἔντιμες σκέψεις καταλήγουν ἀναπόφευκτα στήν ἀπλή ἐπανάληψη εἴτε τοῦ προϋπάρχοντος εἴτε τῶν κατηγορικῶν μορφῶν, ἡ σκέψη, ἡ ὁποία γιά χάρη τῆς σχέσης πρὸς τό ἀντικείμενό της παύει νά ἐμμένει στήν πλήρη διαφάνεια τῆς λογικῆς γένεσής της, ἀφήνει ἀνεξόφλητο ἕνα χρέος της. Παραβαίνει τήν ὑπόσχεση πού τίθεται μαζί μέ τήν ἴδια τή μορφή τῆς κρίσης. Αὐτή ἡ ἀνεπάρκεια μοιάζει μέ ἐκεῖνη τῆς γραμμῆς τῆς ζωῆς, πού ἀκολουθεῖ μιά στραβή, παρεκτραμμένη, ἀπογοητευτική ἔναντι τῶν προκειμένων προϋποθέσεων της πορεία καί ἐντούτοις μόνο σέ αὐτή τήν πορεία, ὄντας ἐλλειμματική σέ σύγκριση μέ ὅ,τι ὀφείλε νά εἶναι, εἶναι ἱκανή ὑπό τούς δεδομένους ὅρους τῆς ὑπαρξῆς νά ἐκπροσωπήσει μιά ζωή μὴ ρυθμιζόμενη ἀπό κανονισμούς. Ἐάν ἡ ζωὴ ἐκπλήρωνε κατ' εὐθείαν τόν προορισμό της, θά τόν ἔχανε. Ὅποιος θά πέθαινε γέρος καί μέ τή συνείδηση τῆς τρόπον τινά χωρὶς χρέη ἐπιτυχίας, θά ἦταν ἕνα κρυφὸ ὑποδειγματικό μαθητοῦδι πού ἀποπερατώνει ὅλα τά στάδια χωρὶς κενά μέ μιά ἀόρατη σάκκα στή ράχη. Σέ κάθε σκέψη ὅμως, ὅταν δέν εἶναι περιττή, μένει ἐγχαραγμένο σάν στίγμα τό ἀνέφικτο τῆς πλήρους νομιμοποίησής της, ὅπως ξέρουμε στό ὄνειρό μας, ὅτι ὑπάρχουν ὤρες διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν, πού τίς χάσαμε στό ὄνομα ἑνός μακάριου πρωينوῦ στό κρεβάτι μας καί εἶναι ἀδύνατο πιά νά τίς ἐπαναφέρουμε. Ἡ σκέψη περιμένει νά τήν ξυπνήσει μιά μέρα ἢ ἀνάμνηση αὐτοῦ πού ἔχει χαθεῖ καί νά τή μετατρέψει σέ διδασκαλία.

MINIMA MORALIA

Μέρος Δεύτερο
1945

*Where everything is bad
it must be good
to know the worst.*

(“Όπου τά πάντα εἶναι κακά,
πρέπει νά εἶναι καλό
νά γνωρίζει κανεῖς τό χειρίστο.)

F. H. Bradley

*Πίσω από τόν καθρέφτη*¹. — Πρώτο προφυλακτικό μέτρο τοῦ συγγραφέα: νά ἐξετάζει σέ κάθε κείμενο, κάθε κεφάλαιο, κάθε παράγραφο, ἂν ἡ κεντρική σκέψη ἐμφανίζεται μέ ἐπαρκή εὐκρίνεια. Ὅποιος θέλει νά ἐκφράσει κάτι, εἶναι τόσο συγκινημένος ἀπό αὐτό, ὥστε ἀφήνεται νά παρασυρθεῖ, χωρίς νά τό σκέφτεται. Ὑπερβολικά προσηλωμένος στόν σκοπό του, «ἀφηρημένος», ξεχνάει νά πει αὐτό πού θέλει νά πει.

Καμμιά διόρθωση δέν εἶναι ὑπερβολικά μικρή ἢ ἀμελητέα, ὥστε νά μή χρειάζεται νά ἐκτελεσθεῖ. Ἀπό ἑκατό ἀλλαγές μπορεῖ καθεμιά ξεχωριστά νά φαίνεται ἀσήμαντη καί σχολαστική· τό συνολικό ἀποτέλεσμα μπορεῖ νά σημαίνει ἕνα νέο ἐπίπεδο τοῦ κειμένου.

Δέν θά ἔπρεπε νά εἶναι κανεῖς φειδωλός στίς διαγραφές. Ἡ ἔκταση δέν ἔχει σημασία καί ὁ φόβος μήπως δέν ἔχουν γραφεῖ ἀρκετικά, εἶναι παιδαριώδης. Τίποτε δέν θά ἔπρεπε νά θεωρηθεῖ ἄξιό νά ὑπάρχει, ἀπλῶς ἐπειδή ὑπάρχει, ἐπειδή ἔχει ἀναγραφεῖ. Ἄν περισσότερες προτάσεις φαίνονται σάν παραλλαγές τῆς ἴδιας σκέψης, συχνά χαρακτηρίζουν μόνο διαφορετικές προσπάθειες σύλληψης αὐτοῦ πού ὁ συγγραφέας δέν εἶναι ἀκόμη κύριος. Τότε πρέπει νά ἐπιλέξει τήν πιό καλή διατύπωση καί νά συνεχίσει νά τήν ἐπεξεργάζεται. Εἶναι μέρος τῆς συγγραφικῆς τεχνικῆς νά μπορεῖ κανεῖς νά περικόπτει ἀκόμη καί γόνιμες σκέψεις, ὅταν τό ἀπαιτεῖ ἡ

κατασκευή, ὁ πλοῦτος καί ἡ ζωντάνια τῆς ὁποίας ἐπωφελοῦνται ἀκριδῶς ἀπό τίς καταπιεσμένες σκέψεις. Ὅπως στά γεύματα, δέν πρέπει νά τρώει κανεῖς καί τήν τελευταία μπουκιά οὔτε νά πίνει τό κατακάθι· διότι τότε θά καταστεῖ ὑποπτος γιά φτώχεια.

Ὅποιος θέλει νά ἀποφύγει τά κλισέ, δέν θά ἔπρεπε νά περιορίζεται σέ λέξεις, ἄν θέλει νά μήν περιπέσει σέ χυδαία φιλαρέσκεια. Ἡ μεγάλη γαλλική πεζογραφία τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα ἦταν ιδιαίτερα εὐαίσθητη ἀπέναντι σέ αὐτή. Τετριμμένη εἶναι σπάνια ἢ μεμονωμένη λέξη: καί στή μουσική ὁ μεμονωμένος ἦχος ἀντέχει στή φθορά. Τά ἀπαίσια κλισέ εἶναι μᾶλλον συνδυασμοί λέξεων ὅπως ἐκεῖνοι πού εἶχε ψαρέψει ὁ Karl Kraus: πλήρως καί ἐξολοκλήρου, ἄνευ ὄρων καί προϋποθέσεων, σέ βάθος καί πλάτος². Διότι σέ αὐτούς τρόπον τινά κυλάει μουρμουριστά τό νωθρό ρεῦμα τῆς βαλτωμένης γλώσσας, ἀντί ὁ συγγραφέας νά δομήσει, ἐκφραζόμενος μέ ἀκριβεία, ἐκεῖνα τά τοιχώματα, τά ὁποῖα ἀπαιτοῦνται προκειμένου νά προβάλλει ἀνάγλυφα ἢ γλώσσα. Αὐτό ὅμως δέν ἰσχύει μόνο γιά τούς συνδυασμούς λέξεων, ἀλλά γιά ὄλο τό φάσμα ὡς τήν κατασκευή ὁλόκληρων μορφῶν. Ἄν λόγου χάρις ἕνας διαλεκτικός σημάδευε τήν καμπή τῆς ἐξελισσόμενης σκέψης ἀρχίζοντας σέ κάθε τομή μέ ἕνα «ἀλλά», τό λογοτεχνικό σχῆμα θά διέψευδε τή μή σχηματοποιημένη πρόθεση τῆς σκέψης.

Ἡ λόγμη δέν εἶναι ἱερό δάσος. Εἶναι καθήκον τοῦ συγγραφέα νά αἶρει τίς δυσκολίες πού ἀπορρέουν ἀπό τή ραθυμία τῆς αὐτοσυνεννόησης. Ἄνάμεσα στή θέληση νά γράψει πυκνά καί κατ' ἀναλογία πρὸς τό βάθος τοῦ ἀντικειμένου, στόν πειρασμό γιά κάτι ἐλκυστικά ἰδιότυπο καί στήν ἀλαζονικά φιλόδοξη τσαπατσουλιά δέν εἶναι εὐκόλη ἢ διάκριση: ἡ δυσπιστούσα ἐπιμονή εἶναι πάντοτε ὠφέλιμη. Ἀκριδῶς ὅποιος δέν θέλει νά κάνει καμμιά παραχώρηση στή βλακεία τοῦ κοινοῦ νοῦ, πρέπει νά ἀποφεύγει νά διακοσμεῖ καλολογικά σκέψεις πού οἱ ἴδιες θά ἀποδεικνύονταν τετριμμένες. Οἱ κοινοτοπίες τοῦ Locke δέν δικαιολογοῦν τήν κρυπτική γραφή τοῦ Hamann³.

Ἄν ἔχει κανεῖς καί τίς παραμικρές ἀντιρρήσεις πάνω σέ μιὰ ἀποπερατωμένη ἐργασία οἰασδήποτε ἔκτασης, πρέπει νά τίς πάρει ἀσυνήθιστα σοβαρά, ἐκτός κάθε ἀναλογίας πρὸς τή σπουδαιότητα, μέ τήν ὁποία ἐκδηλώνονται. Ἡ ἐπένδυση συναισθημάτων στό κείμε-

νο και ή κενοδοξία τείνουν νά ἐλαττώσουν κάθε ἐνδοιασμό. Ἡ ἀμφιβολία, πού σάν ἐλάχιστη ἀφήνεται νά περάσει, μπορεῖ νά ὑποδηλώνει τήν ἀντικειμενική εὐτέλεια τῆς συνολικῆς ἐργασίας.

Ἡ πηδηχτή λιτανεία τοῦ Echternach⁴ δέν εἶναι ὁ θηματισμός τοῦ παγκόσμιου πνεύματος· ὁ περιορισμός και ή ὑπαναχώρηση δέν ἀποτελοῦν μέσα παρουσίας γιά τή διαλεκτική. Μᾶλλον αὐτή προχωράει μέσω τῶν ἄκρων και μέ ἀκρότατη συνέπεια ὀδηγεῖ τή σκέψη στή μεταστροφή, ἀντί νά τή χαρακτηρίζει. Ἡ φρόνηση, ή ὁποία ἀπαγορεύει τήν ὑπερβολική προέλαση μέ μιά μόνο κίνηση, εἶναι συνήθως μόνο πράκτορας τοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου και συνεπῶς τῆς ἀποβλάκωσης.

Ἀπαιτεῖται ἐπιφυλακτικότητα ἀέναντι στήν κατά προτίμηση ἀντιτεινόμενη παρατήρηση, ὅτι ἕνα κείμενο ἤ μιά διατύπωση εἶναι «ὑπερβολικά ὠραῖα». Πίσω ἀπό τόν σεβασμό γιά τό πράγμα, και ἀκόμη περισσότερο γιά τόν πόνο, εὐκολα κρύβεται μόνο ἐκλογικευμένη μνησικακία γι' αὐτόν πού στήν ἐκπραγματισμένη μορφή τῆς γλώσσας τοῦ εἶναι ἀφόρητο τό ἴχνος αὐτοῦ πού ὑφίστανται οἱ ἄνθρωποι, τοῦ ἐξευτελισμοῦ. Τό ὄνειρο μιᾶς ὑπαρξης χωρίς αἶσχος, πού τό γλωσσικό πάθος διαφυλάσσει, ἀφοῦ βέβαια δέν ἐπιτρέπεται νά ζωγραφίσει τό περιεχόμενό του, πρέπει νά στραγγαλιστεῖ μέ κακεντρέχεια. Ὁ συγγραφέας δέν ἐπιτρέπεται νά δεχθεῖ τή διάκριση μεταξύ ὠραίας και ἀντικειμενικῆς ἔκφρασης. Δέν ἐπιτρέπεται οὔτε νά πιστέψει τόν κριτικό πού ἐμφανίζεται νά ἀνησυχεῖ γι' αὐτή οὔτε νά τήν ἀνέχεται στόν ἑαυτό του. Ὅταν καταφέρνει νά πεῖ στό ἀκέραιο ὅ,τι ἐννοεῖ, τότε τό κείμενο εἶναι ὠραῖο. Ἡ ὠραιότητα τῆς ἔκφρασης ὡς αὐτοσκοπός διόλου δέν εἶναι «ὑπερβολικά ὠραία» παρά κοσμητική, ἴδιον τῆς καλλιτεχνικῆς βιοτεχνίας, ἄσημη. Ὅποιος ὅμως, ὑπό τό πρόσχημα ὅτι ὑπηρετεῖ μέ αὐταπάρηση τό πράγμα, παραιτεῖται ἀπό τήν καθαρότητα τῆς ἔκφρασης, προδίδει μαζί μέ αὐτή πάντοτε και τό πράγμα.

Κείμενα ἐκπονημένα μέ τήν πρέπουσα σοβαρότητα εἶναι ὅπως οἱ ἱστοί τῆς ἀράχνης: πυκνά, ὁμόκεντρα, διαφανῆ, καλοαρμοσμένα και στερεωμένα. Τραβοῦν μέσα τους κάθε ἐρπετό και πετούμενο. Οἱ μεταφορικές ἐκφράσεις πού τά διαπερνοῦν φευγαλέα, γίνονται θρηπτική λεία τους. Τά ὑλικά ἔρχονται πάνω τους πετώντας. Κριτήριο

γιά τήν εὐστάθεια μιᾶς θεωρητικῆς σύλληψης εἶναι ἄν αὐτή κλητεύει τίς παρατιθέμενες ἀναφορές. "Ὅπου ἡ σκέψη ἔχει ἀνοίξει μιά κυψελίδα τῆς πραγματικότητος, πρέπει νά διεισδύσει στόν ἐπόμενο θάλαμο χωρίς βία ἐπέμβαση τοῦ ὑποκειμένου. Ἡ σχέση τῆς σκέψης πρὸς τό ἀντικείμενο ἀποδεικνύεται δόκιμη, μόλις ἀρχίσουν νά κρουσταλλώνονται κοντά του ἄλλα ἀντικείμενα. Μέσα στό φῶς πού αὐτή ρίχνει πάνω σέ ἕνα ὀρισμένο ἀντικείμενο, ἀρχίζουν νά σπινθηρίζουν ἄλλα.

Μέσα στό κείμενό του ὁ συγγραφέας ἐγκαθίσταται σάν στό σπίτι του. "Ὅπως δημιουργεῖ ἀταξία σέροντας χαρτιά, βιβλία, μολύβια, ὑποστηρίγματα ἀπό ἕνα δωμάτιο στό ἄλλο, ἔτσι συμπεριφέρεται καί μέσα στίς σκέψεις του. Οἱ τελευταῖες γίνονται γι' αὐτόν ἐπιπλα, στά ὁποῖα θρονιάζει, αἰσθάνεται βολικά ἢ ἄβολα. Τίς χαϊδεύει τρυφερά, τίς φθείρει ἀπό τήν πολλή χρήση, τίς μπερδεύει ἀνακατώνοντάς τες, τίς ἀνακατατάσσει, τίς χαλάει. "Ὅποιος δέν ἔχει πιά πατρίδα, κατοικία του γίνεται τό γράψιμο. Καί ἐκεῖ δημιουργεῖ ἀναπόφευκτα, ὅπως ἄλλοτε ἡ οἰκογένειά του, σκουπίδια καί ρετάλια. Τώρα ὁμως δέν ἔχει ἀποθήκη, καί δέν εἶναι διόλου εὐκολο νά ἀποχωριστεῖ ἀπό τή σαβούρα. Ἐτσι λοιπόν τή σπρώχνει μπροστά του παντοῦ καί κινδυνεύει τελικά νά γεμίσει μέ αὐτή τίς σελίδες του. Τό δεοντολογικό παράγγελμα νά ἀντιμετωπίζει κανεῖς μέ σκληρότητα τόν αὐτοικτιζμό του, περικλείει καί τήν τεχνική ἀπαίτηση νά ἀντιστέκεται μέ ὑψιστή ἐπαγρύπνηση στή χαλάρωση τῆς διανοητικῆς ἔντασης καί νά ἐξαλείφει ὅτιδήποτε ἀρχίζει νά ἀπλώνεται σάν κρούστα στό ἔργο, ὅ,τι συνεχίζει νά περιστρέφεται στό κενό, ὅ,τι σέ ἕνα προηγούμενο στάδιο ὡς φληνάφημα δημιουργοῦσε ἴσως τή ζεστή ἀτμόσφαιρα πού εὐνοεῖ τήν ἀνάπτυξή του, τώρα ὁμως ἀπομένει μουχλιασμένο καί ἄνοστο. Τελικά δέν ἐπιτρέπεται στόν συγγραφέα νά κατοικεῖ οὔτε κἀν στό γράψιμο.

Ἐπὶ τοῦ φέρνει ὁ πελαργός τὰ παιδιά. – Γιά κάθε ἄνθρωπο ὑπάρχει ἕνα ἀρχέτυπο μέσα στά παραμύθια, φτάνει νά ψάξει κανεῖς ἀρκετά. Μιά καλλονή ρωτάει, λόγου χάρη, τόν καθρέφτη, ἄν εἶναι

πράγματι ἡ πιό ὠραία ἀπό ὄλες, ὅπως ἡ βασίλισσα στή *Χιονάτη*¹. Ἡ ἐκλεκτική στό φαγητό καί δυσικανοποίητη ἕως θανάτου ἔχει πλαστεῖ μέ πρότυπο τή γίδα πού ἐπαναλαμβάνει τόν στίχο: «Χόρτασε ἡ κοιλιά, οὔτε φύλλο πιά, μέεε, μέεε». Ἕνας ἄντρας, γεμάτος ἔγνοιες, κι ὅμως ὄχι πικραμένος, μοιάζει μέ τή σκεδρωμένη γριούλα πού, καθώς μάζευε ξύλα, συνάντησε τόν θεό, χωρίς νά τόν ἀναγνωρίσει, καί πῆρε τήν εὐλογία του γιά τήν ἴδια καί τούς δικούς της, ἐπειδή τόν βοήθησε. Ἕνας νεαρός κάλφας βγῆκε στόν κόσμο μετά τή μαθητεία γιά νά βρεῖ τήν τύχη του, κατάφερε μάλιστα νά υπερνικήσει πολλούς γίγαντες, στή Νέα Ὑόρκη ὅμως δέν μπόρεσε νά ἐπιζήσει. Μιά κοπέλλα ἀντεπεξέρχεται στήν ἀγριότητα τῆς πόλης ὅπως ἡ Κοκκινোসκουφίτσα καί φέρνει στή γιαγιά της ἕνα κομμάτι γλυκό καί μιά μπουκάλα κρασί, ἐνῶ μιά ἄλλη γδύνεται γιά τόν ἔρωτα μέ τόσο παιδική ἔλλειψη ντροπῆς ὅπως τό κορίτσι μέ τά ἀστέρινα τάληρα. Ὁ ἔξυπνος συναισθάνεται τή δυνατή ζωική ψυχή του, δέν ἐπιθυμεῖ νά ἀφανισθεῖ μαζί μέ τούς φίλους του, σχηματίζει τήν ομάδα μουσικῶν στήν πόλη τῆς Βρέμης, τήν ὀδηγεῖ στό ἄντρο τῶν ληστῶν, ἐκεῖ ξεγελάει τούς λωποδύτες, ὕστερα ὅμως θέλει νά γυρίσει στό σπίτι του. Μέ διάπυρα μάτια ὁ βασιλιάς βάτραχος, ἕνας ἀδιόρθωτος σνόμπ, ἀναβλέπει μέ θαυμασμό τήν Πριγκίπισσα καί δέν παραιτεῖται ἀπό τήν ἐλπίδα ὅτι αὐτή θά τόν λυτρώσει.

53

*Γελιότητες*¹. – Τό γλωσσικό ἦθος (Habitus) τοῦ Schiller θυμίζει τόν νεαρό ταπεινῆς καταγωγῆς, ὁ ὁποῖος, ἀμήχανος μέσα στήν ὑψηλή κοινωνία, ἀρχίζει νά κραυγάζει, γιά νά γίνει ἀκουστός: φτωχούλης καί φαντασμένος-αὐθάδης. Ἡ γερμανική λογοδιάρροια καί ἀποφθεγματικότητα δημιουργήθηκαν κατ' ἀπομίμηση τῶν Γάλλων, ἡ ἐξάσκηση ὅμως σέ αὐτή ἔγινε στό τραπέζι τῶν θαμώνων. Στίς ἀπειρες καί ἀμείλικτες δεοντολογικές ἀπαιτήσεις ἐξωτερικεύεται ἡ σπουδαιοφάνεια τοῦ μικροαστοῦ, ὁ ὁποῖος ταυτίζεται μέ τήν ἐξουσία, πού δέν ἔχει, καί τήν ξεπερνάει μέ τήν ἀλαζονεία, φτάνοντας ὡς τό ἀπόλυτο πνεῦμα καί τήν ἀπόλυτη φρίκη. Ἀνάμεσα στό πανανθρώπινα μεγαλειῶδες καί ὑπέροχο, πού εἶναι κοινό σέ ὄλους τούς ἰδεαλιστές καί πού πάντοτε εἶναι ἔτοιμο νά ποδοπατήσει ἀπάν-

θρωπα τό μικρό ὡς ἀπλή ὑπαρξη, καί τήν ὠμή ἐπιδεικτικότητα τῶν ἀστῶν ἀνθρώπων τῆς βίας ὑπάρχει ἡ πιό βαθειά συναίνεση. Στή μεγαλοπρέπεια τῶν γιγάντων τοῦ πνεύματος ταιριάζουν τό κούφιο-τρανταχτό γέλιο, οἱ ἐκρήξεις καί ἡ διάθεση νά συντριβοῦν. "Όταν λένε δημιουργία, ἐννοοῦν τή σπασμῶδη θέληση, μέ τήν ὁποία κορδώνονται καί καταπτοοῦν τά ἐρωτήματα: ἡ πρωτοκαθεδρία τοῦ πρακτικοῦ Λόγου ἀπεῖχε πάντοτε μόνο ἓνα βῆμα ἀπό τό μίσος γιά τή θεωρία. Μιά τέτοια δυναμική ἐνυπάρχει σέ κάθε κίνηση τῆς ἰδεαλιστικῆς σκέψης: ἀκόμη καί ἡ ἀνυπολόγιστη προσπάθεια τοῦ Hegel νά τή γιαιτρέψει μέσω αὐτῆς καθ' ἑαυτήν, ἔπεσε θύμα τῆς. Ἡ ἀπόπειρα λεκτικῆς ἀπαγωγικῆς παραγωγῆς τοῦ κόσμου μέσα ἀπό μία ἀρχή, εἶναι ἡ συμπεριφορά αὐτοῦ πού ἐπιθυμεῖ νά σφετερισθεῖ τήν ἐξουσία, ἀντί νά τῆς ἀντισταθεῖ. Σφετεριστές λοιπόν ἀπασχόλησαν περισσότερο ἀπό ὅ,τι ἄλλο καί τόν Schiller. Στήν κλασικιστική ἐξιδανίκευση, στήν κυριαρχία πάνω στή φύση, καθρεφτίζεται τό χυδαῖο καί κατώτερο μέσω τῆς ἐπίμονης ἄρνησῆς του. Ἄκριβῶς πίσω ἀπό τό ἰδεῶδες στέκει ἡ ζωή. Οἱ εὐωδιές τῶν ρόδων τῶν Ἑλλυσίων Πεδίων, ὑπερβολικά εὐγλωττες γιά νά γίνουν πιστευτές ὡς βίωση ἑνός μόνο ρόδου, ἔχουν τήν ὁσμή τοῦ καπνοῦ ἑνός δημόσιου γραφείου, καί τό ρεμβαστικό φεγγάρι τῆς σκηνῆς εἶχε δημιουργηθεῖ μέ πρότυπο τήν τρεμουλιαστή λάμπα πετρελαίου, κάτω ἀπό τό φειδωλό φῶς τῆς ὁποίας μελετᾷ σκληρά ὁ φοιτητής γιά τίς ἐξετάσεις. Ὡς δύναμη ἡ ἀδυναμία πρόδωσε στήν ἰδεολογία τή σκέψη τοῦ δῆθεν ἀνερχόμενου ἀστικοῦ κόσμου, ἤδη ὅταν καταφερόταν κατά τῆς τυραννίας. Στό ἐσώτατο περίβλημα τοῦ οὐμανισμοῦ, σάν δική του ψυχῆ, μαίνεται φυλακισμένος ὁ ἀγριάνθρωπος, ὁ ὁποῖος ὡς φασίστας μετατρέπει τόν κόσμο σέ φυλακή.

Οἱ ληστές. – Ὁ καντιανός Schiller εἶναι ἐξίσου πιό ἀναισθησιακός ὅσο καί πιό αἰσθησιακός ἀπὸ τὸ Goethe: ἐξίσου πιό ἀφηρημένος ὅσο καί πιό παραδομένος στή σεξουαλικότητα. Ἡ τελευταία, ὡς ἄμεσος πόθος, μετατρέπει τά πάντα σέ ἀντικείμενο δράσης καί κατ' αὐτό τά ἰσοπεδώνει. «Ἡ Amalia γιά τή συμμορία» – γι' αὐτό ἡ Luise¹ μένει ἄτονη σάν λεμονάδα. Οἱ γυναῖκες τοῦ Casanova, πού δέν

εἶναι τυχαῖο ὅτι συχνά φέρουν γράμματα ἀντί ὀνομάτων, δύσκολα μποροῦν νά διακριθοῦν μεταξύ τους, ὅπως ἐπίσης καί τά εἰδώλια πού ὑπό τούς ἤχους τοῦ μηχανικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὄργάνου τοῦ Sade σχηματίζουν πολύπλοκες πυραμίδες. Κάτι ἀπό τή σεξουαλική ὠμότητα αὐτοῦ τοῦ εἶδους, τήν ἀνικανότητα διάκρισης, διαπνέει ὁμως τά μεγάλα καθαρὰ θεωρησιακά (spekulative) συστήματα τοῦ ἰδεαλισμοῦ, σέ πείσμα ὄλων τῶν ἠθικῶν ἐπιταγῶν (Imperativen), καί ἀλυσοδένει τό γερμανικό πνεῦμα μέ τή γερμανική βαρβαρότητα. Ἡ ἀπληστία τῶν ἀγροτῶν, δύσκολα διατηρούμενη ὑπό ἔλεγχο κάτω ἀπό τίς φοβέρες τῶν παπάδων, ὑπερασπίζεται, ὡς αὐτονομία, μέσα στή μεταφυσική τό δικαίωμά της νά περιστέλλει χωρίς περιστροφές στήν οὐσία του, ὅτιδήποτε συναντάει στόν δρόμο της, ὅπως οἱ μισθοφόροι τίς γυναῖκες τῆς κατακτημένης πόλης. Ἡ καθαρή πράξη² εἶναι ἡ ἀτίμωση, προβαλλόμενη στόν ἑναστρο οὐρανό πάνω ἀπό μᾶς. Ἡ παρατεταμένη, στοχαστικά ἐνατενίζουσα (kontemplative) ματιά ὁμως, στήν ὁποία καί μόνο ἀρχίζουν νά ξεδιπλώνονται ἀνθρώποι καί πράγματα, εἶναι πάντοτε ἐκείνη, στήν ὁποία ἡ ὁρμή πρὸς τό ἀντικείμενο εἶναι διαθλασμένη, στοχαστικά ἀνακλασμένη (reflektiert). Ἡ χωρίς βία θεώρηση, ἀπό τήν ὁποία προέρχεται ὅλη ἡ εὐτυχία τῆς ἀλήθειας, ὑπόκειται στόν ὄρο ὅτι ὁ θεωρῶν δέν ἐνσωματώνει μέσα του τό ἀντικείμενο: ἐγγύτητα σέ ἀπόσταση. Μόνο ἐπειδή ὁ Tasso, τόν ὁποῖο οἱ ψυχαναλυτές θά ἀποκαλοῦσαν καταστροφικό χαρακτήρα, φοβᾶται τήν πριγκίπισσα καί γίνεται τό πολιτισμένο θύμα τοῦ ἀνέφικτου μιᾶς ἀμεσότητας, μιλοῦν οἱ γυναῖκες Adelheid, Klärchen καί Gretchen³ τῆ δαισθητική, ἀβίαστη γλώσσα πού τίς κάνει ἀλληγορικές εἰκόνες τῆς προϊστορίας. Ἡ φαινομενική ζωντάνια τῶν γυναικῶν στόν Goethe ἐξαγοράστηκε μέ ὑποχώρηση καί ὑπεκφυγή, καί σέ αὐτές τίς τάσεις ἐνυπάρχει κάτι περισσότερο ἀπό τήν παραίτηση μπροστά στή νίκη τῆς τάξης πραγμάτων. Ἀπόλυτη ἀντίθεση σέ αὐτό, σύμβολο τῆς ἐνότητας τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων⁴ καί τοῦ ἀφηρημένου, εἶναι ὁ Don Juan. Ὅταν ὁ Kierkegaard λέει, ὅτι σέ αὐτόν ἡ αἰσθαντικότητα γίνεται ἀντιληπτή ὡς ἀρχή, ἐγγίζει τό μυστικό τῆς ἴδιας τῆς αἰσθαντικότητας. Τό ἄκαμπτο βλέμμα της περικλείει, ὅσο δέν ἀναδύεται μέσα του ἡ στοχαστική αὐτοπερισυλλογή, ἀκριβῶς ἐκείνη τήν ἀωνυμία, τή δυστυχημένη γενικότητα πού μοιραῖα ἀναπαράγεται μέσα στό ἀρνητικό τῆς αἰσθαντικότητας, στή διευθετούσα κυριαρχία τῆς σκέψης.

Μπορῶ νά ἔχω τό θάρρος; – Ὅταν ὁ ποιητής στόν *Κυκλικό χορό* τοῦ Schnitzler¹ πλησιάζει τρυφερά τό γλυκό κορίτσι, τό ὁποῖο παρουσιάζεται σάν τό εὐχάριστο ἀντίθετο μιᾶς πουριτανῆς, ἐκείνη λέει: «Ἄντε, δέν θέλεις νά παίξεις πιάνο;» Οὔτε μπορεῖ νά μὴν ἔχει συναίσθηση τοῦ σκοποῦ τῆς συνάντησης οὔτε προβάλλει πράγματι ἀντίσταση. Ἡ παρόρμησή της ἀνάγεται σέ κάτι βαθύτερο ἀπότι οἱ συμβατικές ἢ οἱ ψυχολογικές ἀπαγορεύσεις. Φανερώνει τήν ἀρχαίῃ ψυχρότητα, τόν φόβο τοῦ θηλυκοῦ ζῶου γιά τή συνουσία, ἡ ὁποία μόνο πόνου τοῦ προξενεῖ. Ἡ ἡδονή εἶναι μιᾶ ὀψιμη κατάκτηση, ἐλάχιστη παλαιότερη ἀπότι ἡ συνείδηση. Ἄν δεῖ κανεῖς, πόσο ἀναγκαστικά, σάν ὑπό τήν ἐπήρεια μαγείας συνευρίσκονται τά ζῶα, στήν πρόταση «ἡ σεξουαλική ἡδονή ἔχει δοθεῖ στό σκουλήκι» θά διέβλεπε ἕνα ἰδεαλιστικό ψέμα, τουλάχιστον ἀναφορικά μέ τά θηλυκά, τά ὁποῖα ὑφίστανται τόν ἔρωτα ἀνελεύθερα καί δέν τόν γνωρίζουν παρά μόνο ὡς ἀντικείμενα τῆς βίας. Κάτι ἀπό αὐτό ἔχει ἀπομείνει στίς γυναῖκες, ἰδιαίτερα σέ αὐτές τῶν μικροαστικῶν στρωμάτων, ὡς τήν ὀψιμη βιομηχανική ἐποχή. Ἡ μνήμη τοῦ παλιοῦ τραυματισμοῦ μένει ἀκόμη ζωντανή, ἐνῶ ὁ σωματικός πόνος καί ὁ ἄμεσος φόβος ἔχουν ἀρθεῖ ἀπό τόν πολιτισμό. Ἡ κοινωνία ρίχνει τή γυναικεία ἀφοσίωση στόν ἄνδρα συνεχῶς πίσω στήν κατάσταση τοῦ θύματος, ἀπό τήν ὁποία ἀπελευθέρωσε τίς γυναῖκες. Κανένας ἄνδρας πού προτρέπει μιᾶ φτωγή κοπέλλα νά πάει μαζί του, δέν μπορεῖ νά παραγνωρίσει, ἐκτός ἂν ἔχει γίνει ἐντελῶς ἀναίσθητος, τήν ἐλαφρά δόση δικαίου στήν ἐναντίωσή της, τό μόνο προνόμιο πού ἡ πατριαρχική κοινωνία ἀφήνει στή γυναῖκα, ἡ ὁποία, ἀπό τή στιγμή πού ἐνέδωσε, μετά τόν σύντομο θρίαμβο τοῦ «ὄχι» πρέπει ἀμέσως νά πληρώσει τά σπασμένα. Γνωρίζει, ὅτι ὡς παρέχουσα εἶναι ἀπό τά πανάρχαια χρόνια ταυτόχρονα ἡ ἐξαπατημένη. Ἄν γιαντό ὁμως τσιγκουνέψει τόν ἑαυτό της, θά εἶναι ἀκόμη πιό ἐξαπατημένη. Αὐτό κρύβεται στή συμβουλή πρὸς τή δόκιμο μοναχή, πού ὁ Wedekind² βάζει στό στόμα μιᾶς διαχειρίστριας πορνείου: «Δέν ὑπάρχει βέβαια παρά μόνον ἕνας δρόμος εὐτυχίας σέ αὐτόν τόν κόσμο, καί αὐτός εἶναι νά κάνει κανεῖς τά πάντα, γιά νά κάνει τούς ἄλλους ὅσο γίνεται πιό εὐτυχισμένους». Ἡ προσωπική ἡδονή ἔχει ὡς προϋπόθεση νά πετάει κανεῖς τόν ἑαυτό του ἀπεριόριστα, κάτι πού οἱ γυναῖκες ἐξαιτίας τοῦ ἀρχαίκοῦ τους φόβου καταφέρ-

νουν τόσο λίγο όσο και οί ἄνδρες στήν ἔπαρσή τους. Ὅχι μόνο ἡ ἀντικειμενική δυνατότητα, ἀλλά καί ἡ ὑποκειμενική ἰκανότητα γιά εὐτυχία θά εἶναι ὑπόθεση μόνο τῆς ἐλευθερίας.

56

Διερεύνηση τοῦ γενεαλογικοῦ δέντρου. – Ἀνάμεσα στόν Ibsen καί τόν Struwwelpeter¹ ὑπάρχει ἡ πιό βαθεῖα ἐκλεκτή συγγένεια. Εἶναι τοῦ ἴδιου τύπου ὅπως ἡ παγωμένη ὁμοιότητα μεταξύ ὄλων τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας στίς τραδηγμένες μέ φλάς φωτογραφίες ὄλων τῶν λευκωμάτων τοῦ δέκατου ἔνατου αἰώνα. Δέν εἶναι πράγματι οἰκογενειακό δράμα ὁ *Φίλιππος*, τό *νευρόσπαστο*, ὅπως δηλαδή, δηλώνονται καί τά *Φαντάσματα*; Δέν περιγράφουν οἱ στίχοι «Κι ἡ μητέρα κοιτάει σιωπηλή στό τραπέζι τριγύρω ἐκεῖ» τήν ἔκφραση τοῦ προσώπου τῆς κυρίας Μπόρκμαν, συζύγου τοῦ διευθυντῆ τῆς τράπεζας; Σέ τί ἄλλο μπορεῖ νά ὀφείλεται ἡ φθίση τοῦ Κάσπαρ τῆς σούπας, ἄν ὄχι στίς ἁμαρτίες τῶν πατέρων του καί στήν κληρονομημένη μνήμη τῆς ἐνοχῆς; Ὁ Φρειδερίκος ὁ μαινόμενος παίρνει τό πικρό ἀλλά ἀποτελεσματικό φάρμακο μέ συνταγή τοῦ ἐχθροῦ τοῦ λαοῦ, ἐκείνου τοῦ δόκτορα Στόκμαν, ὁ ὁποῖος σέ ἀντάλλαγμα ἀφήνει τόν σκύλο νά φάει τό δικό του λουκάνικο αἵματος. Ἡ μικρή Παουλίνε, πού χορεῦει κρατώντας ἕναν ἀναπτῆρα, εἶναι μιά ἐπιχρωματισμένη φωτογραφία τῆς μικρῆς Χίλντε Βάνγκελ ἀπό τόν καιρό πού ἡ μητριά της, ἡ Κυρά τῆς θάλασσας, τήν ἄφησε μόνη στό σπίτι, καί ὁ ἱπτάμενος Ρόμπερτ πάνω ἀπό τό καμπαναριό τῆς ἐκκλησίας εἶναι ὁ ἀρχιτέκτονας τῆς αὐτοπροσώπως. Καί τί ἄλλο θά ἐπιθυμοῦσε ὁ Γιάννης ὁ αἰθεροδάμων, ἄν ὄχι τόν ἥλιο; Ποιός ἄλλος θά μπορούσε νά τόν προσελκύσει μέσα στό νερό ἐκτός ἀπό τή νεροποντικίνα τοῦ μικροῦ Ἐγιολφ ἀπό τό γένος τοῦ ράφτη μέ τό ψαλίδι; Ὁ αὐστηρός ποιητής ὅμως συμπεριφέρεται ὅπως ὁ ψηλός Νικόλας πού βουτάει τίς παιδικές εἰκόνες τῆς νεωτερικότητας στό μεγάλο του μελανοδοχεῖο, τίς ἀμαυρώνει μέ τήν προϊστορία τους, τίς ξαναβγάζει σάν νευρόσπαστα-μαριονέτες καί μέ αὐτόν τόν τρόπο περνάει τόν ἑαυτό του ἀπό δίκη².

Ἄνασκαφή. – Μόλις ἀκουστῆ ἓνα ὄνομα ὅπως αὐτό τοῦ Ibsen, ἀντηχοῦν ἀμέσως φωνές, οἱ ὁποῖες ἐπιρρίπτουν στόν ἴδιο καί στά ἀντικείμενά του τήν κατηγορία τοῦ ἀπαρχαιωμένου καί ξεπερασμένου. Εἶναι οἱ ἴδιες πού πρῖν ἀπό ἐξήντα χρόνια ἀγανακτοῦσαν κατά τοῦ νεωτερικά ἀποσυνθετικοῦ καί ἀνήθικα ἐκκεντρικοῦ χαρακτήρα τῶν δραμάτων *Νόρα* καί *Φαντάσματα*. Ὁ Ibsen, ὁ πεισματωμένος ἀστός, ἐξαπέλυσε τό ὀργίλο πείσμα του ἐναντίον τῆς κοινωνίας, στήν ἀρχή τῆς ὁποίας ὄφειλε τήν ἀδιαλλαξία καί τά ἰδανικά του. Σέ ἓνα στομφώδες, ἀλλά ἀνθεκτικό στόν καιρό μνημεῖο συνέθεσε τίς προσωπογραφίες ἐκπροσώπων τῆς συμπαγοῦς πλειοψηφίας, ἡ ὁποία ἀποδοκιμάζει τόν ἐχθρό τοῦ λαοῦ, καί αὐτοί δέν αἰσθάνονταν ἀκόμη ἀρκετά κολακευμένοι. Περνοῦν ἔτσι στήν ἡμερήσια διάταξη. Ὅπου οἱ λογικοὶ ἄνθρωποι συμφωνοῦν ὡς πρός τή συμπεριφορά τῶν μὴ λογικῶν, πρέπει κανεῖς νά ὑποπτεύεται πάντοτε ἀπωθημένες ἐκκρεμότητες, ἐπώδυνες οὐλές. Ἔτσι ἔχουν τά πράγματα σχετικά μέ τό γυναικεῖο ζήτημα. Στήν πραγματικότητα ἡ διάλυση τῆς «ἀνδρική»-φιλελεύθερης οἰκονομίας τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, τό μερίδιο τῶν γυναικῶν στό ὑπαλληλικό στῶμα, ὅπου εἶναι τόσο ἀνεξάρτητες ὅσο καί οἱ ἐξαρτημένοι ἄντρες, ἡ ἀπομαγικοποίηση τῆς οἰκογένειας καί ἡ χαλάρωση τῶν σεξουαλικῶν ταμποῦ ἔχουν ἀφαιρέσει στήν ἐπιφάνεια τήν «ὀξύτητά» του. Ταυτόχρονα ὁμως ἡ ἐπιδίωξη τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας ἔχει διαστρεβλώσει τή χειραφέτηση τῆς γυναίκας. Ἐλάχιστα συμπτώματα τῆς κατάρρευσης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος εἶναι τόσο χαρακτηριστικά ὅσο τό γεγονός ὅτι δέν προσέχει διόλου αὐτό τό ζήτημα. Ἡ εἰσοδογὴ τῶν γυναικῶν σέ ὄλες τίς δυνατές ἐπιτηρούμενες δραστηριότητες κρύβει τόν συνεχιζόμενο ἀπανθρωπισμό τους. Στή μεγάλη ἐπιχείρηση παραμένουν ὅ,τι ἦταν μέσα στήν οἰκογένεια, ἀντικείμενα. Δέν ἔχει νά σκεφθεῖ κανεῖς μόνο τή δύσμοιρη ἐργάσιμη μέρα τους στό ἐπάγγελμα καί τή ζωή τους στό σπίτι, ἡ ὁποία συντηρεῖ συνθῆκες ἐργασίας τῆς κλειστῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας, ἀνόητες ἐν μέσῳ τῆς βιομηχανίας, ἀλλά αὐτές τίς ἴδιες. Πρόθυμα, χωρὶς ἀντιπαρόρρηση ἀντικατοπτρίζουν τήν κυριαρχία καί ταυτίζονται μέ αὐτή. Ἄντί νά λύσει τό γυναικεῖο ζήτημα, ἡ ἀνδρική κοινωνία ἔχει ἐπεκτείνει τήν ἀρχή της τόσο, ὥστε τά θύματα δέν εἶναι πιά ἱκανά νά θέσουν τό ζήτημα. Ἀρκεῖ νά τούς χορηγεῖται μιὰ ὀρισμένη ἀφθονία ἐμπορευμάτων, καί ἐκεῖ-

νες συναινοῦν ἐνθουσιωδῶς στή μοίρα τους, ἀφήνουν τό σκέπτεσθαι στούς ἄνδρες, δυσφημοῦν κάθε στοχασμό ὡς προσβολή τοῦ προπαγανδιζόμενου ἀπό τήν πολιτιστική βιομηχανία θηλυκοῦ ιδεώδους καί βολεύονται γενικά μέσα στήν ἀνελευθερία, τήν ὁποία ἐκλαμβάνουν ὡς ἐκπλήρωση τοῦ φύλου τους. Οἱ ζημιές πού πληρώνουν γι' αὐτό, πάνω ἀπό ὄλες ἡ νευρωτική βλακεία, συμβάλλουν στή συνέχιση τῆς κατάστασης. Ἦδη στήν ἐποχή τοῦ Ibsen οἱ περισσότερες γυναῖκες πού σήμαιναν κάτι μέσα στήν ἀστική κοινωνία, ἦταν ἔτοιμες νά ἐπιδράμουν κατά τῆς ὑστερικής ἀδελφῆς, ἡ ὁποία ἀναλάμβανε γιά λογαριασμό τους τήν ἀπελπισμένη προσπάθεια νά ἀποδράσει ἀπό τή φυλακή τῆς κοινωνίας, πού στρέφει πρὸς ὄλες τους μέ τόση ἔμφαση τούς τέσσερις τοίχους τῆς. Οἱ ἐγγονές ὁμως θά χαμογελοῦσαν ἐπιεικῶς γιά τήν ὑστερική, χωρίς νά αισθάνονται κἀν θιγόμενες, γιά νά τήν παραδώσουν στήν εὐγενική μεταχείριση τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας. Τήν ὑστερική πού ἤθελε τό θαυμαστό, τή διαδέχτηκε ἔτσι ἡ μανιωδῶς φιλόπονη τρελλή πού δέν μπορεῖ διόλου νά περιμένει τόν θρίαμβο τοῦ ὀλέθρου. – Ἴσως ὁμως συμβαίνει τό ἴδιο μέ οποιαδήποτε ἀπαρχαίωση. Δέν ἐξηγεῖται ἀπό τήν ἀπλή χρονική ἀπόσταση, ἀλλά ἀπό τήν ἐτυμηγορία τῆς ἱστορίας. Ἡ ἔκφρασή τῆς στά πράγματα εἶναι ἡ ντροπή πού καταλαμβάνει τόν ἀπόγονο ἐνώπιον μιᾶς προηγούμενης δυνατότητας, στήν ὁποία ἔχασε τήν εὐκαιρία νά δώσει ζωή. Ὅ,τι εἶχε ἐπιτελεσθεῖ, μπορεῖ νά ξεχαστεῖ καί νά εἶναι διαφυλαγμένο μέσα στό παρόν. Ἀπαρχαιωμένο εἶναι πάντοτε μόνο ὁ,τι ἀπέτυχε, ἡ ἀθετημένη ὑπόσχεση ἑνός νέου. Δέν εἶναι τυχαῖο, ὅτι οἱ γυναῖκες τοῦ Ibsen λέγονται «μοντέρνες». Τό μίσος γιά τή νεωτερικότητα (die Moderne) καί αὐτό γιά τό ἀπαρχαιωμένο εἶναι κατ' εὐθείαν τό ἴδιο.

*Ἡ ἀλήθεια γιά τή Hedda Gabler*¹. – Ὁ αισθητικισμός τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα δέν μπορεῖ νά κατανοηθεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ, μέ τίς μεθόδους τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος, παρά μόνο σέ σχέση μέ τή φέρουσα πραγματικότητα, τίς κοινωνικές συγκρούσεις. Στή βάση τῆς ἀλήθειας (Amoralität) βρίσκεται ἡ βεβαρημένη συνείδηση. Ἡ κριτική ἔφερε

τὴν ἀστική κοινωνία, τόσο οἰκονομικά ὅσο καὶ ἠθικά, σέ ἀντιπαράθεση μέ τίς ἴδιες τῆς τίς νόρμες. Τό κυρίαρχο στρώμα, ἄν δέν ἤθελε νά περιπέσει ἀπλῶς στό ἀπολογητικό καί ἀνήμπορο ψέμα ὅπως οἱ αὐλικοὶ ποιητές καί οἱ συντηρητές τοῦ κράτους μυθιστοριογράφοι, δέν εἶχε νά ἀντιτάξει τίποτε ἄλλο σέ αὐτή τὴν κριτική, παρά νά ἀπορρίψει τὴν ἴδια τὴν ἀρχή, βάσει τῆς ὁποίας κρίνεται ἡ κοινωνία, δηλαδή τὴν ἴδια τῆς τὴν ἠθική. Ἡ νέα θέση πού πῆρε ἡ ριζοσπαστική ἀστική σκέψη ὑπὸ τὴν πίεση τῆς ἐπελαύνουσας, δέν περιοριζόταν ὅμως στὴν ἀπλή ἀντικατάσταση τοῦ ιδεολογικοῦ ψεύδους ἀπὸ μιὰ διακηρυσσόμενη μέ μανία αὐτοκαταστροφῆς, πεισματικά ἐξανισταμένη καί ἔτοιμη γιὰ συνθηκολόγησι ἀλήθεια. Ἡ ἐξέγερση τοῦ ὠραίου ἐναντίον τοῦ ἀστικοῦ καλοῦ ἦταν ἐξέγερση κατὰ τῆς καλωσύνης. Ἡ ἴδια ἡ καλωσύνη εἶναι ἡ παραμόρφωση τοῦ καλοῦ. Διαχωρίζοντας τὴν ἠθική ἀρχὴ ἀπὸ τὴν κοινωνική καί μετατοπίζοντας τὴν στό ιδιωτικὸ φρόνημα, τὴν περιορίζει μέ διπλὴ ἔννοια. Παιρατεῖται ἀπὸ τὴν πραγματοποίησι τῆς ἀξιοπρεποῦς κατάστασι πού ἔχει συν-τεθεῖ² μαζί μέ τὴν ἠθική ἀρχή. Σέ καθεμίᾳ τῶν πράξεων τῆς εἶναι ἐγκαταλείπει ἕνα στοιχεῖο παρηγορητικῆς ἐγκατάλειψης: σκοπεύει στὴν καταπράυνση, ὄχι στὴν ἴαση, καί ἡ συνείδησι τοῦ ἀνιάτου ὑπογράφει τελικά μιὰ συνθήκη μέ αὐτό. Ἐτσι ἡ καλωσύνη δέχεται καί μέσα τῆς περιορισμούς. Ἡ ἐνοχὴ τῆς συνίσταται στὴν ἐμπιστευτικότητα. Δημιουργεῖ ἀπατηλά τὴν αἴσθησι ἄμεσων σχέσεων ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καί ὑπερπηδᾷ τὴν ἀπόστασι, ἡ ὁποία εἶναι ἡ μοναδικὴ ἀσπίδα προστασίας τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου ἀπὸ τίς παραβιάσεις ἐκμέρους τοῦ γενικοῦ. Ἀκριβῶς στὴν πιό στενὴ ἐπαφὴ ὁ ἀνθρώπος βιώνει τὴ μὴ ἀναιρεμένη διαφορὰ στὸν πιό ἐπώδυνο βαθμό. Ἡ ξενικότητα εἶναι τὸ μόνο ἀντίδοτο κατὰ τῆς ἀποξένωσης. Ἡ ἐφήμερη εἰκόνα ἁρμονίας, μέσα στὴν ὁποία αὐτοῖ-κανοποιεῖται ἡ καλωσύνη, τονίζει μόνο πιό βασανιστικά τὸν πόνο γιὰ τὸ ἀσυμφιλίωτο, τὸν ὁποῖο ἀποκρύπτει ἀνόητα. Ἡ προσβολὴ τοῦ γούστου καί τῆς διακριτικότητος, ἀπὸ τὴν ὁποία καμμιά πράξι καλωσύνης δέν ἀπαλλάσσεται, ὀλοκληρώνει τὴν ἰσοπέδωσι, στὴν ὁποία ἀντιστέκεται ἡ ἀνίσχυρη οὐτοπία τοῦ ὠραίου. Ἐτσι ἡ ὁμολογία πίστις στό κακὸ ἐγινε ἀπὸ τίς ἀρχές τῆς ἀνεπτυγμένης βιομηχανικῆς κοινωνίας ὄχι μόνο προάγγελος τῆς βαρβαρότητος, ἀλλὰ καί μάσκα τοῦ καλοῦ. Τὸ ἀξίωμα τοῦ τελευταίου μεταβιβάστηκε στό κακὸ, καθὼς αὐτὸ ἐπέσυρε ὅλο τὸ μῖσος καί ὅλη τὴ μνησικακία τῆς τάξεως πραγμάτων, ἡ ὁποία μάθαινε μέ τὴ βία τὸ καλὸ στοὺς ὑπη-

κούς της, για να μπορεί ή ίδια ατιμώρητα να είναι κακή. Όταν η Hedda Gabler προσβάλλει θανάσιμα τη θεία Julle, που είναι όλοψυχα καλοπροαίρετη, όταν κάνει επίτηδες πώς πιστεύει ότι τό άπαισιο καπέλο, που εκείνη αγόρασε προς τιμή της κόρης του στρατηγού, είναι της υπηρέτριας, ή δυσαρεστημένη γυναίκα δέν αφήνει μόνο να ξεσπάσει τό μίσος της για τόν γλοιώδη γάμο της σαδιστικά πάνω στην άνυπεράσπιστη, αλλά άμαρτάνει άπέναντι σέ ό,τι καλύτερο ύπάρχει στή ζωή της, διότι βλέπει τό καλύτερο σάν άτίμωση του καλού. Άσυναίσθητα και παράλογα άντιπροσωπεύει άπέναντι στην ήλικιωμένη γυναίκα, ή όποία λατρεύει τόν άδέξιο άνειψίο της, τό άπόλυτο. Η Hedda είναι τό θύμα, όχι ή Julle. Τό ώραίο, από την έμμονη ιδέα του όποιου διακατέχεται ή Hedda, άντιτίθεται στην ήθική, πριν ακόμη τή χλευάσει. Διότι πωρώνεται έναντίον κάθε γενικού και θέτει ως άπόλυτη τή διάκριση που καθορίζει ή άπλή ύπαρξη, τή σύμπτωση που εύνόησε τό ένα, ένω τό άλλο όχι. Στο ώραίο τό άδιαφανές μερικό επικροτεί ως κανόνας, ως τό μοναδικό γενικό, διότι ή κανονική γενικότητα έγινε ύπερβολικά διαφανής. Έτσι άποτελεί πρόκληση για την τελευταία, την ισότητα όλων των άνελεύθερων. Μέ αυτό όμως γίνεται και τό ίδιο ένοχο, καθώς μαζί μέ τό γενικό άποκόπτει από την άλλη μεριά και τή δυνατότητα να υπερβεί κανείς εκείνη την άπλή ύπαρξη, ή άδιαφάνεια της όποίας άπλώς και μόνο καθρεφτίζει την αναλήθεια του κακού γενικού. Έτσι τό ώραίο γίνεται άδικο κατά του δικαίου και ώστόσο έχει δικίο άπέναντί του. Στο ώραίο τό άβάσιμο μέλλον προσφέρει τή θυσία του στον Μολώχ του παρόντος: έπειδή στό βασίλειο του τελευταίου δέν μπορεί να ύπάρξει κανένα καλό, γίνεται και αυτό κακό, για να άποκαλύψει μέ την ήττα του τό άδικο του δικαστή. Η ένσταση του ώραίου κατά του καλού είναι ή άστική έγκοσμιοποιημένη μορφή της τύφλωσης του ήρωα της τραγωδίας. Μέσα στά όρια της κοινωνίας προσκρούει σέ φραγμούς ή συνειδητοποίηση της άρνητικής της ούσίας, και μόνο ή άφηρημένη άρνηση άντιπροσωπεύει την αλήθεια. Η άντιηθική, άπορρίπτοντας τό άνήθικο της ήθικης, την καταπίεση, κάνει ταυτόχρονα δικό της τό έσώτατο αίτημα της ήθικης: μαζί μέ κάθε περιορισμό να έξαφανισθεί και κάθε βία. Γιαυτό τά μοτίβα της άνένδοτης άστικής αυτοκρατικής συμπύπουν πράγματι μέ τά ύλιστικά, τά όποια όδηγούν τά πρώτα στην αυτοσυνείδηση.

ἀπέναντι στόν ὁποῖο κατά τά ἄλλα ἦταν ριζικά δύσπιστος, εἶχε σάν τελικό ἐπακόλουθο, ὅτι ἡ προσπάθεια τῆς δικῆς του σκέψης ὑπέκυψε ἐντούτοις στήν ἀστική κοινωνία. Ἔπεσε θύμα τῆς ἀπάτης νά λέει «τό θηλυκό», ὅταν μιλάει γιά τίς γυναῖκες. Ἀπό αὐτό καί μόνο προέρχεται ἡ ὑπουλη συμβουλή νά μήν ξεχνάει κανεῖς τό μαστίγιο: τό θηλυκό καθαυτό εἶναι ἤδη προϊόν ἐπενέργειας τοῦ μαστιγίου. Ἀπελευθέρωση τῆς φύσης θά ἦταν, νά πάψει νά αὐτοτίθεται³. Ὁ ἐκθειασμός τοῦ θηλυκοῦ χαρακτήρα περικλείει τήν ταπείνωση ὄλων ἐκείνων πού τόν φέρουν.

60

Δύο λόγια ὑπέρ τῆς ἠθικῆς. – Ὁ ἀμοραλισμός, μέ τόν ὁποῖο ὁ Nietzsche χτυποῦσε τό παλιό ἀναληθές, ὑποβάλλεται τώρα καί αὐτός στήν κρίση τῆς ἱστορίας. Μέ τήν κατάρρευση τῆς θρησκείας καί τῶν ἀπῶν φιλοσοφικῶν ἐγκοσμοποιήσεών της οἱ περιοριστικές ἀπαγορεύσεις εἶχαν χάσει τόν ἐπιβεβαιωμένο χαρακτήρα τους, τήν οὐσιαστικότητα τους. Ἀρχικά ὁμως ἡ ὑλική παραγωγή ἦταν ἀκόμη τόσο λίγο ἀνεπτυγμένη, ὥστε μπορούσε νά ὑποστηρίζεται σχετικά βάσιμα, πώς δέν ὑπάρχουν ἐπαρκῆ ἀγαθά γιά ὄλους. Ὅποιος δέν ἀσκοῦσε κριτική στήν πολιτική οἰκονομία σάν τέτοια, ἔπρεπε νά μένει πιστός στήν περιοριστική ἀρχή, ἡ ὁποία στή συνέχεια διατυπώθηκε ὡς ἀνεκλογίκευτη ἰδιοποίηση σέ βάρος τοῦ ἀσθενέστερου. Οἱ ἀντικειμενικές προϋποθέσεις γι' αὐτή ἔχουν ἀλλάξει. Ὅχι μόνο στόν κοινωνικό ἀντικονφορμιστή, ἀλλά ἀκόμη καί στόν περιορισμένου ὀρίζοντα ἀστό, πρέπει νά φαίνεται περιττός ὁ περιορισμός ἐνόψει τῆς ἄμεσης δυνατότητας τῆς ὑπεραφθονίας. Τό ὑπόρρητο νόημα τῆς ἠθικῆς τῶν κυρίων, ὅτι ὅποιος θέλει νά ζήσει, πρέπει νά βάλει χέρι, ἔχει γίνει στό μεταξύ ἀκόμη ἐλεινότερο ψέμα ἀπότι οἱ σοφίες τῶν κληρικῶν τοῦ δέκατου ἔνατου αἰώνα. Ἄν στή Γερμανία οἱ μικροαστοί ἐπιβεβαιώθηκαν ὡς ξανθά κτήνη, αὐτό δέν ὀφείλεται διόλου σέ ἐθνικές ἰδιαιτερότητες, ἀλλά στό γεγονός ὅτι ἡ ἴδια ἡ ξανθή κτηνωδία, ἡ κοινωνική λεηλασία, ἐνόψει τῆς ὀλοφάνερης ἀφθονίας ἔχει γίνει ἡ σάση τοῦ ἀπόμερου ἀγροίκου, τοῦ ἀποτυφλωμένου φιλισταίου, δηλαδή τοῦ «ἀδικημένου», ἐναντίον τοῦ ὁποίου εἶχε ἐπινοηθεῖ ἡ ἠθική τῶν κυρίων. Ἄν ἀνασταινόταν σήμερα ὁ Cesare Borgia¹, θά

ἔμοιαζε μέ τόν David Friedrich Strauss² καί θά ὀνομαζόταν Adolf Hitler. Τό κήρυγμα τῆς ἀήθειας ἔγινε ὑπόθεση τῶν ἰδίων δαρβινιστῶν, τούς ὁποίους ὁ Nietzsche περιφρονοῦσε καί οἱ ὁποῖοι ἀνακηρύσσουν σπασμωδῶς σέ πρακτικό ἀξίωμα τόν βάρβαρο ἀγῶνα γιά τήν ὑπαρξη, ἀκριβῶς ἐπειδή δέν θά ἦταν πιά ἀπαραίτητος. Πρό πολλοῦ πιά ἀρετή τῆς ἀρχοντιᾶς δέν θά ἦταν νά παίρνει κανεῖς μπροστά στά μάτια τῶν ἄλλων τήν καλύτερη μερίδα γιά τόν ἑαυτό του, ἀλλά νά ἔχει κορεστεῖ παίρνοντας καί νά ἀσκεῖ ἔμπρακτα τήν ἀρετή τοῦ χαρίζειν, ἡ ὁποία στόν Nietzsche συναντᾶται μόνο ὡς πνευματικοποιημένη. Τά ἀσκητικά ἰδανικά περικλείουν σήμερα μεγαλύτερη ἀντίσταση κατά τῆς παραφροσύνης τῆς οἰκονομίας τοῦ κέρδους ἀπότι πρῖν ἀπό ἐξήντα χρόνια ἡ ἔκλυτη ζωή κατά τῆς φιλελεύθερης καταπίεσης. Ὁ ἀμοραλιστής θά μποροῦσε ἐπιτέλους νά ἐπιτρέψει στόν ἑαυτό του νά εἶναι τόσο καλωσυνάτος, τρυφερός, μή ἐγωιστικός καί ἀνοιχτός ὅσο ἤδη τότε ὁ Nietzsche. Ἐγγύηση τῆς ἀμετάβλητης ἀντίστασής του εἶναι τό γεγονός ὅτι σέ αὐτό συνεχίζει νά παραμένει ἀκόμη τόσο μοναχικός ὅσο καί ἐκεῖνες τίς μέρες, ὅταν ἔστρεφε τή μάσκα τοῦ κακοῦ πρὸς τόν κανονικό κόσμο, γιά νά διδάξει στόν κανόνα νά φοβᾶται τήν ἴδια του τή διαστροφή.

61

Ἐφετεῖο. – Ὁ Nietzsche διατύπωσε στόν *Ἀντίχριστο* τό ἰσχυρότερο ἐπιχείρημα ὄχι ἀπλῶς κατά τῆς θεολογίας, ἀλλά καί κατά τῆς μεταφυσικῆς: ὅτι συγχέεται ἡ ἐλπίδα μέ τήν ἀλήθεια· ὅτι ἀδυνατότητα νά ζεῖ κανεῖς εὐτυχισμένα ἢ ἀπλῶς καί μόνο νά ζεῖ, χωρίς νά σκέφτεται κάτι ἀπόλυτο, δέν ἐγγυᾶται τή νομιμότητα αὐτῆς τῆς σκέψης. Ἀντικρούει τή χριστιανική «ἀπόδειξη βάσει τῆς δύναμης», πῶς ἡ πίστη εἶναι ἀληθής, ἐπειδή ὀδηγεῖ στή μακαριότητα. Γιατί «θά μποροῦσε ἡ μακαριότητα –δηλαδή, γιά νά μιλήσουμε πῶς τεχνικά, ἡ ἀπόλαυση– νά εἶναι ποτέ ἀπόδειξη τῆς ἀλήθειας; Τόσο λίγο, πού σχεδόν ἀποτελεῖ τήν ἀνταπόδειξη ἢ πάντως ὑποβάλλει τήν καχυποψία ἀπέναντι στήν “ἀλήθεια” ἡ περίπτωση τά συναισθήματα ἀπόλαυσης νά συναποφαίνονται πάνω στό ἐρώτημα “τί εἶναι ἀληθές;” Ἡ ἀπόδειξη βάσει τῆς ἀπόλαυσης εἶναι μιά ἀπόδειξη τῆς “ἀπόλαυσης” – τίποτε περισσότερο· ἀπό πού τέλος πάντων αὐτή ἡ

δεδαιότητα πώς ακριβώς οι αλήθειες κρίσεις προσφέρουν μεγαλύτερη ευχαρίστηση απότι οι εσφαλμένες και, σύμφωνα με μία προδιατεταγμένη άρμονία¹, σέρνουν πίσω τους κατ' ανάγκη ευχάριστα συναισθήματα;» (Αφορ. 50). 'Ο ίδιος ο Nietzsche όμως δίδασκε τόν amor fati², «ἀγάπα τό πεπρωμένο σου». Αυτό, γράφει στον επίλογο του έργου του *Λυκόφως τῶν ειδώλων*, είναι ἡ βαθύτατη φύση του. Καί θά ἔπρεπε ἀσφαλῶς νά τεθεῖ τό ἐρώτημα ἂν ἔχει κανεῖς παραπάνω λόγο νά ἀγαπήσει ὅ,τι τοῦ συμβαίνει, νά ἐπικυρώσει τό ὑπάρχον, ἐπειδή ὑπάρχει, παρά νά θεωρήσει ἀληθές ὅ,τι ἐλπίζει γιά τόν ἑαυτό του. Δέν εἶναι τό ἴδιο εσφαλμένο συμπέρασμα αὐτό πού ὀδηγεῖ ἀπό τήν ὑπαρξη τῶν stubborn facts³ στήν ἐγκαθίδρυσή τους ὡς ὑπέρτατη ἀξία μέ ἐκεῖνο πού αὐτός καταλογίζει στό πέρασμα ἀπό τήν ἐλπίδα στήν ἀλήθεια; Ἄν παραπέμπει τή «μακαριότητα μέσα ἀπό μία ἔμμομη ἰδέα» στό τρελλοκομεῖο, θά μπορούσε κανεῖς νά ἀναζητήσει τήν προέλευση τοῦ amor fati στή φυλακή. Ὅποιος καταντάει νά ἀγαπήσει τούς πέτρινους τοίχους καί τά καγκελόφρακτα παράθυρα, δέν ἔχει καί δέν βλέπει τίποτε ἄλλο νά ἀγαπήσει. Καί στίς δύο περιπτώσεις δεσπόζει τό ἴδιο αἶσχος τῆς προσαρμογῆς, τό ὁποῖο, γιά νά μπορεῖ κανεῖς νά ἀντέχει κόν στή φρίκη τοῦ κόσμου, ἐκλαμβάνει τήν εὐχή ὡς πραγματικότητα καί ἀποδίδει νόημα στό ἀνόητο τοῦ καταναγκασμοῦ. Στόν amor fati, στήν ἐξύμνηση τοῦ πιό παράλογου στόν κόσμο, ἡ παραίτηση δέν γονατίζει λιγότερο απότι στό credo quia absurdum⁴. Τελικά ἡ ἐλπίδα, ἡ ὁποία καταφέρνει νά κερδηθεῖ μέσα ἀπό τήν πραγματικότητα ἀρνούμενη τήν ἴδια, εἶναι ἡ μόνη μορφή, μέ τήν ὁποία ἐμφανίζεται ἡ ἀλήθεια. Χωρίς ἐλπίδα ἡ ἰδέα τῆς ἀλήθειας δύσκολα θά ἦταν κόν νοητή, καί εἶναι πρῶτιστη ἀναλήθεια νά παρουσιάζεται ὡς ἀλήθεια ἡ ὑπαρξη πού ἔχει διαγνωσθεῖ ὡς κακή, ἀπλῶς καί μόνο ἐπειδή κάποτε διαγνώσθηκε. Πολύ περισσότερο ἐδῶ παρά στό ἀντίθετο βρίσκεται τό ἐγκλημα τῆς θεολογίας, γιά τό ὁποῖο ὁ Nietzsche κίνησε δίκη, χωρίς ποτέ νά φτάσει στό ἀνώτατο δικαστήριο. Σέ ἓνα ἀπό τά πιό δυνατά σημεῖα τῆς κριτικῆς του κατηγοροῦσε τόν χριστιανισμό ὡς μυθολογία: «Ἡ θυσία λόγῳ ἐνοχῆς, καί μάλιστα στήν πιό ἀποκρουστική, τήν πιό δάρδαρα μορφή, ἡ θυσία τοῦ ἀθώου γιά τίς ἁμαρτίες τῶν ἐνόχων! Τί φρικτός παγανισμός!» (Ἄφορ. 41). Τίποτε ἄλλο ὁμως δέν εἶναι ἡ ἀγάπη γιά τό πεπρωμένο παρά ὁ ἀπόλυτος καθαγιασμός τοῦ ἀτελεύτητου τέτοιων θυσιῶν. Ὁ μύθος χωρίζει τή νικσεική κριτική τοῦ μύθου ἀπό τήν ἀλήθεια.

Συντομότερες αναπτύξεις. – "Όταν ξαναδιαβάζει κανείς ένα από τα στοχαστικά βιβλία του Anatole France, όπως τόν *Κήπο του Έπικουρου*, δέν μπορεί, παρά τήν εύγνωμοσύνη γιά τήν έπιζητούμενη διαφώτιση, νά απαλλαγεί από ένα δυσάρεστο συναίσθημα, τό όποιο δέν έξηγηϊται έπαρκώς ούτε από εκείνα τά άπαρχαιωμένα στοιχεία, πού τονίζουν μέ τόν πιο ένθερμο τρόπο οί Γάλλοι άποστάτες άνορθολογιστές, ούτε από τήν προσωπική ματαιοδοξία. "Όταν όμως ή τελευταία χρησιμεύει σάν πρόσχημα γιά τόν φθόνο, άφου σέ κάθε πνεύμα, μόλις παρουσιαστεί, φανερώνεται ένα στοιχείο ματαιοδοξίας, ό λόγος τής δυσφορίας γίνεται έκδηλος. Συνδέεται μέ τήν καθαρά στοχαστική ένατένιση, τήν άνεση χρόνου, τήν όσοδήποτε μετριασμένη κηρυγματολογία, τόν έπεικώς έγειρόμενο δάκτυλο. Τό κριτικό περιεχόμενο τών σκέψεων διαψεύδεται από τό ύφος του πλατειασμού, τή γνώριμη στάση τών καθηγητών-στηριγμάτων τής πολιτείας, καί ή ειρωνεία, μέ τήν όποία ό ύποδύομενος τόν Voltaire στίς προμετωπίδες τών βιβλίων όμολογεί τήν ιδιότητά του ως μέλους τής Γαλλικής 'Ακαδημίας, στρέφεται έναντίον του ίδιου του εύφυλόλογου. Στήν έκφορά του λόγου του κρύβεται κάτι βίαιο παρ' όλη τήν έμφαντική άνθρωπία: έπιτρέπει κανείς στόν έαυτό του τήν πολυτέλεια νά μιλάει έτσι, έπειδή κανένas δέν διακόπτει τόν δάσκαλο. "Ένα στοιχείο σφετερισμού, πού ένυπάρχει σέ κάθε διδασκαλική πρακτική, άκόμη δέ σέ κάθε μεγαλόφωνη άνάγνωση, έχει διεισδύσει στή διαυγή δομή τών μακροπεριόδων προτάσεων, ή όποία διαθέτει τόση σχόλη γιά τά πιο άχαρα πράγματα. 'Ασφαλές δείγμα λανθάνουσας περιφρόνησης τών άνθρώπων σέ έναν συνήγορο τής άνθρώπινης άξιοπρέπειas είναι ή άταραξία, μέ τήν όποία έκστομίζει κοινοτοπίες, λές καί κανένas δέν θά τολμούσε νά τίς έπισημάνει: «L'artiste doit aimer la vie et nous montrer qu'elle est belle. Sans lui, nous en douterions»¹. Αυτό όμως πού προεξέχει στους αρχαϊζόντως έπιτηδευμένους διαλογισμούς του France, άφορā κρυφά ήδη κάθε σκέψη πού διεκδικεί τό προνόμιο τής άπόστασης από τήν άμεσότητα τών σκοπών. 'Η άταραξία σάν τέτοια γίνεται τό ίδιο ψέμα, στό όποιο περιλίπτει όπωσδήποτε ή σπουδή τής άμεσότητας. 'Ενώ ή σκέψη, κατά τό περιεχόμενό της, άντιτάσσεται στήν άκατάσχετα άνυψωνόμενη πλημμυρίδα τής φρίκης, τά νεύρα, τό όργανο άφής τής ιστορικής συνείδησης, διακρίνουν στή μορφή τής ίδιας σκέψης,

μάλιστα δέ και στό γεγονός ότι αυτή έπιτρέπει καν στόν έαυτό της νά είναι σκέψη, τό ίχνος συμφωνίας μέ τόν κόσμο, πρός τόν όποιο κάνει κανείς ήδη μιά παραχώρηση, τή στιγμή πού άποσύρεται από αυτόν τόσο, για νά τόν κάνει άντικείμενο τής φιλοσοφίας. Στην άυτονομία, χωρίς τήν όποία δέν είναι καν δυνατή ή σκέψη, προβάλλει κανείς μέ έπαρση τό προνόμιο πού του έπιτρέπει νά σκέπτεται. 'Η άποστροφή γι' αυτό έγινε τώρα τό δυσκολότερο έμπόδιο τής θεωρίας: άν τήν άκολουθήσει κανείς, τότε θά έπρεπε νά δουδαθει, και άν δέν τήν άκολουθήσει, γίνεται χονδροειδής και χυδαίος έχοντας έμπιστοσύνη στην κουλτούρα του. 'Ακόμη και ή άπαίσια διάσπαση του λόγου σέ επαγγελματικές και σέ αυστηρά συμβατικές συνομιλίες μαρτυρεί τή διαισθανόμενη άδυνατότητα νά λεί κανείς σκέψεις χωρίς άλαζονεία, χωρίς νά άνοσιουργεί κατά του χρόνου του άλλου. Είναι τό πιο έπιτακτικό μέλημα ενός τρόπου παρουσίασης, άν θέλει νά άντέξει έστω λίγο, νά μήν αφήσει από τά μάτια της τέτοιες έμπειρίες, αλλά νά τίς εκφράζει ό ίδιος μέ ρυθμό, συμπάγεια, πυκνότητα και έντούτοις μη ύποχρεωτικά.

63

Θάνατος τής άθανασίας. — 'Ο Flaubert, από τόν όποιο διασώθηκε ή ρήση ότι περιφρονεί τή δόξα, στην όποία άφιερώνει τή ζωή του, ένιωθε τόσο καλά έχοντας συναίσθηση μιάς τέτοιας αντίφασης όσο ό άνετος άστός πού έγραψε τή *Madame Bovary*. 'Εναντι τής διεφθαρμένης κοινής γνώμης, του Τύπου, στόν όποιο αντιδρούσε ήδη όπως ό Krauss, πίστευε ότι μπορεί νά βασίζεται στίς έπερχόμενες γενεές, σέ έναν άστικό κόσμο άπελευθερωμένο από τό άνάθεμα τής βλακειάς, πού θά τιμούσε τόν αυθεντικό κριτικό της. 'Υποτίμησε όμως τή βλακεία: ή κοινωνία, τήν όποία αυτός αντιπροσωπεύει, δέν μπορεί νά αυτοαποκληθει μέ τό όνομά της, και μέ τήν ανάπτυξη της σέ όλότητα άπολυτοποιήθηκε, όπως ή εύφυία, έτσι και ή βλακεία. Αυτό διαβρώνει τά ζωτικά κέντρα του διανοούμενου. Δέν έπιτρέπεται πιά νά έλπίζει ούτε στίς έπερχόμενες γενεές, χωρίς νά περιπέσει στόν κονφορμισμό, έστω και υπό τήν άπλή μορφή τής συμφωνίας μέ τά μεγάλα πνεύματα. Μόλις όμως άπαρηθεϊ αυτή τήν έλπίδα, εισέρχεται στην έργασία του ένα στοιχείο τυφλότητας και στενοχε-

φαλιᾶς, πού εἶναι ἤδη ἔτοιμο νά μεταστραφεῖ σέ κυνική συνθηκολόγηση. Ἡ δόξα ὡς ἀποτέλεσμα ἀντικειμενικῶν διεργασιῶν μέσα στήν κοινωνία τῆς ἀγορᾶς, πού εἶχε κάτι τό τυχαῖο καί πολλές φορές φορτικά πλασαρισμένο, ἀλλά καί τήν ἀνταύγεια τῆς δικαιοσύνης καί τῆς ἐλεύθερης ἐκλογῆς, ἔχει καταλυθεῖ. Ἐχει γίνει λειτουργία πληρωμένων κέντρων προπαγάνδας καί μετριέται σύμφωνα μέ τήν ἐπένδυση πού διακινδυνεύει ὁ φορέας τοῦ ὀνόματος ἢ ἡ ομάδα συμφερόντων πίσω ἀπό αὐτόν. Ὁ κλακαδόρος, πού στά μάτια τοῦ Daumier ἦταν ἀκόμη ἔκφυμα, ἔχει στό μεταξύ ἀποβάλει, ὡς ἐπίσημος ἐπιτετραμμένος τοῦ πολιτιστικοῦ συστήματος, τήν ἀνυποληψία του. Συγγραφεῖς πού θέλουν νά κάνουν καριέρα, μιλοῦν μέ τήν ἴδια ἔλλειψη ἀναστολῶν γιά τούς πράκτορες τους ὅπως οἱ προπάτορές τους γιά τόν ἐκδότη, ὁ ὁποῖος διέθετε ἐπίσης ἕνα κονδύλιο γιά διαφήμιση. Ἀναλαμβάνουν οἱ ἴδιοι τή διαχείριση τῆς προβολῆς τους, ἄρα ὡς ἕνα βαθμό καί τῆς μεταθανάτιας τύχης τους—διότι, τί θά εἶχε προοπτική μέσα στήν πέρα γιά πέρα ὀργανωμένη κοινωνία νά ὑπενθυμίζεται, ἂν δέν θά ἦταν ἤδη γνωστό— καί ἀγοράζουν ἀπό τούς λακέδες τῶν τράστ, ὅπως ἄλλοτε ἀπό τήν ἐκκλησία, τήν ὑποψηφιότητα γιά ἀθανασία. Αὐτό ὅμως δέν ἐμπεριέχει καμμιά εὐλογία. Ὅπως ἡ αὐθαίρετη μνήμη καί ἡ χωρίς ἴχνη λησμονιά πάντοτε συμβάδιζαν, ἔτσι καί ὁ σχεδιασμένος διακανονισμός τῆς δόξας καί τῆς ἀνάμνησης ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα στό τίποτε, μιά πρώτη γεύση τοῦ ὁποῖου μπορεῖ κανεῖς νά πάρει παρατηρώντας τήν πυρετώδη κίνηση ὄλων τῶν ἑορτασμῶν. Οἱ διάσημοι δέν αἰσθάνονται ἄνετα. Γίνονται ἐμπορεύματα μέ σῆμα κατατεθέν, ξένοι καί ἀκατανόητοι στόν ἑαυτό τους καί, ὡς ζωντανές εἰκόνες τοῦ ἑαυτοῦ τους, εἶναι σάν νεκροί. Στή φιλόδοξη φροντίδα γιά τήν αἴγλη τους σπαταλοῦν τήν ἐνεργητικότητά τους πού μόνο στραμμένη στό ἀντικείμενο θά μπορούσε νά ἔχει διάρκεια. Ἡ ἀπάνθρωπη ἀδιαφορία καί περιφρόνηση, ἡ μοίρα πού ἐπιφυλάσσεται ἀμέσως στά πεσμένα ἰνδάλματα τῆς πολιτιστικῆς βιομηχανίας, ἀποκαλύπτει τήν ἀλήθεια γιά τή δόξα, χωρίς βέβαια νά μποροῦν νά τρέφουν πιό βάσιμες ἐλπίδες γιά ὑστεροφημία ἐκείνοι πού τήν ἀποστέρουν. Ἐτσι ὁ διανοούμενος συνειδητοποιεῖ τή σαθρότητα τοῦ κρυφοῦ του κινήτρου καί δέν μπορεῖ νά ἀντισταθεῖ ἀλλιῶς σέ αὐτή παρά μόνο ἐκστομίζοντας καί αὐτή τή γνώση.

Ἠθική καὶ στυλ. – Ὡς συγγραφέας θά ἀποκτήσει κανεὶς τὴν ἐμπειρία ὅτι, ὅσο ἀκριδέστερα, πῶς εὐσυνείδητα καὶ ἀντικειμενικά πῶς εὐάρμοστα ἐκφράζεται, τόσο πῶς δυσνόητο θεωρεῖται τὸ συγγραφικὸ ἀποτέλεσμα, ἐνῶ, μὴ μάλισ διατυπώσει χαλαρὰ καὶ ἀνεύθυνα, ἀνταμείβεται μὲ κάποια κατανόηση. Δὲν ὠφελεῖ διόλου νὰ ἀποφύγει ἀσκητικά ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς εἰδικῆς γλώσσας, ὅλους τοὺς ὑπαινιγμούς στὴν ἀνύπαρκτη πιά σφαῖρα τῆς μόρφωσης. Ἡ αὐστηρότητα καὶ ἡ καθαρὴ τῆς γλωσσικῆς δομῆς προκαλοῦν, ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὴ εἶναι ἀπλούστατη, μᾶλλον ἕνα κενό. Ἡ τσαπατσουλιά, ἡ σύμπλευση μὲ τὸ γνῶριμο ρεῦμα τοῦ λόγου, ἐκλαμβάνεται ὡς ἔνδειξη συμμετοχῆς καὶ ἐπαφῆς: ξέρει κανεὶς τί θέλει, γιατί ξέρει τί θέλει ὁ ἄλλος. Ἐάν κανεὶς κατὰ τὴ διατύπωση στρέφει τὴν προσοχὴ του στὸ πραγματευόμενον θέμα καὶ ὄχι στὴν ἐπικοινωνία, γίνεται ὑποπτος: τὸ ἐξειδικευμένο, μὴ δανεισμένο ἀπὸ ἔτοιμα σχήματα φαίνεται νὰ μὴ λογαριάζει τίποτε, ἕνα σύμπτωμα παραξενιάς, σχεδὸν σύγχυσης. Ἡ σύγχρονη Λογικὴ, τόσο φαντασμένη γιὰ τὴ σαφήνειά της, ἔχει ὑποδεχθεῖ ἀπλοϊκὰ αὐτὴ τὴ διαστροφή ὑπὸ τὴν κατηγορίαν τῆς καθημερινῆς γλώσσας. Ἡ ἀόριστη ἔκφραση ἐπιτρέπει στόν προσλαμβάνοντα νὰ φανταστεῖ περίπου ὅ,τι τοῦ εἶναι εὐπρόσδεκτο καὶ ὅ,τι ἔτσι κι ἄλλιῶς ἔννοεῖ ὁ ἴδιος. Ἡ αὐστηρὴ ἔκφραση ἐπιβάλλει τὴ μονοσήμαντα¹ σαφὴ ἀντίληψη, τὴν προσπάθεια τῆς ἔννοιας², ἀπὸ τίς ὁποῖες ξεσυνηθίζουν τοὺς ἀνθρώπους συνειδητά, καὶ ἀπαιτεῖ ἀπὸ αὐτοὺς ἀναστολή τῶν τρεχουσῶν κρίσεων ἐνόψει ὁποιοῦδήποτε περιεχομένου, ἄρα ἕναν ἀποχωρισμό, στόν ὁποῖο ἐναντιώνονται μὲ δριμύτητα. Κατανοητό θεωροῦν μόνο ὅ,τι δὲν χρειάζεται πρῶτα νὰ τὸ καταλάβουν· μόνο ἡ στὴν πραγματικότητα ἀλλοτριωμένη, ἡ σφραγισμένη ἀπὸ τὸ ἐμπόριο λέξεω τὸς ἐγγίζει σάν οἰκεία. Λίγα πράγματα συμβάλλουν τόσῳ πολὺ στὴν ἐξαχρείωση τῶν διανοουμένων. Ὅποιος θέλει νὰ τὴν ἀποφύγει, πρέπει νὰ ἀντιληφθεῖ τὴ συμβουλή γιὰ τὴν προτεραιότητα τῆς μετάδοσης ὡς προδοσία σὲ βάρος τῶν μεταδιδομένων.

Λόρδα. – Είναι αντιδραστικό νά αντιπαρατάξει κανείς στή γραπτή γλώσσα τίς διαλέκτους τῶν ἐργατῶν. Ἡ σχόλη, ἀκόμη καί ἡ ὑπεροψία καί ἡ ἀλαζονεία ἔχουν προσδώσει στόν λόγο τῶν ἀνώτερων στρωμάτων μιὰ ὀρισμένη ἀνεξαρτησία καί αὐτοπειθαρχία. Ἔτσι ἡ γλώσσα τους ἔρχεται σέ ἀντίθεση πρὸς τό ἴδιο της τό κοινωνικό πεδίο. Στρέφεται κατά τῶν κυρίων, οἱ ὁποῖοι τήν καταχρῶνται γιά διαταγές, καθὼς θέλει ἡ ἴδια νά τούς διατάζει, καί ἀρνεῖται νά ἐξυπηρετήσῃ τά συμφέροντά τους. Στή γλώσσα τῶν ὑποταγμένων ὁμως μόνο ἡ κυριαρχία ἔχει ἀποτυπώσει τήν ἔκφρασή της καί τῆς ἔχει στερήσει ἐπιπλέον τή δικαιοσύνη, τήν ὁποία ὁ μὴ ἀκρωτηριασμένος αὐτόνομος λόγος ἐπαγγέλλεται σέ ὅσους εἶναι ἀρκετά ἐλεύθεροι νά τόν ἐκφέρουν χωρὶς μνησικακία. Ἡ προλεταριακὴ γλώσσα εἶναι ὑπαγορευμένη ἀπὸ τήν πείνα. Ὁ φτωχὸς μασάει τίς λέξεις, προκειμένου νά χορτάσῃ. Ἀπὸ τό ἀντικειμενικὸ πνεῦμα τους προσμένει τῇ δυνατῇ τροφῇ πού τοῦ ἀρνεῖται ἡ κοινωνία· μεγάλα λόγια μέ γεμάτο τό στόμα λέει ὁποῖος δέν ἔχει τίποτε νά τοιμπήσῃ. Ἔτσι λοιπόν ἡ «ἐκδίκηση στρέφεται κατά τῆς γλώσσας. Ἀτιμάζει τό σῶμα τῆς γλώσσας, τό ὁποῖο δέν τόν ἀφήνουν νά ἀγαπήσῃ, ἐπαναλαμβάνοντας μέ ἀνήμπορη δύναμη τήν ἀτίμωση πού ἔχει ὑποστῆ ὁ ἴδιος. Ἀκόμη καί τό καλύτερο χαρακτηριστικὸ τῶν διαλέκτων τοῦ βόρειου Βερολίνου ἢ τῶν Cockney¹, ἐτοιμολογία καί πρωτογενῆς εὐφυολογία, πάσχει ἀπὸ τό γεγονός ὅτι, γιά νά μπορέσει νά ἀντέξει χωρὶς ἀπόγνωση στίς ἀπεγνωσμένες καταστάσεις, μαζί μέ τόν ἐχθρό καταγελάει καί τόν ἑαυτό του καί ἔτσι δικαιώνει τήν πορεία τοῦ κόσμου. Ἄν ἡ γραπτὴ γλώσσα κωδικοποιεῖ τήν ἀποξένωση τῶν τάξεων, ἡ τελευταία δέν μπορεῖ νά ἀνακληθεῖ μέ τήν ὀπισθοχώρηση πρὸς τήν καθομιλουμένη, ἀλλὰ μόνο μέσα στή συνέπεια τῆς πῶ ἀυστηρῆς γλωσσικῆς ἀντικειμενικότητος. Μόνο ἡ ὀμιλία πού διαφυλάσσει μέσα της τὴ γραφὴ ὑπερβαίνοντάς την, ἀπελευθερώνει τόν ἀνθρώπινον λόγο ἀπὸ τό ψέμα πὼς εἶναι ἤδη ἀνθρώπινος.

Ἀνάμιξη¹. – Τό γνώριμο ἐπιχείρημα τῆς ἀνεκτικότητας, πώς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ὅπως καί ὅλες οἱ φυλές, εἶναι ἴσοι, εἶναι μπούμερανγκ². Εἶναι ἐκτεθειμένο στόν κίνδυνο τῆς ἀνετῆς κατάρριψῆς του διά τῶν αἰσθήσεων, μάλιστα δέ καί οἱ πιό ἀκλόνητες ἀνθρωπολογικές ἀποδείξεις ὅτι οἱ ἔβραιοι δέν εἶναι φυλή, δύσκολα θά μεταβάλουν τό γεγονός ὅτι οἱ ὀλοκληρωτικοί στήν περίπτωση ἑνός πογκρόμ³ ξέρουν ἀρκετά καλά ποιόν θέλουν νά σκοτώσουν καί ποιόν ὄχι. Ἄν ἀπέναντι σέ αὐτό ἤθελε κανεῖς νά ἀπαιτήσῃ ὡς ἰδανικό, τήν ἰσότητα ὅλων ὅσοι φέρουν ἀνθρώπινο πρόσωπο, ἀντί νά τήν ὑποθέτουν ὡς γεγονός, αὐτό δέν θά βοηθοῦσε καί πολύ. Ἡ ἀφηρημένη οὐτοπία θά ἦταν πολύ εὐκόλα συμβιδάσιμη μέ τίς πιό ὑπουλες τάσεις τῆς κοινωνίας. Νά ἔμοιαζαν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μεταξύ τους, αὐτό εἶναι ἀκριβῶς πού θά τῆς ταίριαζε κανονικά. Θεωρεῖ τίς πραγματικές ἢ φανταστικές διαφορές στίγματα, πού μαρτυροῦν, ὅτι τά πράγματα δέν ἔχουν προχωρήσει ἀκόμη ἀρκετά· ὅτι ὁ μηχανισμός ἔχει ἀφήσει κάτι ἀπέξω, ὅτι κάτι δέν καθορίζεται ἐντελῶς ἀπό τήν ὀλότητά της. Ἡ τεχνική τῶν στρατοπέδων συγκέντρωσης ἔχει στόχο νά κάνει τούς φυλακισμένους σάν τούς φύλακές τους, νά μετατρέψῃ τούς δολοφονούμενους σέ δολοφόνους. Ἡ φυλετική διαφορά ὑψώνεται σέ ἀπόλυτη, ὥστε νά μπορεῖ νά καταργηθεῖ ἀπόλυτα, ἀκόμη καί ὑπό τήν ἔννοια ὅτι τίποτε τό διαφοροτικό δέν θά ἐπιζῆσει πιά. Ὅμως μιά χειραφετημένη κοινωνία δέν θά ἦταν ἕνα ἐνιαῖο κράτος, ἀλλά ἡ πραγματοποίηση τοῦ γενικοῦ μέσα ἀπό τή συμφιλίωση τῶν διαφορῶν. Ἡ πολιτική πού θά προσέβλεπε ἀκόμη στά σοβαρά σέ αὐτή, δέν θά ἔπρεπε γιαντό νά προπαγανδίζει τήν ἀφηρημένη ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων οὔτε ὡς ἰδέα. Ἄντ' αὐτοῦ θά ὄφειλε νά ἐπισημάνῃ τήν κακή ἰσότητα σήμερα, τήν ταυτότητα συμφερόντων τοῦ κινήματογράφου καί τῆς βιομηχανίας ὄπλων, καί νά συλλαμβάνῃ τήν καλύτερη κατάσταση σάν αὐτή, ὅπου θά μπορούσε κανεῖς χωρίς φόβο νά εἶναι διαφορετικός. Πιστοποιώντας στόν νέγρο πώς εἶναι ἀκριβῶς ὅπως ὁ λευκός, ἐνῶ αὐτός παρὰ ταῦτα δέν εἶναι, πάλι τόν ἀδικεῖ κανεῖς στά κρυφά. Τόν ταπεινώνει φιλικά θέτοντας ἕνα κριτήριον, βάσει τοῦ ὁποίου ὑπό τήν πίεση τῶν συστημάτων κατ' ἀνάγκη ὑστερεῖ, καί ἡ ἱκανοποίηση τοῦ ὁποίου θά ἦταν ἐπιπλέον ἕνα ἀμφίβολο ἐπίτευγμα. Ἔτσι καί οἱ συνήγοροι τῆς ἐνιαίας ἀνεκτικότητας τείνουν πάντοτε νά στραφοῦν ἀδιάλλακτα ἐναντίον κάθε

ομάδας πού δέν προσαρμόζεται: μέ τόν ἀκλόνητο ἐνθουσιασμό γιά τούς νέγρους συμβιδιάζεται ἡ ἀγανάκτηση γιά τίς κακές συνθήκες τῶν ἐβραίων. Τό melting pot⁴ ἐγκαθιδρύθηκε ἀπό τόν ἀχαλίνωτο βιομηχανικό καπιταλισμό. Ἡ σκέψη νά πέσει κανεῖς μέσα σέ αὐτό, ἀνακαλεῖ στή μνήμη τόν μαρτυρικό θάνατο καί ὄχι τή δημοκρατία.

67

Ἄμετρο γιά τό ἄμετρο¹. – Αὐτό πού ἔπραξαν οἱ Γερμανοί, ξεφεύγει ἀπό τήν κατανόηση, ἰδιαίτερα τήν ψυχολογική, καθῶς μάλιστα στήν πραγματικότητα οἱ φρικαλεότητες φαίνονται νά ἔχουν διαπραχθεῖ σέ ἐφαρμογή τυφλά σχεδιασμένων καί ἀποξενωμένων μέτρων ἐκφοβισμοῦ παρά σάν αὐθόρμητες ἱκανοποιήσεις. Σύμφωνα μέ τίς ἐκθέσεις τῶν μαρτύρων οἱ βασανισμοί καί οἱ δολοφονίες γίνονταν δίχως εὐχαρίστηση καί ἴσως γι' αὐτό ἀκριβῶς ξεπέρασαν τόσο πολύ κάθε μέτρο. Ὡστόσο ἡ συνείδηση, ἡ ὁποία θά ἤθελε νά ἀντέξει στό ἀνείπωτο, ἀναγκάζεται διαρκῶς νά ἐπιστρέφει στήν ἀφετηρία τῆς προσπάθειας νά κατανοήσει, ἄν δέν θέλει νά περιπέσει ὑποκειμενικά στήν παράνοια πού ἐπικρατεῖ ἀντικειμενικά. Ἐπιβάλλεται ἡ σκέψη, ὅτι ἡ γερμανική φρίκη εἶναι κάτι σάν προληπτική ἐκδίκηση. Τό πιστωτικό σύστημα, ὅπου κάθε τι μπορεῖ νά προκαταβληθεῖ, ἀκόμη καί ἡ κατάκτηση τοῦ κόσμου, καθορίζει καί τίς πράξεις πού μποροῦν νά καταλύσουν τόσο τό ἴδιο ὅσο καί ὀλόκληρη τήν οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς ὡς τήν αὐτοκτονία τῆς δικτατορίας. Στά στρατόπεδα συγκέντρωσης καί στούς θαλάμους ἀερίων προεξοφλεῖται τρόπον τινά ἡ κατάρρευση τῆς Γερμανίας. Κανένας ἀπό τούς παρατηρητές στό Βερολίνο κατά τούς πρώτους μῆνες τῆς ἐθνικοσοσιαλιστικῆς κυριαρχίας τό 1933 δέν μπορούσε νά παραβλέψει τό στοιχεῖο τῆς θανάσιμης θλίψης, τῆς ἡμισυνειδητῆς αὐτοεγκατάλειψης σέ κάτι ὀλέθριο, πού συνόδευε τήν κατασκευασμένη μέθη, τίς λαμπαδηφορίες καί τίς τυμπανοκρουσίες. Πόσο ἀπελπισμένα ἤχοῦσε τό προσφιλές ἐκείνους τούς μῆνες γερμανικό τραγούδι, τό «λαός στά ὄπλα» στή στοά Unter den Linden. Ἡ σωτηρία τῆς πατρίδας, πού μέσα σέ μιά νύχτα εἶχε μπεῖ στήν ἡμερήσια διάταξη, ἔφερε ἀπό τήν πρώτη στιγμή τήν ἐκφραση τῆς καταστροφῆς, καί γι' αὐτή τήν τελευταία γίνονταν πρόβες στά στρατόπεδα συγκέντρωσης, ἐνῶ ὁ θρίαμβος

στούς δρόμους ἔπνιγε τὰ σχετικά προαισθήματα. Γιά νά ἐξηγηθοῦν τέτοια προαισθήματα καταστροφῆς, δέν χρειάζεται νά καταφύγει κανείς στό συλλογικό ἀσυνείδητο, τό ὁποῖο βέβαια μπορεῖ νά ἔπαιξε ἕναν ἀρκετά αἰσθητό ρόλο. Ἡ θέση τῆς Γερμανίας στόν ἀνταγωνισμό μεταξύ τῶν ἱμπεριαλιστικῶν δυνάμεων ἦταν ἀπελπιστική ὡς πρὸς τίς διαθέσιμες πρῶτες ὕλες καί τό βιομηχανικό δυναμικό, τόσο στόν πόλεμο ὅσο καί στήν εἰρήνη. Ἦταν ὅλοι, ἢ καί κανένας, πολύ ἀνόητοι γιά νά τό δοῦν. Νά παραδοθεῖ κανείς στήν τελική μάχη τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, σήμαινε νά πηδήσει στόν γκρεμό, καί ἔτσι ἔσπρωξε πρῶτα τούς ἄλλους σέ αὐτόν, πιστεύοντας πῶς ἔτσι θά μπορέσει νά γλυτώσει ὁ ἴδιος. Ἡ πιθανότητα ἐπιτυχίας τοῦ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ ἐγχειρήματος, μέ μιά τρομοκρατική αἰχμή καί τό χρονικό προβάδισμα νά ἀντισταθμίσει τή μειονεκτική θέση ὡς πρὸς τόν συνολικό ὄγκο παραγωγῆς, ἦταν ἐλάχιστη. Σέ αὐτή εἶχαν πιστέψει μᾶλλον οἱ ἄλλοι παρά οἱ Γερμανοί, πού δέν χάρηκαν οὔτε μέ τήν κατάληψη τοῦ Παρισιοῦ. Ἐνῶ κέρδιζαν τὰ πάντα, μαίνονταν ὅπως ἐκείνοι πού δέν ἔχουν τίποτε νά χάσουν. Στήν ἀφετηρία τοῦ γερμανικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ στέκει τό βαγκνερικό *Λυκόφως τῶν θεῶν*, ἡ ἐνθουσιώδης προφητεία τῆς ἰδίας καταστροφῆς, ἡ σύνθεση τοῦ ὁποῖου ἄρχισε ταυτόχρονα μέ τόν νικηφόρο πόλεμο 1870-71. Μέσα στό ἴδιο πνεῦμα παρουσιάστηκε στόν γερμανικό λαό ἀπό τήν ὀθόνη δύο χρόνια πρὶν ἀπό τόν Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ἡ συντριβή τοῦ δικοῦ του Zeppelin στό Lakehurst. Ἦρεμα, ἀπαρέγκλιτα ἀκολουθεῖ τό σκάφος τήν τροχιά του, καί ξαφνικά γκρεμίζεται κατακόρυφα. Ὅταν δέν μένει καμμιά διέξοδος, ἡ ἐξοντωτική παρόρμηση ἀδιαφορεῖ γι' αὐτό πού ποτέ δέν διέκρινε μέ πλήρη σαφήνεια: ἂν κατευθύνεται ἐναντίον ἄλλων ἢ ἐναντίον τοῦ ἴδιου τοῦ ὑποκειμένου της.

*Οἱ ἄνθρωποι σέ κοιτάζουν*¹. – Ἡ ἀγανάκτηση γιά διαπραχθεῖσες ὠμότητες μειώνεται, ὅσο πιά ἀνόμοιοι μέ τούς κοινούς ἀναγνώστες εἶναι οἱ θιγόμενοι, ὅσο μελαγχροινότεροι, «βρωμερότεροι», ντάγκο-ειδέστεροι². Αὐτό δέν δηλώνει λιγότερα γιά τίς ἴδιες τίς φρικαλεότητες ἀπότι γιά τούς παρατηροῦντες. Ὁ κοινωνικά σχηματοποιημένος τρόπος τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι εἶναι ἴσως ἔτσι διαμορφωμένος

στους αντισημιτιστές, ὥστε νά μή βλέπουν τούς ἑβραίους διόλου σάν ἄνθρωπος. Ἡ διαρκῶς ἀκουόμενη δήλωση πῶς οἱ ἄγριοι, οἱ μαῦροι, οἱ Ἰάπωνες μοιάζουν μέ ζῶα, λόγου χάρη μέ πιθήκους, περιέχει τό κλειδί γιά τήν κατανόηση τοῦ πογκρόμ. Ἡ δυνατότητά του κρίνεται τή στιγμή πού ἡ ματιά ἑνός θανάσιμα πληγωμένου ζῶου πέφτει πάνω στόν ἄνθρωπο. Τό πείσμα, μέ τό ὅποιο αὐτός ἀπωθεῖ αὐτή τή ματιά —«δέβαια, πρόκειται ἀπλῶς γιά ζῶο»—, ἐπιανεμφανίζεται ἀκάθεκτο στίς ὠμότητες σέ βάρος ἀνθρώπων, ὅπου οἱ δράστες χρειάζονται κάθε τόσο τήν ἐπιβεβαίωση πῶς «πρόκειται ἀπλῶς γιά ζῶο», διότι οὔτε κἀν στίς περιπτώσεις ζῶων μποροῦσαν νά τό πιστέψουν ἐντελῶς. Στήν καταπιεστική κοινωνία ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου εἶναι παρωδία τοῦ «κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωση». Ἐγκείται στόν μηχανισμό τῆς «παθικῆς προβολῆς» οἱ ἐξουσιαστές νά ἀντιλαμβάνονται ὡς ἄνθρωπο μόνο τό δικό τους εἶδωλο κατόπτρου, ἀντί νά ἀντανακλοῦν τό ἀνθρώπινο ἀκριβῶς ὡς τό διαφορετικό. Ἡ δολοφονία εἶναι τότε ἡ προσπάθεια νά παραποιεῖται συνεχῶς ἡ παράνοια ἑνός τέτοιου σφαλereoῦ ἀντιλαμβάνεσθαι ἐμφανιζόμενη, μέσω μεγαλύτερης παράνοιας, ὡς λογική: ὅ,τι δέν εἰδῶθηκε ὡς ἄνθρωπος καί ἐντούτοις εἶναι ἄνθρωπος, μετατρέπεται σέ πράγμα, γιά νά μήν μπορεῖ πιά νά σαλέψει καί νά ἀντικρούσει ἔτσι τή μανιακή ματιά.

69

Κοσμάκης. — Ὅποιος ἀρνεῖται τήν ὑπαρξη ἀντικειμενικῶν ἱστορικῶν δυνάμεων, μέ εὐκολία χρησιμοποιεῖ ὡς ἐπιχείρημα τήν ἔκβαση τοῦ πολέμου. Κανονικά θά ἔπρεπε νά ἔχουν νικήσει οἱ Γερμανοί: ὅτι ἀπέτυχαν, αὐτό ὀφείλεται στή βλακεία του ἡγέτη (Führer). Βέβαια οἱ ἀποφασιστικές «βλακειές» τοῦ Hitler, ἡ ἄρνησή του, ἐν μέσω πολέμου, νά διεξαγάγει πόλεμο κατά τῆς Ἀγγλίας, οἱ ἐπιθέσεις του κατά τῆς Ρωσίας καί τῆς Ἀμερικῆς, ἔχουν τό ἀκριβές κοινωνικό νόημά τους, τό ὅποιο ἐκτυλισσόταν σύμφωνα μέ τή δική του διαλεκτική ἀναπόδραστα ἀπό κάθε λογικό θῆμα στό ἐπόμενο ὡς τήν καταστροφή. Ἄν ὅμως ἐπρόκειτο ἀκόμη καί γιά βλακεία, αὐτή θά μποροῦσε νά συλληφθεῖ ἱστορικά: ἡ βλακεία δέν εἶναι φυσική ποιότητα, ἀλλά κάτι κοινωνικά παραγμένο καί ἐνισχυμένο.

Ἡ γερμανική ἄρχουσα κλίκα ἔξωθοῦσε στὸν πόλεμο, ἐπειδὴ ἦταν ἀποκλεισμένη ἀπὸ τὶς ἱμπεριαλιστικές θέσεις ἐξουσίας. Σὲ αὐτὸν τὸν ἀποκλεισμό ὁμως βρισκόταν ἡ αἰτία ἀκριβῶς ἐκείνου τοῦ ἐπαρχωτισμοῦ, τῶν ἀδεξιότητων καὶ τῆς τύφλωσης, πού ἔκαναν τὴν πολιτική τοῦ Hitler καὶ τοῦ Ribbentrop μὴ ἀνταγωνιστική καὶ τὸν πόλεμό τους τυχερό παιγνίδι. Τό γεγονός ὅτι οἱ ἴδιοι ἦταν τόσο κακά πληροφορημένοι γιὰ τὴν ἰσορροπία πού κρατοῦσαν οἱ Tories ἀνάμεσα στὰ γενικά οἰκονομικά συμφέροντα καὶ τὰ εἰδικὰ βρετανικά καὶ γιὰ τὴν ἰσχύ τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ ὅσο καὶ οἱ μάζες τους μέσα στὸν κλοιό τοῦ Τρίτου Ράιχ, εἶναι ἀδιαχώριστο ἀπὸ τὸν ἱστορικό προορισμό τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ, σχεδόν μάλιστα καὶ ἀπὸ τὴ δύναμή του. Ἡ πιθανότητα ἐπιτυχίας τῆς παράτολμης δράσης συνίστατο μόνο στὴν ἄγνοιά τους, καὶ αὐτὸς ἦταν συγχρόνως ὁ λόγος τῆς ἀποτυχίας τους. Ἡ βιομηχανική ὑστέρηση τῆς Γερμανίας ἀνάγκαζε τοὺς πολιτικούς, οἱ ὁποῖοι ἤθελαν νὰ κερδίσουν τό χαμένο ἔδαφος καὶ ἀκριβῶς σάν φουκαράδες ἦταν οἱ κατάλληλοι γι' αὐτὸν τὸν ρόλο, νὰ περιορισθοῦν στὴν ἄμεση, στενὴ ἐμπειρία τους, αὐτὴ τῆς πολιτικῆς πρόσοψης. Δέν ἔβλεπαν τίποτε μπροστά τους παρά μόνο ζητωκραυγάζουσες συγκεντρώσεις καὶ τρομαγμένους ἀντίπαλους διαπραγματευτές: αὐτὸ τοὺς παραμόρφωνε τὴν ὀπτική καὶ δέν μπορούσαν νὰ ἐκτιμήσουν τὴν ἀντικειμενική ἰσχύ μιᾶς μεγαλύτερης κεφαλαιακῆς μάζας. Εἶναι ἡ ἐνύπαρκτη ἐκδίκηση κατὰ τοῦ Hitler, ὅτι αὐτὸς, ὁ δῆμιος τῆς φιλελεύθερης κοινωνίας, ὡς πρὸς τὴ συνειδησιακὴ του στάθμη ἦταν ἐντούτοις ὑπερβολικά «φιλελεύθερος» γιὰ νὰ ἀντιληφθεῖ, ὅτι ἔξω ἀπὸ τὴ Γερμανία, ὑπὸ τό κάλυμμα τοῦ φιλελευθερισμοῦ, διαμορφωνόταν ἡ ἀκαταμάχητη κυριαρχία τοῦ βιομηχανικοῦ δυναμικοῦ. Αὐτὸς, πού διέβλεψε ὅσο κανένας ἄλλος ἀστὸς τὴν ἀναλήθεια τοῦ φιλελευθερισμοῦ, δέν διέβλεψε ὁμως πλήρως τὴν ἐξουσία πίσω ἀπὸ τὸν τελευταῖο, δηλαδή τὴν κοινωνικὴ τάση, τῆς ὁποίας ὁ Hitler δέν ἦταν πράγματι πάρα μόνο ὁ τυμπανοκρούστης. Ἡ συνείδησή του πωγύρισε στὴ σκοπιά τοῦ ὑστεροῦντος καὶ κοντόθωρου ἀνταγωνιστῆ, ἀπὸ τὴν ὁποία εἶχε ξεκινησεὶ προκειμένου νὰ τὴν ἐξυγιάνει μὲ συντομευμένη διαδικασία. Ἡ ὥρα τῶν Γερμανῶν περιέπεσε ἀναγκαστικά σὲ μιὰ τέτοια θλακεία. Διότι μόνο τέτοιοι, πού σὲ θέματα τόσο τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας ὅσο καὶ τῆς κοσμογνώσις ἔμοιαζαν μὲ τοὺς ἀνθρώπους περιορισμένης ἀντίληψης, μπορούσαν νὰ ἐντάξουν αὐτοὺς στὸν πόλεμο καὶ τὴ στενοκεφαλιά τους στὴ φορὰ

ένός έγχειρήματος μή αναστελλόμενου από κανένα στοχασμό. 'Η βλακεία του Hitler ήταν μιά πανουργία του Λόγου¹.

70

Γνώμη του έρασιτέχνη. – Τό Τρίτο Ράιχ δέν κατάφερε νά δώσει ούτε ένα έργο τέχνης ούτε ένα δημιούργημα σκέψης, τό όποιο θά μπορούσε νά ίκανοποιήσει έστω τήν πενιχρή φιλελεύθερη απαίτηση για «έπίπεδο». 'Η αποδόμηση τής ανθρωπιās ήταν τόσο λίγο συμβιβάσιμη μέ τή συντήρηση τών πνευματικών αγαθών όσο τά ύπόγεια αντιαεροπορικά καταφύγια μέ τή φωλιά του πελαργού, και ή ανταγωνιστικά ανανεωμένη κουλτούρα έμοιαζε τήν πρώτη κιόλας μέρα μέ τίς πόλεις τήν τελευταία τους μέρα, μέ σωρό έρειπίων. Σέ αυτή τουλάχιστον ό πληθυσμός πρόβαλε παθητική αντίσταση. Δέν αποροφήθηκε όμως διόλου από τήν τεχνική, τήν πολιτική και τή στρατιωτική σφαίρα ή δήθεν αποδεσμευμένη πολιτιστική ένεργητικότητα. 'Η βαρβαρότητα είναι πράγματι τό όλον και θριαμβεύει ακόμη και πάνω στο ίδιο της τό πνεύμα. Μπορεί κανείς νά τό διακρίνει στήν περίπτωση τής στρατηγικής. Στή φασιστική έποχή δέν μπόρεσε νά ακμάσει, αλλά καταργήθηκε. Οί μεγάλες στρατιωτικές συλλήψεις ήταν αδιαχώριστες από τήν πανουργία και τή φαντασία: σχεδόν από τήν ιδιωτική έξυπνάδα και πρωτοβουλία. Αυτές ανήκαν σέ έναν κλάδο σχετικά ανεξάρτητο από τήν παραγωγική διαδικασία. Στόχος τους ήταν νά κερδηθεί ή αποφασιστική ύπεροχή μέσα από έξειδικευμένες καινοτομίες, όπως από τήν πλάγια διάταξη μάχης ή τήν ευστοχία του πυροβολικού. Σέ όλα αυτά υπήρχε κάτι από τήν αστική άρετή τών αυτοτελών έπιχειρηματιών. 'Ο 'Αννίδας καταγόταν από έμπόρους, όχι από ήρωες, κι ό Ναπολέον προερχόταν από τή δημοκρατική επανάσταση. Τό στοιχείο του αστικού ανταγωνισμού στή διεξαγωγή του πολέμου τινάχτηκε στον άέρα μέ τόν φασισμό. 'Ο τελευταίος απολυτοποίησε τή βασική ιδέα τής στρατηγικής, τήν εκμετάλλευση τής προσωρινής δυσαναλογίας μεταξύ μιās οργανωμένης για δολοφονίες αιχμής ενός έθνους και του συνολικού δυναμικού τών άλλων. Καθώς όμως οί φασίστες, ως συνέπεια αυτής τής ιδέας, έφηϋραν τόν ολοκληρωτικό πόλεμο και άπάλειψαν τή διαφορά στρατού και βιομηχανίας, διέλυσαν οί ίδιοι τή στρατηγική.

Αυτή είναι απαρχαιωμένη ὅπως οἱ ἤχοι τῆς στρατιωτικῆς μάντας καί τὰ ζωγραφιστά πολεμικά πλοῖα. Ὁ Hitler ἐπεδίωξε τήν παγκόσμια κυριαρχία μέσω τῆς συγκεντρωμένης τρομοκρατίας. Τά μέσα ὁμως πού χρησιμοποίησε γι' αὐτό, ἡ συσσώρευση πανίσχυρου ὑλικοῦ σέ μεμονωμένες θέσεις, τό χονδροειδές μετωπικό ρῆγμα, ἡ μηχανική περικύκλωση τῶν ἀντιπάλων πού ἀπέμεναν πίσω ἀπό τίς θέσεις τῶν ρηγμάτων, ἦταν ἤδη μή στρατηγικά. Αὐτή ἡ τελείως ποσοτική, θετικιστική ἀρχή, χωρίς αἰφνιδιασμούς, ἄρα παντοῦ «δημόσια» καί συγχωνευμένη μέ τή διαφήμιση, δέν ἐπαρκοῦσε πιά. Οἱ Σύμμαχοι, ἀπείρως πλουσιότεροι σέ οἰκονομικούς πόρους, χρειάστηκε μόνο νά ὑπερκεράσουν τή γερμανική τακτική, γιά νά καταβάλουν τόν Hitler. Τό ἀποχαυνωτικό καί ἀνόρηχο τοῦ πολέμου, ἡ γενική ἥττοπάθεια πού συνέβαλε στήν παράταση τῆς συμφορᾶς, καθορίστηκαν ἀπό τήν παρακμή τῆς στρατηγικῆς. Ἐνῶ ὅλες οἱ δραστηριότητες εἶναι μαθηματικά ὑπολογισμένες, προσλαμβάνουν συγχρόνως κάτι ἡλίθιο. Σάν νά χλευαζόταν ἡ ἰδέα ὅτι ὁ καθένας θά ἔπρεπε νά μπορεῖ νά διοικήσει τό κράτος, ὁ πόλεμος διεξάγεται, παρά τή βοήθεια τῶν ραντάρ καί τῶν τεχνητῶν λιμανιῶν, ὅπως φαντάζεται ἕνα γυμνασιόπαιδο πού καρφώνει σημαιοῦλες πάνω στόν χάρτη. Ὁ Spengler προσδοκοῦσε ἀπό τήν παρακμή τῆς Δύσης¹ τόν χρυσό αἰῶνα τῶν μηχανικῶν. Ὡς προοπτική τοῦ τελευταίου ὁμως διαφαίνεται ἡ κατάρρευση ἀκόμη καί τῆς ἴδιας τῆς τεχνικῆς.

71

*Ψευδόμενος*¹. – Ἡ μαγνητική δύναμη, τήν ὁποία ἀσκοῦν οἱ ἰδεολογίες πάνω στούς ἀνθρώπους, ἐνῶ ἔχουν γίνει ἤδη διάφανα ξεφτισμένες γι' αὐτούς, ἐξηγεῖται, ἐπέκεινα τῆς ψυχολογίας, ἀπό τήν ἀντικειμενικά καθοριζόμενη κατάπτωση τῆς λογικῆς προφάνειας σάν τέτοιας. Τά πράγματα ἔχουν φθάσει σέ ἕνα σημεῖο, ὅπου τό ψέμα ἀκούγεται σάν ἀλήθεια καί ἡ ἀλήθεια σάν ψέμα. Κάθε ἀπόφανση, κάθε εἶδηση, κάθε σκέψη εἶναι προδιαμορφωμένη ἀπό τά κέντρα τῆς πολιτιστικῆς βιομηχανίας. Ὅ,τι δέν φέρει τά γνώριμα ἴχνη μᾶς τέτοιας προδιαμόρφωσης, εἶναι ἐκ τῶν προτέρων ἀναξιόπιστο, πόσο μᾶλλον τή στιγμή πού οἱ θεσμοί τῆς κοινῆς γνώμης συνοδεύουν ὀτιδήποτε θέτουν σέ κυκλοφορία μέ χίλια πραγματολογικά τεκμήρια

καί ὅλη τὴν ἀποδεικτικὴ ἰσχύ πού μπορεῖ νά βάλει στό χέρι τῆς ἡ ὀλικῆ ἐξουσία. Ἡ ἀλήθεια πού θά θελήσει νά ἀντιταχθεῖ σέ αὐτά, δέν φέρει ἀπλῶς τόν χαρακτήρα τοῦ ἀπίθανου, ἀλλά εἶναι ἐπιπλέον πολὺ φτωχὴ γιὰ νά ἐπικρατήσῃ στὸν ἀνταγωνισμό μέ τόν ὑπερσυγκεντρωμένο μηχανισμό διάδοσης. Ἡ ἀκραία περίπτωση τῆς Γερμανίας εἶναι ἐνδεικτικὴ τοῦ ὅλου μηχανισμοῦ. Ὅταν οἱ ἐθνικοσοσιαλιστές ἄρχισαν νά βασανίζουν, ὄχι μόνο τρομοκράτησαν ἔτσι τοὺς λαοὺς στό ἐσωτερικὸ καί τὸ ἐξωτερικὸ, ἀλλὰ συγχρόνως ἦταν τόσο ἀσφαλεῖς ἐναντι ἀποκαλύψεων, ὅσο πιὸ ἄγρια γινόταν ἡ φρίκη. Τὸ ἀπίστευτο μέγεθος τῆς τελευταίας διευκόλυνε τοὺς ἀνθρώπους νά μὴ πιστεύουν ὅ,τι δέν ἤθελαν νά πιστέψουν, γιὰ νά μὴ χάσουν τὴν προσφιλῆ ἡσυχία τους, ἐνῶ ἔτσι συνθηκολογοῦσαν μέ τὴ φρίκη. Οἱ τρέμοντες βαυκαλίζονταν μέ τὴν ἰδέα πὼς διαδίδονται πολλές ὑπερβολές: ἀκόμη καί μετὰ τὴν ἔναρξη τοῦ πολέμου ἦταν ἀνεπιθύμητες στὸν ἀγγλικὸ Τύπο οἱ λεπτομέρειες γιὰ τὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης. Μέσα στὸν διαφωτισμένο κόσμον κάθε φρικαλέο γεγονός γίνεται ἀναγκαστικὰ φρικαλέο παραμῦθι. Διότι ἡ ἀναλήθεια τῆς ἀλήθειας ἔχει ἕναν πυρήνα πού ἀνταποκρίνεται στίς ὁρέξεις τοῦ ἀσυνειδήτου. Αὐτὸ δέν εὐχεται μόνο νά συμβοῦν φρικαλέα πράγματα. Στὴν πραγματικότητα ὁ ἴδιος ὁ φασισμὸς εἶναι λιγότερο «ιδεολογικός», καθόσον διακηρύσσει ἄμεσα τὴν ἀρχὴ τῆς κυριαρχίας, ἡ ὁποία ἀλλοῦ εἶναι κρυμμένη. Ὅ,τι ἀνθρώπινο καί ἂν τοῦ ἀντιπαρατάξουν οἱ δημοκρατίες, μπορεῖ νά τὸ καταρρίψει σάν παιχιδάκι, ἐπισημαίνοντας ὅτι αὐτὸ δέν εἶναι διόλου ἡ πλήρης ἀνθρωπιὰ, ἀλλὰ τὸ φάντασμα τῆς, τὸ ὁποῖο αὐτὸς ἀποτίναξε ἀντρίκια. Τόσο ἀπελπισμένοι ὅμως εἶναι πιά οἱ ἄνθρωποι μέσα στὸν πολιτισμὸ, ὥστε μέ τὸ πρῶτο κάλεσμα ἀποδιώχνουν τὸ ἐτοιμόρροπο καλύτερο, ἀρκεῖ ὁ κόσμος νά κάνει τὸ χατίρι στὴν κακεντρέχειά τους καί νά ὁμολογήσῃ πόσο κακὸς εἶναι. Οἱ ἀντίπαλες πολιτικὲς δυνάμεις εἶναι ὥστόσο ἀναγκασμένες νά καταφεύγουν καί οἱ ἴδιες διαρκῶς στό ψέμα, ἂν δέν θέλουν, κυρίως αὐτές, νά σαρωθοῦν ὀλοκληρωτικὰ ὡς καταστροφικές. Ὅσο βαθύτερη εἶναι ἡ διαφορὰ τους ἀπὸ τὸ κατεστημένο, τὸ ὁποῖο τουλάχιστον τοὺς παρέχει καταφύγιο ἐνόψει ἐνός χειρότερου μέλλοντος, τόσο εὐκολότερα μποροῦν οἱ φασίστες νά τοὺς καθηλώσουν ὡς ὑπόλογους γιὰ ἀναλήθειες. Μόνο τὸ ἀπόλυτο ψέμα ἔχει ἀκόμη τὴν ἐλευθερία νά πεῖ μέ κάποιον τρόπο τὴν ἀλήθεια. Στὴν ἀντιμετάθεση ἀλήθειας καί ψέματος, ἡ ὁποία σχεδὸν ἀποκλείει τὴν τήρηση τῆς διαφορᾶς καί μετατρέπει σέ σισύφειο ἔργον τὴν ἐμμονή

καί στήν πιό άπλή γνώση, αναγγέλλεται ή νίκη εκείνης τής άρχής στό πεδίο τής λογικής όργάνωσης, ή όποία στρατιωτικά έχει σωριαστεί. Τά ψέματα έχουν μακριά πόδια: προπορεύονται τής έποχής τους. Ή μετατροπή όλων τών ζητημάτων τής αλήθειας σέ τέτοια τής έξουσίας, τήν όποία δέν μπορεί νά αποφύγει ούτε ή ίδια ή αλήθεια, άν θέλει νά μήν έκμηδενισθει από τήν έξουσία, δέν καταπιέζει άπλώς τήν αλήθεια, όπως σέ παλιότερες δεσποτείες, αλλά έχει καταλάβει τήν καρδιά τής διάζευξης αλήθους και ψευδούς, στήν κατάργηση τής όποιας έτσι κι αλλιώς συμπράττουν φιλόπονα οί μισθοφόροι τής Λογικής. Ήτσι επιδιώνει ό Hitler, για τόν όποιο κανένας δέν μπορεί νά πει άν πέθανε ή διέφυγε.

72

Δεύτερος τρύγος. – Τό ταλέντο δέν είναι ίσως τίποτε άλλο παρά τό επιτυχώς έξαγνισμένο μένος, ή ικανότητα νά μετουσιώνει κανείς εκείνη τήν ενεργητικότητα, ή όποία άλλοτε έπαυξανόταν άμετρα καταλήγοντας στήν καταστροφή άτίθασων άντικειμένων, στή συγκέντρωση τής ύπομονετικής θεώρησης, και νά μήν υποχωρεί, προτού ανακαλύψει τό μυστικό τών άντικειμένων, όπως ακριβώς άλλοτε δέν ήσούχαζε, άν δέν έφτανε νά αποσπάσει από τό κακοποιούμενο παιγνίδι τήν παραπονιάρικη ψιλή φωνή. Ποιός δέν έχει παρατηρήσει πάνω στό πρόσωπο του βυθισμένου σέ σκέψεις, του αποσπασμένου από τά πρακτικά άντικείμενα, σημάδια τής ίδιας επιθετικότητας, ή όποία κατά τά άλλα άσκειται πρακτικά; Μήπως ό δημιουργικός παραγωγός δέν βιώνει τόν έαυτό του μέσα στήν εύφορία ως αποκτηνωμένο, ως «μανιωδώς εργαζόμενο»; Πράγματι, μήπως δέν είναι άπαραίτητο ακριβώς ένα τέτοιο μένος, προκειμένου νά άπελευθερωθει κανείς από τήν άμηχανία του και από τό μένος για τήν άμηχανία του; Μήπως τό συμφιλιωτικό ακριβώς δέν είναι κάτι πού χρειάστηκε πρώτα νά αποσπασθει μέ πείσιμα από τό καταστρεπτικό;

Οί περισσότεροι λακτίζουν σήμερα μέ τά κέντρα¹.

Πώς σέ μερικά πράγματα έχουν έγχαραχθει κινήσεις, άρα και τρόποι συμπεριφοράς! Οί παντόφλες –«Schlappen», slippers², – έχουν

ὑπολογισθεῖ ἔτσι, ὥστε νά γλιστράει κανεῖς μέ τά πόδια του μέσα χωρίς τή βοήθεια τοῦ χεριοῦ. Εἶναι μνημεῖα τοῦ μίσους γιά τίς ὑποκλίσεις.

Ἔτσι στήν καταπιεστική κοινωνία ἡ ἐλευθερία καί ἡ ἀδιαντροπία καταλήγουν νά εἶναι τό ἴδιο, τό μαρτυροῦν οἱ ἀμέριμνες χειρονομίες τῶν νεαρῶν πού ρωτοῦν «τί ἀξίζει ὁ κόσμος», ὅσο ἀκόμη δέν πωλοῦν τήν ἐργασία τους. Σέ ἔνδειξη ὅτι δέν χρειάζονται κανέναν καί ἔτσι δέν ὀφείλουν σεβασμό σέ κανέναν, βάζουν τά χέρια στίς τσέπες τῶν παντελονιῶν τους. Οἱ ἀγκῶνες τους ὁμως, πού τοῦς ἀφήνουν στραμμένους πρὸς τά ἔξω, εἶναι κιόλας ἔτοιμοι νά σπρώξουν ὅποιον μπαίνει ἀπρόοπτα στόν δρόμο τους.

Ἔνας Γερμανός εἶναι ἕνας ἄνθρωπος πού δέν μπορεῖ νά πει ψέμα, χωρίς νά τό πιστεύει ὁ ἴδιος.

Ἡ κοινή φράση «εἶναι ἐκτός πάσης συζητήσεως», ἡ ὁποία πρωτοεμφανίστηκε ἴσως στό Βερολίνο κατά τή δεκαετία τοῦ 1920, εἶναι δυνητικά ἤδη ἡ κατάληψη ἐξουσίας ἀπό τοῦς Ναζί. Διότι διατείνεται, ὅτι ἡ ἰδιωτική θέληση, μερικές φορές βασιζόμενη σέ πραγματικά δικαιώματα διάθεσης, συχνά ὁμως ἀπλῶς στήν ἀναίδεια, ἀντιπροσωπεύει ἄμεσα τήν ἀντικειμενική ἀναγκαιότητα, ἡ ὁποία δέν ἐπιδέχεται καμμιά ἀντίρρηση. Κατά βάθος εἶναι ἡ ἄρνηση τοῦ χρεωκοπημένου διαπραγματευτῆ νά πληρώσει στόν ἄλλον μιά δεκάρα, μέ τήν περήφανη συνείδηση ὅτι δέν ἔχει πιά τίποτε νά τοῦ πάρουν. Τό τέχνασμα τοῦ ἀπατεώνα δικηγόρου πλασάρεται μέ μεγαλόστομο κομπασμό ὡς ἀνένδοτος ἡρωισμός: ὁ γλωσσικός τύπος τοῦ σφετερισμοῦ. Ἡ μπλόφα αὐτοῦ τοῦ εἶδους ὀρίζει ἐξίσου τήν ἐπιτυχία καί τήν πώση τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ.

Ἔτσι ἡ ὑπαρξη ἐργοστασίων παρασκευῆς ψωμοῦ κάνει τήν παράκληση γιά τόν ἐπιούσιο ἀπλή· μεταφορά καί συγχρόνως ἀκραία ἀπελπισία, αὐτό σημαίνει περισσότερο κατά τῆς δυνατοῦτας τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπότι ὅλη ἡ πεφωτισμένη κριτική τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ.

Ἔτσι ὁ ἀντισημιτισμός εἶναι ἡ φήμη πού κυκλοφορεῖ γιά τοῦς ἔβραιους.

Οί ξενικές λέξεις είναι οί έβραιοί τής γλώσσας.

Ένα βράδυ, σέ κατάσταση άμετρης θλίψης, έπιασα τόν έαυτό μου νά χρησιμοποιεΐ τή γελοία λανθασμένη ύποτακτική ενός ρήματος πού τό ίδιο δέν είναι τής έπίσημης γερμανικής αλλά άνήκει στή διάλεκτο τής γενέτειρας πόλης μου. Από τά πρώτα σχολικά χρόνια είχα νά ξανακούσω τόν οικείο έσφαλμένο τύπο, πόσο μάλλον νά τόν μεταχειρισθώ. Η μελαγχολία, τραδώντας με άκαταμάχητα κάτω στήν άδυσο τής παιδικής ηλικίας, άφύπνισε στά βάθη της τούς παλιούς, άνήμπορα νοσταλγοΰντες φθόγγους. Η γλώσσα μου έστειλε πίσω σάν ήχώ τήν ντροπή πού μου προξένησε ή κακοτυχία καθώς ξέχασε τί είμαι.

Τό δεύτερο μέρος του *Faust*, πού έχει επικριθει ώς σκοτεινό και άλληγορικό, είναι τόσο παραγεμιδμένο μέ τρέχουσες παραθέσεις όσο μόνο ο *Wilhelm Tell*³. Η διαφάνεια, ή άπλότητα ενός κειμένου δέν βρίσκεται σέ άμεση σχέση προς τίς πιθανότητές του νά ένταχθει στήν παράδοση. Η έρμητικότητα πού άποζητεί όλοένα πιό καινούργιες έρμηνεΐες, μπορεί νά προσδίδει σέ μιá πρόταση ή σέ ένα έργο τό κύρος πού τά χαρίζει στους μεταγενέστερους.

Κάθε έργο τέχνης είναι ένα έγκλημα μετά από έκπτωση.

Οί τραγωδίες πού μέ τό «σύλ» τους κρατοΰν μέ τή μεγαλύτερη άσθηρότητα τήν άπόσταση από τό άπλώς ύπάρχον, είναι συγχρόνως αυτές πού μαζί μέ τίς συλλογικές παρελάσεις, τίς μάσκες και τίς θυσίες διατηροΰν πιό πιστά στή μνήμη τή δαιμονολογία τών άγριων.

Η κακομοιριά τής άνατολής του ήλιου στή Συμφωνία τών "Αλπεων του Richard Strauss δέν όφείλεται μόνο στίς κοινότοπες άρμονικές άλληλουχίες, αλλά στήν ίδια τή λαμπρότητα. Διότι καμμιά άνατολή, οΰτε στά ψηλά βουνά, δέν είναι πομπώδης, θριαμβευτική, κυριαρχική, αλλά πάντοτε αδύναμη και διστακτική όπως ή έλπίδα πώς κάποτε τά πράγματα θά μπορέσουν νά είναι καλά, και ακριβώς σέ αυτό τό άσσημο του πιό κραταιού φωτός βρίσκεται τό συγκινητικά έπιβλητικό.

Ἀπό τῆ φωνή κάθε γυναίκας στό τηλέφωνο μπορεῖ νά καταλάβει κανεῖς ἂν ἡ ὁμιλοῦσα εἶναι ὁμορφη. Ὁ ἦχος τῆς ἀντανακλᾶ, ὡς αὐτοπεποίθηση, αὐτονόητη ἐκδήλωση καί αὐτοκραυφάκουσμα ὄλες τίς ματιές θαυμασμοῦ καί πόθου, πού ἔχει ποτέ δεχθεῖ. Ἐκφράζει τό διπλό λατινικό νόημα τῆς Χάριτος, χάρη καί εὐχαριστία. Τό αὐτί ἀντιλαμβάνεται ὅ,τι εἶναι τοῦ ματιοῦ, διότι καί τά δύο ζοῦν ἀπό τήν ἐμπειρία τοῦ ἑνός καί μόνο ὠραίου. Αὐτό ἐπαναγνωρίζεται ἤδη μέ τό πρῶτο ἄκουσμα: γνώριμη παράθεση (Zitat) αὐτοῦ πού ποτέ δέν ἔχει εἰδωθεῖ.

Ἄν ξυπνήσει κανεῖς στή μέση ἑνός ὄνειρου, ἀκόμη καί τοῦ χειρότερου ἐφιάλτη, εἶναι ἀπογοητευμένος καί τοῦ φαίνεται σάν νά τόν ἔχουν ἐξαπατήσει στερώντας του ὅ,τι καλύτερο μποροῦσε νά ἔχει. Τά εὐτυχῆ ὄνειρα ὁμως, τά ἐκπληρωμένα, εἶναι πράγματι τόσο σπάνια ὅσο, σύμφωνα μέ τή ρήση τοῦ Schubert, καί ἡ χαρούμενη μουσική. Ἀκόμη καί τό ὠραιότερο φέρει πάνω του σάν κηλίδα τή διαφορά του ἀπό τήν πραγματικότητα, τήν ἐπίγνωση τῆς ἀπλῆς ψευδαίσθησης αὐτοῦ πού προσφέρει. Γιαυτό ἀκριδῶς τά ὠραιότερα ὄνειρα εἶναι σάν νά ἔχουν βλάβη. Αὐτή ἡ ἐμπειρία ἔχει ἀποδοθεῖ μέ ἀπαράμιλλο τρόπο στήν περιγραφή τοῦ ὑπαίθριου θεάτρου τῆς Ὀκλαχόμα στήν Ἀμερική τοῦ Kafka.

Μέ τήν εὐτυχία τά πράγματα δέν ἔχουν διαφορετικά ἀπὸτι μέ τήν ἀλήθεια: Δέν τήν κατέχει κανεῖς, ἀλλά εἶναι μέσα τῆς. Πράγματι, εὐτυχία δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά νά εἶναι κανεῖς περιβεβλημένος, ὁμοίωμα τῆς ἀσφάλειας μέσα στή μητέρα. Γιαυτό ὁμως κανένας πού εἶναι εὐτυχισμένος δέν μπορεῖ ποτέ νά τό ξέρει. Γιά νά δει τήν εὐτυχία, θά ἔπρεπε νά βγεῖ ἀπό αὐτή: θά ἦταν ὅπως ἕνας γεννημένος. Ὅποιος λέει πῶς εἶναι εὐτυχισμένος, ψεύδεται, καθώς ἐξορκίζει τήν εὐτυχία, καί ἔτσι ἀμαρτάνει ἀπέναντί τῆς. Τῆς μένει πιστός μόνον ἐκεῖνος πού λέει: ἤμουν εὐτυχισμένος. Ἡ μόνη σχέση τῆς συνείδησης πρὸς τήν εὐτυχία εἶναι ἡ εὐγνωμοσύνη: σέ αὐτήν ἔγκαιται ἡ ἀσύγκριτη ἀξιοπρέπειά τῆς.

Στά μάτια τοῦ παιδιοῦ πού γυρίζει ἀπό τίς διακοπές, ἡ κατοικία φαίνεται καινούργια, φρέσκια, γιορταστική. Ὅμως τίποτε δέν ἔχει ἀλλάξει σέ αὐτή, ἀφότου τήν ἄφησε. Καί μόνο τό γεγονός ὅτι ξεχάστηκε τό καθῆκον, πού ἀλλιῶς ὑπενθυμίζεται ἀπό κάθε ἐπιπλο,

κάθε παράθυρο, κάθε λάμπα, αποκαθιστᾶ στό σπίτι τή σαββατιάτικη εἰρήνη, καί γιά λίγα λεπτά αἰσθάνεται οἰκεία τήν προπαίδεια⁴ δωματίων, βοηθητικῶν χώρων καί διαδρόμων, κάτι πού σέ ὀλόκληρη τή ζωή μόνο τό ψέμα τό ἰσχυρίζεται. Δέν θά εἶναι διαφορετικά κάποτε, ὅταν ὁ κόσμος, σχεδόν ἀμετάβλητος, θά ἐμφανισθεῖ στό μόνιμο φῶς τῆς γιορτινῆς του μέρας, καθώς δέν θά ὑπόκειται πιά στόν νόμο τῆς ἐργασίας, καί τό καθῆκον, γι' αὐτόν πού ἐπιστρέφει στό σπίτι του, θά εἶναι ἐλαφρύ, ὅπως ἦταν τό παιγνίδι στίς διακοπές.

Ἄφ'οὔτου δέν μπορεῖ πιά κανεῖς νά κόψει λουλούδια γιά νά στολίσει τήν ἀγαπημένη, ὡς θυσία πού ἐξιλεώνεται, καθώς τό ὑπερχειλίζον συναίσθημα γιά τή μιά ἐπιφορτίζεται ἐλεύθερα τήν ἀδικία σέ βάρος ὄλων τῶν ἄλλων, τό κόψιμο λουλουδιῶν ἔχει γίνει κάτι κακό. Ἐξυπηρετεῖ μόνο τή διαιώνιση τοῦ ἐφήμερου, καθώς αὐτό καθλώνεται. Τίποτε ὅμως δέν εἶναι πιά ἄβυσσος: τό χωρίς εὐωδιά μπουκέτο, ἡ διοργανωμένη διατήρηση στή μνήμη, σκοτώνει ὅ,τι μένει, ἀκριβῶς ἐπειδή αὐτό συντηρεῖται σάν κονσόρδα. Ἡ φευγαλέα στιγμή μπορεῖ νά ζεῖ μέσα στή μουρμουριστή λησμονιά, ὅπου μιά μέρα θά πέσει μιά ἀχτίδα κάνοντάς την νά ἀναλάμψει· θέλοντας κανεῖς νά κατέχει τή στιγμή, τήν ἔχασε κιόλας. Ἡ πλούσια ἀνθοδέσμη, τήν ὁποία κουβαλάει τό παιδί στό σπίτι ἔπειτα ἀπό ἐντολή τῆς μητέρας, θά μπορούσε νά εἶναι καρφίτωμένη πίσω ἀπό τόν καθρέφτη⁵ ὅπως ἐκείνη ἡ τεχνητή πρῖν ἀπό ἐξήντα χρόνια, καί τελικά αὐτή παίρνει τή μορφή τῆς ἄπληστα παρμένης στιγμιαίας φωτογραφίας στό ταξίδι, στήν ὁποία σάν σκουπίδια διασπείρονται μέσα στό τοπίο ἐκεῖνοι πού τίποτε δέν εἶδαν ἀπό αὐτό, ἀρπάζοντας ὡς ἐνθῦμο ὅ,τι χωρίς μνήμη βυθίστηκε στό μηδέν. Ὅποιος ὅμως, συνεπαρμένος, στέλνει λουλούδια, θά πιάσει ἀπροαίρετα ἐκεῖνα πού φαίνονται θνητά.

Τή ζωή μας τήν ὀφείλουμε στή διαφορά ἀνάμεσα στόν οικονομικό σκελετό, τόν ὄψιμο βιομηχανισμό, καί τήν πολιτική πρόσοψη. Γιά τή θεωρητική κριτική ἡ διαφορά εἶναι ἐλάχιστη: παντοῦ μπορεῖ νά δειχτεῖ ὁ ψευδής χαρακτήρας λόγου χάρη τῆς δήθεν κοινῆς γνώμης, ἡ πρωτοκαθεδρία τῆς οἰκονομίας στίς πραγματικές ἀποφάσεις. Γιά ἀναρίθμητα ἄτομα ὅμως τό λεπτό καί ἐφήμερο κάλυμμα εἶναι ἡ βάση ὀλόκληρης τῆς ὑπαρξῆς τους. Ἐκεῖνοι ἀκριβῶς, ἀπό τή σκέψη

καί τή δράση τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἡ ἀλλαγὴ, τό μόνο οὐσιῶδες, χρεωστοῦν τήν ὑπαρξή τους στό ἐπουσιῶδες, στή φαινομενικότητα, σέ ὅ,τι μάλιστα σύμφωνα μέ τά μέτρα τῶν μεγάλων νόμων τῆς ἱστορικῆς ἀνέλιξης μπορεῖ νά ἐμφανισθεῖ ὡς ἀπλή σύμπτωση. Δέν θίγεται ὁμως ἀπό αὐτό ὀλόκληρη ἡ θεωρητική κατασκευή περί οὐσίας καί φαινομένου; Ἀντιπαραβαλλόμενο μέ τήν ἔννοιά του, τό ἀτομικό ἔχει γίνει πράγματι ἀκριβῶς τόσο ἀσήμαντο, ὅσο τό προεξοφλοῦσε ἡ χεγκελιανή φιλοσοφία· *sub specie individuationis*⁶ ὁμως τό ἀπόλυτο συμβεβηκός⁷, ἡ ὀφειλόμενη στήν ἀνοχή, τρόπον τινά ἀνώμαλη ἐπιβίωση εἶναι ἡ ἴδια τό οὐσιῶδες. Ὁ κόσμος εἶναι τό σύστημα τοῦ τρόμου, γιαντό ὁμως τοῦ κάνει ὑπερβολική τιμή ὅποιος τόν νοεῖ ἐντελῶς ὡς σύστημα, διότι ἡ ἐνωτική ἀρχή του εἶναι ἡ διχόνοια, καί αὐτή συμφιλιώνει ἐπιβάλλοντας καθαρά τό ἀσυμφιλίωτο μεταξύ γενικοῦ καί μερικοῦ. Ἡ οὐσία του εἶναι ἡ τερατομορφία⁸· ἡ φαινομενικότητά της ὁμως, τό ψέμα, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἐξακολουθεῖ νά ὑφίσταται, κρατάει τή θέση τῆς ἀλήθειας.

73

Παρέκκλιση. – Τήν παρακμή τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος μαρτυρεῖ ἡ ἐπίσημη αἰσιοδοξία τῶν ὀπαδῶν του. Αὐτή φαίνεται νά μεγαλώνει παράλληλα μέ τή σιδηρά σταθεροποίηση τοῦ καπιταλιστικοῦ κόσμου. Οἱ θεμελιωτές τοῦ κινήματος δέν θεώρησαν ποτέ ἐγγυημένη τήν εὐόδωσή του καί γιαντό σέ ὄλη τους τή ζωή ἔλεγαν δυσάρεστα πράγματα στίς ἐργατικές ὀργανώσεις. Σήμερα, ὅπου ἡ θέση τοῦ ἀντιπάλου καί ἡ ἐξουσία του πάνω στή συνείδηση τῶν μαζῶν εἶναι ἀπείρως ἐνισχυμένες, ἡ προσπάθεια αἰφνίδιας ἀλλαγῆς αὐτῆς τῆς συνείδησης μέσω καταγγελίας τῆς συναίνεσης θεωρεῖται ἀντιδραστική. Γίνεται ὑποπτος καθένας πού συνδυάζει τήν κριτική στόν καπιταλισμό μέ αὐτή στό προλεταριάτο, τό ὁποῖο ὄλο καί περισσότερο ἀντανακλᾶ ἀπλῶς τίς τάσεις ἀνάπτυξης τοῦ ἴδιου τοῦ καπιταλισμοῦ. Τό ἀρνητικό στοιχεῖο τῆς σκέψης πέρα ἀπό τά ταξικά ὄρια τελεῖ ὑπό ἀπαγόρευση. Ἡ σοφία τοῦ Αὐτοκράτορα Wilhelm: «δέν ἀνέχομαι ὅσους τά βλέπουν μαῦρα», ἔχει διεισδύσει στίς τάξεις ἐκείνων πού αὐτός ἤθελε νά συντρίψει. Ὅποιος λόγου χάρη ἐπεσήμαινε τήν

ἀπουσία οποιασδήποτε αὐθόρμητης ἀντίστασης ἀπὸ τῆ μεριά τῶν Γερμανῶν ἐργατῶν, ἔπαιρνε ὡς ἀπάντηση πὼς ὅλα εἶναι τόσο ρευστά, πού δέν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφέρει κανεὶς κρίσεις· ὅποιος δέν θρῖσκεται ἐπὶ τόπου, ἀνάμεσα στὰ κακόμοιρα θύματα τῶν ἀεροπορικῶν βομβαρδισμῶν, οἱ ὅποιοι ὅμως τούς ταίριαζαν, ὅσο ἀκόμη στρέφονταν ἐναντίον τῶν ἄλλων, ἄς κλείσει καλύτερα τὸ στόμα του, καὶ ἐκτός αὐτοῦ στή Ρουμανία καὶ τῆ Γιουγκοσλαβία ἀναμένονται ἄμεσες ἀγροτικές μεταρρυθμίσεις. Ὅσο περισσότερο ὅμως ἐξανεμίζεται ἡ ἔλλογη προσδοκία νὰ ἀποσοθηθεῖ πράγματι τὸ μοιραῖο γιὰ τὴν κοινωνία, τόσο εὐλαβικότερα ἐπαναλαμβάνουν σάν τροπάρι τὰ παλιά ὀνόματα: μάζα, ἀλληλεγγύη, κόμμα, ταξικὴ πάλη. Ἐνῶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀριστερῆς παράταξης δέν πιστεύουν πιά ἀκλόνητα σέ καμμιά σκέψη ἀπὸ τὴν Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, ἐνῶ οἱ ἐφημερίδες τους ἀνυποψίαστες διασαλπίζουν καθημερινὰ θέσεις πού ὑπερκερνοῦν κάθε ρεβιζιονισμό, ἀλλὰ δέν σημαίνουν τίποτε ἀπολύτως καὶ μποροῦν ἀπὸ τὴν ἐπομένη νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ τίς ἀντίθετες, τὰ αὐτιά τῶν πιστῶν στή γραμμὴ δείχνουν μιὰ εὐαισθησία μουσικοῦ ἀπέναντι στὴν παραμικρὴ ἔλλειψη σεβασμοῦ γιὰ τὰ συνθήματα πού ἔχουν ἀποξενωθεῖ ἀπὸ τὴ θεωρία. Στὴν αἰσιοδοξία τοῦ ζήτω ἀρμόζει ὁ διεθνῆς πατριωτισμός. Ὁ νομοταγῆς πρέπει νὰ ὁμολογεῖ πίστη σέ ἓνα λαό, ἀδιάφορο σέ ποιόν. Ἡ δογματικὴ ἔννοια τοῦ λαοῦ ὅμως, ἡ ἀναγνώριση ἑνός δῆθεν μοιραίου δεσμοῦ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὡς ἀρμόδιας ἀρχῆς γιὰ τὴ δράση, ἀρνεῖται ὑπόρητα τὴν ἰδέα μιᾶς κοινωνίας χειραφετημένης ἀπὸ τὸν φυσικὸ καταναγκασμό.

Ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ αἰσιοδοξία τοῦ ζήτω εἶναι ἡ διαστροφὴ ἑνός μοτίβου τὸ ὁποῖο εἶχε γνωρίσει καλύτερες μέρες: ὅτι δέν μπορεῖ κανεὶς νὰ περιμένει. Ἐχοντας ἐμπιστοσύνη στή στάθμη τῆς τεχνικῆς νοοῦσε κανεὶς τὴν ἀλλαγὴ ὡς ἄμεσα ἐπικείμενη, ὡς τὴν ἐπόμενη δυνατότητα. Συλλήψεις συνδεόμενες μὲ μακρὲς χρονικὲς περιόδους, μὲ ἐπιφυλάξεις καὶ περίπλοκα μέτρα διαπαιδαγώγησης τοῦ πληθυσμοῦ, γίνονταν ὑποπτες γιὰ ἐγκατάλειψη τοῦ στόχου πού διεκήρυσσαν. Τότε ἡ αἰσιοδοξία, ἡ ὁποία ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὴν περιφρόνηση τοῦ θανάτου, ἐξέφραζε τὴν αὐτόνομη θέληση. Δέν ἀπέμεινε ἀπὸ αὐτὴ παρὰ μόνο τὸ περίβλημά της, ἡ πίστη στὴν ἐξουσία καὶ τὸ μεγαλεῖο τῆς ὀργάνωσης σάν αὐτοσκοποῦ, χωρὶς διάθεση γιὰ προσωπικὴ δράση, διαποτισμένη μάλιστα μὲ τὴν καταστρεπτικὴ πεποίθηση πὼς εἶναι μὲν ἀδύνατη πιά ἡ αὐθόρμητη πρακτικὴ, ἀλλὰ

τελικά ὁ Κόκκινος Στρατός θά νικήσει. Ὁ ἐπίμονος ἔλεγχος, ὥστε καθένας νά παραδεχθεῖ πῶς ὅλα θά πᾶνε καλά, κάνει τόν ἀνυποχώρητο ὑποπτο γιά ἠττοπάθεια καί ἀποστασία. Οἱ βομβινάτορες τοῦ παραμυθιοῦ, οἱ ὁποῖοι ἔρχονταν ἀπό τά βάθη, ἦταν ἄγγελοι τῆς μεγάλης εὐτυχίας. Σήμερα πού ἡ ἐγκατάλειψη τῆς οὐτοπίας μοιάζει μέ τήν πραγμάτωσή της ὅσο ὁ ἀντίχριστος μέ τόν παράκλητο, ὁ βομβινάτωρ¹ ἔχει γίνει βρисиά ἀνάμεσα σέ ἐκείνους πού βρискονται οἱ ἴδιοι ἀποκάτω. Ἡ ἀριστερή αἰσιοδοξία ἐπαναλαμβάνει τήν ὑπουλη ἀστική πρόληψη, πῶς δέν θά ἔπρεπε κανείς νά μνημονεύει συνεχῶς τόν διάβολο, ἀλλά νά βλέπει τή θετική πλευρά. «Δέν ἀρέσει ὁ κόσμος στόν κύριο; Τότε ἄς ψάξει νά βρεῖ ἕναν καλύτερο» – αὐτή εἶναι ἡ καθομιλουμένη τοῦ σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ.

74

Μαμμούθ. – Πρίν ἀπό μερικά χρόνια κυκλοφόρησε στίς ἀμερικανικές ἐφημερίδες ἡ εἶδηση γιά τό εὔρημα ἑνός καλοδιατηρημένου δεινόσαυρου στήν πολιτεία Utah. Ὑπογραμμίζοταν, ὅτι τό δεῖγμα εἶχε ἐπιζήσει μετά τήν ἐξαφάνιση τοῦ εἴδους καί ὅτι εἶναι κατά ἑκατομμύρια χρόνια νεώτερο ἀπό τά ὡς τώρα γνωστά. Τέτοιες εἰδήσεις, ὅπως καί ἡ ἀποκρουστική χιουμοριστική μόδα τοῦ τέρατος τοῦ Loch-Ness καί ἡ ταινία *King Kong*, εἶναι συλλογικές προβολές τοῦ τερατώδους ὀλικοῦ κράτους. Οἱ ἄνθρωποι προετοιμάζονται γιά τήν τρομοκρατία του ἐθιζόμενοι σέ εἰκόνες γιγάντων. Στήν παράλογη κλίση νά τίς ἀποδεχθεῖ, ἡ λιπόθυμη ἀνθρωπότητα καταβάλλει ἀπεγνωσμένες προσπάθειες νά προσφέρει ἐντούτοις στήν ἐμπειρία ὅ,τι περιφρονεῖ κάθε ἐμπειρία. Ὅμως ἡ παράσταση ζώντων, ἡ μόλις πρίν ἀπό μερικά ἑκατομμύρια χρόνια ἀφανισθέντων, ἀρχέγονων ζώων δέν ἐξαντλεῖται σέ αὐτό. Ἡ ἐλπίδα, ἡ ὁποία ἀποζητάει τήν παρουσία τοῦ πιό ἀρχαίου, σημαίνει τήν ἐπιθυμία νά μπορέσει ἡ ζωική πλάση νά ἐπιζήσει μετά τήν ἀδικία πού ἔχει ὑποστει ἀπό τόν ἄνθρωπο, ἂν ὄχι καί μετά τόν ἴδιο, καί νά δημιουργήσει ἕνα καλύτερο γένος, τό ὁποῖο ἐπιτέλους θά εἶναι ἐπιτυχέστερο. Ἀπό τήν ἴδια ἐλπίδα ἀπορρέουν ἤδη καί οἱ ζωολογικοί κῆποι. Ἐχουν φτιαχτεῖ κατά τό πρότυπο τῆς κιβωτοῦ τοῦ Νῶε, διότι ἀφότου ὑπάρχουν, ἡ τάξη τῶν ἀστῶν περιμένει τόν κατακλυσμό. Ὅτι ἐξυπη-

ρετοῦν τῇ διασκέδαση καί διδακτικούς στόχους, φαίνεται νά εἶναι μιὰ ἀσθενής πρόφαση. Εἶναι ἀλληγορίες τοῦ γεγονότος ὅτι ἕνα δεῖγμα ἢ ἕνα ζευγάρι ἀψηφεῖ τόν μοιραῖο ἀφανισμό πού πλήττει τό εἶδος ὡς εἶδος. Γιαυτό καί οἱ ὑπερβολικά πλούσια κατειλημμένοι ζωολογικοί κῆποι μεγάλων εὐρωπαϊκῶν πόλεων δίνουν τήν ἐντύπωση φαινομένων παρακμῆς: περισσότεροί ἀπό δύο ἐλέφαντες, δύο καμηλοπαρδάλεις, ἕνας ἵπποπόταμος εἶναι κάτι κακό. Δέν εἶναι εὐλογία οὔτε τά πάρκα τοῦ Hagenbeck μέ τάφρους καί κιγκλιδώματα, πού προδίδουν τήν κιβωτό, καθώς προβάλλονται ἀπατηλά σάν ἡ σωτηρία, τήν ὁποία μόνο τό Ἄραράτ ἐπαγγέλλεται. Ἄρουνται τήν ἐλευθερία τῶν πλασμάτων ἀκόμη τελειότερα, ὅσο πιά ἀόρατους κρατοῦν τούς φράχτες, ἢ θέα τῶν ὁποίων θά μπορούσε νά ἀνάψει τή λαχτάρα γιά ἀνοιχτούς τόπους. Ἡ σχέση τους πρός τούς εὐπρεπεῖς ζωολογικούς κήπους εἶναι ὅπως ἐκείνη τῶν βοτανικῶν κήπων πρός τούς φοινικόκηπους. Ὅσο καθαρότερα ὁ πολιτισμός διατηρεῖ καί μεταφυτεύει τή φύση, τόσο πιά ἀδυσώπητα κυριαρχεῖται ἡ ἴδια. Μπορεῖ κανεῖς νά ἐπιτρέψει στόν ἑαυτό του νά περιχαρᾶκῶναι ὀλοένα μεγαλύτερες ἐνότητες τῆς φύσης καί μέσα στά ὄρια ἐνός τέτοιου ἀδράγματος νά τίς ἀφήνει φαινομενικά ἄθικτες, ἐνῶ παλιότερα ἡ ἐπιλογή καί ὁ δαμασμός μεμονωμένων κομματιῶν μαρτυροῦσαν ἀκόμη τήν ἀνάγκη νά τά θγάλει κανεῖς πέρα μέ τή φύση. Ἡ τίγρη πού ἀσταμάτητα δηματίζει πέρα-δῶθε μέσα στό κλουβί, ἀντανακλᾷ ἀρνητικά μέ τήν παραφροσύνη της κάτι ἀπό τήν ἀνθρωπιά, ὄχι ὁμως ἐκείνη ἡ περιφερόμενη πίσω ἀπό τό ἀνυπερητήητο χάρακωμα. Ἡ ἀρχαῖζουσα ὁμορφιά τῆς «Ζωῆς τῶν ζῶων» τοῦ Brehm ἀπορρέει ἀπό τό γεγονός ὅτι περιγράφει ὅλα τά ζῶα ὅπως παρουσιάζονται μέσα ἀπό τά κάγκελα τῶν ζωολογικῶν κήπων, ἀκόμη καί, ἀλλά καί προπάντων, ὅταν παρατίθενται ἐκθέσεις εὐφάνταστων ἐξερευνητῶν γιά τή ζωή στους ἀγριότοπους. Ὅτι ὁμως συμβαίνει τό ζῶο νά ὑποφέρει πράγματι περισσότερο μέσα στό κλουβί παρά στά ὑπαίθρια πάρκα, ὅτι δηλαδή τό ἔργο τοῦ Hagenbeck ἀντιπροσωπεύει ὄντως μιὰ πρόοδο τῆς ἀνθρωπιάς, αὐτό δηλώνει τό ἀναπόφευκτο τῆς φυλακῆς. Αὐτή εἶναι μιὰ συνέπεια τῆς ἱστορίας. Οἱ ζωολογικοί κῆποι στήν αὐθεντική τους μορφή εἶναι προϊόντα τοῦ ἀποικιοκρατικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα. Ἄρχισαν νά ἀνθοῦν ἀπό τήν ἐποχὴ τῆς ἀξιοποίησης ἄγριων περιοχῶν τῆς Ἀφρικῆς καί τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας, οἱ ὁποῖες μέ τή μορφή τῶν ζῶων κατέβαλλαν συμβολικούς φόρους ὑποτέλειας. Τό ἐξωτικό καί δυσπρόσιτο ἦταν

τό μέτρο τῆς ἀξίας τῶν φόρων ὑποτελείας. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς ἔθεσε τέλος σέ αὐτό καί κατάργησε τό ἐξωτικό. Τό λιοντάρι πού ἔχει ἐκτραφεῖ στή φάρμα, εἶναι τόσο δαμασμένο ὅσο καί τό ἄλογο πού πρό πολλοῦ ὑποβάλλεται στόν ἔλεγχο τῶν γεννήσεων. Τό χιλιετές βασίλειο ὅμως δέν ἔχει ἀνατείλει. Μόνο μέσα στήν ἀνορθολογικότητα τοῦ ἴδιου τοῦ πολιτισμοῦ, στόν κυκεώνα γωνιῶν καί τοίχων, στόν ὁποῖο συγκαταλέγονται καί τά προχώματα, οἱ πυργίσκοι καί οἱ προμαχώνες τῶν ζωολογικῶν κήπων πού διασκορπίστηκαν στίς πόλεις, ἔχει τή δυνατότητα νά διατηρηθεῖ ἡ φύση. Ἡ ὀρθολογικοποίηση τῆς κουλτούρας, πού ἀνοίγει τά παράθυρα στή φύση, τήν ἀπορροφάει ἔτσι πλήρως καί μαζί μέ τή διαφορά ἐξαφανίζει καί τή βασική ἀρχή τοῦ πολιτισμοῦ, τή δυνατότητα γιά συμφιλίωση.

75

Ψυχρός ξενώνας. – Μέ βαθύ προαίσθημα ὁ χωρίς αὐταπάτες ρομαντισμός τοῦ Schubert, σέ ἐκείνον τόν κύκλο πού ἔχει ὡς ἐπίκεντρό του τά λόγια «ἔχω τελειώσει μέ ὅλα μου τά ὄνειρα»¹, φύλαξε τό ὄνομα τοῦ πανδοχείου μόνον γιά τό νεκροταφεῖο πιά. Ἡ *fata morgana* τῶν νήσων τῶν μακάρων ἔχει καταληφθεῖ ἀπό νεκρική ἀκαμψία. Πελάτες καί πανδοχέας εἶναι σάν μαγεμένοι. Οἱ πρῶτοι εἶναι βιαστικοί. Θά προτιμοῦσαν νά μή βγάλουν τά καπέλα τους. Προτεταμένοι λογαριασμοί καί ἡ ἠθική πίεση τῆς οὐράς τῶν ἀναμενόντων τούς ἀναγκάζουν νά ἐγκαταλείψουν ὅσο τό δυνατόν γρηγορότερα τό μέρος μέ τά ἄβολα καθίσματα, πού κατά εἰρωνικό τρόπο ἀποκαλεῖται μάλιστα καφενεῖο. Ὁ πανδοχέας ὅμως, ὅπως καί ὄλοι οἱ συνεργάτες του, δέν εἶναι τό ἴδιο τό ἀφεντικό, ἀλλά ἕνας ὑπάλληλος. Ἡ παρακμή τοῦ ξενοδοχείου χρονολογεῖται πιθανῶς ἀπό τή διάλυση τῆς ἀρχαίας ἐνότητας πανδοχείου καί πορνείου, ἡ ἀνάμνηση τῆς ὁποίας ἐπιζηεῖ νοσταλγικά μέσα σέ κάθε ματιά πρὸς τήν ἐπιδεικτική σερβιτόρα καί τίς ἀποκαλυπτικές χειρονομίες τῆς καμαριέρας. Ἀφότου ὅμως ἀπό τόν ξενοδοχειακό κλάδο, τό πιό σεβάσιμο ἐπάγγελμα στή σφαῖρα τῆς κυκλοφορίας, ἔχει ἐξοστρακιστεῖ καί ἡ τελευταία του πολυσημαντότητα, ὅπως ἐνυπάρχει ἀκόμη στή λέξη συναναστροφή², τά πράγματα ἔχουν γίνει πολύ ἄσχημα. Βῆμα

πρός θῆμα, καί πάντοτε μέ ἀκατάρριπτα ἐπιχειρήματα, τά μέσα ἀφανίζουν τόν σκοπό. Ὁ καταμερισμός ἐργασίας, τό σύστημα αὐτοματοποιημένων ἐργασιῶν, ἔχει σάν ἀποτέλεσμα νά μή νοιάζεται κανένας γιά τήν ἄνεση τοῦ πελάτη. Κανένας δέν μπορεῖ νά μαντέψει ἀπό τήν ἔκφραση τοῦ προσώπου του τί θά μπορούσε νά ἐπιθυμῆ, διότι ὁ σερβιτόρος δέν γνωρίζει πιά τά φαγητά, καί ἂν αὐτός ἔκανε μιά πρόταση, θά ἔπρεπε νά εἶναι ἕτοιμος νά δεχθεῖ ἐπιπλήξεις γιά ὑπέρβαση ἀρμοδιοτήτων. Κανένας δέν σπεύδει νά ἐξυπηρετήσῃ τόν πελάτη πού περιμένει πολλή ὥρα, ὅταν ὁ ὑπεύθυνος γι' αὐτόν εἶναι ἀπασχολημένος: ἡ φροντίδα γιά τό ἴδρυμα, πού κορυφώνεται στή φυλακή, προέχει ὅπως καί στήν κλινική ἀπέναντι σέ ἐκείνη γιά τό ὑποκείμενο, τό ὁποῖο διοικεῖται ὡς ἀντικείμενο. Ὅτι τό «ἔστιατόριο» εἶναι ἀποχωρισμένο μέ ἐχθρικές ἀδύσσοις ἀπό τό ξενοδοχεῖο, τό κενό κέλυφος δωματίων, εἶναι αὐτονόητο ὅπως καί τά χρονικά ὅρια στά γεύματα καί στό ἀφόρητο «room service»³, ἕξαιτίας τοῦ ὁποίου καταφεύγει κανείς στό drugstore⁴, πού εἶναι ὀλοφάνερα μαγαζί, πίσω ἀπό τόν ἀφιλόξενο πάγκο τοῦ ὁποίου ἕνας ταχυδακτυλουργός μέ αὐγά μάτια, τραγανό μπέικον καί παγάκια ἐπαληθεύεται ὡς ὁ τελευταῖος φιλόξενος. Στό ξενοδοχεῖο ὅμως ὁποιοδήποτε ἀπρόβλεπτο ἐρώτημα διεκπεραιώνεται ἀκόμη καί ἀπό τόν θυρωρό μέ μιά δύσθυμη παραπομπή σέ ἄλλες, συνήθως κλειστές θυρίδες. Τό ἀντεπιχείρημα ὅτι ὅλα αὐτά εἶναι μιά μεμψίμοιρη *laudatio temporis acti*⁵, δέν εἶναι πειστικό. Ποιός δέν θά προτιμοῦσε τό Blauer Stern τῆς Πράγας ἢ τό Österreichischer Hof τοῦ Σάλτσμπουργκ, ἀκόμη καί ἂν θά ἔπρεπε νά πάει στό μπάνιο μέσω τοῦ διαδρόμου ἢ θά τόν ξυπνήσει χωρίς ἄλλο στά χαράματα ἢ ἀλάθητη κεντρική θέρμανση; Ὅσο πιό πολύ πλησιάζει κανείς στή σφαῖρα τῆς ἄμεσης, σωματικῆς ὑπαρξης, τόσο πιό ἀμφισβητήσιμη γίνεται ἡ πρόοδος, ἡ πύρρεια νίκη τῆς φετιχοποιημένης παραγωγῆς. Μερικές φορές μιά τέτοια πρόοδος τρομάζει καί τόν ἑαυτό της, καί πασχίζει νά συναρμόσει πάλι, μολονότι ἀπλῶς συμβολικά, τίς ἐργασιακές λειτουργίες πού ἔχει διαχωρίσει ὁ ὑπολογισμός. Καί τότε ἀναφύονται φιγοῦρες ὅπως ἡ *hostess*⁶, μιά συνθετική κυρία ξενοδόχος. Ὅπως ἀκριβῶς στήν πραγματικότητα δέν φροντίζει γιά τίποτε, δέν ἔχει καμμιά δικαιοδοσία νά συνενώσῃ τίς διασπασμένες καί ψυχραμένες ὑπηρεσίες, ἀλλά περιορίζεται στήν ἀσήμαντη χειρονομία τοῦ καλωσορίσματος καί τό πολύ στόν ἔλεγχο τῶν ὑπαλλήλων, ἔτσι εἶναι καί ἡ ἐμφάνισή της: δύστροπα ὁμορφη, μιά λεπτή καί εὐθυτενῆς, ἐπίπονα νεάζουσα καί

μαραμένη γυναίκα. Ὁ ἀληθινός της σκοπός εἶναι νά ἐπαγρυπνεῖ, ὥστε ὁ εἰσερχόμενος πελάτης νά μὴ διαλέγει πιά ὁ ἴδιος οὔτε τό τραπέζι, στό ὁποῖο θά ὑπομείνει τίς προβλεπόμενες λειτουργίες. Ἡ χάρη της εἶναι ἢ πίσω ὄψη τοῦ ἀξιώματος τοῦ μπράβου.

76

Ἐπίσημο γεῦμα. – Πόσο ἀλληλένδετες εἶναι σήμερα ἡ πρόοδος καί ἡ ἐπαναστροφή, αὐτό μπορεῖ νά μελετηθεῖ πάνω στήν ἔννοια τῶν τεχνικῶν δυνατοτήτων. Οἱ μηχανικές μέθοδοι ἀναπαραγωγῆς ἔχουν ἀναπτυχθεῖ ἀνεξάρτητα ἀπό τά προοριζόμενα γιά ἀναπαραγωγή καί αὐτονομήθηκαν. Οἱ ἴδιες ἰσχύουν ὡς προοδευτικές, ἐνῶ ὅ,τι εἶναι ἔξω ἀπό αὐτές ὡς ἀντιδραστικό καί ἐπαρχιωτικό. Αὐτή ἡ πεποίθησις ἐνισχύεται ἀκόμη πληρέστερα, καθὼς οἱ ὑπερεξοπλισμοί, μόλις μείνουν, ἔστω γιά λίγο, ἀχρησιμοποίητοι, κινδυνεύουν νά μεταβληθοῦν σέ ἄστοχες ἐπενδύσεις. Ἀφοῦ ὁμως ἡ ἀνάπτυξή τους ἀφορᾷ οὐσιαστικά αὐτό πού ὑπό τόν φιλελευθερισμό ὀνομαζόταν διαμόρφωσις τῆς ἐμφάνισις, κάτι πού ταυτόχρονα καταπνίγει μέ τό ἴδιον βάρος τους αὐτό καθαυτό τό πράγμα, ἀπέναντι στό ὁποῖο ὁ ἐξοπλισμός παραμένει ἔτσι κι ἄλλιῶς ἐξωτερικός, ἡ προσαρμογή τῶν ἀναγκῶν σέ αὐτόν ἔχει σάν ἐπακόλουθο τόν θάνατο τῆς πραγματολογικῆς ἀπαίτησις. Ὁ σαγηνευμένος ζῆλος νά καταναλώσει κανεῖς τίς ἐκάστοτε πιό νέες τεχνικές μεθόδους, δέν ὀδηγεῖ μόνο στήν ἀδιαφορία γιά τό μεταβιβαζόμενο, ἀλλά ὑποβοηθεῖ τά στάσιμα εὐτελεῖ κατασκευάσματα καί τήν ὑπολογισμένη ἠλιθιότητα. Ἡ τελευταία ἐπιβεβαιώνει τό παλιό κίτς σέ ὀλοένα νέες παραφράσεις ὡς *haute nouveauté*¹. Στήν τεχνική πρόοδο ἀπαντάει ἡ πεισματώδης καί στενοκέφαλη ἐπιθυμία νά μὴν ἀγοράζει κανεῖς σέ καμμιά περίπτωσι ἀζήτητα, νά μὴ μένει πίσω ἀπό τήν ἀχαλίνωτη παραγωγική διαδικασίαν, ἀδιαφορώντας ἐντελῶς γιά τό νόημα τῶν παραγόμενων. Ἡ συνοδοιπορία, ὁ συνωστισμός, τό στήσιμο στήν οὐρά ὑποκαθιστοῦν παντοῦ τίς ὡς ἓνα βαθμὸ ὀρθολογικῆς ἀνάγκης. Τό μίσος γιά μιὰ ριζοσπαστική, πάρα πολὺ μοντέρνα μουσική σύνθεσις δέν εἶναι ἴσως λιγότερο ἀπὸ ἐκεῖνο γιά μιὰ ταινία ἤδη τριῶν μηνῶν, ἀπὸ τήν ὁποία προτιμᾶται ἢ πιό πρόσφατη, μολονότι δέν διαφέρει σέ τίποτε ἀπὸ τήν προηγούμενη. Ὅπως οἱ πελάτες τῆς μαζικῆς κοινωνίας

θέλουν νά εἶναι ἄμεσα παρόντες σέ κάθε συμβάν, ἔτσι δέν μποροῦν καί νά παραλείψουν τίποτε. Ἐάν στόν δέκατο ἔνατο αἰώνα ὁ γνώστης ἔβλεπε μόνο μιά πράξη τῆς ὄπερας, ὠθούμενος ἀπό τήν παράλληλη βάρβαρη ἐπιθυμία νά μὴν ἀφήσει κανένα θέαμα νά τοῦ βραχύ-νει τόν χρόνο τοῦ δείπνου του, στό μεταξύ ἡ βαρβαρότητα, πού τῆς ἔχει ἀποκλειστεῖ ἡ δυνατότητα τοῦ δείπνου ὡς διεξόδου, δέν χορταίνει καταδροχθίζοντας τήν κουλτούρα της. Πρέπει νά καθήσει κανεῖς ὡς τό τέλος κάθε προγράμματος, νά διαβάει κάθε best seller², νά δεῖ κάθε ταινία στίς μέρες τῆς ἀκμῆς της στόν κεντρικό κινηματογράφο. Ἡ πληθώρα τῶν ἀδιάκριτα καταναλωνόμενων γίνεται ὀλέθρια. Κάνει ἀδύνατο τόν προσανατολισμό, καί ὅπως στό τερατῶδες πολυκατάστημα ψάχνει κανεῖς γιά ἕναν ὁδηγό (Führer), ὁ σφηνωμένος ἀνάμεσα στίς προσφορές πληθυσμός περιμένει τόν δικό του.

77

Πλειστηριασμός. – Ἡ ἀχαλίνωτη τεχνική ἐξαλείφει τήν πολυτέλεια, ὄχι ὁμως ἀναγορεύοντας τό προνόμιο σέ ἀνθρώπινο δικαίωμα, ἀλλά ἀποκλείοντας τή δυνατότητα τῆς ἐκπλήρωσης, ἐνῶ ἀνεβάζει τό γενικό βιοτικό ἐπίπεδο. Ἡ ταχεία ἀμαξοστοιχία, ἡ ὁποία διασχίζει γοργά τήν ἡπειρο σέ τρεῖς νύχτες καί δύο μέρες, εἶναι ἕνα θαῦμα, ἀλλά τό ταξίδι μέ αὐτή δέν ἔχει τίποτε ἀπό τή σθησμένη αἴγλη τοῦ train bleu¹. Ὅ,τι συνιστοῦσε τήν ἡδονή τοῦ ταξιδιοῦ, ἀρχίζοντας ἀπό τά ἀποχαιρετιστήρια νεύματα ἀπό τό ἀνοιχτό παράθυρο, τή φροντίδα τῶν φιλοφρόνων ἀποδεκτῶν τῶν φιλοδωρημάτων, τό τελετουργικό τῶν γευμάτων, ἡ ἀδιάκοπη αἴσθηση τῆς ἰδιαίτερης μεταχείρισης πού δέν στερεῖ ἀπό κανέναν τίποτε, ἔχει χαθεῖ μαζί μέ τούς κομπσούς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι πρῖν ἀπό τήν ἀναχώρηση συνήθιζαν νά κάνουν περιπάτους στίς ἀποβάθρες καί τούς ὁποίους τώρα πιά μάταια ἀναζητεῖ κανεῖς ἀκόμη καί στίς αἴθουσες τῶν πύο διακεκριμένων ξενοδοχείων. Τό γεγονός ὅτι τά σκαλάκια τῶν τραίνων μαζεύονται μέσα, ὑποδηλώνει στόν ταξιδιώτη καί τῆς πύο ἀκριβῆς ταχείας, ὅτι πρέπει νά ὑπακούει σάν αἰχμάλωτος στίς σαφεῖς διατάξεις τῆς ἐταιρείας. Αὐτή βέβαια τοῦ προσφέρει τό ἀκρι-

ὡς ὑπολογισμένο ἀντίτιμο τοῦ ναύλου του, τίποτε ἄλλο ὁμως πέρα ἀπό ὅ,τι ἡ ἔρευνα ἔχει διαπιστώσει ὡς μέση ἀπαίτηση. Σέ ποιόν θά ἐρχόταν ἡ ἰδέα, ἔχοντας ἐπίγνωση αὐτῶν τῶν ὄρων, νά ταξιδεύσει μέ τήν ἀγαπημένη του ὅπως ἄλλοτε ἀπό τό Παρίσι στή Νίκαια; Δέν μπορεῖ πάντως κανεῖς νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τήν ὑποψία, ὅτι καί ἡ ἀποκλίνουσα πολυτέλεια, πού θορυβωδῶς ἀναγγέλλεται σάν τέτοια, περικλείει πιά πάντοτε ἕνα στοιχεῖο αὐθαιρεσίας καί τεχνητῆς ὑπόληψης. Στόχο ἔχει, ὑπό τήν ἔννοια τῆς θεωρίας τοῦ Veblen², μᾶλλον νά ἐπιτρέπει στούς οἰκονομικά εὐρωστους νά ἀποδεικνύουν στόν ἑαυτό τους καί στούς ἄλλους τήν ὑψηλή κοινωνική τους θέση, παρά νά ἱκανοποιεῖ τίς ὅπωςδήποτε ὀλοένα λιγότερο διαφοροποιημένες ἀνάγκες τους. Ἐνῶ τό Cadillac ὑπερτερεῖ ἀσφαλῶς ἔναντι τοῦ Chevrolet, καθόσον κοστίζει περισσότερο, ἡ ἴδια αὐτή ὑπεροχή, σέ ἀντίθεση πρός ἐκείνη τοῦ παλιοῦ Rolls Royce, ἀπορρέει ἀπό ἕνα συνολικό σχέδιο, τό ὁποῖο πονηρά ἐφοδιάζει τό πρῶτο μέ καλύτερα, τό δεύτερο μέ χειρότερα ἐξαρτήματα, κυλίνδρους καί βιδίτσες, χωρίς νά ἀλλάξει κάτι στό βασικό σχῆμα τοῦ μαζικοῦ προϊόντος: δέν θά χρειάζονταν παρά μόνο μικρές μετατοπίσεις στήν παραγωγή, καί τό Chevrolet θά μετατρέποταν σέ Cadillac. Ἔτσι ἡ πολυτέλεια ὑποσκάπτεται. Διότι μέσα στή γενική ἀντικαταστατότητα ἡ εὐτυχία εἶναι προσκολλημένη χωρίς ἐξαίρεση στό μῆ ἀντικαταστατό. Δέν μπορεῖ μέ καμμιά ἀνθρωπιστική προσπάθεια, μέ καμμιά τυπική συλλογιστική νά διαχωρισθεῖ ἀπό τό γεγονός ὅτι τό παραμυθένιο φόρεμα τῆς μᾶς δέν φοριέται ἀπό εἴκοσι χιλιάδες γυναῖκες. Στόν φетиχισμό καταφεύγει, ὑπό τόν καπιταλισμό, ἡ οὐτοπία τοῦ ποιοτικοῦ: ὅ,τι, δυνάμει τῆς διαφορᾶς καί τῆς μοναδικότητάς του, δέν χωράει στίς κυρίαρχες ἀνταλλακτικές σχέσεις. Ἀλλά αὐτή ἡ ὑπόσχεση τῆς εὐτυχίας, πού ἐμπεριέχει ἡ πολυτέλεια, προϋποθέτει μέ τή σειρά της τό προνόμιο, τήν οἰκονομική ἀνισότητα, ἀκριβῶς τήν κοινωνία πού βασίζεται στήν ἀντικαταστατότητα. Γιαυτό λοιπόν τό ἴδιο τό ποιοτικό γίνεται εἰδική περίπτωση τῆς ποσοτικοποίησης, τό μῆ ἀντικαταστατό παίρνει τόν χαρακτήρα τοῦ ἀντικαταστατοῦ, ἡ πολυτέλεια μετατρέπεται σέ κομφορ καί τελικά σέ ἀνόητο gadget³. Σέ αὐτόν τόν φαῦλο κύκλο ἡ ἀρχή τῆς πολυτέλειας θά ἀφανιζόταν ἀκόμη καί χωρίς τήν ἰσοπεδωτική τάση τῆς μαζικῆς κοινωνίας, γιά τήν ὁποία οἱ ἀντιδραστικοί ἐξοργίζονται μέ συναισθηματισμό. Ἡ ἐσωτερική σύνθεση τῆς πολυτέλειας δέν εἶναι ἀδιάφορη ἔναντι αὐτοῦ πού ὑφίσταται τό ἀνώφελο κατά τήν ὀλική του ἐνσωμάτωση στό βασίλειο

της ωφελιμότητας. Τά ύπολείμματά της, ακόμη και τά αντικείμενα της ανώτατης ποιότητας, φαίνονται ήδη σάν παλιοπράγματα. Τά πολύτιμα αντικείμενα, μέ τά όποια οί πάμπλουτοι γεμίζουν τίς κατοικίες τους, άποζητουΰν άδοήθητα τό μουσειο, τό όποιο όμως, όπως άντιλήφθηκε ό Valéry⁴, σκοτώνει τό νόημα τών γλυπτών και τών ζωγραφικών πινάκων, στά όποια μόνο ή μητέρα τους, ή αρχιτεκτονική, έδειχνε τή σωστή τους θέση. Κρατούμενα όμως στά σπίτια εκείνων, μέ τούς όποίους δέν έχουν κανένα δεσμό, περιφρονουΰν τή μορφή ύπαρξης, τήν όποία έχει αναπτύξει στό μεταξύ ή άτομική ιδιοκτησία. Άν οί άντίκες, μέ τίς όποίες οί εκατομμυριούχοι διαρρυθμιζαν τά σπίτια τους ως τόν Πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, ήταν ακόμη θεμιτές, γιατί έξύψωναν τήν ιδέα της αστικής κατοικίας σέ όνειρο –σέ έφιάλη–, χωρίς νά τή σπάζουν, τά σινουργήματα, τά όποια έπεκράτησαν στή συνέχεια, άπλως άνέχονται δύσθυμα τόν άτομικό ιδιοκτήτη, ό όποιος δέν αισθάνεται άνετα παρά μόνο μέσα στό φώς και τόν άέρα πού φράσσονται από τήν πολυτέλεια. Η πολυτέλεια της Νέας Άντικειμενικότητας είναι ένα παράδοξο, από τό όποιο μόλις μπορουΰν νά κερδίζουν τή ζωή τους οί Ρώσοι ψευτοπρίγκιπες πού μισθώνονται ως διακοσμητές έσωτερικών χώρων από άνθρώπους τουΰ Hollywood. Οί γραμμές τουΰ προηγμένου γούστου συγκλίνουν στήν άσκητικότητα. Τό παιδί πού διαβάζοντας τίς *Χίλιες και μία νύχτες* ξετρελλαινόταν από τά ρουμπίνια και τά σμαράγδια, άναρωτιόταν γιατί άραγε ή κατοχή τέτοιων πολύτιμων λίθων σημαίνει μακαριότητα, άφουΰ μάλιστα αυτά δέν περιγράφονται ως μέσα ανταλλαγής, αλλά ως θησαυρός. Σέ αυτό τό έρώτημα διαδραματίζεται όλη ή διαλεκτική τουΰ διαφωτισμού. Ο τελευταίος είναι τόσο έλλογος όσο και άλογος: έλλογος έφόσον άντιλαμβάνεται τήν ειδωλοποίηση, άλογος έφόσον στρέφεται έναντίον τουΰ ίδιου τουΰ στόχου, ό όποιος είναι παρών μόνο όπου δέν χρειάζεται νά κριθεί από καμμιά άρμόδια άρχή οΰτε νά παραβληθεί μέ όποιαδήποτε πρόθεση: καμμιά ευτυχία χωρίς φетиχισμό. Βαθμηδόν όμως τό σκεπτικιστικό έρώτημα τουΰ παιδιού έχει έπεκταθεί σέ κάθε είδους πολυτέλεια, ακόμη μάλιστα και ή γυμνή αισθησιακή ήδονή δέν είναι άπρωτη άπέναντι σέ αυτό. Για τό αισθητικό μάτι, τό όποιο εκπροσωπεί τό άνώφελο κατά της ωφελιμότητας, τό αισθητικό, όταν άποχωρίζεται μέ τή βία από τούς σκοπούς, γίνεται άντιαισθητικό, διότι εκφράζει τή βία: ή πολυτέλεια γίνεται ωμότητα. Τελικά καταπίνεται από τήν άγγαρεία ή συντηρείται στή γελοιογραφία. "Ο,τι

ώραιο εὐδοκιμεῖ ἀκόμη ὑπὸ τῆ φρίκη, εἶναι χλεύη καὶ ἀσχήμια γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ἡ ἐφήμερη μορφή του ὡστόσο ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀποφευξιμότητα τῆς φρίκης. Κάτι ἀπὸ αὐτὸ τὸ παράδοξον βρίσκεται στὰ θεμέλια ὅλης τῆς τέχνης· σήμερα φανερώνεται στὸ γεγονὸς ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει τέχνη. Ἡ συγκρατούμενη ἰδέα τοῦ ὠραίου ἀπαιτεῖ τὴν ἀπόρριψη τῆς εὐτυχίας καὶ ταυτόχρονα τὴ διάσωσή της.

78

Πέρα ἀπὸ τὰ βουνά. – Ἡ Χιονάτη ἐκφράζει τὴ μελαγχολία τελειότερα ἀπὸτι κάθε ἄλλο παραμῦθι. Καθαρὴ τῆς εἰκόνα εἶναι ἡ βασίλισσα, πού ἀπὸ τὸ παράθυρο κοιτάζει τὸ χιόνι καὶ εὐχεται μιά κόρη μέ πρότυπα τῆ ζωντανὴ ὁμορφιά τῶν νεκρῶν νιφάδων, τὸ μελανὸ πένθος τοῦ πλαισίου τοῦ παραθύρου, τὸ νύγμα τοῦ ματώματος γιὰ νὰ πεθάνει ἀργότερα στὴ γέννα. Τὸ τελευταῖο δὲν ἀναιρεῖται βέβαια οὔτε ἀπὸ τὸ εὐχάριστο τέλος. Καθὼς ἡ ἐκπλήρωση τῆς εὐχῆς σημαίνει τὸν θάνατο, ἡ σωτηρία παραμένει ἀπατηλὴ φαινομενικότητα. Διότι ἡ βαθύτερη ἀντίληψη δὲν πιστεύει πὼς ἀναστήθηκε ἐκεῖνη πού κεῖται σάν κοιμώμενη στὸ γυάλινο φέρετρο. Μήπως ἡ φαρμακωμένη μπουκιά τοῦ μήλου, πού ἀπὸ τὸν κλονισμό τοῦ ταξιδιοῦ τῆς θγῆκε ἀπὸ τὸν λαιμό, δὲν εἶναι ἕνα φονικὸ μέσον, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ ὑπόλοιπο τῆς χαμένης, τῆς ἐξόριστης ζωῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν γιαιτρεύεται πραγματικὰ παρὰ μόνο τώρα πού δὲν τὴ δελεάζει πιά καμμιὰ ἀπατηλὴ ἀγγελιαφόρος; Καὶ πόσο ἀβάσιμη φαίνεται ἡ εὐτυχία: «Τότε ἡ Χιονάτη τὸν συμπάθησε καὶ τὸν ἀκολούθησε». Πὼς ἀνακαλεῖται ἀπὸ τὸν κακὸ θρίαμβο πάνω στὴν κακία. Ἔτσι, ὅταν ἐλπίζουμε στὴ σωτηρία, μιά φωνὴ μᾶς λέει, ὅτι ἡ ἐλπίδα εἶναι μάταιη, καὶ ὅμως ἡ ἴδια, αὐτὴ ἡ ἀνήμερη καὶ μόνο, εἶναι ἐκεῖνη πού μᾶς ἐπιτρέπει ἀκόμη καὶ νὰ ἀνασαίνουμε. Ὅλες οἱ στοχαστικὲς θεωρήσεις δὲν μποροῦν παρὰ μόνο νὰ ἰχνογραφοῦν ὑπομονετικὰ τὸν διφορούμενο χαρακτήρα τῆς μελαγχολίας σέ ὀλοένα καινούργιες μορφές καὶ προσεγγίσεις. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπὸ τὴν παράνοια ὅτι ἐντούτοις μέσα ἀπὸ τίς μορφές τῆς φαινομενικότητας θά ἀναδυθεῖ κάποτε, ἀψευδῶς, ἡ σωτηρία.

*Intellectus sacrificium intellectus*¹. – ‘Η παραδοχή ότι ή σκέψη έπωφελείται από τόν μαρασμό τών συναισθημάτων χάρη στήν αύξανόμενη αντικειμενικότητα ή ότι μένει έστω αδιάφορη άπέναντί του, είναι ή ίδια μιά έκφραση τής προιούσας αποβλάκωσης. ‘Ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας έπαναδρα στον άνθρωπο, όσο και άν προάγει τήν ύπαγορευόμενη άποδοτικότητα. ‘Ανεπτυγμένες μέσω τής άλληλεπίδρασης τους, οί ικανότητες συρρικνώνονται, όταν άναγκάζονται νά άλληλοαποχωριστούν. ‘Ο άφορισμός του Nietzsche, ότι «ό βαθμός και τό είδος τής σεξουαλικότητας ενός ανθρώπου φθάνουν ως τήν ψηλότερη κορυφή του πνεύματός του», δέν είναι άπλως μιά εύστοχη ψυχολογική παρατήρηση. ‘Αφού άκόμη και οί πιο μακρινές αντικειμενοποιήσεις τής σκέψης τρέφονται από τίς όρμές, αυτή καταστρέφει μέσα στίς τελευταίες τόν όρο τής ίδιας της τής ύπαρξης. Μήπως ή μνήμη δέν είναι άδιαχώριστη από τήν άγάπη, ή όποία θέλει νά διατηρεί ό,τι έντούτοις παρέρχεται; Μήπως κάθε παρόρμηση τής φαντασίας δέν γεννιέται από τήν έπιθυμία που, μετατοπίζοντας τά στοιχεία του ύπάρχοντος, τό ξεπερνάει μένοντας πιστή σέ αυτό; Μήπως μάλιστα και ή πιο άπλή αντίληψη δέν χρωστάει τή διαμόρφωσή της στον φόβο μπροστά στό άντιληπτό αντικείμενο ή στή λαχτάρα γι’ αυτό; Είναι άλήθεια ότι μέ τήν αντικειμενοποίηση του κόσμου τό αντικειμενικό νόημα τών γνώσεων έχει αποσπασθεί βαθμηδόν από τήν όρμική βάση; έπίσης είναι άκαρπη ή γνωστική διαδικασία, όταν ή προσπάθεια αντικειμενοποίησης παραμένει δέσμια τών έπιθυμιών. ‘Αν όμως οί όρμές δέν διαφυλάσσονται ως ταυτόχρονα άνηρημένες μέσα στή σκέψη, ή όποία ξεφεύγει από τά δεσμά τους, τότε δέν έπιτυγχάνεται καμμιά γνώση πιά, και ή σκέψη πού σκοτώνει τόν πόθο, τόν πατέρα της, αϊφνιδιάζεται από τήν έκδίκηση τής βλακειάς. ‘Η μνήμη κηρύσσεται ταμπού ως άνυπολόγιστη, άβάσιμη, άνορθολογική. ‘Η έπακόλουθη διανοητική βραχύπνοια, ή όποία όλοκληρώνεται μέ τήν άπώλεια τής ιστορικής διάστασης τής συνείδησης, μειώνει άμεσα τή συνθετική συνειδητή αντίληψη, ή όποία κατά τόν Kant δέν μπορεί νά διαχωρισθεί από τήν «άναπαραγωγή μέσα στή φαντασία», από τήν ανάμνηση. Μόνον ή φαντασία, ή όποία σήμερα καταλογίζεται στή δικαιοδοσία του άσυνειδήτου και έχει προγραφεί στό πεδίο γνώσης ως παιδαριώδες και χωρίς κρίση κατάλοιπο έξ ύποπλασίας, έγκαθι-

δρύνει εκείνη τή σχέση μεταξύ αντικειμένων, από τήν όποία πηγάζει αμετάκλητα κάθε κρίση: άν έκδιωχθεί, έξορκίζεται ταυτόχρονα και ή κρίση, ή πραγματική πράξη τής γνώσης. 'Ο ευνουχισμός όμως τής αντίληψης από τήν έλεγκτική άρχή, ή όποία τής άρνείται κάθε ποθούσα προεξόφληση, τήν άναγκάζει μέ αυτόν ακριβώς τόν τρόπο νά κλεισθεί στό σχήμα τής άνήμπορης επανάληψης του έκάστοτε ήδη γνωστού. Τό γεγονός ότι κατά βάθος δέν επιτρέπεται πιά νά βλέπει κανείς, ισοδυναμεί μέ τή θυσία τής διάνοιας. "Όπως ακριβώς υπό τήν άχαλίνωτη πρωτοκαθεδρία τής παραγωγικής διαδικασίας τό πρόσ τί του Λόγου χάνεται, ώσπου αυτός καταντάει φетиχισμός του έαυτου του και τής έξωτερικής προς αυτή έξουσίας, έτσι ό ίδιος ύφίσταται ύποπλασία άκόμη και ως όργανο και έξομοιώνεται προς τούς λειτουργούς του, ό μηχανισμός τής σκέψης τών όποιων δέν έχει πιά άλλον σκοπό παρά μόνον τήν παρεμπόδιση τής σκέψης. 'Από τή στιγμή πού έχει εξαλειφθεί και τό τελευταίο συναισθηματικό ίχνος, δέν απομένει από τή σκέψη παρά μόνον ή άπόλυτη ταυτολογία. 'Ο τελείως καθαρός Λόγος εκείνων πού έχουν άπεμπολήσει έντελώς τήν ικανότητα «νά φαντάζονται ένα αντικείμενο και χωρίς τήν παρουσία του», θά φθάσει νά συγκλίνει μέ τήν καθαρή άπώλεια τής συνείδησης, τήν άμβλύνοια στήν κυριολεξία, διότι κάθε γνώση είναι έσφαλμένη, άν κριθεί σύμφωνα μέ τό παρατραδηγμένα ρεαλιστικό ιδανικό ενός δεδομένου έλεύθερου έννοιολογικών κατηγοριών, και όρθή μόνον όπου δέν θά μπορούσε πιά νά έχει καμμιά έφαρμογή τό έρώτημα τής όρθότητας ή τής σφαλερότητας. "Ότι αυτές οί τάσεις έχουν κερδίσει πολύ έδαφος, μπορεί νά τό δει κανείς σέ κάθε βήμα τής οργανωμένης έπιστήμης, ή όποία είναι έτοιμη νά θέσει και τά τελευταία ύπολείμματα του κόσμου, τά άνυπεράσπιστα έρείπια, υπό τόν ζυγόν της.

Διάγνωση. - "Ότι ό κόσμος έχει γίνει στό μεταξύ τό σύστημα, γιά τό όποιο άδिका οί έθνικοσοσιαλιστές κατηγορούσαν τή χαλαρή Δημοκρατία τής Βαϊμάρης, αυτό φαίνεται ολοκάθαρα στήν προδιατεταγμένη άρμονία μεταξύ τών θεσμών και εκείνων πού τούς ύπηρετούν. "Έχει ώριμάσει άθόρυβα μία άνθρωπότητα, ή όποία διψάει

γιά τόν καταναγκασμό καί τόν περιορισμό, τούς όποιους τῆς ἐπιβάλλει ἡ παράλογη διαιώνιση τῆς κυριαρχίας. Εὐνοημένοι ἀπό τήν ἀντικειμενική θέσμιση, ἀνέλαβαν ὅμως τίς λειτουργίες οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, οἱ όποιοι ἀπέναντι στήν προδιατεταγμένη ἀρμονία θά ὄφειλαν αὐτεπάγγελτα νά στοιχειοθετοῦν τή διαφωνία. Ἐνάμεσα στίς τόσες ἀνηρημένες παροιμίες βρίσκεται καί ἡ ρῆση «ἡ πίεση προκαλεῖ ἀντιπίεση»: ἂν ἡ πρώτη μεγαλώσει ἀρκετά, τότε ἡ δεύτερη ἐξαφανίζεται, καί μέ τή νεκρική ἐξουδετέρωση τῶν τάσεων ἡ κοινω- νία φαίνεται ἀποφασισμένη νά προλάβει κατά πολύ τήν ἐντροπία. Ἡ ἐπιστημονική μονάδα παραγωγῆς ἔχει τό ἀκριβές ὁμολόγό της στό εἶδος τοῦ πνεύματος πού θέτει στίς ὑπηρεσίες της: οἱ φορεῖς του δέν χρειάζεται πιά νά πιέσουν τόν ἑαυτό τους γιά νά ἐπιβεβαιω- θοῦν ὡς ἐθελούσιοι καί ἐνθερμοί ἐλεγκτές τοῦ ἑαυτοῦ τους. Ἀκόμη καί ὅταν ἔξω ἀπό τήν ἐργασία τους ἀποδεικνύονται ἐντελῶς ἀνθρώ- πινα καί ἔλλογα ὄντα, μιά παθική βλακεία τούς παραλύει τή στιγμή πού σκέφτονται στό πλαίσιο τοῦ ἐπαγγέλματος. Μή βλέποντας ὅμως τίποτε ἐχθρικό στίς ἀπαγορευσεις τῆς σκέψης, οἱ ὑποψήφιοι γιά θέσεις ἐργασίας –καί ὅλοι οἱ ἐπιστήμονες εἶναι τέτοιοι– αἰσθάνονται ἀνακούφιση. Ἐπειδή ἡ σκέψη τούς ἐπιφορτίζει μέ μιά ὑποκειμενική εὐθύνη, στήν όποία ἡ ἀντικειμενική τους θέση στή διαδικασία παρα- γωγῆς τούς ἐμποδίζει νά ἀνταποκριθοῦν, τήν ἀποποιοῦνται, τινά- ζονται λίγο καί αὐτομολοῦν. Ἡ ἀδιαθεσία γιά σκέψη γρήγορα γίνεται ἀνικανότητα γι' αὐτή: ἄνθρωποι πού χωρίς κόπο βρίσκουν τά πιό λεπτά στατιστικά ψεγάδια, προκειμένου νά σαμποτάρουν μιά γνώση, δέν εἶναι σέ θέση ἀπό καθέδρας νά κάνουν τίς πιό ἀπλές προβλέψεις ἐπί τῆς οὐσίας. Μαίνονται κατά τῶν εἰκοτολογι- κῶν θεωρήσεων καί σέ αὐτές σκοτώνουν τόν κοινό νοῦ. Οἱ εὐφρέ- στεροι ἀπό αὐτούς ὑποψιάζονται τήν ἀσθένεια τῶν νοητικῶν τους ἱκανοτήτων, διότι ἀρχικά αὐτή δέν ξεσπάει σέ ὄλο τό εὔρος τους, ἀλλά μόνο σέ ἐκεῖνα τά ὄργανα, τῶν όποίων τίς ὑπηρεσίες πωλοῦν. Πολλοί περιμένουν ἀκόμη μέ φόβο καί ντροπή νά ἀποκαλυφθεῖ ἡ βλάβη τους. Ὅλοι ὅμως τή βρίσκουν ἀναγορευμένη δημόσια σέ ἠθικό ἐπίτευγμα καί βλέπουν τόν ἑαυτό τους νά ἀναγνωρίζεται γιά μιά ἐπιστημονική ἀσκητικότητα, ἡ όποία γιά τούς ἴδιους δέν εἶναι παρά ἡ μυστική τροχιά τῆς ἀδυναμίας τους. Ἡ μνησικακία τους ἐλλογικεύεται κοινωνικά ὑπό τό σχῆμα: ἡ σκέψη εἶναι ἀντιεπιστημο- νική. Καί ὅμως ἡ πνευματική τους δύναμη ἔχει αὐξηθεῖ στό ἔπακρο σέ ἀρκετές διαστάσεις ἀπό τόν μηχανισμό ἐλέγχου. Ἡ συλλογική

βλακεία τῶν τεχνικῶν τῆς ἔρευνας δέν εἶναι ἀπλῶς ἀπουσία ἢ ὑποπλασία τῶν διανοητικῶν τους ἰκανοτήτων, ἀλλά μιὰ ὑπερτροφική ἀνάπτυξη τῆς ἴδιας τῆς νοητικῆς ἰκανότητος, πού μέ τή δική της δύναμη τίς κατατρῶει. Ἡ μαζοχιστική κακία τῶν νεαρῶν διανοουμένων πηγάζει ἀπό τήν κακοῦθεια τῆς ἀσθένειάς τους.

81

Μεγάλο καί μικρό. – Στίς μοιραῖες μεταφορές ἀπό τό πεδίο τοῦ οἰκονομικοῦ σχεδιασμοῦ σέ ἐκεῖνο τῆς θεωρίας, ἡ ὁποία κατά βάθος δέν διακρίνεται πιά ἀπό τήν κάτοψη τοῦ ὄλου, συγκαταλέγεται ἢ πίστη στή διοικησιμότητα τῆς πνευματικῆς ἐργασίας σύμφωνα μέ τά κριτήρια τῶν πραγμάτων, μέ τά ὁποῖα εἶναι ἀναγκαῖο ἢ λογικό νά ἀσχολεῖται κανεῖς. Καθιερώνονται διαβαθμίσεις ἐπιτακτικότητας. Ὅταν ὁμως ἀπό τή σκέψη ὑφαρπάζεται τό δυναμικό στοιχεῖο τοῦ αὐθορμητισμοῦ, ἀκυρώνεται ἀκριβῶς ἡ ἀναγκαιότητά της. Περιστεύεται σέ ἀναπληρώσιμες, ἀντικαταστάσιμες διατάξεις. Ὅπως στήν πολεμική οἰκονομία ἀποφασίζονται οἱ προτεραιότητες στήν κατανομή τῶν πρώτων ὑλῶν, στήν κατασκευή αὐτοῦ ἢ ἐκεῖνου τοῦ τύπου ὄπλων, ἔτσι παρεισφρέει καί στή διαμόρφωση τῶν θεωριῶν μιὰ ἱεραρχία σπουδαιότητων μέ προτίμηση εἴτε τῶν ἰδιαίτερα ἐπικαιρῶν εἴτε τῶν ἰδιαίτερα σημαντικῶν θεμάτων καί παραμερισμό ἢ ἐπιεική ἀνοχή τῶν μὴ κυρίων ζητημάτων, τά ὁποῖα ἐπιτρέπεται νά περάσουν σάν διακόσμηση τῶν βασικῶν γεγονότων, σάν λεπτοῦργημα. Ἡ ἰδέα τῆς σημαντικότητας ἔχει πλασθεῖ σύμφωνα μέ ὀργανωτικές ἀπόψεις, ἐκεῖνη τῆς ἐπικαιρότητας ἐκτιμᾶται βάσει τῆς ἐκάστοτε ἀντικειμενικά ἰσχυρότερης τάσης. Ἡ σχηματική διάκριση σέ σπουδαῖες καί δευτερεύουσες κατηγορίες προσυπογράφει κατά τή μορφή τήν κλίμακα ἀξιῶν τῆς κυρίαρχης πρακτικῆς, ἀκόμη καί ὅταν ἀντιφάσκει σέ αὐτή κατά τό περιεχόμενο. Στίς ἀπαρχές τῆς προοδευτικῆς φιλοσοφίας, στόν Bacon καί στόν Descartes, ἔχει ἤδη συν-τεθεῖ¹ ἡ λατρεία τοῦ σπουδαίου. Τελικά ὁμως αὐτή φανερώνει κάτι ἀνελεύθερο, ἐπαναστροφικό. Ἡ σπουδαιότητα παριστάνεται ἀπό τόν σκύλο, ὁ ὁποῖος κατά τόν περίπατο σέ ἓνα ὁποιοδήποτε σημεῖο μυρίζει ἐπί πολλά λεπτά προσηλωμένος, ἀνυποχώρητος καί μέ ἀγανακτισμένη σοβαρότητα, γιά νά ἰκανοποιήσει στή συνέχεια

τή σωματική του ανάγκη, νά ξύσει τό χῶμα μέ τά πόδια καί νά συνεχίσει τόν δρόμο του, σάν νά μήν εἶχε συμβεῖ τίποτε. Σέ καιρούς ἀγριότητος μπορεῖ ἀπό αὐτά νά ἐξαρτιόταν ἡ ζωή καί ὁ θάνατος· μετά ἀπό χιλιετίες κατοικιδιοποίησης αὐτά ἔχουν γίνει ἕνα παράλογο τελετουργικό. Ποιός νά μήν τό σκεφτεῖ βλέποντας μιά σοβαρή ἐπιτροπή νά ἐξετάζει τήν ἐπιτακτικότητα προβλημάτων, προτοῦ τό ἐπιτελεῖο τῶν συνεργατῶν ἐξαπολυθεῖ στά ἐπιμελῶς καθορισμένα καθήκοντα ἐντός τακτῶν προθεσμιῶν. Κάτι ἀπό αὐτή τήν ἀναχρονιστική στενοκεφαλιά χαρακτηρίζει κάθε τι σπουδαῖο· ὡς κριτήριο τῆς σκέψης ἰσοδυναμεῖ πρὸς τήν ἐξορκιστική καθήλωσή της, τήν παραίτηση ἀπό τήν αὐτοπερισυλλογή. Τά μεγάλα θέματα ὁμως δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά οἱ πανάρχαιες μυρωδιές πού κάνουν τό ζῶο νά σταματήσει καί πιθανῶς νά τίς ἀναπαραγάγει. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι πρέπει νά ἀγνοηθεῖ ἡ ἱεραρχία τῶν σπουδαιοτήτων. Ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἀκαλλιιεργησία της ἀντανακλᾷ αὐτή τοῦ συστήματος, ἔτσι εἶναι ἐπίσης κορεσμένη μέ ὅλη του τή βιαιότητα καί πειθαναγκάζουσα αὐστηρότητα. Ἡ σκέψη ὡστόσο δέν θά ἔπρεπε νά τήν ἀναπαράγει, ἀλλά μπαίνοντας στό νόημά της νά τή διαλύει. Ὁ διαχωρισμός τοῦ κόσμου σέ κύρια καί δευτερεύοντα ζητήματα, ὁ ὁποῖος πάντοτε ἐξυπηρέτησε τήν ἐξουδετέρωση τῶν νευραλγικῶν φαινομένων τῆς ἀκρότατης κοινωνικῆς ἀδικίας ὡς ἀπλῶν ἐξαιρέσεων, πρέπει νά ἀκολουθηθεῖ, μέχρις ὅτου ἀποκαλυφθεῖ ἡ ἀναλήθειά του. Αὐτός πού μετατρέπει τά πάντα σέ ἀντικείμενα, πρέπει νά γίνει ὁ ἴδιος ἀντικείμενο τῆς σκέψης, ἀντί νά τήν κατευθύνει. Θά ἐμφανισθοῦν τότε καί τά μεγάλα θέματα, μᾶλλον ὁμως ὄχι μέ τήν παραδοσιακή ἔννοια ὡς «προκείμενα θέματα», ἀλλά διαθλασμένα καί ἔκκεντρα. Ἡ βαρβαρότητα τοῦ ἄμεσου μεγέθους ἀπέμεινε στή φιλοσοφία σάν κληρονομική μερίδα ἀπό τήν παλιότερη συμμαχία της μέ διοικητές καί μαθηματικούς: ὅ,τι δέν φέρει τή σφραγίδα τῆς ἐπηρμένης κοσμοϊστορικῆς κίνησης, παραδίδεται στίς διαδικασίες τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Ἐδῶ ἡ φιλοσοφία συμπεριφέρεται ὅπως ἡ κακή ζωγραφική, ἡ ὁποία φαντάζεται, ὅτι ἡ ἀξία ἐνός ἔργου καί ἡ φήμη πού αὐτό ἀποκτᾷ, ἐξαρτῶνται ἀπό τό γόητρο τῶν ἀντικειμένων· ἕνας πίνακας τῆς Μάχης τῆς Λειψίας ἀξίζει δηλαδή περισσότερο ἀπότι μιά καρτέκλα σέ λοξή προοπτική. Ἡ διαφορά τοῦ ἐννοιολογικοῦ μέσου ἀπό τό καλλιτεχνικό δέν ἀλλάζει σέ τίποτε τήν κακή ἀπλοϊκότητα. Ἄν ἡ διαδικασία τῆς ἀφαίρεσης σημαδεύει ὅλη τή διαμόρφωση ἐννοιῶν μέ τή μανία τοῦ μεγαλείου, διαφυλάσ-

σει μέσα της, μέ τήν απόσταση ἀπό τό ἀντικείμενο τῆς δράσης, μέ τόν στοχασμό καί τή διαφάνεια, καί τό ἀντίδοτο: ἡ αὐτοκριτική τοῦ Λόγου εἶναι ἡ πιό ἐγγενής ἠθική του. Τό ἀντίθετό του στήν πιό πρόσφατη φάση μιᾶς αὐτεξούσιας σκέψης δέν εἶναι παρά ἡ κατάργηση τοῦ ὑποκειμένου. Ἐκεῖνο τό ὕφος τῆς θεωρητικῆς ἐργασίας, πού διατάσσει τά θέματα ἀνάλογα μέ τή σπουδαιότητά τους, παραβλέπει τόν ἐργαζόμενο. Ἡ ἀνάπτυξη ἑνός ὀλοένα μικρότερου ἀριθμοῦ τεχνικῶν ἰκανοτήτων ὑποτίθεται ὅτι τόν ἐξοπλίζει ἐπαρκῶς γιά νά πραγματεῦεται κάθε καθορισμένο πρόβλημα. Σκεπτόμενη ὑποκειμενικότητα ὁμως εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι δέν ἐπιτρέπει νά ἐνταχθεῖ στόν κύκλο καθηκόντων πού χαράσσεται ἐτερόνομα ἀπό τά πάνω: ἀκόμη καί σέ αὐτόν δέν μπορεῖ νά τά καταφέρει, παρά μόνον ἐφόσον ἡ ἴδια δέν εἶναι μέρος του, καί κατ' αὐτά ἡ ὑπαρξή της εἶναι ἡ προϋπόθεση κάθε ἀντικειμενικά δεσμευτικῆς ἀλήθειας. Ἡ αὐτεξούσια ἀντικειμενικότητα², ἡ ὁποία θυσιάζει τό ὑποκείμενο στήν ἐξεύρεση τῆς ἀλήθειας, ἀπορρίπτει ταυτόχρονα καί τήν ἀλήθεια καί τήν ἴδια τήν ἀντικειμενικότητα³.

82

Τρία δῆματα μακριά. – Ὁ θετικισμός μειώνει ἀκόμη μιά φορά τήν απόσταση τῆς σκέψης ἀπό τήν πραγματικότητα, τήν ὁποία δέν ἀνέχεται πιά οὔτε ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα. Καθώς οἱ καταπτοημένες σκέψεις δέν θέλουν νά εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπό προσωρινότητες, ἀπλές συντομογραφίες τῶν περιλαμβανόμενων στοιχείων τῆς πραγματικότητας, μαζί μέ τήν αὐτονομία τους ἀπέναντι στήν πραγματικότητα χάνουν καί τή δύναμη νά διεισδύσουν σέ αὐτή. Μόνο σέ απόσταση ἀπό τή ζωή διαδραματίζεται ἡ ζωή τῆς σκέψης, πού ἐπενεργεῖ δραστικά στήν πραγματική. Ἐνῶ ἡ σκέψη ἀναφέρεται σέ γεγονότα καί κινεῖται κρίνοντάς τα, δέν κινεῖται λιγότερο δυνάμει τῆς τηρούμενης διαφορᾶς. Χάρη σέ αὐτή ἐκφράζει ἀκριβῶς αὐτό πού εἶναι, ὅτι αὐτό ποτέ δέν εἶναι ἐντελῶς ὅπως τό ἐκφράζει. Οὐσιῶδες γιά τή σκέψη εἶναι ἕνα στοιχεῖο ὑπερβολῆς, ὑπερακοντισμοῦ πέρα ἀπό τά πράγματα, ἀπόσπασης ἀπό τή βαρύτητα τῶν δεδομένων, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἀντί τῆς ἀπλῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ εἶναι, αὐστηρή καί ταυτόχρονα ἐλεύθερη, ἐπιτελεῖ τόν προορισμό

της. Κατ' αὐτό κάθε σκέψη μοιάζει μέ τό παιγνίδι, μέ τό ὅποιο τόσο ὁ Hegel ὅσο καί ὁ Nietzsche συνέκριναν τό ἔργο τοῦ πνεύματος. Τό μή δάρβαρο στή φιλοσοφία συνίσταται στή σιωπηρή ἐπίγνωση ἐκείνου τοῦ στοιχείου τῆς ἀνευθυνότητας, τῆς μακαριότητος πού ἀπορρέει ἀπό τό φευγαλέο τῆς σκέψης, ἡ ὁποία ξεφεύγει πάντοτε ἀπό αὐτό πού κρίνει. Μιά τέτοια ἐκτροπή διώκεται ἀπό τό θετικιστικό πνεῦμα καί διαπομπεύεται σάν τρέλλα. Ἡ διαφορά ἀπό τά γεγονότα γίνεται ἀπλῶς λάθος, τό δυναμικό στοιχείο τοῦ παιγνιδιοῦ μιά πολυτέλεια μέσα σέ ἕναν κόσμο, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου οἱ διανοητικές λειτουργίες πρέπει νά ἀποδίδουν λογιαριασμό γιά κάθε λεπτό τῆς ὥρας χτυπώντας κάρτα. Μόλις ὅμως ἡ σκέψη ἀποποιηθεῖ τήν ἀκατάλυτη ἀπόστασή της καί μέ χίλια λεπτεπίλεπτα ἐπιχειρήματα θελήσει νά ὑπεκφύγει στήν κατά γράμμα ὀρθότητα, περιέρχεται σέ μειονεκτική θέση. Ἄν ξεφύγει ἀπό τό πλαίσιο τοῦ δυνητικοῦ, τῆς προεικασίας πού δέν μπορεῖ νά ἐκπληρωθεῖ ἐντελῶς ἀπό κανένα ἐπιμέρους δεδομένο, κοντολογίς, ἄν ἀντί τῆς ἐρμηνείας ἐπιχειρήσει νά γίνει ἀπλή ἀπόφανση, τότε ὅλα ὅσα ἀποφαίνεται, γίνονται στήν πραγματικότητα ψευδῆ. Ἡ ἀπολογητική της, ἐμπνευσμένη ἀπό τήν ἀβεβαιότητα καί μιά δεδαρημένη συνείδηση, μπορεῖ νά ἀνασκευασθεῖ βῆμα πρὸς βῆμα μέ τήν ἀπόδειξη ἀκριβῶς τῆς μή ταυτότητας πού δέν θέλει νά παραδεχθεῖ, τῆ μόνῃ ὥστόσο πού τήν κάνει σκέψη. Ἄν ἀπεναντίας ὑπεξέφευγε στήν ἀπόσταση ὡς προνόμιο, δέν θά βιάδιζε καλύτερα, ἀλλά θά διεκήρυσσε δύο λογῶν ἀλήθειες, ἐκείνη τῶν δεδομένων καί ἐκείνη τῶν ἐννοιῶν. Αὐτό θά κατέλυε τήν ἴδια τήν ἀλήθεια καί θά κατάγγελλε τῆ σκέψη ἀκόμη πιό βέβαια. Ἡ ἀπόσταση δέν εἶναι ζώνη ἀσφαλείας ἀλλά πεδίο ἐντάσεων. Δέν ἐκδηλώνεται τόσο στή χαλάρωση τῆς ἀπαιτήσης τῶν ἐννοιῶν νά εἶναι ἀληθινές, ὅσο στήν τρυφερότητα καί τό εὐθραυστο πού χαρακτηρίζουν τό σκέπτεσθαι. Ἄπεναντι στόν θετικισμό δέν ἀρμόζει οὔτε ἡ ἰσχυρογνωμοσύνη οὔτε ἡ προσποιητή ἀρχοντιά, ἀλλά ἡ γνωσιοκριτική ἀπόδειξη τοῦ ἀνέφικτου μιᾶς σύμπτωσης μεταξύ τῆς ἐννοίας καί ἐκείνου πού τήν ἐκπληρώνει. Τό κυνήγι τῆς πλήρους ἀλληλεπικάλυψης ἑτερόνυμων δέν εἶναι ὁ διαρκῶς τείνων μόχθος, πού στό τέλος τοῦ ἐπιφυλάσσεται ἡ λύτρωση¹, ἀλλά ἀφελές καί χωρίς πείρα. Ἡ σκέψη ἔχει γνωρίσει καί ξεχάσει χίλιες φορές ὅσα τῆς προσάπτει ὁ θετικισμός, καί μόνο γνωρίζοντάς τα καί ξεχνώντας τα ἔφθασε νά γίνει σκέψη. Ἐκείνη ἡ ἀπόσταση τῆς σκέψης ἀπό τήν πραγματικότητα δέν εἶναι καθαυτή τίποτε ἄλλο παρά τό καταστά-

λαγμα τῆς ἱστορίας μέσα στίς ἔννοιες. Ἡ χωρίς ἀποστάσεις χρήση τους, παρ' ὄλη τήν παραίτηση πού σημαίνει, ἢ ἴσως ἀκριβῶς ἔξαιτίας της, εἶναι παιδαριώδης. Διότι ἡ σκέψη πρέπει νά στοχεύει πέρα ἀπό τό ἀντικείμενό της, ἀκριβῶς ἐπειδή δέν φθάνει ἐκεῖ ἐντελῶς, καί ὁ θετικισμός εἶναι μὴ κριτικός, καθώς πιστεύει στήν ἰκανότητά του νά τό φθάσει καί φαντάζεται πῶς διστάζει ἀπλῶς ἀπό εὐσυνειδησία. Ἡ ὑπερβατική σκέψη παίρνει πολύ πιό ριζικά ὑπόψη της τήν ἴδια της τήν ἀνεπάρκεια ἀπὸτι ἐκείνη πού καθοδηγεῖται ἀπό τόν ἐπιστημονικό μηχανισμό ἐλέγχου. Εἰκάζει κατ' ἐπέκταση, ὥστε δυνάμει τῆς ὑπερτεταμένης προσπάθειας τοῦ πλεονάσματος νά ἀντεπεξέλθει, ἔστω ἀνέλπιδα, στό ἀναπόφευκτο ἔλλειμμα. Ἡ ἀθέμιτη ἀπολυτοκρατία πού προσάπτεται στή φιλοσοφία, ὁ δῆθεν τελεσίδικος χαρακτήρας της, ἀπορρέει ἀκριβῶς μέσα ἀπό τήν ἄδυσσο τῆς σχετικότητας. Οἱ ὑπερβολές τῆς θεωρησιακῆς μεταφυσικῆς εἶναι οὐλές τῆς στοχαζόμενης διάνοιας, καί μόνο τό μὴ ἀποδειγμένο ἀποκαλύπτει τήν ἀπόδειξη ὡς ταυτολογία. Ἀπεναντίας, ἡ ἄμεση ἐπιφύλαξη τῆς σχετικότητας, ἡ περιορίζουσα σκέψη, ἡ παραμένουσα μέσα στήν ἐκάστοτε ὀριοθετημένη ἐννοιολογική περιοχή, στερεῖ, ἔξαιτίας ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς ἐπιφυλακτικότητας, ἀπό τόν ἑαυτό της τήν ἐμπειρία τοῦ ὀρίου, πού νά τό σκέφτεται κανεῖς καί νά τό ξεπερνάει, κατὰ τή μεγαλειώδη κρίση τοῦ Hegel, εἶναι ἓνα καί τό αὐτό. Σύμφωνα μέ αὐτά οἱ σχετικιστές θά ἦταν οἱ ἀληθινοί –οἱ κακοί– ἀπολυτοκράτες καί ἐπιπλέον ἄστοί πού θά ἤθελαν νά διασφαλίσουν τή γνώση τους σάν περιουσία, μόνο γιά να τή χάσουν ἀκόμη ἀσφαλέστερα. Μόνο ἡ διεκδίκηση τοῦ ἀπόλυτου², τό ἄλμα τοῦ ἀνθρώπου πέρα ἀπό τή σκιά του, ἐπιτρέπει τή δικαίωση τοῦ σχετικοῦ· ἀναλαμβάνοντας τήν εὐθύνη γιά τήν ἀναλήθεια, ὀδηγεῖ στό κατώφλι τῆς ἀλήθειας μέ τή συγκεκριμένη ἐπίγνωση τῆς σχετικότητας³ τῆς ἀνθρώπινης γνώσης.

Ἐπιπρόσθετος. – Συμβουλή πρὸς διανοούμενους: μὴν ἀφήνεις κανέναν νά σέ ἀντικαθιστᾷ. Ἡ ἀντικαταστατότητα ὅλων τῶν ἐργασιῶν καί τῶν ἀνθρώπων καί ἡ συνακόλουθη πεποίθηση, πῶς ὅλοι θά ἔπρεπε νά μποροῦν νά κάνουν τά πάντα, ἀποδεικνύονται δεσμά

στήν ύφιστάμενη τάξη πραγμάτων. Τό ἐξισωτικό ιδανικό τῆς ἀντικαταστασιμότητας εἶναι ἀπάτη, ὅταν δέν στηρίζεται στήν ἀρχή τῆς ἀνακλητότας καί τῆς ὑπευθυνότητος ἀέναντι στή rank and file¹. Ἰσχυρότερος ὄλων εἶναι ἀκριβῶς ὁποῖος μπορεῖ ἀπό τά πράγματα, γιά τά ὁποῖα προσφέρει τό ὄνομά του καί τά ὁποῖα τοῦ ἀποδίδουν τό κέρδος, νά κάνει μόνος του ὅσο τό δυνατόν λιγότερα καί νά φορτώνει σέ ἄλλους ὅσο τό δυνατόν περισσότερα. Αὐτό φαίνεται σάν κολληκτιβισμός, ὡστόσο ἰσοδυναμεῖ μέ τό γεγονός ὅτι θεωρεῖ κανεῖς τόν ἑαυτό του ἀνώτερο, ὅτι ἐξαιρεῖται ἀπό τήν ἐργασία ἐξουσιάζοντας ἐκείνη τῶν ἄλλων. Στήν ὑλική παραγωγή βέβαια ἡ ἀντικαταστασιμότητα ἐδράζεται στά πράγματα. Ἡ ποσοτικοποίηση τῶν ἐργασιακῶν διαδικασιῶν τείνει νά μειώσῃ τή διαφορά ἀνάμεσα στά καθήκοντα τοῦ γενικοῦ διευθυντῆ καί τοῦ χειριστῆ τῆς βενζιναντλίας. Εἶναι ἄθλια ἰδεολογία ὁ ἰσχυρισμός ὅτι στίς παρούσες συνθῆκες ἀπαιτεῖται μεγαλύτερη εὐφυΐα, πείρα ἢ ἀκόμη καί πρότερη κατάρτιση γιά τή διοίκηση ἑνός τράστ παρά γιά τή λήψη τῆς ἐνδειξης ἑνός μανόμετρον. Ἐνῶ ὁμως στήν ὑλική παραγωγή ἐπιμένει κανεῖς πεισματικά ἀκριβῶς σέ αὐτή τήν ἰδεολογία, τό πνεῦμα καθυποτάσσεται στήν ἀντίθετη. Πρόκειται γιά τήν ξεπεσμένη διδασκαλία περί τῆς *universitas Litterarum*², τῆς ἰσότητος ὄλων μέσα στή Δημοκρατία τῶν ἐπιστημῶν, ἡ ὁποία ὄχι μόνον ὀρίζει τόν καθένα ἐλεγκτή τοῦ ἄλλου, ἀλλά ὑποτίθεται πῶς τόν καθιστᾷ ἱκανό νά κάνει ἐξίσου καλά τή δουλειά ὁποιοῦδήποτε. Ἡ ἀντικαταστασιμότητα ὑποβάλλει τίς σκέψεις στήν ἴδια διαδικασία ὅπως ἡ ἐμπορική ἀνταλλαγή τά πράγματα. Τό ἀσύμμετρο ἐξαφεῖλεται. Ἄφου ὁμως πρώτιστο καθήκον τῆς σκέψης εἶναι ἡ ἄσκηση κριτικῆς στήν ἀπορρέουσα ἀπό τήν ἀνταλλακτική σχέση καθολική συμμετρότητα, αὐτή ἡ τελευταία, ὡς πνευματική παραγωγική σχέση, στρέφεται ἐναντίον τῆς παραγωγικῆς δύναμης. Στήν ὑλική σφαῖρα ἡ ἀντικαταστασιμότητα εἶναι τό ἤδη ἐφικτό καί ἡ μὴ ἀντικαταστασιμότητα τό πρόσχημα γιά τήν παρεμπόδιση του· στή θεωρία, στήν ὁποία ἀρμόζει νά ἀποκαλύπτει αὐτοῦ τοῦ εἶδους τό *quid pro quo*³, ἡ ἀντικαταστασιμότητα χρησιμεύει στόν μηχανισμό ὡς μέσον ἐπέκτασής του ἀκόμη καί σέ ἀντικειμενικά ἀντιτιθέμενες θέσεις. Μόνον ἡ μὴ ἀντικαταστασιμότητα θά μποροῦσε νά ἐμποδίσει τήν ἐνσωμάτωση τοῦ πνεύματος στήν ὑπαλληλία. Τό αἴτημα πού παρεισάγεται ὡς αὐτονόητο, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο κάθε πνευματικό ἔργο θά ἔπρεπε νά μπορεῖ νά ἐπιτελεῖται ἐξίσου ἀπό κάθε καταρτισμένο μέλος μιᾶς ὀργάνωσης, ἀναγο-

ρεύει τόν πιό στενοκέφαλο έπιστημονικό τεχνικό σέ μέτρο τοῦ πνεύματος: ἀπό ποῦ μπορεῖ αὐτός ἀκριβῶς νά ἀντλήσει τήν ἱκανότητα νά ἀσκήσει κριτική στή δική του τεχνικοποίηση; Ἔτσι ἡ οἰκονομία προκαλεῖ ἐκείνη τήν ἰσοπέδωση, γιά τήν ὁποία ἀγανακτεῖ κατ' ἀναλογία πρὸς τό «πιάστε τόν κλέφτη». Τό ζήτημα τῆς ἀτομικότητας πρέπει νά τεθεῖ καί πάλι στήν ἐποχή τῆς κατάλυσής της. Ἐνῶ τό ἄτομο, ὅπως ὅλες οἱ ἀτομοκρατικές παραγωγικές διαδικασίες, ἔχει μείνει πίσω ἀπό τή στάθμη τῆς τεχνικῆς καί ἱστορικά εἶναι ἀπαρχαιωμένο, ὡς καταδικασμένο γίνεται καί πάλι κληρονόμος τῆς ἀλήθειας σέ ἀντίθεση πρὸς τόν νικητή. Διότι μόνον αὐτό διατηρεῖ, ἔστω καί σέ διαστρεβλωμένη μορφή, τό ἴχνος αὐτοῦ πού νομιμοποιεῖ ὅλη τήν τεχνικοποίηση, ἐνῶ αὐτή ἀποκλείει ἀπό τόν ἑαυτό της τή δυνατότητα νά τό συνειδητοποιήσει. Ἀφοῦ ἡ ἀχαλίνωτη πρόοδος ἀποδεικνύεται ὅτι δέν ταυτίζεται ἄμεσα μέ ἐκείνη τῆς ἀνθρωπότητας, τό ἀντίθετό της μπορεῖ νά προσφέρει καταφύγιο στήν πρόοδο. Τό μολύδι καί ἡ γομολάστιχα εἶναι πιό χρήσιμα στή σκέψη ἀπότι ἓνα ἐπιτελεῖο βοηθῶν. Ἐκεῖνοι πού οὔτε ἀφίενται ὀλόπλευρα στήν ἀτομοκρατία τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς οὔτε θά ἤθελαν μέ τό κεφάλι μπροστά νά παραδοθοῦν στόν κολλεκτιβισμό τῆς ἐξισωτικῆς καί μισάνθρωπης ἀντικαταστασιμότητας, ἔχουν τήν ἀνάγκη τῆς ἐλευθέρης καί ἀλληλέγγυης συνεργασίας μέ κοινή τήν εὐθύνη. Ὅτιδήποτε ἄλλο ξεπουλάει τό πνεῦμα σέ μορφές ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητας καί ἄρα τελικά στά συμφέροντά της.

84

Ὁρολόγιο πρόγραμμα. — Λίγα πράγματα ξεχωρίζουν τόν τρόπο ζωῆς, πού θά ἄρμοζε στόν διανοούμενο, τόσο βαθιά ἀπό ἐκείνον τοῦ ἄστοῦ, ὅσο τό γεγονός ὅτι ὁ πρῶτος δέν ἀναγνωρίζει τή διαζευκτική διάκριση μεταξύ ἐργασίας καί διασκέδασης. Μιά ἐργασία, ἡ ὁποία δέν χρειάζεται, προκειμένου νά ἀνταποκριθεῖ στήν πραγματικότητα, πρῶτα νά προξηγήσει στό ὑποκείμενό της ὅλα τά κακά πού αὐτή μέλλει ὕστερα νά προξηγήσει στους ἄλλους, εἶναι ἡδονή ἀκόμη καί στήν ἀπεγνωσμένη ἔνταση τῶν προσπαθειῶν. Ἡ ἐλευθερία, ὅπως αὐτή τήν ἐννοεῖ, εἶναι ἡ ἴδια μέ ἐκείνη πού ἡ ἀστική κοινωνία ἐπιφυλάσσει μόνο στήν ἀναψυχή καί ταυτόχρονα

άναιρεί μέσω ενός τέτοιου διακανονισμού. Ὅποιος, αντίστροφα, ξέρει τί εἶναι ἐλευθερία, βρίσκει ἀφόρητη κάθε ἀνεκτή ἀπό αὐτή τήν κοινωνία διασκέδαση καί δέν ἐπιθυμεί νά ἀναμιγνύεται μέ κανένα ὑποκατάστατο ἡδονῆς ἐκτός τῆς ἐργασίας του, ἡ ὁποία βέβαια περικλείει ὅ,τι οἱ ἄστοί ὑπό τήν ὀνομασία «κουλτούρα» μεταθέτουν στή βραδινή σχόλη. Work while you work, play while you play¹ – εἶναι ἕνας ἀπό τούς βασικούς κανόνες τῆς καταπιεστικῆς αὐτοπειθαρχίας. Οἱ γονεῖς, γιά τούς ὁποίους ἦταν θέμα γοήτρου νά τούς φέρει τό παιδί καλούς βαθμούς, ἦταν ἐλάχιστα διατεθειμένοι νά τό ἀφήσουν νά διαβάσει ὡς ἀργά τό βράδυ ἢ, σύμφωνα μέ τά μέτρα τους, νά παρακουραστεῖ πνευματικά. Μέσα ἀπό τήν ἀνοησία τους ὁμως μιλοῦσε ἡ ἐπινοητικότητα τῆς τάξης τους. Ἡ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἀριστοτέλη ἐμπεδωμένη διδασκαλία γιά τήν τήρηση τοῦ μέτρου ὡς ἀρετή τῶν ἔλλογων εἶναι μεταξύ ἄλλων μιά προσπάθεια νά θεμελιωθεῖ τόσο γερά ὁ κοινωνικά ἀναγκαῖος ἐπιμερισμός τοῦ ἀνθρώπου σέ ἀνεξάρτητες μεταξύ τους λειτουργίες, ὥστε νά μή διανοεῖται καμμιά ἀπό αὐτές τή μετάδασή της τίς ἄλλες καί νά θυμίζει τόν ἄνθρωπο. Δύσκολα βέβαια θά μπορούσε κανεῖς νά φανταστεῖ τόν Nietzsche νά γράφει ὡς τίς πέντε μέσα σέ ἕνα γραφεῖο, στόν προθάλαμο τοῦ ὁποίου ἡ γραμματέας φροντίζει τό τηλέφωνο, καθώς καί νά παίξει γκόλφ, ἀφοῦ ἔχει κάνει τή δουλειά τῆς ἡμέρας. Μόνο μιά πονηρή συνύφανση εὐτυχίας καί ἐργασίας ἀφήνει, ὑπό τήν πίεση τῆς κοινωνίας, ἀκόμη ἀνοιχτή τήν πραγματική ἐμπειρία. Αὐτή γίνεται ὀλοένα λιγότερο ἀνεκτή. Ἀκόμη καί τά λεγόμενα πνευματικά ἐπαγγέλματα ἀποξενώνονται ἐντελῶς ἀπό τήν ἡδονή, καθώς ἐξομοιώνονται πρὸς τήν ἐπιχείρηση. Ὁ ἀτομιστικός κατακερματισμός (Atomisierung)² προχωράει ὄχι μόνο ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους, ἀλλά καί μέσα στό μεμονωμένο ἄτομο, ἀνάμεσα στίς σφαῖρες τῆς ζωῆς του. Καμμιά ἐκπλήρωση δέν ἐπιτρέπεται νά συνδέεται μέ τήν ἐργασία, ἡ ὁποία ἀλλιῶς θά ἔχανε τή λειτουργική της ὀλιγάρχεια μέσα στήν ὀλότητα τῶν σκοπῶν, κανένας σπινθήρας στοχασμοῦ δέν ἐπιτρέπεται νά πέσει στόν ἐλεύθερο χρόνο, διότι ἀλλιῶς θά μπορούσε νά μεταπηδήσει στόν κόσμο τῆς ἐργασίας καί νά τόν πυρπολήσει. Ἐνῶ ὡς πρὸς τή δομή τους ἡ ἐργασία καί ἡ διασκέδαση ἀλληλοεξομοιώνονται ὀλοένα περισσότερο, χωρίζονται ταυτόχρονα ὄλο καί πῖο αὐστηρά μέ ἀόρατες συνοριακές γραμμές. Ἡ ἡδονή καί τό πνεῦμα ἔχουν ἐκδιωχθεῖ ἐξίσου καί ἀπό τίς δύο. Τόσο στή μία ὅσο καί στήν ἄλλη κυριαρχοῦν ἡ ζωώδης σοβαρότητα καί ἡ ψευτοδραστηριότητα.

Ἐπιλογή στρατευσίμων. – Γιά τόν ἄνθρωπο τῆς δράσης, ὅπως λέγεται, γι' αὐτόν πού πρέπει νά ἐπιδιώκει συμφέροντα, νά ὑλοποιεῖ σχέδια, οἱ ἄνθρωποι, μέ τούς ὁποίους ἔρχεται σέ ἐπαφή, μεταμορφώνονται αὐτόματα σέ φίλους ἢ ἐχθρούς. Καθώς τούς κοιτάζει, ἐξετάζοντας κατά πόσο ταιριάζουν στίς προθέσεις του, τούς περιστέλλει τρόπον τινά ἐξαρχῆς σέ ἀντικείμενα: οἱ μὲν εἶναι ἀξιοποιήσιμοι, οἱ ἄλλοι τοῦ εἶναι ἐμπόδια. Μέσα στό σύστημα ἀναφορᾶς τῶν ἐκάστοτε προκαθορισμένων σκοπῶν, χωρίς τό ὁποῖο δέν μπορεῖ νά ἀντεπεξέλθει καμμιά πρακτική δραστηριότητα, κάθε ἀποκλίνουσα γνώμη ἐμφανίζεται σάν ἐνοχλητική ἀντίσταση, δολιοφθορά, μηχανορραφία, κάθε ἐπικρότηση, ἔστω καί ἄν πηγάζει ἀπό τά πιό ποταπά συμφέροντα, γίνεται προώθηση, κάτι χρήσιμο, μαρτυρία συμμαχίας. Ἔτσι ἡ σχέση πρὸς τούς ἄλλους ἀνθρώπους φτωχαίνει: ἀτροφεῖ ἡ ἰκανότητα νά ἀντιλαμβάνεται κανεῖς τόν ἄλλον σάν τέτοιο καί ὄχι σάν συνάρτηση τῆς ἰδίας θέλησης, προπάντων ὁμως ἐκείνη τῆς γόνιμης ἀντίθεσης ἢ δυνατότητα νά ξεπερνᾷ τόν ἑαυτό του ἀφομοιώνοντας τό ἀντιφάσκον. Ἀντικαθίσταται ἀπό μιά ἀποτιμητική ἀνθρωπογνωσία, γιά τήν ὁποία τελικά ἀκόμη καί ὁ καλύτερος εἶναι τό μικρότερο κακό καί ὁ χειρότερος ὄχι τό μεγαλύτερο. Αὐτός ὁ τρόπος ἀντίδρασης ὁμως, τό σχῆμα κάθε διοίκησης καί «πολιτικῆς προσωπικοῦ», τείνει ἤδη ἀπό μόνος του, πρὶν ἀπό κάθε διαμόρφωση πολιτικῆς θέλησης καί κάθε δέσμευση σέ ἀποκλειστικές παρατάξεις, πρὸς τόν φασισμό. Ὅποιος ἔχει κάνει δουλειά του τήν ἀποτίμηση καταλληλοτήτων, βλέπει τούς ἀποτιμώμενους ἀπό ἓνα εἶδος τεχνολογικῆς ἀναγκαιότητας σάν οἰκείους ἢ ἐξωτερικούς, ὁμογενεῖς ἢ ἑτερογενεῖς, συνεργούς ἢ θύματα. Ἡ ἀκαμπτα ἐξεταστική, σαγηνευτική καί σαγηνευμένη ματιά, κοινό χαρακτηριστικό ὄλων τῶν ἡγετῶν τοῦ τρόμου, ἔχει τό πρότυπό της στό σταθμίζον βλέμμα τοῦ διευθυντῆ πού καλεῖ τόν ὑποψήφιο γιά μιά θέση νά καθῆσει καί τοῦ φωτίζει τό πρόσωπο κατά τέτοιο τρόπο, ὥστε αὐτό νά διασπᾶται ἀνελέητα στά φωτεινά χαρακτηριστικά τῆς ἀξιοποιησιμότητας καί στά σκοτεινά, ἐπιλήψιμα τῆς ἔλλειψης κατάλληλων προσόντων. Τό τέλος εἶναι ἡ ἰατρική ἐξέταση σύμφωνα μέ τή διάζευξη: πρόσληψη ἢ ἀφανισμός. Ἡ ρῆση τῆς Καινῆς Διαθήκης: «ὅποιος δέν εἶναι μέ τό μέρος μου, εἶναι ἐναντίον μου» ἔβγαине ἐξαρχῆς ἀπό τήν καρδιά τοῦ ἀντισημιτισμοῦ. Ἀνήκει στό βασικό ἀπόθεμα τῆς κυ-

ριαρχίας ή συνήθειά της νά παραπέμπει κάθε μή ταυτιζόμενο μέ αυτή στό στρατόπεδο τῶν ἐχθρῶν, ἀπλῶς ἐπειδή αὐτός διαφέρει: δέν εἶναι τυχαῖο, ὅτι ὁ ὄρος καθολικισμός δέν εἶναι παρά τό ἑλληνικό συνώνυμο τῆς λατινογενοῦς Totalität¹, τήν ὁποία πραγματοποίησαν οἱ ἐθνικοσοσιαλιστές. Σημαίνει τήν ἕξιωση τῶν διαφορετικῶν, εἴτε τῆς «ἀπόκλισης» εἴτε τοῦ ἀλλόφυλου, μέ τόν ἀντίπαλο. Ὁ ἐθνικοσοσιαλισμός ἀπέκτησε καί σέ αὐτό τό σημεῖο τήν ἱστορική αὐτοσυνείδηση: ὁ Carl Schmitt² ὄρισε τήν οὐσία τῆς πολιτικῆς ἀκριβῶς βάσει τῶν κατηγοριῶν ἐχθρός καί φίλος. Ἡ πρόοδος πρός μία τέτοια συνείδηση κάνει ὑπόθεσή της τήν ἐπαναστροφή στόν τρόπο συμπεριφορᾶς τοῦ παιδιοῦ, τό ὁποῖο ἤ ἐπιθυμεῖ κάτι ἤ τό φοβᾶται. Ἡ a priori ἀναγωγή στή σχέση φίλος-ἐχθρός εἶναι ἓνα ἀπό τά πρωταρχικά φαινόμενα τῆς νέας ἀνθρωπολογίας. Ἐλευθερία θά ἦταν ὄχι ἡ ἐπιλογή μεταξύ μαύρου καί ἄσπρου, ἀλλά ἡ ἔξοδος ἀπό μία τέτοια ἐπιβαλλόμενη ἐπιλογή.

86

Ἐπιλογὴ Χάνς¹. – Ὁ διανοούμενος, ἰδιαίτερα μάλιστα ὁ στραμμένος πρός τή φιλοσοφία, εἶναι ἀποκομμένος ἀπό τήν ὑλική πρακτική: ἡ ἀηδία γι' αὐτή τόν ὤθησε στήν ἐνασχόληση μέ τά λεγόμενα πνευματικά πράγματα. Ὅμως ἡ ὑλική πρακτική δέν εἶναι μόνον ἡ προϋπόθεση τῆς ἴδιας του τῆς ὑπαρξῆς, ἀλλά βρῖσκεται καί στά θεμέλια τοῦ κόσμου, μέ τήν κριτική τοῦ ὁποίου συμπίπτει ἡ ἐργασία του. Ἄν δέν γνωρίζει τίποτε γιά τή βάση, στοχεύει στό κενό. Βρῖσκεται μπροστά στό δίλημμα, ἤ νά πληροφορηθεῖ γιά τό μισούμενο ἤ νά τοῦ γυρίσει τήν πλάτη. Ἄν πληροφορηθεῖ, βιάζει τόν ἑαυτό του, σκέφτεται σέ ἀντίθεση πρός τίς παρορμήσεις του καί ἐπιπλέον διατρέχει τόν κίνδυνο νά γίνει ὁ ἴδιος τόσο εὐτελής ὅπως αὐτό, μέ τό ὁποῖο καταγίνεται, διότι ἡ οἰκονομία δέν ἀστειεύεται, καί ὅποιος θέλει ἔστω καί μόνο νά τήν κατανοήσει, πρέπει «νά σκέφτεται οἰκονομικά». Ἄν ὅμως δέν ἀνακατευτεῖ μέ αὐτή, ὑποστασιοποιεῖ ὡς ἀπόλυτο τό πνεῦμα του, τό ὁποῖο διαμορφώθηκε ἀκριβῶς καί μόνο σέ σχέση μέ τήν οἰκονομική πραγματικότητα, τήν ἀφηρημένη ἀνταλλακτική σχέση, ἐνῶ αὐτό θά μπορούσε νά γίνει πνεῦμα μόνον στοχαζόμενο τούς ὄρους τῆς ὑπαρξῆς του. Ὁ πνευμα-

τικός άνθρωπος παρασύρεται και, ματαιόδοξα και άσχετα, ύπεισάγει τήν ανάκλαση στή θέση του κυρίως πράγματος. Ἡ άφελής-άνειλικρινής σπουδαιότητα, πού άποδίδεται σέ προϊόντα του πνεύματος στά πλαίσια τής δημόσιας πολιτιστικῆς κίνησης, προσθέτει πέτρες στον τοίχο πού προστατεύει τή γνώση άπό τήν οικονομική ώμότητα. Ἡ άπομόνωση του πνεύματος άπό τήν έπιχείρηση βοηθάει τήν πνευματική έπιχείρηση νά γίνει βολική ιδεολογία. Αυτό τό δίλημμα μεταδίδεται στους τρόπους συμπεριφορᾶς τών διανοούμενων φτάνοντας ώς τίς πιό λεπτές αντιδράσεις. Μόνον όποιος διατηρεῖ τόν έαυτό του ώς ένα βαθμό καθαρό, διαθέτει άρκετό μίσος, νεύρα, έλευθερία και εύκινησία, ώστε νά άντιστέκεται στον κόσμο, αλλά άκριβώς λόγω τής αυταπάτης τής καθαρότητας -διότι ζει σαν «τρίτο πρόσωπο»- άφήνει τόν κόσμο νά θριαμβεύει όχι άπλώς έξω, αλλά και στό έσώτατο τών σκέψεών του. "Όποιος όμως παραξέρει καλά τόν κινητήριο μηχανισμό, χάνει πιά τήν εύαισθησία για νά τόν γνωρίσει· τόν έγκαταλείπουν οί ίκανότητες τής διαφορᾶς, και όπως ό άλλος κινδυνεύει άπό τόν φετιχισμό τής κουλτούρας, αυτός άπειλείται άπό τήν επανάπτωση στή βαρβαρότητα. Τό γεγονός ότι οί διανοούμενοι είναι επικαρπωτές τής κακῆς κοινωνίας, ενώ ταυτόχρονα άπό τήν κοινωνικά άνώφελη εργασία τους έξαρτάται σέ μεγάλο βαθμό άν έπιτευχθεῖ μιá κοινωνία χειραφετημένη άπό τήν ώφελιμότητα, αυτό δέν είναι μιá αντίφαση άποδεκτή μιá για πάντα και στή συνέχεια χωρίς σημασία. Κατατρώει άδιάκοπα τήν αντικειμενική ποιότητα του έργου τους. "Ό,τι και νά κάνει ό διανοούμενος, τό κάνει λάθος. Βιώνει άδρά, σαν ζωτικό ζήτημα τήν έξευτελιστική έπιλογή, μπροστά στήν όποία ό όψιμος καπιταλισμός θέτει όλα τά μέλη του: νά γίνει και αυτός ενήλικος ή νά παραμείνει παιδί.

*Παλαιστικός σύλλογος*¹. - Ὑπάρχει ένας τύπος διανοουμένων, άπέναντι στον όποιο πρέπει νά δυσπιστοῦμε, και μάλιστα τόσο ριζικότερα, όσο περισσότερες συμπάθειες κερδίζει μέ τήν ειλικρίνεια τών προσπαθειών του, τήν «πνευματική σοβαρότητα», συχνά έπίσης μέ τή σεμνή αντικειμενικότητα. Είναι οί άνθρωποι πού παλεύουν, πού βρίσκονται διαρκώς σέ έναν άγώνα μέ τόν έαυτό τους και ζοῦν

σύμφωνα με αποφάσεις, οί όποιες άπαιτοῦν όλική δέσμευση τοῦ προσώπου τους. Τά πράγματα όμως δέν είναι τόσο τρομερά. Ἡ ριζικά ριψοκίνδυνη ζωή τους έχει πάντως στή διάθεσή της ἕναν άσφαλή όπλισμό, ἡ χρήση τοῦ όποιου γίνεται μέ μιά έτοιμότητα πού άποδεικνύει ψεύτικο τόν άγώνα τους μέ τόν άγγελο: άρκεῖ νά ξεφυλλίσει κανείς τά βιβλία τοῦ εκδότη Eugen Dieterichs ἡ ἐκεῖνα ενός εἶδους ψευδευλαδῶν-χειραφετημένων θεολόγων. Τό ρωμαλέο λεξιλόγιο δημιουργεῖ άμφιβολίες γιά τήν εἰλικρίνεια αὐτῶν τῶν παλαιστικῶν άγόνων πού διοργανώνει καί διεξάγει ἡ έσωτερικότητα. Ὅλες οί εκφράσεις είναι δανεισμένες από τή σφαίρα τοῦ πολέμου, τοῦ σωματικοῦ κινδύνου, τῆς πραγματικῆς έξόντωσης, αλλά περιγράφουν διαδικασίες τοῦ στοχασμοῦ, οί όποιες μπορεῖ μέν στόν Kierkegaard καί στόν Nietzsche, τούς όποιους οί παλαιστές άρέσκονται νά αναφέρουν ως παραδείγματα, νά συναρτῶνται μέ τή θανάσιμη εκδραση, άσφαλέστατα όμως όχι στους άπρόσκλητους όπαδούς τους, οί όποιοι επικαλοῦνται μόνοι τους τό τόλμημα. Ἐνῶ γιά τή μετουσίωση τοῦ ὑπαρξιακοῦ άγώνα διεκδικοῦν τή διπλή τιμή, τῆς πνευματικοποίησης καί τοῦ θάρρους, τό στοιχεῖο τοῦ κινδύνου είναι ταυτόχρονα έξουδετερωμένο από τήν έσωτερικέυσή του καί ὑποβιβασμένο σέ συστατικό μιᾶς αὐτάρεσκα ριζώδους, εὔρωστα ὑγιούς κοσμοθεώρησης. Ἀπέναντι στόν έξωτερικό κόσμο διατηρεῖται μιά στάση άδιάφορης άνωτερότητας· προστά στή σοβαρότητα τῆς άπόφασης αὐτός δέν λαμβάνεται διόλου ὑπόψη καί έτσι αφήνεται ὅπως είναι καί τελικά αναγνωρίζεται. Οί άγριες εκφράσεις είναι κοσμήματα τῆς καλλιτεχνικῆς βιοτεχνίας ὅπως τά κοχύλια τῆς κυπριαίας τῶν νεαρῶν γυμναστριῶν, μέ τίς όποιες τόσο εὔχαρίστως συννευρίζονται οί παλαιστές. Ὁ χορός τῶν σπαθιῶν έχει κριθεῖ εκ τῶν προτέρων. Ἀνεξάρτητα ἄν θριαμβεύσει ἡ κατηγορικῆ έπιταγή ἡ τό δίκαιο τοῦ άτομου – ἄν ὁ ὑποψήφιος καταφέρει νά άπελευθερωθεῖ από τήν προσωπική πίστη στόν θεό ἡ νά τήν ανακτήσει, ἄν βρεθεῖ αντιμετώπος μέ τήν ἄβυσσο τοῦ είναι ἡ μέ τό συγκλονιστικό βίωμα τοῦ νοήματος, θά πέσει μέ τά πόδια. Διότι ἡ έξουσία, ἡ όποία κατευθύνει τίς συγκρούσεις, τό ἦθος τῆς ὑπευθυνότητας καί τῆς εἰλικρίνειας, είναι πάντοτε αὐταρχικοῦ εἶδους, μιά μάσκα τοῦ κράτους. Ἄν επιλέξουν τά καταξιωμένα άγαθά, τότε ὅλα είναι ἔτσι κι άλλίως ἐντάξει. Ἄν καταλήξουν σέ στασιαστικές αποφάσεις, τότε ανταποκρίνονται θριαμβολογικά στή ζήτηση γιά ὑπέροχους, ανεξάρτητους ἄντρες. Σάν καλοί γιοί εγκρίνουν τήν αρχή, πού θά μποροῦσε νά

τούς καλέσει σέ ἀπολογία καί στό ὄνομα τῆς ὁποίας κινήθηκε πράγματι ἡ ἐσωτερική δίκη. Τό βλέμμα, κάτω ἀπό τό ὁποῖο φαίνεται νά διαπληκτίζονται σάν δυό μαθητοῦδια, εἶναι ἐξαρχῆς ἀπειλητικό. Κανέννας ἀγώνας πάλης χωρίς διαιτητή: ὀλόκληρος ὁ καυγᾶς ἔχει σκηνοθετηθεῖ ἀπό τήν κοινωνία, πού ἔχει εἰσχωρήσει στό ἄτομο καί πού ἐπιβλέπει τόν ἀγώνα, στόν ὁποῖο ταυτόχρονα συμμετέχει. Ὁ θρίαμβός της εἶναι τόσο πιά μοιραῖος, ὅσο πιά ἀνατρεπτικά εἶναι τά ἀποτελέσματα: παπάδες καί καθηγητές γυμνασίου, ἡ συνείδηση τῶν ὁποίων τούς ἔχει ἀποσπάσει κοσμοθεωρητικές ὁμολογίες πίστεως, οἱ ὁποῖες τούς δημιούργησαν δυσκολίες μέ τίς κρατικές ἀρχές, συντάσσονταν πάντοτε μέ τό διωγμό καί τήν ἀντεπανάσταση. "Ὅπως στήν αὐτεπιβεβαιωνόμενη σύγκρουση ἐνυπάρχει ἕνα παρανοϊκό στοιχείο, ἔτσι καί στήν πλαστή δυναμική τοῦ αὐτοδασανισμοῦ ἡ καταπίεση καραδοκεῖ. Αὐτοί ξεδιπλώνουν ὄλον τόν ψυχικό θόρυβο, ἀκριβῶς ἐπειδή ἔξω δέν τούς ἐπιτράπηκε νά ἐξαπολύσουν τήν ὀργή καί τή μανία, καί εἶναι ἔτοιμοι νά μετατρέψουν μέ τή σειρά τους τόν ἀγώνα ἐναντίον τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ σέ πράξη, ὅ,τι κατά τή γνώμη τους θρισκόταν ἔτσι κι ἄλλιῶς ἐν ἀρχῇ². Ἀρχέτυπό τους εἶναι ὁ Λούθηρος, ὁ ἐπινοητής τῆς ἐσωτερικότητος, ὁ ὁποῖος πέταξε τό μελανοδοχεῖο του στό κεφάλι τοῦ ἴδιου τοῦ διαδόλου, πού δέν ὑπάρχει, ἐννοώντας κατ' εὐθείαν τούς ἀγρότες³ καί τούς ἔβραίους. Μόνο τό σακατεμένο πνεῦμα χρειάζεται τό αὐτομίσος, γιά νά ἀποδείξει τήν πνευματικότητά του, πού εἶναι ἡ ἀναλήθεια, μέ φυσική βία.

88

Παλιάτσος. - Ἡ σκέψη ὅτι τό ἄτομο ἀφανίζεται ἀπό τήν κορυφή ὡς τά νύχια, εἶναι ἀκόμη ὑπερβολικά αισιόδοξη. Ἄν τουλάχιστον στήν πλήρη ἄρνησή του, τήν κατάργηση τῆς μονάδας μέσω τῆς ἀλληλεγγύης, θρισκόταν ταυτόχρονα θεμελιωμένη ἡ σωτηρία τοῦ μεμονωμένου ὄντος, τό ὁποῖο ἀκριβῶς καί μόνο στή σχέση του πρός τό γενικό θά ἔφτανε νά γίνει ἰδιαίτερο. Πολύ ἀπέχει ἀπό αὐτό ἡ παρούσα κατάσταση. Ἡ συμφορά δέν συμβαίνει μέ τή μορφή τῆς ριζικῆς ἐξάλειψης τοῦ ὑπάρξαντος, ἀλλά καθῶς τό ἱστορικά καταδικασμένο σέρνεται πίσω νεκρό, ἐξουδετερωμένο, ἀνήμπορο καί βου-

λιάζει ἐξευτελιζόμενο. Τό ἄτομο ἐπιζεῖ ἀνάμεσα στίς τυποποιημένες καί διοικούμενες ἀνθρώπινες μονάδες. Προστατεύεται μάλιστα ὡς διατηρητέο καί ἀποκτάει μονοπωλιακή ἀξία. Στήν πραγματικότητα ὁμως δέν εἶναι πιά παρά μόνο συνάρτηση τῆς μοναδικότητάς του, ἕνα ἔκθεμα ὅπως τά ἐκτρώματα, τά ὁποῖα ἄλλοτε προκαλοῦσαν τήν ἐκπληξη καί τό γέλιο τῶν παιδιῶν. Ἐφ' οὗ δέν ἔχει πιά αὐτοτελή οἰκονομική ὑπαρξη, ὁ χαρακτήρας του περιέρχεται σέ ἀντίφαση πρὸς τόν ἀντικειμενικό κοινωνικό του ρόλο. Χάρη σέ αὐτή ἀκριβῶς τήν ἀντίφαση φυλάσσεται στό προστατευόμενο φυσικό πάρκο καί ἀπολαμβάνεται ὡς ἀντικείμενο ἀργόσχολης θεώρησης. Οἱ εἰσαχθεῖσες στήν Ἀμερική ἀτομικότητες, οἱ ὁποῖες μέ τήν εἰσαγωγή δέν εἶναι πιά ὅ,τι ἦταν, λέγονται *colorful personality*¹. Τό ἔνθερμα ἀσύστολο ταμπεραμέντο τους, οἱ ζωνηρές ξαφνικές ἰδέες τους, ἡ «πρωτοτυπία» τους, ἔστω καί ἂν πρόκειται μόνο γιά ἰδιαίτερη ἀσχῆμα, ἀκόμη καί τά κορακίστικά τους ἀξιοποιοῦν τό ἀνθρώπινο σάν ἐνδυμασία παλιάτσου. Ἐφ' οὗ ὑπόκεινται στόν οἰκουμενικό μηχανισμό ἀνταγωνισμοῦ καί δέν μποροῦν μέ τίποτε ἄλλο νά ἐξομοιωθοῦν πρὸς τήν ἀγορά καί νά πετύχουν παρά μόνο μέ τή μαρμαρωμένη διαφορετικότητά τους, ρίχνονται παθιασμένα στό προνόμιο τοῦ ἑαυτοῦ τους καί τό μεγαλοποιοῦν τόσο, πού ξεριζώνουν ἐντελῶς αὐτό πού θεωροῦνται. Προβάλλουν πονηρά τήν ἀφέλειά τους, ἡ ὁποῖα, ὅπως γρήγορα ἀνακαλύπτουν, ἀρέσει τόσο πολύ στούς ἀνθρώπους μέ ἐπιρροή. Πουλιοῦνται σάν θερμαστές καρδιῶν μέσα στήν ἐμπορική ψυχρότητα, μέ ἐπιθετικά εὐφυολογήματα ἀποκτοῦν τήν εὐνοια τῶν προστατῶν τους, οἱ ὁποῖοι τά γεύονται μαζοχιστικά, καί μέ τή γελαστή ἀναξιοπρέπεια ἐπιβεβαιώνουν τή σοβαρή ἀξιοπρέπεια τοῦ φιλοξενούντος λαοῦ. Παρόμοια πρέπει νά εἶχαν συμπεριφερθεῖ καί οἱ Γραικύλοι στή ρωμαϊκή αὐτοκρατορία. Ἐκεῖνοι πού προσφέρουν γιά πώληση τήν ἀτομικότητά τους, υἱοθετοῦν σάν δικαστές τοῦ ἑαυτοῦ τους οἰκειοθελῶς τήν ἐτυμηγορία πού ἐπέβαλε σέ αὐτούς ἡ κοινωνία. Ἔτσι δικαιώνουν καί ἀντικειμενικά τήν ἀδικία πού ἔχουν ὑποστεί. Μειοδοτοῦν στή γενική ἐπαναστροφή ὡς ἰδιωτικά ἐπαναστραμμένοι, ἐνῶ ἀκόμη καί ἡ κραυγαλέα ἀντίστασή τους δέν εἶναι συνήθως παρά μόνο ἕνα πιό πανοῦργο μέσο προσαρμογῆς ἀπό ἀδυναμία.

Schwarze Post⁽¹⁾. – “Οποιος δέν δέχεται συμβουλές, δέν μπορεί νά βοηθηθεῖ, ἔλεγαν οἱ ἄστοί, πού μέ τή συμβουλή, ἡ ὁποία δέν κοστίζει τίποτε, ἤθελαν νά ἐξαγοράσουν τήν ὑποχρέωση γιά βοήθεια καί ταυτόχρονα νά ἀποκτήσουν ἐξουσία πάνω στόν χρεωκοπημένο πού τούς πλησίαζε. Μέσα σέ αὐτό ὁμως ὑπῆρχε τουλάχιστον ἀκόμη ἡ προσφυγή στόν Λόγο, ὁ ὁποῖος ἐννοεῖτο ὡς κοινός τόσο ἀπό τόν ἰκέτη ὅσο καί ἀπό τόν μή χορηγό καί θύμιζε ἀμυδρά τή δικαιοσύνη: ὁποιος ἀκολουθοῦσε τήν ἐξυπνη συμβουλή, μποροῦσε καμμιά φορά νά βρεῖ διέξοδο. Αὐτό ἔχει παρέλθει. “Οποιος δέν μπορεῖ νά βοηθηθεῖ, δέν θά ἔπρεπε νά δίνει οὔτε συμβουλές: μέσα σέ μιά τάξη πραγμάτων, ὅπου ὅλες οἱ πονηκότητες εἶναι βουλωμένες, ἡ ἀπλή συμβουλή ἰσοδυναμεῖ κατ’ εὐθείαν μέ καταδικαστική ἀπόφαση. Καταλήγει νά σημαίνει μέ βεβαιότητα, ὅτι ὁ ἰκέτης πρέπει νά κάνει ἀκριβῶς αὐτό, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἀνθίσταται μέ τόν πιό σφοδρό τρόπο ὅ,τι τυχόν ἔχει ἀκόμη ἀπομείνει ἀπό τό ἐγώ του. Ἐχοντας διδαχθεῖ μέσα ἀπό χιλιάδες καταστάσεις, ξέρει ἤδη καί ὁ ἴδιος ὅλες τίς συμβουλές πού μποροῦν νά τοῦ δώσουν καί δέν ἔρχεται παρά μόλις τώρα πού ἡ πείρα του δέν τόν βοηθαίει πιά καί ἀπαιτεῖται δράση. Αὐτά δέν τόν κάνουν καλύτερο. “Οποιος ἤθελε κάποτε συμβουλή καί τώρα δέν βρῖσκει βοήθεια, τελικά ἐν γένει ὁ πιό ἀδύναμος, ἐμφανίζεται ἐξαρχῆς σάν ἐκβιαστής, ὁ τρόπος συμπεριφορᾶς τοῦ ὁποίου ἐξαπλώνεται πράγματι ἀκατάσχετα μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν τράστ. Μπορεῖ κανεῖς νά παρατηρήσει αὐτή τήν τάση πιό καθαρά σέ ἕναν τύπο πρόθυμων βοηθῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπερασπίζονται τά συμφέροντα ἄπορων καί ἀδύναμων φίλων, ἐνῶ μέσα στόν ζῆλο τους προσλαμβάνουν κάτι ζοφερό, ἀπειλητικό. Ἄκόμη καί ἡ ὑστατη ἀρετή τους, ἡ ἀνιδιοτέλεια, εἶναι διφορούμενη. Ἐνῶ δικαίως μεσολαβοῦν ὑπέρ ἐκείνου πού δέν πρέπει νά χαθεῖ, πίσω ἀπό τό ἐπίμονο «πρέπει νά βοηθηθεῖς» βρῖσκεται κίβλας ἡ σιωπηρή ἐπίκληση τῆς ὑπέρτερης ἐξουσίας τῶν κοινοτήτων καί τῶν ομάδων, μέ τίς ὁποῖες κανένας δέν ἔχει τήν πολυτέλεια νά τά χαλάσει. Μή παραλείποντας τόν ἄσπλαχνο, οἱ σπλαχνικοί γίνονται ἀπεσταλμένοι τῆς ἄσπλαχνίας.

Ίδρυμα κωφαλάλων. – Ἐνῶ τὰ σχολεῖα γυμνάζουν τούς ἀνθρώπους στήν ὀμιλία ὅπως στίς πρῶτες βοήθειες γιά τὰ θύματα τῶν τροχαίων ἀτυχημάτων καί στήν κατασκευή ἀνεμόπτερων, οἱ ἐκπαιδευμένοι γίνονται ὄλο καί πιό βουβοί. Μποροῦν νά δίνουν διαλέξεις, κάθε πρόταση τούς προκρίνει γιά τό μικρόφωνο, μπροστά στό ὁποῖο τοποθετοῦνται σάν ἀντιπρόσωποι τοῦ μέσου ὄρου, ἀλλά ἡ ἱκανότητα νά μιλοῦν μεταξύ τους πνίγεται. Αὐτή θά προϋπέθετε ἀξιομετάδοτη ἐμπειρία, ἐλευθερία ἔκφρασης, ἀνεξαρτησία καί ταυτόχρονα σχέση. Μέσα στό σύστημα πού περιλαμβάνει τὰ πάντα, ἡ συνομιλία γίνεται ἐγαστριμυθία. Καθένας εἶναι ὁ δικός του Charlie McCarthy: σέ αὐτό ὀφείλεται ἡ δημοτικότητα αὐτοῦ τοῦ ἐγαστριμυθου. Τά λόγια γίνονται στό σύνολό τους σάν τούς τύπους πού ἄλλοτε ἦταν προορισμένοι γιά τόν χαιρετισμό καί τόν ἀποχαιρετισμό. Ἐνα κορίτσι λόγου χάρη, πού διαπαιδαγωγήθηκε μέ ἐπιτυχία στά ζητούμενα τοῦ συρμοῦ, θά ἔπρεπε κάθε στιγμή, θεωρούμενη ὡς «κατάσταση», νά λέει ὅ,τι ἀρμόζει σέ αὐτή, καί ἔχει στή διάθεσή του δοκιμασμένες κατευθυντήριες γραμμές. Ἐνας τέτοιος ντετερμινισμός τῆς γλώσσας μέσω τῆς προσαρμογῆς εἶναι ὡστόσο τό τέλος τῆς: ἡ σχέση μεταξύ πράγματος καί ἔκφρασης ἔχει διακοπεῖ, καί ὅπως οἱ ἔννοιες τῶν θετικιστῶν ὀφείλουν νά εἶναι ἀπλῶς μάρκες παιγνιδιοῦ, ἔτσι καί αὐτές τῆς θετικιστικῆς ἀνθρωπότητας ἔχουν γίνει στήν κυριολεξία κέρματα. Οἱ φωνές τῶν ὀμιλούντων παθαίνουν ὅ,τι σύμφωνα μέ τό δίδαγμα τῆς ψυχολογίας ἔχει ὑποστεῖ ἐκείνη τῆς συνείδησης, ἀπό τήν ἀντήρηση τῆς ὁποίας ζεῖ κάθε ὀμιλία: ἀντικαθίστανται, ὡς τίς πιό λεπτές τονικές ἀποχρώσεις τους, ἀπό ἕναν κοινωνικά προπαρασκευασμένο μηχανισμό. Μόλις αὐτός πάψει νά λειτουργεῖ καί γίνονται διαλείμματα, τὰ ὁποῖα δέν προβλέπονταν στούς ἄγραφους κώδικες νόμων, ἀκολουθεῖ πανικός. Ἐξαιτίας τοῦ τελευταίου οἱ ἀνθρώποι ἐπιδίδονται σέ πολύπλοκα παιγνίδια καί ἄλλες ἀσχολίες τοῦ ἐλεύθερου χρόνου, πού σκοπό ἔχουν νά τούς ἀπαλλάσσουν ἀπό τό συνειδησιακό βάρος τῆς γλώσσας. Ἡ σκιά τοῦ φόβου ὅμως πέφτει μοιραῖα πάνω σέ ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπό τήν ὀμιλία. Ἀμεροληψία καί πραγματολογική πιστότητα κατά τή συζήτηση ἀντικειμένων χάνονται ἀκόμη καί στόν πιό στενό κύκλο, ὅπως στήν πολιτική ὁ διάλογος ἔχει ἤδη ἀντικατασταθεῖ ἀπό τόν ἐξουσιαστικό λόγο. Τό ὀμιλεῖν παίρνει ἕνα κακό ὕφος. Τό τελευταῖο

ἀθλητικοποιείται. Ἐπιδιώκονται ὅσο τό δυνατόν περισσότεροι πόντοι: καμμιά κουθέντα, χωρίς νά ὑπείσέρχεται σάν δηλητήριο μιά εὐκαιρία γιά ἀνταγωνισμό. Τά συναισθήματα, τά ὁποῖα στήν ἀξιόπρεπή συνομιλία ἐπενδύονταν στό ὑπό πραγμάτευση ἀντικείμενο, ἐστιάζονται πεισματικά στή σκέτη ἰσχυρογνωμοσύνη, ἀνεξάρτητα ἀπό ὁποιαδήποτε σχέση πρός τή σημαντικότητα τῶν λεγομένων. Ὡς καθαρά μέσα ἐξουσίας ὁμως, οἱ ἀπομαγικοποιημένες λέξεις ἀποκτοῦν μαγική δύναμη πάνω σέ ἐκείνους πού τίς χρησιμοποιοῦν. Συχνά μπορεῖ νά παρατηρήσει κανεῖς, ὅτι κάτι πού εἰπώθηκε μιά φορά, ὅσο παράλογο, τυχαῖο ἢ ἄδικο καί ἄν εἶναι, τυραννᾶ, ἐπειδή κάποτε εἶχε λεχθεῖ, τόν ὁμιλητή σάν κτῆμα του τόσο πολύ, πού δέν μπορεῖ νά τό ἐγκαταλείψει. Λέξεις, ἀριθμοί, προθεσμίες ἀποκτοῦν αὐτοτέλεια, ἅμα ἐπινοηθοῦν καί ἐξωτερικευθοῦν, καί φέρνουν συμφορά σέ ὅποιον τά πλησιάσει. Σχηματίζουν μιά ζώνη παρανοϊκῆς μετάδοσης, καί ἀπαιτεῖται ὅλη ἡ δύναμη τοῦ Λόγου, γιά νά λυθοῦν τά δεσμά της. Ἡ μαγικοποίηση τῶν μεγάλωστομων καί χωρίς σημασία πολιτικῶν συνθημάτων ἐπαναλαμβάνεται ἰδιωτικά, ἀκόμη καί στά φαινομενικά πιό οὐδέτερα ἀντικείμενα: ἡ νεκρική ἀκαμψία τῆς κοινωνίας ἀπλώνεται ἀκόμη καί στό κύτταρο τῆς οἰκειότητας, τό ὁποῖο θεωροῦσε τόν ἑαυτό του προστατευμένο ἀπό αὐτόν τόν κίνδυνο. Κανένα κακό δέν προξενεῖται στήν ἀνθρωπότητα μόνο ἀπό τά ἔξω: ἡ βουβαμάρα εἶναι τό ἀντικειμενικό πνεῦμα.

91

Βάνδαλοι. – Τά φαινόμενα τῆς βιασύνης, τῆς νευρικότητος, τῆς ἄστατης ζωῆς, πού ἔχουν παρατηρηθεῖ ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἀνάπτυξης τῶν μεγάλων πόλεων, ἐξαπλώνονται τώρα τό ἴδιο ἐπιδημικά ὅπως ἄλλοτε ἡ πανούκλα καί ἡ χολέρα. Ἐμφανίζονται μάλιστα δυνάμεις στό προσκήνιο, τίς ὁποῖες δέν θά μπορούσαν οὔτε νά φαντασθοῦν οἱ βιαστικοί διαβάτες τοῦ δέκατου ἔνατου αἰῶνα. Ὅλοι πρέπει διαρκῶς νά ἔχουν σχεδιάσει κάτι. Ὁ ἐλεύθερος χρόνος ἀπαιτεῖ τήν ἐξαντλητική ἐκμετάλλευσή του. Σχεδιάζεται, χρησιμοποιεῖται γιά ἀναλαμβανόμενες δραστηριότητες, παραγεμίζεται μέ ἐπισκέψεις ὄλων τῶν νοητῶν ἐκδηλώσεων ἢ ἀπλῶς μέ ὅσο τό δυνατόν ταχύτερες μετακινήσεις. Ἡ σκιά ὄλων αὐτῶν πέφτει πάνω

στήν πνευματική εργασία. Αυτή γίνεται μέ βεβαρημένη συνείδηση, λές και ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος ἔχει κλαπεί ἀπό κάποιες ἐπείγουσες, μολονότι ἀπλῶς φανταστικές ἀπασχολήσεις. Γιά νά δικαιολογηθεῖ ἀπέναντι στόν ἑαυτό της, προσλαμβάνει τά χαρακτηριστικά τοῦ πυρετώδους, τῆς ὑψηλῆς πίεσης, τῆς μονάδας παραγωγῆς πού λειτουργεῖ ὑπό ἀνεπάρκεια χρόνου, καί αὐτό ἐμποδίζει κάθε περισυλλογή, ἄρα αὐτή τήν ἴδια. Φαίνεται συχνά, σάν οἱ διανοοῦμενοι νά κράτησαν γιά τήν κυρίως παραγωγή τους ἀκριβῶς μόνο τίς ὥρες πού τούς περισσεύουν ἀπό τίς ὑποχρεώσεις, τίς ἐξόδους, τά ραντεβού καί τίς ἀναπόφευκτες διασκεδάσεις. Ἀποκρουστικό, μολαταῦτα ὡς ἕνα βαθμό ὀρθολογικό εἶναι τό πρόσθετο γόητρο ἐκείνου πού μπορεῖ νά παρουσιάζεται σάν τόσο σπουδαῖος ἄνθρωπος, ὥστε νά πρέπει νά παρευρίσκεται παντοῦ. Στυλιζάρει τή ζωή του μέ ἐσκεμμένα κακοπαιγμένη δυσαρέσκεια σάν ἕνα μοναδικό *acte de presence*¹. Ἡ χαρά, μέ τήν ὁποία ἀπορρίπτει μιά πρόσκληση ἀναφερόμενος σέ μιά ἄλλη πού ἤδη ἔχει ἀποδεχθεῖ, εἶναι δεῖγμα θριάμβου μέσα στόν ἀνταγωνισμό. Ὅπως μέσα σέ αὐτόν, ἔτσι ἐπαναλαμβάνονται γενικά οἱ μορφές τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας μέσα στήν ἰδιωτική ζωή ἢ στά ἐξαιρούμενα ἀπό ἐκείνες τίς μορφές πεδία ἐργασίας. Ὁλόκληρη ἡ ζωή ὀφείλει νά μοιάζει μέ ἐπάγγελμα καί μέ αὐτή τήν ὁμοιότητα νά κρύβει ὅ,τι ἀκόμη δέν εἶναι ἀφιερωμένο ἄμεσα στήν ἀπόκτηση χρημάτων. Ὁ φόβος ὁμως πού ἐκδηλώνεται μέσα σέ αὐτό, ἀντανακλᾷ μόνον ἕναν πολύ βαθύτερο. Οἱ ἀσυνείδητες ἐννευρώσεις, οἱ ὁποῖες πέρα ἀπό τίς διαδικασίες τῆς σκέψης συντονίζουν τήν ἀτομική ὑπαρξη μέ τόν ἱστορικό ρυθμό, ἀντιλαμβάνονται τήν ἐπερχόμενη συλλογικοποίηση τοῦ κόσμου. Ἐπειδή ὁμως ἡ ἐνοποιημένη κοινωνία δέν αἶρει θετικά διαφυλάσσοντας μέσα της τά ἄτομα, παρά μᾶλλον τά συνθλίβει σέ μιά ἄμορφη καί πειθήνια μάζα, κάθε ἄτομο φρίττει ἐνόψει τῆς διαδικασίας τῆς ἀπορρόφησής του, τήν ὁποία βιώνει ὡς ἀναπόδραστη. *Doing things and going places*² εἶναι μιά προσπάθεια τοῦ αἰσθητηρίου του νά δημιουργήσει ἕνα εἶδος ἀντιδιεγερτικοῦ κατά τῆς ἀπειλητικῆς συλλογικοποίησης, ὥστε τό ἄτομο νά ἐξασκηθεῖ σέ αὐτή χρησιμοποιοῦντας ἀκριβῶς τίς ὥρες, οἱ ὁποῖες φαινομενικά παραχωροῦνται στήν ἐλευθερία, γιά νά ἐκπαιδεύσει τόν ἑαυτό του ὡς μέλος τῆς μάζας. Ἡ σχετική τεχνική εἶναι νά ὑπερθεματίζει κανεῖς, ἄν εἶναι δυνατόν, ὡς πρός τόν κίνδυνο. Κατά κάποιον τρόπο ζεῖ κανεῖς ἀκόμη χειρότερα, δηλαδή μέ ἀκόμη λιγότερο ἐγώ ἀπό ὅσο θά περίμενε ὅτι τοῦ

χρειάζεται για νά ζήσει. Ταυτόχρονα μαθαίνει μέσα από τήν παιγνιδιαρική περίσσια αὐτοπαραίτησης, ὅτι θά μπορούσε νά μήν τοῦ πέφτει βαρύτερο ἀλλά ἐλαφρύτερο νά ζεῖ στά σοβαρά χωρίς ἐγώ. Πρέπει μάλιστα νά διάζεται, διότι καμμιὰ κωδωνοκρουσία δέν θά ἀναγγεῖλει τόν σεισμό. Ἄν δέν συμπράττει κανεῖς, καί αὐτό σημαίνει, ἄν δέν κολυμπάει μέ τό ἴδιο του τό σῶμα μέσα στό ρεῦμα τῶν ἀνθρώπων, φοβᾶται, ὅπως ὅταν καθυστερεῖ ὑπερβολικά νά ἐνταχθεῖ στό ὀλοκληρωτικό κόμμα, μήπως χάσει τήν ἀνταπόκριση καί ἐπισύρει τήν ἐκδίκηση τῆς συλλογικότητος. Ἡ ψευδοδραστηριότητα εἶναι μιὰ ἀντασφάλιση, ἡ ἐκφραση τῆς προθυμίας γιά αὐτεγκατάλειψη, τήν ὁποία πλέον διαισθάνεται κανεῖς σάν μοναδική ἐγγύηση τῆς αὐτοσυντήρησης. Ἀσφάλεια ἐπιφυλάσσεται, ὡς ἀμοιβή, στήν προσαρμογή στήν ἀκρότατη ἀνασφάλεια. Τή φαντάζεται κανεῖς σάν μιὰ ἄδεια ἐν λευκῷ γιά τή φυγή, ἡ ὁποία θά τόν ὀδηγήσει σέ ἄλλον τόπο ὅσο τό δυνατόν γρηγορότερα. Μέσα στή φανατική ἀγάπη γιά τά αὐτοκίνητα κρύβεται καί τό συναίσθημα νά εἶναι κανεῖς σωματικά ἄστεγος. Ἀποτελεῖ τή βάση αὐτοῦ πού οἱ ἄστοι λαθεμένα συνήθιζαν νά ἀποκαλοῦν φυγή ἀπό τόν ἑαυτό, ἀπό τό ἐσωτερικό κενό. Ὅποιος θέλει νά συμμετέχει, δέν ἐπιτρέπεται νά διαφέρει. Τό ἴδιο ψυχολογικό κενό δέν εἶναι παρά τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐσφαλμένης κοινωνικῆς ἀπορρόφησης. Ἡ ἀνία, ἀπό τήν ὁποία δραπετεύουν οἱ ἄνθρωποι, ἀντικατοπτρίζει ἀπλῶς τή διαδικασία τῆς δραπέτευσης, στήν ὁποία βρῖσκονται πρό πολλοῦ. Μόνο γιαντό διατηρεῖται ζωντανός καί ὀλοένα διογκώνεται ὁ τερατώδης μηχανισμός τῆς διασκέδασης, χωρίς νά τέρει οὔτε ἕναν. Παροχετεύει τή διάθεση τοῦ ἀνθρώπου νά εἶναι παρών, ἡ ὁποία ἀλλίως, ἀδιάκριτα, ἀναρχα, ὡς σεξουαλική πολυσυντροφικότητα ἢ ἄγρια ἐπιθετικότητα θά γινόταν ἐνοχλητική στό συλλογικό σῶμα, τό ὁποιο βέβαια δέν ἀποτελεῖται ἀπό κανέναν ἄλλον παρά ἀπό τούς καθ' ὁδόν. Πιό στενά συγγενεῦσιν μέ τούς μανιώδεις. Ἡ παρόρμησή τους εἶναι ἡ ἀκριβῆς ἀντίδραση στή μετατόπιση τῆς ἀνθρωπότητος, πού ὀδηγεῖ ἀπό τή θολή ἐξάλειψη τῆς διαφορᾶς μεταξύ πόλης καί ὑπαίθρου, τήν κατάργηση τοῦ σπιτιοῦ, μέσα ἀπό τίς στρατιές ἑκατομμυρίων ἀνέργων, ὡς τίς ἐκτοπίσεις καί τίς μεταθέσεις λαῶν στή ρημαγμένη εὐρωπαϊκή ἡπειρο. Ἡ μηδαμινότητα, ἡ ἔλλειψη περιεχομένου ὄλων τῶν συλλογικῶν τελετουργικῶν ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Κινήματος τῆς Νεολαίας³, ἐμφανίζεται ἀναδρομικά σάν ψηλαφητή προήγηση τῶν πανίσχυρων ἱστορικῶν πληγμάτων. Οἱ ἀναριθμητοί, οἱ ὁποιοί ξαφνικά περιπίπτουν

σέ εξάρτηση από τή δική τους άφηρημένη ποσότητα καί κινητικότητα, τή μετακίνηση από τή θέση τους κατά σμήνη, σάν από ναρκωτικό, εΐναι νεοσύλλεκτοι τής μετανάστευσης λαών⁴, μέσα στις άγριεμένες περιοχές τής όποιας ή άστική ιστορία εΐναι έτοιμη νά τά τινάξει.

92

*Εΐκονογραφημένο βιβλίο χωρίς εΐκόνες*¹. – Στήν αντικειμενική τάση του διαφωτισμού νά σήήσει τήν έξουσία όλων τών εΐκόνων πάνω στους άνθρωπους δέν ανταποκρίνεται καμμιά ύποκειμενική πρόοδος τής πεφωτισμένης σκέψης προς τήν άνεικαστικότητα (Bildelosigkeit). Καθώς ή εΐκονομαχία κατά τών μεταφυσικών ιδεών γκρεμΐζει άκάθεκτα τΐς έννοιες, πού άλλοτε εΐχαν θεωρηθεΐ όρθολογικές καί ήταν στήν πραγματικότητα νοητικά προϊόντα, ή σκέψη, άποδεσμευμένη από τόν διαφωτισμό καί έμβολιασμένη κατά τής σκέψης, γίνεται δεύτερη εΐκαστικότητα, χωρίς εΐκόνες καί δέσμα. Μέσα στό δίκτυο τών έντελώς άφηρημένων πλέον σχέσεων τών ανθρώπων μεταξύ τους καί μέ τά πράγματα χάνεται ή ικανότητα για άφαΐρεση. Ή άλλοτρίωση τών άπλοποιητικών σχημάτων καί τών ταξινομήσεων από τά δεδομένα πού ύπάγονται σέ αυτά, στήν πραγματικότητα ή καθαρή ποσότητα του έπεξεργασμένου ύλικου, ή όποία έχει γίνει έντελώς άσύμμετρη προς τους όρίζοντες τής έμπειρίας τών ανθρώπων άτόμων, έξαναγκάζει άδιάκοπα σέ μιá αρχαΐκή έπαναμετάφραση σέ αισθητά σήματα. Τά ανθρωπάκια καί τά σπιτάκια πού διανθΐζουν σάν ιερογλυφικά τή στατιστική, μπορεΐ σέ κάθε μεμονωμένη περίπτωση νά φαΐνονται συμβεβηκότα, άπλά βοηθητικά μέσα. Δέν εΐναι όμως τυχαΐο, ότι μοιάζουν τόσο πολύ μέ άναριθμητες διαφημίσεις, στερεότυπα τών έφημερίδων καί φιγοϋρες παιγνιδιών. Μέσα σέ αυτά θριαμβεύει ή άναπαράσταση πάνω στό άναπαριστώμενο. Ή ύπέρμετρη, άπλουστευτική καί γιαυτό πλαστή κατανοητότητα επικυρώνει τόν άκατανόητο χαρακτήρα τών ίδιων τών διανοητικών διαδικασιών, ό όποΐος δέν μπορεΐ νά διαχωρισθεΐ από τήν πλαστότητα τους – τήν τυφλή, χωρίς έννοιες, ύπαγωγή. Οΐ πανταχού παρούσες εΐκόνες δέν εΐναι εΐκόνες, διότι παρουσιάζουν τό έντελώς γενικό, τόν μέσο όρο, τό τυποποιημένο μοντέλο, σάν τό έκάστοτε

ένα, τό ιδιαίτερο, καί ταυτόχρονα τό γελοιοποιοῦν. Ἡ κατάργηση τοῦ ιδιαίτερου μετατρέπεται μάλιστα κακεντρεχῶς σέ κάτι ιδιαίτερο. Ἡ ἐπιθυμία γι' αὐτή τήν ιδιαιτερότητα κατακαθίζει κιόλας στή βάση τῆς ἀνάγκης καί πολλαπλασιάζεται παντοῦ ἀπό τή μαζική κουλτούρα, σύμφωνα μέ τό πρότυπο τῶν funnies². Ὅ,τι ἄλλοτε λεγόταν πνεῦμα, τό διαδέχεται ἡ εἰκονογράφηση. Δέν εἶναι μόνο ὅτι οἱ ἄνθρωποι δέν εἶναι πιά σέ θέση νά φαντασθοῦν κάτι πού δέν τούς δείχνεται σέ συντομευμένη μορφή καί δέν τούς μεταδίδεται μέ ἐπίμονα γυμνάσια. Ἀκόμη καί τό εὐφυολόγημα, μέσα στό ὁποῖο ἄλλοτε ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος συγκρουόταν μέ τά γεγονότα προκαλώντας τήν ἔκρηξή τους, ἔδωσε τή θέση του στήν εἰκονογράφηση. Τά εἰκονογραφημένα εὐφυολογήματα πού γεμίζουν τά περιοδικά, εἶναι κατά μέγα μέρος χωρίς αἰχμή, κενά νοήματος. Δέν εἶναι παρά μόνο μιά πρόκληση στό μάτι νά ἀναμετρηθεῖ μέ τήν κατάσταση. Γυμνασμένος ἀπό ἀμέτρητα προηγούμενα, ὀφείλει κανεῖς νά βλέπει πολύ γρήγορα τί «γίνεται» παρά νά ξεδιπλώνει μέσα του τά σημασιολογικά στοιχεῖα τῆς κατάστασης. Αὐτό πού ἐπιδεικνύεται ἀπό τέτοιου εἴδους εἰκόνες καί γίνεται καταληπτό ἀπό τόν πονηρμένο παρατηρητή, εἶναι, «πιάνοντας» σάν αὐτόματο στήν κατάσταση καί ὑποκύπτοντας χωρίς ἀντιστάσεις στήν κενή ὑπεροχή τῶν πραγμάτων, νά ἀποτινάξει σάν σαβούρα κάθε σημαίνειν. Τό σύγχρονο εὐφυολόγημα εἶναι ἡ αὐτοκτονία τῆς ἐσώτερης πρόθεσης. Ὅποιος τή διαπράττει, ἀνταμείβεται μέ τήν ἀποδοχή του στό συλλογικό σῶμα τῶν γελώντων, πού εἶναι μέ τό μέρος τῶν ἀπάνθρωπων πραγμάτων. Ἄν κανεῖς ἐπεδίωκε νά κατανοήσει τέτοια εὐφυολογήματα σκεπτόμενος, θά ἔμενε ἀβόηθητος πίσω ἀπό τόν ρυθμό τῶν ἀχαλίωτων πραγμάτων, τά ὁποῖα ἀκόμη καί στήν πιό ἀπλή γελοιογραφία τρέχουν μανιωδῶς ὅπως στό ξέφρενο κυνηγητό στό τέλος μιᾶς ταινίας μέ κινούμενα σχέδια. Ἡ ἔξυπνάδα μετατρέπεται ἐντελῶς ἄμεσα σέ βλακεία ἀπέναντι στήν ἐπαναστροφική πρόοδο. Στή σκέψη δέν ἐπιφυλάσσεται καμμιά κατανόηση παρά μόνο τό τρόμαγμα μπροστά στό ἀκατανόητο. Ὅπως ἀκριβῶς ἡ στοχαστική ματιά, ἡ ὁποία συναντᾷ τή γελαστή ἀφίσα μέ τήν καλλονή τῆς ὀδοντόπαστας, διακρίνει μέσα στό προσποιητό πλατύ χαμόγελο τή φρίκη τῶν βασανιστηρίων, ἔτσι καί μέσα ἀπό κάθε εὐφυολόγημα, κατά βάθος μάλιστα μέσα ἀπό κάθε εἰκονογραφική παράσταση, ξεπηδάει πάνω του ἡ θανατική καταδίκη τοῦ ὑποκειμένου, ἡ ὁποία ἐμπεριέχεται στόν οἰκουμενικό θρίαμβο τοῦ ὑποκειμενικοῦ Λόγου.

Πρόθεση και άπεικασμα. – ‘Ο ψευδορεαλισμός τῆς πολιτιστικῆς βιομηχανίας, τό στυλ τῆς, δέν ἔχει τήν πρόσθετη ἀνάγκη τῆς ἐξαπατητικῆς διοργάνωσης τῶν μεγιστάνων τοῦ κινηματογράφου καί τῶν λακέδων τους, ἀλλά ὑπό τίς κρατοῦσες συνθήκες τῆς παραγωγῆς ὑπαγορεύεται ἀπό τή στυλιστική ἀρχή τοῦ ἴδιου τοῦ νατουραλισμοῦ. Ἐάν δηλαδή ὁ κινηματογράφος, σύμφωνα λόγου χάρη μέ τό αἴτημα τοῦ Zola, ἐπιδιδόταν στήν τυφλή ἀναπαράσταση τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὅπως θά μπορούσε ὄντως νά πραγματοποιηθεῖ μέ τά μέσα τῆς κινούμενης φωτογραφίας καί τῆς ἠχοληψίας, τό ἀποτέλεσμα θά ἦταν ἓνα μόνρφωμα ξένο πρὸς τίς ὀπτικές συνήθειες τοῦ κοινοῦ, συγκεχυμένο καί πρὸς τά ἔξω ἀναρθρο. ‘Ο ριζοσπαστικός νατουραλισμός, τήν ἰδέα τοῦ ὁποίου ὑποβάλλει ἡ τεχνική τοῦ κινηματογράφου, θά διέλυε στήν ἐπιφάνεια κάθε νοηματική συνάρτηση καί θά καταντούσε τό ἄκρο ἀντίθετο τοῦ γνώριμου ρεαλισμοῦ. Ἡ ταινία θά μετατρεπόταν σέ συνειρμική ροή εἰκόνων καί θά δεχόταν τή μορφή τῆς μόνο ὡς καθαρῆ, ἐνύπαρκτη (immanente) κατασκευή τους. Ὅταν ὁμως, ἀπό ἐμπορικά κίνητρα ἢ ἀκόμη καί χάρη σέ μιά ἐμπράγματη πρόθεση, ἀντ’ αὐτοῦ προσπαθεῖ νά διαλέξει λόγια καί χειρονομίες, ἔτσι ὥστε νά συσχετίζονται μέ μιά νοηματοδοτική ἰδέα, αὐτή ἢ ἴσως ἀναπόφευκτη ἀπόπειρα ἔρχεται σέ μιά ἐξίσου ἀναπόφευκτη ἀντίφαση πρὸς τή νατουραλιστική προϋπόθεση. Ἡ μικρότερη πυκνότητα τῆς ἀπεικονιστικότητος στή νατουραλιστική λογοτεχνία ἄφηνε ἀκόμη χῶρο γιά ἐσώτερες προθέσεις: στή χωρίς κενά συναρμογή τοῦ ἀναδιπλασιασμοῦ τῆς πραγματικότητος μέσω τοῦ τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ τοῦ κινηματογράφου κάθε πρόθεση, ἀκόμη καί ἂν ἐπρόκειτο γιά τήν ἴδια τήν ἀλήθεια, γίνεται ψέμα. ‘Ο λόγος, ὁ ὁποῖος προτίθεται νά ἐντυπώσει στόν ἀκροατή τόν χαρακτήρα τοῦ ὁμιλοῦντος, ἴσως μάλιστα καί τή σημασία τοῦ ὅλου, ἠχεῖ «ἀφύσικος», σέ σύγκριση μέ τήν κατά γράμμα πιστότητα τοῦ ἀπεικασματος. Δικαιολογεῖ ἤδη τόν κόσμον, σάν νά ἦταν καί ὁ ἴδιος ἐξίσου μεστός νοήματος, προτοῦ κόν διαπραχθεῖ ἡ πρώτη προγραμματισμένη ἀπάτη, ἡ πρώτη πραγματική διαστρέβλωση. Κανένας δέν μιλάει ἔτσι, κανένας δέν κινεῖται ἔτσι, ἐνῶ ἡ ταινία ἐπιμένει φορτικά πῶς τάχα ὅλοι ἔτσι ἐνεργοῦν. Βρίσκεται κανεῖς σέ παγίδα: ὁ κονφορμισμός παράγεται a priori ἀπό τό σημαίνειν καθ’ ἑαυτό, ὅποια καί ἂν εἶναι ἡ συγκεκριμένη σημασία, ἐνῶ βέβαια μόνο μέσω τοῦ σημαίνειν θά

μποροῦσε νά κλονισθεῖ ὁ κονφορμισμός, ἡ γεμάτη σεβασμό ἐπανάληψη τοῦ πραγματικοῦ. Οἱ ἀληθινές προθέσεις θά ἦταν δυνατές μόνο στήν περίπτωση ἀπάρνησης τῆς πρόθεσης. "Ὅτι πρόθεση καί ρεαλισμός εἶναι ἀσυμβίβαστες, ὅτι ἡ σύνθεση ἔγινε ψέμα, αὐτό ἔγκειται στήν ἔννοια τῆς σαφήνειας, ἡ ὁποία εἶναι διαφορούμενη. Ἄδιαχώριστα ἀναφέρεται στήν ὀργάνωση τοῦ θέματος σάν τέτοιου καί στή μετάδοσή του στό κοινό. Αὐτή ἡ ἀμφισημία ὅμως δέν εἶναι τυχαία. Ἡ σαφήνεια χαρακτηρίζει τό σημεῖο ἰσορροπίας μεταξύ ἀντικειμενικοῦ Λόγου καί ἐπικοινωνίας. Μέσα της ὑπάρχει τό δίκιο, ὅτι ἡ ἀντικειμενική μορφή, ἡ πραγματοποιημένη ἔκφραση, στρέφεται ἀφ' ἑαυτῆς πρὸς τά ἔξω καί μιλάει, καί τό ἄδικο, ὅτι ἡ μορφή φθεῖρεται ἀπό τόν συνυπολογισμό τοῦ προσαγορευόμενου. Κάθε καλλιτεχνική, καθὼς καί θεωρητική ἐργασία, πρέπει νά ἀρθεῖ στό ὕψος αὐτῆς τῆς κρίσιμης διττῆς σημασίας. Ἡ σαφῆς διαμόρφωση, ὅσο ἐσωτεριστική καί ἂν εἶναι, κάνει παραχωρήσεις στήν κατανάλωση ἢ ἀσαφῆς εἶναι ἐρασιτεχνική, σύμφωνα μέ τά ἐνύπαρκτα κριτήριά της. Ἡ ποιότητα κρίνεται σύμφωνα μέ τό βάθος, στό ὅποιο τό μόρφωμα συμπεριλαμβάνει μέσα του τή διαζευκτική ἐπιλογή καί ἔτσι γίνεται κύριός της.

94

*Πολιτική πράξη*¹. – Τόν μαρασμό τῆς τέχνης μαρτυρεῖ ἡ αὐξανόμενη ἀδυναμία ἀναπαράστασης ἱστορικῶν φαινομένων. Τό γεγονός ὅτι δέν ὑπάρχει κανένα ἱκανοποιητικό δράμα γιά τόν φασισμό, δέν ἔγκειται στήν ἔλλειψη ταλέντου· τό ταλέντο ἀτροφεῖ, διότι δέν μπορεῖ νά λυθεῖ τό πῶς ἐπιτακτικό πρόβλημα τοῦ ποιητῆ. Αὐτός ἔχει νά ἐπιλέξει ἀνάμεσα σέ δύο ἀρχές, οἱ ὁποῖες εἶναι ἐξίσου ἀσύμμετρες πρὸς τό ζήτημα: τήν ψυχολογία καί τόν παιδισμό. Ἡ πρώτη, ἐν τῷ μεταξύ αἰσθητικά ἀπαρχαιωμένη, ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἀπό σπουδαίους καλλιτέχνες ὡς τέχνασμα καί μέ θεβαρημένη συνείδηση, ἀφότου τό νεώτερο δράμα συνήθισε νά βλέπει τό ἀντικείμενο του στήν πολιτική. Προλογίζοντας τόν *Fiesco*² του ὁ Schiller γράφει: «Ἄν εἶναι ἀλήθεια ὅτι μόνο τό συναίσθημα γεννᾷ συναίσθημα, τότε ὁ πολιτικός ἥρωας θά ἔπρεπε κατά τή γνώμη μου νά μὴν εἶναι ὑποκείμενο γιά τή σκηνή, στό μέτρο ἀκριβῶς πού πρέπει νά παρα-

μερίσει τόν άνθρωπο, ὥστε νά εἶναι πολιτικός ἥρωας. Ἐδῶ δέν ἦταν στό χέρι μου νά ἐμφυσήσω στόν μύθο μου ἐκείνη τή ζωντανή κάψα πού κυριαρχεῖ στό καθαρό προϊόν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἀλλά νά ἐξυφάνω τήν ψυχρή, ἄγονη πολιτική πράξη μέσα ἀπό τήν ἀνθρώπινη καρδιά καί ἔτσι ἀκριβῶς νά τή συνδέσω πάλι μέ τήν ἀνθρώπινη καρδιά – νά ἐμπλέξω τόν ἄντρα μέσα ἀπό τόν εὐφυή πολιτικό νοῦ – καί ἀπό τήν ἐφευρετική μηχανορραφία νά ἀντλήσω καταστάσεις γιά τήν ἀνθρωπότητα – αὐτό ἦταν στό χέρι μου. Ἐπιπλέον ἡ σχέση μου μέ τόν ἀστικό κόσμο μέ ἐξοικείωσε περισσότερο μέ τήν καρδιά παρά μέ τό κυβερνητικό συμβούλιο, καί ἴσως ἀκριβῶς αὐτή ἡ πολιτική ἀδυναμία ἔγινε μιᾶ ποιητική ἀρετή». Δύσκολα. Ἡ σύνδεση τῆς ἀλλοτριωμένης ἱστορίας μέ τήν ἀνθρώπινη καρδιά ἦταν ἤδη στόν Schiller ἓνα πρόσχημα, γιά νά δικαιολογηθεῖ ὡς ἀνθρώπινη καί κατανοητή ἡ ἀπανθρωπιά τῆς ἱστορίας, καί ἀποδείχθηκε δραματογραφικά ψεύτικη, ὅποτε ἡ τεχνική ταύτιζε τόν «ἄντρα» μέ τόν «εὐφυή πολιτικό νοῦ», ὅπως στήν μπουφφουσιδῆ³ καί τυχαία δολοφονία τῆς Leonore ἀπό τόν προδότη τῆς ἴδιας του τῆς συνωμοσίας. Ἡ τάση πρὸς τήν αἰσθητική ἐπανιδιωτικοποίηση ὑποσκάπτει τά θεμέλια τῆς τέχνης, ἐνῶ ἐπιδιώκει νά συντηρήσει τόν οὐμανισμό. Οἱ ραδιουργίες τῶν ὑπερβολικά καλοδομημένων θεατρικῶν ἔργων τοῦ Schiller εἶναι ἀνίσχυρες βοηθητικές κατασκευές ἀνάμεσα στά πάθη τῶν ἀνθρώπων καί στήν κοινωνική καί πολιτική πραγματικότητα, ἡ ὁποία τούς εἶναι ἤδη ἀσύμμετρη καί δέν μπορεῖ πιά νά συλληφθεῖ μέσα ἀπό τά ἀνθρώπινα κίνητρα. Ἀπό αὐτό ἀπορρέει τελευταῖα ὁ ζῆλος τῆς φτηνῆς λογοτεχνίας τῶν βιογραφιῶν νά φέρεי μέ ἀνθρώπινο τρόπο φημισμένους ἀνθρώπους πιό κοντά στοὺς μὴ φημισμένους. Ἀπό τήν ἴδια ὄθηση πρὸς μιᾶ ἐπίπλαστη ἐξανθρώπιση πηγάζει ἡ ὑπολογιστική ἐπανεισαγωγή τοῦ plot⁴, τῆς δράσης σάν ἀρμονικῆς, ἐξ οἰκείων κατανοητῆς νοηματικῆς ἀλληλουχίας. Τό τελευταῖο θά ἦταν ἀσθήρικτο ὑπὸ τίς προϋποθέσεις τοῦ φωτογραφικοῦ ρεαλισμοῦ στόν κινηματογράφο. Παλινορθώνοντάς το αὐθαίρετα, ὁ κινηματογράφος ὀπισθοδρομεῖ πίσω ἀπὸ τίς ἐμπειρίες τῶν μεγάλων μυθιστορημάτων, ἀπὸ τά ὁποῖα ζεῖ παρασιτικά· αὐτά ἀντλοῦσαν τό νόημά τους ἀπὸ τή διάλυση τοῦ συνεκτικοῦ νοήματος.

Ἄν ὁμως ἐκκαθαρίσει κανεῖς ὅλα αὐτά καί ἐπιχειρήσει νά ἀναπαραστήσει τήν πολιτική σφαῖρα σάν ἀφηρημένη καί ἐξωανθρώπινη, ἀποκλείοντας τίς ἀπατηλές διαμεσολαβήσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ στοιχείου, τό ἀποτέλεσμα δέν θά εἶναι καλύτερο. Διότι εἶναι ἀκριβῶς ὁ

οὐσιωδῶς ἀφηρημένος χαρακτήρας ὅσων πράγματι συμβαίνουν, αὐτός πού ἀρνεῖται ἐντελῶς νά ὑπακούσει στήν αἰσθητική εἰκόνα. Γιά νά μπορέσει κáν ὁ ποιητής νά τοῦ προσδώσει ἔκφραση, ἀναγκάζεται νά τόν μεταφράσει σέ ἓνα εἶδος παιδικῆς γλώσσας, σέ ἀρχέτυπα, καί ἔτσι νά τόν «φέρει κοντά» γιά δεύτερη φορά – ὄχι πιά στήν ἐναισθησία, ἀλλά σέ ἐκείνες τίς λειτουργικές ἀρχές τῆς προσλαμβάνουσας θεώρησης, οἱ ὁποῖες προηγοῦνται τῆς σύστασης τῆς γλώσσας καί τίς ὁποῖες οὔτε τό ἔθνικό θέατρο μπορεῖ νά παρακάμψει. Ἡδη ἡ προσφυγή σέ αὐτές τίς ἀρχές ἐπικυρώνει τυπικά τή διάλυση τοῦ ὑποκειμένου μέσα στή συλλογική κοινωνία. Τό ἀντικείμενο ὁμως δέν παραποιεῖται ἀπό μιά τέτοια μεταφραστική δουλειά διόλου λιγότερο ἀπότι ἓνας θρησκευτικός πόλεμος ἀπό τήν ἀναγωγή του στίς ἐρωτικές στενοχώριες μιᾶς βασίλισσας. Διότι τόσο παιδιαριώδεις ὅσο ἡ ἀπλουστευτική δραματογραφία εἶναι σήμερα ἀκριβῶς οἱ ἄνθρωποι, τήν ἀναπαράσταση τῶν ὁποίων αὐτή ἀπαρνεῖται. Ἡ πολιτική οἰκονομία ὁμως, τήν ἀναπαράσταση τῆς ὁποίας ἀντ' αὐτοῦ θεωρεῖ καθήκον της, εἶναι κατά βάση ἀμετάβλητη, ἀλλά σέ καθένα ἀπό τά δυναμικά της στοιχεῖα τόσο διαφοροποιημένη καί προοδευμένη, πού δέν μπορεῖ νά παρασταθεῖ μέ τό ἀπλουστευτικό σχῆμα τῆς παραβολῆς. Ἡ παρουσίαση τῶν δρώμενων μέσα στή μεγάλη βιομηχανία ὡς συμβάντων μεταξύ ἀπατεώνων λαχανέμπορων ἀρκεῖ μέν γιά τό βραχύπνοο σόκ, ὄχι ὁμως γιά τή διαλεκτική δραματογραφία. Ἡ ἐπεξηγηματική εἰκονογράφηση τοῦ ὄψιμου καπιταλισμοῦ μέ εἰκόνες ἀπό τόν ἀγροτικό ἢ ἐγκληματολογικό θησαυρό παραστάσεών δέν ἐπιτρέπει νά φανερωθεῖ καθαρά ἡ κουκουλωμένη ἀπό πολύπλοκα φαινόμενα τερατώδης φύση (Unwesen) τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Ἀπεναντίας, ἡ ἀμεριμνησία γιά τά φαινόμενα, πού καί τά ἴδια θά ἔπρεπε νά ἀναπτύσσονται ὡς παράγωγα τῆς οὐσίας (Wesen), διαστρεβλώνει τήν οὐσία. Ἐρμηνεύει τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπό τούς μέγιστους μέ ἀθῶο τρόπο σάν μηχανορραφία σπειρῶν ἐκτός κοινωνίας, ὄχι σάν ἔκφραση τῆς κοινωνίας καθ' ἑαυτήν πού βρῖσκει τόν ἑαυτό της⁵. Ἡ μή ἀναπαραστασιμότητα τοῦ φασισμοῦ ἀπορρέει ὁμως ἀπό τό γεγονός ὅτι ὑπάρχει πιά τόσο λίγη ἐλευθερία τοῦ ὑποκειμένου σέ αὐτόν ὅσο καί στή θεώρησή του. Ἡ ὀλοκληρωμένη ἀνελευθερία ἐπιτρέπει τή γνώση της, ὄχι τήν ἀναπαράστασή της. Ὅπου σέ σημερινές πολιτικές ἀφηγήσεις ἐμφανίζεται ἡ ἐλευθερία ὡς μοτίβο, ὅπως στήν ἐξύμνηση τῆς ἠρωικῆς ἀντίστασης, ἔχει τό ταπεινωτικό τῆς ἀνῆμπορης διαβεβαίωσης. Ἡ ἔκβαση μοιάζει πάν-

τοτε προδιαγραμμένη από τή μεγάλη πολιτική, και ή ίδια ή έλευθερία προβάλλει ιδεολογικά, σάν λόγος περί έλευθερίας, μέ στερεότυπες διακηρύξεις, όχι σέ ανθρώπινα σύμμετρες πράξεις. Τό τελευταϊό πού θά μπορούσε νά σώσει τήν τέχνη μετά τήν εξάλειψη του ύποκειμένου, είναι τό παραγέμισμά του έν ειδει ταρίχευσης, και τό αντίκειμενο, τό μόνο αντίξιο της σήμερα, τό καθαρά άπάνθρωπο, τής διαφεύγει σήμερα τόσο λόγω άμετρίας όσο και άπανθρωπιās.

95

Σουρντίνα και τύμπανο. – Τό γούστο είναι ό πιο πιστός σειсмоγράφος τής ιστορικής έμπειρίας. Είναι σέ θέση, όσο ίσως καμμιά άλλη ικανότητα, νά ύπομνηματίζει ακόμη και τή δική του συμπεριφορά. 'Αντιδρά έναντίον του έαυτου του και τόν βρίσκει κακόγουστο. Οί καλλιτέχνες πού άπωθούν και σοκάρουν, οί εκπρόσωποι τής άμετρίαστης φρικαλεότητας αφήνουν τήν ύπερευαισθησία τους νά όδηγεϊται από τό γούστο: τό καλλιτεχνικό είδος λεπτό και χαμηλών τόνων όμως, ή επικράτεια τών νευρικών νεορομαντικών, τών ευαίσθητων είναι, ακόμη και στους πρωταγωνιστές τους, τόσο φανερά άδρό και άνίδεο όπως ό στίχος του Rilke «Διότι ή φτώχεια είναι μία μεγάλη λάμψη από τά μέσα...». Τό τρυφερό ρίγος, τό πάθος τής διαφορετικότητας δέν είναι πιά παρά μόνο τυποποιημένες μάσκες τής λατρείας τής καταπίεσης. Στά αισθητικά προηγμένα νεύρα ακριβώς έχει γίνει άφόρητη ή οϊση του αυτοπεπεισμένου αισθητικού. Τό άτομο είναι τόσο πέρα για πέρα ιστορικό, πού μέ τό λεπτό πλέγμα τής όψιμης άστικής του όργάνωσης μπορεί νά έξεγείρεται έναντίον του λεπτού πλέγματος τής όψιμης άστικής όργάνωσης. Στην άποστροφή του για κάθε καλλιτεχνικό ύποκειμενισμό, για έκφραση και έμψυχωμένη έξαρση ανατριχιάζει από τήν έλλειψη ιστορικού τάκτ, όπως ακριβώς και ό ίδιος ό ύποκειμενισμός τινάζοταν από τή θέση του μπροστά στίς άστικές συμβάσεις. 'Ακόμη και ή άπόρριψη τής μίμησης, τό βαθύτερο αίτημα τής Νέας 'Αντικειμενικότητας, είναι μιμητική. 'Η άπόφαση για τήν ύποκειμενική έκφραση δέν εκδίδεται από τά έξω, ως συμπέρασμα πολιτικοκοινωνικού στοχασμού, αλλά πηγάζει από τίς άμεσες παρορμήσεις, καθεμιά από τίς όποιες, έξαναγκασμένη νά ντρέπεται ένόψει τής πολιτιστικής

διομηχανίας, αποστρέφει τό πρόσωπο από τό άντεστραμμένο είδωλό της. Στήν κορυφή βρίσκεται ή προγραφή του έρωτικού πάθους, τήν όποία ή μετατόπιση τών λυρικών τόνων μαρτυρεί όχι λιγότερο άπóτι ή συλλογικά άναθεματισμένη σεξουαλικότητα στα έργα του Kafka. Άπό τήν έποχή του έξπρεσσιονισμού ή πόρνη έχει γίνει πρόσωπο κλειδί στήν τέχνη, μολονότι στήν πραγματικότητα εξαφανίζεται, διότι μόνο στό πρόσωπο τής άδιάντροπης έπιτρέπεται άκόμη ή μορφοποίηση του σεξουαλικού χωρίς αισθητική ντροπή. Τέτοιες μετατοπίσεις στους βαθύτερους τρόπους αντίδρασης επέφεραν τήν παρακμή τής τέχνης στήν άτομοκρατική μορφή, χωρίς νά διαφαίνεται ή έφικτότητά της ως συλλογική. Δέν είναι ζήτημα πίστης και άνεξαρτησίας του μεμονωμένου καλλιτέχνη νά έμμένει άταλάντευτος στή σφαίρα τής έκφρασης άντιστεκόμενος στόν βάνανσο καταναγκασμό τής συλλογικοποίησης, αλλά κυρίως πρέπει νά αισθάνεται αυτόν τόν καταναγκασμό άκόμη και στίς πιό κρυφές κυψελίδες τής άπομόνωσής του, έστω και παρά τή θέλησή του, άν δέν θέλει, έξαιτίας τής αναχρονιστικής άνθρωπιās, νά μείνει, άναληθής και άβοήθητος, πίσω από τό άπάνθρωπο. Άκόμη και ό άδιάλλακτος λογοτεχνικός έξπρεσσιονισμός, ή λυρική ποίηση του Stramm ή τά δράματα του Kokoschka¹ δείχνουν, σάν τήν άλλη όψη του γνήσιου ριζοσπατισμού τους, μά άπλοϊκή πλευρά φιλελεύθερης έμπιστοσύνης στα πράγματα. Ή πρόοδος όμως πέρα από αυτούς δέν είναι λιγότερο άμφισβητήσιμη. Έργα τέχνης πού θέλουν συνειδητά νά άπαλείψουν τό άνώδυνο τής άπόλυτης ύποκειμενικότητας, έγείρουν έτσι τήν άξίωση μιās θετικής κοινότητας μεταξύ τών ανθρώπων μή παρούσας μέσα στα ίδια, αλλά αυθαίρετα παρατιθέμενης. Αυτό τά κάνει άπλά φερέφωνα του μοιραίου και λεία τής έσχατης άφέλειας, ή όποία τά άναιρεί: εκείνης νά πιστεύουν ότι είναι άκόμη καν τέχνη. Τό άδιέξοδο τής υπεύθυνης εργασίας ευνοει τήν άνεύθυνη. Άν κάποτε γίνει έφικτή ή πλήρης έξάλειψη τών νεύρων, δέν θά ύπάρχει κανένα βότανο κατά τής αναγέννησης μιās άνοιξης του τραγουδιού και κανένα έμπόδιο στό λαϊκό μέτωπο, τό όποιο ξεκινάει από τόν βάρβαρο φουτουρισμό και φθάνει στήν ιδεολογία του κινηματογράφου.

Παλάτι του Ίανου. – Άν δεχόταν κανείς νά θέσει τό σύστημα τῆς πολιτιστικῆς βιομηχανίας σέ εὐρύτερες κοσμοϊστορικές προοπτικές, θά ἔπρεπε νά τό ὀρίσει ὡς τή μεθοδική ἐκμετάλλευση τοῦ παμπάλαιου ρήγματος ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους καί τόν πολιτισμό τους (Kultur). Ὁ διττός χαρακτήρας τῆς προόδου, πού ἀνέκαθεν ἀνέπτυσε τό δυναμικό τῆς ἐλευθερίας καί ταυτόχρονα τήν πραγματικότητα τῆς καταπίεσης, ὀδήγησε σέ μιά κατάσταση ὅπου οἱ λαοί ἐντάσσονταν ὀλοένα πληρέστερα στή διαδικασία δυνάστευσης τῆς φύσης καί στήν κοινωνική ὀργάνωση, ἀλλά ταυτόχρονα, λόγω τοῦ καταναγκασμοῦ, τόν ὁποῖο ἀσκοῦσε πάνω τους ὁ πολιτισμός, ἔγιναν ἀνίκανοι νά κατανοήσουν κατά τί ὁ πολιτισμός ξεπερνοῦσε αὐτήν τήν ἐνσωμάτωση. Ξένο στούς ἀνθρώπους ἔμεινε τό ἀνθρώπινο στοιχεῖο τοῦ πολιτισμοῦ, τό πλησιέστερο, πού ἀντιπροσωπεύει τή δική τους ὑπόθεση ἔναντι τοῦ κόσμου. Συνασπίζονται μέ τόν κόσμο ἔναντίον τοῦ ἑαυτοῦ τους, καί τό πιό ἄλλοτριωμένο, ἢ πανταχοῦ παρουσία τῶν ἐμπορευμάτων, ἢ μετατροπή τους σέ ἔξαρτήματα τοῦ μηχανισμοῦ γίνεται γι' αὐτούς φάντασμα ἐγγύτητας. Τά μεγάλα ἔργα τέχνης καί φιλοσοφικές κατασκευές ἔχουν μείνει ἀκατανόητα ὄχι λόγω ὑπερβολικῆς ἀπόστασης ἀπό τόν πυρήνα τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας, ἀλλά γιά τό ἀντίθετο, καί ἡ ἴδια ἢ μή κατανόηση θά μπορούσε ἀρκετά εὐκόλα νά ἀναχθεῖ σέ ὑπερβολική κατανόηση: σέ ἐκείνη τήν ντροπή γιά τή συμμετοχή στήν οἰκουμενική ἀδικία, πού θά γινόταν συντριπτική, μόλις ἐπέτρεπε κανείς στόν ἑαυτό του νά κατανοήσει. Ἄντ' αὐτοῦ οἱ ἀνθρώποι προσκολλῶνται σέ ὅ,τι τούς ἐμπαίζει ἐπικυρώνοντας τήν ἀκρωτηριασμένη μορφή τῆς οὐσίας τους μέ τή στυλιπνότητα τῆς ἐμφάνισής της. Ἄπό μιά τέτοια ἀναπόφευκτη τύφλωση ἔχουν ζήσει παρασιτικά σέ ὄλες τίς ἐποχές τοῦ πολιτισμοῦ τῶν πόλεων οἱ λακέςδες τῆς κατεστημένης τάξης πραγμάτων: ἢ μεταγενέστερη ἀττική κωμωδία, ἢ ἑλληνιστική καλλιτεχνική βιοτεχνία εἶναι ἤδη κίτς, ἔστω κι ἂν δέν διαθέτουν ἀκόμη τήν τεχνική τῆς μηχανικῆς ἀναπαραγωγῆς καί ἐκείνον τόν βιομηχανικό ἔξοπλισμό, τό ἀρχέτυπο τοῦ ὁποῖου φαίνονται νά ἀνακαλοῦν στή μνήμη εὐθέως τά ἐρεῖπια τῆς Πομπηίας. Διαβάζοντας ἑκατονταετῆ ψυχγωγικά μυθιστορήματα σάν αὐτά τοῦ Cooper βρίσκει κανείς μέσα τους ἐμβρυακά ὀλόκληρο τό τυποποιημένο σχῆμα τοῦ Hollywood. Ἡ στασιμότητα τῆς πολιτιστικῆς βιομηχανίας δέν εἶναι πιθανῶς

μόλις τό ἀποτέλεσμα τῆς μονοπωλιοποίησής της, ἀλλά ἦταν ἐξαρχῆς γνῶρισμα τῆς λεγόμενης ψυχαγωγίας. Τό κίτς εἶναι ἐκείνη ἡ δομή ἀμετάβλητων μεγεθῶν, τήν ὁποία τό φιλοσοφικό ψέμα προσδίδει στά δικά του πανηγυρικά προτάγματα. Τίποτε δέν ἐπιτρέπεται ἐδῶ νά ἀλλάξει βασικά, διότι ὅλη ἡ ἀνοησία πρέπει νά πείθει τήν ἀνθρωπότητα μέ τό ζῶρι, ὅτι τίποτε δέν ἐπιτρέπεται νά ἀλλάξει. Ὅσο ὁμως ἡ πορεία τοῦ πολιτισμοῦ (Zivilisation) γινόταν ἀσχεδιάστα καί ἀνώνυμα, τό ἀντικειμενικό πνεῦμα δέν εἶχε συνειδητοποιήσει ἐκεῖνο τό στοιχεῖο βαρβαρότητας ὡς ἀναγκαῖα ἐνύπαρκτο μέρος του. Στή φαντασίωσή του ὅτι βοηθοῦσε ἄμεσα τήν ἐλευθερία, ἐνῶ διαμεσολαβοῦσε τήν κυριαρχία, ἀπαξίωσε τουλάχιστον νά συντελέσει ἄμεσα στήν ἀναπαραγωγή τῆς τελευταίας. Προέγραψε τό κίτς, πού τό συνόδευε ὅπως ἡ σκιά του, μέ ἓνα ζῆλο, στόν ὁποῖο βέβαια ἐκδηλώνεται πάλι ἡ δεδαρημένη συνείδηση τῆς ἴδιας τῆς ὑψηλῆς κουλτούρας, ἡ ὁποία διαισθάνεται, ὅτι ὑπό τήν κυριαρχία δέν εἶναι τέτοια, καί στήν ὁποία τό κίτς ὑπενθυμίζει τήν ἴδια της τήν τερατομορφία. Σήμερα, ὅπου ἡ συνείδηση τῶν κρατούντων ἀρχίζει νά συμπίπτει μέ τή συνολική τάση τῆς κοινωνίας, διαλύεται ἡ ἔνταση μεταξύ κουλτούρας καί κίτς. Ἡ κουλτούρα δέν σέρνει πιά πίσω της ἀνήμπορη τόν περιφρονημένο ἀντίπαλό της, ἀλλά ἀναλαμβάνει τήν καθοδήγησή του. Διαχειριζόμενη ὁλόκληρη τήν ἀνθρωπότητα, διαχειρίζεται καί τό ρῆγμα μεταξύ ἀνθρωπότητας καί κουλτούρας. Ἀκόμη καί ἡ ὠμότητα, ἡ ἀναισθησία καί ἡ στενοκεφαλιά, οἱ ὁποῖες ἐπιβάλλονται ἀντικειμενικά στούς καθυποταγμένους, διατάσσονται μέ τήν ὑποκειμενική ἀνωτερότητα τῆς εὐφυολογίας. Τίποτε δέν χαρακτηρίζει μέ τόση ἀκρίβεια τήν κατάσταση τῆς ἐνοποιημένης καί ταυτόχρονα ἀνταγωνιστικῆς κοινωνίας ὅσο αὐτή ἡ ἐνσωμάτωση τῆς βαρβαρότητας. Ἐδῶ ὁμως ἡ θέληση τῶν ἐξουσιαζόντων μπορεῖ νά ἐπικαλεῖται τή θέληση τοῦ κόσμου. Ἡ μαζική τους κοινωνία δέν παρήγαγε μόνο τά κακόγουστα ἀπορρίμματα γιά τούς πελάτες, ἀλλά πρῶτα τούς ἴδιους τούς πελάτες. Αὐτοί πεινοῦσαν γιά ταινίες, ραδιόφωνο καί εἰκονογραφημένα περιοδικά· ὅτιδήποτε μέσα τους ἔμενε ἀνικανοποίητο ἀπό τήν τάξη πραγμάτων, ἡ ὁποία τούς παίρνει, χωρίς ἀντ' αὐτοῦ νά τούς δίνει ὅ,τι τούς ὑπόσχεται, φλεγόταν μόνο ἀπό τήν ἐπιθυμία νά τούς θυμηθεῖ ὁ δεσμοφύλακας καί ἐπιτέλους νά τούς προσφέρει μέ τό ἀριστερό του χέρι πέτρες γιά τήν πείνα, ἐνῶ τό δεξιό του τῆς παρακρατεῖ τό ψωμί. Χωρίς ἀντίσταση, ἐδῶ καί ἓνα τέταρτο τοῦ αἰῶνα, πολῖτες μιᾶς ὀρισμένης ἡλικίας, οἱ

όποιοι θά ἔπρεπε νά ἔχουν γνωρίσει κάτι διαφορετικό, προστρέχουν στήν πολιτιστική βιομηχανία, ἡ ὁποία μέ τόση ἀκριβεία ὑπολογίζει τίς λιμοκτονοῦσες καρδιές τους. Δέν ἔχουν κανένα λόγο νά ἀγανακτοῦν γιά ἐκείνη τή νεολαία πού ἔχει διαφθαρεῖ ὡς τό μεδούλι ἀπό τόν φασισμό. Οἱ χωρίς ὑποκειμενικότητα, οἱ πολιτιστικά ἀποκληρωμένοι εἶναι οἱ γνήσιοι κληρονόμοι τῆς κουλτούρας.

97

Μονάδα. – Τό ἄτομο ὀφείλει τήν ἀποκρυστάλλωσή του στίς μορφές τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἰδιαίτερα στήν ἀγορά τῆς πόλης. Ἐκείνη καί ὡς ἀντιτιθέμενο στήν πίεση τῆς κοινωνικοποίησης παραμένει τό πιά ἀθροιστικό προϊόν τῆς τελευταίας καί ὁμοίό της. Ὅ,τι τοῦ ἐπιτρέπει νά ἀντιστέκεται, κάθε τάση ἀνεξαρτησίας, πηγάζει ἀπό τό μοναδολογικό ἀτομικό συμφέρον καί τό ἴζημά του ὑπό τή μορφή τοῦ χαρακτήρα. Τό ἄτομο καθρεφτίζει ἀκριβῶς στήν ἀτομοποίησή του τόν ὑπερκείμενο κοινωνικό νόμο τῆς, ὅσοδήποτε διαμεσολαβημένης, ἐκμετάλλευσης. Αὐτό ὁμως σημαίνει, ὅτι καί ἡ παρακμή του στήν παρούσα φάση δέν πρέπει νά παραχθεῖ ἀτομοκρατικά, ἀλλά ἀπό τήν κοινωνική τάση, πού ἐπιβάλλεται δυνάμει τῆς ἀτομοποίησης καί ὄχι ἀπλῶς ἐχθρικά πρὸς αὐτή. Σέ αὐτό τό σημεῖο διαχωρίζεται ἡ ἀντιδραστική κριτική τοῦ πολιτισμοῦ ἀπό τήν ἄλλη. Ἡ ἀντιδραστική φθάνει ἀρκετά συχνά νά διακρίνει τόν μαρξισμό τῆς ἀτομικότητας καί τήν κρίση τῆς κοινωνίας, ἀλλά φορτώνει τήν ὄντολογική εὐθύνη γι' αὐτά στό ἄτομο καθ' ἑαυτό, σάν κάτι ξεκομμένο καί ἐσωτερικό: γι' αὐτό ἡ κατηγορία γιά ρηχότητα, ἔλλειψη πίστεως καί ὑπόστασης εἶναι ἡ τελευταία λέξη, πού ἔχει νά πει, καί ἐπιστροφή στό παρελθόν ἢ παρηγοριά της. Ἀτομοκράτες ὅπως ὁ Huxley καί ὁ Jaspers καταρῶνται τό ἄτομο γιά τή μηχανική του κενότητα καί τή νευρωτική του ἀδυναμία, ἀλλά τό νόημα αὐτῆς τῆς καταδίκης εἶναι ὅτι θά προτιμοῦσαν μᾶλλον νά θυσιάσουν τό ἴδιο τό ἄτομο παρά νά ἀσκήσουν κριτική στό κοινωνικό principium individuationis¹. Ὡς μισή ἀλήθεια, ἡ πολεμική τους εἶναι ἤδη πλήρης ἀναλήθεια. Ἐδῶ ἡ κοινωνία ἐκλαμβάνεται ὡς ἡ ἄμεση συμβίωση ἀνθρώπων, ἀπό τή στάση τῶν ὁποίων ἔπεται τρόπον τινά τό ὄλον, καί ὄχι ὡς σύστημα, τό ὁποῖο ὄχι μόνο τούς περικυκλώνει καί τούς παραμορφώνει, ἀλλά

φτάνει ὡς τό βάθος ἐκείνης τῆς ἀνθρωπιᾶς πού κάποτε τούς ὀριζε ὡς ἄτομα. Μέσα ἀπό τήν ἀποκλειστικά ἀνθρώπινη ἐρμηνεία τῆς κατάστασης ὡς ἔχει, ἀκόμη καί στήν καταγγελία γίνεται ἀποδεκτή ἡ ὠμή ὑλική πραγματικότητα, ἡ ὁποία προσδένει τό ἀνθρώπινο εἶναι στήν ἀπανθρωπιά. Στίς καλύτερες μέρες της, ὅταν στοχαζόταν ἱστορικά, ἡ ἀστική τάξη εἶχε σαφή συνείδηση αὐτῆς τῆς διαπλοκῆς, καί τήν ἔχει ξεχάσει μόνο μετά τόν ἐκφυλισμό τοῦ δόγματός της σέ στενοκέφαλη ἀπολογητική κατά τοῦ σοσιαλισμοῦ. Δέν εἶναι τό μικρότερο ἀπό τά προτερήματα τῆς Ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Jakob Burckhardt τό γεγονός ὅτι συνδέει τήν ἐρήμωση τῆς ἑλληνιστικῆς ἀτομικότητας ὄχι μόνο μέ τήν ἀντικειμενική παρακμή τῆς πόλεως, ἀλλά ἀκριβῶς μέ τή λατρεία τοῦ ἀτόμου: «Μετά τό θάνατο ὅμως τοῦ Δημοσθένη καί τοῦ Φωκίωνα ἡ πόλη γίνεται ἐκπληκτικά φτωγή σέ πολιτικές προσωπικότητες, καί ὄχι μόνο ὡς πρὸς αὐτές, ἀφοῦ ὁ Ἐπίκουρος, γεννημένος τό 342 στή Σάμο, ἀπό ἀττική οἰκογένεια κληρούχων, εἶναι γενικά ὁ τελευταῖος Ἀθηναῖος κοσμοϊστορικῆς σημασίας» (3η ἔκδοση, 4ος τόμος, σελ. 515). Ἡ κατάσταση, στήν ὁποία ἐξαφανίζεται τό ἄτομο, εἶναι ταυτόχρονα ἡ ἀχαλίνωτα ἀτομοκρατική, ὅπου ὅλα «εἶναι δυνατά»: «Προπάντων τώρα ἐορτάζονται τά ἄτομα ἀντί τῶν θεῶν» (στό ἴδιο, σελ. 516). Ὅτι ἡ ἀποδέσμευση τοῦ ἀτόμου μέσα ἀπό τήν ἐξασθένηση τῆς πόλεως δέν δυνάμωσε βέβαια τήν ἀντίστασή του, ἀλλά ἐξάλειψε αὐτή, ἀκόμη δέ καί τήν ἴδια τήν ἀτομικότητα, κάτι πού κορυφώθηκε ἀργότερα στά δικτατορικά κράτη, αὐτό εἶναι τό μοντέλο μᾶς ἀπό τίς κεντρικές ἀντιφάσεις, οἱ ὁποῖες ὤθησαν τήν κοινωνία ἀπό τόν δέκατο ἔνατο αἰῶνα στόν φασισμό. Ἡ μουσική τοῦ Beethoven, θέατρο τῆς ὁποίας εἶναι οἱ κοινωνικά μεταβιβαζόμενες μορφές καί ἡ ὁποία, ἀσκητική στήν ἐκφραση ἰδιωτικῶν συναισθημάτων, ἀχολογεῖ ἀπό τόν ἀποφασιστικά καθοδηγούμενο ἀντίλαλο τοῦ κοινωνικοῦ ἀγώνα, ἀντλεῖ ἀπό αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἀσκητικότητα ὅλη τήν πλησμονή καί δύναμη τοῦ ἀτομικοῦ. Ἐκείνη τοῦ Richard Strauss, ἐντελῶς στήν ὑπηρεσία τῶν ἀτομικῶν διεκδικήσεων καί προσανατολισμένη στήν ἐξύμνηση τοῦ αὐτάρκου ἀτόμου, τό ὑποβιάζει μέ αὐτόν τόν τρόπο σέ ἀπλό δεκτικό ὄργανο τῆς ἀγορᾶς, μιμητή μή δεσμευτικά ἐπιλεγόμενων ἰδεῶν καί τεχνοτροπιῶν. Μέσα στήν καταπιεστική κοινωνία ἡ χειραφέτηση τοῦ ἀτόμου δέν ἀποβαίνει ἀπλῶς πρὸς ὄφελος τοῦ ἀτόμου, ἀλλά καί πρὸς ζημία του. Ἡ ἔλευθερία ἀπό τήν κοινωνία τοῦ στερεῖ τή δύναμη γιά τήν ἔλευθερία. Διότι

ὅσο πραγματικό καί ἂν εἶναι στή σχέση του πρὸς τοὺς ἄλλους, εἶναι ἀπλή ἀφαίρεση, ἂν θεωρηθεῖ ἀπόλυτο. Δέν ἔχει κανένα περιεχόμενο, πού δέν θά εἶχε συσταθεῖ κοινωνικά, καμμία παρόρμηση ὑπερβαίνουσα τήν κοινωνία, πού δέν θά ἀπέβλεπε στήν αὐθυπέρβαση τῆς κοινωνικῆς κατάστασης. Ἐκὸς καί ἡ χριστιανική διδασκαλία περὶ θανάτου καί ἀθανασίας, στήν ὁποία βασίζεται ἡ σύλληψη τῆς ἀπόλυτης ἀτομικότητας, θά ἦταν ἐντελῶς χωρίς σημασία, ἂν δέν περιλάμβανε τήν ἀνθρωπότητα. Τό μεμονωμένο ἄτομο, τό ὁποῖο ἐλπίζει στήν ἀθανασία ἀπόλυτα καί μόνο γιά τόν ἑαυτό του, μέ ἕναν τέτοιο περιορισμό θά μεγαλοποιουσε μόνο μέχρι παραλογομοῦ τήν ἀρχή τῆς αὐτοσυντήρησης, τήν ὁποία ἀναστέλλει τό Πέτα το, γιά νά τό κερδίσεις. Κοινωνικά ἡ ἀπολυτοποίηση τοῦ ἀτόμου σημαδεύει τό πέρασμα ἀπό τήν οἰκουμενική διαμεσολάβηση τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἡ ὁποία ὡς ἀνταλλαγή ἀπαιτεῖ πάντοτε καί τήν ταυτόχρονη περικοπή τῶν ὑλοποιούμενων σέ αὐτή ἐκάστοτε ἰδίων συμφερόντων, στήν ἄμεση κυριαρχία, τήν ὁποία σφετερίζονται οἱ πῶ ἰσχυροί. Μέσα ἀπό τή διάλυση ὄλων τῶν διαμεσολαθητικῶν στοιχείων στό ἴδιο τό ἄτομο, χάρη στά ὁποῖα ἦταν ἀσφαλῶς ὡς ἕνα βαθμό καί κοινωνικό ὑποκείμενο, αὐτό φτωχαίνει, γίνεται ὠμό καί ἐπαναστρέφεται στή στάθμη τοῦ ἀπλοῦ κοινωνικοῦ ἀντικειμένου. Ὡς ἀφηρημένα πραγματοποιημένο, ὑπό τήν ἔννοια τοῦ Hegel, τό ἄτομο αὐτοαναιρεῖται: οἱ ἀναρίθμητοι πού δέν γνωρίζουν τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τόν ἑαυτό τους καί τό γυμνό περιφερόμενο συμφέρον τους, εἶναι οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι πού συνθηκολογοῦν, μόλις τοὺς συλλάβει ἡ ὀργάνωση καί ἡ τρομοκρατία. Ἐάν σήμερα τά ἴχνη τοῦ ἀνθρώπινου φαίνεται νά μένουν ἀποτυπωμένα μόνο στό ἄτομο πού δύει, τά ἴδια θυμίζουν ὅτι πρέπει νά δοθεῖ τέλος σέ ἐκείνη τή μοιραία τάση πού ἀτομοποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους, μόνο γιά νά μπορεῖ νά τοὺς τσακίσει ἐντελῶς στήν ἀπομόνωσή τους. Τώρα πιά ἡ ἀρχή τῆς διαφύλαξης εἶναι διασφαλισμένη μόνο στό ἀντίθετό της.

Κληροδότημα. – Διαλεκτική σκέψη εἶναι ἡ προσπάθεια νά διαρραγεῖ ὁ καταναγκαστικός χαρακτήρας τῆς λογικῆς μέ τά ἴδια της τά μέσα. Καθώς ὁμως πρέπει νά χρησιμοποιεῖ αὐτά τά μέσα, κινδυνεύει

κάθε στιγμή νά αποκτήσει ἡ ἴδια αὐτόν τόν καταναγκαστικό χαρακτήρα: ἡ πανουργία τοῦ Λόγου θά μπορούσε νά ἐπιβληθεῖ ἀκόμη καί πάνω στή διαλεκτική. Τό κατεστημένο δέν μπορεῖ νά ξεπεραστεῖ παρά μόνο δυνάμει τοῦ γενικοῦ, τό ὁποῖο προέρχεται ἀπό τό ἴδιο τό κατεστημένο. Τό γενικό θριαμβεῦει πάνω στό κατεστημένο δυνάμει τῆς ἐννοίας τοῦ τελευταίου, γι' αὐτό καί ἡ ἐξουσία τοῦ ἀπλῶς ὑπάρχοντος ἀπειλεῖ πάντα μέ αὐτόν τόν θρίαμβο νά ἀποκατασταθεῖ μέσα ἀπό τήν ἴδια ἰσχὺ πού τήν ἔσπασε. Μέσω τῆς μονοκρατορίας τῆς ἄρνησης ἡ κίνηση τῆς σκέψης καθῶς καί τῆς ἱστορίας ὁδηγεῖται σύμφωνα μέ τό σχῆμα τῆς ἐνύπαρκτης ἀντίθεσης μονοσήμαντα, ἀποκλειστικά, μέ ἀδυσώπητη θετικότητα. Τά πάντα ὑπάγονται στίς ἐκάστοτε ἱστορικά καθοριστικές γιά τό σύνολο τῆς κοινωνίας κύριες οἰκονομικές φάσεις καί τήν ἀνάπτυξή τους: ὅλη ἡ σκέψη ἔχει κάτι ἀπό αὐτό πού οἱ Παριζιάνοι καλλιτέχνες ἀποκαλοῦν *le genre chef-d'œuvre*¹. "Ὅτι τό κακό προξενεῖται ἀκριβῶς ἀπό τήν αὐστηρή συνέπεια αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης καί ὅτι ἡ πρώτη συναρτᾶται κατ' εὐθείαν μέ τήν κυριαρχία, αὐτά δέν ἐκφράζονται, τουλάχιστον ρητά, στήν κριτική θεωρία², ἡ ὁποία, ὅπως καί ἡ παραδοσιακή, περιμένει τή σωτηρία ἀπό τή σταδιακή πορεία. Αὐστηρή συνέπεια καί ὁλότητα, τά ἀστικά διανοητικά ἰδανικά τῆς ἀναγκαιότητας καί τῆς γενικότητας, εἶναι πράγματι ἡ περιφραστική ἐρμηνεία τοῦ τύπου σύλληψης τῆς ἱστορίας, ἀλλά ἀκριβῶς γι' αὐτό κατακάθεται στίς ἀμετακίνητες ἀρχοντικά μεγάλες ἐννοίες ἡ καταστατική συγκρότηση τῆς κοινωνίας, κατά τῆς ὁποίας στρέφεται ἡ διαλεκτική κριτική καί πρακτική. "Ἄν ὁ Benjamin εἶπε, ὅτι ἡ ἱστορία ἔχει γραφεῖ ἀπό τή σκοπιά τοῦ νικητῆ καί πρέπει νά γραφεῖ ἀπό αὐτή τοῦ ἡττημένου, σέ αὐτό θά ἔπρεπε νά προστεθεῖ, ὅτι ἡ γνώση πρέπει μέν νά ἀναπαραστήσει τήν ἄθλια εὐθυγραμμικότητα τῆς διαδοχῆς νικῶν καί ἡττῶν, ταυτόχρονα ὁμως νά στραφεῖ πρὸς ὅ,τι δέν χώρεσε μέσα σέ μιά τέτοια δυναμική, ἔμεινε στήν ἄκρη τοῦ δρόμου – τρόπον τινά τά ἀπόβλητα ὑλικά καί τά τυφλά σημεῖα, πού ἔχουν ξεφύγει ἀπό τή διαλεκτική. Εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ἡττημένου νά φαίνεται μέσα στήν ἀνημπόρια του ἐπουσιώδης, ἀπόμερος, εὐτράπελος. Αὐτό πού ὑπερβαίνει τήν κυρίαρχη κοινωνία, δέν εἶναι μόνο ἡ ἀναπτυσσόμενη ἀπό αὐτήν δυναμικότητα, ἀλλά ἐξίσου καί ὅ,τι δέν ταιριάζει σωστά στοὺς ἱστορικούς νόμους κίνησης. Ἡ θεωρία βλέπει νά παραπέμπεται στό λοξό, ἀδιαφανές, μὴ συμπεριληφθέν, πού σάν τέτοιο ἔχει μέν ἐξαρχῆς κάτι τό ἀναχρονιστικό, ἀλλά δέν ἐξαντλεῖται μέσα στό

ἀπαρχαιωμένο, διότι ξεγέλασε τήν ιστορική δυναμική. Στήν τέχνη αυτό γίνεται εύκολότερα ἀντιληπτό. Παιδικά βιβλία ὅπως ἡ *Ἀλίκη στή χώρα τῶν θαυμάτων*³ ἢ ὁ *Struwwelpeter*⁴, γιά τά ὁποῖα θά ἦταν γελοῖο τό ἐρώτημα ἂν εἶναι προοδευτικά ἢ ἀντιδραστικά, περιέχουν ἀσύγκριτα πιό εὐγλωττα κρυπτογραφήματα ἀκόμη καί τῆς ιστορίας ἀπότι ἡ ἀσχολούμενη μέ τήν ἐπίσημη θεματική τῆς τραγικῆς ἐνοχῆς, τῆς καμπῆς τῶν καιρῶν, τῆς πορείας τοῦ κόσμου καί τοῦ ἀτόμου μεγάλη δραματογραφία τοῦ Hebbel⁵, καί στά αὐθάδη καί παιδαριώδη κομμάτια γιά πιάνο τοῦ Satie⁶ ὑπάρχουν ἀναλαμπές ἐμπειριῶν, πού οὔτε τίς ὄνειρεύτηκε ἢ συνέπεια τῆς σχολῆς τοῦ Schöpfung, πίσω ἀπό τήν ὁποία βρίσκεται ὄλο τό πάθος τῆς ἀνάπτυξης τῆς μουσικῆς. Τό ἴδιο τό μεγαλεῖο τῆς συναγωγῆς συμπερασμάτων μπορεῖ ἀπρόοπτα νά λάβει τόν χαρακτήρα τοῦ ἐπαρχιώτικου. Τά γραπτά τοῦ Benjamin εἶναι ἡ προσπάθεια νά γίνουν φιλοσοφικά γόνιμα, μέ ὀλοένα ἀνανεωμένους τρόπους προσέγγισης, ἐκεῖνα πού δέν ἔχουν καθορισθεῖ ἤδη ἀπό τίς μεγάλες προθέσεις. Τό κληροδοτήμα του συνίσταται στό καθῆκον νά μὴν ἐπαφθεῖ αὐτή ἡ προσπάθεια ἀποκλειστικά στά ξενιστικά αἰνιγματικά μορφώματα τῆς σκέψης, ἀλλά τό μὴ προτιθέμενο νά συλληφθεῖ ἐννοιολογικά: στήν ὑποχρέωση νά σκέφτεται κανεῖς διαλεκτικά καί ταυτόχρονα μὴ διαλεκτικά.

99

Λυδία λίθος. – Ἐνάμεσα στίς ἐννοιες, στίς ὁποῖες συστέλλεται ἡ ἀστική ἠθική μετά τήν κατάλυση τῶν θρησκευτικῶν τῆς καί τήν τυπικοποίηση τῶν αὐτόνομων νορμῶν τῆς, ἡ γνησιότητα κατατάσσεται στήν πρώτη γραμμῆ. Ἄν τίποτε ἄλλο πιά δέν μπορεῖ νά ἀπαιτηθεῖ δεσμευτικά ἀπό τόν ἄνθρωπο, θά ἔπρεπε τουλάχιστον νά εἶναι ἐντελῶς αὐτό πού εἶναι. Μέ τήν ταυτότητα κάθε ἀτόμου μέ τόν ἑαυτό του τόσο τό αἶτημα γιά ἀδέκαστη ἀλήθεια ὅσο καί ἡ ἐξύμνηση τοῦ κόσμου τῶν γεγονότων μεταφέρονται ἀπό τήν πεφωτισμένη γνώση στήν ἠθική. Ἄκριβῶς οἱ κριτικά ἀνεξάρτητοι στοχαστές τοῦ ὄψιμου ἀστικοῦ κόσμου, ἀηδιασμένοι ἀπό τίς παραδοσιακές ἀποφάνσεις καί ἰδεαλιστικές φράσεις, συγκλίνουν σέ αὐτή τήν ἀποψη. Ἡ ἀσφαλῶς ἀθετημένη ἐτυμηγορία τοῦ Ibsen γιά τό ζωτικό ψεῦδος

καθώς και ἡ διδασκαλία περὶ ὑπαρξης τοῦ Kierkegaard ἔκαναν τό ἰδανικό τῆς γνησιότητας πυρήνα τῆς μεταφυσικῆς. Στὴν ἀνάλυση τοῦ Nietzsche ἡ λέξη γνήσιος ἐμφανίζεται ἤδη σάν κάτι μὴ ἀμφισβητούμενο καὶ ἐξαιρεῖται ἀπὸ τὴν ἐννοιολογικὴ ἐργασία. Στούς προσηλυτισμένους καὶ ἀπροσηλύτιστους φιλοσόφους τοῦ φασισμοῦ, τελικά, ἀξίες ὅπως ἡ αὐθεντικότητα, ἡ ἥρωική καρτερία στὴν «ἐρριμμένητητα»¹ τῆς ἀτομικῆς ὑπαρξης, ἡ ὀριακὴ κατάσταση γίνονται μέσον γιὰ τὸν σφετερισμὸ τοῦ θρησκευτικο-αυταρχικοῦ πάθους χωρὶς τό παραμικρὸ θρησκευτικὸ περιεχόμενο. Ὅδηγοῦν στὴν καταγγελία ὄσων κατ' αὐτούς τούς τελευταίους δέν ἔχουν ἀρκετὸ μεδούλι, δέν εἶναι ἀπὸ καλὴ πάστα, δηλαδή τῶν ἑβραίων: ἤδη ὅμως καὶ ὁ Richard Wagner ἀντιπαρέθετε τὴ γνήσια γερμανικότητα στὰ λατινογενῆ μπιχλιμπίδια, καταχρώμενος ἔτσι τὴν κριτικὴ στὴν πολιτιστικὴ ἀγορά γιὰ μιὰ ἀπολογητικὴ ὑπὲρ τῆς βαρβαρότητας. Μιὰ τέτοια κατάχρηση ὅμως δέν εἶναι ἐξωτερικὴ πρὸς τὴν ἔννοια τῆς γνησιότητας. Τώρα πού ξεπουλιέται ἡ φθαρμένη ἀπὸ τὴν πολλὴ χρήση στολή τῆς, ἔρχονται στό φῶς μπαλώματα καὶ ξεφτισμένα σημεῖα, πού ὑπῆρχαν ὀρατά καὶ στίς μεγάλες μέρες τῆς ἀνατρεπτικῆς τῆς περιόδου. Ἡ ἀναλήθεια ὑπάρχει μέσα στό ἴδιο τό ὑπόστρωμα τῆς γνησιότητας, τό ἄτομο. Ἐν στό *principium individuationis* κρύβεται ὁ νόμος τῆς πορείας τοῦ κόσμου, ὅπως διέγνωσαν καὶ οἱ δύο ἀντίποδες Hegel καὶ Schopenhauer, τότε ἡ πεποίθηση γιὰ τὴν ἔσχατη καὶ ἀπόλυτη οὐσιαστικότητα τοῦ ἐγῶ γίνεται θύμα μιᾶς ψευδαίσθησης πού προστατεύει τὴν κατεστημένη τάξη πραγμάτων, ἐνῶ ἡ οὐσία τῆς ἤδη παρακμάζει. Ἡ ταύτιση τῆς γνησιότητας μέ τὴν ἀλήθεια εἶναι ἀστήρικτη. Ἀκριβῶς ὁ ἀπαρέγκλιτος αὐτοσυλλογισμὸς –ἐκείνη ἡ συμπεριφορὰ πού ὁ Nietzsche ἀποκαλοῦσε ψυχολογία–, δηλαδή ἡ ἐμμονὴ ἐνός ἀνθρώπου στὴν ἀλήθεια γιὰ τὸν ἑαυτό του ὀδηγεῖ συνεχῶς στό συμπέρασμα, ἀκόμη καὶ στίς πρῶτες συνειδητές ἐμπειρίες τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὅτι οἱ παρορμήσεις, πάνω στίς ὁποῖες ἀνακλᾶται ὁ στοχασμὸς, δέν εἶναι ἐντελῶς «γνήσιες». Πάντοτε περιέχουν ἓνα στοιχεῖο μίμησης, παιγνιδιοῦ, μιὰ ἐπιθυμία νά εἶναι κανεῖς διαφορετικός. Ἡ θέληση νά φθάσει κανεῖς στό ἀπόλυτα στέρεο, στό εἶναι τοῦ ὄντος, βυθιζόμενος στὴν ἐκάστοτε δική του ἀτομικότητα, ἀντὶ νά ἀναγνωρίσει τὸν κοινωνικὸ τῆς χαρακτῆρα, ὀδηγεῖ ἀκριβῶς στό κακὸ ἄπειρο, τό ὁποῖο ἀπὸ τὸν Kierkegaard καὶ ἐδῶ ὑποτίθεται πῶς ἐξορκίζει ἡ ἔννοια τῆς γνησιότητας. Κανένας δέν τό ἐξέφρασε τόσο ἀνυπόκριτα ὅσο ὁ Schopenhauer. Ὁ δύσθυμος

προπάτορας τῆς ὑπαρξιακῆς φιλοσοφίας καί κακεντρεχῆς κληρονόμος τῆς μεγάλης θεωρησιακῆς σκέψης ἦταν ἀπαράμιλλα ἐξοικειωμένος μέ τίς σπηλιές καί τά φαράγγια τῆς ἀτομικῆς ἀπολυτοκρατίας. Ἡ ἀντίληψή του ἀκολουθεῖ τή θεωρησιακή θέση, ὅτι τό ἄτομο εἶναι μόνο τό φαινόμενο, ὄχι τό πράγμα καθ' ἑαυτό. «Κάθε ἄτομο», γράφει σέ μιά ὑποσημείωση τοῦ τέταρτου διβλίου τοῦ ἔργου του *Ἄπολυτος κόσμος ὡς βούληση καί παράσταση*, «εἶναι ἀφενός τό ὑποκείμενο τῆς γνώσης, δηλαδή ὁ συμπληρωματικός ὄρος τῆς δυνατότητας ὄλου τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, καί ἀφετέρου ἐπιμέρους φαινόμενο τῆς θέλησης, αὐτῆς τῆς ἴδιας πού ἀντικειμενικοποιεῖται μέσα σέ κάθε πράγμα. Ὅμως αὐτή ἡ διττότητα τῆς οὐσίας μας δέν θεμελιώνεται σέ μιά αὐθύπαρκτη ἐνότητα: ἀλλιῶς θά μπορούσαμε νά ἀποκτήσουμε συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ μας στόν ἑαυτό μας καί ἀνεξάρτητα ἀπό τά ἀντικείμενα τῆς γνώσης καί τῆς βούλησης: εἴμαστε ὁμως τελείως ἀνίκανοι γι' αὐτό, καί μόλις, χάριν δοκιμῆς, θελήσουμε νά συλλογισθοῦμε τόν ἑαυτό μας στρέφοντας τή γνωστική διαδικασία πρός τά μέσα, γιά νά φθάσουμε σέ πλήρη περισυλλογή, χανόμεστε σέ ἕνα ἀπύθμενο κενό, βρίσκουμε τόν ἑαυτό μας ὁμοιο μέ μιά κούφια γυάλινη σφαῖρα, μέσα ἀπό τό κενό τῆς ὁποίας μιλάει μιά φωνή, ἡ αἰτία τῆς ὁποίας δέν μπορεῖ νά βρεθεῖ μέσα, καί, θέλοντας ἔτσι νά συλλάβουμε τόν ἑαυτό μας, ἀδράχνουμε, ἀνατριχιάζοντας, ἕνα φάντασμα χωρίς ὑπόσταση» (Grossherzog-Wilhelm-Ernst-Ausgabe, I, σελ. 371 κ.έ.). Μέ αὐτά τά λόγια ἀποκάλεσε μέ τό ὄνομά της τή μυθική πλάνη τοῦ καθαρῶ ἑαυτοῦ ὡς μηδενικοῦ. Ὁ ἑαυτός εἶναι μιά ἀφαίρεση. Αὐτό πού ἐμφανίζεται σάν πρωτογενῆς ὄντοτητα, σάν μονάδα, εἶναι μόνο τό ἀποτέλεσμα ἑνός κοινωνικοῦ χωρισμοῦ ἀπό τήν κοινωνική διαδικασία. Ἀκριβῶς ὡς ἀπόλυτο τό ἄτομο εἶναι ἀπλή μορφή ἀντανάκλασης τῶν ἰδιοκτησιακῶν σχέσεων. Σέ αὐτό ἐγείρεται ἡ πλασματική ἀξίωση, κατά τήν ὁποία τό βιολογικά ἕνα προηγεῖται λογικά τοῦ κοινωνικοῦ ὄλου, ἀπό τό ὁποῖο ἀπομονώνεται μόνο μέ τή βία, καί ἡ τυχαιότητά του προβάλλεται σάν κριτήριον τῆς ἀλήθειας. Τό ἐγώ δέν εἶναι ἀπλῶς ἐμπλεγμένο στήν κοινωνία, ἀλλά σέ αὐτή ὀφείλει κατά κυριολεξία τήν ὑπαρξή του. Ὅλο του τό περιεχόμενο προέρχεται ἀπό αὐτή, ἡ ἀπλούστατα ἀπό τή σχέση του πρός τό ἀντικείμενο. Τόσο πλουσιότερο γίνεται, ὅσο πιο ἐλεύθερα ἀναπτύσσεται μέσα στήν τελευταία καί τήν ἀντανακλᾶ, ἐνῶ ἀκριβῶς ἡ ὀριοθέτηση καί σκλήρυνσή του, τήν ὁποία αὐτό διεκδικεῖ σάν προέλευσή του, τό περιορίζουν, τό κάνουν φτωχότερο,

τό περιστέλλον. Προσπάθειες, ὅπως αὐτή τοῦ Kierkegaard, ὥστε τό ἄτομο νά ἀποκτήσει τήν πληρότητά του ἀποσυρόμενο στόν ἑαυτό του, δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι καταλήγουν ἀκριβῶς στή θυσία τοῦ ἀτόμου καί στήν ἴδια ἀφαίρεση, γιά τήν ὁποία ὁ ἴδιος δυσφήμισε τά ἰδεαλιστικά συστήματα. Ἡ γνησιότητα δέν εἶναι παρά ἡ πεισματική καί πωρωμένη ἐμμονή στή μοναδολογική μορφή πού ἀποτυπώνει στόν ἄνθρωπο ἡ κοινωνική καταπίεση. Ὅ,τι δέν θέλει νά ξεραθεῖ, προτιμᾷ νά δέχεται πάνω του τό στίγμα τοῦ μή γνήσιου. Τρέφεται ἀπό τή μιμητική κληρονομιά. Τό ἀνθρώπινο εἶναι ἀναπόσπαστο ἀπό τή μίμηση: ἕνας ἄνθρωπος δέν φθάνει γενικά νά γίνει ἄνθρωπος παρά μόνο μιμούμενος ἄλλους ἀνθρώπους. Μέσα σέ μιὰ τέτοια συμπεριφορά, τήν πρωτογενή μορφή ἀγάπης, οἱ ἱερεῖς τῆς γνησιότητας μυρίζονται ἴχνη ἐκείνης τῆς οὐτοπίας, ἡ ὁποία θά μπορούσε νά κλονίσει τή δομή τῆς κυριαρχίας. Ὅτι ὁ Nietzsche, ὁ στοχασμός τοῦ ὁποίου εἶχε εἰσδύσει ὡς τήν ἔννοια τῆς ἀλήθειας, ἄφησε ἀνέγγιχτο τό δόγμα τῆς γνησιότητας, αὐτό τόν μετατρέπει στό τελευταῖο πού θά ἤθελε νά εἶναι, σέ ἕνα λουθηρανό, καί τό μένος κατά τοῦ θεατρνισμοῦ ἀνήκει στόν τύπο τοῦ ἀντισημιτισμοῦ πού τόν ἔκανε νά ἐξανίσταται στήν περίπτωση τοῦ ἀρχιθεατρῖνου Wagner. Δέν ἔπρεπε νά εἶχε κατηγορήσει γιά θεατρνισμό τόν Wagner—διότι κάθε τέχνη, καί προπάντων ἡ μουσική, εἶναι συγγενική πρὸς τό δράμα, καί σέ κάθε περίοδο τοῦ λόγου τοῦ Nietzsche ἀντηχεῖ ἡ χιλιετής ἠχώ τῶν φωνῶν τῶν ρητόρων μέσα ἀπό τή ρωμαϊκή Σύγκλητο—, ἀλλά γιά τή μή παραδοχή τοῦ θεατρνισμοῦ ἀπό τή μεριά τοῦ θεατρῖνου. Μάλιστα δέν θά ἔπρεπε νά ἀποκαλύπτεται μόνο τό ψέμα τοῦ μή γνήσιου πού προβάλλει τόν ἑαυτό του ὡς ὄντως ἀληθινό, ἀλλά μᾶλλον τό ἴδιο τό γνήσιο μετατρέπεται σέ ψέμα, μόλις κατά βάση γίνεται τό γνήσιο, δηλαδή μόλις στοχασθεῖ τόν ἑαυτό του, ὅταν τίθεται ὡς γνήσιο, ὁπότε ἤδη ὑπερβαίνει τήν ταυτότητα, τήν ὁποία τήν ἴδια στιγμή διατείνεται ὅτι κατέχει. Γιά τόν ἑαυτό δέν θά ἔπρεπε νά μιλάει κανεῖς ὡς ὄντολογική βάση, ἀλλά τό πολύ μόνο θεολογικά, στό ὄνομα τῆς ὁμοιότητας πρὸς τόν θεό. Ὅποιος ἐμμένει στόν ἑαυτό καί ἐγκαταλείπει τίς θεολογικές ἔννοιες, συντελεῖ στή νομιμοποίηση τοῦ διαβολικά θετικοῦ, τοῦ γυμνοῦ συμφέροντος. Ἀπό αὐτόν δανείζεται τήν αὔρα τοῦ νοήματος καί στήνει στήν προστακτική ἐξουσία τοῦ αὐτοσυντηρητικοῦ Λόγου ἕνα πομπῶδες ἐποικοδόμημα, ἐνῶ ὁ πραγματικός ἑαυτός μέσα στόν κόσμο ἔχει γίνει ἤδη ὅ,τι διέγνωσε γιά τήν αὐτοεμβάθυνση ὁ Schopen-

hauer, ένα φάντασμα. Ὁ ἀπατηλὸς του χαρακτήρας μπορεῖ νά γίνει κατανοητὸς ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ ἐμπεριεχόμενα τῆς ἔννοιας τῆς γνησιότητας σάν τέτοιας. Μέσα της κρύβεται ἡ ἰδέα τῆς ὑπεροχῆς τοῦ πρωταρχικοῦ ἔναντι τοῦ παράγωγου. Αὐτὴ ὁμως συνδέεται πάντοτε μὲ τὸν κοινωνικὸ νομιμοποιητισμὸ². Ὅλα τὰ ἄρχοντα στρώματα ἐπικαλοῦνται τὴν πρότερη ἐγκατάστασή τους, τὴ θέση τους ὡς αὐτόχθονες. Ὁλόκληρη ἡ φιλοσοφία τῆς ἐσωτερικότητας, μὲ τὴν ἀξίωση γιὰ περιφρόνηση τοῦ κόσμου, εἶναι ἡ τελευταία ἐξαγνισμένη μετουσίωση τῆς βαρβαρικῆς ὠμότητος, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁποῖος πρωτοῦπήρξε κάπου, ἔχει τὰ περισσότερα δικαιώματα, καὶ ἡ προτεραιότητα τοῦ ἑαυτοῦ εἶναι τόσο ἀναληθῆς ὅσο καὶ ἐκείνων πού βλέπουν τὸ πρόσωπό τους ὡς πατρίδα. Τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἀλλάζει, ὅταν ἡ γνησιότητα περιορισθεῖ στὴν ἀντίθεση τοῦ φύσει καὶ θέσει, στὴν ἀποψη πὼς ὁ,τι ὑπάρχει χωρὶς ἀνθρώπινη ἐπέμβαση, εἶναι δῆθεν καλύτερο ἀπὸ τὸ τεχνητό. Ὅσο πυκνότερα καλύπτεται ὁ κόσμος ἀπὸ τὸ δίκτυο τῶν ἀνθρώπινων ἔργων, τόσο πιὸ σπασμωδικὰ οἱ ὑπεύθυνοι γι' αὐτὸ τονίζουν τὴ φυσικότητα καὶ τὸν πρωτογονισμό τους. Ἡ ἀνακάλυψη τῆς γνησιότητας ὡς τελευταίου προμαχῶνα τῆς ἀτομοκρατικῆς ἠθικῆς εἶναι μιὰ ἀνάκλαση τῆς βιομηχανικῆς μαζικῆς παραγωγῆς. Μόνο ὅταν ἀναρίθμητα τυποποιημένα ἀγαθὰ χάριν τοῦ κέρδους δίνουν τὴν ψευδαίσθησι πὼς εἶναι κάτι μοναδικό, παίρνει μορφή, ὡς ἀντίθεσή τους καὶ ὡστόσο σύμφωνα μὲ τὰ ἴδια κριτήρια, ἡ ἰδέα τοῦ μὴ πολλαπλασιασίου ὡς τοῦ ὄντως γνήσιου. Προηγούμενως εἶναι ἐλάχιστα πιθανὸ νά εἶχε τεθεῖ ποτέ τὸ ζήτημα τῆς γνησιότητας ἀναφορικὰ μὲ τὰ πνευματικὰ μορφώματα, ὅπως ἐξάλλου καὶ αὐτὸ τῆς πρωτοτυπίας, ἡ ὁποία ἦταν ἄγνωστη ἀκόμη καὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ Bach. Ἡ ἀπάτη τῆς γνησιότητας ὀφείλεται στὴν ἀστική τύφλωση ἀπέναντι στὴ διαδικασία τῆς ἀνταλλαγῆς. Ὡς γνήσια ἐμφανίζονται τὰ πράγματα, στὰ ὁποῖα ἀνάγονται τὰ ἐμπορεύματα καὶ τὰ ἄλλα μέσα ἀνταλλαγῆς, προπάντων ὁ χρυσός. Ἡ ἀφηρημένη ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ μετάλλου γνησιότητα γίνεται ὁμως φετίχ ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ὁ χρυσός. Μεταχειρίζεται κανεὶς καὶ τὰ δύο σάν νά ἦταν τὸ ὑπόστρωμα, τὸ ὁποῖο στὴν πραγματικότητα συνίσταται σὲ μιὰ κοινωνικὴ σχέση, ἐνῶ ὁ χρυσός καὶ ἡ γνησιότητα ἐκφράζουν ἀκριβῶς καὶ μόνο τὴν ἀντικαταστατότητα, τὴ συγκρισιμότητα τῶν πραγμάτων· αὐτὰ ἀκριβῶς δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὰ, ἀλλὰ δι' ἄλλο. Ἡ μὴ γνησιότητα τοῦ γνήσιου ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι σὲ μιὰ κοινωνία κυριαρχούμενη ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγή αὐτὸ πρέπει νά διεκδι-

κεῖ τόν τίτλο αὐτοῦ πού μόνο ἀντιπροσωπεύει, ἀλλά ποτέ δέν μπορεῖ νά εἶναι. Οἱ ἀπόστολοι τῆς γνησιότητος, στήν ὑπηρεσία τῆς ἐξουσίας πού κάνει ἐπιδρομή στή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας, τιμοῦν τόν θάνατο τῆς τελευταίας χορεύοντάς της τόν χορό τῶν πέπλων τοῦ χρήματος.

100

*Sur l'eau*¹. – Στό ἐρώτημα γιά τό στόχο τῆς χειραφετημένης κοινωνίας παίρνει κανεῖς ἀπαντήσεις ὅπως ἡ ἐκπλήρωση τῶν ἀνθρώπινων δυνατοτήτων ἢ ὁ πλοῦτος τῆς ζωῆς. Ὅσο ἀθέμιτο τό ἀναπόφευκτο ἐρώτημα, τόσο ἀναπόφευκτη καί ἡ ἀποκρουστικότητα καί θριαμβολογία τῆς ἀπάντησης, ἡ ὁποία ἀνακαλεῖ στή μνήμη τό σοσιαλδημοκρατικό ἰδανικό τῆς προσωπικότητας, ὅπως τό πρόβαλλαν ἐκεῖνοι οἱ γενειοφόροι νατουραλιστές τῆς δεκαετίας τοῦ 1890, πού ἤθελαν νά γλεντήσουν τή ζωή τους. Τρυφερό θά ἦταν μόνο τό χονδροειδές: ὅτι κανένας πιά δέν θά πρέπει νά πεινᾷ. Ὅλα τά ἄλλα, ἐνῶ ἀναφέρονται σέ μιᾶ κατάσταση πού θά ἔπρεπε νά καθορίζεται σύμφωνα μέ τίς ἀνθρώπινες ἀνάγκες, ὑπολογίζουν μέ μιᾶ ἀνθρώπινη συμπεριφορά διαμορφωμένη σύμφωνα μέ τό μοντέλο τῆς παραγωγῆς ὡς αὐτοσκοποῦ. Στό ποθητό ἰδεῶδες τοῦ χωρίς ἀναστολές, σφριγηλότητας, δημιουργικοῦ ἀνθρώπου ἔχει διαπιδύσει ἀκριβῶς ὁ φετιχισμός τοῦ ἐμπορεύματος, ὁ ὁποῖος στήν ἀστική κοινωνία συνελάγεται ἀναστολές, ἀνημπορία, τή στειρότητα τοῦ πάντοτε ὁμοίου. Ἡ ἔννοια τῆς δυναμικῆς, πού εἶναι συμπληρωματικό συστατικό τῆς ἀστικῆς «ἀνιστορικότητας», ὑψώνεται σέ κάτι ἀπόλυτο, ἐνῶ βέβαια σέ μιᾶ χειραφετημένη κοινωνία θά ἔπρεπε καί αὐτή, ὡς ἀνθρωπολογική ἀνάκλαση τῶν νόμων τῆς παραγωγῆς, νά ἐξετάζεται κριτικά κατ' ἀντιπαράθεση πρός τίς ἀνάγκες. Ἡ ἰδέα τῆς ἀχαλίνωτης δραστηριότητας, τῶν ἀδιάκοπων γεννήσεων, τῆς στρογγυλομάγουλης ἀπληστίας, τῆς ἐλευθερίας ὡς ὑψηλόσφυγμης κίνησης τρέφεται ἀπό ἐκείνη τήν ἀστική ἔννοια τῆς φύσης, ἡ ὁποία ἐξαρχῆς χρησίμευε μόνο προκειμένου ἢ κοινωνική ἰσχὺς νά ἀναγορευθεῖ σέ κάτι ἀμετάβλητο, ἕνα μέρος τῆς ὑγιοῦς αἰωνιότητας. Γι' αὐτά καί ὄχι γιά τόν δῆθεν ἰσοπεδωτικό τους χαρακτήρα παρέμεναν προσκολλημένα στή βαρβαρότητα τά θετικά προτάγματα τοῦ σοσιαλισμοῦ, στά ὁποῖα ἀντιστά-

θηκε ὁ Μαγκ. Δέν ἔχει νά φοβηθεῖ κανεῖς τήν ἀποχαύνωση τῆς ἀνθρωπότητας στήν εὐζωία, ἀλλά τήν ἄσωτη διεύρυνση τοῦ μεταμφιεσμένου σέ ὀλική φύση κοινωνικοῦ, τή συλλογικότητα ὡς τυφλή μανία τοῦ ποιεῖν. Ἡ ἀπλοϊκά ὑποτιθέμενη μονοσημαντότητα τῆς ἀναπτυξιακῆς τάσης πρὸς τήν αὐξηση τῆς παραγωγῆς εἶναι καί ἡ ἴδια ἓνα μέρος ἐκείνης τῆς ἀστικότητος, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει τήν ἀνάπτυξη μόνο πρὸς μία κατεύθυνση, διότι ἡ ἴδια, ἐνοποιημένη ὡς ὁλότητα, κυριαρχούμενη ἀπό τήν ποσοτικοποίηση, εἶναι ἐχθρική πρὸς τήν ποιοτική διαφορά. Ἄν νοήσουμε τή χειραφετημένη κοινωνία ὡς χειραφέτηση ἀκριβῶς ἀπό μιά τέτοια ὁλότητα, τότε γίνονται ὁρατές γραμμές φυγῆς, πού λίγα κοινά ἔχουν μέ τήν αὐξηση τῆς παραγωγῆς καί τίς ἀνθρώπινες ἀνταντακλάσεις της. Ἄν οἱ ἀνθρωποὶ χωρὶς ἀναστολές δέν εἶναι διόλου οἱ πιό εὐχάριστοι καί οὔτε κἀν οἱ πιό ἐλεύθεροι, τότε καί μιά κοινωνία χωρὶς δεσμά θά μπορούσε κάλλιστα νά ἀναλογισθεῖ, ὅτι καί οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις δέν εἶναι τό τελευταῖο ὑπόστρωμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά ἀποτελοῦν τήν κομμένη στά μέτρα τῆς παραγωγῆς ἐμπορευμάτων ἱστορική μορφή του. Ἴσως ἡ ἀληθινὴ κοινωνία νά βαρεθεῖ τήν ἀνάπτυξη καί οἰκειοθελῶς νά ἀφήσει ἀναξιοποίητες μερικές δυνατότητες, ἀντί ὑπὸ ἓναν παράλογο καταναγκασμὸ νά ἐφορμήσει σέ ξένα ἄστρα. Μιά ἀνθρωπότητα, ἡ ὁποία δέν θά γνωρίζει πιά τήν ἔνδεια, θά ἀρχίσει μάλιστα νά διαβλέπει κάτι ἀπὸ τό παρανοϊκὸ καί μάταιο ὄλων τῶν ὀργανωμένων προσπαθειῶν πού θά ἔχουν ἀναληφθεῖ ὡς τότε γιὰ τήν ἔξοδο ἀπὸ τήν ἔνδεια καί πού μαζί μέ τόν πλοῦτο ἀναπαρῆγαν διευρυμένη τήν ἔνδεια. Ἡ ἴδια ἡ ἀπόλαυση δέν θά ἔμενε ἀνέπαφη ἀπὸ αὐτά, ὅπως καί τό σημερινὸ της σχῆμα δέν μπορεῖ νά διαχωρισθεῖ ἀπὸ τή φιλόπονη δραστηριότητα, τόν σχεδιασμό, τήν ἐπιβολή τῆς θέλησης, τήν ὑποδούλωση. Rien faire comme une bête², νά εἶναι κανεῖς ξαπλωμένος πάνω στό νερό καί νά κοιτάζει εἰρηνικά τόν οὐρανὸ, «νά εἶναι, καί τίποτε ἄλλο, χωρὶς κανένα ἄλλον προσδιορισμὸ καί ἐκπλήρωση» θά μπορούσε νά ἀντικαταστήσει τή διαδικασία, τή δράση, τήν ἐπιτέλεση καί ἔτσι νά ἰκανοποιήσει τήν ὑπόσχεση τῆς διαλεκτικῆς Λογικῆς, ὅτι θά ἐκβάλλει στήν πηγὴ της. Καμμιά ἀπὸ τίς ἀφηρημένες ἔννοιες δέν πλησιάζει περισσότερο τήν ἐκπληρωμένη οὐτοπία ὅσο αὐτὴ τῆς αἰώνιας εἰρήνης³. Ἀποστασιοποιημένοι θεατές τῆς προόδου ὅπως ὁ Maupassant καί ὁ Sternheim⁴ ἔδωσαν ἔκφραση σέ αὐτὴ τήν πρόθεση, τόσο δειλά, ὅσο μόνον ἐπιτρέπει ὁ εὐθραυστος χαρακτήρας της.

MINIMA MORALIA

Μέρος Τρίτο
1946-47

Avalanche, veux-tu m'emporter dans ta chute?

(Χιονοστιβάδα, θέλεις νά μέ παρασύρεις στήν πτώση σου;)

Baudelaire

Φυτό θερμοκηπίου. – 'Ο λόγος γιά πρώιμα καί ὄψιμα ὠριμάζοντες, σπάνια ἀπαλλαγμένους ἀπό τήν εὐχή τοῦ θανάτου γιά τούς πρώτους, δέν εἶναι βάσιμος. "Οποῖος ὠριμάζει πρώιμα, ζεῖ στήν πρόληψη¹. 'Η ἐμπειρία του εἶναι ἀπριοριστική², διαισθανόμενη εὐαισθησία πού ψηλαφητά ἀνακαλύπτει στίς εἰκόνες καί τίς λέξεις ὅ,τι τά πράγματα καί οἱ ἄνθρωποι μόνον ἀργότερα ἐκπληρώνουν. Αὐτή ἡ πρόληψη, τρόπον τινά κορεσμένη μέσα της, ἀποχωρεῖ ἀπό τόν ἔξωτερικό κόσμο καί εὐκόλα προσδίδει στή σχέση πρὸς αὐτόν τή χροιά τοῦ νευρωτικά παιγνιδίστικου. "Αν ὁ πρώιμος ὠριμος εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸτι ἕνας κάτοχος δεξιότητων, τότε αὐτό τόν ἀναγκάζει νά προφτάσει τόν ἑαυτό του: ἕνας καταναγκασμός, τόν ὁποῖο οἱ κανονικοὶ ἀρέσκονται νά διακοσμοῦν ὡς ἠθική ἐπιταγή. Πρέπει ἐπίπονα νά κατακτήσει τόν χῶρο γιά τή σχέση του μέ τά ἀντικείμενα, ὁ ὁποῖος εἶναι κατειλημμένος ἀπό τή φαντασία του: ἀκόμη καί νά ὑποφέρει, πρέπει νά τό μάθει. 'Η ἐπαφή μέ τό μή ἐγώ³, ἡ ὁποία στόν δῆθεν ὄψιμα ὠριμάζοντα δύσκολα διαταράσσεται ποτέ ἀπό μέσα, γίνεται ἔκτακτη ἀνάγκη γιά τόν πρώιμο ὠριμο. 'Η ναρκισσιστική κατεύθυνση τῶν ὁρμῶν, ἔνδειξη τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ὑπερίσχυση τῆς φαντασίας μέσα στήν ἐμπειρία του, καθυστερεῖ ἀκριβῶς τήν ὠρίμανσή του. Μόνο ὑστερότερα δοκιμάζει στήν ἀκραιά τους διαιότητα καταστάσεις, φόβους, πάθη, τά ὁποῖα στήν πρόληψη ἦταν ἐξαιρετικά μετριασμένα καί τώρα, συγκρουόμενα μέ τόν ναρκισσισμό, μεταβάλλονται σέ κάτι παθολογικό πού τόν κατα-

τρώνει. Ξεπέφτει στό παιδαριῶδες, πού κάποτε εἶχε ξεπεράσει μέ ὑπερβολικά μικρή προσπάθεια καί πού τώρα ζητάει τό τίμημά του· ὁ ἴδιος γίνεται ἀνώριμος καί ὄριμοι οἱ ἄλλοι, οἱ ὅποιοι σέ κάθε βαθμίδα ἦταν ὅπως κανεῖς ἀνέμενε ἀπό αὐτούς, ἄρα καί μωροί, καί τώρα θρῖσκουν ἀσυγχώρητο αὐτό πού τόν πιάνει κάθε φορά τόν ἄλλοτε πρῶιμα ὄριμο, διότι εἶναι ἐντελῶς δυσανάλογο. Τό πάθος τόν καταβάλλει· βαυκαλιζόμενος τόσον καιρό στήν ἀσφάλεια τῆς αὐτάρκειάς του, παραπαίει ἀβοήθητος ἐκεῖ πού ἄλλοτε ἔχτιζε τίς ἀεροστατικές του γέφυρες. Δέν εἶναι ἄστοχη ἢ ἀνησυχητική προειδοποίηση τῶν παιδιάστικων στοιχείων στόν γραφικό χαρακτήρα τῶν πρῶιμα ὄριμων. Αὐτοί εἶναι σκάνδαλο γιά τή φυσική τάξη, καί ἡ μοχθηρή ὑγεία τέρπεται ἀπό τόν κίνδυνο πού τούς ἀπειλεῖ, ἀκριβῶς ὅπως καί ἡ κοινωνία δυσπιστεῖ πρὸς αὐτούς, ὡς τήν ὄρατή ἄρνηση τῆς ἐξίσωσης ἐπιτυχίας καί προσπάθειας. Στήν ἐσωτερική τους οικονομία ἐκτίεται, ἀσυνείδητα κι ὁμως ἀδυσώπητα, ἡ ποινή, τήν ὅποια τούς εὐχόταν κανεῖς ἀνέκαθεν. "Ὅ,τι τούς προκαταβαλλόταν μέ ἀπατηλή καλοκαρδία, τώρα ἀνακαλεῖται. Ἀκόμη καί στήν ψυχολογική μοίρα ἀγρυπνεῖ μία ἀρμόδια ἀρχή φροντίζοντας ὥστε τά πάντα νά ξεπληρώνονται. Ὁ ἀτομικός νόμος εἶναι μία γριφώδης σπαζοκεφαλιά, ὁμοίωμα τῆς ἀνταλλαγῆς ἰσοδυνάμων.

102

Σπεῦδε βραδέως. – Τό τρέξιμο στόν δρόμο ἔχει τήν ἔκφραση τρόμου. Τό θύμα μιμεῖται κιόλας τήν πτώση του στήν προσπάθειά του νά τήν ἀποφύγει. Ἡ στάση τοῦ κεφαλιοῦ πού θά ἤθελε νά κρατηθεῖ ψηλά, εἶναι αὐτή τοῦ πνιγόμενου, τό τεταμένο πρόσωπο εἰκονίζει τόν μορφασμό τοῦ βασανιζόμενου. Πρέπει νά βλέπει μπροστά, δύσκολα μπορεῖ νά κοιτάξει πίσω, χωρίς νά παραπατήσει, σάν νά καθόταν στόν σβέρο του ὁ διώκτης, ἢ ὄψη τοῦ ὁποίου τοῦ κόβει τά γόνατα. "Ἄλλοτε τό ἔβαζε κανεῖς στά πόδια μπροστά σέ κινδύνους πολύ ἀπελπιστικούς γιά νά προβάλλει ἄμεση ἀντίσταση, καί χωρίς νά τό ξέρει, αὐτό μαρτυρεῖ ἀκόμη ὅποιος τρέχει πίσω ἀπό τό λεωφορεῖο πού σπεύδει νά φύγει. Ὁ κανονισμός ὀδικῆς κυκλοφορίας δέν χρειάζεται πιά νά ὑπολογίζει μέ ἄγρια ζῶα, δέν εἰρήνευσε ὁμως καί τό τρέξιμο. Αὐτό εἶναι ξένισμα τοῦ ἀστικοῦ βαδίσματος.

Γίνεται φανερή ή αλήθεια, ότι κάτι πάει στραβά με την ασφάλεια, ότι ακόμη είναι κανείς αναγκασμένος μόνο να ξεφεύγει από τις ἀχαλίνωτες δυνάμεις της ζωής, έστω και αν αυτές είναι μόνο τα όχηματα. Η έξοικείωση του σώματος με το βάδισμα ως κανόνα προέρχεται από παλιούς καλούς καιρούς. Ήταν ο αστικός τρόπος μετακίνησης: σωματική απομυθοποίηση, απαλλαγμένη από τα μαγικά δεσμά του ιερατικού θηματισμού, της άστεγης περιπλάνησης, της λαχανιασμένης φυγής. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια υπερασπιζόταν το δικαίωμα του βαδίσματος, ενός ρυθμού που δεν επιβάλλεται στο σώμα από διαταγή ή τρόμο. Ο περίπατος, ή βόλτα ήταν ιδιωτικοί τρόποι διάθεσης του χρόνου, κληρονομιά του φεουδαρχικού σεργιανιού στον δέκατο ένατο αιώνα. Μαζί με τη φιλελεύθερη εποχή σβήνει και το βάδισμα, ακόμη και όταν οι άνθρωποι δεν πηγαίνουν με το αυτοκίνητο. Το Κίνημα της Νεολαίας, μυριζόμενο αυτές τις τάσεις με αλάθητο μαζοχισμό, κήρυξε την έχθρα στις κυριακάτικες εκδρομές των γονέων και τις αντικατέστησε με έθελοντικές επίπονες πορείες, τις όποιες βάφτισε μεσαιωνικά Fahrt¹, ενώ γι' αυτόν τον σκοπό το μοντέλο της Ford γινόταν σύντομα προσιτό. Στή λατρεία των τεχνικών ταχυτήτων καθώς και στον άθλητισμό κρύβεται ίσως η παρόρμηση να υπερνικήσει κανείς τον τρόπο του τρεξίματος αποτρέποντάς το και ταυτόχρονα υπερθεματίζοντας σέ ταχύτητα αυτεξούσια: ο θρίαμβος του άνοδικού χιλιομετροδείκτη κατευνάζει τελετουργικά τον φόβο του διωκόμενου. Όταν όμως φωνάζουν σέ έναν άνθρωπο: «τρέξε», από το παιδί, που έχει να φέρει στή μητέρα του από τον πρώτο όροφο μιά τσάντα ξεχασμένη, ως τον φυλακισμένο, τον όποιο ή ένοπλη συνοδεία διατάζει να δραπετεύσει, ώστε να έχει ένα πρόσχημα για να τον δολοφονήσει, τότε ήχει ή αρχαϊκή βία, ή όποια κατευθύνει, χωρίς στίς άλλες περιπτώσεις να ακούγεται, κάθε βήμα του ανθρώπου.

¹Αγόρι του χερσότοπου¹. – Όσα φοβάται κανείς περισσότερο από οτιδήποτε χωρίς πραγματικό λόγο, σαν να κατέχεται από έμμονες ιδέες, έχουν την αυθάδη τάση να πραγματοποιούνται. Την ερώτηση που δεν θέλει κανείς με τίποτε να ακούσει, την υποβάλλει με

ὑπουλα φιλικό ἐνδιαφέρον ἕνας ὑφιστάμενος· τὸ πρόσωπο πού μέ τὸ μεγαλύτερο ἄγχος θέλει κανεῖς νά κρατήσῃ σέ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἀγαπημένη του, θά τὸ καλέσῃ ἢ ἴδια ὀπωσδήποτε, ἔστω καί ἂν βρίζεται τρεῖς χιλιάδες μίλια μακριά, χάρη σέ καλοπροαίρετες συστάσεις, καί θά συνάψῃ ἐκεῖνον τὸν τύπο γνωριμίας, ὃ ὁποῖος ἐγκυμονεῖ τὸν κίνδυνο. Εἶναι ἀβέβαιο κατὰ πόσο προωθεῖ κανεῖς μόνος του αὐτὲς τίς τρομάρες· μήπως λόγου χάρη ἢ ὑπερβολικά ἐπίμονη ἀποσιώπηση λύνει τὴ γλώσσα τοῦ μοχθηροῦ γιὰ νά θέσῃ ἐκείνη τὴν ἐρώτηση· μήπως προκαλεῖ κανεῖς τὴ μοιραία ἐπαφή παρακαλώντας, μέ παιδιαριωδῶς καταστροφικὴ ἐμπιστοσύνη, τὸν μεσολαβητὴ νά μὴν προθυμοποιηθεῖ νά μεσολαβήσῃ. Ἡ ψυχολογία γνωρίζει, ὅτι ὁποῖος φαντάζεται ἐναργῶς τὴ συμφορὰ, κατὰ κάποιον τρόπο τὴν ἐπιζητεῖ κιόλας. Γιατί ὅμως αὐτὴ σπεύδει τόσο ἐνθερμα νά τὸν προϋπαντήσῃ; Κάτι μέσα ἀπὸ τὴν πραγματικότητα συγκινεῖ τὴν παρανοϊκὴ φαντασία, ἢ ὁποία τὴν παραμορφώνει. Ὁ λανθάνων σαδισμὸς ὄλων μαντεύει ἀλάθητα τὴ λανθάνουσα ἀδυναμία ὄλων. Καί ἡ φαντασίωση καταδίωξης εἶναι μεταδοτικὴ: ὅπου καί ἂν συναπαντηθεῖ, οἱ θεατὲς παρορμῶνται ἀκαταμάχητα νά τὴ μιμηθοῦν. Αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται πιό εὐκόλα, ὅταν κανεῖς τὴ δικαιώνει κάνοντας ὅ,τι ὁ ἄλλος φοβᾶται. «Ἐνας τρελλὸς κάνει πολλοὺς ἄλλους» – ἡ ἀβυσσαλέα μοναξιά τῆς παράνοιας ἔχει τὴν τάση τῆς συλλογικοποίησης, ἢ ὁποία φέρνει στὴ ζωὴ τὴν παρανοϊκὴ φαντασίωση. Αὐτὸς ὁ παθικὸς μηχανισμὸς συνάδει μέ ἐκεῖνον τόν, καθοριστικὸ σήμερα, κοινωνικὸ, σύμφωνα μέ τὸν ὁποῖο οἱ κοινωνικοποιούμενοι πρὸς τὴν ἀπεγνωσμένη ἀπομόνωση διψοῦν γιὰ συνύπαρξη καί συσπειρώνονται σέ ψυχρὲς σωρεῖες. Ἔτσι ἡ τρέλλα γίνεται ἐπιδημικὴ: οἱ παράφρονες αἰρέσεις ἀναπτύσσονται μέ τὸν ἴδιο ρυθμὸ ὅπως οἱ μεγάλες ὀργανώσεις. Εἶναι αὐτὸς τῆς ὀλικῆς καταστροφῆς. Ἡ ἐκπλήρωση τῶν φαντασιώσεων καταδίωξης ἀπορρέει ἀπὸ τὴ συγγενεία τους μέ τὴν αἱματηρότητα. Ἡ βία, στὴν ὁποία βασίζεται ὁ πολιτισμὸς, σημαίνει καταδίωξη ὄλων ἀπὸ ὄλους, καί ὁ πάσχων ἀπὸ μανία καταδίωξης μειονεκτεῖ μόνον καθότι ἐπιρρίπτει στὸν πλησιέστερο ὅ,τι διαπράττεται ἀπὸ τὸ ὄλον, σέ μιά ἀβοήθητη προσπάθεια νά κάνει τὸ ἀσύμμετρο σύμμετρο. Καίγεται, διότι πασχίζει ἄμεσα, τρόπον τινά μέ γυμνά χέρια, νά πιάσῃ τὴν ἀντικειμενικὴ παραφροσύνη, πού τῆς μοιάζει, ἐνῶ τὸ ἴδιο τὸ παράλογο συνίσταται ἀκριδῶς στὴν πλήρη ἐμμεσότητα. Πέφτει, θυσιαζόμενος, γιὰ νά ἐπιδιώσῃ τὸ πλέγμα τῆς τύφλωσης. Ἀκόμη καί ἡ χειρότερη

καί πιό άνόητη παράσταση γεγονότων, ή πιό άγρια προβολή περιέχει τήν άσυνείδητη προσπάθεια τής συνείδησης νά γνωρίσει τόν θανάσιμο νόμο, δυνάμει τοῦ όποίου ή κοινωνία διαιωνίζει τή ζωή της. Ἡ παρέκκλιση εἶναι κατά βάθος μόνο τό βραχυκύκλωμα τής προσαρμογῆς: ή άνοιχτή τρέλλα τοῦ ενός καλεῖ, κατά λάθος στό πρόσωπο τοῦ άλλου, μέ τό άληθινό της όνομα τήν τρέλλα τοῦ όλου, καί ό παρανοϊκός εἶναι ή γελοιογραφία τής άληθινῆς ζωῆς, καθώς θέλει μέ τό σπαθί του νά παραδγεί μέ τήν ψεύτικη. Ὅπως όμως στό βραχυκύκλωμα ἐκπέμπονται οἱ σπινθῆρες, ἔτσι άκριδῶς ἐπικοινωνοῦν άστραπιαῖα στήν άλήθεια παράνοια μέ παράνοια. Σημεῖα ἐπαφῆς εἶναι οἱ συντριπτικές ἐπιβεβαιώσεις τῶν φαντασιώσεων καταδίωξης, οἱ όποιες κοροϊδεύουν πιθηκιστικά τόν ἄρρωστο δίνοντάς του δίκιο καί ἔτσι τόν σπρώχνουν νά πέσει άκόμη πιό βαθιά. Ἡ ἐπιφάνεια τής ὑπαρξης ξανακλείνει άμέσως καί τοῦ άποδεικνύει, πῶς τά πράγματα δέν εἶναι τόσο ἄσχημα καί αὐτός εἶναι ό τρελλός. Ὁ ἴδιος προδιώνει ὑποκειμενικά τήν κατάσταση, ὅπου, άδιαμεσολάβητα, ή ἀντικειμενική παράνοια καί ή άνημπόρια τοῦ μεμονωμένου άτομου ἀλληλοδιαπιδύονται, άκριδῶς ὅπως ό φασισμός, ὡς δικτατορία πασχόντων ἀπό μανία καταδίωξης, κάνει πραγματικότητα ὅλους τούς φόβους καταδίωξης τῶν θυμάτων. Ἄν λοιπόν μιá ὑπερτεταμένη ὑποψία εἶναι παρανοϊκή ἢ σύμφωνη πρὸς τήν πραγματικότητα, ή αδύναμη ιδιωτική ἠχώ τοῦ μαίνεσθαι τῆς ἱστορίας, αὐτό μπορεῖ νά κρίνεται μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἡ ψυχολογία δέν μπορεῖ νά προσεγγίζει τή φρικαλεότητα.

*Golden Gate*¹. – Στόν προσβεβλημένο, τόν παραγκωνισμένο, ἀνατέλλει ἕνα φῶς τόσο ἐκθαμβωτικό ὅσο οἱ σφοδροὶ πόνοι πού φωτίζουν τό σῶμα. Τοῦ γίνεται σαφές ὅτι στόν ἐσώτατο πυρήνα τοῦ τυφλωμένου ἔρωτα, ό όποῖος δέν ξέρει τίποτε γι' αὐτό καί δέν ἐπιτρέπεται νά ξέρει, ζεῖ τό αἶτημα γιά τή μή τύφλωση. Ἄδικήθηκε ἀπό αὐτό παράγει τήν ἀξίωση τῆς δικαίωσης, τήν όποία πρέπει συγχρόνως νά ἀπορρίψει, διότι αὐτό πού ἐπιθυμεῖ, μόνο ἐλεύθερα μπορεῖ νά δοθεῖ. Σέ αὐτή τή στενόχωρη θέση ό ἀποδιωγμένος γίνεται ἄνθρωπος. Ὅπως ό ἔρωτας προδίδει ἀμετάκλητα τό γενικό

στό ιδιαίτερο, όπου και μόνο τιμᾶται τό πρῶτο, ἔτσι και τό γενικό, ὡς αὐτονομία τοῦ συνανθρώπου, στρέφεται τώρα θανάσιμα κατά τῆς ἔρωτικῆς ἀγάπης. Ἡ ἀποστέρηση ἀκριβῶς, μέσα ἀπό τήν ὁποία ἐπιβλήθηκε τό γενικό, φαίνεται στό ἄτομο σάν ἀποκλεισμός ἀπό τό γενικό· ὁποῖος ἔχασε τήν ἀγάπη, αἰσθάνεται τόν ἑαυτό του ἐγκαταλειμμένο ἀπό ὄλους, γιαντό περιφρονεῖ τήν παρηγοριά. Στήν ἀνοησία τῆς στέρησης αἰσθάνεται τό ἀναληθές κάθε ἀπλῶς ἀτομικῆς ἐκπλήρωσης. Ἔτσι ὁμως ἀφυπνίζεται μέσα του ἡ παράδοξη συνείδηση τοῦ γενικοῦ: τοῦ ἀναπαλλοτριώτου και μῆ ἀγώγιμου ἀνθρώπινου δικαιώματος νά ἀγαπηθεῖ ἀπό τήν ἀγαπημένη. Μέ τή μῆ στηριζόμενη σέ κανένα τίτλο παράκληση τοῦ μῆ δικαιούχου νά γίνει δεκτό τό αἴτημά του αὐτός προσφεύγει σέ ἄγνωστο δικαστήριο, τό ὁποῖο τοῦ ἀπονέμει κατά χάριν αὐτό πού τοῦ ἀνήκει και ἐντούτοις δέν τοῦ ἀνήκει. Τό μυστικό τῆς δικαιοσύνης στόν ἔρωτα εἶναι ἡ κατάργηση τοῦ δικαίου, τήν ὁποία ὑποδεικνύει μέ βουβή χειρονομία ὁ ἔρωτας. «Ἔτσι ἔξαπατημένος και μωρός πρέπει ἀλήθεια νά εἶναι παντοῦ ὁ ἔρωτας»².

105

Μόνο ἓνα τεταράκι. – Νύχτα ἀυπνίας: εἶναι ἡ ἔκφραση γιά τίς βασανιστικῆς ὥρες, πού διαστέλλονται χωρίς τήν προοπτική λήξης και χαράματος, μέ τή μάταιη προσπάθεια νά ξεχαστεῖ ἡ κενή διάρκεια. Τρομακτικῆς ὁμως εἶναι οἱ νύχτες ἀυπνίας, ὅταν ὁ χρόνος συστέλλεται και διαρρέει ἄκαρπα ἀνάμεσα ἀπό τά δάχτυλα. Ἔνας σβήνει τό φῶς ἐλπίζοντας σέ πολύωρη ἀνάπαυση πού θά μπορούσε νά τόν βοηθήσει. Μῆ μπορώντας ὁμως νά κατευνάσει τίς σκέψεις, σπαταλάει τό ἱαματικό ἀπόθεμα τῆς νύχτας, και ὡσότου φθάσει νά μῆ βλέπει τίποτε πιά μέ κλεισμένα τά μάτια πού τσοῦζουν, ξέρει ὅτι εἶναι πολύ ἀργά και ὅτι σέ λίγο θά τόν ξεσηκώσει ἡ αὐγή. Παρόμοια μπορεῖ νά ἐκπνέει γιά τόν θανατοποινίτη ἡ τελευταία διορία, ἀσυγκράτητη και ἀνεκμετάλλευτη. Αὐτό ὁμως πού ἀποκαλύπτεται σέ τούτη τή συστολή τῶν ὥρῶν, εἶναι ἡ ἀρνητική εἰκόνα τοῦ ἐκπληρωμένου χρόνου. Ἄν σέ αὐτόν ἡ δύναμη τῆς ἐμπειρίας σπάξει τά μαγικά δεσμά τῆς διάρκειας και συγκεντρώνει τά παρελθόντα και τά μελλοντικά στό παρόν, στή βεβιασμένη ἀυπνία τῆς νύχτας ἡ

διάρκεια προκαλεί ἀφόρητη φρίκη. Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου γίνεται στιγμή, ὄχι ἐπειδὴ καταργεῖ τὴ διάρκειαν, ἀλλὰ ἐπειδὴ περιπίπτει σὲ μηδέν καὶ ἀφυπνίζεται μέσα τῆς ἡ ἐπίγνωση τῆς ματαιότητος ἐνόψει τῆς κακῆς ἀπεραντοσύνης τοῦ ἴδιου τοῦ χρόνου. Στούς ὑπερδυνατοὺς χτύπους τοῦ ρολοιοῦ ἀκούει κανεὶς τὰ ἔτη φωτὸς νὰ χλευάζουν τὸ μετρημένο διάστημα τῆς δικῆς του ὑπαρξῆς. Οἱ ὥρες, πού ὡς δευτερόλεπτα ἔχουν ἤδη περάσει, προτοῦ τὸ ἐσωτερικὸ αἰσθητήριον τίς ἀντιληφθεῖ, καὶ τὸν ἀφαρπάζουν στήν πτώση τους, τοῦ ἀναγγέλλουν, ὅτι μαζί μέ ὅλη τὴ μνήμη εἶναι καταδικασμένος στή λήθη μέσα στή νύχτα τοῦ σύμπαντος. Αὐτὸ σήμερον τὸ ἀντιλαμβάνονται ἀναγκαστικά οἱ ἄνθρωποι. Στήν κατάστασιν τῆς τέλει ἀνημπορίας τὸ ἄτομον αἰσθάνεται τὸν χρόνον πού τοῦ ἀπομένει ἀκόμην νὰ ζήσει σάν τὸ σύντομον μεσοδιάστημα τοῦ θανατοποινίτη ὡς τὸν ἀπαγχονισμό του. Δέν περιμένει νὰ ζήσει ἀφ' ἑαυτοῦ τὴ ζωὴ του ὡς τὸ τέλος. Ἡ προοπτικὴ τοῦ βίαιου θανάτου καὶ τοῦ μαρτυρίου, παρούσα στόν καθένα, προεκτείνεται στόν φόβον ὅτι οἱ μέρες εἶναι μετρημένες, ὅτι τὸ μῆκος τῆς ζωῆς του ὑπόκειται στή στατιστικὴ ὅτι τὸ γέραςμα ἔχει γίνεσιν τρόπον τινὰ ἓνα ἀθέμιτον πλεονέκτημα, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἀποσπασθεῖ μέ πονηριά ἀπὸ τὸν μέσον ὄρον. Ἴσως ἡ ἀναλογία ζωῆς, τὴν ὁποία ἡ κοινωνία ἔθεσε στή διάθεσιν ὑπὸ ἀνάκλησιν, ἔχει ἤδη ἀναλωθεῖ. Ἐναν τέτοιον φόβον καταγράφει τὸ σῶμα στή φυγὴ τῶν ὥρων. Ὁ χρόνος πετάει.

106

*Ὅλα τὰ λουλουδάκια*¹. – Ἡ ῥῆσις, μᾶλλον τοῦ Jean Paul², ὅτι οἱ ἀναμνήσεις εἶναι τὸ μόνον κτῆμα, τὸ ὁποῖον κανένας δέν μπορεῖ νὰ μᾶς πάρει, ἀνήκει στήν ἐφεδρεία τῆς ἀνῆμπορης συναισθηματολογικῆς παρηγοριᾶς, ἡ ὁποία ἐπιζητεῖ νὰ πείσει, ὅτι ἡ παραιτούμενη ἀπόσυρσις τοῦ ὑποκειμένου στήν ἐσωτερικότητα εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐκπλήρωσις, τὴν ὁποία αὐτὸ ἐγκαταλείπει. Στήνοντας τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἑαυτοῦ του, τὸ ὑποκείμενον κατάσχει τὸ δικὸν του ἀπόθεμα ἐμπειρίας ὡς ἰδιοκτησία καὶ ἔτσι τὸ μετατρέπει πάλι σὲ κάτι ἐντελῶς ἐξωτερικὸ πρὸς τὸ ὑποκείμενον. Ἡ περασμένη ἐσωτερικὴ ζωὴ γίνεται σύνολον ἐπίπλων, ὅπως ἀντίστροφα κάθε κομμάτι ρυθμοῦ Biedermeier³ ἦταν καμωμένο ὡς ἀνάμνησις μεταμορφωμένη σὲ ξύλον. Ὁ ἐσωτερικὸς

χωρος, όπου η ψυχή στεγάζει τή συλλογή τῶν απομνημονευμάτων καί αξιοπεριέργων της, εἶναι ἐτοιμόρροπος. Οἱ ἀναμνήσεις δέν γίνονται νά φυλαχτοῦν σέ συρτάρια καί ἀρχειοθήκες· ἀπεναντίας, μέσα τους τό παρελθόν διαπλέκεται ἀξεδιάλυτα μέ τό παρόν. Κανένας δέν τίς ὀρίζει ἐλεύθερα καί κατά βούληση, ὅπως ἐγκωμιάζουν οἱ ἐπηρμένες ρήσεις τοῦ Jean Paul. "Όπου ἀκριβῶς φθάνουν νά εἶναι εὐκυδέρητες καί ἀντικειμενοποιημένες, ὅπου τό ὑποκείμενο τίς θεωρεῖ ἐντελῶς διασφαλισμένες, οἱ ἀναμνήσεις ξεθωριάζουν ὅπως οἱ λεπτεπίλεπτες ταπετσαρίες τοῖχου στό ἐκθαμβωτικό φῶς τοῦ ἡλίου. "Όπου ὅμως, ὑπό τήν προστασία τῆς λήθης, διατηροῦν τή δύναμή τους, κινδυνεύουν ὅπως κάθε τι ζῶν. Γιαυτό ἡ στραμμένη κατά τῆς ἐκπραγμάτισης σύλληψη τοῦ Bergson καί τοῦ Proust, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τό παρόν, ἡ ἀμεσότητα, συγκροτεῖται μόνον μέ τή διαμεσολάβηση τῆς μνήμης, ὡς ἀλληλεπίδραση τοῦ τώρα καί τοῦ τότε, δέν ἔχει μόνο μιά σωτήρια, ἀλλά καί μιά καταχθόνια ὄψη. "Όπως ἀκριβῶς κανένα παλιότερο βίωμα δέν εἶναι πραγματικό, ἂν ἡ ἀπροαίρετη ἐνθύμηση δέν τό ἔχει ἐλευθερώσει ἀπό τή νεκρική ἀκαμψία τῆς ἀπομονωμένης του ὑπαρξης, ἔτσι, ἀντίστροφα, καμμιά ἀνάμνηση δέν εἶναι διασφαλισμένη, αὐθύπαρκτη, ἀδιάφορη γιά τό μέλλον ἐκείνου πού τήν τρέφει· τίποτε περασμένο δέν γίνεται, μέ τή μετάδασή του στήν ἀπλή παράσταση, ἄτρωτο ἀπό τήν κατάρα τοῦ ἐμπειρικοῦ παρόντος. Ἡ πιό μακάρια ἀνάμνηση ἑνός ἀνθρώπου μπορεῖ νά ἀναιρεθεῖ στήν οὐσία της ἀπό τή μεταγενέστερη ἐμπειρία. "Όποιος ἀγάπησε καί προδίδει τήν ἀγάπη, δέν προξενεῖ κακό μόνο στήν εἰκόνα τοῦ ὑπάρξαντος, ἀλλά καί στό ἴδιο τό τελευταῖο. Μέ ἀκαταμάχητη προφάνεια εἰσχωρεῖ στήν ἀνάμνηση κατά τή στιγμή τῆς ἀφύπνισης μιά χειρονομία δυσανασχέτησης, ἕνας ἀφηρημένος τόνος φωνῆς, μιά ἐλαφριά ὑποκρισία στήν ἡδονή καί μετατρέπει τήν ἀλλοτινὴ ἐγγύτητα ἤδη σέ αὐτή τήν ξενικότητα πού ἔχει γίνει σήμερα. Ἡ ἀπόγνωση ἔχει τήν ἐκφραση τοῦ ἀμετάκλητου, ὄχι ἐπειδή τά πράγματα δέν θά μπορούσαν νά ξαναγίνουν καλύτερα, ἀλλά ἐπειδή τραβάει στή δίνη της τό ἴδιο τό παρελθόν. Γιαυτό εἶναι ἀνοησία καί συναισθηματισμός νά θέλει κανεῖς νά διατηρήσει τό παρελθόν ἀμόλυντο ἀπό τήν πλημμυρίδα τῆς βρωμιάς τοῦ παρόντος. Καμμιά ἐλπίδα δέν ἔχει ἀπομείνει γιά τό περασμένο, παρά, ἐκτεθειμένο ἀνυπεράσπιστα στή συμφορά, νά ξαναπροβάλλει ἀπό αὐτή διαφορετικό. "Όποιος ὅμως πεθαίνει ἀπελπισμένος, ὀλόκληρη ἡ ζωὴ του ἦταν μάταιη.

*Ne cherchez plus mon cœur*¹. – ‘Ο κληρονόμος τῆς μπαλζακιῆς ιδεοληψίας, ὁ Proust, στὸν ὁποῖο κάθε κοσμικὴ πρόσκληση φαίνεται νὰ τοῦ ἀνοίγει τὸ σουσάμι² τῆς ἀποκατεστημένης ζωῆς, συνοδεύει σέ λαβυρίνθους, ὅπου τὸ προϊστορικό κουτσομπολιὸ τοῦ μεταδίδει τὰ σκοτεινὰ μυστικά κάθε αἴγλης, ὥσπου αὐτὴ μπροστά στά πολὺ κοντινὰ καὶ διάπυρα μάτια ἀτονεῖ καὶ σκάζει. Ὡστόσο τὸ *placet futile*³, ἡ σκοτούρα γιὰ μιὰ ἱστορικὰ καταδικασμένη τάξη πολυτελείας, τὴν περιττότητα τῆς ὁποίας κάθε ἀστὸς ἀποδεικνύει μὲ ἀριθμούς, ἡ παράλογη ἐνεργητικότητα πού σπαταλιέται γιὰ τοὺς σπάταλους, ἀνταμείβεται τελικὰ πιὸ πλουσιοπάροχα ἀπὸ τὴν ἡμερόληπτη ματιὰ πού ἐστιάζεται στὸ οὐσιῶδες. Τὸ σχῆμα τῆς κατάρρευσης, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Proust παρουσιάζει τὴν εἰκόνα τῆς *society*⁴ του, ἀποδεικνύεται ἐκεῖνο μιᾶς κεντρικῆς ἀναπτυξιακῆς τάσης τῆς κοινωνίας. Αὐτὸ πού μὲ τὸν Charlus, τὸν Saint-Loup καὶ τὸν Swann⁵ καταβαραθρώνεται, εἶναι τὸ ἴδιο πού λείπει ἀπὸ ὀλόκληρη τὴν ἐπόμενη γενιά, ἡ ὁποία δὲν γνωρίζει πιά οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου ποιητῆ. Ἡ ἐκκεντρικὴ ψυχολογία τῆς *décadence*⁶ σκιαγραφεῖ τὴν ἀρνητικὴ ἀνθρωπολογία τῆς μαζικῆς κοινωνίας: ὁ Proust δίνει μιὰ ἀλλεργικὴ ἔκθεση ὅσων ἔμελλε νὰ ὑποστῆι κάθε ἔρωτας. Ἡ ἀνταλλακτικὴ σχέση, στὴν ὁποία ὁ τελευταῖος ἀντιστάθηκε ἐνμέρει σέ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἀστικῆς ἐποχῆς, τὸν ἀπορρόφησε ἐντελῶς· ἡ τελευταία ἀμεσότητα πέφτει θύμα τῆς ἀπόστασης ὄλων τῶν συμβαλλομένων ἀπὸ ὅλους. Ὁ ἔρωτας παγώνει ἀπὸ τὴν ἀξία, τὴν ὁποία τὸ ἐγὼ ἀποδίδει στὸν ἑαυτό του. “Ὅταν ἀγαπάει, τοῦ φαίνεται σάν νὰ ἀγαπάει περισσότερο, καὶ ὁποῖος ἀγαπάει περισσότερο, φαίνεται νὰ ἔχει ἄδικο. Γίνεται ὑποπτος στὴν ἐρωμένη του, καὶ ἡ εὐνοιά του, ἀναδιπλωμένη στὸν ἑαυτό της, ἀρρωσταίνει ἀπὸ κτητικὴ σκληρότητα καὶ αὐτοκαταστροφικὴ φαντασίωση. «Ἡ σχέση μὲ τὴν ἀγαπημένη», γράφει ὁ Proust στὸ *Le temps retrouvé*⁷, «μπορεῖ νὰ παραμείνει πλατωνικὴ γιὰ ἓνα λόγο ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ἀγνότητα τῆς γυναίκας ἢ ἀπὸ τὸν μὴ αἰσθησιακὸ χαρακτήρα τοῦ ἔρωτα πού αὐτὴ ἐμπνέει. Αὐτὸς εἶναι ἴσως ὁ λόγος πού ὁ ἐρωτευμένος, πολὺ ἀνυπόμονος ἀπὸ τὸν ὑπέρμετρο ἔρωτά του, δὲν εἶναι σέ θέση νὰ ὑποκριθεῖ ὅσο πρέπει τὸν ἀδιάφορο, περιμένοντας τὴ στιγμή πού θὰ ἀποκτήσει αὐτὸ πού ἐπιθυμεῖ. Διαρκῶς τὴν προσεγγίζει ἐνοχλητικά, δὲν παύει νὰ τῆς γράφει, γυρεύει νὰ τὴ δεῖ, αὐτὴ ἀρνεῖται, καὶ

ἐκεῖνος ἀπελπίζεται. Ἀπό αὐτὴ τὴ στιγμή ἐκείνη ἔχει καταλάβει, ὅτι, ἂν τοῦ προσφέρει μόνο τὴ συντροφιά ἢ τὴ φιλία τῆς, αὐτὴ ἢ εὐνοια θὰ φανεῖ τόσο σημαντικὴ σέ ἐκεῖνον πού ἔχει πιστέψει ὅτι τὴν ἔχει χάσει, ὥστε αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἀποφύγει νὰ τοῦ παραχωρήσει κάτι περισσότερο καί νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὴ στιγμή πού αὐτός, μὴ μπορώντας πιά νὰ μὴν τὴ βλέπει, θὰ εἶναι πρόθυμος νὰ τελειώσει μέ κάθε θυσία τόν πόλεμο: τότε αὐτὴ μπορεῖ νὰ τοῦ ἐπιβάλλει μιὰ εἰρήνη, ὁ πρῶτος ὄρος τῆς ὁποίας θὰ εἶναι ὁ πλατωνικός χαρακτήρας τῆς σχέσης... Ὅλα αὐτὰ οἱ γυναῖκες τὰ μαντεύουν ἐνστικτωδῶς καί ξέρουν, ὅτι μποροῦν νὰ ἐπιτρέψουν στὸν ἑαυτό τους τὴν πολυτέλεια νὰ μὴ δοθοῦν ποτέ σέ ἐκείνους, τόν ἀκόρεστο πόθο τῶν ὁποίων αἰσθάνονται, ἂν ἢ ἔξαψή τους δέν τοὺς ἐπέτρεψε νὰ τοὺς τόν κρύψουν ἀπὸ τὴν ἀρχή». Ὁ πορνευόμενος Morel εἶναι δυνατότερος ἀπὸ τόν κραταιὸ ἔραστή του. «Διατηροῦσε πάντοτε τὴν ὑπεροχή, ἀρνούμενος καί μόνο νὰ δοθεῖ, καί γιὰ νὰ μὴν ἐνδίδει, τοῦ ἀρκοῦσε ἴσως νὰ ξέρει, ὅτι ἀγαπιέται». Τό ἰδιωτικὸ κίνητρο τῆς Duchesse de Langeais τοῦ Balzac πῆρε οἰκουμενικὲς διαστάσεις. Ἡ ποιότητα καθενός ἀπὸ τὰ ἀμέτρητα αὐτοκίνητα, τὰ ὁποία ἐπιστρέφουν στὴ Νέα Ὑόρκη τὰ κυριακάτικα βράδια, ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς στὸν βαθμὸ ὁμορφιάς τοῦ κοριτσιοῦ πού κάθεται μέσα. – Ἡ ἀντικειμενικὴ διάλυση τῆς κοινωνίας ἐκδηλώνεται ὑποκειμενικά σὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐρωτικὴ ὁρμὴ ἐγινε πολὺ ἀδύναμη γιὰ νὰ συνδέσει τίς αὐτοσυντηρούμενες μονάδες, σάν ἢ ἀνθρωπότητα νὰ μιμεῖται τὴ θεωρία τῆς φυσικῆς γιὰ τὸ ἐκρηγνύμενο σύμπαν. Στὴν ἀναφροδισιακὴ ἀπροσιτότητα τῆς ἀγαπημένης ὑπαρξῆς, πού τώρα ἔχει γίνει ἕνας ἀναγνωρισμένος θεσμὸς τῆς μαζικῆς κουλτούρας, ἀποκρίνεται ὁ «ἀκόρεστος πόθος» τοῦ ἔραστή. Ὅταν ὁ Casanova ἀποκαλοῦσε ἀπροκατάληπτη μιὰ γυναῖκα, ἐννοοῦσε, ὅτι καμμιά θρησκευτικὴ σύμβαση δέν τὴν ἐμπόδιζε νὰ χαριστεῖ· σήμερα, ἀπροκατάληπτη θὰ ἦταν ἡ γυναῖκα πού δέν πιστεύει πιά στὸν ἔρωτα, πού δέν πιάνεται κοροῖδο ἐπενδύοντας περισσότερα ἀπὸ ὅσα μπορεῖ νὰ περιμένει σέ ἀντάλλαγμα. Ἡ σεξουαλικότητα, χάρη στὴν ὁποία δῆθεν ὁ μηχανισμὸς διατηρεῖται σέ κίνηση, ἔχει γίνει ἢ παράνοια, ἢ ὁποία παλιότερα συνίστατο στὴν ὀρμικὴ στέρηση. Καθὼς ἡ θέσμιση τῆς ζωῆς δέν ἀφήνει πιά χρόνον στὴν αὐτοσυνειδητὴ ἡδονὴ καί τὴν ἀντικαθιστᾶ μέ τὴν ἐπιτέλεση τῶν φυσιολογικῶν λειτουργιῶν, ἀποσεξουαλικοποιεῖται ἢ ἴδια ἢ ἀποδεσμευμένη γενετήσια ὁρμὴ. Στὴν πραγματικότητα τώρα δέν θέλουν πιά καθόλου τὴ μέθη, ἀλλὰ ἀπλῶς καί

μόνο τήν ἀποζημίωση γιά ἐκείνη τήν παροχή πού, σάν περιττή δαπάνη, θά προτιμοῦσαν μάλλον νά γλυτώσουν.

108

*Πριγκίπισσα σαύρα*¹. – Ἡ φαντασία ἐξάπτεται ἀπό ἐκείνες τίς γυναῖκες, στίς ὁποῖες λείπει ἀκριβῶς ἡ φαντασία. Μέ τά πιό φωτεινά χρώματα λάμπει ὁ φωτοστέφανος αὐτῶν πού, σταθερά στραμμένες πρὸς τά ἔξω, εἶναι ἐντελῶς νηφάλιες. Ἡ ἐλκυστικότητά τους ἀπορρέει ἀπό τήν ἔλλειψη αὐτοσυνειδήσης καί μάλιστα ἐνός ἑαυτοῦ γενικά: ὁ Oscar Wilde βρῆκε γι' αὐτές τήν ὀνομασία μὴ αἰνιγματικές Σφίγγες. Μοιάζουν μέ τήν εἰκόνα πού φτιάχτηκε γι' αὐτές: ὄσο περισσότερο εἶναι καθαρὴ φαινομενικότητα, ἀδιατάρακτες ἀπὸ ὁποιαδήποτε δική τους παρόρμηση, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ ὁμοιότητά τους μέ ἀρχέτυπα, τήν *Preziosa*, τήν *Peregrina*, τήν *Albertine*², οἱ ὁποῖες δίνουν τήν αἴσθηση, ὅτι ὅλη ἡ ἀτομοποίηση εἶναι ἀκριβῶς ἀπλή φαινομενικότητα, καί οἱ ὁποῖες ὥστόσο δέν μποροῦν κατ' ἀνάγκη παρά νά ἀπογοητεύουν συνεχῶς μέ αὐτό πού εἶναι. Ἡ ζωὴ τους γίνεται ἀντίληπτή σάν εἰκονογραφήσεις ἢ σάν μιὰ ἀτέλειωτη παιδική γιορτή, καί μιὰ τέτοια ἀντίληψη ἀδικεῖ τήν ἐνδεὴ ἐμπειρική τους ὑπαρξή. Ὁ Storm³ ἐπεξεργάστηκε αὐτό τό θέμα στή βαθυστόχαστη ἱστορία γιά παιδιά *Pole Poppenspäler*. Τό ἀγόρι ἀπὸ τά Φρεισικά Νησιά ἐρωτεύεται τό μικρὸ κορίτσι τῶν περιπλανώμενων καλλιτεχνῶν ἀπὸ τή Βαυαρία. «Ὅταν τελικά γύρισα, εἶδα ἕνα κόκκινο φορεματάκι νά ἔρχεται πρὸς τό μέρος μου· καί ἀλήθεια, ἀλήθεια, ἦταν ἡ μικρὴ κουκλοπαίχτρα· παρά τήν ξεθωριασμένη φορεσιά της μοῦ φάνηκε νά τήν περιβάλλει μιὰ παραμυθένια λάμψη. Βρῆκα τό θάρρος καί τῆς μίλησα: “Θέλεις νά πᾶμε βόλτα, Λίζα;” Τά μαῦρα της μάτια μέ κοίταξαν δύσπιστα. “Βόλτα;” ἐπανελάβε σέρνοντας τή φωνή. “Α, ξύπνιος εἶσαι!” “Τότε, πού πᾶς;” – “Πάω στόν πρραματευτή μέ τόν πήχη!” “Θέλεις νά ἀγοράσεις καινούργιο φόρεμα;” ρώτησα κάπως ἀδέξια. Ξέσπασε σέ δυνατά γέλια. “Για φαντάσου! – Ὅχι, μόνο κουρέλια!” “Κουρέλια, Λίζα;” – “Βέβαια! Κάτι ρετάλια μόνο, γιά νά κάνω ρουχαλάκια γιά τίς κοῦκλες· ποτέ δέν εἶναι ἀκριβά”». Ἡ φτώχεια ἀναγκάζει τή Λίζα νά στρέφεται σὸ ἄθλιο –«κουρέλια»–, μολονότι ἡ ἴδια θά προτιμοῦσε κάτι διαφο-

ρετικό. Χωρίς κατανόηση, πρέπει νά δυσπιστεῖ πρὸς ὅ,τι δέν δικαιολογεῖται πρακτικά, καθότι θά ἦταν παρατραβηγμένο. Ἡ φαντασία προσβάλλει τή φτώχεια. Διότι τό ἄθλιο ἀσκεῖ γοητεία μόνο στόν παρατηρητή. Καί ὅμως ἡ φαντασία χρειάζεται τή φτώχεια, τήν ὁποία διάζει: ἡ εὐτυχία, τήν ὁποία ἐπιδιώκει, εἶναι ἐγγεγραμμένη στά χαρακτηριστικά τῆς δυστυχίας. Ἔτσι καί ἡ Justine τοῦ Sade, ἡ ὁποία πέφτει ἀπό τή μιά παγίδα βασανιστηρίων στήν ἄλλη, ἀποκαλεῖται *notre intéressante héroïne*⁴. Ἐνδιαφέρον παιδί λέγεται καί ἡ Mignon⁵ τή στιγμή πού τρώει ξύλο. Πριγκίπισσα τοῦ ὄνειρου καί δαρμένο κορίτσι εἶναι ἡ ἴδια, καί αὐτή δέν ὑποψιάζεται τίποτε γι' αὐτό. Ἰχνη αὐτῆς τῆς κατάστασης βρίσκονται ἀκόμη στή σχέση τῶν βόρειων λαῶν πρὸς τοὺς νότιους: οἱ εὐποροὶ πουριτανοὶ ἀναζητοῦν μάταια στοὺς μελαχροινούς ἀπό τά ξένα ὅ,τι ἡ προσταζόμενη ἀπό αὐτοὺς πορεία τοῦ κόσμου ἀρνεῖται ὄχι μόνο στοὺς ἴδιους, ἀλλά ἀκόμη περισσότερο στοὺς περιπλανώμενους. Ὁ ἐδραῖος ζηλεῖ τή νομαδική ζωή, τήν ἀναζήτηση φρέσκων βοσκοτόπων, καί τό πράσινο κάρρο εἶναι τό τροχόσπιτο, ἡ πορεία τοῦ ὁποίου συνοδεύει τά ἀστέρια. Τό παιδαριῶδες, μαγικά δεσμευμένο στήν ἀπροσχεδίαστη κίνηση, στή χωρίς εὐτυχία ἄστατη, στιγμιαία ὄρεξη γιά συνέχιση τῆς ζωῆς, ἀντιπροσωπεύει τό ἀπαραμόρφωτο, τήν ἐκπλήρωση, πού ὠστόσο ἀποκλείει, ὄντας στό βάθος ὅμοια μέ τήν αὐτοσυντήρηση, ἀπό τήν ὁποία ὑπόσχεται ἀπατηλά πῶς λυτρώνει. Εἶναι ὁ φαῦλος κύκλος τῆς ἀστικῆς νοσταλγίας γιά τό ἀπλοϊκό. Τό ἄψυχο ἐκείνων, στοὺς ὁποίους, στό περιθώριο τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ καθημερινότητα ἀπαγορεύει τόν αὐτοκαθορισμό, χάρη καί βάσανο συγχρόνως, γίνεται φαντασμαγορία ψυχῆς γιά τοὺς εὐκατάστατους, οἱ ὁποῖοι διδάχτηκαν ἀπό τόν πολιτισμό νά ντρέπονται γιά τήν ψυχή. Ἡ ἀγάπη ἀναλώνεται χανόμενη στό ἄψυχο ὡς κρυπτογράφημα τοῦ ἔμψυχου, διότι γι' αὐτή οἱ ζωντανοὶ εἶναι τό θέατρο τῆς ἀπελπισμένης ἐπιθυμίας γιά σωτηρία, ἀντικείμενο τῆς ὁποίας εἶναι μόνο τό χαμένο: γιά τήν ἀγάπη ἡ ψυχή ἀνατέλλει μόνο στήν ἀπουσία τῆς. Ἀνθρώπινη κατ' αὐτά εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐκφραση τῶν ματιῶν πού εἶναι πλησιέστερα πρὸς αὐτά τοῦ ζώου, τῶν ὀφθαλμῶν τῶν πλασμάτων, τῶν ἀπομακρυσμένων ἀπό τή στοχαστική ἀντανάκλαση τοῦ ἐγώ. Τελικά ἡ ἴδια ἡ ψυχή εἶναι ἡ λαχτάρα τοῦ ἀνεμψύχωτου γιά σωτηρία.

*L'inutile beauté*¹. – Οί ἐξαιρετικά ὠραῖες γυναῖκες εἶναι καταδικασμένες νά δυστυχήσουν. Ἀκόμη καί ἐκείνες, γιά τίς ὁποῖες ὅλοι οἱ ὄροι εἶναι εὐνοϊκοί, πού τούς παραστέκουν ἢ καταγωγή, τά πλούτη, τό ταλέντο, φαίνονται σάν καταδιωκόμενες ἢ διακατεχόμενες ἀπό τήν πιεστική ἀνάγκη καταστροφῆς τοῦ ἑαυτοῦ τους καί ὄλων τῶν ἀνθρώπων σχέσεων πού συνάπτουν. Ἐνα μαντεῖο τίς βάζει νά ἐπιλέξουν μεταξύ μοιραίων συμφορῶν. Ἡ ἀνταλλάσσουν ἔξυπνα τήν ὁμορφιά μέ τήν ἐπιτυχία, ὅποτε πληρώνουν μέ τήν εὐτυχία γιά τούς ὄρους τῆς ἴδιας –καθώς δέν μποροῦν πιά νά ἀγαπήσουν, δηλητηριάζουν τήν ἀγάπη τῶν ἄλλων γι' αὐτές καί μένουν μέ ἄδεια χέρια– ἢ τό προνόμιο τῆς ὁμορφιάς τούς δίνει τό θάρρος καί τήν ἀσφάλεια νά καταγγείλουν τή συμφωνία ἀνταλλαγῆς. Παίρνουν τότε στά σοβαρά τήν εὐτυχία, ἢ ὁποία ἐνυπάρχει μέσα τους ὡς ἐπαγγελία, καί δέν φειδωλεύονται τόν ἑαυτό τους, ἀφοῦ εἶναι τόσο ἐπιβεβαιωμένες ἀπό τή συμπάθεια ὄλων, πού δέν χρειάζονται πρῶτα νά ἀποδείξουν στόν ἑαυτό τους τήν ἀξία τους. Στή νεότητά τους ἔχουν τή δυνατότητα ἐπιλογῆς. Αὐτό τίς κάνει μὴ ἐκλεκτικές: τίποτε δέν εἶναι ὀριστικό, ὅλα μποροῦν νά ἀντικαθίστανται ἀμέσως. Πολύ νωρίς, χωρίς πολλή σκέψη, παντρεύονται καί ἔτσι δεσμεύονται στήν τήρηση πεζῶν ὄρων· ἀπεμπολῶντας τρόπον τινά τό προνόμιο τῆς ἀπεριόριστης δυνατότητας, ὑποβιβάζονται σέ ἀνθρώπους. Ταυτόχρονα ὁμως μένουν προσκολλημένες στό παιδικό ὄνειρο τῆς παντοδυναμίας, μέ τό ὁποῖο τίς φενάκισε ἢ ζωή τους, καί δέν παύουν –μὴ ἀστές ὡς πρὸς αὐτό– νά πετοῦν ὅ,τι αὔριο μπορεῖ νά ἀντικατασταθεῖ ἀπό κάτι καλύτερο. Εἶναι ὁ δικός τους τύπος τοῦ καταστροφικοῦ χαρακτήρα. Ἀκριβῶς ἐπειδή κάποτε ἦταν hors concours², ὑποσκελίζονται στόν ἀνταγωνισμό, τόν ὁποῖο τώρα ἀσκοῦν μανιακά. Τό ὕφος τῆς ἀκαταμάχητης ἔλξης ἀπομένει, ἐνῶ αὐτή ἤδη ἔχει σῆσει· τό θέλημα καταλύεται, μόλις, ἀντί ἀπλῶς νά ἀντιπροσωπεύει τήν ἐλπίδα, τό κατάλυμα γίνει μόνιμη κατοικία. Ἡ εὐκαταμάχητη ὁμως γίνεται ἐπὶ τόπου θύμα: ὑποτάσσεται στήν τάξη, τήν ὁποία ἄλλοτε ὑπερφαλάγγιζε. Ἐρχεται ἡ ὥρα νά τιμωρηθεῖ ἢ γενναiodωρία της. Ἡ ξεπεσμένη καθὼς καί ἡ δαιμονισμένη γυναῖκα εἶναι ἱερομάρτυρες τῆς εὐτυχίας. Ἡ ἐνσωματωμένη ὁμορφιά ἔχει γίνει ἐν τῷ μεταξύ ἓνα στοιχεῖο τῆς ὑπαρξῆς ἐπιδεικτικό ὑπολογισμῶν, ἀπλό ὑποκατάστατο τῆς ἀνύπαρκτης ζωῆς, χωρίς νά ὑπερ-

βαίνει πιά διόλου αὐτά τὰ ὄρια. Ἐθέτησε τὴν ὑπόσχεσή της γιὰ εὐτυχία ἀπέναντι στὸν ἑαυτό της καὶ τοὺς ἄλλους. Ἐκείνη ὁμως πού ἐμμένει σέ αὐτή, ἀποπνέει πιά τὴν αὖρα³ τῆς συμφορᾶς καὶ καταλαμβάνεται ἢ ἴδια ἀπὸ τῆ συμφορά. Ἐδῶ ὁ πεφωτισμένος κόσμος ἔχει ἀπορροφήσει τὸν μῦθο ἐντελῶς. Ὁ φθόνος τῶν θεῶν δὲν πέθανε μαζί μέ τοὺς ἴδιους.

110

*Constanze*¹. – Ἡ ἀστική κοινωνία ἐπιμένει παντοῦ στὴν ἔνταση τῆς θέλησης· μόνον ὁ ἔρωτας ὀφείλει νά εἶναι ἀθέλητος, καθαρὴ ἀμεσότητα τοῦ συναισθήματος. Μέσα στὴ λαχτάρα γι' αὐτόν, ἡ ὁποία ὑπονοεῖ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἐργασία, ἡ ἀστική ἰδέα τοῦ ἔρωτα ὑπερβαίνει τὴν ἀστική κοινωνία. Ἀνορθώνοντας ὁμως τὸ ἀληθινὸ ἀδιαμεσολάβητα μέσα στό γενικὸ ἀναληθές, τὸ διαστρεβλώνει σέ ψεύτικο. Δὲν εἶναι μόνον ὅτι τὸ καθαρὸ συναισθημα, ὅσο εἶναι ἀκόμη δυνατὸ μέσα στό οἰκονομικὰ καθορισμένο σύστημα, μέ αὐτόν τὸν τρόπο ἀκριβῶς γίνεται τὸ ἄλλοθι γιὰ τὴν κυριαρχία τοῦ συμφέροντος καὶ καταθέτει μαρτυρία γιὰ μιὰ ἀνθρωπιά πού δὲν ὑπάρχει. Ὁ ἴδιος ὁ ἀκούσιος χαρακτήρας τοῦ ἔρωτα, ἀκόμη καὶ ὅπου δὲν εἶναι προκανονισμένος πρακτικά, συνεισφέρει σέ ἐκείνο τὸ ὄλον, μόλις ἐγκαθιδρυθεῖ ὡς ἀρχή. Ἄν ὁ ἔρωτας μέσα σέ αὐτὴ τὴν κοινωνία ὀφείλει νά ἀντιπροσωπεύει μιὰ καλύτερη, δὲν μπορεῖ νά τὸ πράξει ὡς εἰρηνικὸς θύλακος, ἀλλὰ μέ τὴ συνειδητὴ ἀντίσταση. Αὐτὴ ὁμως ἀπαιτεῖ ἀκριβῶς ἐκείνο τὸ στοιχεῖο τῆς θεληματικότητας, πού οἱ ἀστοί, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ ἔρωτας ποτέ δὲν μπορεῖ νά εἶναι ἐπαρκῶς φυσικός, τοῦ ἀπαγορεύουν. Ἀγαπῶ σημαίνει, ὅτι εἶμαι ἱκανὸς νά μὴν ἀφήνω τὴν ἀμεσότητα νά μαραθεῖ μέσα μου ἀπὸ τὴν πανταχοῦ παρούσα πίεση τῆς διαμεσολάβησης, ἀπὸ τὴν οἰκονομία, καὶ σέ αὐτὴ τὴν πίστη ἢ ἀμεσότητα διαμεσολαβεῖται μέσα στὸν ἑαυτό της, μιὰ σκληροτράχηλη ἀντίρροπη πίεση. Δὲν ἀγαπάει παρὰ μόνον ὁποῖος ἔχει τὴ δύναμη νά ἐμμένει στὴν ἀγάπη. Ὅταν τὸ κοινωνικὸ πλεονέκτημα, μετουσιωμένο, προδιαμορφώνει ἀκόμη καὶ τὴ σεξουαλικὴ παρόρμηση καὶ μέ τίς χιλιάδες ἀποχρώσεις τοῦ καταξιωμένου ἀπὸ τὴν τάξη πραγμάτων κάνει νά φαίνεται αὐθόρμητα ἐλκυστικὸ πότε αὐτὸ καὶ πότε ἐκείνο τὸ προτέρημα, τότε τὸ

συναίσθημα τῆς συμπάθειας, ἀφοῦ ἔχει ἐκδηλωθεῖ, ἀντιτίθεται σέ αὐτό ἐπιμένοντας ὡς τό τέλος, ἐκεῖ πού ἡ βαρύτητα τῆς κοινωνίας, πρὶν καί πέρα ἀπό ὅποιεσδήποτε μηχανορραφίες, τίς ὁποῖες ἡ τελευταία θέτει κανονικά στίς ὑπηρεσίες της, δέν θέλει. Πρόκειται γιά τήν ὑποδειγματική δοκιμασία τοῦ συναίσθηματος, γιά νά ἐλεγχθεῖ ἄν αὐτό ὑπερβαίνει τό συναίσθημα μέ τή διάρκειά του, ἔστω καί σάν ἔμμονη ἰδέα. Ἡ ἀγάπη ὁμως, ἡ ὁποία, ὑπό τήν ἐπίφαση τοῦ ἀστόχαστου αὐθορμητισμοῦ καί περήφανη γιά τή δῆθεν εἰλικρινεία της, ἐπαφίεται ἐντελῶς καί μόνον σέ ὅ,τι θεωρεῖ φωνή τῆς καρδιάς, καί τό βάζει στά πόδια, μόλις νομίσει πῶς δέν ἀκούει πιά αὐτή τή φωνή, εἶναι μέσα σέ αὐτή τήν αὐτεξούσια ἀνεξαρτησία της ἀκριβῶς ὄργανο τῆς κοινωνίας. Παθητικά, χωρίς νά τό ξέρει, καταγράφει τούς ἀριθμούς πού κάθε φορά θγαίνουν στή ρουλέτα τῶν συμφερόντων. Προδίδοντας τόν ἀγαπημένο, προδίδει τόν ἑαυτό της. Ἡ προσταγή γιά πίστη, τήν ὁποία ἐκδίδει ἡ κοινωνία, εἶναι ἓνα μέσον ἀνελευθερίας, ὁμως μόνο μέσα ἀπό τήν πίστη ἐπιτυγχάνει ἡ ἐλευθερία τήν ἀνυπακοή στήν προσταγή τῆς κοινωνίας.

111

*Φιλήμων καί Βανκίς*¹. – Ὁ τύραννος τοῦ σπιτιοῦ βάζει τή γυναίκα του νά τόν βοηθήσει, ὅταν φοράει τό παλτό του. Ἐκεῖνη τοῦ κάνει πρόθυμα τό χατίρι, περιβάλλοντάς τον μέ μιά ματιά πού λέει: τί νά κάνω, ἀφήστε του τή λίγη εὐχαρίστηση, αὐτός ἔτσι εἶναι, ἄντρας καί τίποτε ἄλλο. Ὁ πατριαρχικός γάμος ἐκδικεῖται τόν κύριο μέσω τῆς ἐπιείκειας, πού ἀσκεῖ ἡ γυναίκα καί πού ἔχει τυποποιηθεῖ στά εἰρωνικά παράπονα γιά τήν ἀνδρική μεμψιμοιρία καί μὴ αὐτοτέλεια. Κάτω ἀπό τήν ψευδόμενη ἰδεολογία, πού ἐμφανίζει τόν ἄντρα ἀνώτερο, ὑπάρχει μιά κρυμμένη, ὄχι λιγότερο ἀναληθής, πού τόν ὑποβιάζει σέ κάτι κατώτερο, σέ θύμα χειραγώγησης, ἐλιγμῶν καί ἀπάτης. Ὁ ἥρωας μέ τίς παντόφλες εἶναι ἡ σκιά ἐκείνου πού πρέπει νά θγεῖ ἔξω στήν ἐχθρική ζωή. Μέ τήν ἴδια στενόμουαλη ὀξυδέρκεια, ὅπως ὁ σύζυγος ἀπό τή σύζυγο, κρίνονται γενικά καί οἱ ἐνήλικοι ἀπό τά παιδιά. Σέ ἐκεῖνη τή δυσαναλογία μεταξύ τῆς ἀξιωνόμενης αὐθεντίας καί τῆς ἀνημπορίας του, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται ἀναγκαστικά στήν ἰδιωτική σφαῖρα, ὑπάρχει κάτι γελοῖο. Κάθε

άντρώγυνο είναι κωμικό στίς κοινές ἐμφανίσεις του, καί αυτό προσπαθεῖ νά ἐξομαλύνει ἡ ὑπομονετική κατανόηση τῆς γυναίκα. Δύσκολα θρίσκειται γυναίκα παντρεμένη ἐπί ἓνα μεγαλύτερο διάστημα, πού δέν ἔχει ἐκθέσει τόν σύζυγο κρυφοπροδίδοντας τίς μικροαδυναμίες του. Ἡ ψευδής ἐγγύτητα διεγείρει τήν κακεντρέχεια, καί στή σφαίρα τῆς κατανάλωσης ἰσχυρότερος εἶναι ὁποῖος ἐγγίζει τά πράγματα μέ τά χέρια του. Ἡ διαλεκτική κυρίου καί δούλου τοῦ Hegel ἐξακολουθεῖ νά ἰσχύει στήν ἀρχαϊκή τάξη τοῦ σπιτιοῦ καί ἐνισχύεται ἀπό τήν πεισματική προσκόλλησι τῆς γυναίκα στόν ἀναχρονισμό. Ὡς ἐκτοπισμένη μητριάρχισσα γίνεται ἀφεντικό ἐκεῖ ἀκριδῶς πού πρέπει νά ὑπηρετεῖ, καί ὁ πατριάρχης ἀρκεῖ νά παρουσιαστεῖ σάν τέτοιος, γιά νά εἶναι γελοιογραφία. Αὐτή ἡ ταυτόχρονη διαλεκτική τῶν ἱστορικῶν ἐποχῶν παρουσιάστηκε στήν ἀτομοκρατική ματιά ὡς «πάλη τῶν φύλων». Καί οἱ δύο ἀντίπαλοι ἔχουν ἄδικο. Ἀπομαγικοποιώντας τόν ἄντρα, ἡ ἐξουσία τοῦ ὁποῖου στηρίζεται στό γεγονός ὅτι κερδίζει χρήματα, κάτι πού ποζάρει σάν ἀνθρώπινη ἀξία; ἡ γυναίκα ἐκφράζει καί τήν ἀναλήθεια τοῦ γάμου, μέσα στόν ὁποῖο ἀναζητεῖ ὅλη τήν ἀλήθεια της. Καμμιά χειραφέτηση χωρίς αὐτή τῆς κοινωνίας.

112

*Et dona ferentes*¹. – Οἱ Γερμανοί φιλοισταῖοι τῆς ἐλευθερίας ἐκδήλωναν πάντοτε ἰδιαίτερη ὑπερηφάνεια γιά τό ποίημα «Ὁ θεός καί ἡ μπαγιαντέρα²» μέ τήν καταληκτική φανφάρα, ὅπου οἱ ἀθάνατοι μέ πύρινα χέρια ἀνυψώνουν στόν οὐρανό τά ἄσωτα τέκνα. Δέν πρέπει νά ἔχει κανεῖς ἐμπιστοσύνη στήν ἐγκεκριμένη μεγαλοψυχία. Υἱοθετεῖ πλήρως τήν ἀστική κρίση γιά τόν ἀγοραζόμενο ἔρωτα καί προκαλεῖ τήν ἐντύπωση τῆς κατανόησης καί συγγνώμης ἀπό τή μεριά τοῦ πατέρα τῶν πάντων μόνον καθῶς, σαγηνευμένη καί φρίττουσα, ἀμαυρώνει ὡς ἄσωτη τή χαριτωμένη γυναίκα πού σώζεται. Ἡ πράξη χάριτος συνδέεται μέ ἐπιφυλάξεις πού τήν κάνουν ἀπατηλή. Γιά νά κερδίσει μέ τήν ἀξία της τή λύτρωσή της – λές καί ἡ κερδισμένη λύτρωση μπορεῖ ἀκόμη νά λέγεται ἔτσι–, ἡ κοπέλλα ἐπιτρέπεται νά συμμετάσχει στήν ἴδια τήν «τερπνή τελετή τῆς κλίνης», ἀλλά «ὄχι γιά ἡδονή οὔτε γιά ὄφελος». Γιά τί ἄλλο, λοιπόν;

Μήπως ό καθαρός έρωτας, στόν όποιο τής ζητιέται νά ένδώσει, δέν θίγει χονδροειδώς τή μαγεία πού οί χορευτικοί ρυθμοί του Goethe πλέκουν γύρω από τή μορφή της και πού δέν μπορεί βέβαια νά έξαλειφθει πιά ούτε από τόν λόγο για τή βαθείά διαφθορά; Πρέπει όμως όπωσδήποτε νά γίνει και αύτή μιά από εκείνες τίς καλές ψυχές, πού για μιά στιγμή μόνο ξεχάστηκε. Για νά γίνει δεκτή στόν περίβολο τής άνθρωπιās, ή γαμοκλόπος, τήν όποία ή άνθρωπιά καυχιέται πώς άνέχεται, πρέπει πρώτα νά πάψει νά εΐναι τέτοια. Ή θεότητα χαιρείται για τούς μετανοούντες άμαρτωλούς. Ή Ολόκληρη ή έκστρατεία πρós τήν περιοχή όπου βρίσκονται τά τελευταία σπίτια, εΐναι ένα είδος μεταφυσικού slumming party³, μιά διοργάνωση τής πατριαρχικής προστυχιάς πού μεγαλορρημονεί διπλά, πρώτα ύπερ-μεγεθύνοντας τήν απόσταση ανάμεσα στό άνδρικό πνεύμα και τή θηλυκή φύση και ύστερα μεταμφιέζοντας έπιπλέον τήν απόλυτη έξουσία, ή όποία τής έπιτρέπει νά ανακαλεί τήν αυτοδημιούργητη διαφορά, σέ ύπέριστα καλωσύνη. Ή άστος χρειάζεται τήν μπαγιαντέρα, όχι άπλως για τήν τέρψη, τήν όποία ταυτόχρονα τής άπεύχεται, αλλά για νά αισθάνεται κανονικά θεός. Ήσο περισσότερο πλησιάζει τά όρια τής επικράτειάς του και ξεχνάει τήν αξιοπρέπειά του, τόσο πιο άκραίο τό τελετουργικό τής βίας. Ή νύχτα έχει τίς χαρές της, αλλά ή πόρνη καίγεται μολαταΰτα. Τό υπόλοιπο εΐναι ή ιδέα.

113

*Spielverderber*¹. – Ή συγγένεια μεταξύ άσκητείας και μέθης, πού έχει παρατηρηθεί από τήν κοινότοπη ψυχολογική σοφία, τό κράμα μίσους και άγάπης μεταξύ άγιων και πορνών, έχει τόν αντικειμενικά βάσιμο λόγο, ότι ή άσκητεία αναγνωρίζει στήν έκπλήρωση περισσότερα δικαιώματα άπότι ή πολιτιστική πληρωμή σέ δόσεις. Ή έχθρότητα άπέναντι στήν ήδονή δέν μπορεί βέβαια νά διαχωριστεί από τή συναίνεση στήν πειθαρχία μιās κοινωνίας, ίδιον τής όποίας εΐναι νά ζητάει περισσότερα από όσα παρέχει. Ήσμως άπέναντι στήν ήδονή ύπάρχει και μιά δυσπιστία μέσα από τήν αΐσθηση ότι ή πρώτη δέν εΐναι καν τέτοια σέ αυτόν τόν κόσμο. Ήνας συλλογισμός του Schopenhauer εκφράζει χωρίς συνείδηση κάτι από αύτή τήν αΐσθηση. Ή μετάβαση από τήν κατάφαση στήν άρνηση τής θέλησης

για ζωή γίνεται μέ τήν ανάπτυξη τῆς σκέψης, ὅτι κάθε ἀναστολή τῆς θέλησης ἀπό ἓνα ἐμπόδιο, «τό ὁποῖο παρεμβάλλεται ἀνάμεσα σέ αὐτή καί τόν προσωρινό της στόχο, πάσχει· ἐνῶ ἀπεναντίας ἡ ἐπίτευξη τοῦ στόχου» εἶναι κατ' αὐτόν «ἰκανοποίηση, εὐεξία, εὐτυχία». Ἐνῶ ὁμως ἓνα τέτοιο «πάσχειν», σύμφωνα μέ τήν ἀδιάλλακτη γνώση τοῦ Schopenhauer, τείνει νά αὐξηθεῖ τόσο, ὥστε ἀρκετά εὐκόλα νά γίνεται ἐπιθυμητός ὁ θάνατος, ἡ ἴδια ἡ κατάσταση τῆς «ἰκανοποίησης» εἶναι κατ' αὐτόν μή ἰκανοποιητική, διότι «μόλις ἡ ἀνάγκη καί τό πάσχειν ἐπιτρέψουν στόν ἄνθρωπο μιᾶ ἀνάπαυλα, ἡ ἀνία βρῖσκεται πάραυτα τόσο κοντά, ὥστε αὐτός νά χρειάζεται ὀπωσδήποτε κάτι γιά νά περνάει ἡ ὥρα του. Αὐτό πού ἀπασχολεῖ καί κρατᾶ σέ κίνηση ὅλους τούς ζῶντες, εἶναι ἡ ἐπιδίωξη της ὑπαρξης. Μέ τήν ὑπαρξη ὁμως, ὅταν τούς εἶναι διασφαλισμένη, δέν ξέρουν τί νά κάνουν: ὁπότε τό δεύτερο πού τούς θέτει σέ κίνηση, εἶναι ἡ ἐπιδίωξη νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τό βάρος τῆς ὑπαρξης, νά κάνουν τήν τελευταία ἀνεπαίσθητη, “νά σκοτώσουν τήν ὥρα τους”, δηλαδή νά ξεφύγουν ἀπό τήν ἀνία» (“Ἀπαντα, Insel-Verlag, ἀχρονολ., I, *Ὁ κόσμος ὡς θέληση καί παράσταση*, σελ. 415). “Ὁμως ἡ ἔννοια αὐτῆς τῆς ἀνίας, πού ἔφτασε σέ τόσο ἀπροσδόκητα ἀξιώματα, εἶναι πέρα γιά πέρα ἀστική, τό τελευταῖο πράγμα πού θά παραδεχόταν τό ἀντιστορικό πνεῦμα τοῦ Schopenhauer. Εἶναι ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τῆς ἀλλοτριωμένης ἐργασίας, ἐμπειρία τοῦ ἀντιθετικοῦ «ἐλεύθερου χρόνου», εἴτε διότι αὐτός ἀποσκοπεῖ ἀπλῶς στήν ἀναπαραγωγή τῆς ἀναλωμένης δύναμης, εἴτε διότι ἡ ἰδιοποίηση τῆς ξένης ἐργασίας τόν βαραίνει σάν ὑποθήκη. Ὁ ἐλεύθερος χρόνος παραμένει ἡ ἀνάκλαση τοῦ ἐτερόνομα ἐπιβαλλόμενου στό ὑποκείμενο ρυθμοῦ τῆς παραγωγῆς, ὁ ὁποῖος κρατιέται ἀναγκαστικά καί στήν κόπωση τῶν διαλειμμάτων. Ἡ συνείδηση τῆς ἀνελευθερίας ὀλόκληρης τῆς ὑπαρξης, τήν ὁποία ἡ πίεση τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ βιοπορισμοῦ, δηλαδή ἡ ἴδια ἡ ἀνελευθερία, δέν ἀφήνει νά ἀναδυθεῖ, ἐμφανίζεται μόλις στό ἰντερμέτζο τῆς ἐλευθερίας. Ἡ *nostalgie du dimanche*² δέν εἶναι ἡ λαχτάρα γιά τήν ἐργάσιμη ἐβδομάδα, ἀλλά γιά τήν κατάσταση πού θά ἔχει χειραφετηθεῖ ἀπό αὐτή· ἡ Κυριακή ἀφήνει τούς ἀνθρώπους ἀνικανοποίητους, ὄχι ἐπειδή ἀργοῦν, ἀλλά ἐπειδή ταυτόχρονα ἡ ἴδια της ἡ ὑπόσχεση ἐμφανίζεται ὡς μή ἐκπληρωμένη· καθεμά τους εἶναι, ὅπως ἡ ἀγγλική, πολύ λίγο Κυριακή. Ἐκεῖνος πού βλέπει τόν χρόνο του νά διαστέλλεται βασανιστικά, περιμένει μάταια, ἀπογοητευμένος γιά τή ματαιώση, γιά τό γεγονός

ὅτι αὖριο συνεχίζεται καί πάλι τό χθές. Ἡ ἀνία ἐκείνων πού δέν χρειάζεται νά ἐργάζονται, δέν εἶναι ὡστόσο ἐντελῶς διαφορετική ἀπό αὐτή. Ἡ κοινωνία ὡς ὁλότητα ἐπιβάλλει στούς ἰθύνοντες ὅ,τι αὐτοί προξενοῦν στούς ἄλλους, καί ὅ,τι εἶναι ἀπαγορευμένο στούς τελευταίους, δύσκολα τό ἐπιτρέπουν οἱ πρῶτοι στόν ἑαυτό τους. Οἱ ἄστοί ἔχουν μετατρέψει τόν κορεσμό, ὁ ὁποῖος θά μπορούσε νά συγγενεῦει μέ τή μακαριότητα, σέ βρисиά. Ἐπειδή οἱ ἄλλοι πεινοῦν, ἡ ἰδεολογία ἀπαιτεῖ νά θεωρεῖται χυδαία ἢ ἀπουσία τῆς πείνας. Ἔτσι οἱ ἄστοί κατηγοροῦν τόν ἄστό. Ἡ ἐξαίρεση τῶν ἰδιῶν ἀπό τήν ἐργασία ἀπαγορεύει τό ἐγκώμιο τῆς ὀκνηρίας. Ἡ τελευταία ἰσχύει ὡς ἀνιαρή. Ἡ ἀεικίνητη ἀσχολία, τήν ὁποία ἐννοεῖ ο Schopenhauer, δέν σχετίζεται τόσο μέ τό ἀφόρητο τῆς προνομιακῆς κατάστασης ὅσο μέ τήν ἐπίδειξή της, ἢ ὁποία ἀνάλογα μέ τήν ἱστορική συγκυρία μέλλει νά μεγαλώσει τήν κοινωνική ἀπόσταση ἢ μέ σπουδαιοφανεῖς ἐκδηλώσεις νά τή μειώσει φαινομενικά, τονίζοντας τή χρησιμότητα τῶν κυρίων. Ἄν πλήττει κανεῖς πράγματι στήν κορυφή, αὐτό δέν ὀφείλεται σέ ὑπερβολική εὐτυχία, ἀλλά στό γεγονός ὅτι αὐτή εἶναι σημαδεμένη ἀπό τή γενική δυστυχία: ἀπό τόν ἐμπορευματικό χαρακτήρα, ὁ ὁποῖος παραδίδει τίς διασκεδάσεις στήν ἠλιθιότητα, ἀπό τήν ὠμότητα τῶν προσταγῶν, ὁ ἀντίλαλος τῆς ὁποίας ἤχει τρομαγμένα στήν περιχαρή διαχυτικότητα τῶν κυρίαρχων, τελικά ἀπό τόν φόβο τους γιά τήν ἴδια τους τήν περιττότητα. Κανένας κερδισμένος ἀπό τό σύστημα τοῦ κέρδους δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει μέσα σέ αὐτό χωρίς αἴσχος, καί αὐτό τό τελευταῖο παραμορφώνει καί τήν πιό ἀπαραμόρφωτη ἡδονή, μολονότι οἱ ἀκολασίες, τίς ὁποῖες οἱ φιλόσοφοι φθονοῦν, μπορεῖ κατά περιόδους νά μήν ἦταν διόλου τόσο ἀνιαρές, ὅσο βεβαιώνουν ἐκεῖνοι. Ὅτι στήν πραγματωμένη ἐλευθερία ἡ ἀνία θά ἐξαφανιζόταν, ὑπέρ αὐτοῦ συνηγοροῦν ἀρκετές ἐμπειρίες, οἱ ὁποῖες χάνονται ἀπό τόν πολιτισμό. Ἡ ῥήση *omne animal post coitum triste*³ ἔχει ἐπινοηθεῖ ἀπό τήν ἀστική περιφρόνηση τοῦ ἀνθρώπου: πουθενά ἄλλοῦ τό ἀνθρώπινο δέν διαφέρει ἀπό τή θλίψη τῶν πλασμάτων περισσότερο ἀπότι σέ αὐτό τό σημεῖο. Ἡ ἀηδία δέν ἀκολουθεῖ τή μέθη, ἀλλά τόν κοινωνικά ἐγκεκριμένο ἔρωτα: αὐτός, σύμφωνα μέ τόν λόγο τοῦ Ibsen, εἶναι γλοιώδης. Στόν ἐρωτικά συγκινημένο ἢ κόπωση μετατρέπεται σέ παράκληση γιά τρυφερότητα, καί ἡ στιγμιαία σεξουαλική ἀνικανότητα γίνεται κατανοητή ὡς κάτι τυχαῖο, ἐντελῶς ἐξωτερικό πρὸς τό πάθος. Ὁ Baudelaire δέν σκεφτόταν χωρίς λόγο τή δουλική ἐρωτική

μανία σέ συνάρτηση μέ τήν ἀναλάμπουσα πνευματικοποίηση ἀποκαλώντας ἐξίσου ἀθάνατα τό φιλί, τήν εὐωδιά καί τή συνομιλία. Ὁ ἐφήμερος χαρακτήρας τῆς ἡδονῆς, τόν ὁποῖο ἐπικαλεῖται ἡ ἀσκητεία, μαρτυρεῖ, ὅτι ἐκτός ἀπό τά *minutes heureuses*⁴, κατά τά ὁποῖα ἡ ξεχασμένη ζωή τοῦ ἐραστῆ ἀνταστράπτει στά γόνατα τῆς ἀγαπημένης, ἡ ἡδονή δέν ὑπάρχει ἀκόμη διόλου. Ἀκόμη καί οἱ χριστιανικές καταγγελίες τῆς σεξουαλικότητας στή *Σονάτα τοῦ Kreutzer*⁵ τοῦ Τολστόι δέν μποροῦν μέσα στό ἀδρό καλογερίστικο κήρυγμα νά σθήσουν ἐντελῶς αὐτή τήν ἀνάμνηση. Αὐτό πού ἀντιτείνει στόν αἰσθησιακό ἔρωτα, δέν εἶναι μόνο τό μεγαλοπρεπῶς ἀνατρεπόμενο στόν ἀέρα θεολογικό μοτίβο τῆς αὐταπάρνησης, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο κανένας ἄνθρωπος δέν ἐπιτρέπεται νά κάνει ποτέ ἀντικείμενό του ἕναν ἄλλον, κατά βάθος δηλαδή ἡ διαμαρτυρία κατά τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας, ἀλλά ταυτόχρονα καί μιά ὑπόμνηση τῆς ἀστικῆς τερατομορφίας τῆς σεξουαλικότητας, τῆς σκοτεινῆς του διαπλοκῆς μέ ὁποιαδήποτε ὑλικά συμφέροντα, τοῦ γάμου ὡς ἐπονείδιστου συμβιδασμοῦ, ὄση ρουσσική μνησικακία κατά τῆς ἐνισχυμένης μέσα στόν στοχασμό ἀπόλαυσης καί ἄν ἔχει παρεισφρήσει. Ἡ ἐπίθεση κατά τῆς περιόδου τῶν ἀρραβῶνων πλήττει τήν ἀναμνηστική οἰκογενειακή φωτογραφία, μέ τήν ὁποῖα μοιάζει ἡ λέξη μνηστήρας. «Σέ αὐτά πρέπει νά προστεθεῖ ἀκόμη αὐτή ἡ ἀποκρουστική συνήθεια νά φέρνουν γλυκίσματα, νά παραμορφώνονται μέ κάθε εἶδους γλυκά, καθώς καί ὄλες οἱ ἀηδιαστικές προετοιμασίες γιά τήν τελετή τοῦ γάμου: τριγύρω δέν μιλοῦσε κανείς παρά μόνο γιά τήν κατοικία, τό ὑπνοδωμάτιο, τά κρεβάτια, τίς ρόμπες καί τά νυχτικά, τά ἀσπρόρουχα, τά καλλυντικά». Παρόμοια γελοιοποιεῖ καί τόν μήνα τοῦ μέλιτος, τόν ὁποῖο παραβάλλει μέ τήν ἀπογοήτευση ἀπό τήν ἐπίσκεψη σέ ἕνα διαλαλημένο ἀπό κράχτες, «ἐντελῶς χωρίς ἐνδιαφέρον» παράπηγμα πανηγυριοῦ. Γιά τό *dégoût*⁶ δέν εὐθύνονται τόσο οἱ ἐξαντλημένες αἰσθήσεις ὅσο τό θεσμικό, τό ἐπιτρεπτό, τό ἐνσωματωμένο, ἡ ψευδῆς ἐμμονή τῆς ἡδονῆς μέσα στά ὄρια μιᾶς τάξης πραγμάτων, πού τῆς ἐπιφυλάσσει τήν ἀνάλογη μεταχείριση καί τήν κάνει θανάσιμα θλιβερή τή στιγμή πού τήν ἐπιτάσσει. Αὐτή ἡ ἀποστροφή μπορεῖ νά λάβει τέτοιες διαστάσεις, ὥστε τελικά κάθε μέθη μέσα σέ παραιτήσεις εἶναι προτιμότερο νά ἐκλείψει, παρά νά ἀνοσιουργήσει, μέσω πραγματοποίησης, ἐναντίον τῆς ἔννοιᾶς τῆς.

Ἡλιοτρόπιο¹. – Ὄταν οἱ γονεῖς δέχονται μιά πολυήμερη ἐπίσκεψη, ἡ καρδιά τοῦ γιοῦ χτυπᾷ μέ προσδοκίες μεγαλύτερες παρά ποτέ στίς παραμονές τῶν Χριστουγέννων. Αὐτές δέν ἀφοροῦν τά δῶρα, ἀλλά τή μεταμορφωμένη ζωή. Τό ἄρωμα πού ἡ καλεσμένη κυρία ἀποθέτει στό κομοδίνο, ἐνῶ αὐτός ἐπιτρέπεται νά κοιτάζει, ὅταν αὐτή θγάξει τά πράγματά της, ἔχει μιά μυρωδιά πού μοιάζει μέ ἀνάμνηση, ἄν καί τό ἀναπνέει γιά πρώτη φορά. Οἱ βαλίτσες μέ τίς ἐτικέτες ἀπό τό *Suvrettahaus*² καί τή *Madonna di Campiglio*³ εἶναι τά μπαούλα, μέσα στά ὁποῖα οἱ πολύτιμοι λίθοι τοῦ Ἄλαντίν καί τοῦ Ἄλῆ Μπαμπᾶ, τυλιγμένοι σέ ἀκριδᾶ ὑφάσματα, τά κιμονό τῆς φιλοξενούμενης, κουβαλιοῦνται ἀπό τά καραβάν-σεράγια τῆς Ἑλβετίας καί τοῦ Νότιου Τυρόλου σέ φορεῖα κλιναμαξῶν γιά χορταστική θεώρηση. Καί ὅπως στά παραμύθια οἱ νεράιδες μιλοῦν στά παιδιά, ἔτσι καί ἡ ἐπισκέπτρια μιλᾷ στό παιδί τοῦ σπιτιοῦ σοβαρά, χωρίς συγκατάβαση. Αὐτό ρωτᾷει συνετά γιά χῶρες καί ἀνθρώπους, καί ἐκείνη, καθώς δέν ὑπάρχει ἡ καθημερινή ἐξοικείωση καί δέν βλέπει παρά μόνο τά σαγηνευμένα μάτια του, τοῦ ἀπαντᾷ μέ ρήσεις γιά τή μοῖρα τους, τή μαλάκυνση ἐγκεφάλου τοῦ γαμπροῦ καί τούς συζυγικούς καυγάδες τοῦ ἀνηψιοῦ. Ἐτσι τό παιδί αἰσθάνεται μεμιάς νά γίνεται δεκτό στόν κραταιό καί μυστηριώδη σύνδεσμο τῶν ἐνηλίκων, στόν μαγικό κύκλο τῶν λογικῶν ἀνθρώπων. Μαζί μέ τόν κανονισμό τῆς ἡμέρας – ἴσως θά τοῦ ἐπιτραπεῖ νά ἀπουσιάζει τήν ἐπομένη ἀπό τό σχολεῖο – καταργοῦνται προσωρινά καί τά ὄρια μεταξύ τῶν γενεῶν, καί ὁποῖος ἀκόμη καί στίς ἔντεκα δέν ἔχει ἤδη σταλεῖ γιά ὕπνο, ὑποπτεύεται τήν ἀληθινή σεξουαλική πολυσυντροφικότητα. Ἡ μία καί μόνο ἐπίσκεψη καθιερώνει τήν Πέμπτη σάν γιορτή, καί μέσα στό ξεφάντωμα νομίζει κανεῖς πῶς συνδαιτυμόνας του εἶναι ὀλόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα. Διότι ἡ φιλοξενούμενη ἔρχεται ἀπό μακριά. Ἡ ἐμφάνισή της ὑπόσχεται στό παιδί τό πέραν τῆς οἰκογενείας καί τοῦ θυμίζει πῶς ὁ κόσμος δέν τελειώνει ἐδῶ. Τή λαχτάρα νά δοθεῖ στήν ἄμορφη εὐτυχία, στή λιμουλά μέ τίς σαλαμάνδρες καί τούς πελαργούς, τήν ὁποῖα τό παιδί μέ κόπο κατάφερε νά δαμάσει, ἐνῶ τό φόβητρο τοῦ μαύρου ἄντρα, τοῦ δαίμονα πού θέλει νά τό ἀποπλανήσει, τή διαστρέβλωσε – ἐδῶ τήν ξαναβρίσκει τώρα χωρίς τόν φόβο. Ἀνάμεσα στούς δικούς του καί φιλική πρὸς αὐτούς, ἐμφανίζεται σάν ὄραμα ἡ μορφή αὐτοῦ πού εἶναι διαφορετικό.

Ἡ τσιγγάνα πού λέει τή μοίρα, δεκτὴ ἀπὸ τὴν μπροστινὴ εἴσοδο, ἀθρώνεται στό πρόσωπο τῆς φιλοξενούμενης κυρίας καί μεταμορφώνεται σέ σωτήριο ἄγγελο. Ἀπὸ τὴν εὐτυχία τῆς ἄμεσης ἐγγύτητας αἶρει τὴν κατὰρα παντρεύοντάς την μέ τὴν ἀπώτατη ἀπόσταση. Αὐτό προσδοκᾷ ὅλη ἡ ὑπαρξὴ τοῦ παιδιοῦ, καί ἔτσι πρέπει νά μπορεῖ καί ἀργότερα νά περιμένει ὅποιος δέν ξεχνάει τὴν καλύτερη πλευρά τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ἡ ἀγάπη μετρᾷ τίς ὥρες ὡς τὴ στιγμὴ πού ἡ ἐπισκέπτρια περνᾷ τό κατώφλι καί ἀποκαθιστᾷ τὴ ζωὴ, πού εἶχε ξεθωριάσει, μέ ἓνα ἀνεπαίσθητο: «Ἐδῶ εἶμαι πάλι / ἔρχομαι ἀπὸ ἓναν κόσμον μακρινό»⁴.

115

*Καθαρό κρασί*¹. – Γιά νά δεῖς ἂν ἓνας ἄνθρωπος ἔχει καλὲς προθέσεις ἀπέναντί σου, ὑπάρχει ἓνα σχεδόν ἀλάθητο κριτήριον: πῶς σοῦ μεταφέρει μὴ φιλόφρονες ἢ ἐχθρικές ἐξωτερικεύσεις γιὰ σένα. Συνήθως τέτοιες εἰδήσεις εἶναι περιττές, τίποτε περισσότερο ἀπὸ προσχήματα, προκειμένου νά εἰσχωρήσει ἡ κακοβουλία, χωρὶς εὐθύνες καί μάλιστα στό ὄνομα τοῦ καλοῦ. Ὅπως ἀκριβῶς ὅλοι οἱ γνωστοὶ νοιώθουν τὴν ἀνάγκη νά λένε ποῦ καί ποῦ κάτι κακό γιὰ τὸν καθένα, ἴσως καί ἐπειδὴ ἐξανίστανται κατὰ τῆς μονοτονίας τῆς γνωριμίας, ἔτσι καθένας εἶναι εὐαίσθητος στίς ἀπόψεις καθενός καί ταυτόχρονα ἐπιθυμεῖ στὰ κρυφὰ νά τὸν ἀγαποῦν ἀκόμη καί ἐκεῖνοι πού ὁ ἴδιος δέν ἀγαπᾷ καν: ἡ λαχτάρα νά σπάσει κανεὶς τὴν ἀλλοτριώση μεταξύ τῶν ἀνθρώπων δέν εἶναι λιγότερο γενική καί χωρὶς διακρίσεις ἀπὸ τὴν ἴδια. Μέσα σέ αὐτό τό κλίμα εὐδοκίμει ὁ διαδοσίαις, πού ποτέ δέν τοῦ λείπει τό ὕλικό καθὼς καί ἡ κακία καί πού πάντοτε βασίζεται στό γεγονός ὅτι ὅποιος θέλει νά τὸν ἀγαποῦν ὅλοι, καταδοκεῖ μέ περιέργεια νά ἀκούσει τό ἀντίθετο. Δυσμενεῖς παρατηρήσεις θά ἔπρεπε νά μεταφέρει κανεὶς, μόνον ὅταν σχετίζονται ἄμεσα καί ξεκάθαρα μέ κοινὲς ἀποφάσεις, μέ κρίσεις γιὰ ἀνθρώπους, στοὺς ὁποίους πρέπει κανεὶς νά βασίζεται, μέ τοὺς ὁποίους λόγου χάρι σκοπεύει νά συνεργαστεῖ. Ὅσο λιγότερο ἐνδιαφερόμενος ἐμφανίζεται ὁ μεταδότης, τόσο πῶς θολό εἶναι τό ἐνδιαφέρον, ἡ κρυφὴ διάθεση νά προκαλέσει πόνο. Ἀκίνδυνα εἶναι ἀκόμη τὰ πράγματα, ὅταν ὁ ἀφηγητὴς ἐπιχειρεῖ ἀπλῶς νά ἐξαργυρώ-

σει τό ἓνα μέρος κατά τοῦ ἄλλου, προβάλλοντας ταυτόχρονα τά δικά του προτερήματα. Πιό συχνά ἐμφανίζεται σάν ὄχι ρητά ἐντεταλμένο φερέφωνο τῆς κοινῆς γνώμης καί ἀκριβῶς μέ τή χωρίς ἐμπάθεια ἀντικειμενικότητά του κάνει τό θύμα νά αισθανθεῖ ὅλη τή βία τῆς ἀνωθυμίας, μπροστά στήν ὁποία ὀφείλει νά ὑποκύψει. Τό ψέμα γίνεται φανερό ἀπό τήν ἀνώφελη μέριμνα γιά τήν τιμή τοῦ προσβεβλημένου, ὁ ὁποῖος δέν γνωρίζει καθόλου τήν προσβολή, γιά ξεκαθάρισμα τῆς κατάστασης, γιά ἐσωτερική καθαρότητα: μόλις ὑπερασπίζεται κανεῖς τήν τελευταία μέσα στόν μπλεγμένο κόσμο, προωθεῖ τό μπλέξιμο, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Gregers Werle². Δυνάμει τοῦ ἠθικοῦ ζήλου ὁ καλοπροαίρετος γίνεται καταστροφέας.

116

Καί ἄκου μόνο πόσο κακός ἦταν¹. – “Ὅσοι βρέθηκαν ἀπρόοπτα σέ κίνδυνο θανάτου, σέ ξαφνικές καταστροφές, διηγοῦνται συχνά, ὅτι ἦταν σέ ἀπροσδόκητο βαθμό ἀπαλλαγμένοι ἀπό φόβο. Ὁ γενικός τρόμος δέν στρέφεται εἰδικά ἐναντίον τους, ἀλλά τούς πλήττει ὡς ἀπλούς κατοίκους μιᾶς πόλης, μέλη ἑνός εὐρύτερου συνόλου. Συμμορφώνονται μέ τό τυχαῖο, τρόπον τινά ἀνεμψύχωτο, σάν νά μήν τούς ἀφοροῦσε πραγματικά. Ἡ ἀπουσία φόβου ἐξηγεῖται ψυχολογικά μέ τήν ἀπουσία φοβικῆς προδιάθεσης ἀπέναντι στό συντριπτικό πλήγμα. Ἡ ἐλευθερία τῶν αὐτοπτῶν μαρτύρων ἔχει κάτι τό φθαρμένο καί συγγενικό πρὸς τήν ἀπάθεια. Ὁ ψυχικός ὀργανισμός εἶναι ὅπως καί τό σῶμα ἔτοιμος νά δοκιμάσει βιώματα ἑνός μεγέθους ἀνταποκρινόμενου κάπως στά μέτρα του. Ἄν τό ἀντικείμενο τῆς ἐμπειρίας ξεπερνᾷ τήν ἀναλογία πρὸς τό ἄτομο, τότε αὐτό στήν πραγματικότητα δέν τό ἐμπειρᾶται πιά διόλου, ἀλλά τό σημειώνει ἀδιαμεσολάβητα, μέ ἀνεποπτικές ἔννοιες, ὡς κάτι ἐξωτερικό πρὸς τόν ἑαυτό του, ἀσύμμετρο, πρὸς τό ὁποῖο φέρεται τόσο ψυχρά ὅσο καί τό σόκ τῆς καταστροφῆς πρὸς τό πρόσωπό του. Στήν ἠθική σφαῖρα ὑπάρχει κάτι ἀνάλογο. Ὅποιος διαπράττει κάτι, πού σύμφωνα μέ τά παραδεδεγμένα κριτήρια θεωρεῖται μεγάλη ἀδικία, λόγου χάρη ἐκδικεῖται ἐχθρούς ἢ δείχνει ἀσπλαχνία, δύσκολα θά ἔχει αὐθόρμητη ἐπίγνωση τῆς ἐνοχῆς καί μᾶλλον θά τήν ἀναλογισθεῖ μέ ἐπίπονη προσπάθεια. Ἡ διδασκαλία γιά τή λογική τοῦ κράτους, ὁ

διαχωρισμός ἠθικῆς καί πολιτικῆς, δέν εἶναι ἀνέπαφη ἀπό αὐτή τήν κατάσταση πραγμάτων. Ὑπό τό πρίσμα αὐτῆς τῆς τελευταίας ἀντιλαμβάνεται τήν ἀκραία ἀντίθεση μεταξύ τῶν δημόσιων πραγμάτων καί τῆς ἀτομικῆς ὑπαρξῆς. Τό μεγάλο ἀνοσιούργημα παρουσιάζεται στά μάτια τοῦ ἀτόμου κατά μέγα μέρος ὡς ἀπλή παραβίαση τῆς σύμβασης, ὄχι μόνον ἐπειδή οἱ παραβιαζόμενες νόρμες ἔχουν οἱ ἴδιες κάτι συμβατικό, παγωμένο, μή δεσμευτικό γιά τό ζωντανό ὑποκείμενο, ἀλλά διότι ἡ ἀντικειμενοποίησή τους σάν τέτοιες, ἀκόμη καί ὅταν ἔχουν οὐσιαστικό ὑπόβαθρο, τίς κρατᾶ σέ ἀπόσταση ἀπό τήν ἠθική ἐννεύρωση, τή σφαίρα τῆς ἠθικῆς συνείδησης. Ἡ σκέψη γύρω ἀπό ἐπιμέρους ἀδιακρισίεις ὁμως, μικροοργανισμούς τοῦ ἄδικου, τίς ὁποῖες δέν παρατήρησε ἴσως κανένας ἄλλος: ὅτι σέ μιά ἐσπερίδα κάθησε κανεῖς πρόωρα στό τραπέζι, ἢ σέ ἓνα τσαί ἔδωσε ὀνομαστικές κάρτες στίς θέσεις τῶν καλεσμένων, ἐνῶ αὐτό ἀρμόζει μόνο σέ γεύματα – τέτοια ἀσήμαντα πράγματα μποροῦν νά γεμίσουν τόν παραδάτη μέ ἀκατανίκητη μεταμέλεια καί ἐνθερμα ἐνοχη συνείδηση, κάποτε μέ τόσο καυστική ντροπή, ὥστε νά μήν τά ὁμολογεῖ σέ κανέναν ἄνθρωπο, καί ἂν ἦταν δυνατόν οὔτε καν στόν ἑαυτό του. Δέν εἶναι σέ αὐτό κατά κανένα τρόπο ἰδιαίτερα εὐγενικός, ἀφοῦ ξέρει, ὅτι ἡ κοινωνία δέν ἐναντιώνεται διόλου στήν ἀπανθρωπιά, τόσο περισσότερο ὁμως στούς κακούς τρόπους, καί ὅτι ἓνας ἄντρας, ὁ ὁποῖος διώχνει τή μικρή του φίλη καί ἀποδεικνύεται σωστός κύριος, μπορεῖ νά εἶναι βέβαιος γιά τήν κοινωνική ἐπικύρωση, ἐνῶ ὁποῖος φιλήσει μέ σεβασμό τό χέρι ἑνός πολύ νεαροῦ κοριτσιοῦ ἀπό καλή οἰκογένεια, ἐκτίθεται στή χλεύη. Οἱ πολυτελῶς ναρκισσιστικές ἀνησυχίες παρουσιάζουν ὁμως καί μιά δεύτερη ὄψη: αὐτή τοῦ καταφύγιου τῆς ἐμπειρίας πού ἀποκρούεται ἀπό τήν ἀντικειμενοποιημένη τάξη πραγμάτων. Τά πιά μικρά ἴχνη τοῦ λανθασμένου ἢ τοῦ ἄψογου εἶναι προσιτά στό ὑποκείμενο, ὅποτε αὐτό μπορεῖ νά ἐκτιμᾷ ἂν ἡ συμπεριφορά του εἶναι ὀρθή ἢ ἐσφαλμένη· ἡ ἀδιαφορία του ὁμως γιά τήν ἠθική ἐνοχή εἶναι χρωματισμένη ἀπό τήν ἐπίγνωση, ὅτι ἡ ἀδυναμία δικῶν του ἀποφάσεων μεγαλώνει μαζί μέ τίς διαστάσεις τοῦ ἀντικειμένου τους. Ἄν κανεῖς διαπιστώνει ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅτι, ὅταν χώρισε φιλονικώντας μέ τή φίλη του καί δέν τῆς ξανατηλεφώνησε, στήν πραγματικότητα τήν ἔδωξε, σέ αὐτή τήν παράσταση ἐνυπάρχει κάτι ἐλαφρῶς κωμικό· ἀκούγεται σάν τή *Μουγκή τοῦ Portici*². «Ἡ δολοφονία», διαβάζει κανεῖς σέ ἓνα ἀστυνομικό μυθιστόρημα τοῦ Ellery Queen, «εἶναι τόσο... δημο-

σιογραφική. Δέν συμβαίνει σέ σένα. Διαβάξεις γι' αὐτήν σέ μιά ἔφημερίδα ἢ σέ ἀστυνομικό διήγημα καί σέ κάνει νά κλονίζεσαι ἀπό ἀηδία ἢ συμπάθεια. Δέν σημαίνει ὁμως τίποτε»³. Συγγραφεῖς ὅπως ὁ Thomas Mann περιέγραψαν κατά συνέπεια μέ γκροτέσκο τρόπο καταστροφές πού ἀξίζουν νά μποῦν σέ ἔφημερίδες, ἀπό τό σιδηροδρομικό δυστύχημα ὡς τή δολοφονική πράξη μιᾶς περιφρονημένης, καί ἐξόρκισαν τρόπον τινά τό γέλιο, πού ἀλλιῶς προκαλεῖ ἀκαταμάχητα ἕνα κεντρικό τελετουργικό συμβάν ὅπως ἡ κηδεία, κάνοντάς το ὑπόθεση τοῦ ποιητικοῦ ὑποκειμένου⁴. Σέ ἀντίθεση πρὸς αὐτά οἱ πολύ μικρές παραβάσεις ἔχουν τόσο μεγάλη σημασία, ἐπειδή σέ αὐτές μποροῦμε νά εἴμαστε καλοὶ ἢ κακοί, χωρίς νά χαμογελοῦμε γι'αυτό, ἔστω καί ἂν ἡ σοβαρότητά μας ἔχει μιά δόση αὐταπάτης. Αὐτές μᾶς δίνουν τήν εὐκαιρία νά καταπιανόμαστε μέ τήν ἠθική, νά τήν αἰσθανόμαστε στό πετσί μας –ὅταν κοκκινίζουμε–, νά τήν ἀποδίδουμε ἀκριδῶς στό ὑποκείμενο, τό ὁποῖο κοιτάζει τόν γιγαντιαῖο ἠθικό νόμο μέσα του τόσο ἀβοήθητα ὅσο τόν ἑναστρο οὐρανό, τόν ὁποῖο τό ἴδιο μμεῖται ἄσχημα⁵. Ὅτι τέτοια συμβάντα ὑποτίθεται πῶς εἶναι καθ' ἑαυτά ἀνήθικα, ἐνῶ βέβαια ἐκδηλώνονται καί αὐθόρμητα καλές παρορμήσεις, ἀνθρώπινη μέθεξη χωρίς τόν στόμφο τοῦ ἠθικοῦ κανόνα, αὐτό δέν ὑποβιάζει τήν ἐρωτοληψία μέ τό πρέπον. Διότι καθῶς ἡ καλή παρόρμηση, χωρίς νά νοιάζεται γιά τήν ἀλλοτρίωση, ἐκφράζει ἀπευθείας τό γενικό, ἐμφανίζει ἀρκετά εὐκολα τό ὑποκείμενο ἀλλοτριωμένο ἀπό τόν ἑαυτό του, ἀπλό ἐκτελεστή τῶν ἐντολῶν, μέ τίς ὁποῖες φαντάζεται τόν ἑαυτό του ταυτισμένο: ὑπέροχο ἄνθρωπο. Ἐκεῖνος ἀντίστροφα, τοῦ ὁποίου ἡ ἠθική παρόρμηση ἀντιδρᾷ μέ εὐαισθησία στό ἐντελῶς ἐξωτερικό, στή φετιχοποιημένη σύμβαση, εἶναι σέ θέση, ὑποφέροντας ἀπό τήν ἀγεφύρωτη διάσταση μεταξύ τοῦ ἐσωτερικοῦ καί τοῦ ἐξωτερικοῦ, τήν ὁποία διατηρεῖ στή σκληρότητά της, νά συλλάβει τό γενικό, χωρίς γι'αυτό νά θυσιάσει τόν ἑαυτό του καί τήν ἀλήθεια τῆς ἐμπειρίας του. Ὁ ὑπερτονισμός ὅλων τῶν ἀποστάσεων ἀπό τή μεριά του ἐννοεῖ τή συμφιλίωση. Ἐδῶ μάλιστα ἡ συμπεριφορά τοῦ μονομανοῦς δέν εἶναι τόσο ἀδικαιολόγητη ἀπό τή μεριά τοῦ ἀντικειμένου. Στή σφαῖρα τῆς συναναστροφῆς, στήν ὁποία συγκεντρώνει πεισματικά τήν προσοχή του, ἐπανεμφανίζονται ὅλα τά ἄλυστα προβλήματα τῆς ψευδοῦς ζωῆς, καί ἡ ἀδιέξοδη ἐπιμονή του ἔχει νά κάνει μέ τό ὅλον, μόνο πού ἐδῶ μπορεῖ παραδειγματικά νά ὀδηγήσει ὡς τήν ἐκβάσῃ της, αὐστηρά καί ἐλεύθερα, τή σύγκρουση, ἡ ὁποία

διαφορετικά βρίζεται πέρα από τό βεληνεκές του. "Οποιος απεναντίας συμμορφώνει τίς αντιδράσεις του μέ τήν κοινωνική πραγματικότητα, διάγει έναν ιδιωτικό βίο άμορφο ακριβώς στον βαθμό πού ή έκτίμηση του συσχετισμού τών δυνάμεων του επιβάλλει τή μορφή της. 'Ο ίδιος έχει τήν τάση, όποτε ξεφεύγει από τήν επίδραση του έξωτερικού κόσμου, όποτε αισθάνεται οικεία μέσα στον ευρύτερο όρίζοντα του δικού του έγώ, νά εμφανίζεται άμείλικτος και ώμος. Στούς κοντινούς του ξεσπάει έκδικούμενος για όλη τήν πειθαρχία και όλη τήν παραίτηση από τήν άμεση έξωτερίκευση τής επιθετικότητας, πού του επιβάλλουν οί μακρινοί. Πρός τά έξω, απέναντι στους άντικειμενικούς έχθρους, συμπεριφέρεται ευγενικά και φιλικά, στό φιλικό έδαφος όμως ψυχρά και έχθρικά. "Οπου ό πολιτισμός ως αυτοσυντήρηση δέν τόν έξωθει στον πολιτισμό ως ανθρωπιά, αφήνει αχαλίωτο τόν θυμό του έναντίον του τελευταίου και διαψεύδει τήν ίδια του τήν ιδεολογία για σπίτι, οικογένεια και κοινότητα. Έναντίον αυτών καταφέρεται ή τυφλωμένη ήθική τής μικρολογίας. Στή χαλαρωμένη οικειότητα, στό άμορφο αυτή μυρίζεται ένα άπλό πρόσχημα για βία, μία επίκληση τής καλής συμβίωσης, για νά μπορεί κανείς νά είναι κακός κατά βούληση. 'Η ίδια ύποτάσει τή σφαίρα του οικείου στην κριτική απαίτηση, διότι οί οικειότητες άλλοτριώνουν, θίγουν τήν άστάθμιστα λεπτή αύρα του άλλου, ή όποία και μόνον τόν στέφει σε ύποκείμενο. Μόνο μέ τήν άναγνώριση τής απόστασης στον πλησίον απαλύνεται ή ξενικότητα: μέ τήν είσοχή της στή συνείδηση. 'Η άξίωση τής άπεριόριστης, πάντοτε άμέσως επιτυγχανόμενης έγγύτητας όμως, ή μή παραδοχή τής ξενικότητας ακριβώς, προξενεί στον άλλο τήν άκρα άδικία, τόν άρνείται δυνάμει ως ιδιαίτερο άνθρωπο, συνεπώς και τό ανθρώπινο σε αυτόν, «τόν συγκαταλέγει», τόν ενσωματώνει στην άπογραφή των κτημάτων. "Οπου τό άμεσο αυτοενθρονίζεται και όχυρώνεται, επικρατεί, και μάλιστα ακριβώς γιαυτό, απόκρυφα ή κακή έμμεσότητα τής κοινωνίας. 'Η ύπόθεση τής άμεσότητας είναι πλέον μόνο θέμα του πιο προσηκτικού στοχασμού. Αυτό δοκιμάζεται στην πιο μικρή κλίμακα.

*Il servo padrone*¹. – Τά ἀμβλύνοα καθήκοντα, τά ὅποια ἡ κυριαρχική κουλτούρα ἐπιβάλλει στίς κατώτερες τάξεις, μποροῦν νά ἐκπληρωθοῦν μόνο μέ τό τίμημα τῆς διαρκοῦς ἐπαναστροφῆς. Τό ἀδιὰ-μόρφωτο ἀκριδῶς τῶν τελευταίων εἶναι προῖόν τῆς κοινωνικῆς μορφῆς. Ἡ παραγωγή βαρβάρων ἀπό τόν πολιτισμό χρησιμοποιήθηκε ὁμως πάντοτε ἀπό αὐτόν γιά τή συντήρηση στή ζωή τῆς ἴδιας τῆς βαρβαρότητάς του. Ἡ κυριαρχία ἀναθέτει τή φυσική βία, στήν ὁποία στηρίζεται, στούς κυριαρχούμενους. Ἐνῶ αὐτοί ἀπολαμβάνουν τήν ἱκανοποίηση νά ἐκτονώνουν τά διαστρεβλωμένα τους ἔνστικτα σέ πρακτικές πού θεωροῦνται συλλογικά δίκαιες καί εὐλογες, μαθαίνουν νά διαπράττουν ὅ,τι χρειάζονται οἱ εὐγενεῖς γιά νά ἔχουν τήν πολυτέλεια νά παραμένουν εὐγενεῖς. Ἡ αὐτοδιαπαιδαγώγησις τῆς ἄρχουσας κλίμας, μέ ὅλες τίς ἐπιταγές τῆς πειθαρχίας, τῆς κατάπνιξης κάθε ἄμεσης παρόρμησις, τοῦ κυνικοῦ σκεπτικισμοῦ καί τῆς τυφλῆς εὐχαρίστησις τοῦ προστάγματος δέν θά τελεσφοροῦσε, ἂν οἱ καταπιεστές δέν ὑπέβαλλαν μέ τή σύμπραξη μισθωμένων καταπιεζόμενων τόν ἑαυτό τους κατά ἓνα μέρος στήν καταπίεσις, τήν ὁποία ἐπιβάλλουν στούς ἄλλους. Γιαυτό ἀσφαλῶς οἱ ψυχολογικές διαφορές μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων εἶναι τόσο μικρότερες ἀπό τίς ἀντικειμενικές-οἰκονομικές. Ἡ ἄρμονία τοῦ ἀσυμφιλίωτου εὐνοεῖ τή διαιώνισις τῆς κακῆς ὀλότητος. Ἡ προστυχία τοῦ προῖσταμένου καί ἡ ἰταμότητα τοῦ «κοινοῦ» ἀνθρώπου ἀλληλοκατανοοῦνται. Ἀπό τούς ὑπηρέτες καί τίς γκουβερνάντες, οἱ ὁποῖες «παιδεύουν» τά παιδιά τῶν καλῶν οἰκογενειῶν στό ὄνομα τῆς σοβαρότητος τῆς ζωῆς, μέσα ἀπό τούς δασκάλους ἀπό τήν περιοχή τοῦ Westerwald, οἱ ὁποῖοι τούς ἀφαιροῦν κάθε χαρά τῆς γλώσσας, ὅπως τά κάνουν νά ξεσυνηθίζουν τή χρῆσις τῶν ξενικῶν λέξεων, μέσα ἀπό τούς δημόσιους καί τούς ἰδιωτικούς ὑπαλλήλους, οἱ ὁποῖοι τά ἀφήνουν νά περιμένουν σέ οὐρές, τούς ὑπαξιωματικούς πού τούς κλωτσοπατοῦν, ἡ γραμμὴ ὀδηγεῖ κατ' εὐθείαν στούς βασανιστές τῆς Gestapo καί τούς γραφειοκράτες τῶν θαλάμων ἀερίων. Στήν ἀνάθεσις τῆς βίας στούς κατώτερους ἀνταποκρίνονται νωρίς οἱ παρορμήσεις τῶν ἰδίων τῶν ἀνώτερων. Ὅποιος φορικιᾶ μέ τήν καλή ἀνατροφὴ τῶν γονιῶν, καταφεύγει στήν κουζίνα καί θερμαίνεται ἀπό τίς ἀδρές ἐκφράσεις τῆς μαγείρισσας, οἱ ὁποῖες κατά βάθος ἀποδίδουν τήν ἀρχή τῆς γονικῆς καλῆς ἀνατροφῆς. Οἱ εὐγενικοὶ ἄνθρωποι

ἔλκονται ἀπό τούς ἄξεστους, ἡ ὠμότητα τῶν ὁποίων τούς ὑπόσχεται ἀπατηλά ὅ,τι τούς ἀποστερεῖ ἡ δική τους κουλτούρα. Δέν ξέρον, ὅτι τό ἄξεστο, τό ὁποῖο ἐκλαμβάνουν ὡς ἀναρχη φύση, δέν εἶναι παρά ἡ ἀνακλαστική ἀντίδραση στόν καταναγκασμό, στόν ὁποῖο ἐναντιώνονται. Ἐνάμεσα στήν ταξική ἀλληλεγγύη τῶν ἀνώτερων καί τήν ἀπρεπή οἰκειότητά τους πρὸς τούς ἀπεσταλμένους τῆς κατώτερης τάξης διαμεσολαβεῖ τό δικαιολογημένο συναίσθημα ἐνοχῆς τους ἀπέναντι στούς φτωχοῦς. "Ὅποιος ὁμως ἔμαθε νά προσαρμόζεται στούς ἀνάρμοστους, ὁποῖος ἄφησε νά εἰσδύσει ὡς τά μύχια του τό «ἔτσι γίνονται ἐδῶ τά πράγματα», ἔγινε τελικά καί αὐτός τέτοιος. Ἡ παρατήρηση τοῦ Bettelheim² γιά τήν ταύτιση τῶν θυμάτων μέ τούς δῆμιους τῶν ναζιστικῶν στρατοπέδων ἐμπεριέχει τήν καταδίκη τῶν ἀνώτερων φυτωρίων τῆς κουλτούρας, τοῦ ἀγγλικοῦ Public School³ καί τῆς γερμανικῆς Kadettenanstalt⁴. Ὁ παραλογισμός διαιωνίζεται ἀπό ὁμόνοια: ἡ κυριαρχία μεταβιβάζεται κληρονομικά διαμέσου τῶν κυριαρχούμενων.

118

*Πρὸς τά κάτω καί ὄλο χαμηλότερα*¹. – Φαίνεται ὅτι οἱ ἰδιωτικές σχέσεις μεταξύ τῶν ἀνθρώπων διαμορφώνονται σύμφωνα μέ τό μοντέλο τῆς βιομηχανικῆς bottleneck². Ἀκόμη καί μέσα στήν πῶ μικρὴ κοινότητα τό ἐπίπεδο ὑπακούει στό κατώτατο μέλος τῆς. "Ὅποιος λόγου χάρη σέ μιά ἄτυπη συζήτηση μιλήσει ἀγνοώντας τίς δυνατότητες κατανόησης ἔστω καί ἑνός, κατηγορεῖται γιά ἔλλειψη τάκτ. Γιά χάρη τῆς ἀνθρωπιᾶς ἡ συνομιλία περιορίζεται στό πῶ ἄμεσο, ἀνιαρό καί κοινότοπο, ἄν εἶναι παρῶν ἔστω καί ἓνας ἀπάνθρωπος. Ἀφότου ὁ κόσμος ἄφησε τούς ἀνθρώπους ἀναυδούς, δίκιο ἔχει πάντοτε ὁ ἀπροσηγόρος. Γιά νά ἐπικρατήσῃ, δέν χρειάζεται παρά μόνο νά ἐπιμεῖναι σκληροκέφαλα στό συμφέρον του καί στήν ἰδιοσυστασία του. Ὁ ἄλλος, πασχίζοντας μάταια γιά ἐπαφή, περιέρχεται σέ ἓναν τόνο ἐπίκλησης καί ἐπιζήτησης, καί αὐτό τόν φέρνει κιόλας σέ μειονεκτική θέση ἀπέναντί του. Ἀφοῦ ἡ bottleneck δέν γνωρίζει καμμιά ἀρχή προσφυγῆς ἀνώτερη ἀπό αὐτή τῶν δεδομένων γεγονότων, ἐνῶ ἡ σκέψη καί ὁ λόγος παραπέμπουν ἀναγκαῖα σέ μιά

τέτοια ἀρχή, ἡ εὐφυΐα γίνεται ἀφέλεια, καί ἀπό αὐτό ἐπωφελοῦνται μέ μὴ ἀμφισβητήσιμο τρόπο οἱ ἡλίθιοι. Ἡ προσήλωση στό θετικό ἐνεργεῖ ὅπως ἡ βαρύτητα πού ἔλκει τὰ πάντα πρὸς τὰ κάτω. Ἐμφανίζεται νά ὑπερτερεῖ ἀπέναντι στήν ἀντιτιθέμενη παρόρμηση, καθώς παύει νά διαπραγματεύεται μέ αὐτήν. Ὁ πιό διαφοροποιημένος³, ὁ ὁποῖος δέν θέλει νά βουλιάξει, πρέπει νά φέρεται διακριτικά ἀπέναντι στοὺς ἀδιάκριτους καί ἀδίστακτους. Ἀπό τὴν ἀνησυχία τῆς συνείδησης αὐτοὶ δέν χρειάζεται πιά νά βασανίζονται. Ἡ πνευματική ἀδυναμία, καταξιωμένη ὡς οἰκουμενική ἀρχή, ἐμφανίζεται σάν ζωτική δύναμη. Ἡ τυπολατρική-διοικητική διεκπεραίωση, ὁ διαχωρισμός κατὰ συρτάρια ὄλων τῶν σύμφωνα μέ τό νόημά τους ἀδιαχώριστων, ἡ στενοκέφαλη ἐμμονή στήν τυχαία γνώμη χωρίς ὅποια-δήποτε αἰτιολόγηση, κοντολογίς ἡ πρακτική νά ἐκπραγματίζεται κάθε χαρακτηριστικό τῆς ἀποτυχημένης διαμόρφωσης τοῦ ἐγώ, νά ἀποσπᾶται ἀπό τὴ διεργασία τῆς ἐμπειρίας καί νά προβάλλεται ἐπιβεβαιωτικά σάν τό ἔσχατο «ἔτσι εἶμαι ἐγώ», ἀρκεῖ, ὥστε νά κατακτηθοῦν ἀπόρθητες θέσεις. Μποροῦν νά εἶναι βέδαιοι γιὰ τὴ συναίνεση τῶν ἄλλων, τῶν παρόμοια παραμορφωμένων, ὅσο καί γιὰ τό δικό του πλεονέκτημα. Μέσα στήν κυνική ἐπίκληση τῶν ἰδίων ἐλαττωμάτων ζεῖ ἡ διαίσθηση, ὅτι στό παρόν στάδιο τό ἀντικειμενικό πνεῦμα διαλύει τό ὑποκειμενικό. Εἶναι *down to earth*⁴ ὅπως οἱ ζωολογικοὶ πρόγονοι, προτοῦ σταθοῦν στά πισινὰ πόδια.

119

Καθρέφτης τῆς ἀρετῆς. – Πασίγνωστη εἶναι ἡ συνάρτηση καταπίεσης καί ἠθικῆς ὡς ὀρμική παραίτηση. Οἱ ἠθικές ιδέες ὅμως δέν καταπιέζουν τίς ἄλλες μόνον, ἀλλά εἶναι παραγμένες ἄμεσα ἀπὸ τὴν ὑπαρξη τῶν καταπιεσῶν. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀμήρου ἡ ἑλληνική χρῆση τῆς γλώσσας κάνει τίς ἔννοιες τοῦ καλοῦ καί τοῦ πλούσιου νά κλίνουν ἢ μία πρὸς τὴν ἄλλη. Ἡ καλοκαγαθία, ἡ ὁποία ἀπὸ τοὺς οὐμανιστές τῆς κοινωνίας τῶν νεώτερων χρόνων προβλήθηκε ὡς ὑπόδειγμα αἰσθητικο-ἠθικῆς ἀρμονίας, τόνισε πάντοτε μέ χτυπητὴ ἔμφαση τὴν παρουσία, καί στὰ *Πολιτικά* ὁ Ἀριστοτέλης ὁμολογεῖ χωρὶς ἐνδοιασμούς τὴ σύντηξη τῆς ἐσωτερικῆς ἀξίας μέ τὴν καταστατική θέση ὀρίζοντας τὴν εὐγένεια ὡς «κληρονομημέ-

νον πλοῦτο, συνδυασμένον μέ ἔξοχότητα». Ἡ σύλληψη τῆς πόλεως στήν κλασσική ἐποχή, στήν ὁποία οἱ ἐσωτερικές καί οἱ ἐξωτερικές ιδιότητες, ἡ ἰσχὺς τοῦ ἀτόμου στήν πώλη-κράτος καί ὁ ἑαυτός του ἐπιβεβαιώνονταν ὡς ἐνότητα, ἐπέτρεψε νά ἀποδοθεῖ στόν πλοῦτο ἠθικό κύρος, χωρίς νά ἐκτίθεται σέ χονδροειδεῖς ὑποψίες, πού ἀκόμη καί τότε ἄρμοζαν σέ αὐτή τή διδασκαλία. "Ἄν μέσα στό ὑφιστάμενο κράτος ἡ ὄρατὴ ἐπιρροή ἀποτελεῖ τό μέτρο τοῦ ἀνθρώπου, τότε εἶναι ἀπλῶς συνεπές νά πιστωθεῖ ὡς ιδιότητά του ὁ ὑλικός πλοῦτος, ὁ ὁποῖος τοῦ πιστοποιεῖ χειροπιαστά αὐτή τήν ἐπιρροή, ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ ἠθική του ὑπόσταση ὑποτίθεται, ὄχι διαφορετικά ἀπὸτι ἀργότερα στή φιλοσοφία τοῦ Hegel, ὅτι διαμορφώνονται μέσω τῆς μέθεξης στήν ἀντίστοιχη ἀντικειμενική καί κοινωνική. Ὁ χριστιανισμός ἀρνήθηκε γιά πρώτη φορά αὐτή τήν ταύτιση, μέ τή ρῆση πὼς εἶναι εὐκολότερο νά περάσει μία κάμηλος μέσα ἀπὸ τήν ὀπή τῆς βελόνης παρά νά μπεῖ ἕνας πλούσιος στόν παράδεισο. Ἡ ιδιαίτερη ὁμως θεολογική ἐπιβράβευση τῆς ἐθελοντικά ἐπιλεγμένης φτώχειας εἶναι μιὰ ἔνδειξη, πόσο βαθιά ἐγγαραγμένη στή γενική συνείδηση εἶναι ἡ ἠθικότητα τῆς περιουσίας. Ἡ σταθερὴ ιδιοκτησία διακρίνει ἀπὸ τή νομαδικὴ ἀταξία, ἐναντίον τῆς ὁποίας στρέφονται ὅλες οἱ νόρμες· νά εἶναι κανεὶς ἀγαθός καί νά κατέχει ἀγαθά, αὐτά τὰ δύο συνέπιπταν ἐξαρχῆς. Ὁ ἀγαθός εἶναι αὐτός πού κυριαρχεῖ πάνω στόν ἑαυτό του ὡς περιουσία του: ἡ αὐτόνομη ὑπαρξή του εἶναι πλασμένη μέ πρότυπο τήν ὑλικὴ ἐξουσία διαθέσεως. Δέν πρέπει ἐπομένως τόσο νά κατηγοροῦνται οἱ πλούσιοι γιά ἀνηθικότητα -αὐτὴ ἡ μομφὴ ἀνήκει ἀνέκαθεν στόν ὀπλισμό τῆς πολιτικῆς καταπίεσης-, παρά νά γίνει συνειδητό, ὅτι αὐτοὶ γιά τοὺς ἄλλους ἀντιπροσωπεύουν τήν ἠθική. Σέ αὐτὴ ἀντανακλᾶται τό ἔχειν. Ὁ πλοῦτος ὡς ἀγαθότητα εἶναι ἕνα στοιχεῖο τοῦ στόκου πού συγκολλάει τόν κόσμο: ἡ ἀνθεκτικὴ ἐπίφαση μιᾶς τέτοιας ταυτότητας ἐμποδίζει τήν ἀντιπαραβολὴ τῶν ἰδεῶν τῆς ἠθικῆς μέ τήν τάξη πραγμάτων, στήν ὁποία οἱ πλούσιοι ἔχουν δίκιο, ἐνῶ ταυτόχρονα δέν μπόρεσαν νά συλληφθοῦν συγκεκριμένοι προσδιορισμοὶ τοῦ ἠθικοῦ διαφορετικοὶ ἀπὸ τοὺς ἐξαγόμενους ἀπὸ τόν πλοῦτο. Ὅσο περισσότερο ἀργότερα ἄτομο καί κοινωνία ἀποκλίνουν μέσα στόν ἀνταγωνισμό τῶν συμφερόντων, καί ὅσο περισσότερο τό ἄτομο ἀναγκάζεται νά ὑποχωρήσει στόν ἑαυτό του, μέ τόσο μεγαλύτερο πείσμα μένει προσηλωμένο στήν ἰδέα τῆς ἠθικότητας τοῦ πλούτου. Αὐτός ὑποτίθεται ὅτι ἐγγυᾶται τὴ δυνατότητα ἐπανένωσης τοῦ διχασμένου, τοῦ μέσα καί

του ἔξω. Αὐτό εἶναι τό μυστικό τῆς ἐνδοκοσμικῆς ἀσκητείας, τῆς κατά λάθος ὑποστασιοποιημένης ἀπό τόν Max Weber ἀπεριόριστης ἔντασης τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἐπιχειρηματία *ad majorem dei gloriam*¹. Ἡ ὕλική ἐπιτυχία ἐνώνει τό ἄτομο καί τήν κοινωνία ὄχι μόνο ὑπό τήν ἄνετη καί ἐν τῷ μεταξύ ἀμφίβολη ἔννοια ὅτι ὁ πλούσιος μπορεῖ νά γλυτώσει ἀπό τή μοναξιά, ἀλλά ὑπό μία ἀκόμη ριζικότερη: ἂν τό τυφλό, μεμονωμένο ἀτομικό συμφέρον ἐπιδιωχθεῖ σέ ἀρκετά προχωρημένο βαθμό, ὡς οἰκονομική ἐξουσία μετατρέπεται σέ κοινωνική καί ἀποκαλύπτεται ὡς ἐνσάρκωση τῆς πανενωτικῆς ἀρχῆς. Ὅποιος εἶναι πλούσιος ἢ ἀποκτᾶ πλοῦτο, βιώνει τόν ἑαυτό του ὡς ἐκείνον πού «αὐτοδύναμα», ὡς ἐγώ ἐπιτελεῖ ὅ,τι θέλει τό ἀντικειμενικό πνεῦμα, τό ἀληθινά ἄλογο πεπρωμένο ὡς θέλημα μιᾶς κοινωνίας, τήν ὁποία συνέχει ἢ ὠμή οἰκονομική ἀνισότητα. Ἔτσι καί ὁ πλούσιος μπορεῖ νά καταλογίζει στόν ἑαυτό του ὡς ἀγαθότητα ὅ,τι στήν πραγματικότητα μαρτυρεῖ τήν ἀπουσία τῆς. Γιά τόν ἑαυτό του καί τούς ἄλλους εἶναι ἡ πραγματοποίηση τῆς γενικῆς ἀρχῆς. Ἐφοῦ αὐτή εἶναι ἡ ἀδικία, ὁ ἄδικος γίνεται κατά κανόνα δίκαιος, καί ὄχι ἀπλῶς ὑπό τήν ἔννοια τῆς ψευδαίσθησης, ἀλλά στηριζόμενος στήν παντοδυναμία τοῦ νόμου, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ἡ κοινωνία ἀναπαράγεται. Ὁ πλοῦτος τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου εἶναι ἀδιαχώριστος ἀπό τήν πρόοδο μέσα στήν κοινωνία τῆς «προϊστορίας». Οἱ πλούσιοι διαθέτουν τά μέσα παραγωγῆς. Οἱ τεχνικές πρόοδοι, στίς ὁποῖες μετέχει ἡ συνολική κοινωνία, καταγράφονται συνεπῶς κατά κύριο λόγο ὡς «δικοί τους» πρόοδοι –σήμερα εἶναι αὐτές τῆς βιομηχανίας–, καί οἱ Ford ἀναγκαστικά ἐμφανίζονται καί σάν εὐεργέτες, καθόσον εἶναι πράγματι τέτοιοι στά πλαίσια τῶν ὑφιστάμενων παραγωγικῶν σχέσεων. Τό προκατοχυρωμένο τους προνόμιο δίνει τήν ἐντύπωση ἐκχώρησης μεριδίου τους –δηλαδή τῆς αὔξησης ἀπό τή μεριά τῆς ἀξίας χρήσης–, ἐνῶ αὐτοί μέσω τῶν εὐεργημάτων τους δέν ἀφήνουν παρά μόνο ἓνα μέρος τῶν κερδῶν νά ἐπιστρέψει στήν πηγή τους. Αὐτή εἶναι ἡ βάση τοῦ τυφλωτικοῦ χαρακτήρα τῆς ἠθικῆς ἱεραρχίας. Βέβαια ἡ φτώχεια ἐξυμνήθηκε πάντοτε ὡς ἀσκητεία, ὁ κοινωνικός ὄρος ἀπόκτησης τοῦ πλοῦτου ἀκριβῶς, στόν ὁποῖο ὑποτίθεται πῶς ἐκδηλώνεται ἡ ἠθικότητα, καί ὅμως, ὅπως εἶναι γνωστό, τό «what a man is worth»² ὑποδηλώνει τόν λογαριασμό του στήν τράπεζα, καί ἡ ἔκφραση «εἶναι καλός ὁ ἄνθρωπος» στό γερμανικό ἰδίωμα τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν σημαίνει, ὅτι αὐτός μπορεῖ νά πληρώσει. Ὅ,τι ὅμως ἡ λογική τοῦ κράτους τῆς

παντοδύναμης οικονομίας όμολογεί κυνικά, έπεκτείνεται άνομολόγητα στη συμπεριφορά τών άτόμων. 'Η γενναιοδωρία στην ιδιωτική συναναστροφή, τήν όποία οί πλούσιοι μποροϋν δήθεν νά έπιτρέψουν στον έαυτό τους, ή άνταύγεια εύτυχίας πού τούς περιβάλλει, ένώ κάτι άπό αύτή πέφτει κάι πάνω σέ όσους εκείνοι δέχονται κοντά τους, όλα αύτά ύφαίνουν τό πέπλο τους. Οί ίδιοι παραμένουν εύχάριστοι, the right people³, οί εκλεκτοί άνθρωποι, οί καλοί. 'Ο πλούτος άποστασιοποιεί άπό τήν άμεση άδικία. 'Ο άστυνομικός χτυπάει τόν άπεργό μέ τό λαστιχένιο ρόπαλο, ένώ ό γιός του έργοστασιάρχη μπορεί τότε τότε νά πίνει ούίσκυ μέ τόν προοδευτικό συγγραφέα. Μέ όλα τά ζητούμενα τής ιδιωτικής ήθικης, άκόμα καί τά πιό προχωρημένα, ό πλούσιος θά μποροϋσε πάντοτε, άρκεί νά μποροϋσε, νά εΐναι πράγματι καλύτερος άπό τόν φτωχό. Αυτή ή άντικειμενικά όντως άνεκμετάλλευτη δυνατότητα παίζει τόν ρόλο της στην ιδεολογία εκείνων πού δέν τήν έχουν: άκόμη καί στον τυχοδιώκτη πού πιάνεται, ό όποϊος πάντως μπορεί νά εΐναι προτιμότερος άπό τόν νομότυπο κύριο τών τράστ, άναγνωρίζεται πρós τιμήν του, ότι εΐχε βέβαια ένα τόσο ώραϊο σπίτι, καί ό ύψηλόμισθος executive⁴ γίνεται ζεστός άνθρωπος, όταν σερβίρει πλούσια δείπνα. 'Η σημερινή βάρβαρη θρησκεία τής έπιτυχίας δέν άντίκειται κατ' αύτά άπλώς στην ήθική, αλλά όδηγεί τή Δύση στην κοιτίδα τών σεβάσμιων ήθών τών προπατόρων. 'Ακόμη καί οί νόρμες πού καταδικάζουν τήν παρούσα θέσμιση του κόσμου, όφείλουν τήν ύπαρξή τους στην άνοσιότητά του. Κάθε ήθική διαμορφώθηκε πάνω στό μοντέλο τής άνηθικότητας καί μέχρι σήμερα αύτήν άποκατέστησε σέ όλα τά στάδια. 'Η ήθική τών δούλων εΐναι πράγματι κακή: εΐναι άκόμη ήθική τών κυρίων.

*Rosenkavalier*¹. – Πρós τούς κομψούς άνθρώπους έλκει ή προσδοκία ότι ιδιωτικά αύτοί εΐναι άπαλλαγμένοι άπό τήν άπληστία γιά πλεονεκτήματα, τά όποια τούς περιέρχονται έτσι καί άλλιώς λόγω τής θέσης τους, καί άπό τήν πεισματική διστακτικότητα στίς στενές τους σχέσεις, ή όποία εΐναι άποτέλεσμα τής ίδιας τής στενότητας. Τούς φαντάζεται κανείς ίκανούς γιά περιπετειώδεις σκέψεις, γιά

κυριαρχική άνεση απέναντι στά συμφέροντά τους, για έκλεπτυσμένες αντιδράσεις και θεωρεί την ευαισθησία τους στραμμένη, τουλάχιστον στη σκέψη, κατά της ωμότητας, από την οποία εξαρτάται τό ίδιο τό προνόμιό τους, ενώ τά θύματα δέν έχουν ίσως ούτε καν τή δυνατότητα νά αντιληφθούν τί τούς έκανε έτσι. "Όταν όμως ό διαχωρισμός της παραγωγής από την ιδιωτική σφαίρα αποδεικνύεται τελικά και αυτός μέρος της αναγκαίας κοινωνικής φαινομενικότητας, αυτή ή προσδοκία της αδέσμευτης πνευματικότητας οδηγείται αναγκαστικά στην απογοήτευση. Και ό πιό λεπτοφυής σνομπισμός δέν δείχνει διόλου dégoût² για την αντικειμενική του προϋπόθεση, αλλά ίσα ίσα αρνείται νά τή συνειδητοποιήσει. Παραμένει ανοικτό ζήτημα κατά πόσον ή γαλλική άριστοκρατία του δέκατου όγδοου αιώνα συνείργησε όντως στον Διαφωτισμό και την προετοιμασία της Έπανάστασης μέ εκείνο τό παιγνιώδες-αυτοκτόνο μερίδιο, πού τόσο άρέσκεται νά φαντάζεται ή απέχθεια για τούς τρομοκράτες της άρετης. 'Η άστική τάξη πάντως κρατήθηκε ακόμη και στην όψιμη φάση της άμγής από τέτοιες διαθέσεις. Κανένας τους πιά δέν θγαίνει από τίς γραμμές χορεύοντας πάνω στό ήφαιστειο, έκτός εάν έχει υποβιβάσει ταξικά. 'Η society³ διέπεται και υποκειμενικά τόσο πολύ από την οικονομική άρχή, τό είδος όρθολογικότητας της όποιας έκτείνεται στό όλον, ώστε της είναι άπαγορευμένη ή χειραφέτηση από τό συμφέρον, έστω και υπό την έννοια άπλης διανοητικής πολυτέλειας. "Όπως ακριβώς δέν είναι ίκανοί νά απολαύσουν οί ίδιοι τόν άμετρα αύξημένο πλούτο, είναι και άνίκανοι νά στρέψουν τή σκέψη έναντίον του έαυτου τους. "Ακαρπη ή αναζήτηση επιπολαιότητων. Στη διαιώνιση της αντικειμενικά πραγματικής διαφορής μεταξύ των επάνω και των κάτω συντελεί ή βαθμιαία εξαφάνισή της ως συνειδησιακής διαφορής ανάμεσα στους μέν και τούς δέ. Οί φτωχοί έμποδίζονται νά σκεφτούν από την πειθαρχία των άλλων, οί πλούσιοι από τή δική τους. 'Η συνείδηση των κυρίαρχων επιβάλλει στό πνεύμα ένγένει ό,τι προηγουμένως είχε ύποσει ή θρησκεία. 'Η κουλτούρα μετατρέπεται από τούς μεγαλοαστούς σέ στοιχείο παραστάσεως. 'Η έξυπνάδα ή ή μόρφωση ενός ανθρώπου έχουν τή θέση τους ανάμεσα στά προσόντα πού τόν κάνουν άξιο για προσκλήσεις ή για παντρεία, όπως ή καλή ίππασία, ή φυσιολατρία, ή γοητεία ή τό φράκο πού στέκει άψογα. Για τή γνώση δέν έχουν περιέργεια. Οί ξέγνοιαστοι απορροφώνται συνήθως από την καθημερινότητα όπως οί μικροαστοί. 'Επιπλώνουν σπίτια, προετοιμά-

ζουν συντροφίες καλεσμένων, κλείνουν επιδέξια θέσεις σέ ξενοδοχεία και αεροπλάνα. Κατά τά άλλα ζοῦν ἀπό τά ἀπόβλητα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀνορθολογισμοῦ. Δικαιολογοῦν ἀνεπιτήδεια τήν ἀντιπνευματικότητά τους, ἡ ὁποία μυρίζεται κιόλας ἀνατρεπτικότητα στήν ἴδια τή σκέψη, στήν ἀνεξαρτησία ἀπό ὀτιδήποτε δεδομένο καί ὑπάρχον, καί ἐδῶ δέν ἔχουν κἀν ἄδικο. Ὅπως στά χρόνια τοῦ Nietzsche οἱ φιλισταῖοι τῆς μόρφωσης πίστευαν στήν πρόοδο, στήν ἀδιάκοπη ἀνοδική ἐξέλιξη τῶν μαζῶν καί στή μεγαλύτερη δυνατή εὐτυχία τοῦ μεγαλύτερου δυνατοῦ ἀριθμοῦ, ἔτσι σήμερα πιστεύουν, χωρίς νά τό ξέρουν καλά καί οἱ ἴδιοι, στό ἀντίθετο, στήν ἀνάκληση τοῦ 1789, στό ἀδιόρθωτο τῆς ἀνθρώπινης φύσης, στήν ἀνθρωπολογική ἀδυνατότητα τῆς εὐτυχίας – οὐσιαστικά μόνο στό γεγονός ὅτι οἱ ἐργάτες περνοῦν ὅπωςδήποτε ὑπερβολικά καλά. Τό βάθος τοῦ προχθές μετατρέπηκε στήν πιό ἀκραία κοινοτοπία. Ἀπό τόν Nietzsche καί τόν Bergson, τίς τελευταῖες προσειλημμένες φιλοσοφίες, δέν ἀπομένει τίποτε ἐκτός ἀπό τόν πιό θολό ἀντιδιανοητισμό στό ὄνομα τῆς φύσης, τήν ὁποία οἱ ἀπολογητές τους λεηλατοῦν. «Τίποτε δέν μέ ἐνοχλεῖ στό Τρίτο Ράιχ», εἶπε τό 1933 ἡ ἐβραία γυναίκα ἐνός γενικοῦ διευθυντῆ, ἡ ὁποία ἀργότερα δολοφονήθηκε στήν Πολωνία, «ὅσο τό γεγονός ὅτι τώρα δέν μπορούμε πιά νά χρησιμοποιήσουμε τή λέξη γεώδης, διότι τήν ἔχουν κατασχέσει οἱ ἐθνικοσοσιαλιστές», μάλιστα δέ καί μετά τήν ἦττα τῶν φασιστῶν ἡ ξυλόγλυπτη αὐστριακή δέσποινα τοῦ πύργου, ἡ ὁποία σέ ἕνα κοκτέιλ-πάρτυ συνάντησε ἕναν ἐργατικό ἠγέτη, πού κατά λάθος ἐκλαμβανόταν ὡς ριζοσπάστης, στόν ἐνθουσιασμό της γιά τήν προσωπικότητά του δέν μπόρεσε νά κάνει τίποτε ἄλλο παρά νά ἐπαναλάβει κτηνωδῶς: «καί ἐπιπλέον εἶναι κάθε ἄλλο παρά διανοούμενος, κάθε ἄλλο παρά διανοούμενος». Θυμοῦμαι τόν τρόμο μου, ὅταν ἡ νεαρή ἀριστοκράτισσα ἀσαφούς καταγωγῆς, πού δέν μπορούσε σχεδόν νά μιλήσει γερμανικά χωρίς ἐξεζητημένα. Ξενική προφορά, μοῦ δήλωσε τίς συμπάθειές της γιά τόν Hitler, μέ τήν εἰκόνα τοῦ ὁποίου φαινόταν ἀσυμβίβαστη ἡ δική της. Σκέφτηκα τότε πώς μιά χαριτωμένη ἀμβλύνοια θά πρέπει νά τήν ἐμποδίζει νά δεῖ ποιά εἶναι ἡ ἴδια. Ἦταν ὅμως πιό ἔξυπνη ἀπό μένα, διότι αὐτό πού ἀντιπροσώπευε, δέν ὑπῆρχε πιά, καί καθῶς ἡ ταξική της συνείδηση ἐξάλειψε τόν ἀτομικό της προορισμό, ἄφηνε νά ἀναδυθεῖ τό δικό της εἶναι καθ' ἑαυτό, ὁ κοινωνικός χαρακτήρας⁴. Στήν κορυφή συντελεῖται μιά τόσο σιδηρά ἐνοποίηση, ὥστε κάθε δυνατότητα ὑποκειμενικῆς παρέκκλισης χάνεται καί ἡ

διαφορά δέν μπορεί πλέον νά ἀναζητηθεῖ παρά μόνο στό πιό ιδιόρρυθμο μοντέλο κοπῆς τῆς βραδινῆς τουαλέτας.

121

*Μνημόσυνο τῆς Odette*¹. – Ἡ ἀγγλομανία τοῦ ἀνώτερου στρώματος στήν ἠπειρωτική Εὐρώπη πηγάζει ἀπό τό γεγονός ὅτι στό νησί ἔχουν γίνει τελετουργικά ὄσες φεουδαρχικές πρακτικές ὀφείλουν νά ἀρκοῦνται στόν ἑαυτό τους. Ἡ κουλτούρα ἐκεῖ δέν διατηρεῖται ὡς ἀποσχισμένη σφαῖρα τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, ὡς συμμετοχή στήν τέχνη ἢ στή φιλοσοφία, ἀλλά ὡς μορφή τῆς ἐμπειρικής ὑπαρξης. Ἡ high life² θέλει νά εἶναι ἡ ὠραία ζωή. Στούς μετέχοντες σέ αὐτή παρέχει τό πλεονέκτημα τῆς ἰδεολογικῆς ἀπόλαυσης. Ἐπειδή ἡ διαμόρφωση τῆς ὑπαρξης γίνεται μιά ἄσκηση πού ἀπαιτεῖ νά ἀκολουθεῖ κανεῖς κανόνες παιγνιδιοῦ, νά διατηρεῖ τεχνητά ἕνα στυλ, νά κρατάει τή λεπτή ἰσορροπία μεταξύ ἄσπογγης συμπεριφορᾶς καί ἀνεξαρτησίας, ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξη φαίνεται μεστή νοήματος καί καθησυχάζει τή βεβαρημένη συνείδηση τῶν κοινωνικά περιττῶν. Ἡ διαρκῆς ἐπιταγή νά κάνει καί νά λέει κανεῖς ὅ,τι ἀκριβῶς ἀρμόζει στήν κοινωνική του θέση καί στήν περίσταση, ἀπαιτεῖ ἕνα εἶδος ἠθικῆς προσπάθειας. Κάνοντας δύσκολο νά εἶναι κανεῖς αὐτό πού εἶναι, πιστεύει πῶς ἔτσι ἀνταποκρίνεται στό πατριαρχικό noblesse oblige³. Ἡ μετατόπιση τῆς κουλτούρας ἀπό τίς ἀντικειμενικές τῆς ἐκδηλώσεις στήν ἄμεση ζωή ἀποδεσμεύει ταυτόχρονα ἀπό τόν κίνδυνο νά κλονισθεῖ ἀπό τό πνεῦμα ἢ προσωπική ἀμεσότητα. Τό ἴδιο ἀπορρίπτεται σάν ταραξίας τοῦ ἀσφαλοῦς στυλ, σάν κακόγουστο, ὄχι ὁμως μέ τήν ὀδυνηρή ἀκαλλιεργησία τοῦ εὐπατρίδη τῆς ἀνατολικῆς Πρωσσίας, ἀλλά σύμφωνα μέ ἕνα κριτήριο τρόπον τινά ἐπίσης πνευματικό, τήν αἰσθητικοποίηση τῆς καθημερινότητας. Προκύπτει ἔτσι ἡ κολακευτική ψευδαίσθηση πῶς ἔχει γλυτώσει κανεῖς ἀπό τή διάσπαση σέ ἐποικοδόμημα καί ὑποδομή, σέ κουλτούρα καί ἐνσώματη πραγματικότητα. Τό τελετουργικό ὁμως, παρ' ὅλα τά ἀριστοκρατικά καμώματα, ἐμπίπτει στήν ὄψιμη ἀστική συνήθεια νά ὑποστασιοποιεῖται ἡ ἐκτέλεση ἑνός καθ' ἑαυτό ἀνόητου ὡς νόημα, νά ὑποβιδιάζεται τό πνεῦμα σέ ἀναδιπλασιασμό αὐτοῦ πού ἔτσι καί ἀλλιῶς ὑπάρχει. Ἡ ἀκολουθούμενη νόρμα εἶναι πλασματική, οἱ

κοινωνικές της προϋποθέσεις καθώς και τό μοντέλο της, ή αὐλική ἔθιμοτυπία, ἔχουν σθήσει, καί ἀναγνωρίζεται, ὄχι διότι βιώνεται ὡς δεσμευτική, ἀλλά γιά νά νομιμοποιήσει τήν τάξη πραγμάτων, ἀπό τή μή θεμιτότητα τῆς ὁποίας ἀπορρέουν ὀφέλη. Ἔτσι καί ὁ Proust παρατήρησε μέ τό ἀδέκαστο βλέμμα τοῦ εὐδελέαστου, ὅτι ἡ ἀγγλομανία καί ἡ λατρεία ἐνός πλήρους τύπων τρόπου ζωῆς συναντῶνται λιγότερο στούς ἀριστοκράτες παρά κυρίως στούς ἐπιθυμοῦντες νά ἀνέλθουν ψηλά: ἀπό τόν σνόμπ ὡς τόν νεόπλοτο εἶναι μόνο ἓνα βῆμα. Σέ αὐτό ὀφείλεται καί ἡ συγγένεια σνομπισμοῦ καί Jugendstil⁴, ἡ ἀπόπειρα τῆς ὀριζόμενης ἀπό τήν ἀνταλλαγή τάξης νά προβάλλει γιά τόν ἑαυτό της τήν εἰκόνα μιᾶς ἀπαλλαγμένης ἀπό τήν ἀνταλλαγή, τρόπον τινά φυτικῆς ὁμορφιάς. Ὅτι ἡ αὐτοσκηνοθετούμενη ζωή δέν εἶναι κάτι παραπάνω ἀπό ζωή, ἐκδηλώνεται στήν ἀνία τῶν κοκτέιλ-πάρτυ καί τῶν προσκλήσεων τοῦ σαββατοκύριακου στήν ἔξοχή, τοῦ συμβολικοῦ γιά ὀλόκληρη τή σφαῖρα γκόλφ καί τῆς ὀργάνωσης τῶν social affairs⁵ – προνομίων πού κανέναν δέν εὐχαριστοῦν πραγματικά καί χρησιμεύουν μόνο γιά νά ἀποκρύπτουν ἀπό τούς προνομιοῦχους πόσο λείπει καί σέ αὐτούς ἡ δυνατότητα νά χαροῦν μέσα στό χωρίς εὐτυχία ὄλον. Στήν πιό πρόσφατη φάση ἡ ὀραία ζωή περιστέλλεται σέ ὄ,τι κατά τούς ἰσχυρισμούς τοῦ Veblen ὑπῆρξε σέ ὀλόκληρη τήν ἐποχή, στήν ἐπίδειξη, τό ἀπλό ἀνήκειν στούς ἀντίστοιχους κύκλους, καί ὁ μέγανος κῆπος δέν παρέχει πιά καμμιά ἄλλη ἀπόλαυση ἐκτός ἀπό ἐκείνη τοῦ τοίχου, πάνω στόν ὀποῖο οἱ ἔξω κολλοῦν τή μύτη τους. Τό ἀνώτερο στρώμα, οἱ κακίες τοῦ ὀποῖου ἔτσι καί ἄλλιῶς ἐκδημοκρατίζονται ἀκατάσχετα, φανερώνει εὐκρινέστατα ὄ,τι πρό πολλοῦ ἰσχύει γιά τήν κοινωνία: ἡ ζωή ἔχει γίνει ἡ ἰδεολογία τῆς ἀπουσίας της.

122

Μονογράμματα. – Odi profanum vulgus et arceo¹, εἶπε ὁ γιός τοῦ ἀπελεύθερου δούλου.

Γιά τούς πολύ κακοῦς ἀνθρώπους δέν μπορεῖ κανεῖς στήν πραγματικότητα νά φαντασθεῖ ὄτι πεθαίνουν.

Νά λέει κανείς ἐμείς καί νά ἐννοεῖ ἐγώ, εἶναι ἀπό τίς πιό ἐξεζητημένες προσβολές.

Ἐνάμεσα στό «μου ἦλθε στό ὄνειρο» (es träumte mir) καί τό «ὄνειρεύτηκα» μεσολαβοῦν αἰῶνες. Τί εἶναι ὅμως πιό ἀληθινό; Ὅσο λίγο τά πνεύματα στέλνουν τό ὄνειρο, ἄλλο τόσο εἶναι τό ἐγώ αὐτό πού ὄνειρεύεται.

Τίς παραμονές τῶν ὀγδοηκοστῶν πέμπτων γενεθλίων ἐνός ἀπό κάθε ἄποψη καλοεξασφαλισμένου ἀνθρώπου ἀναρωτήθηκα στό ὄνειρό μου τί θά μπορούσα νά τοῦ χαρίσω, γιά νά τοῦ προσφέρω πράγματι μιὰ χαρά, καί ἀμέσως ἔδωσα ὁ ἴδιος τήν ἀπάντηση: ἕναν ὀδηγό γιά τό βασίλειο τῶν νεκρῶν.

Ὅτι ὁ Leporello² ἔχει παράπονα γιά ἀνεπαρκή διατροφή καί ἐλάχιστα χρήματα, δημιουργεῖ ἀμφιβολίες γιά τήν ὑπαρξη τοῦ Don Juan.

Στήν πρώτη παιδική ἡλικία εἶδα τούς πρώτους ἐκχιονιστές μέ ψιλὰ τριμμένα ροῦχα. Ρωτώντας γι' αὐτούς, πήρα τήν ἀπάντηση πώς πρόκειται γιά ἄντρες χωρίς δουλειά καί πώς τούς δίδεται αὐτή ἡ ἀπασχόληση, ὥστε νά κερδίσουν τό ψωμί τους. Καλά παθαίνουν πού πρέπει νά φτυαρίζουν τό χιόνι, φώναξα θυμωμένος καί ἀμέσως ξέσπασα ἐμβρόντητος σέ κλάματα.

Ἄγάπη εἶναι ἢ ἰκανότητα νά διακρίνει κανείς ὁμοιότητες στό ἀνόμοιο.

Διαφήμιση παρισινοῦ τσίρκου πρὶν ἀπό τόν Δεύτερο παγκόσμιον πόλεμο: Plus sport que le théâtre, plus vivant que le cinéma³.

Ἴσως μιὰ ταινία ἀνταποκρινόμενη σέ ὅλα αὐστηρά στόν κώδικα τοῦ Hays Office⁴ θά μπορούσε νά γίνει μεγάλο ἔργο τέχνης, ὄχι ὅμως σέ ἕναν κόσμο, ὅπου ὑπάρχει ἕνα Hays Office.

Verlaine⁵: τό συγχωρητό θανάσιμο ἀμάρτημα.

Brideshead Revisited τοῦ Evelyn Waugh⁶: κοινωνικοποιημένος σνομπισμός.

Ο Zille⁷ δίνει ένα έλαφρό χτύπημα στον πισινό τής άθλιότητας.

Scheler⁸: Le boudoir dans la philosophie.

Σέ ένα ποίημα του Liliencron⁹ περιγράφεται ή στρατιωτική μουσική. Οί πρώτοι στίχοι είναι: «Καί ξεσπάει αναβρασμός άπ' τή γωνία, σάν ήχος τούμπας τή Δευτέρα Παρουσία», και οί τελευταίοι: «Βγήκε μιά πεταλούδα μέ παρδαλά φτερά, τσίν-τσίν μπούμ, άπ' τή γωνία»; Ποιητική φιλοσοφία τής ιστορίας τής βίας, μέ τή Μέρα τής κρίσης στην άρχή και τό λεπιδόπτερο στό τέλος.

Στό *Κατά μήκος* του Trakl ύπάρχει ό στίχος: «Πές, έδω και πόσον καιρό έχουμε πεθάνει» στά *Χρυσά σονέττα* του Däubler¹⁰: Πόσο είναι άλήθεια, ότι όλοι μας έχουμε κιόλας πεθάνει από καιρό». Η ένότητα του έξπρεσσιονισμού συνίσταται στην έκφραση του γεγονότος ότι οί έντελώς άλλοτριωμένοι μεταξύ τους άνθρωποι μέ τήν άποτραθηγμένη μέσα τους ζωή έχουν γίνει, άκριδώς γιαυτό, νεκροί.

Ανάμεσα στίς ύφολογικές μορφές, πού δοκίμασε ό Borchardt¹¹, δέν λείπουν οί μεταπλάσεις λαϊκών τραγουδιών. Διστάζει νά πει «σέ λαϊκό τόνο» και άντ' αυτού τίς άποκαλεϊ «στόν τόνο του λαού». Αυτό όμως ήχει όπως «στό όνομα του νόμου». Ο ποιητής τής άποκατάστασης μετατρέπεται σέ Πρωσσο άστυνομικό.

Δέν είναι τό πιο άσήμαντο από τά καθήκοντα, μπροστά σά όποια θρίσκεται ή σκέψη, νά θέσει όλα τά άγτιδραστικά έπιχειρήματα κατά τής δυτικής κουλτούρας στην ύπηρεσία του προϊόντος διαφωτισμού.

Αληθινές είναι μόνο οί σκέψεις πού δέν αυτοκατανοοῦνται.

Βλέποντας τή γριούλα νά ρίχνει και αυτή ξύλα στην πυρά του, ό Hus αναφώνησε: Sancta simplicitas¹². Τί νά πει όμως κανείς για τόν λόγο τής θυσίας του, τή θεία μετάληψη στή διπλή της μορφή; Κάθε στοχασμός φαίνεται άπλοϊκός μπροστά σέ μιά ύψηλότερη, και τίποτε δέν είναι άφελές, διότι όλα γίνονται άφελή στή θλιβερή τροχιά φυγής τής λήθης.

Δέν ἀγαπιέσαι παρά μόνον δείχνοντας τόν ἑαυτό σου ἀδύναμο καί ταυτόχρονα μή προκαλώντας τήν ἰσχύ.

123

Ὁ κακός σύντροφος¹. – Στήν πραγματικότητα θά ἔπρεπε νά μποροῦσα νά παραγάγω τόν φασισμό μέσα ἀπό τίς ἀναμνήσεις τῶν παιδικῶν μου χρόνων. Ὅπως ἕνας κατακτητής, εἶχε ἀποστείλει τούς προπομπούς του στίς πιό μακρινές ἐπαρχίες, πολύ πρὶν προελάσει: τούς συμμαθητές μου. Ἄν ἡ ἀστική τάξη τρέφει ἀπό ἀμνημονεύτων χρόνων τό ὄνειρο τῆς ἔκλυτης κοινότητας τοῦ λαοῦ (Volksgemeinschaft), τῆς καταπίεσης ὅλων ἀπό ὅλους, τότε παιδιά πού ἔφεραν ἤδη τά ὀνόματα Horst καί Jürgen καί τά ἐπώνυμα Bergengoth, Bojunga καί Eckhardt, ἔπαιζαν τραγικά τό ὄνειρο, προτοῦ οἱ ἐνήλικοι γίνουν ἱστορικά ὄριμοι νά τό πραγματώσουν. Ἐνοιωθα τή διαιότητα τοῦ τρομακτικοῦ φαντάσματος, πρὸς τό ὁποῖο ἔτειναν, μέ τόση ὑπερευκρίνεια, ὥστε κάθε εὐτυχία ἄρχισε νά μοῦ φαίνεται ἀνακλητή καί δανεισμένη. Τό ξέσπασμα τοῦ Τρίτου Ράιχ αἰφνιδίασε μέν τήν πολιτική κρίση μου, ὄχι ὅμως καί τήν ἀσυνείδητη φοβική προδιάθεσή μου. Τόσο ξυστά πέρασαν πλάι μου ὅλα τά μοτίβα τῆς διαρκοῦς καταστροφῆς, τόσο ἀνεξίτηλα μοῦ εἶχαν ἐγχαραχθεῖ τά προειδοποιητικά σημάδια τοῦ γερμανικοῦ ξυπνήματος, ὥστε ἀργότερα ἀναγνώρισα καθένα τους στά χαρακτηριστικά τῆς χιτλερικής δικτατορίας: καί συχνά φαινόταν στόν μωρό τρόπο μου σάν τό ὀλοκληρωτικό κράτος νά εἶχε ἐφευρεθεῖ ἀποκλειστικά ἐναντίον μου, γιά νά μοῦ προξενήσει ἐντούτοις ὅλα ἐκεῖνα, ἀπό τά ὁποῖα στήν παιδική μου ἡλικία, στόν προφασιστικό κόσμο, εἶχα ἀπαλλαγεῖ ἐπ' ἀόριστον. Οἱ πέντε πατριῶτες πού ἐπιτέθηκαν σέ ἕναν μονάχο συμμαθητή, τόν ἔδειραν καί, ὅταν ἐκεῖνος παραπονέθηκε στόν δάσκαλο, τόν δυσφήμισαν στήν τάξη σάν προδότη – δέν εἶναι οἱ ἴδιοι πού βασάνισαν φυλακισμένους, προκειμένου αὐτοί νά διαφεύσουν τούς ἰσχυρισμούς τῶν ἀλλοδαπῶν γιά βασανισμούς φυλακισμένων; Αὐτοί πού οἱ ἀποδοκιμαστικές κραυγές τους δέν ἔπαιρναν τέλος, ὅταν ὁ πρῶτος μαθητής τῆς τάξης ἀποτύγγανε – δέν περιστοιχίζαν τόν ἔβραιο κρατούμενο χασκογελώντας ἀμήχανα, γιά νά τόν χλευάσουν στήν ἀδέξια ἀπόπειρά του νά κρεμαστεῖ; Αὐτοί πού δέν

μπροῦσαν νά συντάξουν οὔτε μιά σωστή πρόταση, ἀλλά ἔβρισκαν κάθε δική μου ὑπερβολικά ἐκτενή – δέν κατάργησαν τή γερμανική λογοτεχνία καί τήν ἀντικατάστησαν μέ τή γραμματεία τους²; Μερικοί κάλυπταν τό στήθος τους μέ αἰνιγματικά διακριτικά καί ἤθελαν, στήν ἐνδοχώρα, νά γίνουν ἀξιωματικοί τοῦ ναυτικοῦ, ὅταν τό ναυτικό εἶχε πάψει ἀπό καιρό νά ὑπάρχει: ἀνακηρύχτηκαν μόνοι τούς *Sturmbannführer* καί *Standartenführer*³, νομιμοκράτες⁴ τοῦ ἀθέμιτου. Οἱ πικραμένα εὐφυνεῖς, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τόσο μικρή ἐπιτυχία στήν τάξη ὅσο καί ὁ προικισμένος ἔρασιτέχνης κατασκευαστής χωρίς διασυνδέσεις στήν ἐποχή τοῦ φιλελευθερισμοῦ καί γι'αυτό ἀπασχολοῦνταν γιά χάρη τῶν γονιῶν τους μέ τή διακοσμητική ξυλοκοπτική ἢ γιά δική τους εὐχαρίστηση ἐπεξεργάζονταν στό σχεδιαστήριο ἐπί ἀτελείωτα ἀπογεύματα σχέδια μέ ποικιλόχρωμα μελάνια, βοήθησαν τό Τρίτο Ράιχ στή φρικαλέα ἀξιοσύνη του καί ἐξαπατῶνται ἀκόμη μιά φορά. Ἐκεῖνοι ὅμως πού ἐναντιώνονται πάντοτε πεισματικά στούς δασκάλους καί, ὅπως λεγόταν, διετάρασαν τό μάθημα, ἀλλά ἀπό τήν ἡμέρα, καί μάλιστα ἀπό τήν ὥρα τῆς παραλαβῆς τοῦ ἀπολυτηρίου συμπαρακάθησαν σέ συνδέσμους ἀνδρῶν μέ τούς ἴδιους δασκάλους, στό ἴδιο τραπέζι, πίνοντας τήν ἴδια μπύρα, ἦταν ὁπαδοί ἀπό κλίση, ἐξεγερμένοι, στῶν ὁποίων τό ἀνυπόμονο χτύπημα τῆς γροθιάς στό τραπέζι βροντοῦσε κίόλας τό βουερό προσκύνημα τῶν κυρίων. Ἄρχοῦσε μόνο νά μὴν προδιβασθοῦν, γιά νά προσπεράσουν ὅσους εἶχαν ἀφήσει πίσω τή σχολική τάξη τους καί νά τούς ἐκδικηθοῦν. Ἀφότου αὐτοί, ἀξιωματοῦχοι καί μελλοθάνατοι, βγήκαν φανερά ἀπό τό ὄνειρό μου καί μοῦ ἀπαλλοτριώσαν τήν περασμένη μου ζωή καί τή γλώσσα μου, δέν χρειάζεται πιά νά τούς ὄνειρεύομαι. Στόν φασισμό ὁ ἐφιάλτης τῶν παιδικῶν χρόνων βρῆκε τόν ἑαυτό του.

1935

Εἰκονόγραφος. – Γιατί οἱ ἐργάτες, μολονότι ἡ ἱστορική ἐξέλιξη ὀδηγεῖ στήν ὀλιγαρχία, ὄλο καί λιγότερο γνωρίζουν ὅτι εἶναι τέτοιοι, αὐτό μπορεῖ πάντως νά μαντευθεῖ μέσα ἀπό ἀρκετές παρατηρήσεις. Ἐνῶ ἀντικειμενικά ἡ σχέση τῶν ἰδιοκτητῶν καί τῶν παραγωγῶν

πρός τόν μηχανισμό τῆς παραγωγῆς ἐμπεδώνεται ὄλο καί πιό ἀκαμπτα, ἢ ὑποκειμενική ὑπαγωγή σέ μιά τάξη ὑπόκειται σέ ὀλοένα μεγαλύτερες διακυμάνσεις. Αὐτό εὐνοεῖται ἀπό τήν ἴδια τήν οικονομική ἀνάπτυξη. Ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου ἀπαιτεῖ, ὅπως ἔχει διαπιστωθεῖ συχνά, ἔλεγχο μᾶλλον μέσω τεχνικῶν ἰθυνότων παρά μέσω ἐργοστασιαρχῶν. Οἱ δεύτεροι ἦταν τρόπον τινά οἱ ἀντίπαλοι τῆς ζωντανῆς ἐργασίας, ἐνῶ οἱ πρῶτοι ἀντιστοιχοῦν στήν ἀναλογία τῶν μηχανῶν στό κεφάλαιο. Ἡ ποσοτικοποίηση τῶν τεχνικῶν διαδικασιῶν ὁμως, ὁ καταμερισμός τους σέ πολύ μικρές, κατά μέγα μέρος ἀνεξάρτητες ἀπό τή μόρφωση καί τήν ἐμπειρία, χειριστικές πράξεις, ὑποβιβάζει τήν πραγματογνωσία αὐτῶν τῶν διευθυνόντων νέου τύπου σέ μεγάλο βαθμό σέ ἀπλή αὐταπάτη, πίσω ἀπό τήν ὁποία κρύβεται τό προνόμιο τῆς ἄδειας ἐξάσκησης τοῦ ἐπαγγέλματος. "Οτι ἡ τεχνική ἀνάπτυξη ἔχει ἀνέλθει σέ μιά στάθμη, ἢ ὁποία στήν πραγματικότητα θά ἐπέτρεπε ὅλες τίς λειτουργίες σέ ὄλους – αὐτό τό ἐνύπαρκτο σοσιαλιστικό στοιχεῖο τῆς προόδου μεταμφιέζεται παρωδιακά ὑπό τόν ὄψιμο βιομηχανισμό. Στόν καθένα φαίνεται ἐφικτό νά ἀνήκει στήν ἐλίτ. Περιμένει μόνο τή συμπληρωματική ἐκλογή. Ἡ καταλληλότητα συνίσταται στήν ἐκλεκτή συγγένεια, ἀπό τή λιμπιντική κάθεξη¹ ὄλων τῶν χειριστικῶν κινήσεων καί τό ὑγιές τεχνοκρατικό φρόνημα ὡς τή χαζοχαρούμενη ρεαλιστική πολιτική. Ἐμπειρογνώμονες εἶναι μόνο ὡς πρός τόν ἔλεγχο. Τό γεγονός ὅτι καθένας θά τά κατάφερε δέν ὀδήγησε στό τέλος τῶν ἐλεγκτῶν, ἀλλά στή δυνατότητα διορισμοῦ τοῦ καθενός. Προτιμᾶται ὁποῖος ἐναρμονίζεται ἀκριβέστερα. Οἱ ἐκλεκτοί παραμένουν ἀσφαλῶς μιά ἐλάχιστη μειονότητα, ἀλλά ἡ δομική δυνατότητα ἀρκεῖ, ὥστε νά διατηρεῖται ζωντανή ἢ ψευδαίσθηση ἰσότητος τῶν εὐκαιριῶν ὑπό ἓνα σύστημα, τό ὁποῖο ἔχει ἐξαλείψει τόν ἐλεύθερο ἀνταγωνισμό πού ζοῦσε ἀπό ἐκείνη τήν ψευδαίσθηση. "Οτι οἱ τεχνικές δυνάμεις θά ἐπέτρεπαν μιά κατάσταση χωρίς προνόμια, αὐτό πιστώνεται ἀπό ὄλους, ἀκόμη καί ἀπό ἐκείνους πού βρῖσκονται στή σκιά, στίς κοινωνικές συνθήκες, οἱ ὁποῖες τήν ἐμποδίζουν. Γενικά ἡ ὑποκειμενική ὑπαγωγή σέ μιά τάξη δείχνει μιά κινητικότητα, ἢ ὁποία ἐπιτρέπει νά λησμονεῖται ἡ ἀκαμψία τῆς ἴδιας τῆς οικονομικῆς τάξης πραγμάτων: τό ἀκαμπτο εἶναι πάντοτε καί μετατοπίσιμο. Ἀκόμη καί ἡ ἀνημπορία τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου νά προῦπολογίζει τήν οικονομική του τύχη συμβάλλει ἐπίσης σέ αὐτή τήν παρήγορη κινητικότητα. Ἡ πτώση δέν κρίνεται ἀπό τήν ἔλλειψη ἀξιοσύνης, ἀλλά

ἀπό μιά ἀδιαφανή ἱεραρχική δομή, μέσα στήν ὁποία κανένας, οὔτε κἀν ἡ ὑψηλότετη κορυφή, δέν μπορεῖ νά νοιώθει ἀσφαλής: ἰσότητα ὡς πρός τήν ἀπειλή. Ὅταν στήν πιό ἐπιτυχημένη ταινία τῆς χρονιάς ὁ ἥρωικός ἀεροπόρος στήν ἐπιστροφή του ἐκτίθεται στά πειράγματα τῶν μικροαστικῶν γελοιογραφιῶν παριστανόμενος σάν drugstore jetk², αὐτό δέν ἱκανοποιεῖ μόνο τήν ἀσυνείδητη χαιρεκακία τῶν θεατῶν, ἀλλά τούς ἐνισχύει τή συνείδηση πώς τάχα ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι πράγματι ἀδέλφια. Ἡ ἄκρα ἀδικία γίνεται φάντασμα τῆς δικαιοσύνης, ἡ ἀπώλεια ποιότητων φάντασμα τῆς ἰσότητάς τους. Οἱ κοινωνιολόγοι ὅμως ἀντιμετωπίζουν τό ὀργίλο ἐρώτημα τοῦ ἀστείου αἰνίγματος: Πού εἶναι τό προλεταριάτο;

125

*Olet*¹. – Στήν Εὐρώπη τό προαστικό παρελθόν εἶχε ἐπιβιώσει στήν ντροπή νά δέχεται κανεῖς πληρωμή γιά προσωπικές ἐξυπηρετήσεις ἢ ἐκδουλεύσεις. Ἡ νέα ἡπειρος δέν ξέρει τίποτε πιά ἀπό αὐτό. Καί στήν παλιά δέν ἔκανε κανένας τίποτε δωρεάν, ὅμως αὐτό ἀκριβῶς γινόταν αἰσθητό σάν τραῦμα. Ἡ ἀρχοντιά, ἡ ὁποία δέν προέρχεται ἐπίσης ἀπό τίποτε καλύτερο παρά ἀπό τό μονοπώλιο γῆς, εἶναι ἀσφαλῶς ἰδεολογία. Εἶχε ὅμως εἰσχωρήσει ἀρκετά βαθιά στούς χαρακτῆρες καί ἔτσι τούς ἔκανε σκληροτράχηλους ἀπέναντι στήν ἀγορά. Ἡ γερμανική ἀρχουσα τάξη δέν καταδεχόταν ὡς τά βάθη τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα, νά κερδίσει χρήματα παρά μόνο μέσω προνομίων ἢ ἐλέγχου τῆς παραγωγῆς. Αὐτό πού ἔβλαπτε τό γόητρο τῶν καλλιτεχνῶν ἢ τῶν λογίων, ἦταν ἐκεῖνο πού προκαλοῦσε περισσότερο τήν ἐξέγερση τῶν ἰδίων, ἢ ἀνταμοιβή, καί τόσο ὁ οἰκοδιδάσκαλος Hölderlin ὅσο καί ὁ πιανίστας Liszt ἀκόμη ἀπέκτησαν ἐκεῖνες ἀκριβῶς τίς ἐμπειρίες ἀπό αὐτήν, οἱ ὁποῖες ἀργότερα πῆραν τή μορφή τῆς ἀντίθεσης πρός τήν κυρίαρχη συνείδηση. Ὡς τίς μέρες μας ἡ ἔνταξη ἑνός ἀνθρώπου στήν ἀνώτερη ἢ τήν κατώτερη τάξη καθορίζοταν ὡμά ἀπό τό ἐρώτημα ἂν ἔπαιρνε χρήματα ἢ ὄχι. Κατά καιρούς ἡ ψευδοὑπερηφάνεια μεταστρεφόταν σέ συνειδητή κριτική. Κάθε παιδί τῶν ἀνώτερων στρωμάτων στήν Εὐρώπη κοκκίνιζε, ὅταν οἱ συγγενεῖς τοῦ ἔκαναν χρηματικά δῶρα, καί ἂν ἀκόμη ἡ ἡγεμονία τῆς ἀστικῆς ὠφελιμότητος ἐξουδετέρωνε καί ὑπεραντι-

στάθμιζε τέτοιες αντιδράσεις, ἔμενε ἐντούτοις ζωντανή ἢ ἀμφιβολία ἂν ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλασμένος ἀπλῶς γιὰ νὰ κάνει ἀνταλλαγές. Στήν εὐρωπαϊκὴ συνείδηση τὰ ὑπολείμματα τοῦ παλιότερου ἦταν τὰ ἔνζυμα τοῦ νέου. Στήν Ἀμερικὴ ἀπεναντίας κανένα παιδί, ἀκόμη καὶ εὐκατάστατων γονέων, δέν ἔχει ἀναστολές προκειμένου νὰ κερδίσει μερικά σέντς διανέμοντας ἔφημερίδες, καὶ αὐτὴ ἡ ἔλλειψη ἐνδοιασμῶν εἶναι ἐγγαραγμένη στό ἦθος καὶ ὕφος τῶν ἐνηλίκων. Γιαυτό οἱ Ἀμερικανοὶ στό σύνολό τους δίνουν στόν ἀπληροφόρητο Εὐρωπαῖο τόσο εὐκολα τὴν ἐντύπωση ἀνθρώπων χωρὶς ἀξιοπρέπεια, ἔτοιμων γιὰ ἀμειβόμενες ὑπηρεσίες, ὅπως ἀκριβῶς ἀντίστροφα ἐκείνοι τείνουν νὰ τὸν θεωρήσουν ἀλήτη καὶ ὑποδύομενο τὸν πρίγκιπα. Τό αὐτονόητο τῆς πρακτικῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ ἐργασία δέν εἶναι ντροπὴ, ἢ ἀδολὴ ἀπουσία κάθε σνομπισμοῦ ἀπέναντι σπὸν ὑπὸ τὴ φεουδαρχικὴ ἔννοια ἀτιμωτικὸ χαρακτήρα τῶν ἀγοραίων σχέσεων, ἢ δημοκρατία τῆς ἀρχῆς τοῦ βιοπορισμοῦ, συμβάλλει στή διατήρηση τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀντιδημοκρατικοῦ στοιχείου, τῆς οἰκονομικῆς ἀδικίας, τοῦ ἀνθρώπινου ἐξευτελισμοῦ. Κανένας δέν φαντάζεται, ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ ὑπάρξουν ὁποιαδήποτε ἀποτελέσματα ἐργασίας μὴ ἐκφραζόμενα στήν ἀνταλλακτικὴ ἀξία. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀντικειμενικὰ πραγματικὴ προϋπόθεση τοῦ θριάμβου ἐκείνου τοῦ ὑποκειμενικοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος δέν εἶναι σέ θέση οὔτε κἀν νὰ διανοηθεῖ κάτι καθ' ἑαυτὸ δεσμευτικὰ ἀληθές καὶ τὸ ἀντιλαμβάνεται μόνο ὡς ὄν δι' ἄλλο, ὡς ἀνταλλάξιμο. Ἐὰν ἀπέναντι ἀπὸ τὸν Ἀτλαντικὸ² ἰδεολογία ἦταν ἡ ὑπερηφάνεια, ἐδῶ εἶναι ὁ ἐφοδιασμός τοῦ πελάτη. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ προϊόντα τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος. Τό ἄμεσο, τὸ ἐκάστοτε ἀτομικὸ ὄφελος στήν πράξη τῆς ἀνταλλαγῆς, δηλαδή τὸ πῶς περιορισμένο στό ὑποκειμενικὸ, ἀπαγορεύει τὴν ὑποκειμενικὴ ἔκφραση. Ἡ ἀξιοποιησιμότητα, ὁ a priori ὄρος τῆς παραγωγῆς πού εἶναι μέ συνέπεια προσανατολισμένη πρὸς τὴν ἀγορά, δέν ἐπιτρέπει πιά νὰ ἀναδυθεῖ ἡ αὐθόρμητη ἀνάγκη γι' αὐτὴ τὴν ἔκφραση, γιὰ τὸ ἴδιο τὸ πράγμα. Ἀκόμη καὶ τὰ πολιτιστικὰ προϊόντα πού μέ μέγιστες δαπάνες ἀναπτύσσονται καὶ διανέμονται, ἐπαναλαμβάνουν, ἔστω καὶ δυνάμει ἑνὸς ἀδιαφανοῦς μηχανισμοῦ, τίς χειρονομίες τοῦ μουσικοῦ τῆς ταβέρνας πού κρυφοκοιτάζει τὸ πιάτο πάνω στό πιάνο, ἐνῶ βαράει στὰ αὐτιά τῶν προστατῶν του τὴν ἀγαπημένη τους μελωδία. Ὁ προὑπολογισμός τῆς πολιτιστικῆς βιομηχανίας ἀνέρχεται σέ δισεκατομμύρια, ὁ μορφικὸς νόμος τῶν ἔργων τῆς εἶναι τὸ φιλοδώρημα. Τό ὑπέρομετρα στιλπνὸ, τὸ ὑγιεινὰ καθαρὸ τῆς

ἐκδιομηχανισμένης κουλτούρας εἶναι τό μόνο ὑπόλειμμα ἐξ ὑποπλασίας ἐκείνης τῆς ντροπῆς, μιά ἐξορκίζουσα εἰκόνα, πού μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τά φράκα τῶν ἀνώτερων διευθυντῶν ξενοδοχείων, οἱ ὅποιοι, μόνο καί μόνο γιά νά μή μοιάζουν πιά μέ τούς ἀρχισερβιτόρους, ξεπερνοῦν σέ κομψότητα τούς ἀριστοκράτες καί ἔτσι γίνονται πάλι ἀντιληπτοί ὡς ἀρχισερβιτόροι.

126

*I.Q.*¹. – Οἱ προσιδιάζοντες στήν ἐκάστοτε πιά προηγμένη στάθμη τῆς τεχνικῆς ἐξέλιξης τρόποι συμπεριφορᾶς δέν περιορίζονται μόνο σέ ὅσους τομεῖς πραγματικά ἀπαιτοῦνται. Ἐτσι ἡ σκέψη δέν ὑποβάλλεται στόν κοινωνικό ἔλεγχο ἀπόδοσης μόνον ἐκεῖ πού αὐτός τῆς ἐπιβάλλεται ἐπαγγελματικά, ἀλλά προσαρμόζει σέ αὐτόν ὅλη τή συγκρότησή της. Ἐπειδή ἡ σκέψη ἀντιστρέφεται πλέον σέ λύση ἀνατιθέμενων προβλημάτων, μεταχειρίζεται κανεῖς καί τό μή ἀνατεθέν σύμφωνα μέ τό σχῆμα ἑνός τέτοιου προβλήματος. Ἡ σκέψη, ἔχοντας χάσει τήν αὐτονομία, δέν τολμάει πιά νά κατανοήσει ἐλεύθερα τό πραγματικό χάριν τοῦ ἑαυτοῦ του. Αὐτό τό παραχωρεῖ μέ αὐταπατάμενο σεβασμό στούς πολύ ὑψηλά ἀμειβόμενους καί ἔτσι κάνει τόν ἑαυτό της μετρήσιμο. Τείνει ἤδη ἀφ' ἑαυτῆς νά συμπεριφέρεται σάν νά ἔπρεπε νά ἀποδεικνύει διαρκῶς τήν καταλληλότητά της. Ἀκόμη καί ὅπου δέν ὑπάρχουν σπαζοκεφαλιές γιά λύση, ἡ σκέψη γίνεται προπόνηση γιά τυχόν ἐξεταστές ἀσκήσεις. Ἀπέναντι στά ἀντικείμενά της φέρεται σάν ἀπλός δρομέας ἐμποδίων, ὑποβαλλόμενη διαρκῶς σέ τέστ φόρμας. Συλλογισμοί πού θά δικαιολογοῦνταν ἀπό τή σχέση πρός τό πράγμα, ὅποτε καί ἀπέναντι στόν ἑαυτό τους, προκαλοῦν τήν ὑποψία ὅτι εἶναι κενόδοξη, ἐπιπόλαιη, ἀκοινωνική αὐτοϊκανοποίηση. Ὅπως ἀκριβῶς γιά τούς νεοθετικιστές ἡ γνώση χωρίζεται στή συσσωρευμένη ἐμπειρία καί στόν λογικό φερμαλισμό, ἔτσι καί ἡ πνευματική δραστηριότητα τοῦ τύπου, στά μέτρα τοῦ ὁποίου εἶναι κομμένη καί ραμμένη ἡ ἐνιαία ἐπιστήμη, πολώνεται στήν ἀπογραφή ὅσων γνωρίζει καί τόν δειγματοληπτικό ἔλεγχο τῆς νοητικῆς ἱκανότητας: κάθε σκέψη γίνεται γι' αὐτούς γριφοειδῆς δοκιμασία εἴτε τῆς πληροφόρησης εἴτε τῆς καταλληλότητάς τους. Κάπου πρέπει νά εἶναι ἤδη σημειωμένες οἱ σωστές ἀπαν-

τήσεις. Ὁ instrumentalism², ἡ νεώτερη ἐκδοχή τοῦ πραγματισμοῦ, δέν εἶναι πιά ἀπλῶς ὑπόθεση ἐφαρμογῆς τῆς σκέψης, ἀλλά ὁ a priori ὄρος τῆς μορφῆς τῆς. Ὅταν οἱ ἀντιπολιτευόμενοι διανοοῦμενοι θέλουν, μέσα ἀπό ἕναν τέτοιο μαγικό κύκλο, ἕνα διαφοροτικό περιεχόμενο γιά τήν κοινωνία, τούς παραλῦει ἡ μορφή τῆς ἴδιας τῆς συνείδησής τους, ἡ ὁποία ἔχει προπλασθεῖ σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Ἐνῶ ἡ σκέψη ἔχει ξεμάθει νά σκέφτεται τόν ἑαυτό της, ἔχει γίνει ταυτόχρονα ἀπόλυτος κριτής τοῦ ἑαυτοῦ της. Σκέψη δέ σημαίνει πιά τίποτε ἄλλο παρά ἐπαγρύπνηση ἀνά πάσα στιγμή ἄν πράγματι μπορεῖ κανεῖς νά σκεφθεῖ. Ἐξ αὐτοῦ καί τό ἀποπνικτικό ἀκόμη καί κάθε φαινομενικά ἀνεξάρτητης πνευματικῆς παραγωγῆς, τόσο τῆς θεωρητικῆς ὅσο καί τῆς καλλιτεχνικῆς. Ἡ κοινωνικοποίηση τοῦ πνεύματος τό κρατάει ἐπιστεγασμένο, μαγικά καθηλωμένο, στή γυάλα, ὅσο ἡ ἴδια ἡ κοινωνία εἶναι φυλακισμένη. Ὅπως ἡ σκέψη παλιότερα ἐσωτερίκευε τά ἐπιμέρους ἀπό τά ἔξω ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα, σήμερα ἔχει ἀφομοιώσει τήν ἐνσωμάτωσή της στόν καθολικό μηχανισμό καί ἔτσι καταβαραθρώνεται, προτοῦ ἀκόμη τήν προφτάσουν κανονικά οἱ οἰκονομικές καί πολιτικές ἐτυμιορίες.

127

*Wishful Thinking*¹. – Ἡ εὐφυΐα εἶναι ἠθική κατηγορία. Ὁ χωρισμός μεταξύ συναισθήματος καί νοῦ, πού κάνει δυνατόν νά ἀπαλλάσσεται καί νά μακαρίζεται ὁ βλάκας, ὑποστασιοποιεῖ τήν ἱστορικά συντελεσθεῖσα διάσπαση τοῦ ἀνθρώπου σέ λειτουργίες. Τό ἐγκώμιο τῆς ἡλιθιότητος συνοδεύεται ἀπό τή φροντίδα νά μήν ξαναβρεθοῦν ποτέ ἐνωμένα τά δύο χωριστά μέρη καί καταλυθεῖ τό τερατούργημα. «Ἄν ἔχεις νοῦ καί καρδιά», λέει ἕνα δίστιχο τοῦ Hölderlin, «δεῖξε μόνο ἕνα ἀπό τά δύο./ Θά σοῦ ἀναθεματίσουν καί τά δύο, ἄν τά δεῖξεις μαζί». Ἡ περιφρόνηση τοῦ περιορισμένου νοῦ σέ σύγκριση μέ τόν ἄπειρο Λόγο, πού ὡς ἄπειρος εἶναι πάντοτε καί ἀνεξερεύνητος γιά τό πεπερασμένο ὑποκείμενο, ἡ ὁποία ἀντηχεῖ στή φιλοσοφία, ἤχει, παρά τή δίκαιη κριτική της, ὅπως ὁ σκοπός: «Νά εἶσαι πάντα πιστός καί ἔντιμος»². Ὅταν ὁ Hegel καταδεικνύει στόν νοῦ τή βλακεία του, δέν ἀποφαίνεται μόνον ὡς πρός τόν βαθμό

ἀναλήθειας τοῦ μεμονωμένου προσδιορισμοῦ τοῦ στοχασμοῦ, τοῦ θετικισμοῦ κάθε ὀνομασίας, ἀλλά γίνεται συνένοχος τῆς ἀπαγόρευσης τῆς σκέψης, περικόπτει τό ἀρνητικό ἔργο τῆς ἔννοιας, πού ἡ ἴδια ἡ μέθοδος κατ' ἀξίωση ἐπιτελεῖ, καί στήν ὑψηλότερη κορυφή τῆς θεωρησιακῆς φιλοσοφίας, ἀνακαλεῖ στή μνήμη, τόν ἱερέα τοῦ προτεσταντισμοῦ, ὁ ὁποῖος συνιστᾷ στούς πιστούς νά παραμείνουν ποιμνιο, ἀντί νά στηρίζονται στό δικό τους ἀσθενικό φῶς. Ἔργο τῆς φιλοσοφίας θά ἦταν μᾶλλον νά ἀναζητήσῃ στήν ἀντίθεση συναισθήματος καί νοῦ τήν, ἠθική ἀκριβῶς, ἐνότητά τους. Ἡ εὐφυΐα, ὡς δύναμη τῆς κρίσης, ἀντιτίθεται κατά τήν ἐκφορά τῆς τελευταίας στό ἐκάστοτε ἐκ τῶν προτέρων δεδομένο, καθῶς ταυτόχρονα τό ἐκφράζει. Ἡ ἰκανότητα ἀκριβῶς τοῦ κρίνειν πού στεγανοποιεῖται ἔναντι τῶν παρορμήσεων, δικαιώνει τίς τελευταῖες μέσω μιᾶς ἀντίρροπης πίεσης πού ἀσκεῖ κατά τῆς ἀντίστοιχης κοινωνικῆς. Ἡ κριτική δύναμη μετριέται κατ' ἀντιπαραβολή πρὸς τή στερεότητα τοῦ ἐγῶ, κατ' αὐτά ὁμως καί πρὸς ἐκείνη τή δυναμική τῶν ὁρμῶν, τήν ὁποία ὁ καταμερισμός ἐργασίας τῆς ψυχῆς ἀναθέτει στό συναίσθημα. Τό ἔνστικτο, ἡ θέληση σταθερῆς ἀντοχῆς, εἶναι ἓνα νοηματικό ἐμπεριεχόμενο τῆς λογικῆς. Καθῶς σέ αὐτή τό κρίνον ὑποκείμενο ξεχνάει τόν ἑαυτό του καί δειχνεται ἀδιάφθορο, κατακτᾷ τίς νίκες του. Ὅπως ἀπεναντίας στόν πιό στενό κύκλο τους οἱ ἄνθρωποι ἀποβλακώνονται, ὅπου ἀρχίζει τό συμφέρον τους, καί ὕστερα στρέφουν τή μνησικακία τους πάνω σέ ὅ,τι δέν θέλουν νά καταλάβουν, ἐπειδή πολύ καλά θά μπορούσαν νά τό καταλάβουν, ἔτσι ἀκόμη καί ἡ πλανητική βλακεία, ἡ ὁποία ἐμποδίζει τόν τωρινό κόσμο νά δεῖ τόν παραλογισμό τῆς ἴδιας του τῆς θέσμησης, εἶναι τό προῖόν τοῦ ἀμετουσίωτου, μή καταλυμένου συμφέροντος τῶν κυρίαρχων. Βραχυπρόθεσμα καί ὁμως ἀκατάσχετα σκληρύνεται στό ἀνώνυμο σχῆμα τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς. Σέ αὐτό ἀντιστοιχεῖ ἡ βλακεία καί στενοκεφαλιά τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου, ἡ ἀνικανότητα νά δεῖ συνειδητά ὡς ἐνότητα τήν ἐξουσία τῆς προκατάληψης καί τῆς οἰκονομικῆς λειτουργίας. Ἡ ἴδια συνυπάρχει κατά κανόνα μαζί μέ τήν ἠθική ἀτέλεια, τήν ἔλλειψη αὐτονομίας καί ὑπευθυνότητας, ἐνῶ ὁ σωκρατικός ὀρθολογισμός εὐσταθεῖ, καθόσον δύσκολα μπορεῖ νά φαντασθεῖ κανεῖς ὡς κακόν ἓναν στά σοβαρά ἐξυπνο ἄνθρωπο, οἱ σκέψεις τοῦ ὁποίου κατευθύνονται σέ ἀντικείμενα καί δέν περιστρέφονται τυπολατρικά μέσα στόν ἑαυτό τους. Διότι τά κίνητρα τοῦ κακοῦ, ἡ τυφλή μεροληψία στήν τυχαιότητα τοῦ προσωπικοῦ συμφέροντος

τείνει νά διαλυθεῖ στό μέσον (Medium) τῆς σκέψης. Ἡ πρόταση τοῦ Scheler, ὅτι ὅλη ἡ γνώση εἶναι θεμελιωμένη στήν ἀγάπη, ἦταν ψέμα, διότι ἀπαιτοῦσε τήν ἀμεση ἀγάπη γιά τό ἰδεατό. Θά ἀλήθευε ὁμως, ἂν ἡ ἀγάπη ὠθοῦσε πρός τή διάλυση κάθε ἐπίφασης ἀμεσότητας καί ἔτσι βέβαια γινόταν ἀσυμφιλίωτη μέ τό ἀντικείμενο τῆς γνώσης. Ἡ ἀπόσχιση τῆς σκέψης δέν αἰρεται μέ τή σύνθεση τῶν ἀποξενωμένων μεταξύ τους ψυχικῶν σφαιρῶν οὔτε μέ τή θεραπευτική ἀνάμιξη ἀνθρωπολογικῶν ἐνζύμων στή ratio, ἀλλά μέ τήν περισυλλογή πάνω στό στοιχεῖο τῆς ἐπιθυμίας, τό ὁποῖο ἀντιθετικά συγκροτεῖ τή σκέψη ὡς σκέψη. Μόνο ὅταν αὐτό τό στοιχεῖο διαλυθεῖ καθαρά, χωρίς ἑτερόνομα ὑπολείμματα, καταλήγοντας στήν ἀντικειμενικότητα τῆς σκέψης, ὠθεῖ πρός τήν οὐτοπία.

128

Ἄναδρομές. – Ἡ πρώτη μου ἀνάμνηση ἀπό τόν Brahms, καί ἀσφαλῶς ὄχι μόνο ἡ δική μου, εἶναι τό «Καλησπέρα, καληνύχτα». Πλήρης παρανόηση τοῦ κειμένου: δέν ἤξερα, ὅτι Näglein (καρφάκια) εἶναι μιά ἄλλη ὀνομασία τῆς πασχαλιάς ἢ, σέ μερικές περιοχές, τοῦ γαρύφαλλου, ἀλλά φανταζόμουν μικρά καρφιά, πινέζες, μέ τίς ὁποῖες πρέπει νά εἶναι πυκνά καρφιτωμένη ἡ αὐλαία μπροστά στό κρεβδάκι μέ θόλο, τό ἴδιο τό δικό μου, ὥστε τό παιδί, προφυλαγμένο ἀπό κάθε ἴχνος φωτός, νά μπορεῖ νά κοιμᾶται στό σκοτάδι χωρίς φόβο, ἀτέλειωτα, «ὥσπου ἡ ἀγγελάδα νά πιάσει παράδες», ὅπως λένε στήν Ἑσση. Πόσο ὑστεροῦν τά ἄνθη ἀπέναντι στήν τρυφερότητα ἐκείνων τῶν κουρτινῶν! Τίποτε δέν μπορεῖ νά μᾶς ἀναπληρώσει τήν ἀμείωτη φωτεινότητα παρά μόνο τό χωρίς συνείδηση σκοτάδι· τίποτε αὐτό πού θά μπορούσαμε κάποτε νά εἶμαστε, ἐκτός ἀπό τό ὄνειρο πῶς ποτέ δέν γεννηθήκαμε.

«Κοιμήσου στήν καλή γαλήνη/ κλεισε τά ματάκια,/ ἄκου πῶς πέφτει ἡ βροχή,/ ἄκου πῶς γαυγίζει τό σκυλάκι τοῦ γείτονα./ Τό σκυλάκι δάγκωσε τόν ἄντρα,/ ξέσκισε τά ροῦχα τοῦ ζητιάνου,/ ὁ ζητιάνος τρέχει πρός τήν ἐξώπορτα,/ κοιμήσου στήν καλή γαλήνη». Ἡ πρώτη στροφή τοῦ νανουρίσματος τοῦ Taubert ἐμπνέει τρόμο. Καί ὁμως οἱ δύο τελευταῖες γραμμές κάνουν μακάριο τόν ὕπνο

ἐπαγγελόμενες τὴν εἰρήνην. Αὐτὴ ὅμως δὲν ὀφείλεται ἐντελῶς στὴν ἀστική σκληρότητα, στό συναίσθημα τῆς ἄνεσης ἀπὸ τὴν ἀπόκρουση τοῦ εἰσβολέα. Τό νυσταγμένο παιδί πού κρυφακούει, ἔχει ἤδη μισο-ξεχάσει τὸ διώξιμο τοῦ ξένου, ὁ ὁποῖος στό βιβλίον τραγουδιῶν τοῦ Schott ἔχει τὴν ἐμφάνιση ἐβραίου, καὶ στόν στίχο «ὁ ζητιάνος τρέχει πρὸς τὴν ἐξώπορτα» ἔχει τὴν αἴσθησι τῆς γαλήνης χωρὶς τὴν ἀθλιότητα τῶν ἄλλων. Ὅσο ὑπάρχει ἀκόμη καὶ ἓνας ζητιάνος, γράφει σέ ἓνα ἀποσπασματικὸ κείμενο ὁ Benjamin, ὑπάρχει ἀκόμη μῦθος· μόνο μέ τὴν ἐξαφάνισι καὶ τοῦ τελευταίου θά συμφιλιωνόταν ὁ μῦθος. Δέν θά ξεχνιόταν ὅμως τότε ἡ ἴδια ἢ βία ὅπως ἀκριβῶς στό ἐλαφρὸ ἀποκοιμημα τοῦ παιδιοῦ; Δέν θά μπορούσε τελικὰ ἡ ἐξαφάνισι τοῦ ζητιάνου νά ἐπανορθώσει ὅλα τὰ κακά πού τοῦ προξενήθηκαν ποτέ καὶ πού ποτέ δέν μπορούν νά ἐπανορθωθοῦν; Δέν κρύβεται μάλιστα σέ κάθε καταδίωξι ἀπὸ ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι μαζί μέ τό σκυλάκι ἐξάπτουν ὅλη τὴ φύση ἐναντίον τοῦ πιό ἀδύνατου, ἡ ἐλπίδα νά ἐξαλειφθεῖ καὶ τό τελευταῖο ἶχνος καταδίωξης, ἡ ὁποία εἶναι καὶ αὐτὴ μέρος τοῦ φυσικοῦ; Ὁ ζητιάνος, ὁ ὁποῖος ἐξωθεῖται νά ἐγκαταλείπει τὴν πύλη τοῦ πολιτισμοῦ, δέν θά ἀπολάμβανε ἀσφάλεια στὴν πατρίδα του, τὴν ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὴν ἐξορία τῆς γῆς; «Τώρα μορεῖς νά ἡσυχάσεις, ὁ ζητιάνος ἔχει κιόλας κατάλυμα».

Ὅσο μπορῶ νά θυμηθῶ, ἦταν εὐτυχία γιὰ μένα τό τραγούδι: «Ἐνάμεσα στό βουνό καὶ τὴ βαθειά, βαθειά κοιλάδα»¹: γιὰ τοὺς δύο λαγούς πού, ἐνῶ ἀπολάμβαναν τό χορτάρι, τοὺς πυροβόλησε ὁ κυνηγός, καὶ ὅταν σκέφτηκαν ὅτι ἦταν ἀκόμη ζωντανοί, τό ἔβαλαν στά πόδια. Μόνον ἀργότερα ὅμως κατανόησα τό ἐμπεριεχόμενο δίδαγμα: ὁ Λόγος μπορεῖ νά ἀντέξει μόνο σέ καταστάσεις ἀπελπισίας καὶ ὑπερχειλιζόντων συναισθημάτων· ἀπαιτεῖται τό παράλογο, γιὰ νά μὴν ὑποκύψει κανεὶς στὴν ἀντικειμενικὴ παραφροσύνη. Θά ἔπρεπε νά πράττει κανεὶς ὅπως οἱ δύο λαγοί· ὅταν πέφτει ὁ πυροβολισμός, νά πέφτει κάτω κάνοντας τὸν νεκρό, νά συγκεντρώνεται καὶ νά ἀναλογίζεται, καὶ ἂν ἔχει ἀκόμη πνοή, νά τό βάζει στά πόδια. Ἡ δύναμη γιὰ φόβο καὶ ἐκείνη γιὰ εὐτυχία εἶναι τό ἴδιο, ἡ ἐντεταμένη ὡς τὴν αὐτοεγκατάλειψη δεκτικότητα στὴν ἐμπειρία, στὴν ὁποία ὁ καταβαλλόμενος ξαναβρίσκει τὸν ἑαυτό του. Τί θά ἦταν ἡ εὐτυχία, ἡ ὁποία δέν θά ἀναμετριόταν μέ τὴν ἄμετρη θλίψη αὐτοῦ πού ὑπάρχει; Διότι ἡ πορεία τοῦ κόσμου εἶναι ταραγμένη.

“Όποιος προσαρμόζεται προσεκτικά σέ αυτή, γίνεται, ἀκριβῶς μέ αυτό, μέτοχος τῆς παραφροσύνης, ἐνῶ μόνον ὁ ἐκκεντρικός μπορεῖ νά κρατηθεῖ καί νά τροχοπεδήσει τόν παραλογισμό. Αὐτός μόνον θά ἦταν σέ θέση νά ἀναλογισθεῖ τήν ἀπατηλότητα τῆς συμφορᾶς, «τή μή πραγματικότητα τῆς ἀπελπισίας», καί νά συνειδητοποιήσει, ὄχι ἀπλῶς ὅτι ζεῖ ἀκόμη, ἀλλά ὅτι ὑπάρχει ἀκόμη ζωή. Ἡ πανουργία τῶν ἀνήμπορων λαγῶν λυτρώνει μαζί μέ αὐτούς καί τόν ἴδιο τόν κυνηγό, βουτώντας του τήν ἐνοχή.

129

Στήν ὑπηρεσία τοῦ πελάτη. – Μέ ὑποκριτική εὐλάβεια ἡ πολιτιστική βιομηχανία διατείνεται, ὅτι γραμμή της εἶναι νά ἀκολουθεῖ τούς καταναλωτές προμηθεύοντάς τους ὅ,τι ἐπιθυμοῦν. Ἐνῶ ὅμως ἐπιμελῶς ὀπαγορεύει κάθε σκέψη γιά δική της αὐτονομία καί ἀναγορεύει τά θύματά της σέ κριτές, ὁ συγκαλυμμένος αὐτεξούσιος χαρακτήρας της ξεπερνάει ὅλα τά ἔκτροπα τῆς αὐτόνομης τέχνης. Ἡ πολιτιστική βιομηχανία δέν προσαρμόζεται τόσο στίς ἀντιδράσεις τῶν πελατῶν, ὅσο κυρίως τίς χαλκεύει. Τούς προπονεῖ σέ αὐτές συμπεριφερόμενη σάν νά ἦταν ἡ ἴδια πελάτης. Θά μπορούσε νά ὑποπτευθεῖ κανεῖς, ὅτι ἡ ὄλη ρύθμιση, στήν ὁποία διαβεβαιώνει πῶς καί αὐτή ὑπακούει, εἶναι ἰδεολογία· οἱ ἄνθρωποι ἐπιδιώκουν τόσο περισσότερο νά ἐξομοιωθοῦν πρός τούς ἄλλους καί τό ὅλον, ὅσο περισσότερο ἀποβλέπουν, μέσα ἀπό τήν ὑπερβολική ἰσότητα, τήν ἐνορκή ὁμολογία τῆς κοινωνικῆς ἀνημπορίας, νά συμμετάσχουν στήν ἐξουσία καί νά ἐμποδίσουν τήν ἰσότητα. «Ἡ μουσική ἀκροᾶται γιά λογαριασμό τοῦ ἀκροατῆ», καί ὁ κινηματογράφος ἐφαρμόζει σέ κλίμακα τράστ τό ἀηδιαστικό τέχνασμα τῶν ἐνήλικων πού, ὅταν πασάρουν κάτι στά παιδιά, ὀρμοῦν ἐπάνω τους μέ ἐκείνη τή γλώσσα, τήν ὁποία θά τούς ταίριαζε νά τή μιλοῦσαν ἐκεῖνα, καί πού παρουσιάζουν σέ αὐτό τό συνήθως ἀμφίβολο δῶρο με τήν ἔκφραση ἐκείνης ἀκριβῶς τῆς ὑγρά ἠχηρῆς εὐφροσύνης, τήν ὁποία θέλουν νά προκαλέσουν. Ἡ πολιτιστική βιομηχανία εἶναι κομμένη στά μέτρα τῆς μιμητικῆς ἐπαναστροφῆς, τῆς χειραγώγησης τῆς ἀπωθημένης ὀρμῆς μίμησης. Μέθοδός της εἶναι νά προ-λαμβάνει τή μίμηση τοῦ ἑαυτοῦ της ἀπό τόν θεατή-ἀκροατή καί νά ἐμφανίζει ὡς ἤδη προϋπάρχουσα τή συγκα-

τάθεση πού θέλει νά ἐπιτύχει. Ἡ θέση της εἶναι ἀκόμη πιό εὐνοϊκή, ἐφόσον μέσα στό σταθερό σύστημα μπορεῖ ὄντως νά λογαριάζει μέ αὐτή τή συγκατάθεση καί μᾶλλον πρέπει νά τήν ἐπαναλαμβάνει τελετουργικά παρά νά τήν παράγει πράγματι. Τό προϊόν της δέν εἶναι διόλου ἐρέθισμα, ἀλλά μοντέλο ἀντιδράσεων σέ μή ὑπαρκτά κεντρίσματα. Γιαυτό καί στόν κινηματογράφο προβάλλεται ὁ ἐνθουσιώδης τίτλος τῆς μουσικῆς, ἡ μωρῆ παιδιάστικη γλώσσα, ἡ βλεφαρίζουσα λαϊκότητα· ἀκόμη καί μεγαλόσχημη εἰκόνα κοντινῆς λήψης τοῦ στάρ φαίνεται νά κραυγάζει: τί ὠραία! Μέ αὐτή τήν τεχνική ἡ πολιτιστική μηχανή στριμώχνει τόσο κολλητά τόν θεατή-ἀκροατή ὅσο καί ἡ μετωπικά κινηματογραφημένη ταχεία ἀμαξοστοιχία στήν κορύφωση τῆς ἀγωνίας. Ὁ τόνος τῆς φωνῆς κάθε ταινίας ὅμως εἶναι ἐκεῖνος τῆς μάγισσας πού προσφέρει τό φαγητό στούς μικρούς, τούς ὁποίους θέλει νά μαγέψει ἢ νά κατασπαράξει, μουρμουρίζοντας φρικαλέα: «Καλή σουπίτσα, εἶναι νόστιμη; Θά σοῦ κάνει καλό, πολύ καλό». Στήν τέχνη αὐτό τό συνεχές πῦρ τῆς κουζίνας¹ τό ἐφήυρε ὁ Wagner, οἱ γλωσσικές οἰκειότητες καί τά μουσικά καρκεύματα τοῦ ὁποίου προστίθενται συνεχῶς σύμφωνα μέ τά δικά τους γοῦστα, καί ταυτόχρονα ἐπέδειξε μέ τήν ἐξομολογητική μανία τῶν μεγαλοφυῶν τήν ὅλη διαδικασία στή σκηνή τοῦ *Δακτυλιδιοῦ*, ὅπου ὁ Mime προσφέρει στόν Siegfried τό φαρμακερό ἀναψυκτικό. Ποιός ὅμως θά κόψει τό κεφάλι τοῦ τέρατος, τώρα πού τό ἴδιο, μέ τά ξανθά του μαλλιά, κεῖται ἀπό καιρό κάτω ἀπό τή φλαμουριά²;

130

*Γκρίζο καί γκρίζο*¹. – Οὔτε καί ἡ βεβαρημένη της συνείδηση μπορεῖ νά βοηθήσει τήν πολιτιστική βιομηχανία. Τόσο ἀντικειμενικό εἶναι τό πνεῦμα της, ὥστε χαστουκίζει τά ἴδια της τά ὑποκείμενα, ἔτσι πού ἐκεῖνα, ὅλοι οἱ πράκτορες, ἔχουν γνώση τοῦ πράγματος καί προσπαθοῦν, μέσω ἐνδιάθετων ἐπιφυλάξεων, νά ἀποστασιοποιηθοῦν ἀπό τίς ἀνόητες ζημιές πού προκαλοῦν. Ἡ ἴδια ἡ ὁμολογία ὅτι οἱ ταινίες διαδίδουν ἰδεολογίες, εἶναι ἐπίσης μιά διαδεδομένη ἰδεολογία. Τή χειρίζονται διοικητικά κάνοντας πάγια διάκριση μεταξύ ἀφενός τῶν συνθετικῶν ὄνειροπολημάτων, ὄχημάτων φυγῆς ἀπό τήν καθημερινότητα, «escape»² καί ἀφετέρου καλοπροαίρετων

προϊόντων, τά ὅποια προτρέπουν στήν ὀρθή κοινωνική συμπεριφορά, μεταφέρουν ἓνα μήνυμα, «conveying a message»³. Ἡ ἐπί τόπου ὑπαγωγή στήν escape καί στό message ἐκφράζει τήν ἀναλήθεια καί τῶν δύο τύπων. Ὁ χλευασμός τῆς «φυγῆς», ἡ τυποποιημένη ἐξανάσταση γιά τήν ἐπιπολαιότητα, δέν εἶναι παρά ἡ ἀξιολύπητη ἠχώ τοῦ γηγενοῦς ἤθους, τό ὅποιο καταφέρεται κατά τοῦ παιγνιδιοῦ, ἐπειδή δέν συμμετέχει στό παιγνίδι τῆς κυρίαρχης πρακτικῆς. Οἱ ταινίες «φυγῆς» εἶναι τόσο ἀποκρουστικές, ὄχι ἐπειδή γυρίζουν τήν πλάτη τους στήν ξεπλυμένη ὑπαρξη, ἀλλά ἐπειδή δέν τό πράττουν μέ ἀρκετή ἐνεργητικότητα, ἐπειδή εἶναι οἱ ἴδιες τόσο ξεπλυμένες, ἐπειδή οἱ ἱκανοποιήσεις, πού ἀπατηλά προβάλλουν, συμπίπτουν μέ τό αἶσχος τῆς πραγματικότητας, τῆ στέρηση. Τά ὄνειρα δέν ἔχουν ὄνειρο. Ὅπως ἀκριβῶς οἱ τεχνικόλογ ἤρωες δέν ἐπιτρέπουν νά ξεχάσει κανεῖς οὔτε γιά ἓνα δευτερόλεπτο, ὅτι εἶναι κανονικοὶ ἄνθρωποι, τυποποιημένα πρόσωπα διασήμων καί ἐπενδύσεις, ἔτσι καί κάτω ἀπό τήν ἀπατηλή μαρμαρυγή τοῦ σχηματικά παραγόμενου φανταστικοῦ διαγράφεται σαφῆς ὁ σκελετός τῆς ὄντολογίας τοῦ κινηματογράφου, ὀλόκληρη ἡ ὑπαγορευόμενη ἱεραρχία ἀξιών, ὁ κανονιστικός γνώμονας τοῦ ἀνεπιθύμητου καί τοῦ ὑποδειγματικοῦ. Τίποτε πιά πρακτικό ἀπό τή «φυγή», τίποτε πιά ἐνδόμυχα λογοδοσμένο στήν ἐπιχείρηση: ἡ ἀπαγωγή ὀδηγεῖ μακριά, μόνο γιά νά ἐμπηγνύονται στή συνείδηση ἀπό ἀπόσταση, ἀνενόχλητα ἀπό ἐμπειρικές ὑπεκφυγές, οἱ νόμοι μιᾶς ἐμπειριστικῆς διαμόρφωσης τῆς ζωῆς. Ἡ «φυγή» εἶναι γεμάτη «μήνυμα». Ἀνάλογη εἶναι καί ἡ μορφή τοῦ «μηνύματος», τοῦ ἀντίθετου, πού θέλει νά ξεφύγει ἀπό τή φυγή. Ἐκπραγματίζει τήν ἀντίσταση κατά τῆς ἐκπραγμάτισης. Ἄρκει μόνο νά ἀκούσει κανεῖς εἰδικούς νά καυχιοῦνται πῶς αὐτό τό λαμπρό ἔργο τῆς ὀθόνης, ἐκτός ἀπό τίς ἄλλες ἀρετές, διαθέτει καί φρόνημα, μέ τόν ἴδιο τόνο ὅπως πιστοποιεῖται σέ μιά ὠραία ἠθοποιό πῶς ἐξάλλου ἔχει καί personality⁴. Ἡ διοικούσα ἐπιτροπή θά μπορούσε εὐκολά νά ἀποφασίσει στή σύσκεψη, ὅτι ἐκτός ἀπό ἓνα δαπανηρότερο σῶμα κομπάρσων πρέπει νά ἐπισυναφθεῖ στήν ταινία «φυγῆς» καί ἓνα ἰδανικό ὅπως: ὁ ἄνθρωπος νά εἶναι εὐγενής, ἀρωγός καί καλός. Ἀποκομμένο ἀπό τήν ἐνύπαρκτη λογική τοῦ μορφώματος ἀπό τό πράγμα, γίνεται καί τό ἰδανικό ἓνα πράγμα προμηθεύσιμο ἀπό τό ἀπόθεμα τοῦ ἐξοπλισμοῦ, ὅποτε χειροπιαστά διαθέσιμο καί ταυτόχρονα ἀσήμαντο, μεταρρύθμιση καταργήσιμων κακοδαιμονιῶν, ἐξιδανικευμένη κοινωνική πρόνοια. Κυρίως προτι-

μοῦν νά εὐαγγελίζονται τήν ἐπανένταξη μέθυσων, τούς ὁποίους φθονοῦν ἀκόμη καί γιά τή δύσμοιρη μέθη τους. Καθώς παριστάνουν τή σύμφωνα μέ ἀνώνυμους νόμους πωρωνόμενη κοινωνία ἔτσι πού θά ἐπαρκοῦσε ἡ καλή θέληση γιά τήν ἄρση τῶν δυσκολιῶν, τήν ὑπερασπίζονται ἀκόμη καί στίς εἰλικρινεῖς ἐπιθέσεις τους. Προβάλλεται ἀπατηλά ἕνα εἶδος λαϊκοῦ μετώπου ὄλων τῶν ὀρθά καί δίκαια φρονούντων. Τό πρακτικό πνεῦμα τοῦ «μηνύματος», ἡ ἀπτά πειστική ἐπίδειξη τῶν τρόπων βελτίωσης τῶν πραγμάτων, συμμαχεῖ μέ τό σύστημα στήν πλαστή ὑπόθεση, ὅτι ἕνα παγκοινωνικό ὑποκείμενο, τέτοιο πού σήμερα δέν ὑπάρχει, μπορεῖ νά βάλει τά πάντα σέ τάξη, ἀρκεῖ μόνον ὅλοι νά κάθονται κάτω μαζί καί νά ξεκαθαρίζουν κάθε φορά τίς ρίζες τοῦ κακοῦ. Αἰσθάνεται κανεῖς πολύ καλά, ὅταν μπορεῖ νά ἀποδεικνύεται ἔμπρακτα τόσο ἄξιος. Τό «μήνυμα» γίνεται «φυγή»: ὅποιος καταπιάνεται γερά μέ τό καθάρισμα τοῦ σπιτιοῦ πού κατοικεῖ, ξεχνᾷ, γι'αυτό, πάνω σέ τί θεμέλια εἶναι χτισμένο. Αὐτό πού στά σοβαρά θά ἦταν ἡ «φυγή», ἡ εἰκονοποιημένη ἀποστροφή γιά τό ὄλον, ὡς τίς μορφικές του συνιστώσες, θά μπορούσε νά μεταστραφεῖ σέ «μήνυμα», χωρίς νά τό ἐκστομίξει, μάλιστα δέ ἀκριβῶς χάρη στή σκληροτράχηλη ἀποχή ἀπό πρακτικές προτάσεις.

131

Ὁ λύκος σάν γαιγιά. – Τό ἰσχυρότερο ἐπιχείρημα τῶν ἀπολογητῶν τοῦ κινηματογράφου εἶναι καί τό χονδροειδέστερο: ἡ μαζική του κατανάλωση. Αὐτό τό δραστικό μέσο τῆς πολιτιστικῆς βιομηχανίας τό ἀναγορεύουν σέ λαϊκή τέχνη. Ἡ ἀνεξαρτησία ἀπό τίς νόρμες τοῦ αὐτόνομου ἔργου ἀποβλέπει στήν ἀποδέσμευσή του ἀπό τήν αἰσθητική ὑπευθυνότητα, τά κριτήρια τῆς ὁποίας ἀποδείχθηκαν ἀντιδραστικά σέ σχέση μέ αὐτόν, ὅπως ἀκριβῶς καί ὅλες οἱ προθέσεις νά ἐξευγενισθεῖ καλλιτεχνικά ἔχουν πράγματι κάτι στραβό, πλαστά ἀνεβασμένο, σφαλερό ὡς πρός τή μορφή – κάτι σάν τό εἰσαγόμενο προϊόν γιά τόν γνώστη. Ὅσο πιό πολλές καλλιτεχνικές ἀξιώσεις ἐγείρει ὁ κινηματογράφος, τόσο πιό κίβδηλος γίνεται. Οἱ πρωταγωνιστές του μποροῦν, ἐπισημαίνοντας αὐτό τό στοιχεῖο καί ἀσκώντας κριτική στήν ἐσωτερικότητα, ἡ ὁποία ἔχει περιπέσει στό κίτς, μέ τό ὠμά ὑλικό τους κίτς νά ἐμφανίζονται σάν πρωτοπορία. Ἄν δεχτεῖ

κανείς νά ἐπιχειρηματολογήσει σέ αὐτό τό ἐπίπεδο, οἱ ἴδιοι, ἐνισχυμένοι μέ τεχνική ἐμπειρία καί ἐξοικείωση μέ τό ὑλικό, εἶναι σχεδόν ἀκατανίκητοι. Νά ὑποτεθεῖ ὅτι ὁ κινηματογράφος δέν εἶναι μαζική τέχνη, ἀλλά ἀπλῶς χρησιμοποιεῖται χειραγωγικά, γιά τήν ἐξαπάτηση τῶν μαζῶν; Ὅμως μέσω τῆς ἀγορᾶς ἐπιβάλλονται συνεχῶς οἱ ἐπιθυμίες τοῦ κοινοῦ· ἡ συλλογική παραγωγή ἐγγυᾶται ἤδη ἀπό μόνη της τόν συλλογικό χαρακτήρα· μόνον οἱ ξένοι πρὸς τήν πραγματικότητα βλέπουν τούς παραγωγούς σάν πονηρούς ὑποκινητές· ὅτι οἱ περισσότεροι δέν ἔχουν ταλέντο, αὐτό εἶναι βέβαιο, ἀλλά ὅπου συνευρίσκονται τά σωστά χαρίσματα, τό ἐγχείρημα μπορεῖ παρ' ὅλους τούς περιορισμούς τοῦ συστήματος νά ἐπιτύχει. Ὅτι τό γοῦστο τῶν μαζῶν, στό ὅποιο ὑπακούει ὁ κινηματογράφος, δέν εἶναι κἄν τῶν ἰδίων τῶν μαζῶν, ἀλλά ἐπιβάλλεται σέ αὐτές; Ὅμως θά ἦταν μωρό νά μιλήσει κανείς γιά ἓνα μαζικό γοῦστο διαφορετικό ἀπό αὐτό πού τέλος πάντων ἔχουν τώρα οἱ μάζες, καί ὅ,τι ὀνομάστηκε ποτέ λαϊκή τέχνη, ἀντανακλοῦσε πάντοτε τήν κυριαρχία. Μόνο στή δόκιμη προσαρμογή τῆς παραγωγῆς στίς δεδομένες ἀνάγκες καί ὄχι στόν προσανατολισμό πρὸς ἓνα οὐτοπικό κοινό μπορεῖ σύμφωνα μέ αὐτή τή λογική νά ἀποκτήσει μορφή ἢ ἀνώνυμη γενική θέληση. Ὅτι ὁ κινηματογράφος βρῖθεται ἀπό τίς ψευτιές τῶν στερεότυπων; Ὅμως ἡ στερεοτυπία εἶναι ἡ οὐσία τῆς λαϊκῆς τέχνης, τά παραμῦθια γνωρίζουν τόν σωτήρα πρίγκιπα καί τόν διάβολο ὅπως ὁ κινηματογράφος τόν ἦρωα καί τόν ἀχρεῖο, ἀκόμη δέ καί ἡ βάρβαρη ἀπανθρωπιά, μέ τήν ὁποία ὁ κόσμος χωρίζεται σέ καλοῦς καί κακοῦς, εἶναι κοινή στόν κινηματογράφο καί στά ἀνώτερα παραμῦθια, τά ὅποια βάζουν τή μητριά νά χορέψει μέχρι νά πεθάνει φορώντας καυτά σιδερένια παπούτσια.

Ὅλα αὐτά θά μπορούσαν νά ἀντιμετωπισθοῦν μόνο μέ τή στάθμιση τῶν προϋποτιθέμενων ἀπό τούς ἀπολογητές βασικῶν ἐννοιῶν. Οἱ κακές ταινίες δέν μποροῦν νά ἐπικριθοῦν ὡς ἀδόκιμες: ὁ πῖο προικισμένος συντριβεται ἀπό τήν ἐπιχείρηση, καί ἡ συρροή τῶν μὴ προικισμένων ἔγκειται στήν ἐκλεκτή συγγένεια τοῦ ἀπατεῶνα μέ τό ψέμα. Ἡ ἀμβλύνοια εἶναι ἀντικειμενική· βελτιώσεις τοῦ προσωπικοῦ δέν θά μπορούσαν νά θεμελιώσουν λαϊκή τέχνη. Ἡ ἰδέα τῆς τελευταίας διαμορφώθηκε στή βάση ἀγροτικῶν συνθηκῶν ἢ τῆς ἀπλῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας. Τέτοιες συνθήκες καί οἱ χαρακτηριστῆρες ἔκφρασής τους εἶναι σχέσεις κυρίων καί δούλων, ἐπωφελούμενων καί ζημιωνόμενων, ἀλλά σέ μιά ἄμεση, ὄχι ἐντελῶς ἀντικειμε-

νοποιημένη μορφή. Δέν εἶναι βέβαια λιγότερο διαυλακωμένες ἀπό ταξικές διαφορές ἀπότι ἡ ὄψιμη βιομηχανική κοινωνία, ἀλλά τά μέλη ἐκείνης τῆς κοινωνίας δέν εἶναι ἀκόμη περικυκλωμένα ἀπό τήν ὀλική δομή, ἡ ὁποία περιστέλλει πρῶτα τά μεμονωμένα ὑποκείμενα σέ ἀπλά στοιχεῖα, ὥστε, ἀνήμπορα καί ἀποκομμένα, νά τά συνενώ-σει σέ συλλογικό σῶμα. Τό γεγονός ὅτι δέν ὑπάρχει πιά λαός, δέν σημαίνει βέβαια, ὅπως προπαγάνδιζε ὁ ρομαντισμός, πῶς οἱ μάξες εἶναι χειρότερες. Μᾶλλον, ἀκριβῶς στή νέα, ριζικά ἀλλοτριωμένη μορφή τῆς κοινωνίας ἀποκαλύπτεται γιά πρώτη φορά ἡ ἀναλήθεια τῆς παλιότερης. Ἰσα ἴσα τά γνωρίσματα, βάσει τῶν ὁποίων ἡ πολιτιστική βιομηχανία διεκδικεῖ τήν κληρονομιά τῆς λαϊκῆς τέχνης, γίνονται μέσω τῆς ἴδιας ὑποπτα. Ὁ κινηματογράφος ἔχει ἀναδρομική ἰσχύ: ἡ αἰσιόδοξη φρίκη του φανερώνει πάνω στό παραμύθι αὐτό πού πάντοτε ἐξυπηρετοῦσε τήν ἀδικία, καί στούς πειθαρχικά τιμωρούμενους κακοποιούς ἀφήνει νά ἀναδύεται τό πρόσωπο ἐκείνων, τούς ὁποίους ἡ ἐνοποιημένη κοινωνία καταδικάζει καί τῶν ὁποίων ἡ καταδίκη ἦταν ἀνέκαθεν τό ὄνειρο τῆς κοινωνικοποίησης. Γιαυτό ὁ μαρασμός τῆς ἀτομοκρατικῆς τέχνης δέν εἶναι δικαιολογία γιά μία, ἡ ὁποία φέρεται λές καί τό ὑποκείμενό της, πού ἀντιδρᾷ ἀρχαϊκά, νά ἦταν τό φυσικό ἄτομο, ἐνῶ τέτοιο εἶναι ἀσφαλῶς τό μή ἐνσυνείδητο συνδικάτο τῶν λίγων μεγάλων ἐταιρειῶν. Καί ἂν ἀκόμη οἱ μάξες, ὡς πελάτες, ἔχουν ἐπιρροή στόν κινηματογράφο, αὐτή παραμένει τόσο ἀφηρημένη ὅσο οἱ ταμειακές ἀποδείξεις πού πῆραν τή θέση τοῦ διαβαθμισμένου χειροκροτήματος: ἀπλή ἐπιλογή μεταξύ ναι καί ὄχι γιά κάτι προσφερόμενο, ἐνταγμένης στή δυσαναλογία μεταξύ συγκεντρωμένης ἐξουσίας καί διασκεδασμένης ἀνημπορίας. Τό γεγονός πάντως ὅτι στήν παραγωγή ταινιῶν ἔχουν νά ποῦν κάτι καί οἱ πολυάριθμοι εἰδικοί, ὅπως ἐπίσης καί οἱ ἀπλοί τεχνικοί, ἐγγυᾶται τόσο λίγο τήν ἀνθρωπιά τοῦ κινηματογράφου ὅσο καί οἱ ἀποφάσεις δόκιμων ἐπιστημονικῶν ἐπιτροπῶν ἐκείνη τῶν βομβῶν καί τῶν δηλητηριωδῶν ἀερίων.

Ἡ λεπταίσθητη φλυαρία περί κινηματογραφικῆς τέχνης ἀρμόζει μὲν στούς καλαμαράδες πού θέλουν νά προβάλουν τόν ἑαυτό τους, ἀλλά ἡ συνειδητή ἐπίκληση τῆς ἀφέλειας, τῆς ἀμβλύνοιας τῶν δούλων, ἡ ὁποία ἔχει ἤδη περάσει μέσα ἀπό τούς ἀγωγούς τῆς σκέψης τῶν κυρίων, δέν ἀξίζει περισσότερο. Ὁ κινηματογράφος, ὁ ὁποῖος σήμερα προσκολλᾶται τόσο ἀναπόφευκτα στούς ἀνθρώπους, σάν νά ἦταν κομμάτι τους, εἶναι ταυτόχρονα τό πιό ἀπομακρυσμένο πράγμα

ἀπό τόν ἀνθρώπινο προορισμό τους, ὁ ὁποῖος θά μπορούσε νά πραγματωθεῖ ἀπό τή μιὰ μέρα στήν ἄλλη, καί ἡ ἀπολογητική ζεῖ ἀπό τήν ἀντίσταση νά σκεφθεῖ κανεῖς αὐτή τήν ἀντινομία. Τό γεγονός ὅτι οἱ ἄνθρωποι πού κάνουν τίς ταινίες, δέν εἶναι διόλου δολοπλόκοι, δέν εἶναι ἀντεπιχείρημα. Τό ἀντικειμενικό πνεῦμα τῆς χειραγώγησης ἐπικρατεῖ μέσα στούς ἐμπειρικούς κανόνες, τίς ἐκτιμήσεις τῆς κατάστασης, τά τεχνικά κριτήρια, τούς οἰκονομικά ἀναπόφευκτους ὑπολογισμούς, σέ ὁλόκληρο τό ἴδιον βάρος τοῦ βιομηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ, χωρίς καν ἰδιαίτερη λογοκρισία, μάλιστα δέ ἀκόμη καί ἄν ρωτοῦσε κανεῖς τίς μάζες, αὐτές θά τοῦ ἀντικατόπτριζαν τήν πανταχοῦ παρουσία τοῦ συστήματος. Οἱ κατασκευαστές ἐνεργοῦν τόσο λίγο σάν ὑποκείμενα ὅσο καί οἱ ἐργάτες τους καί οἱ καταναλωτές τους, ἀλλά ἀπλῶς σάν ἐξαρτήματα τοῦ αὐτονομημένου μηχανισμοῦ. Ἡ ἐντολή, πού ἤχει σάν χεγκελιανή, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ μαζική τέχνη πρέπει νά σέβεται τό πραγματικό γοῦστο τῶν μαζῶν καί ὄχι αὐτό τῶν ἀρνητιστῶν διανοουμένων, εἶναι σφετερισμός. Ἡ ἀντίθεση τοῦ κινηματογράφου ὡς οἰκουμενικῆς ἰδεολογίας πρὸς τά ἀντικειμενικά συμφέροντα τῶν ἀνθρώπων, ἡ συνύφανση μέ τό status quo τοῦ συστήματος τοῦ κέρδους, ἡ ἔνοχη συνείδηση καί ἡ ἀπάτη μπορούν νά διαγνωσθοῦν πειστικά. Καμμιά ἐπίκληση τῆς πραγματικά προϋπάρχουσας συνειδησιακῆς στάθμης δέν θά εἶχε ποτέ τό δικαίωμα ἀρνησικυρίας ἐναντίον τῆς ὄριμης ἀντίληψης, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει αὐτή τή συνειδησιακή στάθμη, καθώς φωτίζει τήν ἀντίφαση τῆς τελευταίας πρὸς τόν ἑαυτό της καί πρὸς τίς ἀντικειμενικές συνθήκες. Πιθανῶς εἶχε δίκιο ὁ Γερμανός φασίστας καθηγητής, ὅτι καί τά κανονικά λαϊκά τραγούδια τρέφονταν ἤδη ἀπό τά ξεπεσμένα πολιτιστικά ἀγαθὰ τῶν ἀνώτερων τάξεων. Δέν εἶναι τυχαῖο, ὅτι ὅλη ἡ λαϊκή τέχνη εἶναι ραγισμένη καί, ὅπως οἱ ταινίες, ὄχι «ὄργανική». Ἀνάμεσα ὅμως στήν παλιά ἀδικία, ἡ παραπονούμενη φωνή τῆς ὁποίας ἀκούγεται ἀκόμη καί ὅπου ἡ πρώτη ἐξωραϊζεται, καί τήν αὐτοεμφανιζόμενη σάν δεσμός ἀλλοτρίωση, ἡ ὁποία δημιουργεῖ ὑπουλα τήν ἐπίφαση ἀνθρώπινης ἐγγύτητας μέ μεγάφωνα καί ψυχολογία τῆς διαφήμισης, ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ ὅμοια μέ ἐκείνη μεταξύ τῆς μητέρας, ἡ ὁποία, προκειμένου νά κατευνάσει τόν φόβο τοῦ παιδιοῦ γιά τούς δαίμονες, τοῦ διηγεῖται τό παραμῦθι, στό ὁποῖο οἱ καλοί ἀνταμείβονται καί οἱ κακοί τιμωροῦνται, καί τοῦ κινηματογραφικοῦ προϊόντος, τό ὁποῖο ἐκσφενδονίζει στά μάτια καί τά αὐτιά τῶν θεατῶν τά περὶ τῆς δικαιοσύνης κάθε οἰκουμενικῆς

τάξης πραγμάτων σέ κάθε χώρα, ἐκθαμβωτικά καί ἀπειλητικά, γιά νά τούς διδάξει ἐκ νέου, καί πιό ριζικά, τόν παλιό φόβο. Τά παραμυθένια ὄνειρα, πού μέ τόσο ζήλο ἀπευθύνονται στό παιδί πού ὑπάρχει μέσα στόν ἄντρα, δέν εἶναι παρά ἡ ὀργανωμένη ἀπό τόν ὀλοκληρωτικό διαφωτισμό ὑποπλασία, καί μέ ὅσο μεγαλύτερη οἰκειότητα χτυποῦν τούς θεατές στήν πλάτη, τόσο πληρέστερα τούς προδίδουν. Ἡ ἀμεσότητα, ἡ κινηματογραφικά κατασκευαζόμενη κοινότητα τοῦ λαοῦ, ἰσοδυναμεῖ μέ τή διαμεσολάβηση χωρίς ὑπολείμματα, ἡ ὁποία ὑποδιβάζει τούς ἀνθρώπους καί κάθε ἀνθρώπινο τόσο τέλεια σέ πράγματα, ὥστε ἡ ἀντίθεσή τους πρός τά πράγματα, καί μάλιστα τά δεσμά τῆς ἴδιας τῆς ἐκπραγμάτισης δέν μποροῦν πιά νά γίνουν ἀντιληπτά. Ὁ κινηματογράφος ἔχει κατορθώσει νά μεταμορφώσει τά ὑποκείμενα τόσο ἀξεχώριστα σέ κοινωνικές λειτουργίες, ὥστε οἱ ἐντελῶς κυριευμένοι, μή ἔχοντας πιά συνείδηση καμμιᾶς σύγκρουσης, ἀπολαμβάνουν τήν ἴδια τους τήν ἀπανθρώπιση σάν κάτι ἀνθρώπινο, σάν τήν εὐτυχία τῆς ζεστασιάς. Τό ὀλοκληρωτικό πλέγμα συναρτήσεων τῆς πολιτιστικῆς βιομηχανίας, πού τίποτε δέν ἀφήνει ἀπέξω, εἶναι ἓνα καί τό αὐτό μέ τήν ὀλοκληρωτική κοινωνική τύφλωση. Ἔτσι λοιπόν τά προβαλλόμενα ἀντεπιχειρήματα εἶναι παιγνιδάκι γι' αὐτό.

132

Πολυτελεῖς ἀναπαραγωγές. – Ἡ κοινωνία εἶναι ἐνοποιημένη, προτοῦ ἀκόμη φθάσει νά κυβερνᾶται ὀλοκληρωτικά. Ἡ ὀργάνωσή της περιλαμβάνει ἀκόμη καί ὄσους τήν ἐχθρεύονται καί διακανονίζει τή συνείδησή τους. Ἀκόμη καί ἐκεῖνοι οἱ διανοούμενοι, οἱ ὁποῖοι πολιτικά διαθέτουν ὅλα τά ἐπιχειρήματα κατά τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας, ὑπόκεινται σέ μιά διαδικασία τυποποίησης, πού, παρά τό χτυπητά ἀντιτιθέμενο περιεχόμενο, λόγω τῆς διάθεσής τους νά δουλετοῦν καί αὐτοί τούς προσεγγίζει τόσο πολύ στό κυρίαρχο πνεῦμα, ὥστε ἡ σκοπιά τους γίνεται πραγματολογικά ὄλο καί πιό τυχαία, ἐξαρτώμενη πλέον μόνον ἀπό λεπτές προτιμήσεις ἢ ἀπό τήν ἐκτίμησιν τῶν εὐκαιριῶν τους. Ὅ,τι ὑποκειμενικά τούς φαίνεται ριζοσπαστικό, ὑπακούει ἀντικειμενικά τόσο εὐθέως στή λογική τῆς φυλαγμένης γιά τό εἶδος τους ὑποκατηγορίας στό γενικό πλαίσιο, ὥστε ὁ ριζο-

σπαστισμός τους καταντάει ζήτημα άφηρημένου γοήτρου, νομιμοποίηση εκείνων πού ξέρουν σέ ποιά ζητήματα ένας διανοούμενος πρέπει σήμερα νά εΐναι ύπέρ και σέ ποιά κατά. Τά αγαθά, ύπέρ τών όποιων τάσσονται, εΐναι πρό πολλοῦ τόσο αναγνωρισμένα, αριθμητικά τόσο περιορισμένα, μέσα στην ιεραρχία άξιων τόσο παγιωμένα όσο και εκείνα τών φοιτητικῶν αδελφοτήτων. Ένω καταφέρονται έναντίον τοῦ έπίσημου κίτς, τό φρόνημά τους περιορίζεται όπως τό ύπάκουο παιδί σέ προεπιλεγμένη τροφή, στά κλισέ τῆς στάσης κατά τών κλισέ. Ἡ κατοικία τέτοιων νεαρῶν μποέμ μοιάζει μέ τό πνευματικό τους νοικοκυριό. Στόν τοΐχο οί άπατηλά πιστές έγχρωμες αναπαραγωγές περιφήμων πινάκων τοῦ Van Gogh όπως οί Ἡλίανθοι ἤ τό Καφενεΐο στην Arles, στή βιβλιοθήκη τό απόδρασμα τοῦ σοσιαλισμοῦ και τῆς ψυχανάλυσης καθώς και λίγη σεξολογία γιά άσύστολους μέ αναστολές. Μαζί μέ αυτά και ἡ έκδοση Random House τοῦ Proust —ἡ μετάφραση τοῦ Scott-Moncrieff θά άξιζε μιá καλύτερη μοίρα—, άποκλειστικότητα σέ μειωμένη τιμή, πού ἡ εμφάνισή της και μόνο, τό συμπαγές-οικονομικό σχῆμα «Συλλογῶν», χλευάζει τόν συγγραφέα, πού σέ κάθε πρόταση έξουδετερώνει τρέχουσες άπόψεις, ένῶ τώρα ως βραβευμένος όμοφυλόφιλος παίξει έναν παρόμοιο ρόλο στους νεαρούς όπως στό γερμανικό σπίτι τά βιβλία γιά τά ζῶα τοῦ δάσους μας και τήν έξερευνητική άποστολή στόν Βόρειο Πόλο. Ἐς προστεθεΐ τό γραμμόφωνο μέ τήν Καντάτα γιά τόν Lincoln ενός όρθοφρονοῦντος, στην όποία γίνεται λόγος κυρίως γιά σιδηροδρομικούς σταθμούς, μαζί μέ τό ύποχρεωτικά θαυμαζόμενο φολκλόρ τῆς Oklahoma και μερικούς ἠχηρούς δίσκους τζάζ, στό άκουσμα τών όποιων αισθάνονται συλλογικοί, τολμηροί και ταυτόχρονα άνετα. Κάθε έκφερόμενη κρίση έχει τήν αναγνώριση τών φίλων, κάθε έπιχείρημα τό γνωρίζουν πάντοτε εκ τών προτέρων. Τό γεγονός ότι όλα τά πολιτιστικά προϊόντα, άκόμα και τά μή συμμορφωνόμενα, εΐναι ένσωματωμένα στόν διανεμητικό μηχανισμό τοῦ μεγάλου κεφαλαίου, ότι στην πιό άνεπτυγμένη χώρα ένα προϊόν χωρίς τό «τυπωθήτω» τῆς μαζικῆς παραγωγῆς δύσκολα πιά μπορεΐ νά βρεΐ αναγνώστη, θεατή ἤ ακροατή, άρνείται εκ τών προτέρων στην παρεκκλίνουσα λαχτάρα τό θεματικό ύλικό της. Ἐκόμα και ό Kafka γίνεται τεμάχιο άπογραφῆς τοῦ ύπομισθωμένου άτελέ. Οί ίδιοι οί διανοούμενοι εΐναι ἤδη τόσο πολύ καθηλωμένοι σέ ό,τι εΐναι καταξιωμένο στην άπομονωμένη τους σφαΐρα, ώστε δέν έπιθυμοῦν τίποτε περισσότερο άπό τά σερβιριζόμενα σέ αὐτούς

ὑπό τή μάρκα highbrow¹. Ἡ φιλοδοξία στοχεύει μόνο στήν καλή ἐνημέρωση σχετικά μέ ἐγκεκριμένο ἀπόθεμα, στήν ἐπίτευξη τοῦ σωστοῦ συνθήματος. Ἡ περιθωριακότητα τῶν μυημένων εἶναι ἀνταπάτη καί ἀπλή φάση ἀναμονῆς. Εἶναι ὑπερεκτίμηση νά θεωροῦνται ἀποστάτες· φοροῦν στό πρόσωπο τοῦ μέσου ὄρου τζαμένια γυαλιά μέ κεράτινο σκελετό, ἀποκλειστικά γιά νά ξεχωρίσουν ὡς «brilliant»² στά μάτια τους καθῶς καί στόν γενικό ἀνταγωνισμό. Ἀκριβῶς ἔτσι εἶναι καί αὐτοί. Ἡ ὑποκειμενική προϋπόθεση τῆς ἀντίθεσης, ἡ ἔξω ἀπό νόρμες κρίση, πεθαίνει, ἐνῶ τά καμώματά της ἔξακολουθοῦν νά τελοῦνται ὡς ὁμαδικό τελετουργικό. Ὁ Στάλιν δέν ἔχει παρὰ νά ξεροθήξει, καί αὐτοί θά πετάξουν τόν Kafka καί τόν Van Gogh στά σκουπίδια.

133

Συμβολή στήν ἱστορία τοῦ πνεύματος. – Στό πίσω μέρος τοῦ δικοῦ μου ἀντίτυπου τοῦ *Zaratoústρα*, τοῦ ἔτους 1910, ὑπάρχουν ἀναγγελίες τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου. Ὅλες εἶναι κομμένες στά μέτρα τοῦ κορμοῦ τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ Nietzsche, ὅπως τόν φανταζόταν ὁ Alfred Kröner στή Λειψία, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νά εἶχε γνώση τοῦ πράγματος. «Ἰδανικοί στόχοι ζωῆς, τοῦ Adalbert Svoboda. Μέ τό ἔργο του ὁ Svoboda ἄναψε στά ὑψώματα μιά φεγγοδόλο φωτιά τοῦ διαφωτισμοῦ, ἡ ὁποία σκορπάει δυνατό φῶς πάνω σέ ὅλα τά προβλήματα τοῦ ἐρευνῶντος ἀνθρώπινου πνεύματος καί προβάλλει μέ σαφήνεια μπρός στά μάτια μας τά ἀληθινά ἰδανικά τοῦ Λόγου τῆς τέχνης καί τοῦ πολιτισμοῦ. Τό ὄγκῳδες καί λαμπρῆς ἐμφάνισης βιβλίο συναρπάζει ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό τέλος, αἰχμαλωτίζει, ἐρεθίζει, διδάσκει καί ἀσκεῖ διεγερτική ἐπίδραση πάνω σέ ὅλα τά ὄντως ἐλεύθερα πνεύματα, ὅπως τό λουτρό πού χαλυβδώνει τά νεῦρα ἢ τό δροσερό ἀεράκι τοῦ βουνοῦ». Ὑπογραφή: ἀνθρωπιά, καί σχεδόν τόσο ἀξιοσύστατο ὅσο ὁ David Friedrich Strauss. «Γιά τόν Zaratoústρα, τοῦ Max Zerbst. Ὑπάρχουν δύο Nietzsche. Ὁ ἕνας εἶναι ὁ παγκόσμιος γνωστός “φιλόσοφος τῆς μόδας”, ὁ λαμπρός ποιητής καί δεινός μάστορας τοῦ γλωσσικοῦ ὕφους, ὁ ὁποῖος τώρα βρίσκεται σέ ὅλα τά στόματα, ἐνῶ μερικά παρανοημένα συνθήματα ἀπό τό ἔργο του ἔχουν γίνει ἀμφιβόλου ἀξίας κοινό κτήμα τῶν “μορφωμένων”

Ὁ ἄλλος Nietzsche, αὐτός εἶναι ὁ ἀνεξιχνίαστος, ἀνεξάντλητος διανοητής καί ψυχολόγος, ὁ μέγας ἀνθρωποσκόπος καί ἀξιολογη- τῆς τῆς ζωῆς μέ τήν ἀπαράμιλλη δύναμη τοῦ πνεύματος καί ἰσχῦ τῆς σκέψης, στόν ὁποῖο ἀνήκει τό πιό μακρινό μέλλον. Πρόθεση τῶν δύο διαλέξεων, πού περιλαμβάνονται στό προκείμενο βιβλιαρά- κι, εἶναι νά φέρουν πιό κοντά σέ αὐτόν τόν ἄλλον Nietzsche τούς νοήμονες καί σοβαροῦς μεταξύ τῶν σύγχρονων ἀνθρώπων». Τότε ἐγώ θά προτιμοῦσα τόν ἕνα. Διότι γιά τόν ἄλλον γράφουν: «Φιλό- σοφος καί εὐγενής ἄνθρωπος, συμβολή στή χαρακτηριστογραφία τοῦ Friedrich Nietzsche, τοῦ Meta von Salis-Marschlins. Τό βιβλίον σαγη- νεύει μέ τήν εἰλικρινή ἀπόδοση ὄλων τῶν συναισθημάτων, τά ὅποια προκάλεσε ἡ προσωπικότητα τοῦ Nietzsche σέ μιᾶ αὐτοσυνειδητή γυναικεία ψυχῇ». Μήν ξεχνᾶς τό μαστίγιο, δίδασκε ὁ Ζαρατούστρα. Ἐντ' αὐτοῦ προσφέρεται: «Ἡ φιλοσοφία τῆς χαρᾶς, τοῦ Max Zerbst. Ὁ δρ. Max Zerbst ἔχει ὡς ἀφετηρία τόν Nietzsche, ἀλλά ἐπιδιώκει νά ξεπεράσει ὀρισμένες μονομέρειές του... Ὁ συγγραφέας δέν ἐπιδίδεται σέ ψυχρές ἀφαιρέσεις, ἀλλά μᾶλλον προσφέρει ἕναν ὕμνο, ἕναν φιλοσοφικό ὕμνο στή χαρά». Σάν φοιτητικό ἀστεῖο. Μόνο καμμιᾶ μονομέρεια. Προτιμότερο κατ' εὐθείαν στόν ἀθεϊστικό παράδεισο: «Τά τέσσερα Εὐαγγέλια, στή γερμανική, μέ εἰσαγωγή καί σημειώσεις τοῦ δρ. Heinrich Schmidt. Σέ ἀντίθεση πρός τή νοθευμένη, συχνά ἀναθεωρημένη μορφή, στήν ὁποία μᾶς ἔχει παρα- δοθεῖ τό Εὐαγγέλιο ὡς σύγγραμμα, αὐτή ἡ νέα ἔκδοση ἀνατρέχει στίς πηγές καί μπορεῖ νά φανεῖ πολύτιμη ὄχι μόνο στούς ἀληθινά θρησκευόμενους ἀνθρώπους, ἀλλά καί σέ ἐκείνους τούς "ἀντίχρι- στούς", οἱ ὁποῖοι αἰσθάνονται τήν ἀνάγκη τῆς κοινωνικῆς προσφο- ρᾶς». Ἡ ἐπιλογή εἶναι δύσκολη, ἀλλά μπορεῖ κανεῖς θαρρετά νά ὑποθέσει, ὅτι οἱ δύο ἐλίτ συμβιδάζονται ὅσο καί οἱ συνοπτικοί εὐαγγελιστές: «Τό εὐαγγέλιον τοῦ νέου ἀνθρώπου (μιᾶ σύνθεσι: Nietzsche καί Χριστός) τοῦ Carl Martin. Ἐνα θαυμαστό ἠθοπλαστι- κό βιβλιαράκι. Ὅλα ὅσα στήν ἐπιστήμη καί στήν τέχνη τοῦ παρόν- τος ἔχουν ἀναλάβει τόν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν πνευμάτων τοῦ παρελ- θόντος, ὅλα αὐτά ἔχουν ριζώσει καί ἀνθήσει σέ αὐτόν τόν ὄρμονο καί ὁμως τόσο νεανικό ψυχικό κόσμον. Καί τό ἀξιοπεριεργόν: Αὐτός ὁ "νέος", ἐντελῶς νέος ἄνθρωπος ἀντλεῖ γιά τόν ἑαυτό του καί γιά μᾶς τό ζωογόνο ἀναψυκτικό ἀπό μιᾶ παμπάλαια πηγῇ νεότητος: ἀπό ἐκεῖνο τό ἄγγελμα τῆς σωτηρίας, οἱ καθαρότεροι ἦχοι τοῦ ὁποῖου ἀντηχοῦν στήν Ἐπί τοῦ ὄρους ὀμιλία... Ἀκόμη καί στή

μορφή ή ίδια λιτότητα και τό μεγαλειό εκείνων τῶν λόγων!» Ὑπογραφή: ήθική κουλτούρα. Τό θαῦμα ἔγινε κιόλας πρὶν ἀπό σχεδόν σαράντα χρόνια, ή πάντως εἴκοσι μετά τή δικαιολογημένη ἀπόφαση τῆς ἰδιοφυΐας τοῦ Nietzsche νά τερματίσει ἀπότομα τήν ἐπικοινωνία μέ τόν κόσμο. "Ὅλα ἀποδείχτηκαν μάταια – περωτοί ἄπιστοι παπάδες και ὑπέρμαχοι ἐκείνης τῆς ὀργανωμένης ήθικῆς κουλτούρας, ή ὀποία ἀργότερα, στή Νέα Ὑόρκη, γύμναζε στή δουλειά τῆς σερβιτόρας ἐξόριστες πού ἄλλοτε ζοῦσαν καλά, εὐφραίνονταν μέ τή κληρονομιά ἐκείνου πού ἀγωνιοῦσε ἄν τόν ἄκουγε κανεῖς, ὅταν τραγουδοῦσε «στά κρυφά μιά βαρκαρόλα». Ἡ ἐλπίδα νά ἀφήσει κανεῖς πίσω του μηνύματα σέ μπουκάλια, μέσα στήν πλημμυρίδα τῆς ἐπερχόμενης βαρβαρότητας, ἦταν ἀκόμη και τότε ἕνα χαρμόσυνο ὄραμα: τά ἀπεγνωσμένα γράμματα κόλλησαν στή λάσπη τῆς πηγῆς τῆς νεότητας και ἀπό μιά σπείρα εὐγενῶν ἀνθρώπων και ἄλλου συρφετοῦ δουλεύτηκαν σέ καλλιτεχνικότατο, ἀλλά χαμηλῆς τιμῆς διάκοσμο τοίχου. Ἀπό τότε πῆρε πράγματι φόρα ή πρόοδος τῆς ἐπικοινωνίας. Ποιός τελικά θά θυμώσει ἀκόμη και μέ τά πιό ἐλεύθερα πνεύματα, ἄν αὐτά δέν γράφουν πιά για μιά φανταστική μελλοντική γενιά, ή ξέθαρη ἀγαθοσύνη τῆς ὀποίας μπορεῖ νά ξεπερνάει ἄν αὐτό εἶναι δυνατόν, και αὐτή τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς, ἀλλά μόνο για τόν νεκρό θεό;

134

Ἡ πλάνη τοῦ *Juvenalis*¹. – Δύσκολο νά γραφεῖ μιά σάτιρα. Ὅχι μόνο ἐπειδή ή κατάσταση, ή ὀποία ἔχει τήν ἀνάγκη τῆς περισσότερο ἀπό κάθε προηγούμενη, χλευάζει κάθε χλεύη. Τό ἴδιο τό μέσον τῆς εἰρωνείας ἔχει περιέλθει σέ ἀντίφαση πρὸς τήν ἀλήθεια. Ἡ εἰρωνεία βγάζει ἔνοχο τό ἀντικείμενο, παρουσιάζοντάς το ὀπως τό ἴδιο θέλει νά θεωρεῖται και συγκρίνοντάς τό μέ τό δικό του εἶναι καθ' ἑαυτό χωρίς κρίση, τρόπον τινά ἀφήνοντας ἐλεύθερο τόν χῶρο τοῦ ὑποκειμένου τῆς θεώρησης. Πετυχαίνει τό ἀρηνητικό ἀντιπαραβάλλοντας τό θετικό μέ τήν ἀξίωσή του για θετικότητα. Ἀναιρεῖ τόν ἑαυτό τῆς, μόλις προσθέσει τήν ἐπεξηγηματική λέξη. Ἐδῶ προῦποθέτει τήν ἰδέα τοῦ αὐτονόητου, πρωταρχικά τῆς κοινωνικῆς ἀπήχησης. Μόνον ὀπου θεωρεῖται ὑπαρκτή μιά ἀναμφισβήτητη συναίνεση τῶν

ὑποκειμένων, εἶναι περιττός ὁ ὑποκειμενικός στοχασμός, ἡ ἐκτέλεση τῆς ἐννοιολογικῆς πράξης. Ὅποιος ἔχει τούς γελῶντες μέ τό μέρος του, δέν χρειάζεται τήν ἀπόδειξη. Ἱστορικά ἡ σάτιρα προτιμοῦσε κατά συνέπεια ἐπί χιλιετίες, ὡς τήν ἐποχή τοῦ Voltaire, νά συντάσσεται μέ τούς ἰσχυρότερους, στούς ὁποίους μποροῦσε νά βασίζεται, μέ τήν αὐθεντία. Συνήθως ἐνεργοῦσε ὑπέρ τῶν ἀπειλούμενων ἀπό νεώτερες βαθμίδες τοῦ διαφωτισμοῦ παλιότερων στρωμάτων, τά ὁποῖα μέ πεφωτισμένα μέσα προσπαθοῦσαν νά στηρίξουν τήν παραδοσιακότητά τους: ἀνεξάντλητο ἀντικείμενό της ἦταν ἡ ἐκκλυση τῶν ἠθῶν. Γιαυτό στούς μεταγενέστερους φαίνεται ἐντελῶς σάν χοντροκομμένος κόπανος ὁ,τι ἄλλοτε σπάθιζε σάν ξίφος. Ἡ διπλοπρόσωπη πνευματικοποίηση τῶν φαινομένων θέλει νά δείξει τόν σατιρικό πάντοτε διασκεδαστικό καί στήν πρώτη γραμμῆ τῆς προόδου· κριτήριο ὅμως εἶναι ἡ ἐκάστοτε ἀπειλούμενη ἀπό τήν πρόοδο θέση, ἡ ὁποία ὡστόσο ἐξακολουθεῖ νά ἐκλαμβάνεται ὡς ἰσχύουσα ἰδεολογία, στόν βαθμό πού τό παρεκκλίνον φαινόμενο νά ἀπορρίπτεται, χωρίς νά τοῦ ἀναγνωρίζεται τό δικαίωμα μιᾶς ὀρθολογικῆς δικανικῆς ἀντιπαράθεσης. Ἡ ἀριστοφανική κωμωδία, στήν ὁποία ἡ αἰσχρολογία ἐπιδιώκει νά ἐκθέσει τήν ἀκολασία, ὑπολόγιζε, ὡς νεωτερίζουσα *laudatio temporis acti*², στόν ὄχλο, τόν ὁποῖο διέβαλλε. Μέ τή νίκη τῆς ἀστικῆς τάξης στή χριστιανική ἐποχή γίνεται πιά ἐλαστική ἡ λειτουργία τῆς εἰρωνείας. Κατά διαστήματα προσχωροῦσε στούς καταπιεσμένους, ἰδίως ἐκεῖ πού στήν πραγματικότητα εἶχαν πάψει νά καταπιέζονται. Ὄντας δέσμια τῆς δικῆς της μορφῆς, δέν ἀπέβαλε βέβαια ποτέ ἐντελῶς τήν αὐταρχική κληρονομιά, τήν κακεντρέχεια πού δέν δέχεται ἔνσταση. Γιά πρώτη φορά μέ τήν ἀστική παρακμή μετουσιώθηκε σέ προσφυγή στίς ἰδέες περί ἀνθρωπότητας, πού δέν ἀνέχονταν πιά καμμιά συμφιλίωση μέ τό κατεστημένο καί τή συνειδησή του. Ἀκόμη καί σέ αὐτές τίς ἰδέες ὅμως συγκαταλεγόταν ὁ χαρακτήρας τοῦ αὐτονόητου: δέν ἀναδύεται καμμιά ἀμφιβολία γιά τό ἀντικειμενικά – ἄμεσα προφανές· κανένα εὐφυολόγημα τοῦ Karl Kraus δέν ταλαντεύεται στήν ἀπόφαση ποιός εἶναι τίμιος καί ποιός ἀλιτήριος, τί εἶναι πνεῦμα καί τί βλακεία, τί εἶναι γλώσσα καί τί ἐφημερίδα. Σέ αὐτή τήν ἐτοιμότητα πνεύματος ὀφείλουν τή δύναμη κρούσης οἱ ρήσεις του. Ὅπως, στήν ἀκαριαία συνειδητοποίηση τῆς κατάστασης πραγμάτων, δέν χρονοτριβοῦν θέτοντας ἐρωτήματα, ἔτσι δέν ἐπιτρέπουν καί νά ἐγείρονται ἐρωτήματα. Ὅσο πιά ἐμφαντικά ὅμως ἡ πεζογραφία τοῦ Kraus θέτει τόν οὐμανισμό της ὡς

ἀμετάβλητον, τόσο περισσότερο λαμβάνει παλινορθωτικά χαρακτηριστικά. Καταδικάζει τή φαυλοκρατία και τήν παρακμή, τόν ἄνθρωπο τῶν γραμμάτων και τόν φουτουριστή, χωρίς νά ὑπερτερεῖ ἔναντι τῶν ζηλωτῶν τῆς φυσικῆς κατάστασης τοῦ πνεύματος παρά μόνο ὡς πρός τήν ἐπίγνωση τῆς κακότητάς τους. Τό γεγονός ὅτι στό τέλος ἡ ἀδιαλλαξία του ἀπέναντι στόν Hitler δείχτηκε ἐνδοτική ἀπέναντι στόν Schuschnigg³, δέν μαρτυρεῖ ἀδυναμία τοῦ γενναίου, ἀλλά τήν ἀντινομία τῆς σάτιρας. Ἡ τελευταία πρέπει νά πιάνεται ἀπό κάπου, και ὁ δηλωμένος μεμψίμοιρος ὑποκύπτει στή θετικότητα τῆς. Ἀκόμη και ἡ καταγγελία τοῦ «δημοσιογράφου χωρίς φρόνημα» περιέχει, ἐκτός ἀπό τήν ἀλήθεια τῆς, τό κριτικό στοιχείο, και κάτι ἀπό τόν common sense⁴, ὁ ὁποῖος δέν μπορεῖ νά ἀνεχθεῖ τόν στομφώδη και ἀπερίσκεπτο πολυλογία. Τό μίσος γιά ἐκείνον πού ἐπιθυμεῖ νά φαίνεται παραπάνω, βάζει τόν τελευταῖο στή θέση του ἀποτιμώντας τό ποιόν ὡς κάτι δεδομένο. Ἡ ἀδέκαστη στάση ἀπέναντι στό προσποιητό, στήν ἀστήρικτη και ταυτόχρονα ἐμπορικά βολιδοσκοπούσα ὑπεραξίωση τοῦ πνεύματος, ξεμασκαρεῖ ὅσους δέν κατάφεραν νά ἐξιωθοῦν μέ ἐκείνο τό ὑψηλότερο πού φαντάζονται. Αὐτό τό ὑψηλότερο εἶναι ἡ ἐξουσία και ἡ ἐπιτυχία και μέσα ἀπό τή χαλασμένη ταύτιση ἀποκαλύπτεται και αὐτό ψέμα. Γιά τόν ἀγύρτη ὅμως αὐτό συνάμα ἐνσαρκώνει πάντοτε τήν οὐτοπία: ἀκόμη και τά ψεύτικα μπριλάντια ἀστράφτουν ἀπό τό ἀνίσχυρο παιδικό ὄνειρο, και αὐτό συγκαταδικάζεται, ἐπειδή ναυάγησε, και κλητεύεται ἐνώπιον τοῦ Fogum⁵ τῆς ἐπιτυχίας. Ὅλη ἡ σάτιρα εἶναι τυφλή ἀπέναντι στίς δυνάμεις πού ἀποδεσμεύονται κατά τήν κατάρρευση. Γιαυτό και ἡ ὀλοκληρωτική παρακμή προσεῖλκυσε κοντά τῆς τίς δυνάμεις τῆς σάτιρας. Ἡ εἰρωνεία τῶν ἡγετῶν τοῦ Τρίτου Ράιχ γιά τούς ἐξόριστους και τούς φιλελεύθερους πολιτικούς, πού δέν τῆς ἀπέμεινε ἄλλη δύναμη ἀπό τή σωματική βία, ἦταν ἡ τελευταία. Γιά τήν ἀδυνατότητα τῆς σάτιρας σήμερα δέν φταίει, ὅπως τό θέλει ὁ συναισθηματισμός, ἡ σχετικότητα τῶν ἀξιῶν, ἡ ἀπουσία δεσμευτικῶν νορμῶν. Μᾶλλον ἡ ἴδια ἡ συναίνεση, ὁ τυπικός πρότερος ὄρος τῆς εἰρωνείας, ἔχει γίνει ὡς πρός τό περιεχόμενο οἰκουμενική. Σάν τέτοια θά ἦταν τό μόνο ἀρμόζον ἀντικείμενο τῆς εἰρωνείας και ταυτόχρονα τῆς ἀφαιρεῖ τό ἔδαφος. Τό πεδίο τῆς, ἡ διαφορά μεταξύ ἰδεολογίας και πραγματικότητας, ἔχει ἐξαλειφθεῖ. Ἡ πρώτη συμβιδάζεται μέ τήν ἐπιβεβαίωση τῆς πραγματικότητας, καθῶς ἀπλῶς τήν ἀναδιπλασιάζει. Ἡ εἰρωνεία σήμαινε: αὐτό ἰσχυρίζεται ἡ

τάξη πραγμάτων ὅτι εἶναι, ἔτσι ὁμως ἔχουν τὰ πράγματα· σήμερα ὡστόσο ὁ κόσμος, ἀκόμη καί στό πιό ριζικό ψέμα, ἐπικαλεῖται τό ἐπιχείρημα ὅτι ἔτσι ἀκριβῶς ἔχουν τὰ πράγματα, καί αὐτό τό εὔρημα συμπίπτει γι' αὐτόν μέ τό καλό. Δέν ὑπάρχει καμμιά σχισμή στόν βράχο τοῦ κατεστημένου, ἀπό ὅπου θά μπορούσε νά πιαστεῖ ὁ εἴρωνας. Τά αὐτιά τοῦ γκρεμιζόμενου βουίζουν ἀπό τό σαρκαστικό γέλιο τοῦ ὑπουλοῦ ἀντικειμένου πού τόν καθήρεσε. Τό ὕφος τοῦ στερούμενου ἐννοιῶν «ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα» εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο πού ὁ κόσμος παίρνει ἀπέναντι σέ κάθε θύμα του, καί ἡ ὑπερδασιακή συναίνεση, ἡ ὁποία ἐνυπάρχει στήν εἰρωνεία, γίνεται γελοία μπροστά στήν πραγματική ὁμοφωνία, τήν ὁποία θά ἔπρεπε νά χτυπήσει. Ἐναντίον τῆς αἵματηρῆς σοβαρότητας τῆς ὀλιγκῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία ἔχει ἀπορροφήσει κάθε ἀντιτιθέμενη ἀρχή, τήν ἀσθενική ἔνσταση πού παλιότερα διέκοπτε ἡ εἰρωνεία, τώρα πιά ὑπάρχει μόνο ἡ αἵματηρή σοβαρότητα, ἡ ἐννοημένη ἀλήθεια.

135

Γυλαετός. – Δέν εἶναι μόνο πιό βολικό νά ὑπαγορεύει κανεῖς, ἀφοῦ αὐτό δέν παρακινεῖ ἀπλῶς σέ συγκέντρωση, ἀλλά ἔχει ἐπιπλέον ἓνα πλεονέκτημα ἐπί τῆς οὐσίας. Ἡ ὑπαγόρευση δίνει στόν συγγραφέα τή δυνατότητα νά παρεισδύσει ἤδη κατά τίς πιό πρώιμες φάσεις τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας στή θέση τοῦ κριτικοῦ. Αὐτά πού στήνει ἐκεῖ, δέν τόν δεσμεύουν, εἶναι προσωρινά, ἀπλό ὕλικό γιά ἐπεξεργασία, ταυτόχρονα ὁμως, ἅπαξ καί ἔχουν καταγραφεῖ, ἐμφανίζονται ἀπέναντί του σάν ἀποξενωθέντα καί ὡς ἓνα βαθμό ἀντικειμενικά. Δέν χρειάζεται κἀν νά φοβᾶται μήπως ὀριστικοποιήσει κἀτι πού δέν θά μπορούσε νά μείνει ἔτσι, διότι δέν εἶναι ἀναγκασμένος νά τό γράψει: ἀπό ὑπευθυνότητα παίξει ἓνα παιγνιδάκι στήν ἴδια. Ὁ κίνδυνος τῆς διατύπωσης παίρνει τήν ἀκίνδυνη μορφή πρῶτα τοῦ πρόχειρου ὑπομνήματος καί ἔπειτα τῆς ἐργασίας πάνω σέ κἀτι ἤδη ὑπάρχον, ὅποτε δέν ἀντιλαμβάνεται πλέον καθαρά τή δική του παρατολμία. Ἀπέναντι στίς δυσκολίες κάθε θεωρητικῆς ἐξωτερίκευσης, πού ἔχουν προσλάβει διαστάσεις ἀπόγνωσης, τέτοια τεχνάσματα ἀποβαίνουν εὐλογία. Εἶναι τεχνικά βοηθήματα τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου, ἡ ὁποία προβαίνει σέ ἀποφάνσεις, γιά νά τίς ἀνακαλέσει

καί παρά ταῦτα νά ἐμμένει σέ αὐτές. Εὐχαριστίες ὅμως ἀξίζουσι σ' αὐτόν πού καταγράφει τά ὑπαγορευόμενα, ὅταν στήν κατάλληλη στιγμή ἀναταράσσει τόν συγγραφέα μέ ἀντιρροήσεις, εἰρωνεία, νευρικότητα, ἀνυπομονησία καί ἔλλειψη σεβασμοῦ. Ἐπισύρει τήν ὀργή. Αὐτή παροχετεύεται ἀπό τό ἀπόθεμα τῆς ἔνοχης συνείδησης, μέ τήν ὁποία ἀλλιῶς ὁ συγγραφέας θά δυσπιστοῦσε ἀπέναντι στό μόρφωμά του καί ἡ ὁποία τώρα τόν κάνει νά ὀχυρώνεται ἀκόμη πεισματικότερα στό ὑποτιθέμενο ἱερό κείμενο. Ἡ ἀψιθυμία πού στρέφεται μέ ἀχαριστία κατά τοῦ ἔνοχλητικοῦ βοηθοῦ, καθορίζει εὐεργετικά τή σχέση του μέ τό ἀντικείμενό του.

136

Ἐπιδειξιμανής. – Οἱ καλλιτέχνες δέν μετουσιώνουν. "Ὅτι δέν ἱκανοποιοῦν οὔτε ἀπωθοῦν τίς ἐπιθυμίες τους, ἀλλά τίς μεταμορφώνουν σέ κοινωνικά ἐπιθυμητές ἐπιτεύξεις, τά ἔργα τους, αὐτό εἶναι μιά ψυχαναλυτική ψευδαίσθηση· ἐξάλλου τά θεμιτά ἔργα τέχνης σήμερα εἶναι, χωρίς ἐξαιρέση, κοινωνικά ἀνεπιθύμητα. Ἀπεναντίας οἱ καλλιτέχνες ἐκδηλώνουν σφοδρά, διάχυτα καί ταυτόχρονα συγκρουόμενα μέ τήν πραγματικότητα ἔνστικτα, πού φέρουν τή σφραγίδα τῆς νεύρωσης. Ἀκόμη καί τό ὄνειρο τῶν μικροαστῶν, ὁ ἠθοποιός ἢ βιολιστής ὡς σύνθεση νευρόσπαστου καί καρδιοκατακτητῆ, εἶναι πῶς ἀληθινό ἀπό τήν ὄχι λιγότερο μικροαστική οἰκονομική τῶν ὁρμῶν, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τά σαββατογεννημένα παιδιά τῆς ὀρμικῆς στέρησης ἀποφορτίζονται σέ συμφωνίες καί μυθιστορήματα. Ἡ μοίρα τους εἶναι μᾶλλον ἢ ἀπουσία ἀναστολῶν πού ὑπερεντείνει σέ βαθμό ὑστερίας κάθε νοητό φόβο· ναρκισσισμός ἐξωθημένος ὡς τά ὄρια τῆς παράνοιας. Πρὸς ὅτιδήποτε μετουσιωμένο αἰσθάνονται ἀποστροφή. Εἶναι ἀδιάλλακτοι ἀπέναντι στοὺς ἐστέτ, ἀδιάφοροι γιά κάθε φροντισμένο περιβάλλον, καί στόν καλαισθητο τρόπο ζωῆς διακρίνουν μέ σιγουριά τήν κατώτερη ἀμυντική ἀντίδραση κατά τῆς ἐπιρρέπειας πρὸς τό κατώτερο, ἀκριβῶς ὅπως οἱ ψυχολόγοι, ἀπό τοὺς ὁποίους οἱ ἴδιοι παρεξηγοῦνται. Ἀπό τά γράμματα τοῦ Mozart στήν ξαδελφούλα του στό Augsburg ὡς τά λογοπαίγνια τοῦ πικραμένου μουσικοδιδάσκαλου στίς πρόβες, παντοῦ εἶναι καταφανῆς ἡ ἔλξη πού ἀσκεῖ στοὺς καλλιτέχνες τό ἄδρό, σαγλό καί αἰσχρο. Στή

φροϋδική θεωρία δέν χωροῦν, διότι σ' αὐτή λείπει μιά ἐπαρκῆς ἔννοια τῆς ἔκφρασης, μολονότι ἔχει φωτίσει τόν τρόπο λειτουργίας τῶν συμβόλων στό ὄνειρο καί στή νεύρωση. "Ὅτι μιά χωρίς λογοκρισία ἔκφραση παρόρμηση δέν μπορεῖ νά χαρακτηρισθεῖ ὡς ἀπωθημένη, ἔστω κι ἂν δέν θέλει πιά νά φτάσει στόν στόχο, τόν ὁποῖο δέν μπορεῖ νά βρεῖ, αὐτό εἶναι πράγματι σαφές. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ ψυχαναλυτική διάκριση μεταξύ κινητήριας —«πραγματικῆς»— καί παραισθησιακῆς ἱκανοποίησης βρῖσκεται πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στήν ἱκανοποίηση καί τήν ἀνυπόκριτη ἔκφραση. "Ὅμως ἡ ἔκφραση δέν εἶναι παραισθησιολογία. Εἶναι φαινομενικότητα, ἂν κριθεῖ σύμφωνα μέ τήν ἀρχή τῆς πραγματικότητας, τήν ὁποία μπορεῖ νά παρακάμπτει. Ποτέ ὅμως τό ὑποκειμενικό δέν προσπαθεῖ μέσα ἀπό τή φαινομενικότητα, ὅπως μέσα ἀπό τό σύμπτωμα, νά ὑποκαταστήσει παρανοϊκά τήν πραγματικότητα. Ἡ ἔκφραση διάκειται ἀρνητικά ἀπέναντι στήν πραγματικότητα, καθὼς τῆς ἀντιπροβάλλει ἐπικριτικά αὐτό πού δέν τῆς μοιάζει, ἀλλά δέν ἀρνεῖται νά τήν παραδεχθεῖ· βλέπει κατάματα τή σύγκρουση, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ στό σύμπτωμα τυφλά. Κοινό σημεῖο τῆς ἔκφρασης μέ τήν ἀπόκλιση παραμένει ὅτι σέ αὐτή ἡ παρόρμηση παρεμποδίζεται ἀπό τήν πραγματικότητα. Σ' αὐτή τήν παρόρμηση, καί σέ ὁλόκληρο τό πλέγμα τῆς ἐμπειρίας, στό ὁποῖο ἀνήκει, ἔχει ἀπαγορευθεῖ ἡ ἄμεση ἐπικοινωνία μέ τό ἀντικείμενο. Ὡς ἔκφραση, ἡ παρόρμηση φθάνει στήν ἀνόθευτη ἐκδήλωση τοῦ ἑαυτοῦ της, ἄρα καί τῆς ἀντίστασης, μέ τή μορφή τῆς αἰσθητῆς μίμησης. Εἶναι τόσο δυνατή, ὥστε ὑφίσταται τήν τροποποίησή της σέ ἀπλή εἰκόνα, τό τίμημα τῆς ἐπιβίωσης, χωρίς νά ἀκρωτηριάζεται στήν πορεία πρὸς τά ἔξω. Στή θέση τοῦ στόχου καθὼς καί τῆς δικῆς της ὑποκειμενικῆς-λογοκριτικῆς «ἐπεξεργασίας» θέτει τήν ἀντικειμενική: τή μαχητική ἀποκάλυψή της. Αὐτό τή διακρίνει ἀπό τή μετουσίωση: κάθε ἐπιτυχῆς ἔκφραση τοῦ ὑποκειμένου, θά μπορούσε κανεῖς νά πεῖ, εἶναι μιά μικρή νίκη κατά τοῦ παιγνιδιοῦ τῶν δυνάμεων τῆς δικῆς του ψυχολογίας. Τό πάθος τῆς τέχνης συνδέεται ἄρρηκτα μέ τό γεγονός ὅτι αὐτή, ἀκριβῶς ἀποσυρόμενη στή φαντασία, ἀποδίδει στήν πραγματικότητα ὅσα τῆς ὀφείλει, καί ἐντούτοις δέν παραδίδεται στήν προσαρμογή, δέν προεκτείνει τήν ἰσχύ τοῦ ἐξωτερικοῦ σέ παραμόρφωση τοῦ ἐσωτερικοῦ. Αὐτοί πού τό κατορθώνουν, πρέπει ὅλοι χωρίς ἐξαίρεση νά πληρώνουν ἀκριβά γι' αὐτό ὡς ἄτομα, ἔχοντας μείνει ἀβοήθητοι πίσω ἀπό τή δική τους ἔκφραση, ἡ ὁποία ξέφυγε ἀπό

τήν ψυχολογία τους. Ἔτσι ὁμως οἱ ἴδιοι προκαλοῦν ἀμφιβολίες, ὄχι μικρότερες ἀπὸ τὰ προϊόντα τους, σχετικά μέ τήν ἔνταξη τῶν ἔργων τέχνης στά πολιτιστικά ἐπιτεύγματα *ex definitione*¹. Κανένα ἔργο τέχνης, μέσα στήν κοινωνική ὀργάνωση, δέν μπορεῖ νά ἀποφύγει τήν ὑπαγωγή του στήν κουλτούρα, ὁμως δέν ὑπάρχει κανένα, ἂν εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό καλλιτεχνική βιοτεχνία, πού νά μήν κάνει στήν κουλτούρα τήν ἀπορριπτική χειρονομία: ὅτι ἔγινε ἔργο τέχνης. Ἡ τέχνη εἶναι τόσο ἀντικαλλιτεχνική ὅσο καί οἱ καλλιτέχνες. Στήν παραίτησή της ἀπό τόν ὀρμικό στόχο μένει πιστή σ' αὐτόν· αὐτή ἢ πίστη ξεμασκαρεύει τό κοινωνικά ἐπιθυμούμενο, τό ὁποῖο ὁ Freud ἐξύμνησε ἀφελῶς ὡς ἐξαγνιστική μετουσίωση, ἢ ὁποία πιθανῶς δέν ὑπάρχει καν.

137

*Μικροί πόνοι, μεγάλα τραγούδια*¹. – Ἡ σύγχρονη μαζική κουλτούρα εἶναι ἱστορικά ἀναγκαία, ὄχι ἀπλῶς ὡς ἀποτέλεσμα τῆς περικύκλωσης ὀλόκληρης τῆς ζωῆς ἀπό τερατώδεις ἐπιχειρήσεις, ἀλλά ὡς επακόλουθο αὐτοῦ πού φαίνεται διαμετρικά ἀντίθετο πρὸς τήν ἐπικρατοῦσα σήμερα τυποποίηση τῆς συνείδησης, τῆς αἰσθητικῆς ὑποκειμενοποίησης. Οἱ καλλιτέχνες, ὅσο περισσότερο στρέφονταν πρὸς τὰ μέσα, ἔμαθαν ἀσφαλῶς νά ἀπαρνοῦνται τήν παιδαριώδη εὐχαρίστηση ἀπὸ τήν ἀπομίμηση τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ταυτόχρονα ὁμως ἔμαθαν, χάρη στὸν στοχασμό πάνω στήν ψυχή, ὄλο καί περισσότερο νά γίνονται κύριοι τοῦ ἑαυτοῦ τους. Ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς τους, πού τούς ἀπέφερε ὄλο καί μεγαλύτερη ἐλευθερία καί ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὰ ἑτερογενῆ στοιχεῖα, ὀδήγησε σέ ἕνα εἶδος ἐκπραγμάτισης, σέ μιά τεχνικοποίηση τῆς ἐσωτερικότητας σάν τέτοιας. Ὅσο ἱκανότερα ἐκφράζεται ὁ καλλιτέχνης, τόσο λιγότερο πρέπει νά «εἶναι» αὐτό πού ἐκφράζει, καί σέ τόσο μεγαλύτερο βαθμό τό ἐκφραζόμενο, καί μάλιστα τό περιεχόμενο τῆς ἴδιας τῆς ὑποκειμενικότητας, γίνεται ἀπλή συνάρτηση τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας. Ὁ Nietzsche τό ἔνοιωσε, ὅταν καταλόγισε ὑποκρισία στὸν Wagner, τὸν δαμαστή τῆς ἔκφρασης, χωρὶς νά διακρίνει, ὅτι ἐδῶ δέν πρόκειται γιὰ ψυχολογία, ἀλλά γιὰ μιά ἱστορική τάση. Ὅμως ἡ μεταμόρφωση τοῦ περιεχομένου τῆς ἔκφρασης ἀπὸ μιά ἀκαθοδήγητη παρόρμηση σέ ὑλικό τῆς χειραγώγησης τό κάνει ταυτόχρονα χειροπιαστό, ἐκθέ-

σιμο, ἐμπορεύσιμο. Ἡ λυρική ὑποκειμενοποίηση λόγου χάρις στὸν Heine δὲν θρῖσκεται ἀκριβῶς σὲ ἀντίφαση πρὸς τὰ ἐμπορικά χαρακτηριστικά αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου, ἀλλὰ τὸ ἐμπορεύσιμο εἶναι ἡ ἴδια ἡ ὑποκειμενικότητα πού διοικεῖται ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικότητα. Ἡ δεξιотεχνική χρήση τῆς «κλίμακας», πού ἀπὸ τὸν δέκατο ἔνατο αἰῶνα καθορίζει τὸν ἀρτίστα, περνάει στὴ δημοσιογραφία, στὸ θέαμα, στὸν ὑπολογισμό, ὠθούμενη ἀπὸ τὴ δική της κινητήρια δύναμη, χωρὶς νὰ ἀπαιτεῖται κἀν προδοσία. Ὁ νόμος κίνησης τῆς τέχνης, ὁ ὁποῖος ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν αὐτοκυριαρχία καὶ ἐπομένως τὴν ἀντικειμενοποίηση τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, σημαίνει τὴ συντέλειά της: ἡ ἀντικαλλιτεχνικότητα τοῦ κινηματογράφου, ὁ ὁποῖος ἐπιθεωρεῖ διοικητικὰ ὅλα τὰ θέματα καὶ συναισθήματα γιὰ νὰ τὰ πουλήσει στοὺς πελάτες, αὐτὴ ἡ δεύτερη ἐξωτερικότητα, πηγάζει ἀπὸ μιὰ τέχνη ἐννοούμενη ὡς αὐξανόμενη κυριαρχία πάνω στὴν ἐσωτερικὴ φύση. Ἐνῶ ὁ περιβόητος θεατρινισμὸς τῶν καλλιτεχνῶν τῆς πρόσφατης περιόδου, ἡ ἐπιδειξιμανία τους, εἶναι ἡ χειρονομία, μὲ τὴν ὁποία προσφέρουν τὸν ἑαυτό τους ὡς ἐμπόρευμα στὴν ἀγορά.

138

*Who is who*¹. – Ἡ κολακευτικὴ πεποίθηση γιὰ τὴν ἀφέλεια καὶ καθαρότητα τοῦ καλλιτέχνη ἢ τοῦ λόγιου προεκτείνεται στὴν τάση του νὰ ἐξηγῆ τίς δυσκολίες ἐπικαλούμενος τὴν πονηρὴ συμφεροντολογία, τὸ πρακτικὰ ὑπολογιστικὸ πνεῦμα τῶν συμβαλλομένων. Ἀλλὰ ὅπως κάθε κατασκευὴ, ὅπου δίνει κανεὶς δίκιο στὸν ἑαυτό του καὶ ἄδικο στὸν κόσμο, κάθε ἐπιμονὴ στὶς περγαμηνές του, ἔχει τὴν τάση νὰ δίνει δίκιο ἀκριβῶς στὸν κόσμο μέσα στὸν ἑαυτό του, τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ἀντίθεση μεταξύ ἀγνῆς θέλησης καὶ πονηριᾶς. Μελετημένη, καθοδηγούμενη ἀπὸ χίλιους πολιτικούς συλλογισμούς καὶ ἐκτιμήσεις ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς τακτικῆς, προσεκτικῆς καὶ καχύποπτης εἶναι σήμερα ἡ συμπεριφορὰ ἀκριβῶς τοῦ περιθωριακοῦ διανοούμενου, ὁ ὁποῖος ξέρει τί τὸν περιμένει. Οἱ συναινούντες ὅμως, τὸ βασιλεῖο τῶν ὁποίων ἔχει πρὸ πολλοῦ ἀποκρυσταλλωθεὶ πέρα ἀπὸ κομματικὰ σύνορα σὲ ζωτικὸ χῶρο, δὲν χρειάζονται πιά τὸν ὑπολογισμό πού τοὺς ἀποδιδόταν. Εἶναι τόσο ἀξιό-

πιστα δεσμευμένοι στους κανόνες του παιγνιδιού του Λόγου, οι συσχετισμοί συμφερόντων τους έχουν κατασταλάξει τόσο αυτόνοπτα στή σκέψη τους, ώστε έχουν γίνει πάλι ακίνδυνοι. Ἐν ἐρευνησει κανείς για τά σκοτεινά τους σχέδια, οι κρίσεις του είναι μεταφυσικά μὲν ἀληθεῖς, διότι αὐτά συγγενεύουν μέ τή ζοφερή πορεία του κόσμου, ψυχολογικά ὁμως ἐσφαλμένες: περιέχεται ὁ ἴδιος στήν ἀντικειμενικά αὐξανόμενη μανία καταδίωξης. Ὅσοι ἀπό θέση διαπραττουν προδοσία καί προστυχία καί πουλοῦν τόν ἑαυτό τους καί τούς φίλους τους στήν ἐξουσία, δέν χρειάζονται γι' αὐτό καμμιά πανουργία καί καμμιά ὑστεροβουλία, διόλου σχεδιασμένες ἐνέργειες του ἐγώ, ἀλλά, ἀντίστροφα, πρέπει νά ἀφεθοῦν μόνο στίς ἀντιδράσεις τους ἰκανοποιώντας χωρίς ἐνδοιασμούς τίς ἀπαιτήσεις τῆς στιγμῆς, γιά νά κατορθώσουν παίζοντας ὅσα οι ἄλλοι μόνο μέ ἀβυσσαλέους συνδυασμούς σκέψεων θά μπορούσαν νά καταφέρουν. Ἐμπνέουν τήν ἐμπιστοσύνη ἐκδηλώνοντάς την. Βλέπουν τό ὄφελος πού τούς ἀναλογεῖ, ζοῦν χωρίς ν' ἀποταμιεύουν, προβάλλονται σάν ἀπαλλαγμένοι ἀπό κάθε συμφεροντολογία καί ταυτόχρονα προεγγράφονται τρόπον τινά συνδρομητές γιά μιá κατάσταση πραγμάτων, πού οἴγουρα δέν θ' ἀφήσει νά τούς λείψει τίποτε. Ἀφοῦ ὅλοι κυνηγοῦν χωρίς συγκρούσεις ἀποκλειστικά τό εἰδικό συμφέρον, αὐτή ἡ ἐπιδίωξη ἐμφανίζεται μέ τή σειρά τῆς ἀκριβῶς σάν γενική καί τρόπον τινά ἀνιδιοτελής. Οἱ χειρονομίες τους εἶναι εἰλικρινεῖς, αὐθόρμητες, ἀφοπλιστικές. Καλοί εἶναι οἱ ἴδιοι καί κακοί οἱ ἀντίπαλοί τους. Ἐπειδή δέν διαθέτουν πιά τήν ἀπαραίτητη ἀνεξαρτησία γιά μιá πράξη ἀντίθετη πρὸς τό συμφέρον, ἐξαρτῶνται ἀπό τήν καλή θέληση τῶν ἄλλων καί οἱ ἴδιοι εἶναι καλοπροαίρετοι. Τό ἐντελῶς διαμεσολαβημένο, τό ἀφηρημένο συμφέρον, δημιουργεῖ μιá δεύτερη ἀμεσότητα, ἐνῶ ἐκεῖνος πού ἀκόμη δέν ἔχει ἐνταχθεῖ πλήρως, ἐκτίθεται ὡς ἀφύσικος. Γιά νά μὴν πάρει τήν κάτω βόλτα, πρέπει, μπαίνοντας σέ κόπους, νά ξεπεράσει τόν κόσμο σέ κοσμικότητα, ὅποτε εὐκολα του καταλογίζεται ἡ ἀδέξια ὑπέρβαση του μέτρου. Καχυποψία, ἀρχομανία, ἔλλειψη συναδελφικότητας, δολιότητα, ματαιοδοξία καί ἀσυνέπεια εἶναι οἱ κατηγορίες πού μποροῦν πειστικότερα νά του ἐπιρριφθοῦν. Ἡ κοινωνική μαγγανεία μετατρέπει ἀναπόφευκτα αὐτόν πού δέν παίζει τό παιγνίδι σέ φίλαυτο, ἐνῶ ἐκεῖνος πού, χωρίς ἑαυτό, ζεῖ σύμφωνα μέ τήν ἀρχή τῆς πραγματικότητας, ἀποκαλεῖται ἀνιδιοτελής μέχρι αὐτοθυσίας.

Ἄνεπίδοτη ἐπιστολή. – Οἱ καλλιεργημένοι ἄμουσοι ζητοῦν συνήθως ἀπό τό ἔργο τέχνης κάτι νά τούς δώσει. Δέν ἀγανακτοῦν πιά μέ τή ριζοσπαστικότητα, ἀλλά ἀποτραβιοῦνται στόν ἀδιάντροπα μετριόφρονα ἰσχυρισμό ὅτι δέν καταλαβαίνουν. Αὐτός παραμερίζει ἀκόμη καί τήν ἀντίσταση, τήν τελευταία ἀρνητική σχέση πρός τήν ἀλήθεια, καί τό σκανδαλιστικό ἀντικείμενο καταχωρεῖται χαμογελαστά στόν κατάλογο τῶν ἀνόμοιων του, τῶν διαρκῶν ἀγαθῶν, ἀνάμεσα σά ὅποια ἔχει κανεῖς τή δυνατότητα νά ἐπιλέγει καί τά ὅποια μπορεῖ κανεῖς νά ἀπορρίπτει, χωρίς νά φέρει ὁ ἴδιος κόν τήν εὐθύνη γι' αὐτό. Εἶμαι ἀπλούστατα κουτός, παλαιομοδίτικος, δέν μπορῶ νά παρακολουθήσω, λένε, καί ὅσο περισσότερο μειώνουν τόν ἑαυτό τους, τόσο πιό σταθερά συμμετέχουν στήν κραταιή ταυτοφωνία τῆς vox inhumana populi¹, στή δικάζουσα ἐξουσία τοῦ ἀπολιθωμένου πνεύματος τῆς ἐποχῆς. Τό ἀκατανόητο, ἀπό τό ὅποιο κανένας δέν ἔχει ὄφελος, ἀπό προκλητικό ἐγκλημα γίνεται ἀξιολύπητη ἀνοησία. Μαζί μέ τό κεντρί ἀπομακρύνουν καί τόν πειρασμό. Ὅτι πρέπει νά δίδεται στούς ἀνθρώπους κάτι, φαινομενικά τό αἶτημα τῆς οὐσιαστικότητας καί πληρότητας, αὐτό ἀκριβῶς ἀποκλείει τίς τελευταῖες καί κάνει τό δίδον νά φτωχαίνει. Κατ' αὐτό ὅμως ἡ σχέση πρός τούς ἀνθρώπους ἐξισώνεται μέ τήν αἰσθητική σχέση. Ἡ κατηγορία ὅτι δέν δίνει κανεῖς τίποτε, εἶναι ἀξιοθρήνητη. Ἄν ἡ σχέση ἔγινε στείρα, ὀφείλει κανεῖς νά τή διαλύσει. Σέ ἐκείνον ὅμως πού ἐμμένει σέ αὐτή καί ὡστόσο παραπονιέται, λείπει πάντοτε τό δεκτικό ὄργανο: ἡ φαντασία. Καί οἱ δύο πρέπει νά δίνουν κάτι, εὐτυχία ὡς τό κατ' ἐξοχήν μὴ ἀνταλλάξιμο, μὴ ἀγώγιμο, ὅμως αὐτό τό δίδειν εἶναι ἀδιαχώριστο ἀπό τό λαμβάνειν. Ἐχει ἐπέλθει τό τέλος, ὅταν πιά δέν φθάνει στόν ἄλλον αὐτό πού βρῖσκει κανεῖς γι' αὐτόν. Δέν ὑπάρχει ἀγάπη πού νά μὴν εἶναι ἡχώ. Στούς μύθους, ἡ ἀποδοχή τῆς προσφερόμενης θυσίας ἀποτελοῦσε ἐγγύηση γιά τήν ἀπονομή χάριος· γι' αὐτήν τήν ἀποδοχή παρακαλεῖ ἡ ἀγάπη, τό ὁμοίωμα τῆς θυσίας, ὥστε νά μὴν αἰσθάνεται νά τή βαραίνει ἡ κατάρα. Ἡ παρακμή τῆς προσφορᾶς δώρων συμπορεύεται σήμερα μέ τή σκλήρυνση ἀπέναντι στό λαμβάνειν. Ἡ τελευταία ὅμως καταλήγει σέ ἐκείνη τήν ἀπάρνηση τῆς ἴδιας τῆς εὐτυχίας, ἡ ὅποια καί μόνο ἐπιτρέπει στούς ἀνθρώπους νά προσκολλῶνται στό δικό τους εἶδος εὐτυχίας. Θά διαρρη-

γνυόταν τό τεῖχος στό σημεῖο πού θά δέχονταν ἀπό τόν ἄλλον ὅ,τι μέ σφιγμένα χεῖλη πρέπει νά ἀπαγορεύουν στόν ἑαυτό τους. Αὐτό ὅμως γίνεται δύσκολο γι' αὐτούς ἐξαιτίας τῆς προσπάθειας πού ἀπαιτεῖ ἀπό τούς ἴδιους τό λαμβάνειν. Ξετρελαμένοι μέ τήν τεχνική, μεταβιβάζουν τό μίσος γιά τήν περιττή καταπόνηση τῆς ὑπαρξῆς τους στό ξόδεμα ἐνέργειας, τό ὁποῖο, ὡς κινουῖν στοιχεῖο τοῦ εἶναι τους, χρειάζεται ἡ ἡδονή ὡς τίς ἔσχατες μετουσιώσεις της. Παρά τίς ἀμέτρητες διευκολύνσεις ἡ πρακτική τους παραμένει παράλογος μόχθος· τή σπατάλη τῶν δυνάμεων στήν εὐτυχία, τό μυστικό τῆς τελευταίας ἐντούτοις δέν τήν ἀνέχονται. Ἐδῶ πρέπει νά ἀκολουθοῦν τά ἀγγλικά συνθήματα *relax* καί *take it easy*², τά ὁποῖα προέρχονται ἀπό τή γλώσσα τῶν ἀδελφῶν νοσοκόμων, καί ὄχι ἀπό ἐκείνη τῆς συναισθηματικῆς πλησμονῆς. Ἡ εὐτυχία εἶναι ξεπερασμένη· ἀντιοικονομική. Διότι ἡ ἰδέα της, ἡ σεξουαλική ἔνωση, εἶναι τό ἀντίθετο τοῦ χαλαροῦ, ἡ εὐτυχῆς ἔνταση³, ὅπως ἀκριδῶς κάθε δουλειά ὑπό τόν ζυγό εἶναι ἡ δυστυχῆς.

140

*Consecutio temporum*¹. – Ὄταν ὁ πρῶτος μου καθηγητής σύνθεσης προσπάθησε νά μέ κάνει νά ἀφήσω τίς ἀτονικές λόξεις μου καί μέ τίς ἱστορίες του γιά τά ἐρωτικά σκάνδαλα τῶν ἐκπροσώπων τῆς «νέας μουσικῆς» δέν τά κατάφερε, εἶχε τήν ἰδέα νά μέ πιάσει ἀπό ἐκεῖ πού ὑποπτευόταν τό ἀδύνατο σημεῖο μου, τήν ἐπιθυμία νά φανῶ σύγχρονος. Τό ὑπερμοντέρνο, ἦταν τό ἐπιχείρημά του, δέν εἶναι πιά μοντέρνο, τά ἐρεθίσματα πού ἐγώ ζητοῦσα, ἔχουν ἤδη ἀμβλυνθεῖ, τά ἐκφραστικά μορφώματα πού μέ διέγειραν, ἀνήκουν σέ ἕναν παλαιομοδίτικο συναισθηματισμό, καί ἡ σημερινή νεολαία ἔχει, ὅπως τοῦ ἄρεσε νά λέει, περισσότερα ἐρυθρά αἰμοσφαίρια. Τά δικά του κομμάτια, τά ἀνατολίτικα θέματα τῶν ὁποίων συνεχίζονταν τακτικά διαμέσου τῆς χρωματικῆς κλίμακας, κατέδειχναν, ὅτι αὐτές οἱ λεπτεπίλεπτες σκέψεις δέν ἦταν παρά ὁ ἐλιγμός ἑνός διευθυντῆ ὠδείου μέ ἔνοχη συνείδηση. Σύντομα ὅμως χρειάστηκε νά ἀνακαλύψω, ὅτι στήν πρώτη πατρίδα τῶν μεγάλων σαλονιῶν ἡ

μόδα, τὴν ὁποία αὐτὸς ἀντιπαρέθετε στὴ νεωτερικότητά μου (Modernität) ἔμοιαζε πράγματι μὲ αὐτὸ πού ἐκεῖνος εἶχε ἐκκολάψει στὴν ἐπαρχία. Ὁ νεοκλασικισμός², ἐκεῖνος ὁ τύπος τῆς ἀντίδρασης, ὁ ὁποῖος δὲν ὁμολογεῖ τὴν ἀντιδραστικότητά του, ἀλλὰ προβάλλει ἀκόμη καὶ αὐτὴ τὴν ἴδια σάν κάτι προηγμένο, ἦταν ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ μιᾶς ἰσχυρῆς τάσης, ἡ ὁποία ὑπὸ τὸν φασισμό καὶ στὴ μαζικὴ κουλτούρα γρήγορα ἔμαθε νὰ ἐγκαταλείπει τὴν τρυφερὴ μέριμνα γιὰ τίς ἀκόμη πολὺ μεγάλες εὐαισθησίες τῶν ἀρτιστῶν καὶ νὰ συνδυάζει τὸ πνεῦμα τῆς Courths-Mahler³ μὲ αὐτὸ τῆς τεχνικῆς προόδου. Τὸ μοντέρνο ἔχει γίνεи πράγματι μὴ μοντέρνο. Ἡ νεωτερικότητα εἶναι ποιοτικὴ κατηγορία καὶ ὄχι χρονολογικὴ. Ὅπως δὲν μπορεῖ ἀπλῶς νὰ ἀναχθεῖ στὴν ἀφηρημένη μορφή, ἐξίσου ἀναγκαῖο εἶναι γι' αὐτὴ νὰ ἀρνεῖται τὴ συμβατικὴ ἐπιφανειακὴ συνοχή, τὴ φαινομενικότητα τῆς ἁρμονίας, τὴν τάξη πού ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὸ ἀπλό ὁμοίωμα. Τὰ μέλη τῶν φασιστικῶν ἀγωνιστικῶν συνδέσμων ὅταν ἀπὸ συντηρητικὴ θέση καταφέρονταν κατὰ τοῦ φουτουρισμοῦ, στὴν ἀγανάκτησή τους εἶχαν καταλάβει περισσότερο ἀπὸτι οἱ λογοκριτές τῆς Μόσχας, οἱ ὁποῖοι ἔβαλαν τὸν κυβισμό στὸν μαυροπίνακα μὲ τὸ ἐπιχειρήμα ὅτι, ἐπιμένοντας στὴν ἰδιωτικὴ του ἀπρέπεια, ἔμεινε πίσω ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς συλλογικῆς ἐποχῆς, ἢ οἱ ἀναιδεῖς κριτικοὶ τοῦ θεάτρου, οἱ ὁποῖοι βρῖσκουν passé⁴ ἓνα ἔργο τοῦ Strindberg ἢ τοῦ Wedekind, ἀλλὰ up-to-date⁴ ἓνα ρεπορτάζ γιὰ τὰ κατώτερα στρώματα. Παρὰ ταῦτα ἡ ἐπηρεμένη ἀμουσία ξεστομίζει μιὰ ἀποτροπιαστικὴ ἀλήθεια: ὅτι ἡ πορεία τῆς συνολικῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία θὰ ἤθελε νὰ ἐπιβάλλει τὴν ὀργάνωσή της σε ὅλες τίς ἐκφάνσεις, ἀφήνει πίσω της αὐτὸ πού ἀντιτίθεται σέ ὅ,τι ἡ σύζυγός τοῦ Lindbergh⁵ ὀνόμασε κύμα τοῦ μέλλοντος, τὴν κριτικὴ κατασκευὴ τῆς οὐσίας. Τὴν τελευταία δὲν τὴν ἐξοστρακίζει μόνον ἡ διεφθαρμένη κοινὴ γνώμη, ἀλλὰ ὁ παραλογισμὸς τὴν προσβάλλει στὸν πυρήνα της. Ἡ ὑπέρτερη ἐξουσία τοῦ ὄντος, τὸ ὁποῖο πιέζει τὸ πνεῦμα νὰ ἀκολουθήσει, τὸ παράδειγμά του, εἶναι τόσο ἐπιβλητικὴ, ὥστε ἀκόμη καὶ ἡ ἀναφομοίωτη ἔκφραση διαμαρτυρίας, σέ σύγκριση μὲ ἐκεῖνη παίρνει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ χειροποίητου, ἀπροσανατόλιστου, ἀπονήρευτου καὶ θυμίζει ἐκεῖνον τὸν ἐπαρχιωτισμὸ, ὁ ὁποῖος ἄλλοτε, προφητικὰ, ὑποψιάστηκε τὸ μοντέρνο γιὰ ὀπισθοδρομικότητα. Στὴν ψυχολογικὴ ἐπαναστροφὴ τῶν ἀτόμων, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν χωρὶς ἐγώ, ἀναλογεῖ μιὰ ἐπαναστροφὴ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, στὴν ὁποία ἡ ἀμβλύνοια, ὁ πρωτογονι-

σμός και τό ξεπούλημα ἐπιβάλλουν τό ιστορικά πρό πολλοῦ παρηκμασμένο ὡς τήν πιό νέα ιστορική δύναμη και ἀντ' αὐτοῦ προγράφει ὡς προχθεσινό ὀτιδήποτε δέν ἀφίεται μέ ἔνθερμη ἐμπιστοσύνη στόν συρμό τῆς ἐπαναστροφῆς. Αὐτό τό *quid pro quo*⁶ προόδου και ἀντίδρασης κάνει τόν προσανατολισμό στήν τέχνη τοῦ καιροῦ μας σχεδόν τόσο δύσκολο ὅσο και στήν πολιτική, και ἐπιπλέον παραλύει τήν ἴδια τήν παραγωγή, ὅπου, ὅποιος ἐμμένει σέ ἀκραίες προθέσεις, αἰσθάνεται κατ' ἀνάγκη ἀπόκοσμος και ἄξεστος, ἐνῶ ὁ κονφορμιστής δέν κάθεται πιά ντροπαλά στό σπιτάκι τοῦ κήπου⁷, ἀλλά μέ τό πυραυλοκίνητο ἀεροπλάνο προχωράει πρὸς τόν ὑπερσυντέλικο.

141

*La nuance/ encor*¹. – Τό αἶτημα γιά παραίτηση τῆς σκέψης και τῆς πληροφόρησης ἀπό τίς ἀποχρώσεις δέν μπορεῖ νά ἀπορριφθεῖ συνοπτικά μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ὑποκύπτει στήν ἐπικρατούσα ἀμβλύνοια. Ἄν ἡ γλωσσική ἀπόχρωση δέν μποροῦσε πιά νά γίνει ἀντιληπτή, αὐτό θά ἔθιγε τήν ἴδια και ὄχι μόνο τήν πρόσληψή της. Ἡ γλώσσα εἶναι ἀπό τήν ἴδια τήν ἀντικειμενική ὑπόστασή της κοινωνική ἔκφραση, ἀκόμη και ὅπου ὡς ἀτομική ἔκφραση ἀποκόπηκε πλήρως ἀπό τήν κοινωνία. Οἱ μεταβολές, τίς ὁποῖες ὑφίσταται κατά τήν ἐπικοινωνία, εἰσχωροῦν ὡς τό μή ἐπικοινωνιακό ὑλικό τοῦ συγγραφέα. Οἱ λέξεις και τά σχήματα λόγου, πού ἔχουν φθαρεῖ ἀπό τή χρήση, φθάνουν τραυματισμένα στό ἀποσυρμένο ἐργαστήριό του. Ἐκεῖ ὁμως δέν μποροῦν νά ἐπιδιορθωθοῦν οἱ ιστορικές βλάβες. Ἡ ἱστορία δέν ἐγγίζει ἀπλῶς τή γλώσσα, ἀλλά συμβαίνει μέσα σ' αὐτήν. Ὅ,τι σέ πείσμα τῆς χρήσης ἐξακολουθεῖ νά χρησιμοποιεῖται, ἐμφανίζεται ἐπαρχιώτικο ἢ νωχελικά παλινορθωτικό. Τόσο ριζικά διαστρέφονται ὅλες οἱ ἀποχρώσεις σέ *flavor*² και ξεπουλιοῦνται, ὥστε ἀκόμη και προχωρημένες λογοτεχνικές λεπτολογίες θυμίζουν ξεπεσμένες λέξεις ὅπως φέγγος, ρεμβώδης, σιγαλιά, μυρωδάτος. Τά μέτρα κατά τοῦ κίτς παίρνουν τόν χαρακτήρα τοῦ κίτς και τῶν προϊόντων τῆς καλλιτεχνικῆς βιοτεχνίας, μέ μιά χροιά χαζοπαρηγοριᾶς ἀπό ἐκεῖνον τόν κόσμο τῆς γυναίκας, οἱ «ψυχικές ἀξίες» τοῦ ὁποῖου, μαζί μέ τό λαοῦτο και τήν προσωπική παραδοσιακή ἐνδυσμασία, εὐθυγραμμίστηκαν πολιτικά στή Γερμανία. Στά φροντισμένα

λογοτεχνικά σκύβαλα επιπέδου, μέ τά ὅποια οἱ αἰσίως ἐκεῖ ἐπιζῶντες διανοούμενοι θέτουν ὑποψηφιότητα γιά τίς χηρεύουσες θέσεις στήν κουλτούρα, διαβάζονται σάν παλαιομοδίτικα νάζια αὐτά πού μέχρι χθές πρόδιδαν γλωσσική συνείδηση καί ἀντισυμβατική στάση. Ἡ γερμανική γλώσσα φαίνεται νά θρῖσκειται μπροστά στό δίλημμα: ἕνα ἀποτροπιαστικό δεύτερο Biedermeier³ ἢ ἡ ξερή διοικητική ἀμουσία. Ἡ ἀπλοποίηση ὅμως, ἡ ἰδέα τῆς ὁποίας δέν ὑποβάλλεται μόνον ἀπό τά συμφέροντα τῆς ἀγορᾶς, ἀλλά ἀπό βάσιμους πολιτικούς λόγους καί τελικά ἀπό τήν ἱστορική στάθμη τῆς ἴδιας τῆς γλώσσας, δέν ξεπερνάει τόσο τήν ἀλόχρωση, ὅσο μᾶλλον προωθεῖ τυραννικά τήν παρακμή της. Προσφέρει θυσίες στήν παντοδυναμία τῆς κοινωνίας. Αὐτή ὅμως, ἀκριβῶς λόγω τῆς παντοδυναμίας της, εἶναι τόσο ἀσύμμετρη καί ξένη πρὸς τό ὑποκείμενο τῆς γνώσης καί τῆς ἔκφρασης ὅσο μόνο στίς ἀθωότερες ἐποχές, ὅταν αὐτό ἀπέφευγε τή γλώσσα τῆς καθημερινότητας. Τό γεγονός ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀποροφῶνται ἀπό τό ὄλον, χωρίς νά εἶναι κύριοι τοῦ ὄλου ὡς ἄνθρωποι, κάνει τόσο ἀσήμαντα τά θεσμοθετημένα σχήματα λόγου ὅσο καί τίς ἀπλοϊκά ἀτομικές τονικές ἀξίες, ἐνῶ ἐξίσου ἀκαρπη παραμένει ἡ ἀπόπειρα νά μετατραπῆ ἡ λειτουργία τῶν πρώτων μέ τήν ἀποδοχή τους στό λογοτεχνικό πεδίο ἔκφρασης: ἡ πόζα μηχανικοῦ ἐκείνων πού δέν μποροῦν νά διαβάσουν ἕνα διάγραμμα. Ἡ συλλογική γλώσσα πού δελεάζει τόν συγγραφέα, ὅταν αὐτός ὑποπτεύεται ὅτι ἡ ἀπομόνωσή του εἶναι ρομαντισμός, δέν εἶναι λιγότερο ρομαντική: σφετερίζεται τή φωνή ἐκείνων, ἀπό τή θέση τῶν ὁποίων δέν μπορεῖ νά μιλήσει ἄμεσα, σάν ἕνας ἀπό αὐτούς, διότι ἡ γλώσσα του, ἐξαιτίας τῆς ἐκπραγμάτισης, εἶναι τόσο χωρισμένη ἀπό αὐτούς ὅσο κάθε ἕνας ἀπό ὄλους τούς ἄλλους· διότι ἡ παρούσα μορφή τοῦ συλλογικοῦ σώματος εἶναι αὐτή καθ' ἑαυτήν ἄλλα. Κανένα συλλογικό σῶμα σήμερα, στό ὅποιο θά μπορούσε νά ἐπαφθεῖ ἡ ἔκφραση τοῦ ὑποκειμένου, δέν εἶναι ἤδη ὑποκείμενο. "Οποῖος δέν ἀφιερώνεται στόν ἐπίσημο ὑμνητήριο τόνο τῶν ὀλοκληρωτικά ἐπιτηρούμενων ἐορτῶν τῆς ἀπελευθέρωσης, ἀλλά ἐννοεῖ σοβαρά τήν, ἀρκετά διαφορούμενη, aridité, ὅπως τή σύστησε ὁ Roger Caillois⁴, βιώνει μόνο στερητικά τήν ἀντικειμενική πειθαρχία, χωρίς νά παίρνει πίσω σέ ἀντάλλαγμα κάτι συγκεκριμένο γενικό. Ἡ ἀντίφαση μεταξύ τοῦ ἀφηρημένου χαρακτήρα ἐκείνης τῆς γλώσσας, ἡ ὁποία θέλει νά ἐκποιήσῃ τήν ἀστική ὑποκειμενικότητα, καί τῶν ἐμφαντικά συγκεκριμένων ἀντικειμένων τῆς δέν εἶναι ζήτημα ἀνικανότητας τῶν συγ-

γραφέων, αλλά όφείλεται στην ιστορική άντινομία. Έκείνο τό ύποκείμενο θέλει νά έκχωρηθεϊ στό συλλογικό σώμα, χωρίς νά εϊναι προστατευμένο μέσα σέ αυτό. Γιαυτό ή παραίτησή του άκριδώς από τό ιδιωτικό διατηρεϊ έναν ιδιωτικό, χμαιρικό χαρακτήρα. Η γλώσσα του μιμείται μέ δική της εϋθύνη τή σφιχτή κατασκευή τής κοινωνίας και διακατέχεται από τή φαντασίωση ότι έκανε τό μπετόν νά μιλήσει. Πρός τιμωρία της ή άνεπιβεβαίωτη γλώσσα τής κοινότητας διαπράττει ένα faux pas⁵ μετά τό άλλο, άντικειμενικότητα σέ βάρος του άντικειμένου όχι τόσο διαφορετικά από τόν αστό πού άλλοτε άπάγγελλε περικοπές ύψηλου ύφους. Τό συμπέρασμα από τήν παρακμή τής άπόχρωσης δέν θά ήταν νά επιμένει κανείς πεισματικά στίς παρηκμασμένες άποχρώσεις, ούτε νά έκριζώσει καθεμάτους, αλλά νά τίς ύπερβεί άν είναι δυνατόν, σέ λεπτότητα διαδάθμισης, μέχρις ότου ή χροιά από ύποκειμενική σκίαση μεταβληθεϊ σέ καθαρό ειδικό προσδιορισμό του άντικειμένου. Ο γράφων πρέπει νά συνδυάσει τήν πιό λεπτολογική έξακριβωση ότι ή λέξη έννοει τό πράγμα και μόνον αυτό, χωρίς λοξές ματιές, μέ τήν άποτίναξη κάθε πάγιου φραστικού σχήματος, τήν ύπομονετική προσπάθεια νά ακούει τί εϊναι γλωσσικά, καθ' έαυτό, γόνιμο και τί όχι. Σέ όσους όμως φοβούνται μήπως παρά ταϋτα μείνουν πίσω από τό πνεϋμα τής έποχής και πεταχτούν στό σκουπιδαριό τής άποσυρμένης από τήν κυκλοφορία ύποκειμενικότητας, πρέπει νά ύπομνησθεϊ, ότι τό φτασμένο και σύγχρονο δέν εϊναι πιά ένα και τό αυτό μέ τό προοδευμένο στην οϋσία του. Σέ μία τάξη πραγμάτων, ή όποια διαλύει τό νεωτερικό ως όπισθοδρομικό, μπορεί σέ αυτό τό όπισθοδρομικό, άπαξ και έχει καταδικασθεϊ, νά περιέλθει ή αλήθεια, πάνω από τό σώμα τής όποίας κυλούν οι τροχοί τής ιστορικής διαδικασίας άγνοώντας την. Έπειδή δέν μπορεί νά έκφρασθεϊ καμμία αλήθεια, παρά μόνο αυτή πού εϊναι σέ θέση νά πληροϊ τό ύποκείμενο, ό άναχρονισμός γίνεται τό καταφύγιο του νεωτερικού.

Αυτόν ακολουθεϊ τό γερμανικό τραγούδι¹. – Τόν έλεύθερο στίχο άπέρριψαν καλλιτέχνες όπως ό George² ως δυσμορφία, ως έρμαφρόδιτο όν μεταξύ έμμετρου λόγου και πεζογραφίας. Κατ' αυτό

διαψεύδονται από τόν Goethe καί τούς ὄψιμους ὕμνους τοῦ Hölderlin. Ἡ τεχνική ματιά τους δέχεται τόν ἐλεύθερο στίχο ἀπλῶς ὅπως παρουσιάζεται. Κωφεύουν ἀπέναντι στήν ἱστορία, ἡ ὁποία σφραγίζει τήν ἐκφρασή του. Μόνο στήν ἐποχή τῆς παρακμῆς τους δέν εἶναι οἱ ἐλεύθεροι ρυθμοί παρά μόνο πεζογραφικοί περίοδοι ὑψωμένου τόνου, διατεταγμένοι ἢ μιά κάτω ἀπό τήν ἄλλη. Ὅπου ὁ ἐλεύθερος στίχος ἀναδεικνύεται σέ μορφή μέ δική της ὄντοτητα, ἔχει ξεπροβάλλει ἀπό τήν ἔμμετρη στροφή, τήν ὁποία τείνει νά ὑπερβῆ ἢ ὑποκειμενικότητα. Στρέφει τό πάθος τοῦ μέτρου ἐναντίον τῆς ἴδιας του τῆς ἀξίωσης, μιά αὐστηρή ἄρνηση τοῦ αὐστηρότατου, ἔτσι ὅπως ἡ μουσική πρόζα, χειραφετημένη ἀπό τή συμμετρία τῶν ὀχτώ μουσικῶν μέτρων, ὀφείλει τήν ὑπαρξή της στίς ἀδυσώπητες δομικές ἀρχές, οἱ ὁποῖες ὠρίμασαν στήν ἄρθρωση τῆς τονικῆς κανονικότητας. Στούς ἐλεύθερους ρυθμούς τά ἐρείπια τῶν περιτέχνων καί χωρίς ὁμοιοκαταληξία ἀρχαίων στροφῶν γίνονται εὐγλωττα. Οἱ τελευταῖες προβάλλουν ξένες μέσα στίς νέες γλώσσες καί χάρι σέ αὐτή τήν ξενικότητα εἶναι ἰκανές νά ἐκφράσουν αὐτό πού δέν ἐξαντλεῖται στήν ἀνακοίνωση. Ὑποχωροῦν ὅμως χωρίς δυνατότητα σωτηρίας στήν πλημμυρίδα τῶν γλωσσῶν, στίς ὁποῖες ἦταν στημένες. Μόνο ἐτοιμόρροπες πιά, μέσα στό βασίλειο τῆς ἐπικοινωνίας καί μή μπορώντας μέ καμμιά αὐθαίρετη πράξη νά ἀποσχισθοῦν ἀπό αὐτό, σημαίνουν ἀπόσταση καί στυλιζάρισμα, τρόπον τινά ἰνκόγκνιτο καί χωρίς προνόμια, ὥσπου σέ μιά τέτοια λυρική ποίηση ὅπως αὐτή τοῦ Trakl³ τά κύματα τοῦ ὄνειρου θραύονται πάνω ἀπό τούς ἀβοήθητους στίχους. Δέν εἶναι τυχαῖο, ὅτι ἡ ἐποχή τῶν ἐλεύθερων ρυθμῶν ἦταν ἡ Γαλλική ἐπανάσταση, ἡ πανηγυρική ἐγκαθίδρυση τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας καί ἰσότητος. Δέν μοιάζει ὅμως ἡ συνειδητή διαδικασία πλοκῆς τέτοιων στίχων μέ τόν νόμο πού ἀκολουθεῖ στήν ἀσυνείδητη ἱστορία της ἡ γλώσσα γενικά. Δέν εἶναι στήν πραγματικότητα ὅλη ἡ δουλεμένη πεζογραφία ἓνα σύστημα ἐλεύθερων ρυθμῶν, ἡ ἀπόπειρα τοῦ συγγραφέα νά κάνει τή μαγική ἐξουσία τοῦ ἀπόλυτου νά συμπέσει μέ τήν ἄρνηση τῆς φαινομενικότητάς του, μιά προσπάθεια τοῦ πνεύματος νά διασώσει μέσα ἀπό τήν ἴδια της τήν ἐγκοσμιολογία τή μεταφυσική δύναμη τῆς ἐκφρασης; Ἄν ἔτσι ἔχουν τά πράγματα, μιά ἀχτίδα φωτός θά ἔπεφτε στό σισύφειο φορτίο πού ἔχει ἐπωμισθεῖ κάθε συγγραφέας πρόζας, ἀφότου ἡ ἀπομυθοποίηση ἔχει προχωρήσει στήν καταστροφή τῆς ἴδιας τῆς γλώσσας. Ὁ γλωσσικός δονκιχωτισμός ἔγινε ἐπιταγή, διότι κάθε

περίοδος προτάσεων συμβάλλει στην απόφαση ἂν ἡ γλώσσα σάν τέτοια, διαφορούμενη ἀπό ἀρχαιοτάτων χρόνων, περιέλθει στή δικαιοδοσία τῆς ἐπιχείρησης καί στό καθαγιασμένο ψέμα, τό ὁποῖο εἶναι συστατικό τῆς τελευταίας, ἢ ἂν ἐτοιμάζεται νά γίνει ἱερό κείμενο παίρνοντας ἄκαμπτη στάση ἀπέναντι στό στοιχεῖο ὁσιότη-
τας, ἀπό τό ὁποῖο ζεῖ. Ἡ ἀσκητική στεγανοποίηση τῆς πρόζας ἀπέναντι στόν στίχο γίνεται γιά τήν ἐπίκληση τοῦ τραγουδιοῦ.

143

*In puce*¹. – Καθῆκον τῆς τέχνης σήμερα εἶναι νά φέρει χάος στήν τάξη.

Καλλιτεχνική παραγωγικότητα εἶναι ἡ ἰκανότητα τοῦ αὐτοπροαί-
ρετου μέσα στό ἀπροαίρετο.

Ἡ τέχνη εἶναι μαγεία ἀπαλλαγμένη ἀπό τό ψέμα ὅτι εἶναι ἀλή-
θεια.

Ἐφοῦ λοιπόν τά ἔργα τέχνης προέρχονται ἀπό τά φετίχ – πρέπει νά κατηγοροῦνται οἱ καλλιτέχνες, ἂν ἡ στάση τους ἀπέναντι στά προϊόντα τους εἶναι λιγάκι φετιχιστική;

Τό εἶδος τέχνης πού ἀπό τούς ἀρχαίους χρόνους, ὡς ἀναπαράστα-
ση τῆς ιδέας, ἐγείρει τήν ἀξίωση τῆς πιό ὑψηλῆς πνευματικότητας, τό δράμα, ἔχει συγχρόνως, σύμφωνα μέ τίς ἐσώτατες προϋποθέσεις του, τήν ἀδήριτη ἀνάγκη ἑνός κοινοῦ.

Ἄν ὁ Benjamin πίστευε, ὅτι στή ζωγραφική καί τή γλυπτική ἡ βουδή γλώσσα τῶν πραγμάτων εἶναι μεταφρασμένη σέ μιὰ ὑψηλότε-
ρη ἀλλά παρόμοια μέ αὐτή, τότε γιά τή μουσική θά μπορούσε νά ὑποτεθεῖ, ὅτι διασώζει τό ὄνομα ὡς καθαρό φθόγγο ἀλλά μέ τίμημα τόν χωρισμό του ἀπό τά πράγματα.

Ἴσως ἡ αὐστηρή καί καθαρή ἔννοια τῆς τέχνης δέν μπορεῖ νά ἀντληθεῖ παρά μόνον ἀπό τή μουσική, ἐνῶ ἡ μεγάλη ποίηση ἢ ἡ

μεγάλη ζωγραφική –ἀκριβῶς ἢ μεγάλη– φέρει μαζί της ἕνα στοιχείο τοῦ ὑλικοῦ, πού ὑπερβαίνει τόν μαγικό κύκλο τοῦ αἰσθητικοῦ καί πού δέν ἔχει διαλυθεῖ στήν αὐτονομία τῆς μορφῆς. Ὅσο βαθύτερη καί συνεπέστερη εἶναι ἡ αἰσθητική, τόσο πιά ἀσύμμετρη ἀποβαίνει πρὸς ἔργα ὅπως τὰ σημαντικά μυθιστορήματα τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα. Αὐτό τό συμφέρον² ὑποστήριξε ὁ Hegel στήν πολεμική του κατά τοῦ Kant.

Ἡ διαδεδομένη ἀπό τούς θεωρητικούς τῆς αἰσθητικῆς πεποίθηση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τό ἔργο τέχνης, ὡς ἀντικείμενο ἄμεσης ἐποπτείας, εἶναι καθαρά ἀφ' ἑαυτοῦ κατανοητό, δέν εἶναι βάσιμη. Τά ὄρια τῆς δέν βρίσκονται κἀν ἀπλῶς στίς πολιτιστικές προϋποθέσεις ἑνός δημιουργήματος, στή «γλώσσα» του, τήν ὁποία μόνον οἱ μυημένοι μποροῦν νά παρακολουθήσουν. Διότι τό ἔργο τέχνης, ἀκόμη καί ὅπου δέν ὑπάρχουν τέτοιου εἴδους δυσκολίες, δέν ἀπαιτεῖ μόνον νά ἀφεθεῖ κανεῖς σέ αὐτό. Ὅποιος θέλει νά βρεῖ τή *Νυχτερίδα*³, πρέπει νά ξέρει, ὅτι πρόκειται γιά τή *Νυχτερίδα*: πρέπει νά τοῦ ἔχει ἐξηγήσει ἡ μητέρα του, ὅτι ὁ λόγος δέν εἶναι γιά τό φτερωτό ζῶο, ἀλλά γιά μιά ἀποκριάτικη φορεσιά· πρέπει νά θυμηθεῖ, ὅτι τοῦ εἶχαν πει: αὔριο μπορεῖς νά πᾶς στή *Νυχτερίδα*. Βρίσκομαι μέσα στήν παράδοση σήμαινε: βιώνω τό ἔργο τέχνης σάν κάτι ἐπιθεβαιωμένο, ἰσχυρόν· συμμερίζομαι σέ αὐτό τίς ἀντιδράσεις ὄλων ἐκείνων πού τό εἶχαν δεῖ προηγουμένως. Μόλις αὐτά ἐκλείψουν, ἡ γύμνια καί τό μή ἀλάθητον τοῦ ἔργου εἶναι ἔκθετα στό φῶς τῆς ἡμέρας. Ἡ πλοκή μετατρέπεται ἀπό τελετουργικό σέ ἡλιθιότητα, ἡ μουσική ἀπό Κανόνας τρόπων μεστῶν νοήματος γίνεται ἄνοστη καί ἔωλη. Τό πράγμα δέν εἶναι πιά τόσο ὡραῖο. Ἀπό αὐτή τήν κατάσταση ἀντλεῖ ἡ μαζική κουλτούρα τό δικαίωμα γιά διασκευές. Ἡ ἀδυναμία ὅλης τῆς παραδοσιακῆς κουλτούρας ἔξω ἀπό τήν παράδοσή της τῆς παρέχει τό πρόσχημα νά τή διορθώσει καί ἔτσι νά τήν παραμορφώσει βάρβαρα.

Τό παρήγορο τῶν μεγάλων ἔργων τέχνης ἔγκειται λιγότερο σέ αὐτό πού ἐξωτερικεύουν, παρά κυρίως στό γεγονός ὅτι κατάφεραν νά ἀποσπασθοῦν μέ πείσμα ἀπό τήν ὑπαρξη. Ἐλπίδα ὑπάρχει μᾶλλον στούς ἀπαρηγόρητους.

Kafka: ὁ σολιμιστής χωρίς ipse⁴.

Ὁ Kafka ἦταν ἐνθερμος ἀναγνώστης τοῦ Kierkegaard, ἀλλά δέν συνδέεται μέ τήν ὑπαρξιακή φιλοσοφία, παρά μόνον καθόσον μιλάει κανεῖς γιά «κατεστραμμένες ὑπάρξεις».

Ὁ σουρρεαλισμός ἀθετεῖ τήν promesse du bonheur⁵. Θυσιάζει τή φαινομενικότητα τῆς εὐτυχίας, πού κάθε ὀλοκληρωμένη μορφή παρέχει, στήν ἰδέα τῆς ἀλήθειας τῆς.

144

*Μαγικός αὐλός*¹. – Ἐκείνη ἡ ἰδεολογία τοῦ πολιτιστικοῦ συντηρητισμοῦ, ἡ ὁποία παρουσιάζει τόν διαφωτισμό καί τήν τέχνη ὡς ἀπλά ἀντίθετα, εἶναι ἀναληθής, ἀκόμη καί καθότι παραγνωρίζει τό στοιχεῖο τοῦ διαφωτισμοῦ στή γένεση τοῦ ὠραίου. Ὁ διαφωτισμός δέν διαλύει ἀπλῶς ὅλες τίς ποιότητες, μέ τίς ὁποῖες εἶναι συνδεδεμένο τό ὠραῖο, ἀλλά ταυτόχρονα εἶναι αὐτός πού θέτει τήν ἴδια τήν ποιότητα τοῦ ὠραίου. Ἡ ἀνιδιοτελής² εὐαρέσκεια, τήν ὁποία σύμφωνα μέ τόν Kant προκαλοῦν τά ἔργα τέχνης, δέν μπορεῖ νά γίνει κατανοητή παρά μόνο δυνάμει μιᾶς ἱστορικῆς ἀντιθετικῆς³, ἡ ὁποία ἀκόμη ὑποτρέμει μέσα σέ κάθε αἰσθητικό ἀντικείμενο. Εὐάρεστο εἶναι τό ἀνιδιοτελῶς θεωρούμενο, ἐπειδή ἄλλοτε εἶχε ἀπαιτήσει στό ἔπακρο τό ἐνδιαφέρον καί ἔτσι ἀποσπίαστηκε ἀκριβῶς ἀπό τή θεωρηση. Ἡ τελευταία εἶναι ἕνας θρίαμβος τῆς πεφωτισμένης αὐτοπειθαρχίας. Ὁ χρυσός καί οἱ πολύτιμοι λίθοι, στήν αἰσθητήρια πρόσληψη τῶν ὁποίων ἡ ὁμορφιά καί ἡ πολυτέλεια ἐνυπάρχουν ἀκόμη ἡ μία μέσα στήν ἄλλη ἀδιαχώριστες, εἶχαν λατρευτεῖ ὡς μαγικοί. Τό φῶς πού ἀντανακλοῦν, ἐκλαμβανόταν ὡς δική τους οὐσία. Στή μαγική ἰσχύ τους ὑπακούει ὅ,τι πλήττεται ἀπό ἐκεῖνο τό φῶς. Αὐτό χρησιμοποίησε ἡ ἀρχέγονη πρακτική καθυπόταξης τῆς φύσης. Τούς ἔβλεπε ὡς ὄργανα γιά νά ὑποδουλώσει τήν πορεία τοῦ κόσμου μέ τήν ἴδια τῆς τή δύναμη, τήν ὁποία ἀπέσπασε ἀπό αὐτή μέ πανουργία. Ἡ μαγεία ἦταν συμφυῆς μέ τή φαινομενικότητα τῆς παντοδυναμίας. Αὐτή ἡ φαινομενικότητα διαλύθηκε μέ τόν αὐτοδιαφωτισμό τοῦ πνεύματος, ἀλλά ἡ μαγεία ἐπέζησε ὡς ἐξουσία τῶν ἀναλαμπόν-

των πραγμάτων πάνω στους ανθρώπους, τούς οποίους άλλοτε διαπερνούσε ένα ρίγος, και τό μάτι τῶν ὁποίων παραμένει σαγηνευμένο ἀπό αὐτή τή φρίκη, ἀκόμη καί ἀφότου εἶχε διαγνωσθεῖ πίσω ἀπό αὐτή ἡ ἀπαίτηση γιά κυριαρχία. Ἡ καθαρὴ θεώρηση εἶναι, ὡς κατάλοιπο τῆς φετιχιστικῆς λατρείας, συνάμα ἓνα στάδιο ὑπέρβασῆς τῆς. Καθὼς τὰ ἀναλάμποντα πράγματα ἐγκαταλείπουν τή μαγικὴ τους ἀξίωση, παραιτούμενα τρόπον τινά ἀπὸ τὴν ἐξουσία, τὴν ὁποία τούς ἀπέδιδε τό ὑποκείμενο καί μέ τή βοήθειά τους σκόπευε τό ἴδιο νά ἀσκήσει, μεταβάλλονται σέ εἰκόνες τῆς μῆ βίας, σέ ὑπόσχεση μιᾶς εὐτυχίας πού ἀνάρρωσε ἀπὸ τὴν κυριαρχία πάνω στή φύση. Αὐτὴ εἶναι ἡ προϊστορία τῆς πολυτέλειας, πού ἔχει μετοικήσει μέσα στό νόημα ὅλης τῆς τέχνης. Στή μαγεία αὐτοῦ πού ἀποκαλύπτεται στήν ἀπόλυτη ἀνισχυρότητά του, τοῦ ὠραίου, αὐτοῦ τοῦ τέλειου καί συνάμα ἀσήμαντου, ἡ φαινομενικότητα τῆς παντοδυναμίας καθρεφτίζεται ἀρνητικά ὡς ἐλπίδα. Τό ἴδιο ἔχει ξεφύγει ἀπὸ κάθε δοκιμὴ ἰσχύος. Ἡ ὀλικὴ ἀπουσία σκοπιμοτήτων διασφεύδει τὴν ὀλότητα τοῦ σκόπιμου στόν κόσμο τῆς κυριαρχίας, καί μόνο δυνάμει μιᾶς τέτοιας ἀρνήσεως, τὴν ὁποία ἡ ὑφιστάμενη τάξη πραγμάτων ἐπιτελεῖ στήν ἴδια της τὴν ἀρχὴ τοῦ Λόγου μέσα ἀπὸ τὰ συνεπαγόμενα τῆς τελευταίας, συνειδητοποιεῖ μέχρι σήμερα ἡ ὑπάρχουσα κοινωνία τὴ δυνατότητα μιᾶς ἄλλης. Ἡ μακαριότητα τῆς θεώρησης συνίσταται στήν ἀπομαγικοποιημένη μαγεία. Αὐτό πού ἀναλάμπει, εἶναι ἡ συμφιλίωση τοῦ μύθου.

145

Φιγούρα τῆς τέχνης. – Τὸν ἀπροετοίμαστο τρομάζουν τὰ συσσωρευμένα τερατοουργήματα σπιτιῶν μέ τὴ συγγενείά τους πρὸς τὰ ἔργα τέχνης. Ἀκόμη καί τό βαρυντικὸ ἡμισφαίριο τοῦ γραφείου, πού φέρει ἐνσωματωμένο στό γυαλί ἓνα πευκόφυτο τοπίο μέ τό ὑποσημειωμένο μήνυμα «Χαιρετίσματα ἀπὸ τό Bad Wildungen», θυμίζει κατὰ τι τό πράσινο Φίχταου τοῦ Stifter¹, ὅπως ἀκόμη καί ὁ πολύχρωμος νάνος τοῦ κήπου ἓνα ἀνθρωπάκι τοῦ Balzac ἢ τοῦ Dickens. Δέν φταῖνε ἀπλῶς οὔτε τὰ σχετικὰ θέματα οὔτε ἡ ἀφηρημένη ὁμοιότητα κάθε εἶδους αἰσθητικῆς φαινομενικότητας. Μᾶλλον ἡ ὑπαρξὴ τῶν παρακαλλιτεχνικῶν σκυδάλων δηλώνει ἀνόητα καί ἀπροκάλυ-

πα τον θρίαμβο για τό γεγονός ότι οί άνθρωποι έχουν καταφέρει άφ' έαυτών νά αναπαραγάγουν ένα μέρος αυτού πού συνήθως τούς κρατάει δέσμιους ώς μοχθοῦντες και νά σπάσουν συμβολικά τον καταναγκασμό τής προσαρμογής, δημιουργώντας οί ίδιοι αυτό πού φοβοῦνταν· και ή ήχώ του ίδιου θριάμβου άντηχεί μέσα στά πιο δυνατά έργα, τά όποια τον άποποιοῦνται, τρέφοντας τή φαντασίωση πως τά ίδια είναι καθαρός έαυτός χωρίς καμιά σχέση μέ άπομιμήσεις. Και στίς δύο περιπτώσεις πανηγυρίζεται ή έλευθερία από τή φύση, και ώστόσο μένει παγιδευμένη στον μύθο. Αυτό πού έκανε τον άνθρωπο νά φρίττει, γίνεται διαθέσιμο άντικείμενό του. Κοινό σέ εικόνες και μικροεικόνες είναι ότι κάνουν τίς πρωτογενείς εικόνες² χρηστικές. Η εικονογράφηση «L'automne» (Τό φθινόπωρο) στό αναγνωστικό του σχολείου είναι ένα déjà vu³, ή *Ηρωική*⁴, όπως και ή μεγάλη φιλοσοφία, αναπαριστάνει τήν ιδέα ως όλική διαδικασία, ώσαν όμως ή τελευταία νά ήταν άμεσα, αισθητά παρούσα. Έντέλει ή εξανάσταση για τό κίτς είναι ή όργή για τήν άδιαντροπία του νά εντρυφεί στήν ευτυχία τής μίμησης, ή όποια στό μεταξύ υποβλήθηκε σέ ταμπού, ενώ ή δύναμη των έργων τέχνης εξακολουθεί νά τροφοδοτείται από τή μίμηση. Αυτό πού ξεφεύγει από τά δεσμά τής ύπαρξης, από τίς σκοπιμότητές της, δέν είναι μόνον τό διαμαρτυρόμενο καλύτερο, αλλά και τό άνίκανο νά αυτεπιβεβαιωθεί, τό κουτότερο. Αυτή ή βλακεία μεγαλώνει, όσο περισσότερο ή αυτόνομη τέχνη ειδωλοποιεί τήν άποσχισμένη, δήθεν άθώα αυτεπιβεβαιώσή της στή θέση τής πραγματικής, ένοχα δεσποτικής. Η υποκειμενικά σκηνοθετημένη πράξη, εμφανιζόμενη σαν έπιτυχής διάσωση του άντικειμενικού νοήματος, γίνεται άναληθής. Τήν άπόδειξη γι' αυτό προσφέρει τό κίτς· ή ψευτιά του τελευταίου δέν φθάνει μόνο νά υποδύεται τήν αλήθεια. Αυτό επισύρει τήν έχθρότητα, διότι προδίδει ακριτόμυθα τό μυστικό τής τέχνης και κάτι από τή συγγένεια τής κουλτούρας μέ τούς άγριους. Κάθε έργο τέχνης έχει τήν άλυτη αντίφασή του στή «σκοπιμότητα χωρίς σκοπό», μέ τήν όποια ό Kant όρισε τό αισθητικό· στό γεγονός ότι αντιπροσωπεύει τήν άποθέωση του ποιείν, εκείνης τής ικανότητας καθυπόταξης τής φύσης, ή όποια, ως δημιουργία δεύτερης φύσης, θέτει τον έαυτό της ως κάτι άπόλυτο, έλεύθερο σκοπων, όν καθ' έαυτό, ενώ βέβαια και τό ίδιο τό ποιείν, ό ίδιος ό φωτιστέφανος του τεχνουργήματος, είναι άδιαχώριστο ακριβώς από τήν όρθολογικότητα ως προς τον σκοπό, από τήν όποια ή τέχνη θέλει νά ξεφύγει. Η

ἀντίφαση μεταξύ ποιούμενου καὶ ὄντος εἶναι τὸ ζωτικό στοιχείο τῆς τέχνης καὶ ὀριοθετεῖ τὸν νόμο ἐξέλιξής της, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἡ ντροπή της: ἀφοῦ ἀκολουθεῖ μὲ ὅσοδήποτε διαμεσολαθημένο τρόπο, τὸ προϋπάρχον σχῆμα τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς καὶ «ποιεῖ» τα ἀντικείμενά της, ἡ τέχνη δὲν μπορεῖ, ὡς ὁμοιά της, νὰ ἀποφύγει τὸ ἐρώτημα «πρὸς τί», ἡ ἄρνηση τοῦ ὁποίου εἶναι ἀκριβῶς ὁ σκοπὸς της. Ὅσο πιο κοντὰ στὴν ὑλικὴ μαζικὴ παραγωγή θρίσκειται ὁ τρόπος παραγωγῆς τοῦ τεχνουργήματος, τόσο πιο ἀφελῶς τρόπον τινὰ προκαλεῖ ἐκεῖνο τὸ μοιραῖο ἐρώτημα. Τὰ ἔργα τέχνης ὁμως προσπαθοῦν νὰ ἀποστομώσουν αὐτὸ τὸ ἐρώτημα. «Τὸ τέλειο», σύμφωνα μὲ τὰ λόγια τοῦ Nietzsche, «ὑποτίθεται πὼς δὲν ἔχει γίνει» (Ἀνθρώπινο, πάρα πολὺ ἀνθρώπινο I, Ἄφορ. 145), δηλαδή ἐμφανίζεται ὄχι σάν κάτι φτιαγμένο. Ὅσο συνεπέστερα ὁμως ἀποστασιοποιεῖται ἀπὸ τὸ ποιεῖν μέσω τῆς τελειότητος, τόσο πιο εὐθραυστη γίνεται ἀναγκαστικά καὶ ἡ δική του πεποιημένη ὑπαρξη: οἱ ἀτέλειωτοι κόποι νὰ ἀπαλειφθοῦν τὰ ἴχνη τοῦ ποιεῖν ζημιώνουν τὰ ἔργα τέχνης καὶ τὰ καταδικάζουν νὰ εἶναι ἀποσπασματικά. Ἡ τέχνη, μετὰ τὴν κατάρρευση τῆς μαγείας, ἀνέλαβε νὰ κληροδοτήσῃ τίς εἰκόνας. Μὲ αὐτὸ τὸ ἔργο ὁμως καταπιάνεται στηριζόμενη στὴν ἴδια ἀρχὴ πού κατέστρεψε τίς εἰκόνας: ἡ ρίζα τοῦ ἑλληνικοῦ της ὀνόματος εἶναι ἡ ἴδια μὲ ἐκεῖνη τῆς τεχνικῆς. Ἡ παράδοξη ἐμπλοκὴ της στὴν πορεία τοῦ πολιτισμοῦ τὴ φέρνει σὲ σύγκρουση μὲ τὴ δική της ἰδέα. Τὰ ἀρχέτυπα τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα παρασκευάζουν συνθετικά ὁ κινηματογράφος καὶ τὰ σουξέ γιὰ τὴν ἐρημωμένη ἐποπτεία τῆς ὄψιμης βιομηχανικῆς φάσης, δὲν διαλύουν ἀπλῶς τὴν τέχνη, ἀλλὰ στὴν παταγώδη ἀμβλύνοια κάνουν νὰ ἀνατιναχθεῖ στὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἡ παράνοια, πού ἦταν ἤδη ἐντειχισμένη στὰ πιο παλιὰ ἔργα τέχνης καὶ πού ἀκόμη προσδίδει τὴ δύναμη στὰ πιο ὄριμα. Ἐκτυφλωτικὲς ἀκτίνες ρίχνει ἡ φρίκη τοῦ τέλους πάνω στὴν ἀπάτη τῆς ἀπαρχῆς. – Εἶναι τύχη καὶ περιορισμὸς γιὰ τὴ γαλλικὴ τέχνη τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ξερίζωσε ποτέ ἐντελῶς τὴν περηφάνια τῆς μικροεικονοποιίας, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ πιο ἐμφανὴς διαφορὰ της ἀπὸ τὴ γερμανικὴ εἶναι ὅτι δὲν ἀναγνωρίζει τὴν ἔννοια τοῦ κίτς. Σὲ ἀμέτρητες σημαντικὲς ἐκδηλώσεις της ρίχνει μιά συμφιλιωτικὴ ματιὰ σὲ αὐτὸ πού ἀρέσει ἐπειδὴ φτιάχτηκε ἐπιδέξια: τὸ ἐκλεπτυσμένο τοῦ ἀρτίστα διατηρεῖται στὴ ζωὴ τῶν αἰσθήσεων μέσω ἑνὸς στοιχείου ἀθῶας ἀπόλαυσης τοῦ bien fait⁵. Ἐνῶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ ἀπόλυτη ἀξίωση τοῦ τέλειου πού δὲν ἔχει γίνει, ἡ διαλεκτικὴ ἀλήθειας καὶ φαινομενικότητος

ἐγκαταλείπεται, ἀποφεύγεται ταυτόχρονα καί ἡ ἀναλήθεια αὐτῶν πού ὁ Haydn ἀποκάλεσε μεγιστάνες, οἱ ὅποιοι δέν ἐπιθυμοῦν νά ἔχουν οἰαδήποτε σχέση μέ ἀνθρωπάκια καί μικροεικόνες καί περιπίπτουν στόν φετιχισμό, καθῶς ἐξορκίζουν τά φετίχ. Γοῦστο εἶναι ἡ ἰκανότητα νά κρατάει κανεῖς σέ ἰσορροπία τήν ἀντίφαση στήν τέχνη μεταξύ τοῦ πεποιημένου καί τῆς φαινομενικότητος αὐτοῦ πού δέν ἔχει γίνει· τά ἀληθινά ἔργα τέχνης ὁμως, μή συμφωνώντας ποτέ μέ τό γοῦστο, εἶναι ἐκεῖνα πού δίνουν σέ αὐτή τήν ἀντίφαση τήν ἀκρότατη μορφή καί πραγματώνουν τόν ἑαυτό τους ἐξοντωνόμενα.

146

Μικρογραφία μαγαζιού ὡς παιγνίδι. – Σέ μιά ἐκπληκτική σημείωση στό ἡμερολόγιό του ὁ Hebbel¹ θέτει τό ἐρώτημα, τί νά εἶναι αὐτό πού ἀφαιρεῖ «ἀπό τή ζωή τῶν ἐνηλίκων τή μαγεία». «Ἐπειδή σέ ὄλες τίς πολύχρωμες παραμορφωμένες κοῦκλες βλέπουμε τόν περιστρεφόμενο κύλινδρο πού τίς θέτει σέ κίνηση καί ἐπειδή, γιαντό ἀκριβῶς, ἡ θελκτική ποικιλομορφία τοῦ κόσμου καταλήγει στήν ξύλινη ὁμοιομορφία. Ὅταν κάποτε ἕνα παιδί βλέπει τούς σχοινοβάτες νά τραγουδοῦν, τούς μουσικάντες νά παίζουν πνευστά, τά κορίτσια νά κουβαλοῦν νερό, τούς ἀμαξάδες νά ὀδηγοῦν, νομίζει ὅτι ὄλα αὐτά συμβαίνουν λόγῳ τῆς ἀντλούμενης εὐχαρίστησης ἀπό τό πράγμα· δέν μπορεῖ νά φαντασθεῖ, ὅτι καί αὐτοί οἱ ἄνθρωποι τρῶνε καί πίνουν, πηγαίνουν γιά ὕπνο καί πάλι σηκώνονται. Ἐμεῖς ὁμως ξέρουμε γιά τί ἀκριβῶς πρόκειται». Δηλαδή γιά τόν βιοπορισμό, ὁ ὅποιος δεσμεύει ὄλες ἐκεῖνες τίς δραστηριότητες ὡς ἀπλά μέσα καί ὡς ἀνταλλάξιμες τίς περιστέλλει σέ ἀφηρημένο χρόνο ἐργασίας. Ἡ ποιότητα τῶν πραγμάτων μετατρέπεται ἀπό οὐσία στήν τυχαία ἐκδήλωση τῆς ἀξίας της. Ἡ «μορφή τοῦ ἰσοδύναμου» παραμορφώνει κάθε αἰσθητήρια ἀντίληψη: αὐτό πού δέν φωτίζεται πιά ἀπό τό φῶς τῆς αὐτοδιάθεσης ὡς «εὐχαρίστηση ἀπό τό πράγμα», ὠχριά στό μάτι. Τά ὄργανα δέν προσλαμβάνουν τίποτε αἰσθητό ἀπομονωμένα, ἀλλά προσέχουν ἄν τό χρῶμα, ὁ ἦχος, ἡ κίνηση εἶναι ἐκεῖ δι' ἑαυτά ἢ δι' ἄλλο· τά κουράζει ἢ ψεύτικη πολλαπλότητα καί βυθίζουν τά πάντα στό γκριζο, ἀπογοητευμένα λόγῳ τῆς ἀπατηλῆς ἀξίωσης τῶν ποιοτήτων νά ὑπάρχουν γενικά ἀκόμη, ἐνῶ συμ-

μορφώνονται μέ τούς σκοπούς τῆς ἰδιοποίησης καί μάλιστα ὀφείλουν κατά μέγα μέρος τήν ὕπαρξή τους μόνο σέ αὐτούς. Ἡ ἀπομαγικοποίηση τοῦ κόσμου τῆς ἐποπτείας εἶναι ἡ ἀντίδραση τῶν αἰσθήσεων στόν ἀντικειμενικό του καθορισμό ὡς «κόσμος τῶν ἐμπορευμάτων». Μόνον τά καθαρισμένα ἀπό τήν ἰδιοποίηση πράγματα θά ἦταν ποικιλόχρωμα καί συνάμα χρήσιμα: ὑπό τόν οἰκουμενικό καταναγκασμό αὐτά τά δύο δέν μποροῦν νά συμβιβασθοῦν. Τά παιδιά ὁμως δέν διακατέχονται τόσο ἀπό ψευδαισθήσεις γιά τή «θελκτική ποικιλομορφία», ὅπως νομίζει ὁ Hebbel, παρά μᾶλλον ἡ αὐθόρμητη ἀντίληψή τους κατανοεῖ ἀκόμη τήν ἀντίφαση μεταξύ τοῦ φαινομένου καί τῆς ἀντικαταστατότητας, τήν ὁποία οἱ παραιτημένοι ἐνήλικοι δέν μποροῦν πιά νά συλλάβουν, καί προσπαθεῖ νά τῆς ξεφύγει. Τό παιγνίδι εἶναι ἡ ἄμυνά τους. Τό ἀδέκαστο παιδί παρατηρεῖ τό «χαρακτηριστικό τῆς μορφῆς τοῦ ἰσοδύναμου»: «Ἡ ἀξία χρήσης γίνεται ἡ μορφή ἐκδήλωσης τοῦ ἀντιθέτου τῆς, τῆς ἀξίας» (Marx, *Κεφάλαιο I*, Βιέννη 1932, σελ. 61).

Στήν ἄσκοπη δραστηριότητά του χρησιμοποιεῖ ἓνα στρατηγικό τέχνασμα, γιά νά πάει μέ τό μέρος τῆς ἀξίας χρήσης, ἐναντίον τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας. Ἐπειδή ἀκριβῶς ἀπαλλάσσει τά πράγματα, μέ τά ὁποία ἀσχολεῖται, ἀπό τή διαμεσολαβημένη χρησιμότητά τους, προσπαθεῖ στή σχέση του μέ αὐτά νά διασώσει ὅ,τι τά κάνει νά εἶναι καλά γιά τούς ἀνθρώπους καί ὄχι ὅ,τι ἐξυπηρετεῖ τήν ἀνταλλακτική σχέση, ἡ ὁποία παραμορφώνει ἐξίσου ἀνθρώπους καί πράγματα. Τό μικρό τετράτροχο δέν πηγαίνει πουθενά, καί τά βαρελάκια πάνω του εἶναι ἀδειανά· ὁμως παραμένουν πιστά στόν προορισμό τους, καθώς δέν τόν ἐκπληρώνουν, δέν συμμετέχουν στή διαδικασία τῶν ἀφαιρέσεων, ἡ ὁποία ἰσοπεδώνει ἐκείνον τόν προορισμό τους, ἀλλά μένουν ἡσυχά ὡς ἀλληγορίες τοῦ ἰδιαίτερου λόγου ὕπαρξής τους. Σκόρπια μέν, ἀλλά ὄχι ἐμπλεγμένα, περιμένουν νά δοῦν ἄν ἡ κοινωνία ἐξαλείψει ἀπό πάνω τους τό κοινωνικό στίγμα· ἄν ἡ διαδικασία τῆς ζωῆς μεταξύ ἀνθρώπου καί πράγματος, ἡ πρακτική, πάψει νά ἔχει πρακτικό χαρακτήρα. Ἡ μή πραγματικότητα τῶν παιγνιδιῶν δηλώνει, ὅτι τό πραγματικό δέν εἶναι ἀκόμη τέτοιο. Τά ἴδια εἶναι ἀσυνείδητες ἀσκήσεις τῆς ὀρθῆς ζωῆς. Ἡ σχέση τῶν παιδιῶν πρός τά ζῶα στηρίζεται ἐντελῶς στό γεγονός ὅτι ἡ οὐτοπία μεταμφιέζεται σέ αὐτά, στά ὁποία οὔτε ὁ Marx θέλησε νά ἀναγνωρίσει ὅτι ὡς ἐργαζόμενα προμηθεύουν ὑπεραξία. Ὑπάρχοντας χωρίς οἰαδήποτε ἀναγνωρίσιμη ἀπό τούς ἀνθρώπους ἀπο-

στολή, τὰ ζῶα παρουσιάζουν τρόπον τινά σάν ἔκφραση τὸ ἴδιο τους τὸ ὄνομα, τὸ κατ' ἐξοχὴν μὴ ἀνταλλάξιμο. Αὐτὸ κάνει τὰ ἴδια ἀγαπητὰ στὰ παιδιά καὶ τῆ θεώρησή τους μακάρια. Εἶμαι ρινόκερος, αὐτὸ σημαίνει ἡ μορφή τοῦ ρινόκερου. Παραμύθια καὶ ὀπερέτες γνωρίζουν τέτοιες εἰκόνες, καὶ τὸ γελοῖο ἐρώτημα τῆς γυναίκας, ἀπὸ ποῦ ξέρομε ὅτι ὁ Ὁρίων λέγεται πράγματι Ὁρίων, ἐγείρεται μέχρι τ' ἀστέριον².

147

*Novissimum Organum*¹. – Ἐχει ἐξηγηθεῖ πρό πολλοῦ, ὅτι ἡ μισθωτὴ ἐργασία διαμόρφωσε τίς μάζες τῶν νεώτερων χρόνων καὶ μάλιστα παρήγαγε τὸν ἴδιο τὸν ἐργάτη. Ἐγγένει τὸ ἄτομο δέν εἶναι ἀπλῶς τὸ βιολογικὸ ὑπόστρωμα, ἀλλὰ συνάμα ἡ μορφή ἀντανάκλασης τῆς κοινωνικῆς διαδικασίας, καὶ ἡ συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του ὡς ἑνός καθ' ἑαυτὸ ὄντος εἶναι ἡ φαινομενικότητα πού ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν αὔξηση τῆς ἀποδοτικότητας, ἐνῶ ὁ ἀτομοποιημένος ἐνεργεῖ στὴ σύγχρονη οἰκονομία ἀπλῶς ὡς πράκτορας τοῦ νόμου τῆς ἀξίας. Ἀπὸ αὐτὸ θά μπορούσε νά ἐξαχθεῖ συμπερασματικά ἡ ἐσωτερικὴ σύνθεση τοῦ ἀτόμου καθ' ἑαυτὸ, ὄχι ἀπλῶς ὁ κοινωνικὸς του ρόλος. Καθοριστικὴ γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ στὴν παρούσα φάση εἶναι ἡ κατηγορία τῆς ὀργανικῆς σύνθεσης τοῦ κεφαλαίου. Μὲ αὐτὸν τὸν ὄρο ἡ θεωρία τῆς συσσώρευσης ἐννοοῦσε «τὴν αὔξηση στὴ μάζα τῶν μέσων παραγωγῆς σε σύγκριση μὲ τὴ μάζα τῆς ἐργατικῆς δύναμης πού δίνει ζωὴ σὲ αὐτά» (Μαρχ, *Κεφάλαιο I*, Βιέννη 1932, σελ. 655). Ἄν ἡ ἐνοποίηση τῆς κοινωνίας, ἰδιαίτερα στὰ ὀλοκληρωτικά κράτη, καθορίζει τὰ ὑποκείμενα ὄλο καὶ πιὸ ἀποκλειστικά ὡς ἐπιμέρους στοιχεῖα στὸ πλέγμα τῆς ὕλικῆς παραγωγῆς, τότε ἡ «μεταβολὴ στὴν τεχνικὴ σύνθεση τοῦ κεφαλαίου» ἐπεκτείνεται μέσα σὲ ἐκείνους πού, λόγῳ τῶν τεχνολογικῶν ἀπαιτήσεων τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, αὐτὸ περιλαμβάνει καὶ πού στὴν πραγματικότητα δέν συγκροτοῦνται ἐγγένει παρά μόνο ἀπὸ αὐτὸ. Μεγαλώνει ἡ ὀργανικὴ σύνθεση τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ πού καθορίζει τὰ ὑποκείμενα μέσα στὸν ἑαυτὸ τους ὡς μέσα παραγωγῆς καὶ ὄχι ὡς ζῶντες σκοπούς, αὐξάνει ὅπως τὸ μερίδιο τῶν μηχανῶν ἔναντι τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου. Ἡ κοινῶς λεγόμενὴ «μηχανοποίηση» τοῦ ἀνθρώπου εἶναι

άπατηλή έκφραση, διότι νοεῖ τόν τελευταῖο ὡς κάτι στατικό, τό ὁποῖο λόγω «ἐπιρροῆς» ἀπό τά ἔξω, τῆς προσαρμογῆς σέ ἔξωτερικές ὡς πρὸς αὐτό συνθήκες παραγωγῆς, ὑφίσταται ὀρισμένες παραμορφώσεις. Δέν ὑπάρχει ὁμως κανένα ὑπόστρωμα τέτοιων «παραμορφώσεων», κανένα ὄντικό ἐσωτερικό, στό ὁποῖο οἱ κοινωνικοί μηχανισμοί, ἀπλῶς θά ἐπενεργοῦσαν ἀπό τά ἔξω: ἡ παραμόρφωση δέν εἶναι μιά πάθηση τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία γεννάει τά παιδιά της μέ τό «κληρονομικό στίγμα» πού ὁ βιολογισμός προβάλλει στή φύση. Μόνον καθὼς ἡ διαδικασία, πού ἀρχίζει μέ τή μεταμόρφωση τῆς ἐργατικῆς δύναμης σέ ἐμπόρευμα, διαποτίζει τούς ἀνθρώπους στό σύνολό τους καί ἀντικειμενοποιεῖ καθεμίᾱ ἀπό τίς παρορμήσεις τους ὡς a priori παραλλαγή τῶν παραγωγικῶν σχέσεων κáνοντάς τες ταυτόχρονα σύμμετρες, εἶναι δυνατόν νά ἀναπαράγεται ἡ ζωὴ κάτω ἀπό τίς κυρίαρχες παραγωγικές σχέσεις. Ἡ ὀλική ὀργάνωση τῆς τελευταίας ἀπαιτεῖ τήν ἔνωση νεκρῶν. Ἡ θέληση γιά ζωὴ αἰσθάνεται τήν ἀνάγκη νά ἀπαρνηθεῖ τή θέληση γιά ζωή: ἡ αὐτοσυντήρηση ἀκυρώνει τή ζωὴ στήν ὑποκειμενικότητα. Σέ σύγκριση μέ αὐτά ὅλο τό ἔργο προσαρμογῆς, ὅλες οἱ πράξεις συμμόρφωσης, πού περιγράφουν ἡ κοινωνική ψυχολογία καί ἡ πολιτιστική ἀνθρωπολογία, εἶναι ἀπλά ἐπιφαινόμενα. Ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ ἀνθρώπου δέν ἀναφέρεται ἀπλῶς καί μόνον στίς ἐξειδικευμένες τεχνικές ἱκανότητες, ἀλλά –καί αὐτό ἀρνεῖται πάση θυσία νά παραδεχθεῖ ἡ συνήθης κριτική τοῦ πολιτισμοῦ– ἐξίσου καί στό ἀντίθετό τους, τά στοιχεῖα φυσικότητας, τά ὁποῖα ἀσφαλῶς ἀπό τή μεριά τους προῆλθαν ἀπό τήν κοινωνική διαλεκτική καί τώρα ὑποκείνται σέ αὐτήν. Ἀκόμη καί ὅ,τι στόν ἄνθρωπο διαφέρει ἀπό τήν τεχνική, ἐνσωματώνεται σάν ἓνα εἶδος λιπαντικοῦ τῆς τεχνικῆς. Ἡ ψυχολογική διαφοροποίηση, ἡ ὁποία ἀρχικά προέκυψε ἀπό τόν καταμερισμό ἐργασίας καί τόν κατακερματισμό τοῦ ἀνθρώπου σύμφωνα μέ τούς τομεῖς τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας καί ἀπό τήν ἐλευθερία, τίθεται τελικά καί ἡ ἴδια στήν ὑπηρεσία τῆς παραγωγῆς. «Ὁ “βιρτουόζος” ὡς εἰδικός», ἔγραφε πρὶν ἀπό τριάντα χρόνια ἓνας διαλεκτικός², «ὁ πωλητής τῶν ἀντικειμενοποιημένων καί ὡς ἀντικείμενα θεωρούμενων ἱκανοτήτων του... περιέρχεται ἐπίσης σέ μιά καθαρά θεωρησιακή στάση ἀπέναντι στόν τρόπο λειτουργίας τῶν ἴδιων του τῶν ἀντικειμενοποιημένων καί ὡς ἀντικείμενα θεωρούμενων ἱκανοτήτων. Τήν πιό γκροτέσκα μορφή παίρνει αὐτή ἡ δομὴ στή δημοσιογραφία, ὅπου ἡ ἴδια ἡ ὑποκειμενικότητα ἀκριβῶς, οἱ

γνώσεις, ή ιδιοσυγκρασία, ή έκφραστική ικανότητα, μετατρέπονται σέ έναν άφηρημένο μηχανισμό πού τίθεται σέ κίνηση αυτόνομα και ανεξάρτητα τόσο από τήν προσωπικότητα του "κατόχου" όσο και από τήν ύλική, συγκεκριμένη φύση τών αντικειμένων πού πραγματεύεται. 'Η "έλλειψη φρονήματος" τών δημοσιογράφων, ή εκπόρευση τών διωμάτων και πεποιθήσεών τους εΐναι κατανοητή μόνο ως τό άποκορύφωμα τής καπιταλιστικής έκπραγματίσης». Αυτό πού έδω διαπιστώνεται πάνω στα «έκφυλιστικά φαινόμενα» του άστικού κόσμου, τά όποια κατάγγελλε άκόμη και ό ίδιος, άναδείχθηκε έν τώ μεταξύ σέ κοινωνική νόρμα, σέ χαρακτηριστικό τής ανεπίληπτης ύπαρξης υπό τόν όψιμο βιομηχανισμό. Πρό πολλού ήδη έπαψε νά εΐναι υπόθεση άπλής πώλησης του ζωντανού. 'Υπό τήν α priori πωλησιμότητα τό ζών ως ζών έχει μετατρέψει τόν ίδιο τόν έαυτό του σέ πράγμα, σέ είδος έξοπλισμού. Τό έγώ θέτει συνειδητά στήν ύπηρεσία του όλόκληρο τόν άνθρωπο ως μηχανισμό του. Κατ' αυτή τήν άναδιοργάνωση τό έγώ ως διευθυντής παραγωγής παραχωρεί τόσα πολλά από τόν έαυτό του στό έγώ ως έπιχειρησιακό μέσο, ώστε γίνεται έντελώς άφηρημένο, ένα άπλό σημείο άναφοράς: ή αυτοσυντήρηση χάνει τόν έαυτό της. Οι ιδιότητες, από τή γνήσια φιλικότητα μέχρι τό ύστερικό ξέσπασμα όργης, γίνονται εύχείριστες, ώσπου τελικά αναλώνονται έξολοκλήρου στή χρήση τους σύμφωνα μέ τίς άπαιτήσεις τών έκάστοτε συνθηκών. Μέ τήν κινητοποίησή τους άλλοιώνονται. 'Απομένουν μόνο ως έλαφρά, άκαμπτα και άδεια κελύφη παρορμήσεων, ένα κατά βούληση φορητό ύλικό, χωρίς δική του πνοή. Οι ίδιες δέν εΐναι πιά ύποκείμενο, αλλά μάλλον τό ύποκείμενο άπευθύνεται σέ αυτές θεωρώντας τες έσωτερικό του αντικείμενο. Στήν άπεριόριστη εύπειθειά τους άπέναντι στό έγώ εΐναι συνάμα άποξενωμένες από αυτό: όντας έντελώς παθητικές, δέν τό τρέφουν πιά. Αυτή εΐναι ή κοινωνική παθογένεια τής σχιζοφρένειας. 'Ο διαχωρισμός τών ιδιοτήτων τόσο από τήν όρμική βάση όσο και από τόν έαυτό, ό όποιος τίς έξουσιάζει, εκεί πού άλλοτε άπλώς τίς συνείχε, κάνει τόν άνθρωπο νά πληρώνει γιά τήν αυξανόμενη έσωτερική του όργάνωση μέ αυξανόμενη διάλυση. 'Η τελειοποίηση του καταμερισμού έργασίας μέσα στό άτομο, ή ριζική αντικειμενοποίησή του, καταλήγει στόν νοσηρό διχασμό του. 'Εξ αυτού και ό «ψυχωτικός χαρακτήρας», ή άνθρωπολογική προϋπόθεση όλων τών όλοκληρωτικών μαζικών κινημάτων. Αυτή άκριδώς ή μεταβολή τών σταθερών ιδιοτήτων σέ αυτοματισμούς τής συμπεριφοράς -

φαινομενικά ένα ζωντάνεμα— είναι έκφραση τῆς ἀυξανόμενης ὀργανικῆς σύνθεσης. Ἡ ζωηρότητα τῶν ἀντιδράσεων, ἄμοιρη τῆς διαμεσολάβησης ἀπό τὴν ἰδιοσυστασία, δέν ἀποκαθιστᾶ τὸν αὐθορμητισμό, ἀλλὰ ἐγκαθιστᾶ τὸ πρόσωπο ὡς ὄργανο μέτρησης, στή διάθεση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας πού μπορεῖ νά παίρνει τὴν ἐνδειξη. "Ὅσο πιο ἄμεσα δείξει ἡ βελόνη του τὴν ἀπόκλιση, τόσο χαμηλότερα ἔχει καθηλωθεῖ στήν πραγματικότητα ἢ στάθμη τῆς διαμεσολάβησης: στά ἄμεσα ἀποκρινόμενα, χωρὶς ἀντίσταση ἀνακλαστικά τὸ ὑποκείμενο ἔχει ἐντελῶς ἐξαλειφθεῖ. "Ἔτσι καὶ τὰ βιολογικὰ ἀνακλαστικά, μοντέλα τῶν τωρινῶν κοινωνικῶν, ἀντιπαραβαλλόμενα πρὸς τὴν ὑποκειμενικότητα, εἶναι κάτι ἀντικείμενικό, ξένο: δέν εἶναι τυχαῖο, ὅτι συχνὰ ἀποκαλοῦνται «μηχανικά». "Ὅσο πλησιέστερα στὸν θάνατο θρῖσκονται οἱ ὀργανισμοί, τόσο περισσότερο ἐπαναστρέφουν σέ σπασμούς. Σύμφωνα μέ αὐτὰ οἱ καταστροφικὲς τάσεις τῶν μαζῶν, πού ἐκρήγνυνται καὶ στίς δύο παραλλαγές τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ κράτους, δέν θά ἔπρεπε νά θεωροῦνται τόσο ἐπιθυμίες θανάτου ὅσο μᾶλλον ἐκδηλώσεις αὐτοῦ πού ἤδη ἔχουν γίνει. Δολοφονοῦν, ὥστε νά τούς μοιάσει ὅ,τι τούς φαίνεται ζωντανό.

148

"Ἰδρυμα θνησιμαίων¹. — Οἱ μεταφυσικὲς κατηγορίες δέν εἶναι ἀπλῶς ἡ συγκαλύπτουσα ἰδεολογία τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, ἀλλὰ ἐκφράζουν καὶ τὴν ἐκάστοτε φύση του, τὴν ἀλήθεια γι' αὐτό, καὶ στίς ἀλλαγές τους ἀποτίθενται οἱ ἀντίστοιχες τῶν πιο κεντρικῶν ἐμπειριῶν. "Ἔτσι ὁ θάνατος ἐμπίπτει στήν ἱστορία, καὶ ἀντίστροφα αὐτὴ μπορεῖ νά κατανοηθεῖ μέσα ἀπὸ αὐτόν. Τὸ ἀξίωμά του ἰσοδυναμοῦσε μέ τὸ κύρος τοῦ ἀτόμου. Ἡ οἰκονομικῆς προέλευσης αὐτονομία τοῦ τελευταίου ὀλοκληρώνεται στήν ἰδέα τῆς ἀπολυτότητάς του, μόλις ἄρχισε νά ξεθωριάζει ἡ θεολογικὴ ἐλπίδα τῆς ἀθανασίας του, ἢ ὁποία ἐμπειρικά τὸ σχετικοποιοῦσε. Σέ αὐτό ἀντιστοιχοῦσε ἡ ἐμφαντικὴ εἰκόνα ἑνός θανάτου, ὁ ὁποῖος σβήνει ἐντελῶς τὸ ἄτομο, τὸ ὑπόστρωμα ὅλης τῆς ἀστικῆς συμπεριφορᾶς καὶ σκέψης. Ὁ ἴδιος ἦταν τὸ ἀπόλυτο τίμημα τῆς ἀπόλυτης ἀξίας. Τώρα καταρρεῖ μαζί μέ τὸ κοινωνικά καλυμμένο ἄτομο. "Ὅπου περιβάλλεται τὸ παλιὸ ἀξίωμα, κοπανᾷ τὸ ψέμα πού εἶχε πάντα ἔτοιμο μέσα στήν ἐννοιά

του: ὅτι κατονόμαζε τό ἀδιαπέραστο, ἀποφαινόταν² γιά τό στερούμενο ὑποκειμένου, ἐντείχιζε τό ἐκτός πλαισίου. Στήν ἐπικρατούσα συνείδηση ὅμως ἔχει χαθεῖ ἡ ἀλήθεια καί ἀναλήθεια τοῦ ἀξιώματος του, ὄχι δυνάμει τῆς ἐλπίδας τοῦ ὑπερέραν, ἀλλά ἐνόψει τῆς ἀπελπιστικῆς ἀδυναμίας τοῦ ἐντεῦθεν. «Ὁ σύγχρονος κόσμος», παρατηροῦσε ὁ ριζοσπαστικός καθολικός Charles Réguy ἤδη τό 1907, «κατάφερε νά ἐξευτελίσει αὐτό πού ἦταν ἴσως τό πιό δύσκολο στόν κόσμο νά ἐξευτελισθεῖ, διότι εἶναι κάτι πού ἔχει πάνω του, σάν συνυφασμένο μ' αὐτόν, ἕνα ξεχωριστό εἶδος ἀξιοπρέπειας μοναδικῆς, ὥστε δέν ἐπιδέχεται κανέναν ἐξευτελισμό: ἐξευτέλισε τόν θάνατο» (Men and Saints, Νέα Ὑόρκη, 1944, σελ. 98)³. "Ὅταν τό ἄτομο, τό ὁποῖο ἐκμηδενίζει ὁ θάνατος, εἶναι τιποτένιο, στερούμενο τῆς αὐτοκυριαρχίας καί τοῦ δικοῦ του εἶναι, τότε μηδενίζεται καί ἡ ἐκμηδενίζουσα ἐξουσία, ὅπως στό εὐφυολόγημα πού ἀκολουθεῖ τόν τύπο τοῦ Heidegger γιά τό μηδενίζον μηδέν. Ἡ ριζική ἀντικαταστασιμότητα τοῦ ἐπιμέρους ἀτόμου κάνει κατ' οὐσίαν, μέ τήν πλήρη περιφρόνησή του, τόν θάνατο ἀνακλητό, ὅπως τόν εἶχε συλλάβει ἄλλοτε μέ παράδοξο πάθος ὁ χριστιανισμός. Ὡς ἀμελητέα ποσότητα, ὅμως ὁ θάνατος ἐνσωματώνεται ἐντελῶς. Γιά κάθε ἄνθρωπο, μέ ὅλες του τίς λειτουργίες, ἡ κοινωνία ἔχει ἔτοιμο τόν ἐπόμενο ἀναμένοντα στή σειρά, γιά τόν ὁποῖο ἐκεῖνος ἐξαρχῆς δέν εἶναι ἔτσι κι ἀλλιῶς παρά ὁ ἐνοχλητικός κάτοχος τῆς θέσης ἐργασίας, ὁ μελλοθάνατος. Κατ' αὐτά μετατρέπεται ἡ ἐμπειρία τοῦ θανάτου σέ αὐτή τῆς ἀνταλλαγῆς λειτουργῶν, καί ὅσο ἀπό τό φυσικό μερίδιο τοῦ θανάτου δέν χωράει πλήρως στό κοινωνικό, ἀνατίθεται στήν ὑγιεινή. Μή ὄντως πιά ἀντιληπτός ὡς κάτι παραπάνω ἀπό τήν ἐξοδο ἑνός φυσικοῦ ἔμβιου ὄντος ἀπό τό κοινωνικό σύνολο, ὁ θάνατος ἐξημερώθηκε τελικά ἀπό τό τελευταῖο: ἡ ἀποβίωση ἐπικυρώνει ἀπλῶς καί μόνο τήν ἀπόλυτη ἀσημαντότητα τοῦ φυσικοῦ ἔμβιου ὄντος ἀπέναντι στό κοινωνικό ἀπόλυτο. Ἄν ποτέ ἡ πολιτιστική βιομηχανία μαρτυρεῖ τίς ἀλλαγές στήν ὀργανική σύνθεση τῆς κοινωνίας, αὐτό γίνεται μέ τήν ἐλάχιστα συγκαλυμμένη παραδοχή αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Κάτω ἀπό τόν φακό τῆς ὁ θάνατος ἀρχίζει νά γίνεται κωμικός. Τό γέλιο πού τόν χαιρετάει σέ ἕνα ὀρισμένο εἶδος παραγωγῆς, εἶναι ἀσφαλῶς διφορούμενο. Ἄναγγέλλει ἀκόμη τόν φόβο γιά τό ἄμορφο κάτω ἀπό τό δίχτυ πού ἔχει ὑφάνει ἡ κοινωνία πάνω ἀπό ὀλόκληρη τή φύση. Τό περίβλημα εἶναι ὅμως ἤδη τόσο μεγάλο καί πυκνό, ὥστε ἡ θύμηση τοῦ ἀκάλυπτου φαίνεται παιδαριώδης συναισθηματισμός.

Ἄφ' οὗτου ἔχει παρακμάσει τό ἀστυνομικό μυθιστόρημα στά βιβλία τοῦ Edgar Wallace, ὅπου ἡ λιγότερο ὀρθολογική δόμηση, οἱ ἄλτοιοι γρίφοι καί οἱ ὤμές ὑπερβολές φάνηκαν νά ἐμπαίζουν τούς ἀναγνώστες, ἐνῶ ἐντούτοις προσχημάτιζαν τόσο ἐντυπωσιακά τή συλλογική ἀσυνείδητη εἰκόνα τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ τρόμου, ἔχει διαμορφωθεῖ ὁ τύπος τῆς μακάθριας κωμωδίας. Ἐνῶ ἐξακολουθεῖ νά διατείνεται, ὅτι κοροϊδεύει τό ψεύτικο δέος, γκρεμίζει τίς εἰκόνας τοῦ θανάτου. Παρουσιάζει τό πῶμα σάν αὐτό πού ἔγινε, ὡς σκηνικό ἀντικείμενο. Αὐτό μοιάζει ἀκόμη ἀνθρώπινο καί ὁμως δέν εἶναι παρά μόνον πράγμα, ὅπως στήν ταινία *Μιά ἀσήμαντη περίπτωση φόνου*, ὅπου τά πῶματα μεταφέρονται ἐδῶ κι ἐκεῖ, ἀλληγορίες αὐτοῦ πού ἦταν καί πρῖν. Τό κωμικό ἀπολαμβάνει πλήρως τήν ψεύτικη κατάργηση τοῦ θανάτου, τήν ὁποία πολύ ἐνωρίτερα ὁ Kafka εἶχε περιγράψει μέ πανικό στήν ἱστορία τοῦ κυνηγοῦ Γράκχου⁴: ἀσφαλῶς ἐξαιτίας τῆς ἴδιας ἀρχίζει καί ἡ μουσική νά γίνεται κωμική. Αὐτό πού οἱ ἐθνικοσοσιαλιστές διέπραξαν σέ βάρος ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, τό σημάδεμα τῶν ζωντανῶν ὡς νεκρῶν, ἔπειτα ἡ μαζική παραγωγή καί τό φτήνεμα τοῦ θανάτου, ἔριξε τήν προκαταβολική σκιά του πάνω σέ ἐκείνους πού τά πῶματα τούς προκαλοῦν γέλιο. Καθοριστική εἶναι ἡ εἰσοδογή τῆς βιολογικῆς καταστροφῆς στή συνειδητή κοινωνική βούληση. Μόνον μιά ἀνθρωπότητα, γιά τήν ὁποία ὁ θάνατος ἔχει γίνει κάτι τόσο ἀδιάφορο ὅσο καί τά μέλη της, πού τῆς ἔχει πεθάνει ἡ ἴδια, μπορεῖ νά τόν ἐπιβάλλει διοικητικά σέ ἀμέτρητους. Ἡ προσευχή τοῦ Rilke γιά τόν δικό του θάνατο εἶναι ἡ ἀξιοθρήνητη ἀπόκρυψη τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἄνθρωποι πιά ἀπλῶς ψοφοῦν.

Ἄς μὴν ὑπερβάλλουμε. – Στήν κριτική τῶν τάσεων τῆς παρούσας κοινωνίας ἀντιτείνεται αὐτόματα, προτοῦ κἀν ὀλοκληρωθεῖ ἡ διατύπωσή της, ὅτι τά πράγματα πάντα ἔτσι ἦταν. Ἡ ἔξαψη, στήν ὁποία προβάλλουν ἀμέσως ἀντίσταση, μαρτυρεῖ γι' αὐτούς ἀπλῶς, ὅτι ὁ ἐπικρίνων δέν ἔχει κατανοήσει τό ἀμετάβλητο τῆς ἱστορίας, μιά ἀφροσύνη πού ὅλοι μέ περηφάνια προσδιορίζουν ὡς ὑστερία. Στόν κατήγορο δίνουν ἐπιπλέον νά καταλάβει, ὅτι μέ τίς ἐπιθέσεις

του θέλει νά κάνει τόν σπουδαῖο, νά διεκδικήσῃ τό προνόμιο τοῦ ξεχωριστοῦ, ἐνῶ αὐτά, γιά τά ὁποῖα ἀγανακτεῖ, εἶναι πασίγνωστα καί κοινότοπα, καί δέν μπορεῖ κανεῖς νά ἀπαιτεῖ ἀπό κανέναν νά σπαταλάει δυνάμεις ἐνδιαφερόμενος γι' αὐτά. Ὁ προφανής χαρακτήρας τῆς συμφορᾶς ἀποβαίνει πρὸς ὄφελος τῶν ἀπολογητῶν τῆς: ἐπειδὴ τό ξέρουν ὅλοι, δέν ἐπιτρέπεται νά τό λέει κανένας, καί καλυπτόμενο ἀπό τή σιωπή μπορεῖ νά προχωρεῖ ἀδιαμφισβήτητο. Οἱ ἄνθρωποι ὑπακούουν σέ αὐτό πού ἡ φιλοσοφία ὄλων τῶν ἀποχρώσεων ἔχει διατυμπανίσει στά κεφάλια τους: πῶς ὅ,τι ἔχει μέ τό μέρος του τήν ἀδρανῆ βαρύτητα τῆς ὑπαρξης, ἀποδεικνύει, ἀκριβῶς μέ αὐτό, τό δίκιο του. Ἄρκεῖ νά εἶναι κανεῖς δυσσαρεστημένος, γιά νά τόν ὑποπτευθοῦν κίολας γιά ἀναμορφωτή τοῦ κόσμου. Οἱ συμφωνοῦντες χρησιμοποιοῦν τό τέχνασμα νά καταλογίζουσιν στόν διαφωνοῦντα μιά ἀντιδραστική θέση περί παρακμῆς, ἡ ὅποια δέν μπορεῖ νά στηριχθεῖ —μήπως δέν διαιωνίζεται στήν πραγματικότητα ἡ φρίκη;—, νά δυσφημίζουσιν μέ τό ὑποτιθέμενο νοητικό σφάλμα του τήν ἴδια τή συγκεκριμένη ἐπίγνωση τοῦ ἀρνητικοῦ καί νά ἀμαυρῶνουν ὡς ἄνθρωπο τοῦ σκότους αὐτόν πού ἐξανίσταται κατά τοῦ ζοφεροῦ. Ἄλλά καί ἂν ἀκόμη ἔτσι εἶχαν πάντοτε τά πράγματα, μολονότι βέβαια οὔτε ὁ Ταμερλάνος καί ὁ Τζένγκις Χάν οὔτε ἡ ἀγγλική ἀποικιοκρατική διοίκηση στίς Ἰνδίες ξέσχισαν συστηματικά τούς πνεύμονες ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων μέ ἀέρια, τότε ἡ αἰωνιότητα τοῦ τρόμου ἐκδηλώνεται στό γεγονός ὅτι κάθε νέα του μορφή ὑπερθεματίζει ἔναντι τῆς παλαιότερης. Αὐτό πού ἀντέχει στόν χρόνο, δέν εἶναι ἓνα μή μεταβλητό μέγεθος πόνου, ἀλλά ἡ πρόοδος τοῦ τελευταίου πρὸς τήν κόλαση: αὐτό εἶναι τό νόημα τοῦ λόγου γιά τήν ἔνταση τῶν ἀνταγωνισμῶν. Ὅποιοδήποτε ἄλλο θά ἦταν ἀθῶο καί θά κατέληγε σέ συμβιβαστικές φρασεολογίες, σέ ἄρνηση τοῦ ποιοτικοῦ ἄλματος. Ἐκεῖνος πού καταγράφει τά στρατόπεδα τοῦ θανάτου ὡς ἐργατικό ἀτύχημα στή θριαμβευτική πορεία τοῦ πολιτισμοῦ, τό μαρτύριο τῶν ἑβραίων ὡς κάτι κοσμοϊστορικά μὴ οὐσιαστικό, δέν μένει ἀπλῶς πίσω ἀπό τή διαλεκτική ἀντίληψη, ἀλλά διαστρέφει καί τό νόημα τῆς ἴδιας του τῆς πολιτικῆς: νά ἀναχαιτίσει τό ἔσχατο. Ἡ ποσότητα δέν μετατρέπεται σέ ποιότητα μόνον στήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἀλλά καί στήν αὐξηση τῆς πίεσης τῆς κυριαρχίας. Ὅταν οἱ ἑβραῖοι ὡς ὁμάδα ἐξολοθρεύονται, ἐνῶ ἡ κοινωνία ἐξακολουθεῖ νά ἀναπαράγει τή ζωὴ τῶν ἐργατῶν, τότε ἡ παρατήρηση ὅτι οἱ πρῶτοι εἶναι ἄστοι καί

ή μοίρα τους χωρίς σημασία για τή μεγάλη δυναμική, γίνεται οικονομιστική λόξα, ακόμη και έφόσον ή μαζική δολοφονία θά μπορούσε πράγματι νά εξηγηθεί από τήν πτώση του ποσοστού κέρδους. Ο τρόμος συνίσταται στό γεγονός ότι ή κατάσταση παραμένει ή ίδια -ή συνέχιση τής «προϊστορίας»-, αλλά διαμορφώνεται διαρκώς ως κάτι διαφορετικό, απρόβλεπτο, πέρα από κάθε άναμονή, πιστή σκιά τών άναπτυσσόμενων παραγωγικών δυνάμεων. Για τή βία ισχύει ή ίδια διφυΐα, τήν όποία απέδειξε ή κριτική τής πολιτικής οικονομίας για τήν ύλική παραγωγή: «Υπάρχουν γνωρίσματα κοινά σέ όλα τά στάδια παραγωγής, πού ή σκέψη προσδιορίζει ως γενικά: οί λεγόμενες όμως γενικές προϋποθέσεις κάθε παραγωγής δέν είναι παρά... άφηρημένα στοιχεία, μέ τά όποια δέν γίνεται κατανοητό κανένα πραγματικό ιστορικό στάδιο παραγωγής»¹.

Μέ άλλα λόγια, ή γενικεύουσα άφαιρέση του ιστορικά μή μεταβλημένου δέν είναι ουδέτερη άπέναντι στό αντικείμενο, δυνάμει τής έπιστημονικής αντικειμενικότητας, αλλά, ακόμη και όπου εϋσταθεί, χρησιμεύει ως όμίχλη, μέσα στην όποία τό άπτό-προσβλητό γίνεται δυσδιάκριτο. Αυτό ακριβώς δέν θέλουν νά παραδεχθούν οί άπολογητές. Από τή μία μεριά είναι μανιακά προσκολλημένοι στην *de-piègre nouveauté*² και από τήν άλλη δέν θέλουν νά άναγνωρίσουν τήν ώρολογιακή δόμδα πού είναι ή ιστορία. Δέν μπορεί κανείς νά δει τό "Αουσβιτς κατ' άναλογία προς τήν καταστροφή τών έλληνικών πόλεων-κρατών ως άπλώς βαθμολογική αύξηση του τρόμου, άπέναντι στην όποία μπορεί νά διατηρεί κανείς τήν ψυχική του ήρεμία. Είναι όμως άλήθεια, ότι τό πρωτοφανές ταπεινωτικό μαρτύριο τών άπαχθέντων σέ βαγόνια για ζώα ρίχνει τό θανάσιμο-έκθαμβωτικό φώς και στό πιό μακρινό παρελθόν, στην άναίσθητη και άπροσχεδίαστη βία του όποιου ένυπηρχε τελεολογικά ήδη ή έπιστημονικά μεθοδευμένη. Η ταυτότητα βρίσκεται στή μή ταυτότητα, σέ εκείνο πού, μή έχοντας ακόμη ύπάρξει, καταγγέλλει αυτό πού ύπήρξε. Η πρόταση ότι είναι πάντα τό ίδιο, είναι άναληθής στην άμεσότητά της, άληθινή μόνο μέσα από τή δυναμική τής όλότητας. Όποιος άρνεϊται νά συνειδητοποιήσει τήν αύξηση τής φρίκης, δέν περιίπτει άπλώς στην ψυχρόκαρδη καθαρή θεώρηση, αλλά αδυνατεί νά αντιληφθεί, μαζί μέ τήν είδοποιό διαφορά του νεώτατου από τό προηγούμενο, τήν άληθινή ταυτότητα του όλου, του χωρίς τέλος τρόμου.

Ἐκτακτη ἔκδοσις. – Σέ κεντρικά σημεία στόν Ροε καί τόν Baudelaire ἔχει στηθεῖ ἡ ἔννοια τοῦ νέου. Στόν πρῶτο κατά τήν περιγραφή τοῦ Maelstrom¹, γιά τήν τρομακτικότητα τοῦ ὁποίου, ταυτιζόμενη μέ the novel², λέγεται ὅτι καμμά ἀπό τίς παραδοσιακές διηγήσεις δέν μπορεῖ νά δώσει μιά παραστατική εἰκόνα· στόν δεύτερο πρόκειται γιά τόν τελευταῖο στίχο τοῦ κύκλου «La mort», ὅπου ἐπιλέγεται ἡ πτώση στήν ἄβυσσο, ἀδιάφορο ἂν πρόκειται γιά τήν κόλαση ἢ τόν παράδεισο, «au fond de l'inconnu pour trouver du nouveau»³. Καί στίς δύο περιπτώσεις εἶναι μιά ἄγνωστη ἀπειλή, στήν ὁποία ἀφίεται τό ὑποκείμενο καί ἡ ὁποία σέ μιά ἰλιγγιώδη μεταστροφή ὑπόσχεται εὐχαρίστηση. Τό νέο, μιά κενή θέση στή συνείδηση, ἀναμενόμενο τρόπον τινά μέ κλειστά τά μάτια, φαίνεται νά εἶναι ὁ τύπος, ὑπό τόν ὁποῖο ἡ φρίκη καί ἡ ἀπελπισία μποροῦν νά ἀποκτήσουν τήν ἀξία τοῦ θέλητρου. Αὐτός μετατρέπει τό κακό σέ ἄνθος. Ἄλλά τό γυμνό του περίγραμμα εἶναι ἕνα κρυπτογράφημα τοῦ πῶς μονοσήμαντου τρόπου ἀντίδρασης. Ὁριοθετεῖ τήν ἀκριβή ἀπάντηση, τήν ὁποία τό ὑποκείμενο δίνει σέ ἕναν κόσμο πού ἔγινε ἀφηρημένος, στή βιομηχανική ἐποχή. Ἡ λατρεία τοῦ νέου, καί κατά συνέπεια ἡ ἰδέα τῆς νεωτερικότητας, ἐκφράζει τήν ἐξέγερση κατά τοῦ γεγονότος ὅτι δέν ὑπάρχει πιά τίποτε τό νέο. Ἡ διαρκῆς ὁμοιότητα τῶν μηχανοποιήτων ἀγαθῶν, τό δίκτυο τῆς κοινωνικοποίησης, τό ὁποῖο αἰχμαλωτίζει καί ἀφομοιώνει ἐξίσου τά ἀντικείμενα καί τή ματιά πάνω σέ αὐτά, μετατρέπει ὅτιδήποτε συναντᾷ σέ κάτι πού ἀνέκαθεν ὑπῆρχε, σέ τυχαῖο δείγμα ἑνός γένους, σέ σωσία τοῦ προτύπου. Τό στρώμα τοῦ μή ἤδη προεσκευασμένου, τοῦ χωρίς πρόθεση, στό ὁποῖο καί μόνον εὐδοκιοῦν οἱ προθέσεις⁴, φαίνεται ἀναλωμένο. Αὐτό ὀνειρεύεται ἡ ἰδέα τοῦ νέου. Ἄπιαστο τό ἴδιο τό νέο, ἐγκαθίσταται στή θέση τοῦ καταλυμένου θεοῦ ἐνόψει τῆς πρώτης ἐπίγνωσης τοῦ μαρασμοῦ τῆς ἐμπειρίας. Ἡ ἔννοιά του ὅμως παραμένει δέσμια τῆς πάθησης τῆς τελευταίας, καί αὐτό μαρτυρεῖ ὁ ἀφηρημένος χαρακτήρας τῆς, ἀνήμπορα στραμμένη πρός τό διολισθαῖνον σύγκριμα⁵. Γιά τήν «προϊστορία τῆς νεωτερικότητας»⁶ θά μπορούσε νά μᾶς διαφωτίσει ἡ ἀνάλυση τῆς ἀλλαγῆς τῆς σημασίας, τήν ὁποία ὑπέστη ἡ λέξη αἴσθησις (Sensation), τό ἐξωτερικὸ συνώνυμο τοῦ μπωντλερικοῦ nouveau⁷. Ἡ λέξη ἔγινε γενικότερα κοινή στήν εὐρωπαϊκὴ παιδεία μέσα ἀπό τή γνωσιοθεωρία. Στόν

Locke σήμαινε τήν ἀπλή, ἄμεση ἀντίληψη, τό ἀντίθετο τοῦ στοχασμοῦ (Reflexion). Ἐπί αὐτό ἐγινε ἀργότερα τό μεγάλο ἄγνωστο καί τελικά τό μαζικά διεγείρον, τό καταστροφικά μεθυστικό, ὁ κλωνισμός ὡς καταναλωτικό ἀγαθό. Ἡ ἱκανότητα νά ἀντιλαμβάνεται κανεῖς ἀκόμη ὅτιδήποτε, ἀδιαφορώντας γιά τήν ποιότητα, ὑποκαθιστᾷ τήν εὐτυχία, διότι ἡ παντοδύναμη ποσοτικοποίηση ἔχει ἄρει τήν ἴδια τή δυνατότητα ἀντίληψης. Στή θέση τῆς ἐκπληρωμένης σχέσης τῆς ἐμπειρίας μέ τό πράγμα ἔχει ἐμφανισθεῖ κάτι ἀπλῶς ὑποκειμενικό καί ὑπό τήν ἔννοια τῆς φυσικῆς ἀπομονωμένο, ἡ αἴσθηση (Empfindung)⁸, πού ἐξαντλεῖται στήν ἀπόκλιση τῆς βελόνης τοῦ μανόμετρου. Ἡ ἱστορική χειραφέτηση ἀπό τό εἶναι καθ' ἑαυτό μετατρέπεται ἔτσι στή μορφή τῆς ἐποπτείας, μιά διαδικασία, τήν ὁποία ἔλαβε ὑπόψη ἡ ψυχολογία τῶν αἰσθήσεων τοῦ δέκατου ἔνατου αἰώνα περιστέλλοντας τό ὑπόστρομα τῆς ἐμπειρίας σέ ἀπλό «βασικό ἐρέθισμα» καί θεωρώντας τίς ποσότητες τῆς εἰδικῆς αἰσθητικῆς ἐνέργειας ἀνεξάρτητες ἀπό τό ἰδιαίτερο ποιόν τοῦ τελευταίου. Ἡ ποίηση ὁμως τοῦ Baudelaire εἶναι γεμάτη ἀπό ἐκείνες τίς ἐκλάμψεις πού βλέπει τό κλειστό μάτι, ὅταν δεχθεῖ ἕνα χτύπημα. Ὅσο φαντασμαγορικό εἶναι αὐτό τό ἀστραποδόλημα, τόσο φαντασμαγορική καί ἡ ἰδέα τοῦ νέου. Αὐτό πού ἀναλάμπει, ἐνῶ ἡ ἀτάραχη ἀντίληψη δέν φθάνει παρά μόνο μέχρι τό κοινωνικά προδιαμορφωμένο ἐκμαγεῖο τῶν πραγμάτων, εἶναι τό ἴδιο ἐπανάληψη. Τό νέο, ἀναζητούμενο γιά χάρη τοῦ ἑαυτοῦ του, παραγόμενο τρόπον τινά στό ἐργαστήριο, πωρωμένο σέ ἐννοιολογικό σχῆμα, στήν αἰφνίδια ἐμφάνισή του γίνεται ἀναγκαστική ἐπάνοδος τοῦ παλιοῦ, μή διαφέροντας ἀπό τίς τραυματικές νευρώσεις. Στά μάτια τοῦ θαμπωμένου σχίζεται ὁ πέπλος τῆς χρονικῆς διαδοχῆς μπροστά στά ἀρχέτυπα τῆς διαρκοῦς ὁμοιότητας: γι' αὐτό ἡ ἀνακάλυψη τοῦ νέου εἶναι σατανική, ἡ αἰώνια ἐπιστροφή ὡς καταδίκη. Ἡ ἀλληγορία τοῦ novel στόν Poe συνίσταται στή χωρίς ἀνάσα περιστρεφόμενη, ἀλλά τρόπον τινά στάσιμη κίνηση τοῦ ἀνίσχυρου πλοίου στόν στρόβιλο τοῦ Maelstrom. Οἱ ἐντυπωσιασμοί (Sensationen), ὅπου ὁ μαζοχιστής παραδίδεται στό νέο, εἶναι ἰσάριθμες ἐπαναστροφές. Ἡ ψυχανάλυση ἔχει δίκιο, καθόσον ἡ ὄντολογία τῆς μπωντλερικῆς νεωτερικότητας καί κάθε ἐπόμενης ἀποκρίνεται στίς παιδικές ἐπιμέρους ὁρμές. Ἡ πολυαρχία τῆς εἶναι ὁ πολύχρωμος ἀντικατοπτρισμός, στόν ὁποῖο ἡ αὐτοκαταστροφή τῆς προβάλλεται στόν μονισμό τοῦ ἀστικοῦ Λόγου ὑποκριτικά ὡς ἐλπίδα. Αὐτή ἡ ὑπόσχεση συνιστᾷ τήν ἰδέα τῆς νεωτερικότη-

τας, καί ἑξαιτίας τοῦ πυρήνα τῆς, τῆς διαρκοῦς ὁμοιότητας, κάθε νεωτερικό, μὴ προφτάνοντας νά παλιώσει, παίρνει τὴν ἔκφραση τοῦ ἀρχαίου. Ὁ Τριστάνος, ὁ ὁποῖος στὰ μέσα τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα ὀρθώνεται σάν ὀβελίσκος τῆς νεωτερικότητας, εἶναι συνάμα τὸ ἑξέχον μνημεῖο ψυχαναγκασμοῦ. Διφορούμενο εἶναι τὸ νέο ἀπὸ τὴν ὥρα τῆς ἐνθρόνισής του. Ἐνῶ σέ αὐτὸ συνενώνονται ὅλα ὅσα τείνουν νά ὑπερβοῦν τὴν ἐνότητα τῆς ὀλοένα πιο ἄκαμπτης κατεστημένης τάξης πραγμάτων, εἶναι συνάμα ἡ ἀπορρόφηση ἀπὸ τὸ νέο, πού ὑπὸ τὴν πίεση ἐκείνης τῆς ἐνότητας προωθεῖ ἀποφασιστικά τὴ διάλυση τοῦ ὑποκειμένου σέ σπασμωδικές στιγμές, ὅπου διακατέχεται ἀπὸ τὴ φαντασίωση πὼς ζεῖ, καί μέ αὐτὴ τελικά τὴν ὀλική κοινωνία, ἡ ὁποία ἐκδιώκει νεομοδίτικα τὸ νέο. Τὸ ποίημα τοῦ Baudelaire γιὰ τὴ μάρτυρα τῆς σεξουαλικότητας, τὸ θύμα δολοφονίας, πανηγυρίζει ἀλληγορικά τὴν ἱερότητα τῆς ἡδονῆς στὴν ἔκθαμβά ἀπελευθερωτικὴ νεκρὴ φύση τοῦ ἐγκλήματος, ἀλλὰ ἡ μέθη μπροστά στὸ γυμνὸ ἀποκεφαλισμένο κορμί εἶναι ἤδη παρόμοια μέ ἐκείνη πού ὠθοῦσε τὰ προοπτικά θύματα τοῦ χιτλερικοῦ καθεστῶτος νά ἀγοράζουν ἀπληστα-παραλυμένα τίς ἑφημερίδες, ὅπου ἀναγράφονταν τὰ μέτρα πού ἀνάγγελλαν στὰ ἴδια τὸν χαμό τους. Ὁ φασισμὸς ἦταν ὁ ἀπόλυτος ἐντυπωσιασμός (Sensation): σέ μιὰ δήλωσή του, στὴν περίοδο τῶν πρώτων πογκρόμ, ὁ Goebbels ὑπερηφανευόταν, ὅτι οἱ ἔθνικοσοσιαλιστές τουλάχιστον δέν εἶναι ἀνιαροί. Στὸ Τρίτο Ράιχ ἀπολαμβάνονταν ὁ ἀφηρημένος τρόμος τῶν εἰδήσεων καί διαδόσεων σάν τὸ μοναδικὸ ἔναυσμα, τὸ ὁποῖο ἦταν ἐπαρκές γιὰ νά ἐπιφέρει στιγμιαία τὴν ἀνάφλεξη τοῦ ἑξασθενημένου αἰσθητηρίου τῶν μαζῶν. Χωρὶς τὴ σχεδὸν ἀκατανίκητη δύναμη τῆς ἀπληστίας γιὰ πηχναίους τίτλους, πού κάνει τὴν καρδιά νά συσπᾶται πνιγμένη σέ μιὰ ἐπαναστροφή στὸν προϊστορικό κόσμο, τὸ ἀνείπωτο δέν θά ἦταν ὑποφερτὸ γιὰ τοὺς θεατές, μάλιστα δέ οὔτε γιὰ τοὺς δράστες. Στὴν πορεία τοῦ πολέμου παρουσιάζονταν σέ μεγάλες διαστάσεις στοὺς Γερμανοὺς ἀκόμη καί οἱ τρομερές εἰδήσεις καί ἡ ἀργὴ στρατιωτικὴ κατάρρευση δέν συγκαλύφθηκε. Ἐννοίες ὅπως ὁ σαδισμὸς καί ὁ μαζοχισμὸς δέν εἶναι πλέον ἐπαρκεῖς. Στὴ μαζικὴ κοινωνία τῆς τεχνικῆς διάδοσης διαμεσολαβοῦνται ἀπὸ τὸν ἐντυπωσιασμό, τὸ κομητοειδές, τὸ ἀπόμακρο, ἀκραία νέο. Ἐπέρχεται ἐπιβλητικὸ πάνω στὸ κοινό, πού σπαρταράει ὑπὸ τὸν κλονισμό καί οἱ ἀνθρώποι λησμονοῦν σέ ποιὸν προξενεῖται ἡ τερατωδία, στοὺς ἴδιους ἢ σέ ἄλλους. Τὸ περιεχόμενο τοῦ κλονισμοῦ γίνεται οὐσιαστι-

κά ἀσήμαντο σέ σύγκριση μέ τήν ἐρεθιστική του ἀξία, ὅπως ἦταν ἰδεατά καί στήν ἐπίκληση τῶν ποιητῶν· εἶναι μάλιστα πιθανόν, ὅτι ἡ φρίκη πού γεύτηκαν πλήρως ὁ Poe καί ὁ Baudelaire, ὅταν ὑλοποιεῖται ἀπό δικτάτορες, χάνει τήν ποιότητά της ὡς ἐντυπωσιασμός, ξεθυμαίνει. Ἡ βίαιη σωτηρία τῶν ποιητῶν μέσα στό νέο ἦταν χωρίς ποιότητα. Κάθε τι, ὡς νέο, ἔχοντας ἀπεμπολήσει τόν ἑαυτό του, μπορεῖ νά γίνει ἀπόλαυση, ὅπως ἀκριβῶς οἱ ἀναίσθητοι πιά μορφινομανεῖς καταφεύγουν στό τέλος ἀδιάκριτα σέ ὁποιοδήποτε ναρκωτικό, ἀκόμη καί στήν ἀτροπίνη. Μαζί μέ τή διάκριση τῶν ποιητῶν χάνεται κατὰ τόν ἐντυπωσιασμό κάθε κρίση: αὐτό ὄντως τόν κάνει κινουῦν αἴτιο τῆς ὀλέθριας ὑποπλασίας. Μέσα στόν τρόπο τῶν ἐπαναστροφικῶν δικτατοριῶν ἡ νεωτερικότητα, ἡ διαλεκτική εἰκόνα τῆς προόδου, κορυφώθηκε σέ ἔκρηξη. Τό νέο στή συλλογική του μορφή, κάτι ἀπό τήν ὁποία πρὸδιδε ἤδη ἡ δημοσιογραφική χροιά στόν Baudelaire ὅπως καί τό θορυβῶδες τύμπανο τοῦ Wagner, εἶναι στήν πραγματικότητα ἡ ἑξωτερική ζωή, ἀπό τήν ὁποία προήλθε ὡς ἀφέψημά της τό διεγερτικό καί παραλυτικό ναρκωτικό: δέν εἶναι τυχαῖο, ὅτι ὁ Poe, ὁ Baudelaire καί ὁ Wagner ἦταν μανιώδεις χαρακτήρες. Ἀπλῶς κακό γίνεται τό νέο μόνον μέσα ἀπό τήν ὀλοκληρωτική παρασκευή, ὅπου ἐξουδετερώθηκε ἐκείνη ἡ ἔνταση μεταξύ ἀτόμου καί κοινωνίας, ἡ ὁποία ἄλλοτε κυοφοροῦσε τήν κατηγορία τοῦ νέου. Σήμερα ἡ θετική ἀνταπόκριση στό νέο, ἀδιαφοροῦσα γιά τό εἶδος του φθάνει μόνο νά εἶναι ἀρκετά ἀρχαῖκό, ἔγινε οἰκουμενική, τό πανταχοῦ παρόν μέσον (Medium) τῆς ψευδοῦς μίμησης. Ἡ ἀποσύνθεση τοῦ ὑποκειμένου ἐπιτελεῖται μέ τήν ἀφεσὴ του στό διαρκῶς ὁμοιο πού εἶναι πάντοτε ἓνα ἄλλο. Τό τελευταῖο ἀπομυζᾷ ἀπό τούς χαρακτήρες κάθε σταθερό στοιχεῖο. Ὅ,τι ὁ Baudelaire δυνάμει τῆς εἰκόνας ἐξουσίαζε, γίνεται βορά τῆς ἀβουλῆς σαγήνης. Ἡ ἀπιστία καί ἡ μὴ ταυτότητα, ἡ νοσηρὰ συμπάσχουσα⁹ θετική ἀντίδραση στή δεδομένη κατάσταση, ἐκλύονται ἀπό τό ἐρέθισμα ἑνός νέου, πού ὡς ἐρέθισμα δέν εἶναι πιά τέτοιο. Ἴσως μέ αὐτό δηλώνεται ἡ παραίτηση τῆς ἀνθρωπότητας νά θέλει παιδιά, διότι καθέννας εἶναι σέ θέση νά προφητέψει τό χειρότερο: τό νέο εἶναι ἡ μυστική φιγούρα ὄλων τῶν ἀγέννητων. Ὁ Malthus ἀνήκει στους προπάτορες τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα, καί ὁ Baudelaire δικαιολογημένα εἶχε ἐξυμνήσει τή στείρα γυναίκα. Ἡ ἀνθρωπότητα, ἡ ὁποία ἐγκαταλείπει τήν ἐλπίδα ἀναπαραγωγῆς της, προβάλλει ἀσυνεῖδητα τήν ἐπιθυμία ἐπιβίωσης στή χίμαιρα τοῦ πράγματος πού

δέν γνώρισε ποτέ, αὐτή ὁμως μοιάζει μέ τόν θάνατο. Δηλώνει τήν κατάρρευση ἑνός γενικοῦ συστήματος τό ὅποιο δυνητικά δέν χρειάζεται πιά τά μέλη της.

151

Θέσεις κατά τοῦ ἀποκρυφισμοῦ. – I. Ἡ κλίση πρὸς τόν ἀποκρυφισμό εἶναι ἓνα σύμπτωμα τῆς ὑποπλασίας τῆς συνείδησης. Ἡ τελευταία ἔχει χάσει τή δύναμη νά σκέφτεται τό μῆ ὑποκείμενο σέ ὄρους καί νά ἀνέχεται τό ὑποκείμενο σέ ὄρους¹. Ἀντί νά προσδιορίζει αὐτά τά δύο, ὡς πρὸς τήν ἐνότητα καί τή διαφορά τους, μέ ἐννοιολογική ἐργασία, τά ἀναμιγνύει ἀδιακρίτως. Τό μῆ ὑποκείμενο σέ ὄρους μετατρέπεται σέ γεγονός, τό ὑποκείμενο σέ ὄρους γίνεται ἄμεση ὄντοτητα. Ὁ μονοθεϊσμός ἀποσυντίθεται σέ δεύτερη μυθολογία. «Πιστεύω στήν ἀστρολογία, διότι δέν πιστεύω στόν θεό», ἀπάντησε ἓνας ἐρωτώμενος σέ μιά ἀμερικανική κοινωνιοψυχολογική ἐρευνα. Ὁ ἐτυμηγορῶν Λόγος, ὁ ὅποιος εἶχε ὑψωθεί στήν ἐννοια τοῦ ἑνός θεοῦ, φαίνεται νά παρασύρεται στήν πτώση τοῦ τελευταίου. Τό πνεῦμα χωρίζεται σέ πνεύματα καί ἔτσι χάνει τήν ἰκανότητα νά ἀναγνωρίσει, ὅτι ἐκεῖνα δέν ὑπάρχουν. Ἡ συγκαλυμμένη τάση τῆς κοινωνίας πρὸς τή συμφορά κοροϊδεύει τά θύματά της μέ μιά ψευδή ἀποκάλυψη, μέ ἓνα παραισθησιακό φαινόμενο. Μάταια ἐλπίζουν στήν ἀποσπασματική προφάνεια τοῦ τελευταίου νά δοῦν μέ τά μάτια τους τήν ὀλική ὀλέθρια μοῖρα καί νά τήν ἀντέξουν. Πανικός ξεσπάει πάλι μετά ἀπό χιλιετίες διαφωτισμοῦ πάνω σέ μιάν ἀνθρωπότητα, τῆς ὁποίας ἡ κυριαρχία πάνω στή φύση ὡς κυριαρχία πάνω σέ ἀνθρώπους ξεπερνᾷ σέ φρίκη ὅ,τι εἶχαν ποτέ νά φοβηθοῦν οἱ ἀνθρωποι ἀπό τή φύση.

II. Ἡ δεύτερη μυθολογία εἶναι ἀναληθέστερη ἀπό τήν πρώτη. Ἐκεῖνη ἦταν τό καταστάλαγμα τῆς γνωστικῆς στάθμης τῶν ἐποχῶν της, κάθε μιά ἀπό τίς ὁποῖες ἐμφανίζει τή συνείδηση κατά τι πιό ἐλεύθερη ἀπό τό πλέγμα τῆς τυφλῆς φύσης ἀπότι ἡ προηγούμενη. Τούτη, συγχυσμένη καί προκατειλημμένη, ἀποβάλλει τήν ἄλλοτε ἀποκτηθεῖσα γνώση, ἐν μέσω μιᾶς κοινωνίας πού μέ τήν οἰκουμενική ἀνταλλακτική σχέση ἐξαφανίζει ὡς διά μαγείας τά στοιχεῖα τῆς

φύσης, τὰ ὁποῖα ἀκριβῶς διατείνονται ὅτι ἐξουσιάζουν οἱ ἀποκρυφιστές. Ἡ ματιὰ τοῦ καπετάνιου πρὸς τοὺς Διόσκουρους², ἡ ἀπόδοση ψυχῆς στό δέντρο καί στήν πηγῆ, κάθε ψευδαισθησιακό μούδιασμα μπροστά στό ἀνεξήγητο ἀναλογοῦσαν ἱστορικά σέ ἐμπειρίες τοῦ ὑποκειμένου ἀπό τὰ ἀντικείμενα τῆς δράσης του. Ὡς ὀρθολογικά ἀξιοποιούμενη ἀντίδραση κατά τῆς ὀρθολογικά ὀργανωμένης κοινωνίας ὁμως, στίς παράγκες πανηγυριῶν καί στοὺς χώρους συμβουλευτικῆς τῶν ὀραματιστῶν ὄλων τῶν βαθμῶν, ὁ ἀναγεννημένος ἀνιμισμός δέν ὁμολογεῖ τήν ἀλλοτρίωση, τήν ὁποῖα μαρτυρεῖ καί ἀπό τήν ὁποῖα ζεῖ, καί προσφέρει ὑποκατάστατα ἀνύπαρκτης ἐμπειρίας. Ὁ ἀποκρυφιστής θγάζει τό ἀκρότατο συμπέρασμα ἀπό τόν φетиχιστικό χαρακτήρα τοῦ ἐμπορεύματος: ἡ ἀπειλητικά ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία ὀρμάει ἐπάνω του μέ ἀμέτρητες δαιμονικές μάσκες μέσα ἀπό τὰ ἀντικείμενα. Αὐτό πού λησμονήθηκε στόν συμπηγμένο σέ προϊόν κόσμο, ὅτι ὁ ἴδιος εἶναι παραγμένος ἀπό ἀνθρώπους, ἀποσχίζεται, ἀντιστρέφεται στή μνήμη, προστίθεται ὡς ὄν καθ' ἑαυτό στό καθ' ἑαυτό³ τῶν ἀντικειμένων καί θεωρεῖτο ἰσοτίμο του. Ἐπειδή αὐτὰ ἔχουν ψυχρανθεῖ ὑπό τήν ἀκτίνα τοῦ Λόγου καί ἔχουν χάσει τή φαινομενική λάμψη τοῦ ἐμψυχωμένου, τό ἐμψυχωτικό, ἡ κοινωνική τους ποιότητα, αὐτονομεῖται ὡς φυσική-ὑπερφυσική, γίνεται πράγμα μεταξύ πραγμάτων.

III. Ἡ ἐπαναστροφή στή μαγική σκέψη ὑπό τόν ὄψιμο καπιταλισμό ἐξομοιώνει τή σκέψη πρὸς ὄψιμες καπιταλιστικές μορφές. Τά μισοσκότεινα-ἀκοινωνικά φαινόμενα στό περιθώριο τοῦ συστήματος, οἱ πενιχρές ἀπόπειρες κρυφοκοιτάγματος μέσα ἀπό τίς χαραμάδες τῶν τειχῶν του δέν φανερώνουν βέβαια τίποτε ἀπό αὐτὰ πού θά μπορούσαν νά βρίσκονται ἔξω, ἀντ' αὐτοῦ ὁμως περισσότερο τίς δυνάμεις τῆς διάλυσης στό ἐσωτερικό. Ἐκεῖνοι οἱ μικροὶ σοφοὶ μπροστά στήν κρυστάλλινη σφαῖρα, πού τρομοκρατοῦν τοὺς πελάτες τους, εἶναι μικρογραφίες τῶν μεγάλων, οἱ ὁποῖοι κρατοῦν στά χέρια τους τή μοίρα τῆς ἀνθρωπότητας. Τόσο ἐχθρική καί συνωμοτική ὅσο οἱ σκοτεινοὶ ἄντρες τοῦ Psychic Research⁴ εἶναι ἡ ἴδια ἡ κοινωνία. Ὁ ὑπνωτισμός, τόν ὁποῖο ἀσκοῦν τὰ ἀπόκρυφα πράγματα, μοιάζει μέ τόν ὀλοκληρωτικό τρόπο: στίς σύγχρονες διαδικασίες αὐτὰ τὰ δύο εἶναι συγκοινωνοῦντα δοχεῖα. Τό χαμόγελο τῶν οἰωνοσκόπων⁵ ἀναπτύχθηκε πλήρως σέ σαρδόνιο γέλιο τῆς κοινωνίας μέ τόν ἑαυτό της· εὐφραίνεται ἀπό τήν ἄμεση ὑλική ἐκμετάλλευση τῶν ψυχῶν. Τό

ώροσκοπιο αντίστοιχῆς στὶς κατευθυντήριες γραμμὲς τῶν γραφείων πρὸς τοὺς λαοὺς, καὶ ὁ μυστικισμὸς τῶν ἀριθμῶν προετοιμάζει γιὰ τίς διοικητικὲς στατιστικὲς καὶ τίς τιμὲς τῶν καρτέλ. Ἡ ἴδια ἢ ἐνοποίηση ἀποδεικνύεται στό τέλος ἰδεολογία γιὰ τή διάσπαση σέ ὁμάδες ἐξουσίας, οἱ ὁποῖες ἀλληλοεξολοθρεύονται. Ὅποιος μπλέκει ἐκεῖ μέσα, εἶναι χαμένος.

IV. Ὁ ἀποκρυφισμὸς εἶναι μιά ἀνακλαστική ἀντίδραση στήν ὑποκειμενικοποίηση κάθε νοήματος, τό συμπλήρωμα τῆς ἐκπραγμάτισης. Ἄν γιὰ τοὺς ζωντανούς ἢ ἀντικειμενική πραγματικότητα φαίνεται κουφή ὅσο ποτέ παλαιότερα, αὐτοὶ προσπαθοῦν νά ἀποσπάσουν ἀπό αὐτή νόημα ψελλίζοντας ξόρκια. Τό ἀναζητοῦν ἀδιακρίτως στό πρῶτο τυχόν κακό πράγμα: ἢ λογικότητα τοῦ πραγματικοῦ, πού δέν εἶναι πιά στά λογικά της, ἀντικαθίσταται ἀπό τραπέζια πού χοροπηδοῦν καί ἀκτίνες μέσα ἀπό σωρούς χώματος. Τό ἀπόδρασμα τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων γίνεται γιὰ τήν ἄρρωστη συνείδηση *mundus intelligibilis*⁶. Θά μπορούσε σχεδόν νά εἶναι θεωρησιακή⁷ ἀλήθεια, ὅπως ἀκριβῶς ὁ Ὀντραντέκ⁸ τοῦ Kafka σχεδόν ἄγγελος, καί ὡστόσο, ἐμμένοντας σέ μιά θετικότητα πού ἀφήνει ἔξω τό μέσον (*Medium*) τῆς σκέψης, δέν εἶναι παρά ἡ βάρβαρη πλάνη, ἡ ὑποκειμενικότητα πού ἀλλοτριώθηκε ἀπό τόν ἑαυτό της καί κατά συνέπεια ἐκλαμβάνει τό ἀντικείμενο ὡς τόν ἑαυτό της. Ὅσο ποταπότερο εἶναι αὐτό πού σερβίρεται ὡς «πνεῦμα» –καί σέ κάθε τι περισσότερο ἐμψυχωμένο τό πεφωτισμένο ὑποκείμενο θά ἀναγνώριζε βέβαια αὐτοστιγμῆ τόν ἑαυτό του–, τόσο περισσότερο τό νόημα πού ἐξιχνιάστηκε ἐκεῖ, ἀλλά λείπει ἐντελῶς, γίνεται ἀσυνείδητη, ψυχαναγκαστική προβολή τοῦ ἱστορικά, ἂν ὄχι κλινικά, καταρρέοντος ὑποκειμένου. Θά ἤθελε νά κάνει τόν κόσμο νά τό ἀκολουθήσει στήν κατάρρευση του: γι'αυτό ἔχει νά κάνει μέ σκηνικά ἐξαρτήματα καί κακὲς εὐχές. «Ἡ τρίτη διαβάζει τή μοίρα στό χέρι μου/ θέλει νά διαβάσει τή συμφορά μου!» Στόν ἀποκρυφισμό τό πνεῦμα στενάζει κάτω ἀπό τά δικά του μαγικά δεσμά ὅπως αὐτός πού ἔχει ἐφιάλτες τό μαρτύριο τοῦ ὁποῖου μεγαλώνει μαζί μέ τήν ἐντύπωση πῶς ὄνειρεύεται, χωρίς ὡστόσο νά μπορεῖ καί νά ξυπνήσει.

V. Ἡ ἐξουσία τοῦ ἀποκρυφισμοῦ, καθὼς καί τοῦ φασισμοῦ, μέ τόν ὁποῖο τόν συνδέουν πάγια σχήματα σκέψης ὅπως αὐτό τοῦ ἀντισημιτισμοῦ, δέν εἶναι μόνο παθική. Συνίσταται μᾶλλον στό γεγονός

ὅτι στίς κατώτερες πανάκειες, τρόπον τινά στίς μάσκες (Deckbilder), ἢ λιμοκτονούσα γιά ἀλήθεια συνείδηση νομίζει πώς μπορεῖ νά συλλάβει μιά γνώση, γιά τήν ὁποία ἔχει μιά ἀμυδρή εἰκόνα καί τήν ὁποία ἐπιμελῶς ἀρνεῖται νά τῆς προσφέρει ἢ ἐπίσημη πρόοδος κάθε μορφῆς. Εἶναι ἡ διάγνωση, ὅτι ἡ κοινωνία, ἀποκλείοντας κατ' οὐσίαν τή δυνατότητα τῆς αὐθόρμητης ἀνατροπῆς της, ρέπει πρὸς τήν ὀλική καταστροφή. Ὁ παραλογισμός τῆς πραγματικότητας ἀπεικονίζεται στόν ἀντίστοιχο ἀστρολογικό, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζει τήν ἀδιαφανή συνάρτηση τῶν ἀποξενωμένων στοιχείων –τίποτε πιά ξένο ἀπό τά ἀστερία– ὡς δῆθεν γνώση γιά τό ὑποκειμένο. Ἡ ἀπειλή πού διαβάζεται μέσα στούς ἀστερισμούς, μοιάζει μέ τήν ἱστορική, ἢ ὁποία συνεχίζει τήν πορεία της ἀκριβῶς στήν ἀσυνειδητότητα, στήν ἀπουσία ὑποκειμένων. Τό γεγονός ὅτι ὅλοι εἶναι προοπτικά θύματα ἑνός ὄλου, τό ὁποῖο ἀπαρτίζεται μόνο ἀπό τούς ἴδιους, μποροῦν νά τό ὑποφέρουν μόνον μεταδιβάζοντας αὐτό τό ὄλον μακριά ἀπό τόν ἑαυτό τους, σέ κάτι παρεμφερές καί ἐξωτερικό πρὸς αὐτό. Στήν ἄθλια ἀνοησία πού μετέρχονται, στή γυμνή φρίκη, ἐπιτρέπεται νά ἀφήσουν ἐλεύθερη τήν πελώρια ἀθλιότητα, τόν ἀδρό φόβο τοῦ θανάτου, καί ἐντούτοις νά ἐξακολουθοῦν νά τόν ἀπωθοῦν, ὅπως εἶναι ἀναγκασμένοι νά πράττουν ἂν θέλουν νά συνεχίσουν νά ζοῦν. Τό σπάσιμο στή γραμμή τῆς ζωῆς, ἔνδειξη ἑνός ἐνεδρεύοντος καρκίνου, εἶναι ἀγρυπία ὡς πρὸς τό σημεῖο τοῦ ὑποτιθέμενου ἐντοπισμοῦ του, τό χέρι τοῦ ἀτόμου· ἐκεῖ πού δέν κάνουν τή διάγνωση, στό συλλογικό σῶμα, θά ἦταν ἡ σωστή θέση του. Δικαιολογημένα οἱ ἀποκρυφιστές μαγνητίζονται ἀπό τίς παιδαριωδῶς τερατώδεις φυσικοεπιστημονικές φαντασιώσεις. Ἡ σύγχυση πού διασπείρουν ἀνάμεσα στίς ἐκπορεύσεις⁹ τῶν τελευταίων καί τά ἰσότοπα τοῦ οὐρανίου εἶναι ἡ πλήρης σαφήνεια. Οἱ μυστικιστικές ἀκτίνες εἶναι οἱ σεμνοί προάγγελοι ἐκείνων τῆς τεχνικῆς. Ἡ δεισιδαιμονία εἶναι γνώση, διότι βλέπει ὡς ἐνότητα τά κρυπτογραφήματα τῆς καταστροφῆς, πού εἶναι σκορπισμένα στήν κοινωνική ἐπιφάνεια· εἶναι μωρία, διότι μέ ὄλη της τήν ὀρμή θανάτου παραμένει ἀκόμη προσκολλημένη σέ ψευδαισθήσεις: ἀπό τό μεταμορφωμένο¹⁰, στόν οὐρανό μετατοπισμένο κοινωνικό σύστημα περιμένει τήν ἀπάντηση, ἢ ὁποία θά μπορούσε νά δοθεῖ μόνον κατά τῆς πραγματικῆς μορφῆς τῆς κοινωνίας.

VI. Ὁ ἀποκρυφισμός εἶναι ἡ μεταφυσική τῶν βλακῶν. Ἡ κατωτε-

ρότητα τῶν μέντιουμ δέν εἶναι περισσότερο τυχαία ἀπότι τό ὑποδο-
 λιμαῖο¹¹ καί παιδαριῶδες τῶν ἀποκαλυπτομένων. Ἄπό τίς πρῶτες
 μέρες τοῦ πνευματισμοῦ τό ὑπερπέραν δέν ἔχει μεταδώσει τίποτε
 πιά ἀξιόλογο ἀπό τά χαιρετίσματα τῆς μακαρίτισσας τῆς γιαγιάς,
 πλάι στήν προφητεία γιά ἓνα ἐπικείμενο ταξίδι. Ἡ δικαιολογία ὅτι
 ὁ κόσμος τῶν πνευμάτων δέν μπορεῖ νά ἀνακοινώσει στόν πενιχρό
 ἀνθρώπινο Λόγο περισσότερα ἀπό ὅσα αὐτός εἶναι σέ θέση νά
 ἀφομοιώσει, εἶναι ἐξίσου χαζή, μιά βοηθητική ὑπόθεση πού κάνει
 τό παρανοϊκό σύστημα: τό *lumen naturale*¹² ἔχει προχωρήσει ὅπως-
 δήποτε πιά πέρα ἀπό τό ταξίδι στή γιαγιά, καί ἂν τά πνεύματα δέν
 θέλουν νά τό λάβουν ὑπόψη τους τότε εἶναι ἀγενεῖς καλικάντζαροι,
 μέ τούς ὁποίους εἶναι καλύτερα νά κοπεῖ κάθε συναναστροφή. Τό
 τετριμμένα φυσικό περιεχόμενο τοῦ ὑπερφυσικοῦ μηνύματος προδί-
 δει τήν ἀναλήθειά του. Ἐνῶ κυνηγοῦν τό μάταιο ἐκεῖ πέρα, δέν
 συναντοῦν παρά μόνο τό δικό τους τίποτε. Γιά νά μήν ἀποκοποῦν
 ἀπό τήν γκρίζα καθημερινότητα, ὅπου σάν ἀδιόρθωτοι ρεαλιστές
 αἰσθάνονται ὅπως στό σπίτι τους, ἐξομοιώνεται τό νόημα, πού τούς
 παρέχει ἀναψυχή, πρὸς τήν ἀνοησία, ἀπό τήν ὁποία φεύγει. Ἡ
 κούφια μαγεία δέν εἶναι παρά ἡ κούφια ὑπαρξη, στήν ὁποία ἡ
 πρώτη προσφέρει λάμψη κάνοντας τά πράγματα τόσο βολικά γιά
 τούς νηφάλιους. Γεγονότα πού διαφέρουν ἀπό ἄλλα, πραγματικά
 δεδομένα, μόνο καθόσον δέν εἶναι τέτοια, καλοῦνται νά ἀναλάβουν
 τόν ρόλο τῆς τέταρτης διάστασης. Μόνο τό μή εἶναι τους συνιστᾶ
 τή δική τους *qualitas occulta*¹³. Τροφοδοτοῦν τήν ἀμβλύνοια μέ
 κοσμοθεωρία. Ἀκαριαῖα καί δραστικά δίνουν οἱ ἀστρολόγοι καί οἱ
 πνευματιστές σέ κάθε ἐρώτημα μιά ἀπάντηση, πού δέν τό λύνει,
 ἀλλά μᾶλλον τοῦ στερεῖ μέ ὤμους ἰσχυρισμούς κάθε δυνατότητα
 λύσης. Ἡ αἰθέρια σφαῖρα τους, παριστανόμενη ὡς τό ἀνάλογον τοῦ
 διαστήματος, χρειάζεται τόσο λίγο νά νοηθεῖ ὅσο καί οἱ καρέκλες ἢ
 τά ἀνθοδοχεῖα. Ἔτσι ἐνισχύει τόν κονφορμισμὸ. Τίποτε δέν ἀρέσει
 περισσότερο στήν ὑφιστάμενη τάξη πραγμάτων ἀπότι ὁ ἰσχυρισμὸς
 ὅτι ἡ ὑπόσταση σάν τέτοια συνιστᾶ τό νόημα.

VII. Οἱ μεγάλες θρησκείες εἴτε κάλυψαν μέ σιωπή τή σωτηρία τῶν
 νεκρῶν ἀκολουθώντας τήν ἀπαγόρευση τῶν εἰκόνων, ὅπως ἡ ἑβραϊ-
 κή, εἴτε δίδαξαν τήν ἀνάσταση τῆς σάρκας. Ἐπαιρναν στά σοβαρά
 τό ἀδιαχώριστο τοῦ πνευματικοῦ καί τοῦ σωματικοῦ. Καμμία πρό-
 θεση, τίποτε τό «πνευματικὸ», πού νά μή βασιζόταν κατά ἓναν

τρόπο στη σωματική αντίληψη και μέ τη σειρά του νά μὴν ποθοῦσε τὴ σωματικὴ ἐκπλήρωση. Γιὰ τοὺς ἀποκρυφιστές, πού θεωροῦν τὴν ἰδέα τῆς ἀνάστασης κατώτερή τους καί στήν πραγματικότητα δέν θέλουν διόλου τὴ σωτηρία, αὐτὸ εἶναι ὑπερβολικὰ χονδροειδές. Ἡ μεταφυσικὴ τους, τὴν ὁποία ἀκόμη καί ὁ Huxley δέν μπορεῖ πιά νά ξεχωρίσει ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ, στηρίζεται στό ἀξίωμα: «ἡ ψυχὴ μπορεῖ νά πετάει ψηλά, ὁλέ, τὸ σῶμα ὁμως μένει πάνω στὸν καναπέ». Ὅσο πιὸ ζωηρὴ ἢ πνευματικότητα, τόσο πιὸ μηχανιστικὴ: οὔτε ὁ Descartes δέν εἶχε κάνει ἕναν τόσο καθαρὸ διαχωρισμό. Ὁ καταμερισμὸς ἐργασίας καί ἡ ἐκπραγμάτιση ὠθοῦνται στό ἔπακρο: σῶμα καί ψυχὴ διαμελίζονται σέ ἕνα εἶδος διαρκοῦς ζωοτομίας. Ἡ καθαρὴ ψυχὴ πρέπει νά γίνεῖ ἄφαντη, ὥστε νά συνεχίσει σέ λαμπρότερες περιοχές τὴν πυρετώδη δραστηριότητά της ἀκριβῶς στό σημεῖο πού διακόπηκε. Ἀλλὰ σέ μιὰ τέτοια διακήρυξη τῆς ἀνεξαρτησίας ἡ ψυχὴ γίνεται φτηνὴ ἀπομίμηση ἐκείνου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο χειραφετήθηκε ψευδῶς. Στὴ θέση τῆς ἀλληλεπίδρασης, ὅπως τὴν παραδέχτηκε ἀκόμη καί ἡ πιὸ ἄκαμπτη φιλοσοφία, ἐγκαθίστανται τὸ ἀστρικό σῶμα¹⁴, ἡ ταπεινωτικὴ παραχώρηση τοῦ ὑποστασιοποιημένου πνεύματος στὸν ἀντίποδά του. Μόνον στὴ μεταφορικὴ εἰκόνα τοῦ σώματος μπορεῖ νά συλληφθεῖ ἡ ἔννοια τοῦ καθαροῦ πνεύματος, ὅπου ταυτόχρονα ἀναιρεῖται. Ἡ ἐκπραγμάτιση τῶν πνευμάτων ἐπικυρῶνει ἤδη τὴν ἄρνησή τους.

VIII. Αὐτὸ καταφέρεται ἐναντίον τοῦ ὕλισμοῦ. Ὅμως θέλουν νά ζυγίσουν τὸ ἀστρικό σῶμα. Τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐνδιαφέροντός τους ὑποτίθεται ὅτι ὑπερβαίνουν τὴ δυνατότητα τῆς ἐμπειρίας καί ταυτόχρονα μποροῦν νά γίνουν προσιτὰ σέ αὐτή. Ἡ μέθοδος εἶναι αὐστηρὰ ἐπιστημονικὴ· ὅσο μεγαλύτερη ἢ ἀγυρτεία, τόσο πιὸ προσεγμένη ἢ διάταξη τοῦ πειράματος. Ἡ σπουδαιοφάνεια τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐλέγχου ἀποδεικνύεται παράλογη, ἐκεῖ πού δέν ὑπάρχει τίποτε γιὰ νά ἐλεγχθεῖ. Ὁ ἴδιος ὀρθολογιστικὸς καί ἐμπειριστικὸς μηχανισμὸς πού ἔδωσε τὴ χαριστικὴ βολὴ στὰ πνεύματα, τίθεται σέ κίνηση, γιὰ νά τὰ ἐπιβάλλει πάλι σέ ἐκείνους πού δέν ἔχουν ἐμπιστοσύνη στὸν δικὸ τους ὀρθὸ λόγο. Λές καί δέν θὰ τὸ ἔβαζε στὰ πόδια κάθε στοιχειό μπροστά στίς παγίδες πού στήνει σέ αὐτὰ τὰ φευγαλέα ὄντα ἢ κυριαρχία πάνω στὴ φύση. Οἱ ἀποκρυφιστές ὁμως ἐπωφελοῦνται καί ἀπὸ αὐτό. Ἐπειδὴ τὰ πνεύματα δέν ἀγαποῦν τὸν ἐλεγχό, μέσα σέ ὅλα τὰ μέτρα ἀσφαλείας πρέπει νά ἀφεθεῖ ἀνοικτὸ

ένα παραθυράκι, για να μπορέσουν ανενόχλητα να κάνουν την εμφάνισή τους. Διότι οί αποκρυφιστές είναι πρακτικοί άνθρωποι. Δέν τούς κινεί ή κενόδοξη περιέργεια: αναζητοῦν χρήσιμες ὑποδείξεις. Στο ἄψε-σβῆσε φτάνει κανείς ἀπό τά ἀστερία στήν προθεσμιακή συναλλαγή. Ἡ ἀγγελία σέ τελική ἀνάλυση ἀφορᾶ συνήθως κάποιους φτωχούς γνωστούς πού κάτι προσδοκοῦν, καί αὐτό θά εἶναι ή συμφορά τοῦ σπιτιοῦ.

IX. Τό θανάσιμο ἀμάρτημα τοῦ ἀποκρυφισμοῦ εἶναι ή μiasματική συγχώνευση πνεύματος καί ὑπαρξης, ὅπου ή ἴδια ή δεύτερη γίνεται βασικό γνώρισμα τοῦ πνεύματος. Αὐτό ἔχει πηγᾶσει ἀπό τήν ὑπαρξη, ὡς ὄργανό της, για να τήν κρατήσῃ στή ζωή. Καθώς ὁμως ή ὑπαρξη ἀντανακλᾶται στό πνεῦμα, αὐτό γίνεται συνάμα καί κάτι ἄλλο. Τό ὑπάρχον ἀρνεῖται τόν ἑαυτό του ὡς ἀνάμνηση τοῦ ἑαυτοῦ του. Αὐτή ή ἄρνηση εἶναι τό στοιχεῖο τοῦ πνεύματος. Ἀποδίδοντας καί στό ἴδιο θετική ὑπαρξη, ἔστω καί ἀνώτερης τάξης, θά τό παρέδιδε κανείς στόν ἀντίποδα, στόν ὁποῖο ἀντίκειται. Ἡ μεταγενέστερη ἀστική ἰδεολογία τό ἔκανε καί πάλι ὅ,τι ἦταν για τόν προανιμισμό, ὄν καθ' ἑαυτό, στά μέτρα τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας, τῆς ρήξης μεταξύ σωματικῆς καί πνευματικῆς ἐργασίας, τῆς σχεδιάζουσας κυριαρχίας πάνω στήν πρώτη. Στήν ἔννοια τοῦ καθ' ἑαυτό ὄντος πνεύματος ή συνείδηση δικαιολογοῦσε τό προνόμιο ὄντολογικά καί τό διαιώνιζε ἀνεξαρτητοποιώντας το ἀπό τήν κοινωνική ἀρχή πού τό συγκροτεῖ. Στόν ἀποκρυφισμό αὐτή ή ἰδεολογία ἐκρήγνυται: αὐτός εἶναι τρόπον τινά ὁ ἰδεαλισμός πού ἔχει ἐπιστρέψῃ στόν ἑαυτό του. Δυνάμει ἀκριβῶς τῆς ἀκαμπτῆς ἀντίθεσης μεταξύ εἶναι καί πνεύματος τό τελευταῖο γίνεται κλάδος ἀρμοδιοτήτων τοῦ εἶναι. Ἐάν ὁ ἰδεαλισμός μόνον για τό ὄλον, τήν ἰδέα, ἰσχυρίστηκε ὅτι τό εἶναι εἶναι πνεῦμα καί ὅτι τό τελευταῖο ὑπάρχει, ὁ ἀποκρυφισμός θγάζει τό παράλογο συμπέρασμα ἀπό αὐτό, ὅτι ὑπαρξη (Dasein) σημαίνει τό καθορισμένο εἶναι: «Σύμφωνα μέ τή γένεσή της ή ὑπαρξη εἶναι ἐγγένη τό εἶναι μαζί μέ τό μή εἶναι, ὥστε αὐτό τό μή εἶναι να περιλαμβάνεται σέ ἀπλή ἐνότητα μέ τό εἶναι. Περιλαμβανόμενο τό μή εἶναι στό εἶναι, ὥστε τό συγκεκριμένο ὄλον να ὑπάρχει στή μορφή τοῦ εἶναι, στήν ἀμεσότητα, συνιστᾶ τόν καθορισμένο χαρακτήρα¹⁵ σάν τέτοιο» (Hegel, *Ἐπιστήμη τῆς Λογικῆς I*, ἐκδ. Glockner, σελ. 123). Οἱ ἀποκρυφιστές παίρνουν κατά γράμμα τό μή εἶναι σέ «ἀπλή ἐνότητα μέ τό εἶναι» καί ὁ

συγκεκριμένος χαρακτήρας¹⁶, ὅπως τό ἐννοοῦν αὐτοί, εἶναι μιά κατεργάριχη συντόμευση τοῦ δρόμου ἀπό τό ὅλον στό καθορισμένο, ἢ ὁποία μπορεῖ νά ἐπικαλεστεῖ τό γεγονός ὅτι τό ὅλον, ὡς κάτι ἄπαξ καθορισμένο, παύει νά εἶναι τέτοιο. Φωνάζουν στή μεταφυσική hic Rhodus hic salta¹⁷: ἂν εἶναι νά καθορισθεῖ ἡ φιλοσοφική ἐπένδυση τοῦ πνεύματος μέ ὕπαρξη, τότε θά ἔπρεπε τελικά, νοιώθουν αὐτοί, ὅποιαδήποτε σκόρπια ὕπαρξη νά δικαιολογεῖται ὡς ἰδιαίτερο πνεῦμα. Ἡ διδασκαλία γιά τήν ὕπαρξη (Existenz) τοῦ πνεύματος, ὕψιστη κορύφωση τῆς ἀστικῆς συνείδησης, θά ἔφερε κατ' αὐτά μέσα της, τελεολογικά, ἤδη τήν πίστη στά πνεύματα, τή βαθύτατη ταπείνωση. Ἡ μετάβαση στήν ὕπαρξη, πάντοτε «θετική» καί δικαιολόγηση τοῦ κόσμου, ἐμπεριέχει ταυτόχρονα τή θέση γιά τή θετικότητα τοῦ πνεύματος, τήν ἀπτή σύλληψή του, τή μετάθεση τοῦ ἀπόλυτου στό φαινόμενο. Ἄν ὀλόκληρος ὁ ἐμπράγματος κόσμος, ὡς «προϊόν», πρέπει νά εἶναι πνεῦμα, ἢ ὁποιοδήποτε ὑλικό πράγμα νά εἶναι ὁποιοδήποτε πνεῦμα, αὐτό παύει νά ἔχει σημασία, καί τό παγκόσμιο πνεῦμα γίνεται τό ὑπέρτατο Spirit¹⁸, ὁ φύλακας ἄγγελος τοῦ κατεστημένου, τοῦ ἐμβρόντητου¹⁹. Ἀπό αὐτό ζοῦν οἱ ἀποκρυφιστές: ὁ μυστικισμός τους εἶναι τό enfant terrible²⁰, τοῦ μυστικιστικοῦ στοιχείου στόν Hegel. Ὁδηγοῦν τή θεώρησιν²¹ στήν ἀπατεωνίστικη χρεωκοπία. Ἐμφανίζοντας τό καθορισμένο εἶναι ὡς πνεῦμα, ὑποβάλλουν τό ἀντικειμενοποιημένο πνεῦμα στόν ἔλεγχον ὕπαρξης, καί αὐτός πρέπει νά ἀποβεῖ ἀρνητικός. Δέν ὑπάρχει πνεῦμα.

152

Προειδοποίηση: νά μή γίνει κατάχρηση. – Ἡ διαλεκτική ξεπήδησε ἀπό τή σοφιστική, μιά διαδικασία συζήτησης μέ σκοπό νά κλονίσει τούς δογματικούς ἰσχυρισμούς καί, ὅπως ἔλεγαν οἱ δημόσιοι κατήγοροι καί οἱ κωμικοί, νά κάνει τόν ἀσθενέστερο λόγο ἰσχυρότερο¹. Στή συνέχεια ἀναπτύχθηκε ἔναντι τῆς philosophia perennis² σέ μιά ἀέναη μέθοδο κριτικῆς, ἄσυλο κάθε σκέψης τῶν καταπιεσμένων, ἀκόμη καί ἰδεῶν πού αὐτοί ποτέ δέν εἶχαν συλλάβει. Ὡς μέσον ὁμως γιά νά ἀποδείξει κανεῖς ὅτι ἔχει δίκιο, ἦταν ἐξαρχῆς καί ὄργανο κυριαρχίας, τυπική τεχνική τῆς ἀπολογητικῆς ἀδιαφοροῦσα γιά τό περιεχόμενο, στήν ὑπηρεσία ὅσων μποροῦσαν νά πληρώσουν:

ἡ ἀρχὴ νὰ στρέφει κανεὶς πάντοτε καὶ μὲ ἐπιτυχία τὰ βέλη κατὰ τοῦ ἴδιου τοῦ ἐπιτιθέμενου. Ἡ ἀλήθεια ἢ ἀναλήθειά της δὲν ἐγκτεται λοιπὸν στὴ μέθοδο σάν τέτοια, ἀλλὰ στὴν ἐνύπαρκτη πρόθεσή της μέσα στὴν ἱστορική πορεία. Ἡ διάσπαση τῆς χεγκελιανῆς σχολῆς σέ μιά ἀριστερὴ καὶ μιά δεξιὰ πτέρυγα ἔχει τίς ρίζες της τόσο στὸν διφορούμενο χαρακτήρα τῆς θεωρίας ὅσο καὶ στὴν πολιτικὴ κατάσταση πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Μαρτίου 1848. Διαλεκτικὸ χαρακτήρα δὲν ἔχει μόνο ἡ μαρξιστικὴ διδασκαλία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ προλεταριάτο ὡς ἀπόλυτο ἀντικείμενο τῆς ἱστορίας θὰ ἦταν ἰκανὸ νὰ γίνει τὸ πρῶτο κοινωνικὸ της ὑποκείμενο, νὰ πραγματώσει τὸν συνειδητὸ αὐτοκαθορισμὸ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐφυολόγημα πού ὁ Gustave Doré³ βάζει στό στόμα ἑνὸς κοινοβουλευτικοῦ ἐκπροσώπου τοῦ «παλιοῦ καθεστώτος»: ὅτι χωρὶς τὸν Λουδοβίκο τὸν 16ο δὲν θὰ εἶχε γίνει ποτέ ἡ ἐπανάσταση, ὅτι σέ αὐτὸν ὀφείλονται κατὰ συνέπεια τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα. Ἡ ἀρνητικὴ φιλοσοφία, οἰκουμενικὴ διάλυση, διαλύει πάντοτε καὶ τὸ ἴδιο τὸ διαλύον. Ἡ νέα μορφή ὁμως, στὴν ὁποία διατείνεται ὅτι αὐτὰ τὰ δύο, τὸ διαλυόμενο καὶ τὸ διαλύον, ἀναιροῦνται-διατηροῦνται (aufheben), δὲν μπορεῖ ποτέ νὰ ἀναδυθεῖ καθαρὴ μέσα ἀπὸ τὴν ἀνταγωνιστικὴ κοινωνία. Ὅσο ἡ κυριαρχία ἀναπαράγεται, τόσο καὶ ἡ παλιὰ ποιότητα ξαναφανερώνεται ὡμὴ στὴ διάλυση τοῦ διαλύοντος: ὑπὸ μιά ριζοσπαστικὴ ἔννοια δὲν σημειώνεται ἐδῶ κανένα ἄλλα. Τέτοιο θὰ ἦταν μόνον τὸ γεγονός πού ὀδηγεῖ πέρα ἀπὸ τὰ δεδομένα. Ἐπειδὴ ὁ διαλεκτικὸς προσδιορισμὸς τῆς νέας ποιότητος βλέπει τὸν ἑαυτὸ του παραπεμπόμενο στὴν ἔξουσία τῆς ἀντικειμενικῆς τάσης, ἡ ὁποία κληροδοτεῖ τὸν μαγικὸ δεσμὸ τῆς κυριαρχίας, θρῖσκεται στὴ σχεδὸν ἀναπόδραστη ἀνάγκη, ὅποτε ἐπιτυγχάνει μὲ τὴν ἐννοιολογικὴ ἐργασία τὴν ἄρνηση τῆς ἄρνησης, νὰ πλάσσει ἀκόμη καὶ μέσα στὴ σκέψη τὸ κακὸ παλιὸ στὴ θέση τοῦ ἀνύπαρκτου ἄλλου. Τὸ βάθος διείσδυσης στὴν ἀντικειμενικότητα ἐξαγοράζεται μὲ τὴ συμμετοχὴ στό ψέμα, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἡ ἀντικειμενικότητα εἶναι ἤδη ἡ ἀλήθεια. Περιοριζόμενη αὐστηρά στὴν κατὰ παρέκταση συναγωγὴ συμπερασμάτων γιὰ τὴν κατάσταση χωρὶς προνόμια στὴ βάση αὐτοῦ πού ὀφείλει στὴν ἱστορική διαδικασία τὸ προνόμιο νὰ ὑπάρχει, ὑποκύπτει στὴν παλινόρθωση. Αὐτὸ καταγράφεται ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴ ὑπαρξη. Σὲ αὐτὴν ὁ Hegel καταμαρτύρησε τὴν ἀσημαντότητά της. Ἡ ἀπλὴ ὑποκειμενικότητα, ἐπιμένοντας στὴν καθαρότητα τῆς ἰδίας ἀρχῆς, ἐμπλέκεται κατ' αὐτὸν σέ

άντινομίες. Ὁδηγεῖται στήν καταστροφή ἀπό τήν τερατομορφία της, τήν ὑποκρισία καί τό κακό, ἐφόσον δέν ἀντικειμενοποιεῖται στήν κοινωνία καί τό κράτος. Ἡ ἠθική, ἡ αὐτονομία πού στηρίζεται στήν καθαρή βεβαιότητα γιά τόν ἑαυτό της, ἀκόμη καί ἡ ἠθική συνείδηση εἶναι ἀπλή φαινομενικότητα. Ἄν «δέν ὑπάρχει καμμία ἠθική πραγματικότητα» (*Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος*, ἐκδ. Lanson, σελ. 397), τότε εἶναι συνεπές ὅτι στή «Φιλοσοφία τοῦ δικαίου» ὁ γάμος τίθεται ὑπεράνω τῆς ἠθικῆς συνείδησης καί ὅτι σέ τούτη, ἀκόμη στήν ἀκμή της, τήν ὁποία ὁ Hegel μαζί μέ τούς ρομαντικούς χαρακτηρίζει εἰρωνεῖα, καταλογίζεται «ὑποκειμενική ματαιοδοξία» ὑπό τή διπλή ἔννοια τοῦ ὄρου⁴. Αὐτό τό μοτίβο τῆς διαλεκτικῆς, πού δρᾷ διαμέσου ὄλων τῶν στρωμάτων τοῦ συστήματος, εἶναι ἀληθές καί συνάμα μή ἀληθές. Ἀληθές, διότι ἀποκαλύπτει τό ἐπιμέρους ὡς ἀναγκαῖα φαινομενικότητα, ψευδή συνείδηση τοῦ ἀποσχισμένου ὅτι εἶναι αὐτό τό ἴδιο καί ὄχι ἓνα στοιχεῖο τοῦ ὄλου· καί αὐτή ἡ ψευδῆ συνείδηση τό κάνει νά διαλύεται ἀπό τή δύναμη τοῦ ὄλου. Ἀναληθές, διότι τό μοτίβο τῆς ἀντικειμενοποίησης, ἡ «ἀπεξωτερίκευση»⁵, ἐξευτελίζεται σέ πρόσχημα ἀκριβῶς τῆς ἀστικῆς αὐτεπιβεβαίωσης τοῦ ὑποκειμένου, ἀπλή ἐκλογίκευση, ἐνόσω ἡ ἀντικειμενικότητα, τήν ὁποία ἡ σκέψη ἀντιπαραθέτει στό κακό ὑποκειμενικό, εἶναι ἀνελεύθερη καί ὕστερεῖ ἔναντι τῆς κριτικῆς ἐργασίας τοῦ ὑποκειμένου. Ὁ ὄρος ἀπεξωτερίκευση, ὁ ὁποῖος ἀπό τήν ὑπακοή τῆς ἰδιωτικῆς θέλησης ἀναμένει τή λύτρωση ἀπό τήν ἰδιωτική αὐθαιρεσία, ὁμολογεῖ, ἀκριβῶς καθὼς καταγράφει ἐμφαντικά τό ἐξωτερικό ὡς κάτι πού θεσμικά ἀντίκειται στό ὑποκείμενο καί παρ' ὅλες τίς ἐπίσημες διαβεβαιώσεις γιά τή συμφιλίωση, τό συνεχιζόμενο ἀσυμφιλίωτο ὑποκείμενο καί ἀντικείμενο, τό ὁποῖο ἀπό τή μεριά του ἀποτελεῖ τό θέμα τῆς διαλεκτικῆς κριτικῆς. Ἡ πράξη τῆς ἀπαπεξωτερίκευσης ἰσοδυναμεῖ μέ τήν ἀπάρνηση, τήν ὁποία ὁ Goethe περιέγραψε ὡς σωτηρία, ἄρα μέ τή δικαιολόγηση τοῦ status quo, σήμερα ὅπως καί τότε. Ἀπό τήν ὀρθή ἀντίληψη λόγου χάρη τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τῶν γυναικῶν ἀπό τήν πατριαρχική κοινωνία καί τῆς ἀδυναμίας νά ἐξαλείψει κανεῖς τήν ἀνθρωπολογική παραμόρφωση χωρίς συνάμα καί τήν προϋπόθεσή της θά μπορούσε ἀκριβῶς ὁ ἀδυσώπητα ἀντιστεκόμενος σέ κάθε αὐταπάτη διαλεκτικός νά ὀδηγηθεῖ στή σκοπιά τοῦ ἀφέντη τοῦ σπιτιοῦ καί νά συνηγορήσει ὑπέρ τῆς συντήρησης τῆς πατριαρχικῆς σχέσης. Καί πρὸς τοῦτο δέν τοῦ λείπουν οὔτε τά βάσιμα ἐπιχειρήματα, ὅπως τό ἀνέφικτο σχέσεων

διαφορετικής φύσης υπό τις παρούσες συνθήκες, ούτε ακόμη ή ανθρωπιά προς τούς καταπιεζόμενους, οί όποιοι πρέπει νά πληρώνουν τόν λογαριασμό τής ψεύτικης χειραφέτησης, όμως όλα αυτά τά αληθή θά γίνονταν ιδεολογία στά χέρια τών ανδρικών συμφερόντων. 'Ο διαλεκτικός γνωρίζει τή δυστυχία και τήν εγκατάλειψη στήν τύχη τους τών ανύπαντρων ήλικιωμένων, τόν δολοφονικό χαρακτήρα τοῦ διαζυγίου. Δίνοντας όμως, αντιρομαντικά, στόν αντικειμενοποιημένο γάμο τήν πρωτοκαθεδρία ἀπέναντι στό ἐφήμερο πάθος πού δέν διαφυλάσσεται σέ μιά κοινή ζωή, μετατρέπεται σέ συνήγορο ἐκείνων πού μετέρχονται τόν γάμο σέ βάρος τοῦ αἰσθήματος, πού ἀγαποῦν ὅ,τι παντρεύτηκαν, δηλαδή τήν ἀφηρημένη σχέση ιδιοκτησίας. Τό τελικό συμπέρασμα αὐτῆς τῆς σοφίας⁶ θά ἦταν, ὅτι τά πρόσωπα δέν ἔχουν τόσο μεγάλη σημασία, ἀρκεῖ μόνο νά συμμορφώνονται μέ τόν δεδομένο συσχετισμό πραγμάτων και νά κάνουν τό καθῆκον τους. Για νά προφυλαχθεῖ ἀπό τέτοιους πειρασμούς, ὁ φωτισμένος διαλεκτικός πρέπει νά μένει ἀδιάκοπα καχύποπτος γιά ἐκεῖνο τό ἀπολογητικό, παλινορθωτικό στοιχείο, πού βέβαια ἀποτελεῖ τό ἴδιο ἕνα μέρος τῆς μή ἀφέλειας. 'Ο κίνδυνος πού διατρέχει ὁ στοχασμός νά ξαναπέσει στήν ἀστοχασία προδίδεται στήν ἀνεσή του νά λύνει και δένει τή διαλεκτική μέθοδο, σάν νά ἦταν ὁ ἴδιος ἐκείνη ή ἄμεση γνώση τοῦ ὅλου, ή ὅποια ἀποκλείεται ἀκριβῶς ἀπό τήν ἀρχή τῆς διαλεκτικῆς. Παίρνει κανεῖς τή σκοπιά τῆς ὀλότητος, ὥστε ὑπό τό σύνθημα ἑνός δασκαλίστικου «αὐτό δέν πρέπει νά ἐννοηθεῖ ἔτσι» νά ἀφοπλίσει τόν αντίπαλο ἀπό κάθε καθορισμένη ἀρνητική κρίση και νά διακόψει ὁ ἴδιος βίαια τήν κίνηση τῆς ἔννοιας, νά ἀναστείλει τή διαλεκτική ἐπισημαίνοντας τήν ἀνυπερβλήτη βαρύτητα τών γεγονότων. 'Η συμφορά ἐρχεται μέσω τοῦ *thema probandum*⁷: μεταχειρίζεται κανεῖς τή διαλεκτική, ἀντί νά παραδίδεται σέ αὐτή. Τότε ή κυριαρχική διαλεκτική σκέψη ἀνακυλίεται στό προδιαλεκτικό στάδιο: στή γαλήνια ἐξήγηση ὅτι κάθε πράγμα ἔχει τίς δύο του ὄψεις.

Τελειώνοντας. - 'Η μόνη φιλοσοφία, γιά τήν ὅποια, μπροστά στήν ἀπόγνωση, μπορεῖ ακόμη νά ἀναληφθεῖ ή εὐθύνη, θά ἦταν ή ἀπόπει-

ρα νά θεωρεῖ κανεῖς τὰ πράγματα ἔτσι, ὅπως θά παρουσιάζονταν ἀπό τή σκοπιά τῆς λύτρωσης. Ἡ γνώση δέν ἔχει ἄλλο φῶς, παρά μόνον ἐκεῖνο πού πέφτει στόν κόσμο ἀπό τή λύτρωση: ὅλα τὰ ἄλλα ἐξαντλοῦνται στήν ἀνακατασκευή κατ' ἀπομίμησή του καί παραμένουν ἀπλή τεχνική. Θά ἔπρεπε νά χαραχθοῦν προοπτικές, στίς ὁποῖες ὁ κόσμος θά ἀποκαλύπτεται σάν κατά λάθος μετατοπισμένος καί ξενίζων, δείχνοντας τίς ρωγμές καί τίς σχισμές του, ὅπως ἀκριβῶς θά φανεῖ κάποτε, ἐνδεής καί παραμορφωμένος, στό μεσσιανικό φῶς. Ἡ ἐπίτευξη τέτοιων προοπτικῶν χωρίς αὐθαιρεσία καί βία, ἀποκλειστικά μέσα ἀπό τήν ἐπαφή μέ τὰ ἀντικείμενα, αὐτό εἶναι τό μόνο πού ἔχει σημασία γιά τή σκέψη. Εἶναι τό πῶς ἀπλό ἀπό ὅλα, ἀφοῦ ἡ κατάσταση ἀποζητεῖ ἐπιτακτικά μιά τέτοια γνώση, ἀφοῦ μάλιστα ἡ πλήρης ἀρνητικότητα, μόλις τήν ἀντικρίσει κανεῖς κατάματα, κρυσταλλώνεται σέ ἐναντιόμορφη γραφή τοῦ ἀντιθέτου της. Εἶναι ὅμως καί τό ἐντελῶς ἀδύνατο, ἀφοῦ προϋποθέτει μιά σκοπιά ἀπομακρυσμένη, ἔστω κατά ἓνα ἐλάχιστο, ἀπό τόν μαγικό κύκλο τῆς ὕπαρξης, ἐνῶ βέβαια κάθε δυνατή γνώση δέν πρέπει μόνον νά ἀποσπασθεῖ μέ πείσμα μέσα ἀπό τό ὑπάρχον, γιά νά εἶναι δεσμευτική, ἀλλά γι' αὐτόν ἀκριβῶς τόν λόγο εἶναι καί σημαδεμένη ἀπό τήν ἴδια παραμόρφωση καί ἐνδεια, ἀπό τήν ὁποία ἐπιδιώκει νά ξεφύγει. Μέ ὅσο μεγαλύτερο πάθος ἡ σκέψη, στό ὄνομα τοῦ μῆ ἐξαρτημένου ἀπό ὄρους, στεγανοποιεῖται ἀπέναντι στήν ἐξάρτησή της ἀπό ὄρους, τόσο πῶς ἀσυνείδητα, ἄρα καί τόσο πῶς μοιραῖα, παραδίδεται στόν κόσμο. Πρέπει ἡ ἴδια νά κατανοήσει ἀκόμη καί τήν ἀδυνατότητά της στό ὄνομα τῆς δυνατότητας. Σέ σύγκριση ὅμως μέ τήν ἀπαιτήση πού μέ αὐτόν τόν τρόπο τίθεται σέ αὐτή, τό ἐρώτημα γιά τήν πραγματικότητα ἢ μῆ πραγματικότητα τῆς ἴδιας τῆς λύτρωσης εἶναι σχεδόν ἀδιάφορο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΑΦΙΕΡΩΣΗ

1. Σέ χτυπητή αντίθεση προς τή *Χαρούμενη επιστήμη* του Nietzsche
2. quid pro quo (λατ.): τί αντί τινός, σύγχυση ενός πράγματος μέ ένα άλλο, αμοιβαία ύποκατάσταση, αντιμετάθεση
3. Konversation: γενικόλογη, έγκυκλοπαιδική, συμπερασματική έκθεση γνώσεων χωρίς διεξοδική ανάπτυξη σκέψεων, διερευνήσεων, επιχειρημάτων
4. *Φαινομενολογία του πνεύματος*, Φραγκφούρτη 1970, σελ. 52
5. *δ.π.*, σελ. 36. 'Η αρχή τής περικοπής παρατίθεται ελεύθερα. Στόν Hegel τό έδάφιο αρχίζει ως έξης: «... είναι ή ζωή του πνεύματος. Αυτό κατακτά...».
6. dialogue intérieur (γαλλ.): έσωτερικός διάλογος

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1

1. numerus clausus (λατ.): κλειστός, περιορισμένος αριθμός
2. professional (άγγλ.): επαγγελματίας
3. ex officio (λατ.): αυτεπάγγελτα

2

1. 'Αναφέρεται στους στίχους ενός γερμανικού τραγουδιού: Der liebste Platz, den ich auf Erden hab', das ist die Rasenbank am Elterngrab (Τό πιό αγαπημένο μέρος πού έχω πάνω στή γή, είναι τό χλοερό κάθισμα πλάι στόν τάφο τών γονιών μου).

4

1. Βλ. 'Αφιέρωση, σημ. 2

5

1. Herr Doktor, das ist schön von Euch: στίχος από τό πρώτο μέρος του *Φάουστ*. *Μιά τραγωδία* του Goethe, όπου ένας γέρος αγρότης ευχαριστεί και κερνάει τόν Φάουστ πού καταδέχτηκε νά πάει στό λαϊκό ξεφάντωμά τους.

6

1. Jakob Grimm (1785-1863): όπως και ό αδελφός του Wilhelm, συλλέκτης τών γνωστών λαϊκών παραμυθιών και θρύλων, ιστορικός τής γερμανικής γλώσσας και λογοτεχνίας, λεξικογράφος. Johann Jakob Bachofen (1815-1887): ιστορικός του πολιτισμού, μελετητής αρχαίων θρησκειών: γνωστότερο έργο του: *Η μητριαρχία* (1861).

2. Friedrich August Wolf (1759-1824), κλασσικός όμηριστής: γνωστό έργο του: *Προλεγόμενα στόν Όμηρο*. Adolf Kirchhoff (1826-1905), ελληνιστής και λατινιστής: σημαντικό έργο του: *Η όμηρική Όδύσεια και ή γένεσή της*.

3. Jean Paul*, έγκαλλισμένο ψευδώνυμο του ρομαντικού σατιρικού συγγραφέα και φιλόσοφου Johann Paul Friedrich Richter (1763-1825).

4. Βλ. 'Αφορισμό 46, σημ. 1

7

1. άγγλικά στό πρωτότυπο: αυτοί, ό λαός (ό κόσμος, οί άνθρωποι)

2. underdogs (άγγλ.): οί μειονεκτούντες, οί ζημιωμένοι, αυτοί πού συνήθως χάνουν

3. tat twan asi (σανσκριτικά): αυτό είσαι σύ, δηλαδή τό σύμπαν και ή άτομική ψυχή είναι ένα, έχουν τήν ίδια σύσταση (τύπος τής θρησκείας τών Βραχμάνων).

8

1. amor intellectualis (λατ.): διανοητική άγάπη

9

1. Vor allem eins, mein Kind, sei treu und wahr, / lass nie die Lüge deinen Mund entweihem (Προπάντων ένα πράγμα, παιδί μου, νά είσαι πιστός και άληθινός / μήν αφήσεις ποτέ τό ψέμα νά βεθλώσει τό στόμα σου): στίχοι από τραγούδι του Robert

Reinick (1805-1852), λαϊκού διηγηματογράφου της εποχής Biedermeier καί λυρικού του δψιμου ρομαντισμού.

2. *Üb immer Treu' und Redlichkeit*. Φράση από ένα Lied του Mozart

12

1. Inter pares: μεταξύ ίσων· (παραπέμπει στη γνωστή λατινική έκφραση *primus inter pares*: πρώτος μεταξύ ίσων).

13

1. *austérité* (γαλ.), *austerity* (άγγλ.): (από την ελληνική λέξη *αύστηρότητα*) σημαίνει ήθικη αύστηρότητα, οικονομική λιτότητα, έμμομη επί του άντικειμένου.

14

1. *Le bourgeois revenant* (γαλλ.): ό άστος φάντασμα

2. *privat*: ιδιωτικός, *privativ*: στερητικός, στερητικά άποκλειστικός· τό λατινικό *privare* σημαίνει διαρπάζω, άπογυμνάω, στερώ (κυρίως τήν έλευθερία, τήν κυριαρχία, τό δημόσιο άξίωμα).

3. *lot* (άγγλ.): λαχνός, κλήρος

15

1. *Le nouvel avare* (γαλλ.): ό νέος φιλάργυρος

2. *miser* (άγγλ.): σπαγοραμμένος, μίζερος

3. Πρόσωπα από τό έργο του Balzac *Splendeurs et misères de Courtisanes*

4. *Harpagon* (άρπαγας)· πρόσωπο από τόν *Φιλάργυρο* του Molière. *Scrooge* (ταιγκούνης)· πρόσωπο από τη *Χειμωνιάτικη νύχτα* του Dickens, άργότερα του Disney

16

1. *Wilhelm Meisters Wanderjahre* (Χρόνια περιπλάνησης του W. Meister), έργο του J.W. Goethe (1749-1832)

2. Στη φόρμα της σονάτας ακολουθείται ή σειρά: πρώτη παρουσίαση (*Exposition*), ανάπτυξη του θεματικού ύλικού (*Durchführung*), λιγότερο ή περισσότερο πιστή επανάληψη (*Reprise*).

3. *Nominalismus* (από τό λατ. *nomen*=όνομα): κατεύθυνση της Σχολαστικής φιλοσοφίας, σύμφωνα μέ τήν όποία οί γενικές έννοιες (*universalia*) είναι γεννήματα του νοϋ, άπλά όνόματα χωρίς άντίκρουσμα στην πραγματικότητα· πραγματικά είναι μόνο τά έπιμέρους πράγματα ή άντικείμενα, ενώ ό ρεαλισμός (*res*=πράγμα), τό άντινομιναλιστικό ρεύμα, θεωρούσε τίς γενικές έννοιες ως άντικειμενικά πραγματικές: *universalia sunt realia*.

17

1. Jugendstil: καλλιτεχνικό ρεύμα γύρω στο 1900, ιδιαίτερα στην καλλιτεχνική βιοτεχνία, όπου προεξείχαν τά στυλιζαρισμένα φυτικά στολίδια: βινιέτες, καρποί, αγιόκλημα κ.λπ.· αντίστοιχῆ στο ἀγγλικό καί γαλλικό art nouveau.

18

1. neusachlich: νεοαντικειμενικός· ἀναφέρεται στή Neue Sachlichkeit (Νέα Ἀντικειμενικότητα), τῆ στυλιστική κατεύθυνση μετά τό 1925, ἡ ὁλοία, σέ ἀντίθεση πρός τόν ἐξπρεσσιονισμό, ἀπέβλεπε στήν ἀναπαράσταση ἀντικειμενικῆς ζωῆς. Βασίστηκε στή σαρωτική κριτική τοῦ στολιδιού (Ornament), πού ἄσκησε ὁ Adolf Loos ἀπό λειτουργιστική σκοπιά, καί ἐπεκράτησε περισσότερο στήν ἀρχιτεκτονική, ὅπου δόθηκε ἔμφαση στήν ἀπέρριπτη λιτότητα τῶν λείων ἐπιφανειῶν, εὐθειῶν καί ὀρθῶν γωνιῶν· ἡ tabula rasa ἀναφέρεται στήν ἐξαφάνιση κάθε διακοσμητικοῦ στοιχείου.

2. Kunstgewerbe: βιοτεχνική κατασκευή καλαισθητῶν χρηστικῶν καί διακοσμητικῶν ἀντικειμένων χωρίς αὐστηρά καλλιτεχνικές ἀξιώσεις, ὅπως εἶδη χειροτεχνίας, κεραμικῆς, ξυλογλυπτικῆς, ἐκκλησιαστικά, χόμπυ, «καλλιτεχνικές ἐκδόσεις» πού συλλέγει ὁ διδλιόφιλος (bibliophil) ἀνεξάρτητα ἴσως ἀπό τό περιεχόμενό τους.

3. Wiener Werkstätte: Βιεννέζικο Ἔργαστήρι· ἀντικερδοσκοπική πολεοδομική ἀντίληψη τῆς κατοικίας, πού ὑλοποιήθηκε ἐνμέρει ἀπό τόν σοσιαλιστικό Δῆμο τῆς Βιέννης στή δεκαετία τοῦ 1920. Bauhaus: κρατική σχολή τέχνης (1919-1933) στή Βαϊμάρη, ἀργότερα στό Dessau, πού ἐπεδίωκε μιά σύνθεση μεταξύ τέχνης, ἀρχιτεκτονικῆς καί κατασκευαστικῆς τέχνης σέ ἓνα ὅλοκο ἔργο τέχνης στό πνεῦμα τῆς Νέας Ἀντικειμενικότητας.

20

1. Struwelpeter: ἀναμαλλιάρης· παιδί μέ ἀχτένιστα μαλλιά καί ἄκοπα νύχια ὅπως ὁ πασίγνωστος πρωταγωνιστής στό ὁμώνυμο παιδικό βιβλίο (1847) τοῦ H. Hoffman (1809-1894)

2. ratio (λατ.): Λόγος, ὀρθός λόγος, λογαριασμός, ἀποδεικτικός λόγος

3. inter-office communications (ἀγγλ.): ὑπηρεσιακά σημειώματα

22

1. Ἡ ἔκφραση ἀντιστοιχεῖ στήν ἑλληνική «μαζί μέ τά ξερά καίγονται καί τά χλωρά», ὅταν δηλαδή ἐνεργεῖ κανεῖς ἀδιακρίτως.

23

1. Plurale tantum (λατ.): μόνο στόν πληθυντικό· σέ ἀντίθεση πρός τό singulare tantum (Kant), τήν ἐνική παράσταση, πού δέν χωράει σέ καμμιά γενική ἔννοια.

2. Monade: ἐνιαία, κλειστή, ἀδιαίρετη σωματική-πνευματική-ψυχική πρωτογενῆς οὐσία ὡς συστατικό καί καθρέφτης τοῦ σύμπαντος· βασική ἔννοια τῆς φιλοσοφίας τοῦ Leibniz

24

1. Tough baby (άγγλ.): σκληρό παιδί
2. He-Männer, σύμφωνα με τό άγγλικό he-men: άρρενωποί άνδρες
3. tough guys (άγγλ.): σκληροί τύποι

25

1. Vereinigte Statistiker (ήνωμένοι στατιστικολόγοι): λογοπαίγνιο πού παραπέμπει στις 'Ηνωμένες Πολιτείες (Vereinigte Staaten)

26

1. English spoken: όμιλούνται άγγλικά
2. Paul Heuse (1830-1914): οί δυσμετάφραστοι στίχοι σημαίνουν: «'Ω όδύνη τής καρδιάς, εσύ αιωνιότητα! / Μόνο στους δυό μαζί ύπάρχει ή μακαριότητα». Μέ τίς ρηχές λέξεις του συρμού misery (άθλιότητα) και ecstasy (έκσταση) αποδόθηκαν τά παλαιομοδίτικα ούσιαστικά.

27

1. On parle français: όμιλούνται γαλλικά

28

1. Paysage (γαλλ.): τοπίο

29

1. *Der Freischütz* ('Ο ελεύθερος σκοπευτής): όπερα του Carl Maria von Weber (1786-1826), από τίς πιό άντιπροσωπευτικές τόσο του ρομαντισμού όσο και του γερμανικού μελοδράματος γενικά
2. B, IV, σελ. 138
3. Διαλεκτική άντιστροφή τής γνωστής ρήσης του Hegel: «Τό άληθές είναι τό όλον», από τόν πρόλογο στή *Φαινομενολογία του πνεύματος* (σελ. 24)

30

1. Pro domo nostra (λατ.): ύπέρ του οίκου μας
2. Πρόκειται για τόν δημοφιλέστατο Arturo Toscanini (1867-1957), διευθυντή όρχήστρας (Σκάλα του Μιλάνου και άργότερα Metropolitan Opera της Ν. 'Υόρκης), τόν όποίο ό Adorno επέκρινε συχνότατα, τοποθετώντας τον κοντά στήν πολιτιστική βιομηχανία.

31

1. Μεταφορική έκφραση για τό φανέρωμα μιᾶς κρυφῆς πρόθεσης, τό αντίθετο τοῦ «πουλάω γουρούνι στό σακκί»

32

1. Rudolf Carnap (1891-1970): κεφαλή τοῦ νεοθετικιστικοῦ «Κύκλου τῆς Βιέννης», χαρακτηριστικό ἔργο του: *Λογική σύνταξη τῆς γλώσσας*

2. Mathias Grünewald (περίπου 1470/80-1528): ζωγράφος τῆς ὀψιμης γοτθικῆς περιόδου

3. Heinrich Schütz (1585-1672): συνθέτης καί διευθυντής ὀρχήστρας τοῦ πρώιμου μπαρόκ

4. August Bebel (1840-1913): τορναδόρος, συνιδρυτής καί ἡγέτης τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Κόμματος Γερμανίας· γνωστότερο βιβλίο του: *Ἡ γυναίκα καί ὁ σοσιαλισμός*

5. Hans Driesch (1867-1941), νεοβιταλιστής φιλόσοφος καί ζωολόγος· γνωστότερο ἔργο του: *Ἡ φιλοσοφία τοῦ ὀργανικοῦ*

6. Heinrich Rickert (1863-1936): μαζί μέ τόν Windelband οἱ σπουδαιότεροι ἐκπρόσωποι τῆς λεγόμενης Νοτιοδυτικῆς Σχολῆς (Χαϊδελβέργη) τοῦ Νεοκαντιανισμοῦ· κεντρική ἔννοια τῆς φιλοσοφίας του εἶναι οἱ *ἀξίες*· κύρια ἔργα του: *Τά ὄρια τῆς φυσικοεπιστημονικῆς διαμόρφωσης ἐννοιῶν, Πολιτιστικές καί φυσικές ἐπιστῆμες, Σύστημα τῆς φιλοσοφίας*.

33

1. Karl Kraus (1874-1936): Βιεννέζος συγγραφέας, κριτικός τοῦ πολιτισμοῦ, κυρίως ὀξύνους κριτικός τῆς γλώσσας, ἐκδότης-συντάκτης τοῦ περιοδικοῦ *die Fackel* (ὁ πυρσός) μεταξύ 1899 καί 1936

2. rhon(e)y war (ἀγγλ.): κάλπικος πόλεμος· rhonyness: κάλπικος χαρακτήρας

3. Edward Grey (1862-1933), ὑπουργός Ἐξωτερικῶν τῆς Μ. Βρετανίας ἀπό τό 1905 μέχρι τό 1916

34

1. Ὁ Γιάννης πού κοιτάζει στόν ἀέρα· παροιμιώδης προσωποποίηση τῆς ἀεροβασίας καί ἀφηρημάδας, αἰθεροδάμων (πρόσωπο ἀπό τή σειρά παραμυθιῶν *Struwelpeter* τοῦ H. Hofmann)

35

1. Kraft durch Freude (δύναμη μέσω τῆς χαρᾶς)· σύνθημα τῶν Ναζί ὡς παρότρυνση γιά τήν αὔξηση τῆς παραγωγικότητας

2. Emil Ludwig: (διεθνῶς) δημοφιλέστατος συγγραφέας πού ἐπεξεργαζόταν ἐκλαϊκευτικά βιογραφίες μεγάλων ἀνδρῶν καί ἱστορικά θέματα

3. Kurfürstendamm (κοινώς Ku-damm): κεντρική λεωφόρος του (δυτικού) Βερολίνου
4. *Bomben auf Monte Carlo*: δημοφιλής κινηματογραφική ταινία του 1931
5. Hans Fallada (1893-1947): μυθιστοριογράφος κοινωνικής θεματολογίας και ρεαλιστικής αφήγηματικότητας· δημοφιλής κυρίως στην περίοδο της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης καθώς και μεταπολεμικά

36

1. Σέ χτυπητή αντίθεση προς τό ξργο του Kierkegaard: *Ἡ θανάσιμη ἀρρώστια*
2. regular guy (ἀγγλ.): κανονικός, ὁμαλός τύπος (ἀγοριού)· popular girl: προσφιλές (δημοφιλές) κορίτσι
3. pathisch: παθητικά πάσχω· μοιραία και ἀλληλομεταδοτικά νοσῶν, χωρίς συνείδηση τῆς πάθησης ἀλλά μέ πιθανή δραστηριότητα σέ κοινωνικά ἀποδεκτά πλαίσια

37

1. Σέ αντίθεση προς τό ξργο του Freud *Πέραν τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς*
2. R. Tagore (1861-1941): Ἴνδος ποιητής-μυστικιστής· F. Werfel (1890-1945): Αὐστριακός συγγραφέας μέ θρησκευτική και μυστικιστική διάθεση
3. Ἴανώδης ἢ ἱανικός χαρακτήρας (Januscharakter): ἀναφέρεται στή διπλοπρόσωπη κεφαλή του Ἴανου σέ θολωτή πύλη στή Ρώμη, πού προσωποποιούσε τήν εἴσοδο και ἔξοδο· διπροσωπία, διττός χαρακτήρας.
4. Εὐρύτερα γνωστός στίχος ἀπό τό ποίημα του H. Heine «Γερμανία. Ἐνα χειμωνιάτικο παραμῦθι»· οὐρανός σημαίνει παράδεισος
5. Μετάθεση ἢ μεταβίβαση (Übertragung): μεταφορά ἀρνητικῶν ἢ θετικῶν συναισθημάτων και στάσεων ἀπέναντι σέ πρόσωπα ἀναφορᾶς (συνήθως πατέρα ἢ μητέρα, ἀλλά και στόν ψυχαναλυτή)

38

1. *Aufforderung zum Tanz*: ξργο για πιάνο (1819) του Carl Maria von Weber (1786-1826)
2. θετικό: ὅ,τι ὑπάρχει ἀντικειμενικά, στή σημερινή κοινωνία, ἢ ἀναφέρεται ἐπιβεβαιωτικά σέ αὐτή
3. Οἱ ἀγγλόγλωσσες ἐκφράσεις French restaurant: γαλλικό ἐστιατόριο, drink: ποτό, sex: φύλο, σεξουαλικότητα και happiness: εὐτυχία, διατηροῦνται ξενικές, ὅπως και ὅλες οἱ ξενόγλωσσες, διότι σημαδεύουν φαινόμενα μοναδικά.
4. Volksgenossen (λαοσύντροφοι): ναζιστική προσφώνηση

39

1. Ἀντίστροφη ἀναφορά στήν προγραμματική ρήση του Freud: στή θέση πού ἦταν τό αὐτό, νά μπεῖ τό ἐγώ
2. property (ἀγγλ.): ιδιότητα και ἰδιοκτησία

40

1. 'Αντιστροφή του προπολεμικού συνθήματος στην Αυστρία υπέρ της Ένωσης της με τη Γερμανία: «Ποτέ νά μή μιλάς γι' αυτό, πάντα νά τό σκέφτεσαι»

41

1. Πρόσωπο της κωμωδίας *Οί δημοσιογράφοι* (1854) του Gustav Freytag (1816-1895)
2. 'Αναφορά σε έργα του άνορθολογιστή και συντηρητικού φιλόσοφου και ψυχολόγου Ludwig Klages (1872-1956), συνοδοιπόρου του φασισμού
3. sum ergo cogito (λατ.): ύπάρχω, άρα σκέπτομαι· αντιστροφή της ρήσης του Καρτέσιου cogito ergo sum: σκέπτομαι, άρα ύπάρχω
4. Geworfenheit: ρίξιμο, ή κατάσταση του ανθρώπου ώς ριγμένου στον κόσμο· έννοια του επίσης συντηρητικού ύπαρξιακού φιλόσοφου Μ. Heidegger· ή *κοιγότητα του λαού* παραπέμπει στο ναζιστικό παρελθόν του.
5. 'Αναφέρεται πάλι στον Klages (*Γραφή και χαρακτήρας, 'Η φύση του ρυθμού*)

42

1. 'Υπαινίσσεται τη διάσταση μεταξύ έλευθερίας της σκέψης ώς ανθρώπινου δικαιώματος και έλευθερου συνειρμού κατά την άνάλυση
2. Georg Groddeck (1866-1934), γιατρός διασημοτήτων, άνήσυχος ψυχαναλυτής και τολμηρός σκαπανέας της ψυχοσωματικής
3. «Φιλοσοφία της μυθολογίας και άποκάλυψης» άποκαλείται ή δψιμη φιλοσοφία του Schelling (1775-1854).

43

1. fensterlos: χωρίς παράθυρα· παραπέμπει στις χωρίς παράθυρα *μονάδες* του Leibniz.
2. Idiosynkrasie: υπερευαισθησία, ιδιότροπη (άλλεργική) άποστροφή, όξεια αντίπαλθεια

44

1. universitas Litterarum (λατ.): τό συνολικό σώμα των γραμμάτων, ή όλότητα των έπιστημών· όνομασία του πανεπιστημίου
2. prima philosophia (λατ.): πρώτη φιλοσοφία, δηλαδή ή μεταφυσική· όνομάστηκε έτσι από τη θέση της «πρώτης φιλοσοφίας» του 'Αριστοτέλη, *Μετά τά φυσικά*, στη διάταξη των κειμένων του από τον 'Ανδρόνικο τον Ρόδιο· ήταν ή έπιστήμη των γενικών άρχών.
3. deduktives System (ή Deduktion): άπαγωγικό σύστημα (ή άπαγωγή)· ό καθορισμός ενός μερικού ώς συνέπεια ενός γενικού, ή θεμελίωση μιās μερικής αλήθειας, γνώσης, κρίσης πάνω σε μία γενική, έννοιολογική γνώση, σε έναν γενικό νόμο, σε μιιά γενική άρχή

45

1. Wie scheint doch alles Werdende so krank: στίχος από τό ποίημα «Heiterer Frühling» (Χαρούμενη άνοιξη) τοῦ Georg Trakl (1887-1914)
2. sense of proportions (άγγλ.): αἴσθηση τῶν ἀναλογιῶν
3. Περιέχεται στό: J.-P. Eckermann, *Συνομιλίες μέ τόν Goethe*.
4. common sense (άγγλ.): κοινός νοῦς

46

1. Ἐατομιστικός: ἀναφέρεται στήν Atomistik (Ἐατομιστική), μιᾶ ἀντίληψη πού ἀνάγεται στόν Λεύκιππο καί τόν Δημόκριτο καί μέ διάφορες μορφές διαπερνάει τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς τόν σύγχρονο ὕλισμό. Ὁ ρητός Ἐατομισμός δέχεται, ὅτι ὁ κόσμος ἀποτελεῖται ἀπό ἄτομα (ἀδιαίρετα σώματα), πού συμπλέκονται, περιπλέκονται, ἔλκονται, ἀπωθοῦνται, ἐνώνονται καί χωρίζονται. Ἡ Ἐατομιστική θεώρηση ἔχει ἐπεκταθεῖ συχνά καί στήν ψυχολογία. Ἐατομιστική εἶναι κάθε ἄποψη ἢ πρακτική πού ἀπομονώνει τά πράγματα, Ἐατομικεύει τά κοινωνικά φαινόμενα καί ὑποστασιοποιεῖ τό ἀνθρώπινο ἄτομο (Individuum, ὄχι Atom).
2. Συνεπής: ἐδῶ σημαίνει τόν κλειστό χαρακτήρα ἐνός ὀλικοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος.

47

1. De gustibus est disputandum (λατ.): σέ ζητήματα γούστου πρέπει νά γίνεται συζήτηση. Ἐαντιστροφὴ γνωστοῦ λατινόγλωσσου ρητοῦ, σύμφωνα μέ τό ὅποιο τό γούστο δέν ἐπιδέχεται λόγο καί ἀντίλογο, εἴτε διότι εἶναι θέμα ὑποκειμενικῶν προτιμήσεων εἴτε ἐπειδή δέν μπορεῖ νά συλληφθεῖ ἐννοιολογικά.

48

1. Λόγια τοῦ αὐτοπαρουσιαζόμενου Μεφιστοφελῆ στό *Φάουστ*. *Μιά τραγωδία* τοῦ Goethe (μέρος πρῶτο, Σπουδαστήριο)
2. Anatole France, *Le mannequin d'osier*, Παρίσι, Calmann-Lévy, σελ. 138

50

1. Georg Simmel (1858-1918), φιλόσοφος καί κοινωνιολόγος
2. Wesensschau: (ἄμεση, διαισθητική) θέαση τῆς οὐσίας: ἐννοια τῆς φαινομενολογίας τοῦ Edmund Husserl (1859-1938)

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

51

1. Ἀναφέρεται στά σημειώματα πού στερεώνονται μεταξύ καθρέφτη καί τοίχου πρὸς ὑπενθύμιση ὑποχρεώσεων.
2. Τά παρατιθέμενα κλισέ δέν μποροῦν νά ἀποδοθοῦν πιστά μέ ἀντίστοιχα τῆς ἑλληνικῆς.
3. J.G. Hamann (1730-1780), ἀντικαντιανός «φιλόσοφος τῆς πίστεως»· στή μυστικοπαθή σκέψη καί γλώσσα του ὀφείλεται ὁ χαρακτηρισμός του ὡς «μάγου τοῦ βορρᾶ».
4. Κάθε Τρίτη τῆς Πεντηκοστῆς διοργανώνεται στό Echternach τοῦ Λουξεμβούργου μιά λιτανεία, ὅπου οἱ ἀκολουθοῦντες προχωροῦν κάνοντας τρία ἄλματα μπρὸς καί δύο πίσω. Ὁ Adorno ὑπαινίσσεται ἐπίσης μιά πολύ γνωστή κομματικὴ τακτικὴ.

52

1. Φιγούρες καί μοτίβα ἀπὸ τὰ *Παραμύθια* τῶν ἀδελφῶν Grimm

53

1. Schwabenstreiche: ἀνόητες πλάκες τῶν Schwaben, γελοιότητες, σαχλαμάρες· ἡ ἔκφραση ἀνάγεται στό παραμῦθι *Οἱ ἑπτὰ Schwaben*. Schwabe, δηλαδή ἀπὸ τῆ νοτιοδυτικῆ Γερμανία, εἶναι μεταξὺ ἄλλων ἰδεαλιστῶν τόσο ὁ Schiller ὅσο καί ὁ Hegel, τὸν ὁποῖο ἐπίσης ὑπαινίσσεται ὁ Adorno.

54

1. Amalia, Luise: πρόσωπα ἔργων τοῦ Schiller· *Οἱ ληστές*, *Don Juan*: ἔργα τοῦ ἴδιου
2. Tathandlug: πράξη, ἐνέργεια· ἀφετηρία καί πρώτη ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας τοῦ J.G. Fichte (1762-1814), εἶναι ἡ *πράξη* τοῦ ἐγὼ πού θέτει τὸν ἑαυτό του, τὸ δικό του εἶναι. Ὁ «ἐναστρὸς οὐρανός» παραπέμπει στὸν Kant, πού τὸν συνδέει μέ τὸν «ἠθικὸ νόμο μέσα μας»· τὸ ἴδιο καί οἱ ἠθικὲς ἐπιταγές.
3. Οἱ τρεῖς γυναῖκες καί ὁ Tasso εἶναι πρόσωπα ἔργων τοῦ Goethe.
4. Sinnlichkeit σημαίνει τὸν αἰσθητὸ κόσμο, τὴν αἰσθαντικότητα, τὴν αἰσθησιακότητα. Στὸν Kant εἶναι ἡ αἰσθητηριακὴ δεκτικότητα, ἡ ἰκανότητα σχηματισμοῦ παραστάσεων τῶν ἀντικειμένου πού ἐπενεργοῦν στίς αἰσθήσεις.

55

1. *Reigen* (Κυκλικὸς χορὸς)· σατιρικοὶ διάλογοι (1900) τοῦ Αὐστριακοῦ θεατρικοῦ συγγραφέα καί διηγηματογράφου Arthur Schnitzler (1862-1931), πού γνώρισαν μεγάλη ἐπιτυχία μετὰ τὸν σάλο πού προκάλεσε ἡ κυνικὴ ἀνυποκρισία ἀπέναντι στὴ σεξουαλικότητα.

2. Frank Wedekind (1864-1918), θεατρικός συγγραφέας, εκπρόσωπος του εξπρεσιονισμού και, κατά τον Adorno, πρόδρομος του σουρρεαλισμού· ένας από τους δασκάλους του Brecht

56

1. Βλ. και 'Αφορισμούς 20 και 34. 'Ο Φίλιππος, τό νευρόσπαστο (Zappel-Philipp) (όπως και ό ακόλουθος στίχος), ό άνόρεχτος Κάσπαρ τής σούπας (Suppen-Kaspar), ή Παουλίνε, ό Ιπτάμενος Ρόμπερτ, ό Γιάννης ό αϊθεροβάμων, ό ράφτης μέ τό ψαλίδι και ό Νίκολας είναι εύρύτατα γνωστές φιγούρες από τόν *Struwwelpeter* του Η. Hofmann. "Όλα τά ύπόλοιπα πρόσωπα είναι από θεατρικά έργα του Ibsen (1828-1906): *Φαντάσματα*, J.G. Borkmann, "Ένας έχθρός του λαού", *Η κυρά τής θάλασσας*, *Ό άρχιτέκτονας Σόλνες*, *Brand*, *Μικρός Eyolf*.

2. Τό «πέρασμα του έαυτού του από δίκη» ύποδηλώνει τήν έπιρροή του Kierkegaard πάνω στον εικονοκλάστη Ibsen.

58

1. 'Ο Η. Ibsen έγραψε τό θεατρικό έργο *Hedda Gabler* τό 1890.

2. mitgesetzt: συν-τιθέμενο (πού έχει συν-τεθει)· μιά άρχική θέση (έδω: ήθική άρχή) συνεπάγεται λογικά περαιτέρω θέσεις, συν-θέσεις (έδω τήν άξιοπρεπή κατάσταση, τήν ανθρώπινη κοινωνία. Βλ. και 'Αφορισμό 59, σημ. 2 και 3).

59

1. Παραπέμπει στους στίχους «'Από τότε πού τόν είδα / πιστεύω πώς είμαι τυφλός» ενός ποιήματος του Adalbert von Chamisso (1781-1838).

2. das reine sich selber zum Objekt Werden: τό καθαρό γίνεσθαι άντικείμενο για τόν έαυτό του, αυτό πού καθαρά γίνεται άντικείμενο του έαυτού του, τό καθαρό αυτόαντικειμενοποιούμενο· είναι φανερό ότι μόνο τό έγώ, ή συνείδηση, τό ύποκείμενο, μπορεί νά θέτει κάτι, και μάλιστα τόν έαυτό του, ως άντικείμενο.

3. Selbstsetzung: αυτότίθεσθαι· ό ισχυρισμός ότι τό ίδιο είναι, ύπάρχει, ισχύει. Αυτό πού έδω έμφανίζεται ως ύπάρχον, ως φύσει όν, είναι άπλώς θέσει όν, διότι έχει τεθει έτοι· άπελευθέρωση θά ήταν ή άρνηση αυτής τής θέσης, ότι δηλαδή ή θηλυκότητα είναι θηλυκή φύση.

60

1. Cesare Borgia, δούκας τής Romagna (1475-1507), καρδινάλιος, σέ ήλικία 18 έτών, άδίστακτος ήγέτης μισθοφόρων, γιός του πάπα 'Αλέξανδρου VI και άδελφός τής Lucrezia, οίκογένειας διαδόχης για τά όργια και τήν αίμομιξία, ή ενσάρκωση του *Ήγεμόνα* του Machiavelli και, κατά τόν Nietzsche, ή ζωντανή σχεδόν αυτοκατάργηση του χριστιανισμού, άν δέν έπερχόταν ή Μεταρρύθμιση

2. D.F. Strauss (1808-1874): στό βιβλίο του *Η ζωή του Χριστού* (1835) άπορρίπτει

τήν ιστορικότητα τοῦ Εὐαγγελίου, πού τό θεωρεῖ ἀποτέλεσμα ἀσυνείδητων μυθοπλασιῶν· τό ὄψιμο ἔργο του *Ἡ παλιά καί νέα πίστη* (1872) διαπνέεται ἀπό μιᾶ ἀφελή αἰσιοδοξία στή βάση τῆς ἐμπιστοσύνης στήν ἐπιστήμη καί κυρίως τοῦ ἐξελικτικισμοῦ καί στηρίζει ἰδεολογικά τήν πολιτική τοῦ Bismarck.

61

1. *prästabilisierte Harmonie*: προδιατεταγμένη ἄρμονία· σύμφωνα μέ τόν Leibniz ἡ δημιουργημένη ἀπό τόν θεό ἄρμονική συμφωνία μεταξύ τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου, ἰδιαίτερα μεταξύ ψυχῆς καί σώματος
2. *amor fati* (λατ.): ἡ ἀγάπη γιά τό πεπρωμένο· ἀγάπη γιά τό ἀναγκαῖο καί ἀναπόφευκτο
3. *stubborn facts* (ἀγγλ.): πεισματάρικα γεγονότα
4. *credo quia absurdum* (λατ.): πιστεύω, καθότι παράλογο· πιστεύω, ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι παράλογο· ἔκφραση πρὸς χαρακτηρισμό φαινομένων ἀποδιδόμενων στή θεία ἀποκάλυψη

62

1. Ὁ καλλιτέχνης ὀφείλει νά ἀγαπάει τή ζωή καί νά μᾶς δείχνει, ὅτι εἶναι ὠραία. Χωρίς ἐκεῖνον θά ἀμφιδάλλαμε γι' αὐτό.

64

1. *eindeutig*: μονοσήμαντος, μέ *μία* καθορισμένη σημασία, ὄχι δισημάντος (διφορούμενος), πολυσημάντος κ.λπ.
2. *Anstrengung des Begriffs*: προσπάθεια τῆς ἔννοιας· ὄρος τοῦ Hegel, σύμφωνα μέ τόν ὅποιο ἡ μελέτη τῆς ἐπιστήμης ἀπαιτεῖ νά ἀναλαμβάνει κανεῖς τήν προσπάθεια τῆς ἔννοιας, τοῦ ἔννοεῖν, τή στροφή τῆς προσοχῆς στήν ἔννοια σάν τέτοια, στοῦς ἀπλούς προσδιορισμούς, π.χ. τοῦ *εἶναι καθ' ἑαυτό, εἶναι δι' ἑαυτό, τῆς ὁμοιότητας μέ τόν ἑαυτό του*

65

1. *Cockney*: ἡ λαϊκή διάλεκτος τοῦ ἀνατολικοῦ Λονδίνου καί οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι

66

1. *Melange*: ἀνάμιξη, μίξη, μίγμα
2. *Bumerang* (ἀγγλ. boomerang): αὐτεπίστροφο, μπούμερανγκ· ριπτόμενο κυρτό ξύλο πού, ἂν δέν πλῆξει τό στόχο του, ἐπιστρέφει ἀπό μόνο του στόν ρίπτοντα· κάθε ἐγχείρημα πού σέ περίπτωση ἀποτυχίας βλάπτει τόν ἴδιο τόν πρωτουργό
3. *πογκρόμ* (ρωσ.): διαιοπραγίες, διωγμοί, κυνηγητό σέ βάρος μειονοτήτων
4. *melting pot* (ἀγγλ.): χωνευτήρι· ἐξομοιωτική συγχώνευση τῶν πάντων

67

1. 'Αντιστροφή του τίτλου της κωμωδίας του Shakespeare *Μέτρο για τό μέτρο*

68

1. Παραπέμπει στο βιβλίο του Paul Eipper (1891-1964), συγγραφέα ιστοριών με ζώα, *Tiere sehen dich an* (Τά ζώα σέ κοιτάζουν).

2. dago: περιφρονητικό παρατσούκλι των ισπανόφωνων στίς ΗΠΑ

69

1. List der Vernunft: πανουργία του Λόγου· έννοια του Hegel, σύμφωνα μέ τήν όποία δέν δρᾶ τό ίδιο τό μεμονωμένο άτομο, αλλά τό παγκόσμιο πνεύμα μέσω του ατόμου ως εργαλείου του, συχνά μάλιστα σέ αντίθεση πρός τίς προθέσεις καί τούς σκοπούς του, πραγματοποιώντας έτσι τό ιστορικά αναγκαίο. Οί μεγάλες ιστορικές προσωπικότητες δέν όφείλουν τήν εξέχουσα θέση τους σέ προσωπικά προσόντα -όξυδέρκεια, εύφυα, θέληση κ.λπ.-, διότι τό παγκόσμιο πνεύμα έπιτελεί τούς σκοπούς του χρησιμοποιώντας συχνά αδύνατα καί άναξιοπρεπή άτομα.

70

1. Der Untergang des Abendlandes: 'Η παρακμή (κατάρρευση, δύση, βούλιαγμα) της Δύσης είναι καί ό τίτλος του σημαντικότερου έργου του ιστορικού-φιλόσοφου του πολιτισμού Oswald Spengler (1880-1936).

71

1. Pseudomenos· αναφέρεται στό σόφισμα του Εύβουλίδη, ό όποιος ζητούσε νά άπαντηθεί μέ «ναί» ή «όχι» τό έρώτημα άν όντως είναι ψευδόμενος κάποιος πού όμολογεί: ψεύδομαι. Γνωστό είναι σχετικά καί τό άποδιδόμενο στον κρητικό Έπιμενίδη: Κρήτες αεί ψεύσται. Στην τυπική Λογική, στην όποία γίνονται οί δύο ρητές άναφορές, παραπέμπει τό σόφισμα ως βασική της κατηγορία, πού έδώ αναπτύσσεται διαλεκτικά.

72

1. 'Αντιστροφή του βιβλικού «σκληρόν σοι πρός κέντρα λακτίζειν»

2. Schlappen: συνώνυμο του Pantoffel (παντόφλα)· όνοματοποιητικό από ρίζα μέ παράγωγα πού σημαίνουν γλιστρώ κ.ά. παρεμφερή, όπως καί τό ταυτόσημο άγγλικό slippers

3. *Wilhelm Tell* (Γουλιέλμος Τέλλος): έργο του Schiller μέ κεντρικό ήρωα τόν θρυλικό Έλβετό του δέκατου τρίτου αιώνα

4. Einmaleins· ή γνωστή προπαίδεια 1×1 κ.λπ., οί χωρίς άλλο γνώριμες βασικές άρχές

5. Βλ. καί τόν ἾΑφορισμό 51, σημ. 1

6. *sub specie individuationis* (λατ.): ἀπό τή σκοπιά τῆς ἀτομικότητας

7. *Kontingenz*: συμβεβηκός, κατά τό συμβεβηκός, ὅ,τι δέν ἀνήκει στήν οὐσία ἐνός πράγματος ἢ φαινομένου, ἀλλά *συμβαίνει*, δηλαδή ἀπλῶς *συμβαδίζει* μέ αὐτό· τό ἔξωτερικό, τό τυχαίο

8. *Unwesen*: ἡ μή οὐσία, τό κατ' ἔξοχήν ἀρνητικό, τό κακό, ἡ τερατομορφία

73

1. Εἶδος βατράχου· στή σημασία τοῦ ἀπαισιόδοξου μάντη ἀντιστοιχεῖ στήν Κασσάνδρα. Τό παραμῦθι ἐρμηνεύει ὡς καλόν οἰωνό τήν ἀνάδυσή του στήν ἐπιφάνεια, ὅπου στόν τρόπο του μένει ἀκίνητος μέ τή φωτεινόχρωμη κοιλιά γυρισμένη πρός τά πάνω.

75

1. Πρόκειται γιά τό *Lied* (τραγουδί) «*Das Wirtshaus*» (Τό πανδοχεῖο) τοῦ κύκλου *Winterreise* (Χειμωνιάτικο ταξίδι), 1827.

2. *Verkehr*: ἐπικοινωνία, συγκοινωνία, κυκλοφορία· συναναστροφή· συνουσία

3. *room service* (ἀγγλ.): ὑπηρεσία δωματίων, καθαρισμός, ἀερισμός, συγκύρισμα τῶν χώρων

4. *drugstore* (ἀγγλ.): ἀμερικάνικο κατάστημα διαφόρων εἰδῶν μέ ἀπλά φαγητά σύντομης κατανάλωσης

5. *laudatio temporis acti* (λατ.): ἐγκώμιο περασμένων καιρῶν

6. *hostess* (ἀγγλ.): φιλοξενούσα, ξενοδόχος, συνοδός, ταξιθέτρια

76

1. *Kitsch* (γερμ.): ἀπειρόκαλο κατασκεύασμα προβαλλόμενο σάν ἔργο τέχνης, προσαρμοσμένο στίς προτιμήσεις τῶν εὐρύτερων μαζῶν

1. *haute nouveauté* (γαλλ.): ὁ τελευταῖος νεωτερισμός

2. *best seller* (ἀγγλ.): τό βιβλίο πού σέ μιά ὀρισμένη περίοδο πωλεῖται μέ τή μεγαλύτερη ἐπιτυχία

77

1. *train bleu* (γαλλ.): ὄνομασία παλιότερων πολυτελῶν κλιναμαξῶν

2. Βλ. Thorstein Veblen, *The Theory of the Leisure Class. An Economic Study of the Evolution of Institutions*, Ν. Υόρκη 1899

3. *gadget* (ἀγγλ.): ἐξάρτημα, συσκευή, μηχανήμα τῆς μόδας

4. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Paul Valéry βρίσκονται στό δοκίμιο «*Le problème des musées*», πού περιλαμβάνεται στόν τόμο «*Pièces sur l'art*», ὁ ὁποῖος αφιερώνεται στόν Proust

79

1. *Intellectus sacrificium intellectus* (λατ.): ἡ διάνοια θυσία στή διάνοια· ὑπαινιγμός στην πρακτική ἀρχή τῶν Ἰησουιτῶν *Dei sacrificium intellectus*: ἡ διάνοια θυσία στόν θεό

81

1. Βλ. Ἀφορισμό 58, σημ. 2
2. *Sachlichkeit*: ἀντικειμενικότητα, ὑπό τήν ἔννοια τῆς νηφάλιας θεώρησης τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ περί οὗ πράγματος, κατ' ἐξάλειψη ὑποκειμενικῶν μεροληπιῶν
3. *Objektivität*: ἀντικειμενικότητα, ὑπό τήν ἔννοια τῆς ὑπερυποκειμενικά, κατ' αὐτό ἀντικειμενικά δεσμευτικῆς ὀρθότητος

82

1. Ὑπαινικτική ἀναφορά στοὺς στίχους 11936/7 ἀπό τήν τελευταία σκηνή τοῦ *Faust* του Goethe: *Wer immer strebend sich bemüht, / den können wir erlösen* (Ἐκείνον πού μοχθεῖ τείνοντας διαρκῶς, μποροῦμε νά τόν λυτρώσουμε), ὅπου ὁ Χορός τῶν Ἀγγέλων ὑπόσχεται τή δικαίωση τῆς ἀστικής ἐνδοκοσμικῆς ἀσκητικότητας.
2. *des Unbedingten*: τοῦ μὴ ὑποκειμένου σέ ὄρους, τοῦ ἀπόλυτου
3. *der Bedingtheit*: τῆς σχετικότητας, τῆς ἐξάρτησης καί καθορισμοῦ ἀπό ὄρους, τοῦ γεγονότος ὅτι σχετίζεται μέ συγκεκριμένες (ἱστορικές καί κοινωνικές) συνθήκες

83

1. *rank and file* (ἀγγλ.): ἡ βάση (στήν ἱεραρχία μιᾶς ὀργάνωσης)
2. Βλ. Ἀφορισμό 44, σημ. 1
3. Βλ. Ἀφιέρωση, σημ. 2

84

1. *Work while you work, play while you play* (ἀγγλ.): ἐργάσου, ὅταν ἐργάζεσαι, παίξε, ὅταν παίζεις
2. Βλ. Ἀφορισμό 46, σημ. 1

85

1. *Totalität*: ὁλότητα, ὁλοκληρία, καθολικότητα· ὁλοκληρωτισμός
2. *Carl Schmitt*: θεωρητικός τοῦ δικαίου καί πολιτειολόγος, ἄλλοτε μαθητῆς τοῦ *M. Weber*, ἀργότερα συνεργάτης τῶν Ναζί

86

1. Hänschen klein: αναφέρεται σέ ένα γερμανικό τραγουδάκι, πού ἀρχίζει μέ τούς στίχους: Hänschen klein / ging allein / in die weite Welt hinein ('Ο μικρούλης Χάνς πήρε μονάχος τό δρόμο γιά τόν μεγάλο κόσμο).

87

1. Ὑποδηλώνει τούς προ-φασιστικούς, παρακρατικούς παλαιστικούς συλλόγους τῆς ταραγμένης περιόδου μετά τόν Πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, παραλληλίζοντάς τους ύπαινικτικά μέ τούς ύπαρξιακούς φιλοσόφους γύρω ἀπό τόν M. Heidegger.

2. Ἐναφορά στό στίχο 1237 τοῦ *Faust* τοῦ Goethe (μέρος πρῶτο, Σπουδαστήριο), ὅπου ὁ Faust διαλογίζεται πῶς τάχα θά ἔπρεπε νά μεταφράσει τή ρῆση τῆς Καινῆς Διαθήκης «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος», καί ἀφοῦ ἀπορρίπτει τό «ἐν ἀρχῇ ἦν τό νόημα» καί τό «ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ δύναμις», γράφει τελικά: «ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ πράξις!».

3. Ὁ Λούθηρος καταδίκασε τήν «Ἐξέγερση τῶν ἀγροτῶν» τοῦ 1525, σέ ἀντίθεση πρὸς τόν ἐπίσης μεταρρυθμιστή Thomas Münzer, πού ἀποκεφαλίστηκε ὡς ἐκλεγμένος ἡγέτης τους.

88

1. colorful personality (ἀγγλ.): πολύχρωμη προσωπικότητα

89

1. Schwarze Post· κατά λέξη: μαῦρο ταχυδρομεῖο· ἡ ἀσυνήθιστη ἔκφραση ὑποβάλλει τήν ἰδέα τῆς πένθιμης εἰδησης, τῶν κακῶν μαγτάτων. Ἡ παραπομπή στό ἀγγλικό blackmail (ἐκβιασμός), μέ τό ὅποιο ἔχει ἀποδοθεῖ στήν ἀγγλική καί τή γαλλική μετάφραση, εἶναι φαινομενική, διότι τό δεύτερο συνθετικό mail δέν συγγενεύει ἐτυμολογικά μέ τό mail (ταχυδρομεῖο).

91

1. acte de présence (γαλλ.): πράξη (ἀπλῆς) παρουσίας (ἀπό εὐγένεια)

2. Doing things and going places (ἀγγλ.): νά κάνει κανεῖς πράγματα καί νά πηγαίνει σέ μέρη

3. Ἐναφέρεται στό Κίνημα τῆς Νεολαίας στή Γερμανία μεταξύ 1900 καί 1930 μέ κύρια χαρακτηριστικά τίς ὁδοιπορίες, τό παίξιμο λαϊκῶν μουσικῶν ὀργάνων, τούς λαϊκοὺς χορούς ὡς περιεχόμενο ζωῆς.

4. Völkerwanderung (μετανάστευση λαῶν): ἔτσι ἀποκαλεῖται στήν ἱστορική ὀρολογία τό κύμα ἐπιδρομῶν καί μετακινήσεων μεταξύ τοῦ τέταρτου καί ὄγδοου αἰῶνα (Οὐννοι, Βησιγότθοι, Ὁστρογότθοι, Σλαῦοι κ.λπ.).

92

1. Τίτλος ενός έργου του Δανού Hans Christian Andersen (1805-1875)
2. funnies (άγγλ.): σειρά γελοιογραφικῶν εικόνων

94

1. Staatsaktion: πολιτική πράξη, (μεταφορ.) μεγάλη φασαρία
2. Πρόκειται για τήν τραγωδία του νεαρού Schiller *Ἡ συνωμοσία τοῦ Φιέσκο στῆ Γένοα* (1783).
3. buffonesk: μπουφφοειδής, στό στυλ τοῦ buffo, τοῦ τραγουδιστῆ κωμικῶν ρόλων (opera buffa)
4. plot (άγγλ.): πλοκή τῆς ὑπόθεσης
5. Στόχος τῆς κριτικῆς εἶναι κατά κύριο λόγο ὁ Brecht, ιδιαίτερα τό δράμα του *Ἡ συγκρατήσιμη ἄνοδος τοῦ Ἀρτουῦρο Οὔι* (1941).

95

1. August Stramm (1874-1915)· Oskar Kokoschka (1886-1980), πιό γνωστός ὡς ζωγράφος· καί οἱ δύο συνεργάστηκαν στό περιοδικό *Sturm* (θύελλα) τοῦ Βερολίνου.

97

1. principium individuationis (λατ.): ἀρχή τῆς ἀτομοποίησης, τῆς γένεσης καί ὑπαρξης τῶν μεμονομένων ὄντων, τῶν ἀτόμων

98

1. le genre chef-d'œuvre (γαλλ.): ἡ κατηγορία τοῦ ἀριστουργήματος
2. Ἔτσι ἀποκαλοῦσαν τότε τόν μαρξισμό τά μέλη τοῦ Ἰνστιτούτου Κοινωνικῆς Ἐρευνας.
3. *Alice in Wonderland* τοῦ Ἀγγλου Lewis Carroll (1832-1898)
4. Βλ. Ἐφορισμό 20
5. Christian Friedrich Hebbel (1813-1863), ἐπιφανῆς Αὐστριακός τραγωδός στό κλίμα τῆς γεγκελιανῆς διαλεκτικῆς
6. A. Erik Satie (1866-1925), Γάλλος συνθέτης, ιδιαίτερα ἀντικονφορμιστής, εὐφάνταστος, συχνά πρωτότυπος, χωρίς σταθερή κατεύθυνση

99

1. Βλ. Ἐφορισμό 41, σμ. 5
2. Legitimus: θεωρητική δικαιολόγηση τῆς νομιμότητας καί μὴ καθαιρεσιμότητας ἐνός ἄρχοντα

100

1. *Πάνω στό νερό*: τίτλος βιβλίου τοῦ Guy de Maupassant (1850-1893), ἡ δεύτερη συλλογή ταξιδιωτικῶν ἀφηγήσεων (1888) τοῦ Γάλλου συγγραφέα
2. Νά μήν κάνει κανεῖς τίποτε, ὅπως ἓνα ζῶο.
3. Ἀναφέρεται στό βιβλίο τοῦ Kant *Zum ewigen Frieden* (Γιά τήν αἰώνια εἰρήνη).
4. Carl Sternheim (1878-1942), Γερμανός συγγραφέας σατιρικῶν κωμωδιῶν

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

101

1. Antizipation (λατ. *anticipatio*, ἀγγλ. καί γαλλ. *anticipation*): πρόληψη, ὄχι ὑπό τήν ἔννοια τῆς δεισιδαιμονίας ἀλλά τῆς προκαταβολικῆς, τῆς προεμπειρικῆς γνώσης, τῆς προαντίληψης. Κατ' ἐπέκταση σημαίνει τήν πρόωπη ὑλοποίηση στόχων μιᾶς μεταγενέστερης φάσης ἢ τήν προληπτική ἀποσόβηση. Τήν ἔννοια τῆς πρόληψης συναντοῦμε, σέ παραλλαγές, στόν Ἐπίκουρο καί στούς Στωικούς. ('Ἡ δεισιδαιμονία καθῶς καί ἡ προκατάληψη, ὡς πεποιθήσεις ἐκτός ἐμπειρίας, εἶναι συγγενεῖς ἔννοιες.)
2. *apriorisch* (ἐπίθετο ἀπό τό *a priori*): πρότερος, ἀπριοριστικός, προηγούμενος τῆς ἐμπειρίας
3. *Nicht-Ich*: μή ἐγώ, ὁ ἔξω κόσμος, ἀπό καί μέ τόν ὁποῖο ζεῖ ὁ ἄνθρωπος.

102

1. *Fahrt*: ταξίδι, ἡ περιοδεία στόν μεσαίωνα, εἴτε τῶν προσκυνητῶν εἴτε τῶν πλανόδιων ἐπαγγελματιῶν εἴτε γιά λόγους ἀναψυχῆς, μέ τά πόδια, μέ κάρρα ἢ ἄλογα, ἀκόμη καί σέ φορεῖα (τά ἀφεντικά). Σήμερα ἡ λέξη σημαίνει ὄχημα, μετακίνηση μέ ὄχημα.

103

1. *Der Heideknabe* (Τό ἀγόρι τοῦ χερσότοπου) εἶναι μιά μπαλλάντα τοῦ H. Hebbel, ὅπου τό ἀγόρι παθαίνει ὄσα φοβάται μήπως πάθει.

104

1. *Golden Gate* (ἀγγλ.): Χρυσή Πύλη, τό γεφυρωμένο στενό μεταξύ τοῦ κόλπου τοῦ Σάν Φρανσίσκο καί τοῦ Εἰρηνικοῦ, ἓνα σύμβολο γιά τή σχέση τοῦ γενικοῦ (τοῦ συνόλου τῶν ἀνθρώπων) καί τοῦ μερικοῦ ἢ ἰδιαίτερου (τοῦ ὀρισμένου προσώπου). Ἡ γέφυρα εἶναι γνωστή σάν τόπος αὐτοκτονίας λόγω ἐρωτικῆς ἀπογοήτευσης.
2. Στίχοι ἀπό τήν ὠδή τοῦ Hölderlin (1770-1843) «Tränen» (Δάκρυα)

106

1. Die Blümlein alle (Όλα τὰ λουλουδάκια)· από τόν πρώτο στίχο τοῦ τραγουδιοῦ «Trockene Blumen» (Ξερά λουλούδια) τοῦ κύκλου *Die schöne Müllerin* (Ἡ ὡραία μύλωνοῦ) τοῦ Schubert
2. Jean Paul (Friedrich Richter) (1763-1825): ἀπό τούς γλαφυρότερους ποιητές τῆς κλασικῆς γερμανικῆς λογοτεχνίας, σατιρικός συγγραφέας καί φιλόσοφος, πιθανῶς ἕνα ἀπό τὰ πρότυπα τοῦ Ἑμμ. Ροϊδη
3. Biedermeier: καλλιτεχνικό ρεῦμα μεταξύ 1815 καί 1848, προπάντων ρυθμός ἐπίπλωσης, γνωστός γιά τή μικροαστική λατρεία τοῦ καλλωπιστικά λεπτοῦ καί χαριτωμένου

107

1. Ne cherchez plus mon cœur (γαλλ.): μὴν ψάχνετε πιά τὴν καρδιά μου· μέρος στίχου ἀπὸ τὸ σονέττο «Causerie» (Κουβέντα) τῆς συλλογῆς *Les fleurs du mal* (Τὰ ἄνθη τοῦ κακοῦ) τοῦ Charles Baudelaire (1821-1867)
2. Ἀναφέρεται στὸ μαγικό ξόρκι «ἄνοιξε, σουσάμι!» (*Χίλιες καί μία νύχτες*) γιά ἕνα κλειστό θησαυροφυλάκιο στὸ δουνό.
3. placet futile (λατ.): τὸ μάταιο («μοῦ) ἀρέσει», ἢ μάταιη προτίμηση, πρόκριση, εὐαρέσκεια
4. society (ἀγγλ.): ἐδῶ: ἡ (καλὴ) κοινωνία, ὁ «καλὸς» κόσμος
5. Τρία ἀπὸ τὰ κεντρικά πρόσωπα τοῦ μεγάλου μυθιστορηματικοῦ ἔργου *Σέ ἀναζήτηση τοῦ χαμένου χρόνου* τοῦ Marcel Proust (1871-1922)
6. décadence (γαλλ.): παρακμὴ
7. *Le temps retrouvé* (Ὁ χρόνος πού ξαναβρέθηκε)· ὁ τελευταῖος τόμος τοῦ ἴδιου ἔργου

108

1. Σύμφωνα μέ τὸ παραμῦθι, οἱ σαῦρες ἦταν πριγκίπισσες καί λόγω ματαιοδοξίας μεταμορφώθηκαν σέ ἔρπετά.
2. Preziosa· ἠρωίδα τοῦ ὁμώνυμου ἔργου τοῦ P.A. Wolff, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ Carl Maria von Weber δημιούργησε τὴν ὄπερα *Preciosa* (1820). Peregrina· ἠρωίδα κύκλου ἐρωτικῶν ποιημάτων τοῦ E. Mörike (1804-75). Albertine· ἐρωμένη τοῦ ἀφηγητῆ στὸ *Σέ ἀναζήτηση τοῦ χαμένου χρόνου* τοῦ M. Proust.
3. Theodor Storm (1817-88)· ρεαλιστὴς πεζογράφος καί ποιητὴς ἀπὸ τὴ βόρεια Γερμανία (Husum)
4. notre intéressante héroïne (γαλλ.): ἡ ἐνδιαφέρουσα ἠρωίδα μας
5. Mignon· κεντρικὸ γυναικεῖο πρόσωπο ἀπὸ τὸ μυθιστορηματικὸ ἔργο *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (Τὰ χρόνια μαθητείας τοῦ Wilhelm Meister) τοῦ Goethe

109

1. *L'inutile beauté* (γαλλ.): ἡ ἀνώφελη ὁμορφιά· (τίτλος συλλογῆς διηγημάτων τοῦ Guy de Maupassant, 1890)

2. hors concours (γαλλ.): ἐκτός συναγωνισμοῦ, ἀσυναγώνιστες
3. Aura: ἀπόκρυφα φαινόμενα ἀκτινοβολίας, τά ὅποια δῆθεν περιβάλλουν ἕναν ἄνθρωπο· στήν ἱατρική Aura ἀποκαλεῖται τό πρόδρομο αἰσθητήριο σύμπτωμα μιᾶς ἐπιληπτικῆς κρίσης· στήν αἰσθητική θεωρία τοῦ Benjamin καί τοῦ Adorno σημαίνει τό πνεῦμα, τόν ἄερα, τήν ἀκτινοβολία, τήν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα ἑνός ἔργου τέχνης, τήν ἰδιάζουσα δύναμη νά ἐπενεργεῖ.

110

1. Πιστή ἡρώιδα τῆς ὄπερας *Ἡ ἀπαγωγή ἀπό τό σαράι* τοῦ Mozart καί τό ὄνομα τῆς γυναίκας του· δέν εἶναι ἴσως τυχαῖο ὅτι τό λατινικό constantia, ἀπό ὅπου προέρχεται καί τό ὄνομα, σημαίνει εὐστάθεια, σταθερότητα, καρτερία, συνέπεια, σταθερότητα χαρακτήρα, σωφροσύνη.

111

1. Γέρικο φτωχικό ἀντρόγυνο ἀπό τή Φρυγία, πού σύμφωνα μέ ἕναν ἑλληνικό θρύλο φιλοξένησε στήν καλύβα του τόν Ἑρμῆ καί τόν Δία, οἱ ὅποιοι, ταξιδεύοντας σάν ἀπλοί ἄνθρωποι, δέν εἶχαν γίνει πουθενά δεκτοί· σέ ἀντάλλαγμα, τούς ἱκανοποίησαν τήν ἐπιθυμία νά πεθάνουν ταυτόχρονα, μεταμορφώνοντας τόν Φιλήμονα σέ δρυῖ καί τή Βαυκίδα σέ φλαμουριά. Πρωτοαναφέρεται στίς *Μεταμορφώσεις* τοῦ Ὀβιδίου (VIII βιβλίο, στίχοι 615-713)· ἀποτελεῖ ἐπίσης μοτίβο τοῦ *Φάουστ. Μιά τραγωδία* (μέρος δεύτερο, πέμπτη πράξη) τοῦ Goethe.

112

1. Et dona ferentes (λατ.): καί δῶρα φέροντας· [ἀπό τόν γνωστό στίχο (II, 49) τῆς *Αἰνειάδας*: φοβοῦμαι τούς Δαναούς καί δῶρα φέροντας].
2. bajadere (πορτογ. bailadeira: χορεύτρια): μπαγιαντέρα, χορεύτρια Ἰνδουιστικῶν ναῶν
3. slumming party (ἀγγλ.): κλιμάκιο πού ἐπισκέπτεται ἐξαθλιωμένες γειτονιές.

113

1. Spielverderber· ἡ δυσαπόδοτη λέξη σημαίνει αὐτόν πού, μῆ συμμετέχοντας, χαλάει τό παιγνίδι, τή χαρά, μιᾶ γιορτή· αὐτός πού, παθητικά ἢ ἐνεργητικά, χαλάει τά σχέδια.
2. nostalgie du dimanche (γαλλ.): νοσταλγία τῆς Κυριακῆς
3. omne animal post coitum triste (λατ.): κάθε ζῶο μετά τή συνουσία (εἶναι) λυπημένο.
4. minutes heureuses (γαλλ.): εὐτυχισμένα λεπτά τῆς ὥρας

5. *Ἡ Σονάτα τοῦ Kreutzer* ἀνήκει στά ὄψιμα ἔργα τοῦ Λ. Τολστόι (1828-1910)· ὁ τίτλος τῆς παραπέμπει στήν ὁμώνυμη σονάτα τοῦ Beethoven, βασικό μοτίβο τῆς νουβέλας. Τό ἀπόσπασμα καί οἱ ἄλλες ἀναφορές βρῖσκονται στά κεφάλαια 10 καί 11 ἀντίστοιχα.

6. dégoût (γαλλ.): ἀηδία, ἀποστροφή

114

1. Heliotrop· δέν πρόκειται γιά τόν γνωστό ἡλίανθο (ἥλιο), ἀλλά γιά καλλωπιστικό φυτό, τά βιολετί ἄνθη τοῦ ὁποίου ἔχουν τή μυρωδιά τῆς βανίλιας· σημαίνει ἀκόμα α) τήν ὁμόλογη χρωστική οὐσία γιά βαμβακερά καί β) ἕναν τύπο ἀρώματος. Μέ ἀρσενικό ἄρθρο εἶναι ἕνας ἡμιπολύτιμος λίθος.

2. Sunrettahaus· γνωστό ξενοδοχεῖο τῆς ὀρεινῆς Ἑλβετίας

3. Madonna di Campiglio· τόπος διακοπῶν στή Β. Ἰταλία

4. Da bin ich wieder / hergekommen aus weiter Welt: στίχος ἀπό τόν κύκλο *Peregrina* τοῦ Mörike (βλ. καί Ἀφορισμό 108, σμ. 2)

115

1. Reiner Wein· κατά λέξη: καθαρό κρασί· μεταφ.: καθαρή ἀλήθεια, ξεκάθαρα λόγια

2. Gregers Werle· κεντρικός ἥρωας τῆς *Ἀγριόπαπιας* τοῦ Ibsen

116

1. Φράση ἀπό τόν *Struwwelpeter*

2. *Ἡ μουγκή τοῦ Portici* (La muette de Portici), ὄπερα τοῦ Daniel-François Auber (1782-1871)· τή συνέθεσε τό 1828 σέ συνεργασία μέ τόν λιμπρεττίστα A.E. Scribe.

3. Ἡ περικοπή παρατίθεται στά ἀγγλικά.

4. Ἐννοεῖ τό ὑποκείμενο ὡς ποιητικό αἶτιο.

5. Ἀναφέρεται στό γνωστό ζεῦγος, τόν «ἑναστρο οὐρανό ὑπεράνω μου» καί τόν «ἠθικό νόμο ἐντός μου» τοῦ Kant στήν *Κριτική τοῦ πρακτικοῦ Λόγου* (τελευταῖο κεφάλαιο).

117

1. Il servo padrone (ἰταλ.): ὁ ὑπρέτης ἀφεντικό· ἀρσενική μεταστροφή τοῦ θηλυκοῦ *La serva padrona*, τίτλου τῆς ἐπιτυχεστάτης opera buffa (1732) τοῦ Giovanni Battista Pergolesi (1710-1736).

2. Bruno Bettelheim (γεν. τό 1903 στή Βιέννη), ψυχαναλυτής, μετανάστευσε τό 1939, μετά ἀπό ἐτήσια κράτηση σέ στρατόπεδο συγκέντρωσης, στίς ΗΠΑ. Πρωτοδιατύπωσε τή θέση του κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου, ἀλλά καί ἀργότερα στό *The informed Heart, Autonomy in a Mass Age* (1960).

3. Public School· πρόκειται γιά τά ἰδιωτικά ἀνώτερα σχολεῖα-οἰκοτροφεῖα στήν Ἀγγλία, ἐνώ στίς ΗΠΑ ἔτσι ἀποκαλοῦνται τά δημόσια σχολεῖα.

4. Kadettenanstalt· μέση σχολή προεκπαίδευσης εὐελπίδων πού προορίζονται γιά τή στρατιωτική ἀκαδημία

118

1. Hinunter und immer weiter· τίτλος ενός Lied (τραγουδιού) του Schubert
2. bottleneck (άγγλ.): ή στενωπός, ό λαϊμός της φιάλης· φάση πού επιδραδύνει τόν ρου της βιομηχανικής παραγωγής
3. Der Differenziertere: ό πιό διαφοροποιημένος· (σέ αντίθεση πρός τό αγοραίο νόημα της λέξης και των σχετικών παραγώγων) ό όρος σημαίνει μία προσωπικότητα μέ πολυσχιδή, πλούσια διαμορφωμένη δομή, ίκανή νά διακρίνει λεπτές αποχρώσεις. Ή διαφοροποίηση (βιολογική, ψυχολογική, κοινωνική) άναφέρεται στην έξελικτική πορεία από τό άπλό στό σύνθετο μέ τήν ανάπτυξη άνομοιοειδών μερών, όργάνων, λειτουργιών σέ σχέση μέ τόν καταμερισμό εργασίας στους όργανισμούς και στην κοινωνία. Τήν έννοια εισήγαγε στην κοινωνική θεωρία ό H. Spencer (1820-1903).
4. down to earth (άγγλ.): κάτω στή γή, προσγειωμένοι, ρεαλιστές

119

1. ad majorem dei gloriam (λατ.): προς μεγαλύτερη δόξα του θεού
2. what a man is worth (άγγλ.): τί αξίζει ένας άνθρωπος
3. the right people (άγγλ.): οί σωστοί άνθρωποι
4. executive (άγγλ.): άνώτερος διοικητικός υπάλληλος

120

1. Rosenkavalier: καθαλιέρος (άλλοτε: ίππότης) μέ τό ρόδο· όπερα (1910) του Γερμανού συνθέτη Richard Strauss (1864-1949)
2. Βλ. ΄Αφορισμό 113, σημ. 6
3. Βλ. ΄Αφορισμό 107, σημ. 4
4. Sozialcharakter: κοινωνικός χαρακτήρας· κοινωνιοψυχολογική έννοια (Fromm, Kardiner, Riesman) πού εκφράζει τά υπερατομικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, τά όποια αναπτύσσονται υπό όμοιες ή παρεμφερείς συνθήκες κοινωνικοποίησης, τόν κοινωνικό τύπο.

121

1. Odette· κεντρικό πρόσωπο του *Σέ άναζήτηση του χαμένου χρόνου* του Proust
2. high life (άγγλ.): ή μεγάλη ζωή των άνωτερων στρωμάτων
3. noblesse oblige (γαλλ.): ή ευγένεια (ό τίτλος και ένγγεινι τό αξίωμα) ύποχρεώνει.
4. Jugendstil: Βλ. ΄Αφορισμό 17, σημ. 1
5. social affairs (άγγλ.): κοινωνικές ύποθέσεις

122

1. Odi profanum vulgus et arceo (λατ.): μισώ τόν βέβηλο όχλο και τόν κρατώ σέ άπόσταση (Λόγια του ΄Οράτιου, ΄Ωδες, III, 1,1)
2. Leporello· ό ύπηρέτης του Don Juan, πού κατέγραψε τίς έρωτικές περιπέτειες του θρυλικού κυρίου του (άπό τήν όπερα *Don Juan* του Mozart)

3. Plus sport que le théâtre, plus vivant que le cinéma (γαλλ.): πιό άθλητικό άπό τό θέατρο, πιό ζωντανό άπό τόν κινηματογράφο
4. Hays Office· Γραφείο Λογοκρισίας μέ έμφαση σέ ήθικά ζητήματα, πού όφείλει τήν όνομασία του στόν διαβόητο καί σκανδαλώδη Will H. Hays. Οί παρεμβάσεις του δέν περιορίζονταν στήν περικοπή σκηνών, αλλά περιλάμβαναν καί πρακτικές όπως παρακολούθηση τής ιδιωτικής ζωής ήθοποιών καί παραγόντων του Hollywood, δωροδοκία, έκδοση μιås «μαύρης βίβλου» κ.λπ.
5. Paul Verlaine (1844-1896), Γάλλος ποιητής· ό ύπαινιγμός άναφέρεται προπάντων στόν ιδιάζοντα δεσμό του μέ τόν Rimbaud, τόν όποιο πυροδόλησε, όποτε τιμωρήθηκε μέ μονοετή φυλάκιση.
6. E. Waugh (1903-1966), Άγγλος συγγραφέας· έδω άναφέρεται ένα άπό τά σατιρικά μυθιστορήματά του.
7. Heinrich Zille (1858-1929), εϋθυμος σκισσογράφος, συνεργάτης κυρίως του σατιρικού περιοδικού *Simplizissimus*
8. Max Scheler (1874-1928)· φιλόσοφος, ψυχολόγος, κοινωνιολόγος, ό σημαντικότερος μαθητής του Husserl. *Le boudoir dans la philosophie* (γαλλ.): τό δωμάτιο τής κυρίας στή φιλοσοφία· άντιστροφή του τίτλου του βιβλίου *La philosophie dans le boudoir* του de Sade.
9. Dettlef von Liliencron (1844-1909), Γερμανός ποιητής, έκπρόσωπος του ίμπρεσιονισμού, έγραψε επίσης νουβέλες καί δράματα.
10. Georg Trakl (1887-1914), σημαντικός Αύστριακός λυρικός ποιητής του πρώιμου έξπρεσιονισμού. Theodor Däubler (1876-1934): Γερμανός ποιητής μεταξύ ίμπρεσιονισμού καί έξπρεσιονισμού
11. Wolfgang Borchardt (1921-1947), Γερμανός ποιητής καί διηγηματογράφος
12. Sancta simplicitas (λατ.): άγία άπλοϊκότητα. Ό Jan Hus (1369-1415) ήταν θρησκευτικός μεταρρυθμιστής άπό τή Βοημία, πού τόν έκαψαν σάν αίρετικό μετά άπό τήν καταδίκη του στή Σύνοδο τής Κωνσταντίας (1415), όπου εκτός άπό τόν Πάπα παρευρίσκονταν 300 έπίσκοποι καί πάνω άπό 700 πόρνες όπως άναφέρει ό χρονικογράφος Ulrich von Richenthal.

123

1. Άντιθετική άναφορά στόν τίτλο ενός τραγουδιού τής έποχής του πρώιμου ναζισμού
2. Schrifttum: γραμματεία· έκγερμανισμός του όρου Literatur: λογοτεχνία, φιλολογία
3. ήγετικοί τίτλοι των σωμάτων S.A. καί S.S., άμετάφραστοι
4. Legitimisten: νομιμοκράτες, όπαδοί του Legitimus (δλ. Άφορισμό 99, σημ. 2)

124

1. Besetzung: κάθεξη (κατοχή), ή διοχέτευση λιμπιντικής ενέργειας προς ένα αντικείμενο ή πρόσωπο, μέ άποτέλεσμα τήν ταύτιση μέ αυτό· γενικότερα ή επένδυση συναισθημάτων σέ ένα αντικείμενο ή πρόσωπο
2. drugstore jerk (άγγλ.): χαμένο κορμί, χαζός

125

1. Olet (λατ.): μυρίζει, βρωμάει, προδίδεται από τή μυρωδιά· άρνηση τής άρνητικής ρήσης pecunia non olet (τό χρήμα δέν μυρίζει) του Ρωμαίου σατιρικού ποιητή Decimus Junius Juvenalis (περ. 58-140)
2. Έννοει τήν Εύρώπη, καθώς τά *Minima Moralia* γράφηκαν στήν Άμερική.

126

1. I.Q.: (άρχικά τοῡ intelligence quotient) δείκτης νοημοσύνης.
2. instrumentalism (άγγλ.): παραλλαγή τοῡ πραγματισμού, εκπροσωπούμενη από τον John Dewey (1859-1952), σύμφωνα μέ τήν όποία ή σκέψη και ή διαμόρφωση έννοιών (Λογική, ήθική κ.λπ.) δέν είναι παρά μόνο εργαλεία (instruments) ύποδούλωσης τής φύσης. Κριτήρια τής αλήθειας παραμένουν εκείνα τοῡ πραγματισμού: cash-value (άξία σέ μετρητά), profit (όφελος), result (άποτέλεσμα, έπιτυχία), όπως τά πρωτοδιατύπωσε ό W. James (1842-1910).

127

1. Wishful thinking (άγγλ.): εύσεδής πόθος, σκέψη καθοριζόμενη από τήν έπιθυμία
2. Βλ. Άφορισμό 9, σμ. 2

128

1. Λαϊκό τραγούδι τής Έσσης, στήν όποία άνήκει ή ιδιαίτερη πατρίδα τοῡ Adorno Φραγκφούρτη, γνωστό από τό 1820.

129

1. Küchenfeuerzauber (συνεχές πύρ τής κουζίνας): τό συνεχές πύρ λέγεται και Feuerzauber: πύρινη μαγεία, ό πύρινος κλοιός πού άνοιξε για νά περάσει ό Siegfried· ό νεολογισμός συνδυάζει τά μαγικά παρασκευάσματα τής κουζίνας (φίλτρα, φαρμακερά ποτά) μέ τό μαγικό πύρ, συχνά μοτίβα τοῡ Δακτυλιδιού, πού στόν Wagner έκφράζονται και μουσικά, π.χ. μέ τήν καταγιτιστική χρήση κρουστών.
2. Unter den Linden: «Κάτω από τίς φλαμουριές» είναι ή όνομασία τής πιό κεντρικής λεωφόρου τοῡ Βερολίνου (σήμερα τοῡ άνατολικού), τρόπον τινά ή φωλιά των Ναζί. Τό τέρας παρατέμπει στόν γίγαντα Fafner, πού μέ τή μορφή τοῡ δράκου φυλάει στά βάθη τοῡ δάσους τόν χρυσό θησαυρό των Nibelungen· μπροστά στή σπηλιά τόν σκοτώνει ό ήρωας Siegfried.

130

1. Παραλλαγή τής έκφρασης grau in grau [γκρίζο σέ γκρίζο (φόντο)]: μονότονα ζοφερό, μελαγχολικό
2. escape (άγγλ.): φυγή

3. conveying a message (άγγλ.): μετάδοση ενός μηνύματος. Οί άγγλικοί όροι escape και message έπαναλαμβάνονται συχνά στό κείμενο (στή μετάφραση είναι σέ εισαγωγικά).

4. personality (άγγλ.): προσωπικότητα

132

1. highbrow (άγγλ.): διανοούμενος, μορφωμένος, άνθρωπος ύψηλών πνευματικών άξιώσεων

2. brilliant (άγγλ.): έξαίρετος, λαμπρός, γυαλιστερός· λογοπαίγνιο μέ τά άναφερόμενα γυαλιά (Brille)

134

1. 'Αναφέρεται στή ρήση του Ρωμαίου σατιρικού Juvenalis «difficile est satiras non scribere» (είναι δύσκολο νά μή γράφει κανείς σάτιρες).

2. laudatio temporis acti (λατ.): έξύμνηση (έγκώμιο) των παλιών καιρών

3. Kurt von Schuschnigg· φασίστας καγκελάριος της Αύστρίας μετά τή δολοφονία του φιλομουσολινικού Dollfuss (1934) μέχρι τήν προσάρτηση της Αύστρίας (1938), στήν όποία είχε έναντιωθεί.

4. common sense (άγγλ.): κοινός νοϋς

5. Forum (δικανική άγορά)· τό άρχαίο ρωμαϊκό Forum (romanum) ήταν χώρος άγοράς (άντίστοιχος της άθηναϊκής) αλλά και διεξαγωγής δικών.

136

1. ex definitione (λατ.): έξ όρισμου

137

1. 'Ελεύθερη άντιστροφή στίχων του Η. Heine (1797-1856) από τό «Λυρικό ίντερμέ-τζο», XXXVI: «'Από τούς μεγάλους μου πόνους κάνω τά μικρά μου τραγούδια»

138

1. Who is who (άγγλ.): ποιός είναι ποιός (συνήθης τίτλος βιογραφικών λεξικών)

139

1. vox inhumana populi (λατ.): άπάνθρωπη φωνή του λαου

2. relax (άγγλ.): χαλάρωνε· take it easy: μή ζορίζεσαι, μέ τό μαλακό!

3. Anspannung: ένταση, καταβολή προσπάθειας, ζεύξη· δέν μπορεί νά άποδοθει στά έλληνικά τό κρυμμένο λογοπαίγνιο, όταν ή ύποδουλωμένη εργασία, ή δουλειά υπό τόν ζυγό, σέ αντίθεση προς τήν εύτυχή Anspannung(=ένταση) του έρωτικού ζεύγους, χαρακτηρίζεται δυστυχής Anspannung: ζεύξη, τοποθέτηση υπό ζυγό.

140

1. Consecutio temporum (λατ.): ή σειρά τών χρόνων, ή χρονικά όρθή χρήση τών χρόνων τού ρήματος προκειμένου νά περιγραφούν άλληλοδιαδεχόμενα γεγονότα.
2. Έννοει κυρίως τόν Στραβίνσκυ, ό όποιος μεταξύ 1920 και 1940 έζησε και έδρασε στην «πρώτη πατρίδα τών μεγάλων σαλονιών» (Γαλλία): αυτόν και τόν αντίποδά του, τόν νεωτερικό Schönberg, πραγματεύεται τό διβλίό τού Adorno *Φιλοσοφία τής νέας μουσικής*.
3. Hedwig Courths-Mahler (1867-1950): πολυγραφότατη μυθιστοριογράφος τού πιό φθηνού είδους (200 βιβλία, 27 έκ. αντίτυπα)
4. passé (γαλλ.): παρωχημένο· up-to-date (άγγλ.): ενημερωμένο μέχρι σήμερα. Frank Wedekind: Βλ. 'Αφορισμό 55, σημ. 2· August Strindberg (1849-1912), ό γνωστός Σουηδός θεατρικός συγγραφέας
5. Charles Lindbergh (1902-1974), 'Αμερικανός αεροπόρος, ό γνωστός πιλότος τής πρώτης πτήσης χωρίς ένδιάμεσο σταθμό από τή Ν. 'Υόρκη στό Παρίσι (1927)
6. quid pro quo (λατ.): βλ. 'Αφιέρωση, σημ. 2
7. Gartenlaube: σπιτάκι στόν κήπο, έξοχικό σπιτάκι ή άπλως «καθιστικό» στόν κήπο, κάτω από πέργολα: έδώ ύπαινίσσεται τό έβδομαδιαίο είκονογραφημένο λογοτεχνικό περιοδικό (1853-1943) μέ αυτόν τόν τίτλο.

141

1. La nuance / encor' (γαλλ.): από τούς στίχους τού Paul Verlaine (1844-1996): Car nous voulons la nuance / encor', pas le couleur... ('Επειδή θέλουμε τήν άπόχρωση άκόμη, όχι τό χρώμα...)
2. flavor (άγγλ.): γεύση, άτμόσφαιρα (ύπό τή μεταφορική έννοια τών όρων)
3. Βλ. 'Αφορισμό 106, σημ. 3
4. aridité (γαλλ.): στεγνό ύφος, ψυχρότητα: Roger Caillois (1913-1978), Γάλλος συγγραφέας και άνθρωπολόγος
5. faux pas (γαλλ.): παραστρατήματα

142

1. Τελευταίος στίχος από τόν ύμνο «Πάτμος» τού Friedrich Hölderlin (1770-1843)
2. Stefan George (1868-1933), σημαντικός ποιητής, κύριος εκπρόσωπος τού γερμανικού νεορομαντισμού
3. Βλ. 'Αφορισμό 122, σημ. 10

143

1. In nuce (λατ.): κατά λέξη: μέσα στό καρύδι, στόν πυρήνα: έν σπέρματι: έν συντομία
2. Σύμφωνα μέ τόν Kant ή αισθητική θεώρηση τού ώραίου είναι άπαλλαγμένη από πρακτικά ένδιαφέροντα (=σκοπιμότητες, συμφέροντα).

3. *Die Fledermaus* (Ἡ νυχτερίδα), ὄπερέττα (1874) τοῦ Βιεννέζου Johann Strauss (1825-1899)
4. ipse (λατ.): ὁ ἑαυτός· σολιψισμός (solus: μόνος, ipse), ἀκραία γνωσιοθεωρητική μορφή ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ πού δέχεται μόνο τήν ὑπαρξη τοῦ ἑαυτοῦ, τοῦ ἰδίου ἐγώ.
5. la promesse du bonheur (γαλλ.): ἡ ὑπόσχεση τῆς εὐτυχίας

144

1. Τίτλος γνωστῆς ὄπερας τοῦ Mozart
2. interesselos: χωρίς (πρακτικό) ἐνδιαφέρον καί σκοπιμότητα (Kant)· βλ. καί Ἐφορισμό 143, σμ. 2
3. Antithetik (ἡ ἀντιθετική ἢ ἀντιθεσεολογία)· τήν ἔννοια εἰσήγαγε ὁ Kant στήν *Κριτική τοῦ καθαρῶν Λόγου*, ἐννοώντας «ὄχι δογματικούς ἰσχυρισμούς τοῦ ἀντιθέτου, ἀλλά τήν ἐριδα τῶν κατά τά φαινόμενα δογματικῶν γνώσεων...», δηλαδή ὄχι τό περιεχόμενο τῶν ἀντιθετικῶν θέσεων, ἀλλά τή σύγκρουση μεταξύ τους καί τά αἰτίά της.

145

1. Adalbert Stifter (1805-1868), ἐπιφανῆς Αὐστριακός διηγηματογράφος
2. Urbilder: πρωτογενεῖς εἰκόνες, πρωτότυπα, πρωταρχικοί τύποι τῶν ὁμοιωμάτων, (πλατωνικές) ιδέες, ἰδεατά πρότυπα τοῦ ἐκάστοτε εἶδους διαμορφωμένων πραγμάτων
3. déjà vu (γαλλ.): τό ἤδη ἰδωμένο· τό φαινόμενο τῆς ψευδοῦς ἐντύπωσης ὅτι ἔχει δεῖ κανεῖς στό παρελθόν κάτι πού στήν πραγματικότητα τώρα πρωτοβλέπει.
4. Ἡρωική (Eroica), ἡ τρίτη συμφωνία τοῦ Beethoven
5. bien fait (γαλλ.): τό καλοφτιαγμένο· ἰδιαίτερα τό ἐγκεφαλικό, «καλοφτιαγμένο θεατρικό ἔργο» (rèce bien faite) τῆς δεύτερης γαλλικῆς αὐτοκρατορίας βασιζόταν στήν καλά ὀργανωμένη ἀλληλοδιαδοχή τῶν ἐντυπώσεων καί τῶν ἀτού, στό μηχανιστικά λογικό ξετύλιγμα τῆς τεχνητῆς πλοκῆς.

146

1. Chr. Fr. Hebbel (1813-1863), σημαντικός τραγῳδός καί θεωρητικός τοῦ τραγικοῦ· τά ἡμερολόγια του ἀποτελοῦν ἀξιόλογη μαρτυρία τῶν πνευματικῶν καί αἰσθητικῶν διαμαχῶν τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα καί χαρακτηρίζονται ἀπό σκεπτικισμό καί αὐτοκριτική.
2. Βλ. Ὁμήρου Ὀδύσσεια, Ε 121, 274 καί Λ 572 κ.έ.

147

1. Novissimum Organum (λατ.): νεώτατο ὄργανο (= ἐργαλεῖο)· ἀναφορά στό ἔργο *Novum Organum* (Νέο ὄργανο) τοῦ θεωρητικοῦ τῆς ὑποδούλωσης τῆς φύσης Francis Bacon (1561-1626), στό ὁποῖο προτείνεται μιά ταξινομησι τῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Bacon

είχε επιλέξει συνειδητά αυτόν τον τίτλο για τη νέα, εμπειριστική θεωρία της γνώσης, την οποία αντιπαρέταξε στο «Όργανον», τα κείμενα του Ἀριστοτέλη που συναπαρτίζουν τη Λογική του.

2. Πρόκειται για τον Ούγγρο φιλόσοφο του μαρξισμού G. Lukács (1885-1971): η περικοπή είναι από το έργο του *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, κεφ. I «Τό φαινόμενο της έκπραγματίσης» (σελ. 111/112 της πρώτης έκδοσης, Malik Verlag, Βερολίνο 1923).

148

1. Abdeckerei: (Ἴδρυμα θνησιμαίων): ἀκριδέστερα: Ἴδρυμα θανάτωσης ἄρρωστων καί ἐτοιμοθάνατων ζώων καί ἀπομάκρυνσής τους

2. prädizieren: ἀποφαινομαι, ὑπό τήν ἔννοια τοῦ *κατηγορήματος* (Prädikat), μέ τό ὁποῖο ἀποδίδεται ἕνα γνώρισμα (κατηγορούμενο) στό ὑποκείμενο.

3. Τό ἀπόσπασμα ἀπό τό *Ἀνθρωποι καί ἄγιοι* τοῦ Charles Péguy (1873-1914) παρατίθεται στά γαλλικά.

4. Βλ. τό σχετικό διήγημα (1917) καθώς καί Ἀφορισμό 146, σμ. 2

149

1. Βλ. K. Marx, *Grundrisse* (εἰσαγωγή)

2. dernière nouveauté (γαλλ.): τελευταῖος νεωτερισμός, τελευταία λέξη τῆς μόδας

150

1. Maelstrom: ἡ θανάσιμη ρουφήχτρα πού σχηματίζει τό παλιρροϊκό ρεῦμα ἀνάμεσα στά νησιά Lofoten τῆς Νορβηγίας· ὁμώνυμο διήγημα τοῦ E.A. Poe (1809-1849)

2. the novel (ἀγγλ.): τό νέο, τό καινοφανές, τό πρωτοφανές

3. Ὁ κύκλος «La mort» (Ὁ θάνατος) περιλαμβάνεται στά *Ἄνθη τοῦ κακοῦ* «au fond... nouveau»: στά βάθη τοῦ ἄγνωστου γιά νά βροῦμε τό νέο.

4. Intention: Πρόθεση, ἐνδιάθετη τάση· στό ἔργο τέχνης σημαίνει τήν ὑποκειμενική πρόθεση, αὐτό πού τυχόν ἐννοεῖ ὁ δημιουργός καί πού εἶναι ἄσχετο ἀπό τό ἀντικειμενικό μερίδιο ἀλήθειας πού ἐμπεριέχεται στό ἔργο τέχνης, τήν οὐσιαστική του ἀξία.

5. Konkretion: σύγκριμα, σύμπτηγμα, συμπύκνωμα: ἡ σύμφυση (concretere = συμφύω) καί κατά συνέπεια ἡ δημιουργία ἐνός συνεκτικοῦ ὅλου, ἐνός συγκεκριμένου (konkret), σέ ἀντίθεση πρὸς τό ἀφηρημένο (abstrakt), τό ξεκομμένο καί μεμονωμένο

6. Ἀναφέρεται στόν W. Benjamin.

7. nouveau (γαλλ.): νέο, ὡς τώρα ἄγνωστο ἢ ἀνύπαρκτο· διαφέρει ἀπό τό καινούργιο (neuf).

8. Empfindung: αἴσθηση, ὑποκειμενικό αἰσθημα· ἡ ἀντίδραση ἐνός ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ (νευρικοῦ συστήματος) σέ ἀπλά ἐρεθίσματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· διαφέρει ἀπό τήν αἰσθητήρια ἀντίληψη, τήν ἰκανότητα ἐποπτείας παρόντων ἀντικειμένων (γνωστική βάση), ἀπό τά συναισθήματα, ἀλλά καί ἀπό τή Sensation ὑπό τή σημερινή ἔννοια (ἐντυπωσιακό γεγονός καί ἡ ζωηρή ἐντύπωση πού προκαλεῖ, ἐντυπωσιασμός).

9. pathisch: νοσηρά συμπάσχων· ἡ θετική ἀντίδραση (εὐσυγκινησία) στό ἐντυπωσιακό συνίσταται σέ μιά ἄκριτα παθητική καί ἄδουλη συμμόρφωση μέ τό ἐπιβλητικό.

1. das Unbedingte: τὸ μὴ ὑποκείμενο σέ ὄρους, τὸ ἀπόλυτο· das Bedingte: τὸ ὑποκείμενο σέ ὄρους, τὸ σχετικό
2. Διδόσκουροι· οἱ δίδυμοι γιοῖ τοῦ Δία, ἄλλη ὀνομασία τοῦ φερώνυμου ἀστερισμοῦ τῶν Διδύμων, πού ὑποτίθεται ὅτι κόπαζε τήν τρικυμία, μόλις ἐμφανίζοταν πάνω ἀπό τὸ κινδυνεῦον πλοῖο
3. καθ' ἑαυτό: σύμφωνα μέ τὸ δικό του εἶναι, ἀνεξάρτητα ἀπό τή γνωρίζουσα συνείδηση· τὸ καθ' ἑαυτό τῶν πραγμάτων εἶναι ὁ ὑπερβατικός παράγων, στόν ὁποῖο βασίζεται κάθε φαινόμενο· τὸ πνευματικό εἶναι ποιοτικά ἓνα «καθ' ἑαυτό» ἔναντι τοῦ φυσικοῦ· ἀντίθετό του εἶναι τὸ φαινόμενο, τὸ εἶναι δι' ἡμᾶς, ἡ ἀντικειμενοποίησι. *Εἶναι καθ' ἑαυτό*: τὸ εἶναι στήν ἀμεσότητά του, ὡς πρωταρχικό, ἀπόλυτο, ἐννοιολογικό, ὡς ὄντοτητα σέ ἀντίθεση πρός τὸ εἶναι σέ σχέση μέ κάτι ἄλλο. «*Καθ' ἑαυτό*» στόν Hegel εἶναι τὸ μὴ ἀνεπτυγμένο, τὸ δυνητικό (π.χ. τὸ κεράσι εἶναι τὸ καθ' ἑαυτό τῆς κερασιάς), «*δι' ἑαυτό*» εἶναι τὸ διακεκριμένο, μεμονωμένο, «*καθ' ἑαυτό καί δι' ἑαυτό*» εἶναι τὸ ἀνεπτυγμένο.
4. Psychic Research (ἀγγλ.): ψυχικές ἐρευνες πάνω στίς ψυχικές δυνάμεις πού ὑποτίθεται ὅτι προκαλοῦν τὰ φαινόμενα τηλεκινησίας, τηλεπάθειας κ.λπ. καί στά λεγόμενα πνευματιστικά φαινόμενα
5. Τὸ χαμόγελο τῶν οἰωνοσκόπων εἶναι τὸ ἀρχέτυπο τοῦ χαμόγελου ὡς ἔκφρασης τῆς κατανόησης μεταξὺ τῶν μυημένων, πού δέν πιστεύουν σέ αὐτὰ πού πράττουν ἢ ἰσχυρίζονται.
6. mundus intelligibilis (λατ.): κόσμος νοητός, ὁ πνευματικός καί ὑπεραισθητός κόσμος, ὁ κόσμος τοῦ νοῦ, τοῦ Λόγου
7. Spekulativ: θεωρησιακός· Spekulation εἶναι ἡ θεώρηση βάσει ἐννοιῶν καί χωρὶς ἐμπειρία (Kant) ἢ ἡ λογική, διαλεκτική ἐξαγωγή συμπερασμάτων γιά τήν πραγματικότητα μέσα ἀπό τήν ἔννοια, τή σύλληψη τῆς ἐνότητος τῶν γνωρισμάτων στήν ἀντίθεσή τους (Hegel). Θεωρησιακό ὑπό μία στενή ἔννοια εἶναι τὸ μεταφυσικό.
8. Odradek· «πρόσωπο» μιᾶς παραβολῆς στό μονοσέλιδο «διήγημα» τοῦ Kafka «Ἡ ἀνησυχία τοῦ οἰκογενειάρχη» ἀπό τόν κύκλο *Ἐνας ἀγροτικός γιατρός* (1919)
9. Emanation: ἐκροή, ἐκπόρευση, ἀκτινοβολία· ἀντιεξελικτική ἀντίληψη πού ἀνάγει τὸ κατώτερο καί ἀτελές στό ἀνώτερο καί τέλειο, ἐξηγώντας τόν κόσμο ὡς Emanation [ἀπόσπασμα (Πλούταρχος), περιήληψη ἢ ὑπερροή (Πλωτίνος)] τοῦ Ἐνός, τῆς Ἀρχῆς, τοῦ θεοῦ. Ἡ διδασκαλία περί ἐκπόρευσης συνεχίζεται ὑπό διάφορες μορφές στοὺς Γνωστικούς, στόν μεσαίωνα, μέχρι τον Leibniz.
10. μεταμορφωμένος (transfiguriert)· παραπέμπει στή Μεταμόρφωση τοῦ Σωτῆρος.
11. apokryph: ἀπόκρυφο (ὄπως τὰ χωρία τῆς Βίβλου), ὑποβολιμαῖο, νόθο, πού προστέθηκε ἀργότερα
12. lumen naturale (λατ.)· οἱ Σχολαστικοὶ ἔκαναν τή διάκριση ἀνάμεσα στό lumen naturale (φυσικό φῶς), τή φυσική ἰκανότητα γνώσης, καί τὸ lumen gratiae (φῶς χάριτος), τήν (ἐπι-)φώτιση μέσω θείας ἀποκάλυψης.
13. qualitas occulta: ἀπόκρυφη ποιότητα· ἀπόκρυφες ποιότητες ἀποκαλοῦν οἱ Σχολαστικοὶ τῆς ὄσμης περιόδου τίς ἰδιαιτέρες δυνάμεις, οἱ ὁποῖες δέν σχετίζονται μέ τίς βασικές ποιότητες (τὸ ποιόν) ἐνός πράγματος, ἀλλά μέ τήν ἐπιρροή τῶν ἀστρῶν (π.χ. μαγνητική ἔλξη).

14. Ἀστρικό σῶμα ἀποκαλοῦν οἱ ἀποκρυφιστές ἕνα ὑποτιθέμενο δεύτερο, αἰθέριο σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ὡς περίδλημα τῆς ψυχῆς.
15. Bestimmtheit: καθορισμένος χαρακτήρας, ὅτι κάτι εἶναι καθορισμένο, ἢ καθορισμένη ιδιότητα καί κατά προέκταση τό ὅλον τῶν καθορισμένων ιδιοτήτων. Ἡ ἐπιμέρους ιδιότητα μόνο τότε εἶναι καθορισμένη, ὅταν ἀντιτίθεται σέ μιά ἄλλη καί τήν ἀποκλείει. Ἡ ἄρνηση, ὡς ἀντιφατική ἐνότητα μαζί μέ τή θέση, τό μή εἶναι μέ τό εἶναι, συνιστᾷ τόν καθορισμένο χαρακτήρα (τήν «καθορισμενότητα»): τό πράγμα καθορίζεται θετικά ἀπό τά γνωρίσματά του, ἀλλά καί ἀρνητικά ἀπό αὐτό πού δέν εἶναι, ἀπό τό ὁποῖο διαφέρει καί στό ὁποῖο παραπέμπει. Ὁ Hegel θέτει τήν ἄρνηση, τό ἀρνητικό, ὡς ἀντίφαση μέσα στό ἴδιο τό εἶναι. Ἡ ἀντίφαση εἶναι οὐσιώδης καί ἀναγκαία» τόσο στή σκέψη ὅσο καί στήν πραγματικότητα, τό κινοῦν στοιχεῖο (Moment) τοῦ γίγνεσθαι.
16. Συγκεκριμένο (konkret) σύμφωνα μέ τόν Hegel εἶναι τό ὅλον καί ὄχι τό ξεκομμένο (ἀφηρημένο) μερικό – τό σύγκριμα ἢ σύμπηγμα ὡς ἀντιφατική ἐνότητα τῶν μερῶν.
17. hic Rhodus hic salta (λατ.): ἰδοῦ ἢ Ρόδος ἰδοῦ καί τό πήδημα
18. Spirit (ἀγγλ.): πνεῦμα· ἡ ἔκφραση «ὑπέρτατο πνεῦμα» ὑπαινίσσεται τόσο τήν ἀγγλική high spirits: εὐθυμία ὅσο καί τό Holy Spirit: τό Ἅγιο Πνεῦμα, ἐνῶ τό παγκόσμιο πνεῦμα τοῦ Hegel εἶναι ἡ ἀριστοτέλεια νόησις καθ' ἑαυτήν.
19. entgeistert: ἐμβρόντητος, κατάπληκτος, συγχυσμένος: στήν ἐτυμολογικά πιστή ἀπόδοσή του σημαίνει χωρίς πνεῦμα, ἀλλά καί ἐγκαταλειφθεῖς ἀπό ὅλα τά (καλά) πνεύματα, ἐκτός ἑαυτοῦ, τρελλός.
20. enfant terrible (γαλλ.): τρομερό παιδί, αὐτός πού μέ τήν παρησία, τή μή ἀπόκρυψη μυστικῶν φέρνει τούς ἄλλους σέ ἀμηχανία
21. Spekulation: θεώρηση (βλ. σημ. 7)· ἡ ἴδια λέξη σημαίνει καί κερδοσκοπία (σπεκουλάτσια).

152

1. Ἡ σχετική ρήση τῶν ἀρχαίων ἦταν: «τόν ἦττω λόγον κρείττω ποιεῖν»
2. Philosophia perennis (λατ.): ἡ ἀειθαλῆς (αἰώνια, ἀέναη) φιλοσοφία
3. Gustave Doré (1832-1883): σκιτσογράφος, χαράκτης καί ζωγράφος· εἰκονογράφησε πολλά βιβλία κλασσικῶν ὅπως Dante, Cervantes, Rabelais, Balzac κ.λπ.
4. Eitelkeit: 1. ματαιότητα· 2. ματαιοδοξία
5. Entäusserung: ἀπεξωτερίκευση, ἀπεμπόληση τοῦ ἐσωτερικοῦ (ὑποκειμενικοῦ) στό ἐξωτερικό (ἀντικειμενικό): ὑπό τή θετική ἔννοια ἡ ἀπεξωτερίκευση εἶναι ἀφοσίωση καί αὐτοπραγμάτωση στήν ὑπηρεσία τῆς συντεταγμένης πολιτείας, τοῦ λαοῦ, τῆς κοινωνίας, ὑπό τήν ἀρνητική εἶναι συνώνυμο τῆς ἀλλοτριώσεως καί ἐκφράζεται ὡς Selbstentäusserung: αὐτοεξωτερίκευση, αὐταπαλλαγῆ, αὐταλλοτριώση.
6. Ἀναφορά στόν εὐρύτερα γνωστό στίχο 11.574 ἀπό τά καταπληκτικά λόγια τοῦ Φάουστ στό φερόνυμο ἔργο τοῦ Goethe, στά ὁποῖα θίγονται μοτίβα τοῦ ἀφορισμοῦ. Βλ. καί Ἄφορισμό 82, σημ. 1.
7. thema probandum: θέμα ἀποδεικτέον. Ἐννοεῖ τήν ἀντιδιαλεκτική, κυρίως θετικιστική ἀντίληψη, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ φιλοσοφία πρέπει νά ἀρκεῖται στήν ἀποδεικτική διαδικασία ἐπαλήθευσης ἢ διάψευσης ἐτοιμῶν θέσεων.

ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἐργοβιογραφία τοῦ Th. W. Adorno	9
---------------------------------------	---

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

« <i>Minima Moralia</i> : Χαρακτηρισμός τοῦ Adorno» τοῦ Δημητρίου Μαρκῆ	11
--	----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

« <i>Minima Moralia</i> : Φιλοσοφία μεταξύ βαρβαρότητας καί οὐτοπίας» τοῦ Λευτέρη Ἀναγνώστου	47
---	----

MINIMA MORALIA

Ἀφιέρωση	77
----------------	----

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1944

Γιά τόν Marcel Proust	85
Χλοερό κάθισμα	86
Ψάρι στό νερό	88
Πλήρης σαφήνεια	89
Εἶναι εὐγενικό ἐκ μέρους σας, κύριε δόκτωρ	90
Ἀντίθεση	92
They, the people	93
Ἄν σέ βάλουν σέ πειρασμό τά παλιόπαιδα	95
Προπάντων ἓνα πράγμα, παιδί μου	96
Χωρισμένοι-ένωμένοι	97
Ἄπό τραπέζης καί κοίτης	98
Inter pares	99
Προστασία, δοθήθεια καί συμβουλές	100
Le bourgeois revenant	102
Le nouvel avare	103
Γιά τή διαλεκτική τοῦ τάκτ	104

Ἰδιοκτησία ὑπό αἴρεση	106
*Ασυλο ἀστέγων	107
Μή χτυπάτε τήν πόρτα	109
Struwwelpeter	110
*Επιστροφές δέν γίνονται δεκτές	112
Τό παιδί μαζί μέ τά νερά τοῦ λουτροῦ	113
Plurale tantum	115
Tough baby	116
Νά μείνουν ἀμνημόνευτα	117
English spoken	118
On parle français	118
Paysage	119
Νανοφυῆ ὀπωροφόρα	120
Pro domo nostra	121
*Ἐξω τή γάτα ἀπό τό σάκκο	122
Οἱ ἄγριοι δέν εἶναι καλύτεροι ἄνθρωποι	124
*Ἐκτός βεληνεκοῦς	125
Hans-Guck-in-die-Luft	129
*Επιστροφή στήν κουλτούρα	130
*Ἡ θανάσιμη ὑγεία	131
*Ἐντεῦθεν τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς	133
Πρόσκληση γιά χορό	135
Τό Ἐγώ εἶναι τό Αὐτό	136
Πάντα νά μιᾶς γι' αὐτό, ποτέ νά μήν τό σκέφτεσαι	139
Μέσα καί ἔξω	140
*Ἐλευθερία τῆς σκέψης	142
Οἱ φοβέρες δέν περνοῦν	144
Γιά μετασωκρατικούς	145
«Πόσο ἄρρωστα ὅμως δείχνουν ὅλα τά γινόμενα»	146
*Ἠθική τῆς σκέψης	149
De gustibus est disputandum	150
Γιά τόν Anatole France	152
*Ἠθική καί χρονολογική σειρά	154
Κενά	157

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

1945

Πίσω ἀπό τόν καθρέφτη	161
*Ἀπό ποῦ φέρνει ὁ πελαργός τά παιδιά	164
Γελιοιότητες	165

Οί ληστές	166
Μπορῶ νά ἔχω τό θάρρος;	168
Διερεύνηση τοῦ γενεαλογικοῦ δέντρου	169
Ἐνσπείριση	170
Ἡ ἀλήθεια γιά τή Hedda Gabler	171
Ἐκείνη ἀπό τότε πού τόν εἶδα	174
Δύο λόγια ὑπέρ τῆς ἠθικῆς	175
Ἐφετεῖο	176
Συντομότερες ἀναπτύξεις	178
Θάνατος τῆς ἀθανασίας	179
ἠθική καί στυλ	181
Λόρδα	182
Ἐνσπείριση	183
Ἐκείνη ἀπό τότε πού τόν εἶδα	184
Οἱ ἄνθρωποι σέ κοιτάζουν	185
Κοσμάκης	186
Γνώμη τοῦ ἐρασιτέχνη	188
Ψευδόμενος	189
Δεύτερος τρύγος	191
Παρέκκλιση	196
Μαμμούθ	198
Ψυχρός ξενώνας	200
Ἐπίσημο γεῦμα	202
Πλειστηριασμός	203
Πέρα ἀπό τά βουνά	206
Intellectus sacrificium intellectus	207
Διάγνωση	208
Μεγάλο καί μικρό	210
Τρία βήματα μακριά	212
Ἐκείνη ἀπό τότε πού τόν εἶδα	214
Ἐκείνη ἀπό τότε πού τόν εἶδα	216
Ἐκείνη ἀπό τότε πού τόν εἶδα	218
Ἐκείνη ἀπό τότε πού τόν εἶδα	219
Παλαιστικός σύλλογος	220
Παλιάτσος	222
Schwarze Post	224
Ἐκείνη ἀπό τότε πού τόν εἶδα	225
Βάνδαλοι	226
Εἰκονογραφημένο βιβλίο χωρίς εἰκόνες	229
Πρόθεση καί ἀπείκασμα	231
Πολιτική πράξη	232
Σουρντίνα καί τύμπανο	235

Παλάτι τοῦ Ἴανου	237
Μονάδα	239
Κληροδότημα	241
Λυδία λίθος	243
Sur l'eau	248

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

1946-1947

Φυτό θερμοκηπίου	253
Σπεύδε βραδέως	254
Ἄγορι τοῦ χερσότοπου	255
Golden Gate	257
Μόνό ἓνα τεταρτάκι	258
Ὅλα τὰ λουλουδάκια	259
Ne cherchez plus mon cœur	261
Πριγκίπισσα σαύρα	263
L'inutile beauté	265
Constanze	266
Φιλήμων καί Βαυκίς	267
Et dona ferentes	268
Spielverderber	269
Ἡλιοτρόπιο	273
Καθαρό κρασί	274
Καί ἄκου μόνο πόσο κακός ἦταν	275
Il servo padrone	279
Πρός τὰ κάτω καί ὄλο χαμηλότερα	280
Καθρέφτης τῆς ἀρετῆς	281
Rosenkavalier	284
Μνημόσυνο τῆς Odette	287
Μονογράμματα	288
Ὁ κακός σύντροφος	291
Εἰκονόγραφος	292
Olet	294
I.Q.	296
Wishful Thinking	297
Ἄναδρομές	299
Στήν ὑπηρεσία τοῦ πελάτη	301
Γκρίζο καί γκρίζο	302
Ὁ λύκος σάν γιαγιά	304
Πολυτελεῖς ἀναπαραγωγές	308

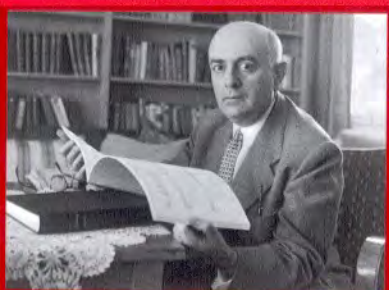

Συμβολή στην ιστορία τοῦ πνεύματος	310
Ἡ πλάνη τοῦ Juvenalis	312
Γυπαετός	315
Ἐπιδειξιμανής	316
Μικροί πόνοι, μεγάλα τραγούδια	318
Who is who	319
Ἄνεπίδοτη ἐπιστολή	321
Consecutio temporum	322
La nuance/encor'	324
Αὐτόν ἀκολουθεῖ τό γερμανικό τραγούδι	326
In nuce	328
Μαγικός αὐλός	330
Φιγούρα τῆς τέχνης	331
Μικρογραφία μαγαζιοῦ ὡς παιγνίδι	334
Novissimum Organum	336
Ἰδρυμα θνησιμαίων	339
Ἄς μὴν ὑπερβάλλουμε	341
Ἑκτακτὴ ἔκδοση	344
Θέσεις κατὰ τοῦ ἀποκρυφισμοῦ	348
Προειδοποίηση: νά μὴ γίνει κατάχρηση	355
Τελειώνοντας	358
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ τοῦ μεταφραστῆ	361

«Η θλιμμένη ἐπιστήμη, ἀπό τήν ὁποία προσφέρω κάτι στόν φίλο μου [τόν Max Horkheimer], ἀναφέρεται σ' αὐτό πού ἀπό ἀμνημονεύτων χρόνων θεωροῦνταν τό κατ' ἐξοχήν πεδίο τῆς φιλοσοφίας, ἀλλά μετά τή μεταμόρφωση τῆς τελευταίας σέ μέθοδο περιέπεσε στή διανοητική ἀνυποληψία, στήν ἀποφθεγματική αὐθαιρεσία καί τελικά στή λήθη: τή διδασκαλία γιά τήν ὀρθή ζωή. Ὅ,τι ἄλλοτε οἱ φιλόσοφοι ἀποκαλοῦσαν ζωή κατάντησε νά εἶναι ἡ σφαῖρα τοῦ ἰδιωτικοῦ καί κατόπιν ἀπλῶς τῆς κατανάλωσης, νά συμπαρασύρεται ὡς ἐξάρτημα τῆς διαδικασίας τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς, χωρίς αὐτονομία καί χωρίς δική της ὑπόσταση. Ὅποιος θέλει νά γνωρίσει τήν ἀλήθεια γιά τή ζωή στήν ἀμεσότητά της, πρέπει νά διερευνήσει τήν ἀλλοτριωμένη της μορφή, τίς ἀντικειμενικές δυνάμεις πού καθορίζουν ὡς τά μύχια τῆς τήν ἀτομική ὑπαρξη . . .

Κοινή ἀφετηρία καί τῶν τριῶν μερῶν [τοῦ βιβλίου] εἶναι ἡ στενότερη ἰδιωτική σφαῖρα, ἐκείνη τοῦ διανοομένου στήν ἐξορία. Ἀκολουθοῦν συλλογισμοί πάνω σέ εὐρύτερα κοινωνικά καί ἀνθρωπολογικά ζητήματα: ἀφοροῦν τήν ψυχολογία, τήν αἰσθητική καί τήν ἐπιστήμη στή σχέση τους πρός τό ὑποκείμενο. Οἱ τελικοί ἀφορισμοί κάθε μέρους ὀδηγοῦν καί θεματικά στή φιλοσοφία, χωρίς ποτέ νά παρουσιάζονται σάν τελειωμένοι καί ὀριστικοί: θέλουν γενικά νά ἐντοπίσουν σημεῖα παρέμβασης ἢ νά ἀποτελέσουν μοντέλα γιά μελλοντικές προσπάθειες τῆς σκέψης».

Theodor W. Adorno

Theodor W. Adorno (1903-1969)